

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav českého jazyka a teorie komunikace

Filologie – český jazyk

Mgr. Kateřina Voleková

Česká lexikografie 15. století

Czech Lexicography of the 15th Century

Disertační práce

Praha 2013

Vedoucí práce: PhDr. Robert Dittmann, Ph.D.

Ráda bych poděkovala svému školiteli PhDr. Robertu Dittmannovi, Ph.D., za podporu a konzultace k práci. Dále děkuji kolegům z oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., a zvláště PhDr. Miladě Homolové, Ph.D., že mne přivedla k tématu české středověké lexikografie, dále pak Michalu Dragounovi za cenné konzultace ohledně fyzické stránky rukopisů, zvl. určování datace, Mgr. Martině Jamborové za plodné rozhovory nad českou právní literaturou a terminologií a kolegyním Mgr. Markétě Pytlíkové a Mgr. Haně Kreisingerové za rady týkající se bible a jejích staročeských překladů. Též děkuji kolegům z Ústavu českého jazyka a teorie komunikace Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, zvláště kolegovi Mgr. Františku Martínkovi za konzultace týkající se německého jazyka.

Poděkování též patří archivům a knihovnám za svolení k reprodukci ukázek rukopisů z jejich sbírek a fondů.

Prohlašuji, že jsem disertační práci napsala samostatně s využitím pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 23. října 2013

Abstrakt

Disertační práce se věnuje vývoji české středověké lexikografie. Na základě výzkumu bohatého rukopisného materiálu čítajícího přes 350 položek popisuje vývoj české lexikografie od českých glos v cizojazyčných textech ke vzniku prvních latinsko-českých slovníků a rozkvět české lexikografie v 15. století se zaměřením na překladová lexikografická díla latinsko-česká, česko-latinská a vícejazyčná. Pozornost je věnována též nečetným českým výkladovým slovníkům. Vysoké množství různorodých lexikografických památek je roztrženo podle formálních a obsahových kritérií. Z hlediska formy a makrostruktury rozlišujeme české glosy v latinském a latinsko-německém slovníku, překladový slovník s češtinou jako jedním z překladových jazyků, slovník uspořádaný abecedně (alfabetář) a věcně (nomenklátor) a neuspořádaný slovník. Z hlediska obsahu dělíme texty na rozsáhlé slovníky pokrývající co největší část slovní zásoby a krátké slovníčky zaměřené na určitou úzkou část slovní zásoby. Lexikografické památky jsou v práci uvedeny se stručným popisem, který je u vybraných textů, především krátkých a dosud nevydaných, doplněn jejich transkribovanou edicí. Součástí práce jsou sondy do pravopisu a jazyka staročeských lexikografických památek.

Abstract

The thesis deals with Czech medieval lexicography. Based on research into rich manuscript material totalling over 350 items, it describes the development of Czech lexicography from Czech glosses in foreign-language texts and first Latin-Czech glossaries to the flourishing Czech lexicography of the 15th century covering both Latin-Czech, Czech-Latin and multilingual lexicographical works and also infrequently attested Czech monolingual dictionaries. The high number of lexicographical works is divided according to formal and content criteria. With respect to form and macrostructure we discern Czech glosses in Latin and Latin-German glossaries, a bilingual glossaries with Czech as one of the languages, alphabetaries and nomenclators and glossaries lacking an ordering criterion. With respect to the content we distinguish large dictionaries covering as many lexical items as possible on one hand and short glossaries covering only a narrowly delimited part of vocabulary on the other hand. The lexicographical works are supplied with a short description which is in case of short and yet unedited works complemented by an edition using transcription. The thesis also contains description of selected phenomena of orthography and language of Old Czech works examined.

Klíčová slova

stará čeština, latina, němčina, lexikografie, glosa, slovník, slovní zásoba, polylexie, synonymie, terminologie, hapax legomenon, přejímka, kalk

Key words

Old Czech, Latin, German, lexicography, gloss, glossary, vocabulary, polylexy, synonyms, terminology, hapax legomenon, loanword, calque

Obsah

1 Úvod	10
1.1 Metodologie	10
1.2 Zdroje	11
1.3 Literatura.....	13
1.4 Transliterace a transkripce památek.....	14
1.5 Terminologie	14
1.6 Historie bádání o české lexikografii.....	15
2 Vývoj latinské a německé lexikografie do konce 15. století	17
2.1 Latinská lexikografie od počátků do 13. století	17
2.1.1 Glosy	17
2.1.2 Compendia, registra, tabulae	18
2.2 Německá lexikografie ve středověku	19
2.2.1 Počátky německé lexikografie.....	19
2.2.2 Německá lexikografie ve 14. a 15. století	19
3 Česká lexikografie od svých počátků do konce 15. století	25
3.1 České glosy v latinských výkladových a překladových slovnících.....	27
3.1.1 České glosy v <i>Mater verborum</i>	27
3.1.2 Polské glosy v <i>Rostlináři mnichovském</i>	29
3.1.3 České glosy v latinském lékařském slovníčku nemocí.....	34
3.1.4 České glosy v latinském slovníku <i>Cornutus</i>	35
3.1.5 České glosy ve vřatislavském rukopisu Mikuláše z Kozlů	38
3.1.6 Latinské biblické slovníky s českými překlady.....	40
3.1.7 Latinský výkladový alfabetář s českými glosami.....	85
3.1.8 České glosy ve vídeňském rukopisu <i>Liber synonymorum</i>	85
3.1.9 Latinský výkladový slovníček právní s českými překlady.....	86
3.1.10 České glosy v latinské encyklopedii Pavla Žídky.....	88
3.1.11 Latinsko-německý slovník <i>Diefenbachův</i> s českými překlady (SlovDief)	90
3.1.12 České glosy v latinsko-německých slovnících <i>Synonima apotecariorum</i>	91
3.1.13 České glosy v latinském slovníku <i>Vocabularius brevioquus</i>	93
3.2 Slovník jako součást jiného textu.....	94
3.2.1 Latinsko-český hymnář a sekvenciář	94
3.2.2 Zlomky latinsko-české gramatiky v Slovkem	99
3.2.3 Latinské akronymum MARIA s českými překlady	102
3.2.4 Latinsko-český slovník v latinském spisku <i>Peniteas cito</i>	104
3.2.5 Slovníček čtyř smyslů v latinském spisu <i>De quadruplici sensu</i>	105
3.2.6 Slovníčky v <i>Hvězdářství krále Jana</i>	113
3.3 Latinsko-české slovníky.....	115
3.3.1 Rostlináře	115
3.3.2 Klaretovy latinsko-české slovníky.....	128
3.3.3 Latinsko-české slovníkové kompilace	131
3.3.4 Lexikografické kodexy	151
3.3.5 České adaptace latinsko-německých slovníků.....	152
3.3.6 Specializované slovníčky	168
3.3.7 Další nezařazené latinsko-české slovníčky	201
3.3.8 Nedokončené latinsko-české slovníky	204
3.4 Vícejazyčné slovníky	206
3.4.1 <i>Slovník Holubářův</i> pro Ladislava Pohrobka (SlovHol).....	206
3.4.2 Latinsko-německo-český slovník zvaný <i>Trialog</i> (SlovTrial).....	207
3.4.3 Vatikánský latinsko-italsko-česko-německý slovník (SlovVat)	207

3.4.4 Hebrejské slovníky	208
3.5 Česko-latinské slovníky	210
3.5.1 Česko-latinská stylistická příručka <i>Dialogi Bohemarii</i>	210
3.5.2 Frankfurtský latinsko-český slovníček měsíců	211
3.5.3 Česko-latinské teologické slovníčky (Slov NK X E 7)	211
3.6 České slovníky	213
3.6.1 Český překlad latinského výkladového slovníku <i>Výklady hebrejských jmen</i> (VýklHebr)	213
3.6.2 Český slovníček právních termínů (<i>Exposicio vocabulorum legalium</i>)	214
3.6.3 Český výkladový slovníček právních termínů	219
3.7 Další překladové slovníky	220
3.7.1 Latinsko-francouzská <i>Vocabula Francusia</i>	220
3.8 První tištěné slovníky	221
4 Možnosti analýzy jazyka české středověké lexikografie	224
4.1 Pravopis	224
4.2 Fonetika a fonologie	226
4.3 Morfologie a morfonologie	227
4.3.1 Adjektiva ve jmenném tvaru	227
4.3.2 Slovesa	229
4.4 Slovo tvoření	232
4.4.1 K parasystémovému tvoření	233
4.4.2 K neústrojnému tvoření	234
4.4.3 K hypostazování v lexikografických textech	236
4.5 Slovní zásoba	237
4.5.1 K problematice překládání cizokrajných reálií	238
4.5.2 Terminologizace ve staré češtině	241
4.5.3 Dialektismy	247
4.6 Syntax	249
4.6.1 K překládání vedlejší větou relativní	249
5 Závěr	251
6 Literatura	257
6.1 Sekundární literatura	257
6.2 Katalogy rukopisů	265
6.3 Edice	267
6.3 Prameny	269
6.4 Další prameny	270
6.5 Internetové zdroje	270
7 Přílohy	272
7.1 Seznam českých lexikografických pramenů	273
7.2 Obrazová příloha	295

Použité zkratky a značky

Obecné zkratky

aj.	a jiné	rkp.	rukopis
apod.	a podobně	s.	strana
f./ff.	folio/folia	s. v.	sub vocem
in marg.	na okraji	sign.	signatura
m.	místo	srov.	srovnej
n.	nebo	t.	tamtéž

Lingvistické zkratky

arab.	arabský	něm.	německý
dial.	nářeční	pl.	množné číslo
du.	duál	pf.	perfektum, perfektivum
ind.	indikativ	rnhn.	raněnovohornoněmecký
klaslat.	klasickolatinský	sg.	jednotné číslo
impf.	imperfektivum	stč.	staročeský
lat.	latinský	střhn.	středohornoněmecký
m.	maskulinum	střlat.	středolatinský

Obecné zkratky pramenů

Bibl	bible
Ev	evangeliář
Glos	glosovaný text, glosy
Mam	mamotrekt
Práv	právní kniha
Prol.	prolog
Rostl	rostlinář
Slov	slovník
Výkl	výklad

Značky

(?)	nejisté čtení
[...]	doplněný text
<...>	

Zkratky odborné literatury

DiefGlos	Diefenbach, Lorenz: <i>Glossarium Latino-Germanicum mediae et infimae aetatis</i> . Frankfurt am Main: J. D. Sauerländer 1857.
DWB	<i>Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm</i> [online]. Dostupné z WWW: < http://woerterbuchnetz.de/DWB/ >.
DRW	<i>Deutsches Rechtswörterbuch</i> [online]. Dostupné z WWW: < http://drw-www.adw.uni-heidelberg.de/drw/ >.
EM VW	<i>Ediční modul. Vokabulář webový</i> [online]. Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupné z WWW: < http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/edicni >.

ESSČ	<i>Elektronický slovník staré češtiny. Vokabulář webový</i> [online]. Dostupné z WWW: < http://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx >.
GbExcerptce	<i>Kartotéka Jana Gebauera. Vokabulář webový</i> [online]. Dostupné z WWW: < http://vokabular.ujc.cas.cz/kartoteky.aspx?db=3 >.
GbSlov	Gebauer, Jan: <i>Slovník staročeský. I: (A–J), II: (K–N)</i> . Praha: Academia 1970.
GbMluv	Gebauer, Jan: <i>Historická mluvnice jazyka českého. Díl 1. Hláskosloví</i> . Praha: F. Tempský 1894, <i>Díl 3. Tvarosloví 1. Skloňování</i> . Praha: F. Tempský 1896, <i>Díl 3. Tvarosloví 2. Časování</i> . Praha: F. Tempský 1898, <i>Díl 4. Skladba</i> . Praha: Academia 2007.
HSSJ	<i>Historický slovník slovenského jazyka</i> . Díly 1–7. Bratislava: Vydateľstvo Slovenskej akadémie vied 1991–2008.
Lexer	<i>Mittelhochdeutsches Handwörterbuch von Matthias Lexer</i> [online]. Dostupné z WWW: < http://woerterbuchnetz.de/Lexer/ >.
PSJČ	<i>Příruční slovník jazyka českého</i> , Díly 1–9, Praha: Státní nakladatelství 1935–1957.
SlovStsl	<i>Slovník jazyka staroslověnského</i> , Díly 1–4, Praha: Academia 1966–1997.
StčS	<i>Staročeský slovník</i> , Díly 1–26, Praha: Academia 1968–2008.
StčSExcerptce	<i>Lístková kartotéka ke Staročeskému slovníku</i> . Uložena v oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i.
StčSZkratky	<i>Staročeský slovník. Úvodní stati, soupis pramenů a zkratek</i> . Praha: Academia 1968.
SSL	<i>Slovník středověké latiny v českých zemích</i> , Praha: Academia, KLP 1977–.
StpolS	<i>Słownik staropolski</i> . Díly 1–11, Kraków: Polska akademie nauk 1953–2003.
Vulg	<i>Biblia Sacra iuxta Vulgatam Clementinam</i> [online]. Citováno dne 13. 10. 2013. Dostupné z WWW: < http://vulsearch.sourceforge.net/html/ >.

Biblické zkratky

Gn	Genesis	Is	Izajáš
Ex	Exodus	Jr	Jeremjáš
Lv	Levitikus	Hab	Abakuk
Nm	Numeri	Dn	Daniel
Dt	Deuteronomium	Zch	Zacharjáš
Jdc	Soudců	Mal	Malachiáš
1 Rg	První Královská	1 Mach	První Makabejská
2 Rg	Druhá Královská	2 Mach	Druhá Makabejská
3 Rg	Třetí Královská	Mt	Matouš
4 Rg	Čtvrtá Královská	Mc	Marek
1 Par	První Paralipomenon	L	Lukáš
Jdt	Júdice	1 C	První list Korintským
Job	Jób	2 C	Druhý list Korintským
Ps	Žalmy	1 Th	První list Tesalonickým
Pr	Příslaví	Phm	Filomenovi
Ct	Píseň písní	1 P	První list Petrův
Sap	Kniha moudrosti	Athanas	Athanasiovo Vyznání
Sir	Sírachovec		

Motto

„Byl to první veliký zápas o české slovo na poli nejrozlehlejším, jež by českému národu zvěstovalo srozumitelné evangelium vzdělanosti. Proto snahy sdružení toho nejsou na smích, vážný čin dlužno vážně oceniti. Třeba zápas nebyl korunován vítěznou korunou, třeba síly naň nestačily: přece chváliti jest vůli nejlepší mužů těch.“

O Klaretově družině

Lisický, Alois: Z dějin zápasu o české slovo. *Osvěta* 49, 1918/1919, s. 478–479.

1 Úvod

Tématem této práce je vývoj české lexikografie v 15. století. Z české středověké lexikografie jsou všeobecněji známy pouze slovníky mistra Bartoloměje z Chlumce, řečeného Klaret. Také v kapitole o české lexikografii v druhém díle mezinárodní příručky o lexikografii *Wörterbücher / Dictionaries / Dictionnaires* (1989–1991) uvádí Alois Jedlička¹ po počátcích české lexikografie ve 14. století spojených s osobností Klareta a jeho díla rovnou humanistickou epochu, která je reprezentována lexikografem Danielem Adamem z Veleslavína z 2. poloviny 16. století. Lexikografie 15. století, která se rozvíjí na základě děl z dob předcházejících a je základním pramenem pro dobu nadcházející, je zde víceméně pominuta. Cílem této práce je zmapovat vývoj lexikografie v českých zemích v 15. století, a tím poukázat, z čeho vychází a na čem staví humanistická lexikografie.

To, co o středověké latinské literatuře vyslovil Paul Lehmann, platí i pro českou lexikografii: „Chceme-li poznat dějiny středolatské literatury, musíme znát především tzv. *Überlieferungsgeschichte*, tj. rukopisné podání každého textu a jeho změny v průběhu věků.“² Takového poznání se zatím dostalo jen vybraným českým lexikografickým textům, jako jsou především Klaretovy slovníky, ostatní díla však na podrobný rozbor dosud čekají. Téměř po stu letech se v lecčems opět shodujeme s povzdechem Václava Flajšhans: „Výklady o naší literatuře lexikografické až do Vodňanského představují směs tvrzení, jež se již dávno neshodují se skutečnými daty textů.“³ Prostředkem k poznání české středověké lexikografie je tedy pro nás především sběr pramenů a jejich analýza, jež bude základem pro vytváření obrazu o české lexikografii 15. století.

Kromě shromáždění a utřídění lexikografických pramenů se v práci chceme zaměřit zvláště na tyto otázky: Jak se vyvíjela česká středověká lexikografie od svých počátků ve 14. století? Jaký vliv měla cizojazyčná lexikografie na lexikografii českou? Jakým způsobem přispěla lexikografická díla k rozvoji staročeské slovní zásoby, čím ji obohatila? V práci se budeme soustředit jak na obecné tendence (čerpání z tradice, tvoření nových typů slovníků, adaptace cizojazyčných děl aj.), tak na jednotlivé typy lexikografických děl. Popíšeme jejich strukturu, obsah a původ. Pro bohatství materiálu, který přesahuje tři sta padesát rozsáhlých i krátkých lexikografických památek, se zaměřujeme především na překladovou lexikografii českou a k výkladové lexikografii v latinském jazyce přihlížíme jen v případě, že obsahuje české glosy. V poslední části práce poukážeme na další možné směry bádání, které česká středověká lexikografie nabízí pro dějiny českého jazyka v jeho starších fázích.

1.1 Metodologie

Předkládaná práce se skládá z pěti kapitol, seznamu použité literatury a příloh. V úvodní kapitole představujeme prameny a literaturu k tématu, dotýkáme se terminologických a edičních problémů a shrnujeme dosavadní bádání o české středověké lexikografii. Druhá kapitola se zaměřuje na tu část evropské lexikografie, která nejvíce ovlivnila českou lexikografii, totiž na lexikografii latinskou a německou. Třetí, stěžejní kapitola práce, se podrobně věnuje středověkým českým lexikografickým památkám. Cílem je popsat a zhodnotit veškerou lexikografickou produkci s českými lexémy vzniklou v 15. století, a to v co největší možné míře na základě vlastního ohledání a rozboru.

¹ JEDLIČKA, 1990, 2, s. 2278–2279.

² VIDMANOVÁ, 1994, s. 20.

³ FLAJŠHANS, 1920, s. 232n.

Vzhledem k těsné provázanosti s lexikografickými díly předcházejících období uplatňujeme zároveň chronologické a tematické hledisko. V popisu postupujeme od počátků lexikografie v českých glosách v cizojazyčných textech přes slovník jako součást jiného textu k překladovým slovníkům. Nejprve se věnujeme dvojjazyčným slovníkům latinsko-českým, pak následují překladové slovníky vícejazyčné a slovníky česko-latinské a poté české výkladové slovníky. Třetí kapitolu uzavírají první tištěné slovníky na počátku 16. století. V každé podkapitole třetí kapitoly členíme slovníky tematicky podle obsahu a zaměření. Z hlediska obsahu rozlišujeme rozsáhlé slovníky usilující pokrýt co největší část slovní zásoby a krátké slovníčky zaměřené na určitou malou část slovní zásoby. Podle makrostruktury rozdělujeme texty na slovníky řazené věcně, slovníky řazené abecedně a slovníky neuspořádané. Naskytnou-li se lexikografická díla, která patří tematicky a formálně do odlišných částí, zpracováváme je pouze v jedné podkapitole a na dalších místech odkazujeme na předchozí zpracování. Pokud nedoplňujeme dosavadní poznání o nové nálezy, omezujeme se jen na stručnější popis díla s odkazem na další literaturu. Podrobněji analyzujeme jen vybraná díla, kterým nebyl dosud věnován dostatek pozornosti nebo která nebyla dosud známa. U kratších slovníků připojujeme jejich edici v transkribované podobě, pokud edice dosud neexistuje nebo je z některého důvodu nedostatečná. U delších lexikografických textů uvádíme jen ukázky, které dostatečně charakterizují daný slovníkový text.

Čtvrtá kapitola prezentuje možnosti analýzy stavu staré češtiny a jejích vývojových tendencí v lexikografických dílech 15. století na několika sondách do oblasti pravopisu, hláskosloví, morfologie, lexika a syntaxe. Pátou kapitolu tvoří závěrečné shrnutí vývoje české lexikografie v 15. století. Kromě seznamu použité literatury obsahuje disertační práce kompletní seznam českých lexikografických pramenů, roztříděných podle místa uložení, a obrazovou přílohu s ukázkami z českých lexikografických děl 15. století a z archivních materiálů k historii bádání o české lexikografii.

1.2 Zdroje

Při popisu české lexikografie vycházíme z primární a sekundární literatury. Těžištěm práce je především studium pramenů, rukopisných a tištěných. Dáváme přednost práci s rukopisy před edicemi, jestliže jsou rukopisy odborné veřejnosti dostupné. To znamená, že fyzický stav rukopisů nebo vnitřní řád knihovny či archivu, kde je daný rukopis uložen, umožňuje jejich studium. Mnohé rukopisy jsou však z rozličných důvodů pro nás nedostupné (zvl. nyní nezvěstné rukopisy nebo rukopisy v zahraničních knihovnách a v domácích knihovnách s omezeným výpůjčním provozem), proto pracujeme s jejich digitálními kopiemi či fotokopii a edicemi, je-li daná edice obecně považována za dostatečně spolehlivou.

Základní prací o staročeských památkách, ze které vycházíme, je *Staročeský slovník. Úvodní stati, soupis pramenů a zkratek* (1968). Zkratky staročeských památek a pramenů uvádíme podle úzu *Staročeského slovníku*. Odlišně citujeme folia (r, v) a sloupce (a, b, c, d) rukopisu a některé zkratky knihoven (např. Knihovna Národního muzea = KNM). Rukopisy z bývalé Univerzitní knihovny v Praze citujeme již pod Národní knihovnou České republiky (= NK).

Tabulka č. 1: Seznam použitých zkratk knihoven, archivů apod.	
zkratka	instituce
AMB	Archiv města Brna
BJ	Biblioteka Jagiellońska (Krakov, Polsko)
BSB	Bayerische Staatsbibliothek (Mnichov, Německo)

Budyš	Stadtbibliothek Bautzen (Budyšín, Německo)
CO	Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc, fond Metropolitní kapitula Olomouc
Drk	Stiftsarchiv Schlägl (Drkolná, Rakousko)
KapPraž	Archiv Pražského hradu, fond Rukopisy knihovny Metropolitní kapituly u sv. Víta
KNM	Knihovna Národního muzea
MZA	Moravský zemský archiv
MZK	Moravská zemská knihovna
NK	Národní knihovna v Praze
Ostř	Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár (Ostřihom, Maďarsko)
SOA	Státní oblastní archiv
Strahov	Královská kanonie premonstrátů na Strahově
ÖNB	Österreichische Nationalbibliothek (Víděň, Rakousko)
VKO	Vědecká knihovna v Olomouci
Vrat	Biblioteka Cyfrowa Uniwersytetu Wrocławskiego (Vratislav, Polsko)
ZA	Zemský archiv

Velmi důležitým nástrojem pro výzkum středověkých rukopisů se ukazují novodobé internetové databáze – katalogy rukopisů, které na jednom místě shrnují základní i rozšiřující informace o rukopisech a jejich obsahu (popis rkp., místo uložení, sekundární literatura, digitální kopie aj.). Některé z nich obsahují i digitální kopie rukopisů a starých tisků. Nejvíce pracujeme s těmito databázemi: *Manuscriptorium. Building Virtual Research Environment for the Sphere of Historical Resources* [online]. Dostupné z WWW: <<http://www.manuscriptorium.com>>. *Handschriftencensus. Eine Bestandsaufnahme der handschriftlichen Überlieferung deutschsprachiger Texte des Mittelalters* [online]. Dostupné z WWW: <<http://handschriftencensus.de/>>. *ÖNB-HANNA-Katalog. Handschriften, Nachlässe und Authographen* [online]. Dostupné z WWW: <<http://www.onb.ac.at/kataloge/>>. *MDZ Digitale Bibliothek* [online]. Dostupné z WWW: <<http://www.digitale-sammlungen.de/>>.

Pro výzkum staré češtiny používáme zdroje a aplikace na webovém hnízdě *Vokabulář webový*, jehož provozovatelem je oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i.: *Vokabulář webový* [online]. Dostupné z WWW: <<http://vokabular.ujc.cas.cz>>.

Využíváme také lístkové kartotéky se staročeskými doklady: *Lístková kartotéka ke Staročeskému slovníku*. Uložena v oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. (StčSExcerptce). *Kartotéka Jana Gebauera* [online]. *Vokabulář webový*. Dostupné z WWW: <<http://vokabular.ujc.cas.cz/kartoteky.aspx?db=3>> (GbExcerptce).

Pro výzkum staré němčiny používáme slovníkové zdroje a aplikace na webovém hnízdě *Wörterbuchnetz* [online]. Dostupné z WWW: <<http://woerterbuchnetz.de/>>. Využíváme zde především *Deutsches Wörterbuch* Jacoba a Wilhelma Grimmových (DWB) a *Mittelhochdeutsches Handwörterbuch* Matthiase Lexera (Lexer). Pracujeme též se slovníkem *Deutsches Rechtswörterbuch* [online]. Dostupné z WWW: <<http://drw-www.adw.uni-heidelberg.de/drw/>>.

Text latinské bible citujeme podle *Vulgaty Clementiny* (*Biblia Sacra iuxta Vulgatam Clementinam*) [online]. Dostupné z WWW: <<http://vulsearch.sourceforge.net/html/>>. Další biblické komentáře podle *Gloses et commentaires de la Bible au Moyen Âge. Portail de ressources numériques* [online]. Dostupné z WWW: <<http://glossae.net/en>>.

Používáme i další paleografické a kodikologické pomůcky pro popis rukopisů: *Wasserzeichensammlung Piccard* [online]. Dostupné z WWW: <<http://www.piccard-online.de/>>.

1.3 Literatura

K tématu evropské lexikografie existuje bohatá literatura. Naproti tomu jsou dějiny české lexikografie popsány spíše přehledově a nedostalo se jim dosud monografického zpracování. Historii české lexikografie jsou věnovány stručné poznámky v příručkách a učebnicích českého jazyka a literatury, stručný přehled dějin české lexikografie od počátků do současnosti nabízí i *Encyklopedický slovník češtiny* v hesle *Slovníky češtiny* od Radoslava Večerky.⁴ Přehledových monotematických studií o české lexikografii bylo sepsáno v 20. a 21. století několik. Autorem prvního nástinu dějin české lexikografie od počátků do současnosti je Josef Páta (1911). Nástin vyšel v souvislosti s dobovým voláním po velkém slovníku českého jazyka, „jenž by obsahoval celý poklad jazykový od doby nejstarší do nejnovější, ve všech mnohotvárných obměnách a v celém životě jeho“,⁵ které vyústilo v témže roce v založení Kanceláře Slovníku jazyka českého. O české lexikografii píše Alois Lisický, jenž se ve své studii *Z dějin zápasu o české slovo* věnuje puristickým tendencím v dějinách českého jazyka, a to především na příkladě zápasníků „za české slovo, za ryzost a soběstačnost domácího pokladu slovního“, kteří byli především „z řady skladatelů mluvnických a slovníkových“.⁶

Jako přehled dějin české lexikografie můžeme označit i úvodní kapitolu k edici Klaretových slovníků, kterou sepsal Václav Flajšhans a je uveřejněna v prvním svazku edice.⁷ Věnuje se podrobně lexikografii v staročeském období. Flajšhans člení jednotlivé druhy slovníků podle formy a obsahu, vyjmenovává konkrétní lexikografická díla s poměrně detailním popisem a věnuje se vztahům mezi jednotlivými díly. Na lexikografii v českých zemích je zaměřena i diplomová práce Evy Malířové *Cesta české lexikografie k jednojazyčnému výkladovému slovníku*, vedená Zdeňkou Hladkou. Práce byla obhájena na Filozofické fakultě Masarykovy university v Brně v roce 2003. Zdeňka Hladká je autorkou přehledové studie *Lexikografie o českém slovníkářství v monografii Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky* (2007).⁸ Počátkům české lexikografie spojeným s dílem Bartoloměje z Chlumce je věnována monografie Emanuela Michálka *Česká slovní zásoba v Klaretových slovnících* (1989).

V moderních cizojazyčných příručkách k dějinám evropské lexikografie se o české středověké lexikografii píše poměrně stručně, uvádí se zvl. slovníkářské dílo mistra Klareta. Americký badatel polského původu Edward Stankiewicz v přehledu gramatografických a lexikografických děl slovanských jazyků od středověku do poloviny 19. století zmiňuje pouze dílo Bartoloměje z Chlumce, jeho slovníky *Bohemarius Major*, *Glossarius* a *Vokabulář grammatický*, opíraje se o první díl Flajšhansovy edice z roku 1926. Na základě Hankovy edice⁹ cituje ještě údajný Klaretův nomenklátor *Vocabularius* z roku 1409.¹⁰ Jedná se však o jednu z prosaických variant Klaretova Glosáře (KlarGlosB) zapsanou v rukopise Moravského zemského archivu, který byl dříve uložen v rajhradské klášteře. Obsahově rozsáhlejší a přesnější údaje uvádí *Lexikon des Mittelalters*.¹¹ Pro zahraniční lingvisty a zájemce o českou lexikografii je pak určen přehledový článek Emila Skály *Lexikographie im Böhmen im XIII.–XIX. Jahrhundert* (1989).

⁴ Srov. VEČERKA, 2002, s. 420–423.

⁵ PÁTA, 1911, s. 6.

⁶ LISICKÝ, 1918/1919, s. 545.

⁷ Srov. FLAJŠHANS, 1926, s. I–XXXII.

⁸ Srov. HLADKÁ, 2007, s. 164–198. Na s. 195–198 autorka shrnuje dosavadní literaturu k české lexikografii. Výtah ze studie vyšel již dříve v časopise *Naše řeč* pod názvem *České slovníkářství na cestě k jednojazyčnému výkladovému slovníku* (HLADKÁ, 2005, s. 140–159).

⁹ Srov. HANKA, 1833, s. 54–104.

¹⁰ Srov. STANKIEWICZ, 1984, s. 16.

¹¹ Srov. *Lexikon des Mittelalters* 4, s. 1508–1515.

1.4 Transliterace a transkripce památek

Pro přepis středověkých památek nelze stanovit univerzální pravidla, pouze obecné zásady. Vždy je třeba vzít v úvahu konkrétní text a účel dané edice a podle toho stanovit jednotlivá pravidla v problematických bodech přepisu konkrétního středověkého textu. Pravidla pro přepis stanovíme po pečlivém prozkoumání daného pramene. Zkoumáme jak jazyk pramene, tak i faktory, které se podepsaly na vzniku textu (předloha, písarské zvyklosti, doba a okolnosti vzniku rukopisu či tisku, funkce textu apod.). Ve slovníkových textech, které často vznikaly opisováním starších nebo jinojazyčných předloh, musíme být zvláště rozvážní v hodnocení jevů, jako je například zápis geminace, neboť může jít o vliv cizího pravopisného kódu, jotace nebo možných dialektismů, pokud nemáme přesnější údaje o časovém a místním zařazení daného rukopisu. Ačkoliv do jisté míry sjednocujeme přepis všech jazyků v slovníku, snažíme se zachovat jazykové zvláštnosti konkrétního jazyka – staré češtiny, středověké latiny, střední horní němčiny apod. Je také nutné respektovat praxi vydávání německy a latinsky psaných textů. V transliteraci a transkripci češtiny se držíme obecných pravidel pro přepis stročeských textů Jiřího Daňhelky (1985) s přihlédnutím k zásadám stanoveným pro *Staročeský slovník* (1968) a k *Obecným zásadám edičním a poučení o češtině 15. století* uvedeným v akademickém *Výboru z české literatury husitské doby I* (1963). V transliteraci a transkripci latiny se držíme pravidel stanovených pro přepis středověkých latinských rukopisných památek Bohumila Ryby (nepublikováno)¹² a doporučení Anežky Vidmanové.¹³ Rozlišujeme vokální *u* a konsonantické *v* a v prefixech dáváme přednost neasimilovaným tvarům (*inp-*, *conm-* apod.), pokud v textu nepřevažují tvary asimilované. Co se týče středohornoněmeckých výrazů, respektujeme německou tradici vydávání starých textů a výrazy transliterujeme.

1.5 Terminologie

V oblasti terminologie je třeba analyzovat lexikografické termíny užívané při popisu středověké lexikografie a zhodnotit jejich náležitost a funkčnost. Jako základní dílo české lexikografie se nabízí *Manuál lexikografie* (Čermák – Blatná, 1995).

Ve staročeském období se lexikografická forma, makrostruktura a mikrostruktura slovníku, teprve hledá a postupně vytváří. Středověké lexikografické texty měly různou literární formu, různou formu zápisu a různé řazení hesel. Slovník mohl být prozaický, nebo veršovaný, hesla byla zapisována *in continuo*, nebo každé heslo bylo psáno na samostatný řádek, nebo jednotlivé části heslového odstavce byly zaznamenány do samostatných sloupců. Podle řazení hesel rozlišujeme abecedně řazené slovníky, a nomenklátory, věcně řazené slovníky. Podle rozsahu slovníků můžeme označit text buď jako slovník, nebo jako slovníček, který čítá do cca 50 hesel.

Inspirací pro revizi českých termínů můžou být termíny užívané německou lexikografií (*Wörterbuch*, *Vokabular*, *Glossar* aj.). Na jejich základě bychom mohli vydělit slovník jako nadřazený pojem pro glosář a vokabulář, které se mezi sebou liší vznikem a strukturou. Glosář je soupis vzniklý z glos a termín vokabulář označuje text, jehož základem nejsou glosy, ale který vznikl vlastní sběratelskou nebo překladatelskou prací a má vlastní mikro- a makrostrukturu.

Toto dělení vzhledem k nejistému původu mnohých staročeských lexikálních děl nepřebíráme a užíváme dělení podle rozsahu a obsahu. Z hlediska obsahu se v popisu

¹² RYBA, Bohumil: *Pravidla pro transkripci latinských literárních rukopisných textů*. Nepublikováno. Interní materiály ÚJČ AV ČR, v. v. i.

¹³ VIDMANOVÁ, 1994, s. 36–54.

středověké lexikografie objevují termíny mamotrekt,¹⁴ rostlinář aj., např. Zdeňka Hladká jako předchůdce skutečných slovníků jmenuje „speciální příručky určené pro výuku latiny, k nimž patřily sekvenciáře (vykládající česky latinský text sekvencí), hymnáře (vykládající slova hymnů), poenitenciáře (vykládající slova veršů *Poeniteas cito peccator*), roháče (hexametricky upravené mnemotechnické pomůcky pro žáky), synonymáře aj.“¹⁵ Je třeba posoudit, jaké rysy lexikografického textu tato díla mají (např. sekvenciář, hymnář, poenitenciář) a zda je nosné je vydělovat (např. synonymář, roháč).

U vybraných termínů je třeba zhodnotit zvl. sémantický rozsah pojmu, týká se to např. pojmu rostlinář. StčSZkratky označují zkratkou Rostl jak latinská pojednání o rostlinách obsahující popisy rostlin a jejich využití v lékařství, tak i latinsko-české soupisy rostlin. Navrhujeme rozlišovat termíny herbář ‚pojednání o rostlinách‘ (zkratka Herb) a rostlinář ‚překladový slovník rostlin‘ (zkratka Rostl).

1.6 Historie bádání o české lexikografii

Odborný zájem o dějiny české lexikografie můžeme stopovat již od předobrozevecké doby. Novověký zájem o lexikografii je spojen se zájmem o starší českou literaturu všeobecně, neboť tvoří velkou část dochovaných památek, zvl. v době nejstarší. Nejprve se literární historici zaměřili na vytváření soupisů dochovaných památek (Bohuslav Balbín, Josef Dobrovský, Josef Jungmann, Ignác Jan Hanuš a další). Na ně navázali badatelé věnující se již konkrétním lexikografickým dílům. Patří mezi ně jak domácí badatelé (Julius Feifalik, František Černý, Václav Flajšhans, Ferdinand Menčík, Ivan Zahradník, Bohumil Ryba aj.), tak zahraniční (Lorenz Diefenbach, Anton Brückner, Friedrich Repp, Oscar Pausch, Josef Vintr aj.). Jejich činnost je spojena zároveň s vydáváním starších českých lexikografických památek.

První novodobou edici středověkých lexikografických děl vydal Václav Hanka (*Zbírka nejdávnějších slovníků*, Praha 1833). Edice obsahuje ukázky z rozličných slovníků 13.–15. století (GlosMV, SlovAnon, SlovBoh, SlovCath, SlovNom, SlovVeleš, SlovVokMuz aj.). Následující edice se zaměřují na jednotlivá díla, roku 1846 vydává německý germanista a lexikograf Lorenz Diefenbach trojjazyčný latinsko-německo-český slovník (*Mittellateinisch-hochdeutsch-böhmisches Wörterbuch*, Frankfurt am Main 1846). Edici jednoho latinsko-německo-českého slovníku z 1. poloviny 15. století zamýšlel i mladý český literární historik Julius Feifalik (1833–1862), ale pro jeho předčasnou smrt edice nevyšla. Knihovník a literární historik Ferdinand Menčík (1853–1916) publikoval ukázky ze staročeských děl ve své řadě *Rozmanitosti: Příspěvky k dějinám starší české literatury*. V prvním díle (1880) věnoval první oddíl staročeským slovníkům. V druhém svazku (1892) vydal tzv. *Prešpurský slovník* neboli KlarGlosA.

Ukázky ze staročeských slovníků otiskovali v časopisech, sbornících i samostatně od 19. století do současnosti také knihovníci, historici, archiváři a kodikologové jako Jan Hulakovský, Ferdinand Menčík, Adolf Patera, Josef Truhlář a Čeněk Zíbrt. V časopisech též vycházely krátké popisy rukopisů, někdy též s lexikografickými texty, které tvořily ucelené seriály: *Klasobraní po rukopisích*, *Paběrky z rukopisů Klementinských* apod., a měly upozornit na středověká díla hodná pozornosti badatelů zvláště z řad lingvistů, literárních historiků, historiků, uměnovědců a kodikologů.

Podstatně přispěl k výzkumu dějin české lexikografie Václav Flajšhans (1866–1950), a to nesčíslnými edicemi latinsko-českých slovníků a slovníčků. Z rukopisů uložených v pražském

¹⁴ Srov. HOMOLKOVÁ, 2005, s. 167n.

¹⁵ HLADKÁ, 2005, s. 141.

Klementinu vydal například rozsáhlý alfabetař zvaný *Mamotrekt klementinský* (1893) či nomenklátor *Bohemář menší* (1894), ze strahovských rukopisů abecední rostlinář (1917) a z kapitulních drobný nomenklátor uprostřed Klaretova *Bohemáře* (1892). Nejzávažnější z Flajšhansova díla je vydání Klaretových latinsko-českých slovníků a latinských encyklopedií (1926, 1928), jemuž se dostalo jak hlubokého ocenění, tak částečně i nesouhlasu se zvolenou ediční metodou.¹⁶

Nástupce Jana Gebauera (po roce 1907) na profesorské stoličce českého jazyka na Filozofické fakultě dnešní Univerzity Karlovy v Praze Emil Smetánka zadával svým studentům seminární práce, které spočívaly převážně ve vydávání staročeských památek či jejich excerpce. Mnohé z nich jsou opatřeny úvodem a slovníkem.¹⁷ Práce (pravděpodobně ne všechny) jsou uloženy v oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český Akademie věd České republiky, v. v. i. Následující tabulka shrnuje práce věnované lexikografickým památkám.¹⁸

Tabulka č. 2: Soupis prací Smetánkových žáků o lexikografických textech				
číslo	zkratka	zpracovatel	název práce	obsah
bez čísla	MamVíd	Bláhová, Ludmila	<i>Mam. Víd. Slovní zásoba v mamotrektu vídeňském</i>	úvod + slovník
bez čísla	VýklHebr		<i>Výkl.Hebr (K)</i>	slovník
51	Vodň	Lón, František	<i>Vodňanský - Herbář a lapidář</i>	úvod + slovník
184, 185	VodňLact	Gotvald, J.	<i>Lact 1, Lact 2</i>	
bez čísla	VodňLact	Vymětal, Vladimír	<i>Lact 1 Slovník k „Lactiferu“ Jana Vodňanského</i>	slovník
200	Slov	Haupt, J.	<i>Slovník přešpurský a rajhradský</i>	

České středověké lexikografii věnoval pozornost v době druhé světové války klasický filolog a medievalista prof. dr. Bohumil Ryba (1900–1980).¹⁹ V časopiseckých příspěvcích objasnil mnoho záhadných nebo zkomolených slov z Klaretových slovníků, i celé Klaretovo jméno ukryté v akrostichu. Zabýval se též latinsko-českými mamotrektami, mezi nimiž vydělil nově mamotrekt lokální na perikopy (1940), a latinským slovníkem *Lucianus* se staročeskými glosami (1944). Jeho příspěvek k bádání o české lexikografii vyvrcholil na začátku 50. let vydáním Klaretova *Glosáře* z ostříhomského rukopisu (1951). K zamýšlenému vydání dalších slovníků v ediční řadě *Corpus glossariorum bohemicorum* však vlivem poválečných událostí nedošlo.

Dalšími edicemi děl z české středověké lexikografie bylo vydání polských mamotrektů s variantami z českých rukopisů (Žurowska-Górecka – Kys, 1977–1980) a čtyřjazyčného slovníku, uloženého ve vatikánské knihovně (Křesáková, 1984). Na začátku třetího tisíciletí vyšly v edici Oskara Pausche tři rukopisné a jeden tištěný vícejazyčný slovník (2004). O několik let později je následoval latinsko-francouzský slovník z dvorského prostředí Václava VI. (2010).

V druhé polovině 20. století se v souvislosti s vydáváním *Staročeského slovníku* objevují drobné lexikologické příspěvky z oblasti latinsko-českých slovníků, rozsáhlejší práci však představuje pouze monografie Emanuela Michálka věnující se slovní zásobě Bartoloměje z Chlumce (1989).

¹⁶ Srov. MICHÁLEK, 1986, s. 153–158.

¹⁷ Srov. DVOŘÁČKOVÁ, 2011, s. 161.

¹⁸ Tabulka vychází ze *Soupisu seminárních prací žáků E. Smetánky*. Interní elektronický materiál oddělení vývoje jazyka ÚJČ AV ČR, v. v. i.

¹⁹ Srov. VYSOKÝ, 1971, s. 165n.

2 Vývoj latinské a německé lexikografie do konce 15. století

Lexikografická díla, která si dávají za cíl sběr a dokumentaci slovní zásoby daného jazyka, se obecně v Evropě objevují až v průběhu 16. století, vycházejí ovšem z dlouholeté tradice, která vypracovala různé způsoby zachycení slovní zásoby. Středověká lexikografie začíná glosováním cizojazyčného textu, následným vypisováním a sepisováním glos a tvorbou prvních výkladových a překladových slovníků, které jsou úžeji nebo šířeji zaměřené, ale nikdy nepostihují slovní zásobu daného jazyka v celistvosti.²⁰

Česká lexikografie ve středověku je závislá na lexikografii evropské, vychází jak z převládající latinské lexikografické tvorby, tak i z lexikografických děl v národních jazycích, zvl. v němčině. Nemůžeme proto zkoumat českou lexikografii, aniž bychom měli minimální znalost o dějinách středověké lexikografie obecně.²¹ Uvádíme proto alespoň stručný přehled vývoje lexikografie v Evropě, ve kterém se zaměříme jak na latinskou lexikografii od antiky do středověku, tak na lexikografii vybraného národního jazyka.

2.1 Latinská lexikografie od počátků do 13. století

Stejně jako jiné oblasti vědy, kultury a literatury čerpá i středověká lexikografie z antických a pozdněantických děl.²² Za prvního latinského lexikografa je označován Verrius Flaccus (55 před Kr. – 20 po Kr., *De verborum significatu*), následují ho Aulus Gellius (2. století, *Noctes atticae*), Sextus Pompeius Festus (2. století, *De verborum significatu*), Nonius Marcellus (4. století, *De compendiosa doctrina*), Lactantius Placidus (4. století, *Glossae*) či Fabius Planciades Fulgentius (přelom 5. a 6. století, *Expositio sermonum antiquorum*), kteří vytvářejí plynulý přechod mezi antikou a středověkem.

Na počátku středověké lexikografické a encyklopedistické práce stojí dílo Isidora ze Sevilly ze 7. století, zvl. jeho *Origines sive Etymologiae* o 20 knihách. Na něj pak navazuje souvislá řada středověkých lexikografických děl. V polovině 11. století je to Papias se svým dílem *Elementarium doctrinae rudimentum*. Z něj a ze slovníku Osberna z Gloucesteru (*Liber derivationum*, cca 1150), jenž vychází ze slovních čeledí a popisuje derivace a gramatické funkce slov, vychází Hugucio z Pisy se svým slovníkem zaměřeným na etymologii slov (*Magnae derivationes*, přelom 12. a 13. století).²³

2.1.1 Glosy

Silným podnětem pro vznik nových lexikografických děl byly různojazyčné vpisky, tzv. glosy. Pod pojmem glosa rozumíme krátké objasnění neznámého výrazu, které může mít povahu interpretační, kdy glosa vykládá daný textový úsek nebo slovo, nebo povahu překladovou, kdy uvádí odpovídající překlad v domácím jazyce. Vzájemný poměr interpretačních nebo překladových glos pak závisí v první řadě na povaze glosovaného textu, jeho funkci a čtenářích.

²⁰ Tak o německé středověké lexikografii např. GRUBMÜLLER, 1990, s. 2037.

²¹ Srov. „Chtěl bych tu ještě jednou upozornit, že bez studia souvěké domácí literatury německé (...) a středověké literatury latinské snadno bádání o památkách českých octne se na scestí.“ – FLAJŠHANS, 1903, s. 15.

²² K dějinám evropské lexikografie bylo sepsáno již mnoho hesel v encyklopediích, kapitol v příručkách či monografiích, v této práci vycházíme z hesla *Glossen, Glossare* v encyklopedii *Lexikon des Mittelalters* (4, s. 1508–1515) a z kapitoly *Dictionaries/Glossaries* Albrechta Classena v příručce *Handbook of Medieval Studies* (2010, s. 1742–1749). Pro lexikografii v národních jazycích se opíráme o třídílnou monografii *Wörterbücher/Dictionaries/Dictionnaires* (1989–1991).

²³ Srov. CLASSEN, 2010, s. 1743; MARTÍNKOVÁ, 1999, s. 32.

Podle umístění v textu se rozlišují glosy marginální, zapisované na okraj folia, nebo interlineární, zapisované mezi řádky textu. U glos kromě marginálních a interlineárních pro naši potřebu rozlišujeme navíc glosy textové,²⁴ které náležejí témuž písaři a jsou zapsány na stejném řádku, zpravidla hned za glosovaným úsekem textu, a mají povahu vsuvky.

Ve středověku stejně jako v jiných obdobích byly glosy neodmyslitelnou pomůckou ve školní praxi, pomáhaly při objasnění latinského textu, který se četl při vyučování. Na základě poznámek v textech sepisovali autoři jak jednoduché seznamy glos (*glossae collectae*²⁵), tak i jednoduché slovníčky (*glossaria*) s abecedním²⁶ nebo věcným uspořádáním, či dokonce rozsáhlé příručky, které nabývaly encyklopedického charakteru.

Ve středověku hrály velkou roli výkladové glosy k Bibli, které vykládaly biblické reálie. Ty se od reálií středověké Evropy lišily v oblasti společenské, kulturní, politické i hospodářské, a proto vzdělanci, zvl. teologové a kazatelé, usilovně hledali odpovídající pojmenování v domácím jazyce pro reálie ze středomořské fauny a flóry, pro hudební nástroje, systémy měr a vah, platidla a mince, společenské tituly, úřady, náboženské rity apod. Z latinských výkladů a komentářů biblických textů byl uspořádán ve středověku soubor zvaný *Glossa ordinaria*,²⁷ který získal mimořádnou autoritu ohledně biblického výkladu. Od poloviny 14. století byla velmi populární *Postilla litteralis* Mikuláše z Lyry († 1349). Z biblických výkladů a komentářů vycházeli autoři biblických slovníků jako Guillelmus Brito (*Summa Britonis seu Expositiones difficiliorum verborum*) a Alanus ab Insulis (*Distincciones*) z 13. století. Z něj a z Hugucia čerpal Jan z Janova pro své abecedně uspořádané dílo *Catholicon* (1286), které zas bylo hlavním pramenem latinského slovníku německého původu zvaného *Lucianus*. Velikého rozšíření a popularity dosáhl také biblický slovník zvaný *Mammotrectus* Jana Marchesiniho.²⁸

Vliv těchto latinských slovníků je v české lexikografii zřetelný, některé latinské slovníky a encyklopedie byly doplněny českým překladem (např. *Lucianus* a *Mammotrectus*) a lexikální materiál z nich nacházíme v heslech většiny latinsko-českých alfabetařů a nomenklátorů.

2.1.2 Compendia, registra, tabulae

Kromě glosování ovlivnilo rozvoj lexikografie vytváření výtahů a rejstříků (*registra*) k textům. Výtahy a kompendia měly pro uživatele zachytit hlavní témata textu a poskytnout obsah rozsáhlých odborných textů ve stručné podobě. Funkcí rejstříků zase bylo poskytnout čtenáři pomůcku, aby se mohl co nejsnadněji orientovat v textu. Jak kompendia, tak rejstříky mohly být řazeny lokálně, věcně nebo abecedně.

Výtah z odborného textu má v některých specifických případech podobu obrazového diagramu či tabulky. Latinské *tabulae* bývají původní součástí některých děl. Například součástí výkladu o pokrevním a nepokrevním příbuzenství bývá tzv. příbuzenský strom (*arbor consanguinitatis et affinitatis*). V některých případech jsou tabule na základě textu vytvářeny, například obrazové diagramy smrtelných hříchů jsou výtahem z traktátu pojednávajícího o hříchu.

²⁴ Srov. „vločky textové“ – FLAJŠHANS, 1926, s. XII.

²⁵ Srov. CLASSEN, 2010, s. 1742.

²⁶ Problematika abecedního řazení je probírána v předmluvě slovníku zvaného *Catholicon*.

²⁷ *Glossa ordinaria* byla připisována Walafridu Strabonovi († 849), ale vznikla spíše ve 12. století a je dílem Anselma z Laonu († 1117) a jeho bratra Radulfa († 1131/1133).

²⁸ Srov. *Lexikon des Mittelalters* 4, s. 1509n.; MARTÍNKOVÁ, 1999, s. 32; CLASSEN, 2010, s. 1743.

2.2 Německá lexikografie ve středověku

Vedle latinských encyklopedií a výkladových slovníků se objevují ve středověku slovníky národních jazyků. Překladové slovníky, které se zaměřují na uvedení náležitého ekvivalentu k latinskému slovu v národním jazyce, mají svůj počátek v překladových glosách. Samostatnou kapitolu věnujeme německé lexikografii, která měla největší vliv na lexikografickou tvorbu v českých zemích.

2.2.1 Počátky německé lexikografie

Rozšiřování latinských děl, především bible, o meziřádkové, okrajové nebo přímo do textu integrované výklady slov v domácím německém jazyce se objevuje již v průběhu 8. století. Nejstarším doloženým souborem glos je latinsko-starohornoněmecký slovník *Abrogans*. Jedná se o původně latinský abecední slovník řídkých výrazů rozšířený o jejich latinská synonyma.²⁹ Německý glosátor opatřoval překladem nejen latinská heslová slova, ale i jejich synonyma.³⁰

Glosovány byly i další latinské lexikografické texty (slovník *Affatim, Liber glossarum*). Z latinských slovníků, zvl. biblických nebo stylistických, s německými překlady byla glosovaná hesla excerpována a uspořádána v abecední slovník (např. *Samanunga wortu*) nebo vystavěna v obsáhlý slovník (*Glossae Salomonis*).

Vedle abecedních seznamů se objevují první soupisy řazené věcně, nejstarším dokladem je *Vocabularius Sancti Galli* z 2. poloviny 8. století, jenž je prakticky zaměřeným jazykovým průvodcem, určeným snad pro anglosaské misionáře. Rozšířeným nomenklátorem bylo až do 15. století opisované *Summarium Heinrici*, které pochází z počátku 11. století a staví na Isidorově encyklopedii *Etymologiae*.³¹

2.2.2 Německá lexikografie ve 14. a 15. století

Mohutný rozvoj německé lexikografie přichází ve 14. století, v tomto období vznikají slovníky na základě glosovaných textů, starších latinsko-německých slovníků a zvláště na základě systematických a rozsáhlých zpracování latinské slovní zásoby ve slovnících Papia, Hugucia, Britona a Jana Balba.

Z první třetiny 14. století pochází nejstarší terminologický slovník *Abstractum* a rozsáhlejší věcný slovník *Vocabularius optimus* Jana Kotmanna. Na latinských výkladových slovnících, zvl. na *Catholiconu*, staví slovník štrasburského klerika Fritsche Closenera z poloviny 14. století. V druhé polovině 14. století jsou vypracovány další slovníky: alfabetaře *Vocabularius Lucianus*, *Vocabularius Brevilogus*, *Vocabularius de significacione nominum* Jakoba Twingera z Königshofenu a *Vocabularius quadriidiomaticus* Dietricha Engelhuse, *Vocabularius optimus* a nomenklátor *Liber ordinis rerum* (něm. též *Esse-Essencia-Glossar*). Jejich cílem je uspořádat svět prostřednictvím slovní zásoby, což se ukazuje na šíření věcného uspořádání lexikografického díla (většinou od kosmologie k reáliím různých oblastí běžného života), třídění podle gramatické příslušnosti (jména, slovesa, nesklonná slova) či doslovného překládání latinských výrazů.³²

²⁹ Doložen je jediný fragmentární exemplář čistě latinského slovníku bez německých glos, a to rkp., Karlsruhe, Badische Landesbibliothek, sign. Cod. Aug. CCXLVII, ff. 40r–59r.

³⁰ Exemplář latinsko-německého slovníku *Abrogans* je doložen i v Čechách, a to v rukopisu pražské lobkovické knihovny, nyní uložen v Národní knihovně pod signaturou XXIII E 54 (BOK – PETR, 2010, s. 276). Rukopis pochází z premonstrátského kláštera ve Weißenau u Ravensburgu ve Württembersku.

³¹ Srov. *Lexikon des Mittelalters* 4, s. 1511; GRUBMÜLLER, 1990, s. 2037n.

³² Srov. GRUBMÜLLER, 1990, s. 2038n.

2.2.2.1 Slovník *Abstractum*

Latinsko-středohornoněmecký slovník *Abstractum* (něm. *Abstractum-Glossar*³³) je pojmenován jako jiné anonymní německé slovníky podle prvního hesla *abstractum*. Obsahově se zaměřuje na vysvětlení filozofických a teologických pojmů starší františkánské školy. Nejstarší verze slovníku z období kolem roku 1300 měla kolem 410 hesel a patří k nejmenším a nejstarším známým odborně zaměřeným latinsko-středohornoněmeckým slovníkům. V pozdějších verzích se obsah slovníku několikanásobně zvětšil, nejrozsáhlejší verze čítají více než 2000 hesel. Slovník *Abstractum* měl být pomůckou při čtení a zároveň úvodem do latinské teologicko-teoretické terminologie pro začátečníky, na což ukazuje téměř výlučný výskyt v latinských rukopisech. Starší texty obsahují asi 15 výrazů ve flektivní formě, takže je možné, že původní meziřádkově glosovaný text byl abecedně uspořádán ve slovník. V rukopisech bývá jako autor jmenován Konrád z Heinrichau, cisterciák ze slezského kláštera v Heinrichau. Konrád však pouze opsal v roce 1340 slovníky ve vratislavském rukopisu (Vrat IV Q 92). Slovník *Abstractum* je jistě o pár desetiletí starší, je zachován ve dvou rukopisech obsahujících výtah z biblického slovníku Guillelma Britona, který sepsal Jan z Erfurtu před rokem 1309. V abecedně seřazeném *Brito-Epitome* jsou vsunuty celé úseky ze slovníku *Abstractum*.

Slovník *Abstractum* pravděpodobně vznikl v okruhu erfurtského františkánského školství. Na to ukazují speciální odborné výrazy, např. výraz *circumincessio* se nevyskytuje u Tomáše Akvinského a Petra Lombarda, ale ve františkánské teologii.

O neobyčejné popularitě slovníku *Abstractum* svědčí to, že je dochován ve více než 120 rukopisech.³⁴ Z tohoto důvodu dosud chybí kritická edice této památky, dosud vyšly jen dílčí edice několika rukopisů. Nejvýznamnější z nich je moderní edice vratislavského a berlínského rukopisu s nejstarší verzí slovníku *Abstractum*.³⁵ V Národní knihovně České republiky v Praze je slovník *Abstractum* doložen v rukopisech se signaturami III C 10 a IV E 20.³⁶ V rukopisu III C 10 z 15. století je slovník *Abstractum* zapsán na ff. 418ra–418va, jedná se o zlomek obsahující jen hesla s náslovím A–F. Rukopis IV E 20 z roku 1453 obsahuje téměř celý³⁷ slovník *Abstractum* a je zapsán na ff. 351v–357r.

Slovník *Abstractum* byl vpracován v jiné slovníky, část byla použita v rukopisech slovníku zvaného *Engelhus* (něm. *Engelhus-Glossar*³⁸) nebo ve slovníku zvaném *Abba* (*Abba-Glossar*).³⁹ V českých zemích byl slovník též užíván, je doložen exemplář opatřený soustavným českým překladem.

2.2.2.2 Slovníky *Abba-Avis-Abbreviare*

V 15. století se objevují další latinsko-německá lexikografická díla. Jako skupina slovníků *Abba-Avis-Abbreviare* (něm. *Vokabulariengruppe Abba-Avis-Abbreviare*) jsou označovány tři

³³ Srov. ILLING, 1978, s. 20–22.

³⁴ Srov. Gesamtverzeichnis Autoren/Werke 'Abstractum-Glossar', in: *Handschriftencensus* [online]. Citováno dne 21. 7. 2013. Dostupné z WWW: <<http://www.handschriftencensus.de/werke/1968>>. Jedná se o rozšířený soupis, jež pořídil HONEMANN (1998).

³⁵ Srov. HONEMANN, 2011, s. 265–280.

³⁶ Srov. KELLE, 1860, s. 13. Oba rukopisy jsou digitalizovány v databázi *Manuscriptorium* [online]. Citováno dne 21. 7. 2013. Dostupné z WWW: <<http://www.manuscriptorium.com>>.

³⁷ Ve slovníku chybí charakteristické počáteční heslo *Abstractum*, text začíná heslem *Autumnare wonen vel estimare* Slov NK IV E 20, 351v.

³⁸ Srov. POWITZ, 1963, s. 90, 105–106.

³⁹ Do slovníku *Abba* byla ze slovníku *Abstractum* převzata např. hesla *intellectus speculationis*, *intellectus practicus*, *intellectus agens*, *intellectus potencialis* (SlovKlem 57r; Slov VKO M II 18, 192vb).

samostatné latinsko-německé slovníky, které však spolu pravidelně tvoří lexikografický celek. Latinsko-německý slovník *Abba* je pojmenován po prvním hesle (*Abba ebrayce, pater latine. Abissus aftgrunt uel grundelos*).⁴⁰ Jedná se o abecedně seřazený jmenný slovník, který obsahuje kolem 6000 hesel. Hesla se skládají z latinského heslového výrazu a jeho ekvivalentu v domácím jazyce, zato gramatické značky a latinské výklady významu, jaké jsou součástí heslového odstavce ve slovníku *Ex quo*, chybějí.

Slovník *Avis* patří do skupiny anonymních latinsko-německých nomenklátorů. Bez gramatických údajů a latinských výkladů překládá termíny ze sedmi přírodovědných oblastí. Každý úsek je seřazen převážně abecedně. Tematicky jsou úseky rozděleny takto: 1. ptáci a nástroje k lovu ptáků (*Avis, Avicula, Auceps...*), 2. ryby a nástroje pro rybolov (*Piscator, Piscarius, Piscina...*), 3. čtyřnohá zvířata a lov (*Animal, Cavea, Venator...*), 4. koně a jezdeckví (*Equus, Equirria, Mango...*), 5. hmyz a červy (*Accalabus, Apes vel Apis, Apierium...*), 6. stromy (*Arbor, Arbustum, Nemus...*) a 7. léčivé rostliny (*Apotheca, Apothecarius, Hortus...*). Poslední část tvoří rozsahem 40 % textu celého slovníku a často bývá kladena na první místo. Nakolik tento slovník souvisí s jinými díly (např. *Vocabularius optimus* aj.), zůstává dosud neobjasněno.

Slovesný alfabetář *Abbreviare*, pojmenovaný podle incipitu (*Abbreviare, Abbibere, Abicere*), obsahuje výlučně slovesa v infinitivu, též jen s jednotlivými překlady bez gramatických značek a výkladů.

Pořadí těchto tří slovníků není v rukopisech jednotné. V nejstarších textech jsou zapsány oba jmenné slovníky před slovesným. V druhé polovině 15. století je stále více slovníků dochováno jednotlivě, zvláště to platí pro nomenklátor *Avis*. Kdy a kde tyto slovníky vznikly a kdo je jejich autorem, zůstává dosud neznámo. Všechny dochované exempláře pocházejí z 15. století a texty byly tradovány výlučně ve východostředoněmeckém a bavorsko-rakouském prostoru. Polovina rukopisů, z toho i ty nejstarší dochované, pocházejí ze slezské oblasti a v pěti slezských rukopisech je dílo, nazývané zde *Katholicon minor*, připisováno mnichovi z cisterciáckého kláštera v Křešově (Grüssau, Dolní Slezsko), snad Ottonovi z Křešova (*collectus a quodam religioso in absterio Grissoviensi* Slov Vrat IV F 78 „shromážděný jakýmsi zbožným člověkem v křešovském opatství“; *per ... magistrum Otthonem fratrem conventualem in Grüssaw* Slov Vrat cod. Dombibl. Nr. 401 „[psáno] ... magistrem Ottonem, konventuálem v Křešově“). Nejpozději od roku 1419 byla tato skupina slovníků známá i v bavorsko-rakouském prostoru, jak se soudí na základě dochovaných rukopisů. Celkově se zatím uvádí na 55 rukopisů této slovníkové skupiny.⁴¹ Další 2 nalezené rukopisy uvádíme v seznamu na konci kapitoly (NK V E 18; VKO M II 18).

V českých zemích byly recipovány především oba alfabetáře *Abba* a *Abbreviare*. Pro nomenklátor *Avis* existovala v Čechách silná konkurence v podobě Klaretových nomenklátorů, jejichž oblíbenost byla podle dochovaných rukopisů v 1. polovině 15. století velmi vysoká. Obsahově mnohem stručnější slovník *Avis* neměl potenciál vytlačit rozsáhlý a bohatý Klaretův *Vokabulář, Bohemář* a *Glosář*.

⁴⁰ Srov. SCHNELL, 1998, s. 135.

⁴¹ Srov. *Handschriftencensus* [online]. Citováno dne 21. 7. 2013. Dostupné z WWW: <<http://www.handschriftencensus.de/werke/2334>>.

2.2.2.3 *Vocabularius Breviloquus*

Latinský slovník *Brevilogus*⁴² s příležitostnými německými glosami z konce 14. století staví na velkých středověkých slovnících a obsahuje ve třech abecedních úsecích *nomina*, *verba* a *indeclinabilia*. Je určen klerikům a jeho cílem je osvětlit význam řídkých a obtížných slov (*sensus litteralis*), aby čtenáře připravil na duchovní porozumění slovům (*sensus spiritualis*). Německé glosy byly do slovníku postupně doplňovány. Slovník *Brevilogus* byl jedním z hlavních pramenů rozšířeného slovníku *Ex quo*. V druhé polovině 15. století byl nově vědecky zpracován a roku 1475 vydán tiskem Janem Reuchelinem pod relatinizovaným názvem *Breviloquus*. V letech 1478–1505 vyšlo snad až 22 anonymních vydání.⁴³

2.2.2.4 *Vocabularius Ex quo*

Brzy po roce 1400 se objevuje lexikografické dílo, které dosáhlo neobyčejné popularity. Slovník zvaný podle počátečních slov promluvy *Ex quo* je praktická příruční pomůcka k porozumění Bibli a jiným latinským textům (srov. *eo facilius sacram scripturam literaliter intelligere..., ymmo quodlibet scriptum latinicale*⁴⁴ „tím snadněji porozumět doslovnému smyslu Písma svatého..., a dokonce jakémukoli latinskému spisu“). Obsahuje všeobecnou slovní zásobu a nevykládá, jak tomu bylo dříve v glosářích, jen neznámé a řídké výrazy, ale uvádí stejně jako Huguciovy *Magnae derivationes* i slova běžná, což jej odlišuje od speciálních slovníků zaměřených na obtížně srozumitelná slova nebo na slovní zásobu spojenou s konkrétním vědním oborem (začínající od slovníku *Abrogans* a končící u rostlinářů a právních slovníků pozdního středověku). To jej odlišuje i od slovníku *Brevilogus*, který má za cíl osvětlení řídkých a těžkých slov (*rara et inconsweta vocabula*⁴⁵). Ve slovníku je dodržován abecední pořádek alespoň ke čtvrtému grafému (srov. předmluvu: *pro utilitate at necessitate collectus est presens vocabularius secundum ordinem alphabeti conscriptus*⁴⁶ „shromážděn byl tento slovník z důvodu potřeby a nutnosti a sepsán podle abecedního pořádku“). Graficky jej výrazně charakterizuje uvádění morfologických údajů na levém okraji před heslovým slovem.

Je doloženo přes 250 kompletních rukopisů z 15. století, z let 1410–1502, a více než 40 tiskových vydání. Náročnou kritickou edicí slovníku *Ex quo* vydal Grubmüller a kolektiv (1988–2001). V českých knihovnách a archivech je doloženo nejméně jedenáct rukopisů.⁴⁷

2.2.2.5 Dochované latinsko-německé slovníky v českých zemích

O zřetelném vlivu německé lexikografie na českou svědčí i latinsko-německé památky doložené v českých knihovnách a archivech. Německým rukopisům v českých zemích se věnuje studie Václava Boka a Stanislava Petra *K německým středověkým rukopisům v knihovnách v Čechách a na Moravě* (2010) a vybrané kapitoly v monografii *Manuscripta Germanica. Deutschsprachige Handschriften des Mittelalters in Bibliotheken und Archiven Osteuropas* (2012). Také webový portál *Handschriftencensus* uvádí u jednotlivých památek jejich pramenné dochování.

⁴² Srov. *Verfasserlexikon* IX, s. 1033–1034. K údajnému autorství italského humanisty Guarina z Verony (1374–1460), které se traduje v české odborné literatuře, srov. MARTÍNKOVÁ, 1999, s. 34–35.

⁴³ Jeden z rukopisných exemplářů je zapsán v rukopisu Národní knihovny České republiky, sign. I E 6, ff. 1r–197r, z poslední třetiny 15. století (srov. DOLCH, 1909, s. 7).

⁴⁴ GRUBMÜLLER, 1988, s. 5.

⁴⁵ GRUBMÜLLER, 1988, s. 6.

⁴⁶ GRUBMÜLLER, 1988, s. 7.

⁴⁷ Srov. *Handschriftencensus* [online]. Citováno dne 21. 7. 2013. Dostupné z WWW: <<http://www.handschriftencensus.de/werke/845>>.

Na vybrané slovníky dochované v českých knihovnách jsme již upozornili v předcházejících kapitolách (*Abrogans* aj.).

Některé z dochovaných latinsko-českých slovníků zůstávají dosud blíže neurčeny, jako např. slovník v rukopisu z cisterciáckého kláštera v Oseku se signaturou 14, který je deponován v Národní knihovně v Praze.⁴⁸ Ze tří latinsko-německých slovníků z 15. století z knihovny českokrumlovských minoritů deponovaných také v Národní knihovně je určen jen rukopis č. 189 jako slovník *Ex quo*, ostatní dva se signaturami 58 a 65 zůstávají zatím blíže neurčeny.⁴⁹

V seznamu pramenů pro latinsko-německé slovníky, které jsou uvedeny na webovém portálu *Handschriftencensus* upřesňujeme některé položky, případně doplňujeme nové prameny:

- 1) Rkp., Olomouc, VKO, sign. M II 18, 2. polovina 14. století a 1. polovina 15. století, ff. 182ra–206vb: latinsko-německý slovník *Abba*, 206vb–210rb: latinsko-německý slovník *Avis*, 210va–221va: latinsko-německý slovník *Abbreuiare*, 221vb–225ra: latinsko-německý slovník *Abstractum*, Slov VKO M II 18.⁵⁰
- 2) Rkp., Praha, KNM, sign. XIV E 12, 15. století, ff. 147r–204v: latinsko-německý slovník *Abba* (*Vocabularius dictus katholicon minor, expositus per mag. Ottonem. Abba – zizania rathem*).⁵¹
- 3) Rkp., Praha, NK, sign. V E 18, 1408–1410, ff. 1ra–63ra: latinský slovník *Lucianus* s německými a českými glosami (SlovLucE), ff. 63ra–67rb: latinsko-německý slovník neabecední (mamotrekt?) (*Longanimitas lanknufftig – Venerandum ersammen*); ff. 67rb–69v: a latinsko-německý slovník *Abstractum* (*Abstractum geŕonet, geanlŭczet – Zelator ein rechtvertiger*), ff. 70ra–116rb: latinsko-německý slovník *Abba* (*Abba hebraice est pater latine vel teutonice – Zerna lacus inmundicies*), ff. 116v–133vb: latinsko-německý slovník *Abbreuiare* (*abdere id est abscondere*), ff. 142r–163v: latinsko-německý abecední slovník substantiv, adjektiv, sloves aj. (*Abba der vater – Intemeratus, incorruptus, integer. Explicunt vocabula secundum ordinem alphabeti per manus Erhardi de Tepla*), ff. 163vb–165vb: latinsko-německý slovník *Synonima* převážně slovesný (*Auxiliari, adiuuare, suffragari, subvenire, amiculari, opitulari helfen – Ultimo, demum czuidem {?}, leczten*).⁵²
- 4) Rkp., Praha, NK, sign. VIII A 21b, 15. století, přední a zadní přidešti: fragment latinsko-německého slovníku *Vocabularius Ex quo*, list ze slovníku je použit jako výlep přidešti rukopisu, který obsahuje první část latinského slovníku *Catholicon*. Rozsah fragmentu: přední přidešti *-mis vel piris, vulgariter saff, most – a p Acclamare zcu ruffen*, zadní přidešti *adv Afforis auß wendig – f p Aggredule sunt rane parve in agro et vico manentes*.
- 5) Rkp., Pelplin, Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego w Pelplinie, sign. 85 (186), 1395, ff. 95r–98v: latinsko-německý slovník *Abstractum* (*Abstractum id est gevryet vel geeylilizit*).⁵³

⁴⁸ Srov. *Handschriftencensus* [online]. Citováno dne 21. 7. 2013. Dostupné z WWW: <<http://www.handschriftencensus.de/3738>>.

⁴⁹ Srov. TOŠNEROVÁ, 2004, s. 163nn.; BOK – PETR, 2010, s. 276.

⁵⁰ Srov. BOHÁČEK, 1994, s. 365, č. 186(s); *Handschriftencensus* [online]. Citováno dne 21. 7. 2013. Dostupné z WWW: <<http://www.handschriftencensus.de/19275>>.

⁵¹ Srov. BARTOŠ, 1927, s. 309, č. 3487; *Handschriftencensus* [online]. Citováno dne 21. 7. 2013. Dostupné z WWW: <<http://www.handschriftencensus.de/23267>>.

⁵² Srov. KELLE, 1860, s. 12–13; DOLCH, 1909, s. 17; TRUHLÁŘ, 1905, s. 375.

⁵³ Srov. SEŇKO, 1969, s. 29.

- 6) Rkp., Praha, NK, sign. IV E 16, ff. 132ra–136va: latinsko-německý rostlinář *Artemisia* (*Herbarius secundum alphabetum: Arthemisia pismalten – ypoquiscidos*).
- 7) Rkp., Praha, NK, sign. XI C 7, konec 15. století, ff. 182r–193r: abecední latinsko-německý slovník (*Abdere worborgen – Zelotipus*).⁵⁴
- 8) Rkp., Praha, KapPraž, sign. A 40/1, 1412, přední přidešti: latinsko-německý slovníček (*Enigma verborgen rede – Profiteri bekennen vel gehorsam thuen*).
- 9) Rkp., Pelplin, Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego w Pelplinie, sign. 31 (26), 14. století, ff. 158v–159r: latinsko-německý slovník.⁵⁵

Podrobněji popíšeme obsah olomouckého rukopisu se signaturou M II 18, neboť nám slouží jako pramen několika kriticky dosud nevydaných latinsko-německých slovníků pro srovnání s vybranými slovníky latinsko-německo-českými a latinsko-českými.

Ve Vědecké knihovně v Olomouci je pod signaturou M II 18 uložen rukopis z 2. poloviny 14. století a 1. poloviny 15. století. Jedná se o teologický sborník, který kromě rozmanitých kázání a teologických traktátů, mezi nimi např. traktátu *De frequenti communione* Matěje z Krakova nebo *Summa virtutum* a *Summa viciorum* Guillelma Peralta, obsahuje i čtyři latinsko-německé slovníky. V katalogu jsou souhrně označeny jako jediné dílo („182a–225a: *Vocabularius latino-germanicus*“⁵⁶) s třemi oddíly, které obsahují na ff. 182r–210r substantiva a adjektiva: *Abba–Zyzania*, na ff. 210v–221v slovesa: *Abbreviare–Zunare* a na ff. 221v–225r substantiva: *Abstractum–Zelator*. Již podle incipitů lze usoudit, že se nejedná o jediný lexikografický text, ale o slovníkovou skupinu *Abba–Avis–Abbreviare* a slovník *Abstractum*. Obsah rukopisu na ff. 182r–225r nově rozdělujeme takto:

1. 182ra–206vb: latinsko-německý slovník *Abba*, jmenný alfabetař (*Abba hebrayce pater teutonice – Zonolarius gurtil mecher*).
2. 206vb–210rb: latinsko-německý slovník *Avis*, nomenklátor s převážně abecedním řazením v některých oddílech (oddíl o ptácích a nástrojích k lovu ptáků 206vb–207ra: *Avis vogil*; o rybách a nástrojích k rybaření 207ra–207va: *Piscator vischer*; o čtyřnohých zvířatech a lovu 207va–207vb: *[A]nimal tyr*; o koních, jezdeckv a jízdě 207vb–208ra: *Equus pfert*; o hmyzu 208ra–208rb: *Accalam(us) hev schrecke*; o stromech 208rb–208vb: *Arbor bovm*; o léčivých rostlinách 208vb–210rb: *Apoteca apteke*).
3. 210va–221va: latinsko-německý slovník *Abbreviare*, slovesný alfabetař (*Abreviare korczen – Zimare zûren etc.*).
4. 221vb–225ra: latinsko-německý slovník *Abstractum*: teologicko-filozofický alfabetař (*Abstractum gevromet, gevryet vel geczynliczt – Zelator eyn recht tuer teteger etc.*), redakce s vloženým řetězcem teologických pojmů 224va–224vb: *Sensus synlichkeit – Intelligencia und brengit daz yn wunder czu der czu der beschovunge und yn libe czu der eynunge*).

⁵⁴ Srov. TRUHLÁŘ, 1906, s. 136, č. 2031.

⁵⁵ Srov. SEŇKO, 1969, s. 15.

⁵⁶ BOHÁČEK – ČÁDA, 1994, s. 365, č. 186.

3 Česká lexikografie od svých počátků do konce 15. století

Impulesem pro vznik a rozvoj české lexikografie byly české glosy v cizojazyčných textech. České vpisky, ať už od samotného písaře nebo od pozdějších čtenářů a opisovačů, komentovaly glosovaný text, vysvětlovaly neznámá slova nebo je překládaly do českého jazyka. Mezi nejstarší vpisky patří Jagíčovy a Paterovy české glosy se staroslověnskými prvky z 12. století a české glosy v hebrejských textech 10.–13. století psané hebrejským písmem, které vynikají svým stářím, „převahou apelativ, doložených i v nenominálních podobách, přítomností sloves a existencí syntagmatických spojení, ba i klauzí“⁵⁷ a vypovídají též o hláskosloví rané češtiny.⁵⁸ Z konce 12. století pocházejí tzv. glosy olomoucké: do souboru rukopisů olomouckého biskupa Jindřicha Zdíka patří opis latinských biblických knih Šalamounových a prorockých s biblickými prology z poloviny 12. století.⁵⁹ Neznámý olomoucký písař na konci 12. století připsal mezi řádky textu Jeremiáše několik českých slov, která jsou velmi cenná pro poznání vývoje staré češtiny.⁶⁰ O něco mladší jsou české glosy ze 13. století v latinském homiliáři Opatovickém, souboru latinských kázání z 12. století. Z konce 13. století pak pocházejí české názvy především domácího nářadí v latinském smíšeném kodexu uloženém ve Vídni (ÖNB Cod. 526,⁶¹ *GlosVíd*). Staročeské glosy jsou zapsány touž rukou jako základní latinský text zlomku z anonymního díla *De utensilibus* (ff. 116r–121v).⁶² Glosovány byly i latinské výkladové slovníky, k nejstarším patří glosy ve slovníku *Mater verborum*.

Na základě českých glos k latinským výrazům začaly postupně vznikat tematické soupisy slov. Mezi první soupisy soustředěné na specializované oblasti lidského poznání patřily rostlináře neboli latinsko-české dvojice názvů rostlin užívaných především v lékařství. Rostlináře pravděpodobně vznikly vypsáním českých glos k latinským slovům z latinských herbářů, tj. botanických příruček, které obsahovaly charakteristiky rostlin a jejich užití při léčení. Nejstarším dochovaným latinsko-českým soupisem je *Rostlinář olomoucký* z doby kolem roku 1300, který obsahuje přes 70 latinsko-českých pojmenování z botanického názvosloví.

Podobné úzce tematicky zaměřené latinsko-české slovníčky se objevují v druhé polovině 14. století a po celé 15. století. Krátké lexikografické texty s jednoduchou strukturou sloužily především jako pomůcky pro četbu odborných a náboženských spisů a pro školní a kazatelskou praxi. Jejich úkolem bylo poskytnout k latinskému výrazu náležitý český ekvivalent, případně objasnit latinský termín. Najdeme mezi nimi slovníčky pojmů z náboženské oblasti (soupis sedmi smrtelných hříchů, seznam rituálně nečistých zvířat uvedených ve Starém zákoně či výčet věštců a magických praktik), ze společenské oblasti (příbuzenské a právní termíny) či z lingvistiky (soupis deponentních sloves).

V době velkého rozmachu české literatury za vlády Karla IV. v druhé polovině 14. století vznikají první česká bohemikální lexikografická díla, která již mají specifickou slovníkovou makrostrukturu, tj. abecední nebo věcné uspořádání hesel, a mikrostrukturu, tj. výstavbu hesla,

⁵⁷ Srov. DITTMANN, 2012, s. 283.

⁵⁸ Srov. DITTMANN, 2012, s. 283.

⁵⁹ Rkp., Olomouc, ZA Opava, pobočka Olomouc, fond Metropolitní kapitula v Olomouci, sign. CO.400, srov. BISTŘICKÝ, 1961, s. 137.

⁶⁰ Srov. BISTŘICKÝ, 1961, s. 58.

⁶¹ Srov. *ÖNB-HANNA-Katalog* [online]. Citováno dne 21. 7. 2013. Dostupné z WWW: <<http://data.onb.ac.at/rec/AL00173079>>. Stč. glosy vydal první FLAJŠHANS (1901, s. 249–250) a po něm REPP (1958, s. 382–390).

⁶² Mohlo by se jednat o text *De utensilibus* Adama z Petit Pontu z 1. poloviny 12. století (HUNT, 1991, s. 165nn.) nebo *De nominibus utensilium* Alexandra Nequama z 2. poloviny 12. století (srov. HUNT, 1991, s. 177nn.).

a směřují „k určité komplexnosti lexikálního materiálu“.⁶³ Mají dvojí základní formu, jsou to jednak abecedáře, abecedně řazené slovníky, a jednak nomenklátory, věcně či systematicky řazené slovníky uvádějící vždy pohromadě slova z jednoho oboru. Nejvýznamnějšími středověkými slovníky z tohoto počátečního období jsou tři latinsko-české nomenklátory *Vokabulář (gramatický)*, *Bohemář* (lat. *Bohemarius maior*) a *Glosář* (lat. *Glossarium*) mistra Bartoloměje z Chlumce, řečeného Klaret, v nichž se autor programově snažil konstituovat české odborné názvosloví všech tehdejších vědních odvětví. Slovníky měly pomoci studentům nově vzniklé pražské univerzity osvojit si znalosti tehdejší vědy a kultury, a proto byly pro snadnější zapamatování napsány ve verších. Klaretovy nomenklátory sloužily jako jeden z materiálových zdrojů mnohým pozdějším lexikografům a byly z nich pořizovány delší či kratší výtahy, nomenklátory i abecedáře, např. slovník zvaný *Nomeclator* z konce 14. století, slovník *Velešínův* z roku 1458 a další.

S rozvíjejícím se zájmem o biblický text a s opakovanými překlady bible do staré češtiny dochází také k rozvoji pomůcek pro porozumění náročnému biblickému textu, mezi nimiž mají nezastupitelné místo biblické slovníky. Latinský slovník zvaný *Mamotrectus* (tj. „prsem odkojený“) Jana Marchesiniho z počátku 14. století vykládal po řadě méně obvyklá slova bible a byl doplňován o české překlady. Podle vzoru *Mamotrectu* pak v 15. století vznikaly další latinsko-české biblické slovníky, pro které se v české lexikografii ujal obecný název mamotrekt. Slovníky vykládaly jednotlivá méně obvyklá slova a jejich tvary buď ve sledu, v jakém jdou po sobě v textu, tzv. mamotrekty lokální, nebo byly uspořádány podle vzoru latinských výkladových slovníků abecedně, tzv. mamotrekty abecední.

I některé další slovníky z 15. století vznikly stejně jako první české mamotrekty glosováním cizojazyčné předlohy. Českými překlady byl opatřován latinský veršovaný slovník *Cornutus (Roháč)* vykládající studentům exotické latinské výrazy a latinský výkladový slovník *Lucianus*, jehož početné české rukopisy obsahují kromě českých glos také německé a francouzské. Glosovány byly i některé latinsko-německé slovníky. Soustavným a často doslovným českým překladem německých ekvivalentů z latinsko-německých abecedářů, které se podle prvního hesla nazývají *Abba* a *Abbreviare*, vznikly rozsáhlé latinsko-české jmenné a slovesné abecedáře ve *Slovníku klementinském* a *Slovníku ostrýhomském* z poloviny 15. století. Do okruhu latinsko-německého slovníku zvaného *Vocabularius Ex quo* se řadí latinsko-německý slovník Diefenbachův z roku 1470, který má na konci hesel připojeny české překlady.

Jako první trojjazyčný slovník může být označena česká adaptace latinsko-německého filozoficko-teologického slovníku *Abstractum*, která vedle českých ekvivalentů uvádí i původní německé. Tento latinsko-německo-český slovník je zapsán v brněnském rukopisu datovaném do doby po roce 1424. Z druhé poloviny 15. století máme doložen i jeden slovník čtyřjazyčný, který vznikl rozšířením italsko-německé konverzační příručky pro kupce, která byla určena pro obchodníky přicházející ze střední Evropy do Itálie. Z téže doby máme doloženy další vícejazyčné slovníky, například latinsko-německo-český slovník v učebnici Jana Holubáře pro Ladislava Pohrobka a latinsko-německo-český slovník *Triologus*, který je věnován císaři Maxmiliánovi I. (1489). Obsahově k nim má blízko nejstarší v celku dochovaný tištěný trojjazyčný slovník *Dictionarius trium linguarum* (Víděň, 1513). Do roku 1500 však nevyšel žádný bohemikální slovník tiskem, všechna dochovaná středověká lexikografická díla mají rukopisnou podobu.

⁶³ HLADKÁ, 2007, s. 166.

pro lásku k matce Kristus spasí písaře“) je tzv. slovník *Glossa Salomonis*. Jedná se o rozsáhlou latinskou encyklopedii, která vykládá v abecedním pořádku pojmy ze všech tehdejších vědních oblastí. Dílo je připisováno Šalamounovi II., kostnickému biskupovi a opatovi kláštera v St. Gallenu, který jej dal ke konci 9. století sepsat, jak svědčí einsiedelský rukopis z 12. či 13. století, který začíná slovy: *Incipiunt glossae jussu Salomonis Constantiensis episcopi de diversis auctorabilibus libris defloratae et in unum volumen dilucide studioseque digestae feliciter*⁶⁶ „Začínají výklady na rozkaz kostnického biskupa Šalamouna vybrané z různých knih autorit a jasně a pečlivě uspořádané úspěšně v jednom svazku“.

Německé glosy převzaté z opisovaného rukopisu brzy po sepsání rukopisu „počal nějaký mnich při čtení jeho opravovati, v čem bylo pochybeno, a vpisovati, což bylo z latinského vynecháno, při čemž též vpisoval mezi řádky české a německé glosy“.⁶⁷ Další čtenář na konci 13. století pěkným drobným písmem vpisoval české a německé významy latinských slov. V 19. století byly vepsány další glosy a padělaný i jiné z latinských slov. Za jejich autora je všeobecně pokládán Václav Hanka, který o slovníku *Mater verborum* podal první zprávu v prvním ročníku *Časopisu Společnosti vlastenského Museum v Čechách* z roku 1827.⁶⁸

K rukopisům *Glossy Salomonis* obsahujícím starohornoněmecké glosy připojil Bohumil Ryba (1980) ještě exemplář, který se zachoval jen jako fragment ve dvou zlomcích, jedním je nahoře seříznutý list a druhým je proužek (rkp., Vyšší Brod, sign. 1 VB CCXVIII).⁶⁹ Zlomky byly sejmuty podle katalogu⁷⁰ restaurátorem v Hodoníně roku 1970 při převazbě vyšebrodského rukopisu 1 VB CLI z vnitřní strany zadní desky. Zlomky pocházejí z jediného pergamenového rukopisu z přelomu 13. a 14. století. List i proužek obsahují hesla latinského slovníku s náslovím *T-* a přímo v latinském textu jsou vepsána starohornoněmecká výkladová slova (*sidila, brunna, stingel* aj.). Glosy se shodují s jinými německými glosami v 15 rukopisech, vydaných ve Steinmeyerově edici staroněmeckých glos.⁷¹

Při vydání českých glos Patera rozlišil pravé glosy, tj. staročeské, zapsané do rukopisu do konce 15. století, od glos nepravých, tj. novověkých.⁷² Mezi pravé patří 12 glos přímo v textu psaných velkou minuskulí (*brěza, káně, klětce, lútka, okrin, sito, skrivanec, slad, svinař, ščemel, vlchvec, vzchod*⁷³) a glosy meziřádkové: 42 glos psaných brzy po dopsání rukopisu tučným méně pěkným písmem a pozdější drobné glosy v celkovém počtu 285.⁷⁴ Českými překlady jsou glosovány pojmy z přírodovědných oborů, hospodářství a řemeslnictví.⁷⁵

⁶⁶ Srov. PATERA – BAUM, 1877, s. 121. Slovník vyšel tiskem roku 1474 v benediktinském klášteře svatého Ulricha Afry v německém Ausburgu s nedochovaným titulem *Glossae ex illustrissimis collectae auctoribus* (digitalizovaný prvotisk je zveřejněn v *MDZ Digitale Bibliothek* [online]. Citováno dne 21. 7. 2013. Dostupné z WWW: <http://dfg-viewer.de/show/?set%5Bmets%5D=http%3A%2F%2Fdaten.digital-sa-mmlungen.de%2F%7Edb%2Fmets%2Fbsb00043994_mets.xml>. Jeden exemplář je uchováván v Národní knihovně České republiky pod signaturou 44 B 30.

⁶⁷ PATERA – BAUM, 1877, s. 126. Srov. DRAGOUN, 2012, s. 219.

⁶⁸ Srov. HANKA 1827, s. 69–71.

⁶⁹ Srov. *Handschriftencensus* [online]. Citováno dne 21. 7. 2013. Dostupné z WWW: <<http://www.handschriftencensus.de/3747>>.

⁷⁰ Srov. RYBA, 1980, s. 6.

⁷¹ Srov. STEINMEYER, 1898, s. 102–103. Do edice jsou zahrnuty staročeské glosy pražského rukopisu *Mater verborum* (pod silgou *g*, srov. STEINMEYER, 1898, s. 27). Jsou převzaty z Paterovy edice pravých českých glos (PATERA, 1877, s. 377–389).

⁷² V Paterově článku z roku 1877 jsou pravé glosy uvedeny na s. 377–389, nepravé pak na s. 488–513.

⁷³ Srov. PATERA – BAUM, 1877, s. 372.

⁷⁴ Srov. PATERA – BAUM, 1877, s. 373.

3.1.2 Polské glosy v *Rostlináři mnichovském*

Pergamenový kodex Bavorské státní knihovny v Mnichově se signaturou Clm 615⁷⁶ se skládá z několika různých rukopisných částí z 13. a 14. století, které byly spojeny v jeden celek v 15. století.⁷⁷ Mezi latinskými, převážně lékařskými traktáty najdeme dva latinsko-německé slovníky, které patří k rostlinářům zvaným podle prvního hesla *Artemisia* (něm. *Artemisia-Vokabular*). Oba texty jsou neúplně vydány v edici *Die althochdeutschen Glossen* zaměřené na památky se starohornoněmeckými glosami.⁷⁸

Slovník *Artemisia* vyčlenil mezi latinsko-německými rostlináři v nedávné době Bernhard Schnell,⁷⁹ určil ho jako abecedně seřazený latinsko-německý slovník léčivých rostlin, jehož heslový odstavec se skládá výlučně z latinského heslového slova a německého ekvivalentu. Jeho rozsah bývá 450–600 hesel. Pro tento rostlinář je charakteristické, že hesla s náslovím A–C jsou vzhledem k heslům s náslovím D–Z materiálově bohatší a tvoří 60 % textu. Okolnosti a doba vzniku tohoto rostlináře nejsou dosud blíže známy a také o jeho textové tradici a dochování víme poměrně málo. Schnell uvádí celkem 36 možných rukopisů rostlináře *Artemisia*.⁸⁰ Text byl tradován téměř výlučně v kontextu lékařských textů. Nejstarší rukopis pochází z poslední čtvrtiny 13. století, nejmladší opisy jsou dochovány z 16. století. Jedná se o slovník s nepevnou textovou tradicí: nenajdeme dva rukopisy se shodným zněním a sledem hesel.

Dva rostlináře v mnichovském rukopise⁸¹ jsou dvě různé redakce slovníku *Artemisia*. První rostlinář *Artemisia* je zapsán na foliích 68va–72ra⁸² a obsahuje v heslech latinské doplňky z jiného rostlináře, z tzv. slovníku *Alphita* (něm. *Alphita-Glossar*).⁸³ Rostlinář *Alphita* je latinský lékařský věcný slovník s prvním heslem *alphita*, který vznikl v polovině 13. století a patří mezi texty salernitánské lékařské školy. Byl určen pro lékařskou praxi: vysvětluje jak názvy rostlinných, zvířecích a minerálních léčiv, tak názvy orgánů a nemocí. Opis tohoto latinského slovníku je zapsán v témže mnichovském rukopise, a to na ff. 109ra–119va s chybným nadpisem *Incipit Circa instans* (109r).⁸⁴ Za ním následuje druhý rostlinář *Artemisia*, je zapsán na ff. 119vb–124rb a na konci rukopisu se nachází latinský seznam názvů nemocí s výklady (ff. 124rc–126vc).

3.1.2.1 První latinsko-německý rostlinář *Artemisia* s polskými glosami (RostlMnich)

První z mnichovských rostlinářů *Artemisia* (RostlMnich) z přelomu 13. a 14. století obsahuje několik glos ve slovanském jazyce (*Incipiunt nomina herbarum, quarum sunt latina quedam*,

⁷⁵ Srov. PATERA – BAUM, 1877, s. 390.

⁷⁶ Srov. HALM – LAUBMANN – MEYER, 1892, s. 162; *Handschriftencensus* [online]. Citováno dne 21. 7. 2013. Dostupné z WWW: <<http://handschriftencensus.de/12721>>. Rukopis je dostupný v digitální podobě na *MDZ Digitale Bibliothek* [online]. Citováno dne 21. 7. 2013. Dostupné z WWW: <<http://daten.digitaler-sammlungen.de/~db/0007/bsb00073050/images/>>.

⁷⁷ Základní informace o památce a vybranou sekundární literaturu (Brückner, Rostafiński) přebíráme z *Opis źródeł Słownika staropolskiego* 2005, s. 162.

⁷⁸ Srov. STEINMEYER, 1895, s. 523–532, č. MXX, a 546–569, č. MXII. Edice z důvodu zaměření na sthn. glosy vynechává čistě latinská hesla a uvádí marginální přípisky jinou soudobou rukou.

⁷⁹ Informace o slovníku čerpáme z průzkumné studie SCHNELLA (2011, s. 179–195).

⁸⁰ Srov. SCHNELL, 2011, s. 185, 188–189.

⁸¹ SCHNELL (2011, s. 185) je uvádí pod čísly 7 a 8.

⁸² SCHNELL (2011, s. 192) chybně uvádí 68ra–72ra.

⁸³ Srov. SCHNELL, 2011, s. 184, 191. Kritickou edici slovníku *Alphita* vydal GONZÁLEZ (2007).

⁸⁴ Srov. GONZÁLEZ, 2007, s. 89n.

barbara voce alia, ut patet RostlMnich 68va „Začínají jména rostlin, z nichž některá jsou latinská, jiná v domácím jazyku, jak je zřejmé“). Jak nadpis, tak základní text latinsko-německého slovníku i slovanské glosy jsou psány stejnou rukou, písař tedy glosy převzal z neznámé předlohy. Kromě toho jsou po stranách četné pozdější doplňky, pouze latinsko-německé. Hned v prvním hesle slovníku jsou glosy označeny jako výrazy polské: *Artemesia vel matricaria est mater herbarum, que vocatur biworz, in polonico bylica* (biliza rkp.) RostlMnich 68va. První novodobou zprávu o kodexu podal Conrad Hoffmann.⁸⁵ Z Hoffmanna přetiskl názvy rostlin s německými a polskými glosami Anton Brückner,⁸⁶ který uvádí, že se jedná o nejstarší soupis názvů rostlin v polském jazyce. S Brücknerovým přetiskem pak pracoval Józef Rostafiński. Celkem uvedl 11 polských glos, avšak první glosu *bylica* nepřetiskl.⁸⁷ Rostafiński na základě zápisu glos⁸⁸ usuzuje, že jejich autorem byl Polák. Polských glos je v poměru ke slovníku jen malé množství, *Staropolský slovník* na základě Brücknera a Rostafińského cituje jen 12 glos. V nejnovější edici je jich přetištěno jen 10,⁸⁹ srov. tabulka č. 3.

Tabulka č. 3: Polské glosy v RostlMnich					
č.	heslo v transliterovaném znění podle rkp.	f.	literatura	Rostafiński č.	Wydra, s. 409n.
1	<i>Artemesia u(e)l mat(ri)caria e(st) mat(er) herbaru(m), q(ue) uocat(ur) biw(or)z, i(n) polo(n)ico biliza</i>	68va	StpolS s. v. <i>bylica</i>	(–)	<i>bylica</i>
2	<i>Abrotanu(m) ebreyze bofe dreuno</i>	68va	(–)	5008	<i>boże drewno</i>
3	<i>Abfintiu(m) wermut polyn</i>	68va	StpolS s. v. <i>piołun</i>	5009	<i>piołyn</i>
4	<i>Azarabacara hafelwrc copitnik</i>	68va	StpolS s. v. <i>kopytnik</i> ; GbSlov s. v. <i>kopytník</i>	5010	<i>kopytnik</i>
5	<i>Arnogloffia plantago, centen(er)uia vocatur wegebreit Scorocel</i>	68va	StpolS s. v. <i>skorocel</i>	5011	<i>skorocel</i>
6	<i>Anetu(m) tille polfchy copr</i>	68va	StpolS s. v. <i>koper</i> , <i>polski</i> ; GbSlov s. v. <i>kopr</i>	5012	<i>polski kopr</i>
7	<i>Alleu(m) fcordium Knobloch Zofnek</i>	68va	StpolS s. v. <i>czosnek</i>	5013	<i>czosnek</i>
8	<i>Acant(um) igrida nefle copriui</i>	68va	StpolS s. v. <i>pokrzywa</i> ; GbSlov s. v. <i>kopřiva</i>	5014	<i>koprzywy</i>
9	<i>Atrapaffa holunder Bezoue</i>	68va	StpolS s. v. <i>bzowy</i> (chybně uvedeno <i>Bezoua</i>)	5015	<i>bezowe</i>
10	<i>Baldemonia berwurz olefnik</i>	69rb	StpolS s. v. <i>olesznik</i> ; StčS s. v. <i>olešník</i>	5016	<i>olesznik</i>
11	<i>Herba thuris Olefnik</i>	70va	StpolS s. v. <i>olesznik</i> ; StčS s. v. <i>olešník</i>	5017	(–)
12	<i>Peucedanu(m) olfnik</i> {jinou rukou připsáno <i>herba thuris id(em)</i> }	71ra	StpolS s. v. <i>olesznik</i>	5018	(–)

⁸⁵ Srov. *Opis źródeł Słownika staropolskiego* 2005, s. 162.

⁸⁶ Srov. BRÜCKNER, 1887, s. 365–416.

⁸⁷ Srov. ROSTAFIŃSKI, 1900, II, s. 162, č. 5008–5018.

⁸⁸ Polské glosy jsou psány primitivním pravopisem s ojedinělým prvkem spřežkového pravopisu, grafém *ch* je užit jednou pro zápis fonému /k/ (*polfchy* RostlMnich 68va).

⁸⁹ Srov. WYDRA, 2004, s. 409n.

Některé staré polské výrazy v latinsko-německém rostlináři jsou „identické s českými“,⁹⁰ např. *kopytník*, *kopřivy*, *polský kopr* a *skorocel*. Staropolský lexém *skorocel* je ve StpolS dokonce hodnocen jako bohemismus. Je tedy možné, že autor polských glos pocházel z polsko-českého prostředí a hláskoslovná podoba staropolských výrazů byla ovlivněna jejich českými ekvivalenty.

O polsko-české glosy v RostlMnich se zajímají čeští lingvisté již od konce 19. století. Zájem je též podpořen i jejich údajnou starobylostí z přelomu 13. a 14. století – z této doby máme doloženy pouze botanické názvy z *Rostlináře olomouckého*. Excerpta z RostlMnich jsou obsažena v Gebauerově excerptci staročeských pramenů. Excerpta poskytl Gebauerovi podle lístku o prameni⁹¹ Josef Truhlář. V kartotéce za lístkem je zařazen list s výpisky ze slovníku. Podle prvního hesla Gebauer usuzuje, že se jedná o glosy polské, a jako příklad polské glosy uvádí heslo „*Alleum scordium Knobloch Zosnek* (= pol. *czosnak*)“, mezi glosami však nachází „některé identické s českými“⁹² a ty přejímá do slovníku. Glosy též datuje do doby kolem roku 1300. Tato datace je však problematičtější. Části rukopisu jsou v katalogu mnichovských rukopisů⁹³ datovány do 13. a 14. století a tato datace se obecně přejímá.⁹⁴ RostlMnich je pak datován na přelom 13. a 14. století.⁹⁵ Tuto dataci však zpochybnil Schnell, který datuje rukopis podle písma spíše do 15. století.⁹⁶ Na základě konzultace s kodikologem Michalem Dragounem⁹⁷ datujeme slovníčky v mnichovském rukopise do 14. století, RostlMnich spíše do 2. poloviny 14. století.

Kromě glos *polský kopr*, *kopřivy*, *kopytník* cituje GbSlov z RostlMnich další doklady, a to *citvar* a ve staré češtině ojedinělé *mestík* („*cicwar zeduar* RostlMnich. 71“, „*mestík masticum* RostlMnich. 70“⁹⁸). Zda se však jedná o polské, natož české výrazy, je velmi sporné. Oba doklady jsou až z druhé poloviny slovníku a nepředcházejí je v hesle německé ekvivalenty jako u polských glos ze začátku rukopisu: *Mafticum mestik* RostlMnich 70vb, *Zeduar citvar* RostlMnich 72ra. Hesla se shodují ve vysoké míře s hesly z druhého latinsko-německého slovníku *Artemisia* v rukopisu: *Maftix maftic* Slov BSB Clm 615, 122va; *Zedowarium Cedowar* Slov BSB Clm 615, 124ra.⁹⁹ Je tedy pravděpodobné, že se v RostlMnich také jedná o německé výrazy. V obou případech jde o německý lexém přejatý z latiny. Střhn. *mastic*¹⁰⁰ pochází z latinského *mastix* ‚vonná pryskyřice‘, které je přejato z řec. *μάστιξ* či *μαστίχη*,¹⁰¹ a střhn. *zitwar*¹⁰² za lat. *zedoarium* z původního arabského výrazu *zadwār* či *ğadwār*.¹⁰³

⁹⁰ StčSZkratky s. 105.

⁹¹ Srov. GbExcerptce s. v. *RostlMnich*.

⁹² GbExcerptce s. v. *RostlMnich*.

⁹³ Srov. „s. XIII et XIV.“ – HALM – LAUBMANN – MEYER, 1892, s. 162.

⁹⁴ Např. *Opis źródeł Słownika staropolskiego* 2005, s. 162; GONZÁLES, 2007, s. 89, a další.

⁹⁵ Srov. „Na k. 68–71v znajduje się pierwszy z nich (*Incipiunt nomina herbarum*) z przełomu XIII i XIV w.“ – *Opis źródeł Słownika staropolskiego* 2005, s. 162; „ok. 1300“ – StčSZkratky s. 105.

⁹⁶ „Bei diesem Kodex handelt es sich um eine aus fünf Teilen bestehende medizinische Sammelhandschrift, deren Schrift ich eher in das 15. als in das 14. Jahrhundert datiere.“ – SCHNELL, 2011, s. 191.

⁹⁷ M. Dragoun měl k dispozici pouze černobílé fotokopie, které jsou dostupné na internetu, viz pozn. č. 76.

⁹⁸ GbSlov s. v. *citvar*, *mestík*.

⁹⁹ Srov. *Cedowariu(m) Cedwar* Slov BSB Clm 615, 120va.

¹⁰⁰ Srov. LEXER s. v. *mastic*; BJÖRKMAN, 1904/1905, s. 189.

¹⁰¹ Srov. SSL s. v. *martiche*; GONZÁLES, 2007, s. 476.

¹⁰² Srov. LEXER s. v. *zitwar*; BJÖRKMAN, 1904/1905, s. 198.

¹⁰³ Srov. GONZÁLES, 2007, s. 573.

Z Gebauerovy excerptce vychází i StčS, jehož autoři neměli možnost ověřit glosy v rukopise, proto je zkratka památky ve StčS označena hvězdičkou. Z RostlMnich jsou v StčS citovány doklady na dva lexémy, *olešník* a *pižmo*:

olefník berwurz Baldemonia *RostlMnich 69;

olefník herba thuris *RostlMnich 70;

piřme (m. -mo) *muscus* *RostlMnich 70.¹⁰⁴

Stejně jako *mastic* a *zitwar* považujeme údajné stč. *pisme* (*Mufcus piřme* RostlMnich 70vb) ještě za středohornoněmecké slovo, ve stejné podobě je totiž zapsáno v druhém mnichovském slovníku *Artemisia* (*Mufcus Piřme* Slov BSB Clm 615, 122va). Podoba *pisme* je hláskoslovnou variantou německé přejímky *bisem/bisam*¹⁰⁵ z lat. *bisamum* „pižmo, silně aromatická látka“.¹⁰⁶

Stejně sporným shledáváme v RostlMnich doklad na stpol. a stč. lexém *olešník*, který uvádějí shodně historické slovníky StpolS a StčS. Botanický termín *olešník* s významem „olešník, mrkev, pastinák apod.“ motivuje StčS substantivem *olšě*, avšak s otazníkem podle výkladu Václava Machka v monografii věnující se původu českých a slovenských názvů rostlin.¹⁰⁷ Machek zde cituje názor Rostafiňského, že se *olešník* je odvozen od *olše*, neboť stejně jako olše roste uprostřed porostů nad břehy vod, a že slovanské slovo bylo přejato do němčiny.¹⁰⁸ V etymologickém slovníku češtiny však Machek¹⁰⁹ motivaci *olešníku* lexémem *olšě* pokládá za zdánlivou. Ve druhém vydání slovníku zmiňuje Šmilauerovo upozornění na staroněmecké glosy *olsnic*.¹¹⁰

Současná literatura¹¹¹ se přiklání spíše k tomu, že stpol. a stč. *olešník* je výpůjčka z němčiny,¹¹² ze sthn. *olsenich*,¹¹³ u které došlo k etymologické reinterpetaci, a to k aradikaci, připodobnění k jinému slovnímu kořeni na základě paronymické a sémantické souvislosti.¹¹⁴ Lexém *olešník* se hláskoslovně přiklonil k lexému *olšě* a byl s ním sémanticky spojován. Aradikaci mohla podpořit jak cizost a izolovanost slova, tak i omezené užívání v oblasti lékařství.¹¹⁵ U sthn. *olsenich* se obecně předpokládá latinský původ, který však není přesvědčivě doložen.¹¹⁶

V RostlMnich je sthn. *olsenich* ekvivalentem lat. výrazů *baldemonia*, *peucedanum* a *herba thuris*. Tato latinská synonyma označují vysoce aromatickou okoličnatou rostlinu užívanou v lékařství, zvl. koprník (sthn. *berwurz*¹¹⁷). Kromě RostlMnich nacházíme sthn. lexém *olsenich* za

¹⁰⁴ StčS s. v. *olešník*, *pižmo*.

¹⁰⁵ Srov. LEXER s. v. *bisem*, BJÖRKMAN, 1904/1905, s. 179.

¹⁰⁶ Srov. SSL s. v. *bisamum*.

¹⁰⁷ Srov. MACHEK, 1954, s. 161n.

¹⁰⁸ Stejně jako Rostafiňski uvažoval ŠTERNBERK, 1819, s. 70n.

¹⁰⁹ Srov. MACHEK, 1957, s. 337.

¹¹⁰ Srov. MACHEK, 1968, s. 413.

¹¹¹ Srov. BRÜCKNER, 1957, s. 379: „Do *olchy* należy pozornie nasza i czeska nazwa dla „peucedanum“, *olesznik*; w istocie jest to pożyczka z niem. *Ölsenich* (liczne odmiany narzeczowe), co samo z łac. poszło.“

¹¹² Tato přejímka z němčiny není mezi názvy rostlin ojedinělá, a to ani v nejstarších slovnících. V RostlOl z doby kolem roku 1300 jsou doloženy přejímky *hambus* a *třebule*.

¹¹³ Srov. LEXER a DWB s. v. *olsenich*; BJÖRKMAN, 1904/1905, s. 191. Newerkla v rozsáhlé monografii o německých lexikálních výpůjčkách v češtině (2004) přejímku *olešník* neuvádí.

¹¹⁴ Srov. REJZEK, 2009, s. 72

¹¹⁵ Srov. REJZEK, 2009, s. 31–33. Aradikací byly postiženy i jiné botanické termíny: *barvínek*, *lékořice*, *libeček* (srov. REJZEK, 2009, s. 85, 88).

¹¹⁶ LEXER (s. v. *olsenic*) jako motivující slovo cituje lat. *olsenichium*, BJÖRKMAN (1904/1905, s. 191) uvádí stejně neprůhledné střlat. *olsenitium*.

¹¹⁷ Srov. LEXER s. v. *berwurz*; BJÖRKMAN, 1902, s. 282.

stejně lat. názvy i v jiných rukopisech latinsko-německého slovníku *Artemisia*, které oproti RostlMnich polské glosy neobsahují. Příklady uvádíme v následující tabulce. Sthn. lexém je v rukopisech zapsán v různých variantních hláskoslovných podobách.

Tabulka č. 4: Srovnání hesel ve slovnících <i>Artemisia</i>	
RostlMnich	Slovníky <i>Artemisia</i>
<i>Baldemonia berwurz olefnik</i> 69rb	<i>Baldemonia olfnic</i> Slov Clm 615, 120rb (Schnell 2011, s. 185, č. 8) <i>baldamonía alfnic</i> rkp., Karlsruhe, Badische Landesbibliothek, sign. Cod. St. Peter perg. 33, f. 82v (Schnell 2011, s. 185, č. 3) ¹¹⁸
<i>Herba thuris Olefnik</i> 70va	<i>Herba thuris olfnic</i> Slov Clm 615, 121vb <i>herba turis olfnich</i> rkp., Heidelberg, Universitätsbibliothek, sign. Cpg 369, f. 213rb (Schnell 2011, s. 188, č. 22) ¹¹⁹ <i>herba turis alfnic</i> rkp., Karlsruhe, Badische Landesbibliothek, Cod. St. Peter perg. 33, f. 82v
<i>Pendcedanu(m) olfnik (herba thuris id(em) připsáno jinou rukou)</i> 71ra	<i>Peucedanu(m) harfranc oder olfnic</i> Slov Clm 615, 122vb

V českém prostředí lexém *olešník*, ať již původní slovanské slovo, nebo přejímka z německého *olsenich*, označuje i další okoličnaté rostliny, které se koprníku vzhledem podobají, ale již nejsou aromaticky natolik výrazné, zvl. olešník, mrkev, pastinák, jak dosvědčují doklady pocházející z rostlinářů, herbářů a lékařských pojednání:¹²⁰

inperialis Olesnyk RostlOl 127;

daucus (olfnyk, mrkvice marg.) Léč NK IV F 5, 83b;

daucus creticus polská mrkvice, daucus olssenyk vel ptačie hniezdo RostlStrah 81a;

daucus pastinaca agrestis Oleffnyk Rostl KNM IV E 5, 134b;

recipe... herbe digestive, id est oleffnik Léč NK VIII H 34, 141a;

herba thuris olsnik SlovVodň 40ra;

herba thauris olessnik RostlPelp 11v.

Ze zápisu lexému ve starších památkách můžeme usoudit, že ustalování hláskoslovné podoby lexému bylo pozvolné (zápisy můžeme interpretovat jako *olsník*, *olesník/olešník*, *olšeník*). Vedle české přejímky *olešník* se v našem česko-německém prostředí stále objevuje i motivující německý výraz, nezřídka však ve variantní hláskoslovné podobě (srov. *alsink* v latinsko-německém slovníku *Synonima apotecariorum* v hesle *anetum agreste, feniculus porcinus... herba thuris ... ausink, alsink, kopperink* Slov NK VIII H 34, 87vb).

Na základě rozboru RostlMnich a srovnání s jinými slovníky jsme dospěli k tomuto závěru: za skutečně polská slova v RostlMnich považujeme jen ty glosy, které jsou zapsány na začátku latinsko-německého slovníku *Artemisia*. Ostatní výrazy uváděné literaturou (StpolS, GbSlov, StčS aj.) nejsou po srovnání s druhým slovníkem *Artemisia* v témže rukopisu a

¹¹⁸ Digitalizovaný rukopis je dostupný v digitální knihovně *Badische Landesbibliothek* [online]. Citováno dne 21. 7. 2013. Dostupné z WWW: <<http://digital.blb-karlsruhe.de/urn/urn:nbn:de:bsz:31-20775>>.

¹¹⁹ Digitalizovaný rukopis je dostupný v digitální knihovně *Universitätsbibliothek Heidelberg* [online]. Citováno dne 21. 7. 2013. Dostupné z WWW: <<http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/cpg369>>.

¹²⁰ Doklady čerpáme ze StčS s. v. olešník, a SSL s. v. herba, výraz *olešník* ponecháváme v transliterované podobě. Doklad z Rostl KapPraž O 14 (*baldimonia vel pencedanum... vel feniculus agrestis vel herba thuris, id est olsnik* 110rb) je sporný, podle FLAJŠHANSE (1926, s. XXXII) tento herbář obsahuje jen německé glosy.

sekundární literaturou zřejmě polské glosy, ale spíše původní středohornoněmecká slova (*olsnich, mestich, pisme*).

3.1.2.2 Druhý latinsko-německý rostlinář *Artemisia*

Druhý latinsko-německý rostlinář *Artemisia*, psaný na ff. 119vb–124rb ve čtyřech sloupcích, pochází taktéž ze 14. století. Na rozdíl od RostlMnich obsahuje jedinou polskou glosu. Na konci oddílu hesel od násloví *D-* je zapsáno heslo *Drofezloto polonice mēfekew(o)rc(el)*¹²¹ Slov BSB Clm 615, 121rc. Jedná se zřejmě o kompozitum *drożezłoto*, kterému odpovídají staropolské botanické termíny *drożezłot* a *drogozłot*, centuria, *Erythraea Caentaurium* Pers., zeměžluč,¹²² které jsou doloženy v rostlinářích 15. století za latinské *centaurea*, nejstarším dokladem je polská glosa v latinském *Antidotariu* v petrohradském rukopisu z roku 1419.¹²³ První část německého ekvivalentu *mesekeworcel* či *mesekewurcz* je spojována se sthn. adjektivem *miesic* od sthn. substantiva *mies*, které je přejímkou z lat. *muscus*, mech'.¹²⁴

3.1.3 České glosy v latinském lékařském slovníčku nemocí

Latinské lékařské slovníčky zaměřené na výklad nemocí, jakým je například latinský seznam názvů nemocí s výklady v mnichovském rukopise se signaturou Clm 615 zapsaný za druhým latinsko-německým slovníkem *Artemisia*, obsahují v některých pramenech i české překlady. Na dva takové texty upozornila Hana Florianová:¹²⁵

- 1) Rkp., Praha, NK, sign. I D 39, 15. století,¹²⁶ ff. 133rb–133vb, Slov NK I D 39.¹²⁷
- 2) Rkp., Praha, KNM, sign. II F 2, okolo 1410, ff. 20r–28v, Slov KNM II F 2.

Oba texty obsahují některé shodné latinské definice jak mezi sebou, tak také s pátou knihou latinsko-českého slovníku zvaného *Lactifer* z roku 1511.¹²⁸ Ojedinelé české překlady obsahuje i latinský slovníček v dalším rukopise:

- 3) Rkp., Praha, KNM, II H 46, konec 15. století, ff. 188r–188v, Slov KNM II H 46.

Muzejní lékařský sborník se signaturou II H 46 pochází z konce 15. století. Latinsko-český slovníček nemocí je zapsán jinou než hlavní rukou na ff. 188r–188v světlým inkoustem, který vybledl již do té míry, že text slovníčku je velmi špatně čitelný. Slovníček se skládá z cca 50 hesel, přibližně polovinu tvoří latinská výkladová hesla, někdy i s českým překladem (např. *Spasmus*

¹²¹ Přepis posledního slova je nejistý, poslední grafém lze číst buď jako grafém *x*, nebo jako zkratku pro všeobecně známé zakončení slova (v tomto případě snad *el*), nebo jako zkratku bez hláskové platnosti ukončující zápis. STEINMEYER (1895, s. 555) čte slovo jako *meseke wřt*.

¹²² StpolS s. v. *drogozłot*, *drożezłot*.

¹²³ Opis *źródeł Słownika staropolskiego* 2005, s. 162.

¹²⁴ Srov. LEXER s. v. *mies*; BJÖRKMAN, 1902, s. 295.

¹²⁵ Srov. FLORIANOVÁ, 2011, s. 100n.

¹²⁶ TRUHLÁŘ (1905, s. 67) datuje rukopis do 14.–15. století, vzhledem k použité diakritice v zápisu staročeských slov (*podagra est passio pedum cum dolore calcanei podnozie* Slov NK I D 39, 133v, srov. StČS s. v. *podnož(ě)*) zařazujeme text slovníčku do 15. století.

¹²⁷ V StČS uváděno jako Lék UK I D 39, srov. např. *cordiaca est debilitas cordis omdlenie* Lék UK I D 39, 133a s. v. *omdlenie*.

¹²⁸ Srov. „Text shodný v rukopise I D 39 a v *Lactiferovi* byl nalezen u 19 hesel *Lactifera*.“ – FLORIANOVÁ, 2011, s. 101.

est contraccio membrum křeč 188v), a druhou polovinu latinsko-české dvojice (např. *Sanies talov* 188v, *Cicatrix šrám t.*, *Livor zmodránie t.*).

3.1.4 České glosy v latinském slovníku *Cornutus*

Latinský spis *Cornutus* připisovaný Janu z Garlandie (kol. 1195 – kol. 1272) je školní příručka, která se zaměřuje na vysvětlení neobvyklých slov (*vocabula exotica*), zvláště řeckého a hebrejského původu. Příručku tvoří dvě knihy, které jsou v rukopisech dochovány i samostatně. První z nich je veršovaný slovník *Cornutus antiquus* neboli *Distigium*, druhá kniha je komentář jednotlivých slov a veršů z první části a je nazývána *Cornutus novus*.¹²⁹ *Distigium* se skládá z 42 (příp. 44) hexametřů, každé dvojverší se věnuje vybranému neobvyklému výrazu. Většina dochovaných rukopisů obsahuje interlineární glosy latinské a nezřídka i glosy v domácím jazyce, zvl. glosy anglické, francouzské či německé.¹³⁰ Německé překlady obsahuje nejméně 19 rukopisů.¹³¹ Několik rukopisů je opatřeno i českým překladem či glosami. Na rozdíl od německých překladů *Cornutu*, které bývají veršované,¹³² mají české verze prozaický charakter, poskytují ekvivalent v domácím jazyce bez nějakého dalšího uměleckého záměru. Český termín *Roháč*, který se pro latinský *Cornutus* s českými glosami rozšířil v české odborné literatuře,¹³³ je převzat z českého ekvivalentu pro synekdochicky nazvaného autora slovníku *Cornutus*, které nacházíme v závěru díla v rukopisu SlovRohA. Závěrečný verš *Finit Cornutus, non sit graphus resqua solutus* je nadepsán latinským synonymním veršem *Terminatur iste libellus, non decet esse scriptor paradisi habitacionis privatus* a jeho českým překladem *Skonává se mistr Roháč, nebud' písař rajskeho přibytka zbaven* (SlovRohA 183r; srov. *Dokonává tak řečený mistr, písař tento nebud' rozkošného miesta zbaven* SlovRohB 309r).

StČSZkratky na základě Gebauera¹³⁴ jmenují tři rukopisy:

- 1) Rkp., Praha, NK, sign. XI C 1, 1478, ff. 180v–185v, SlovRohA (StČSZkratky s. 108).
- 2) Rkp., Olomouc, ZA Opava, pobočka Olomouc, fond Metropolitní kapitula v Olomouci, sign. CO.300, polovina 15. století, ff. 305r–309r, SlovRohB (StČSZkratky s. 108).
- 3) Rkp., Praha, KapPraž, sign. O 59, konec 14. století, ff. 87r–91v, SlovRohC (StČSZkratky s. 108).

K nim připojujeme ještě jeden rukopis, který v soupise dochování latinského *Cornutu* zmiňuje již Habel:¹³⁵

- 4) Rkp., Praha, NK, sign. VIII G 29a, konec 14. století,¹³⁶ ff. 107r–121v, SlovRohD.

¹²⁹ Srov. HUNT, 1991, s. 323.

¹³⁰ Srov. HABEL, 1908, s. 7; HUNT, 1991, s. 324–348.

¹³¹ Srov. WORSTBROCK, 1983, s. 618. Německé glosy z vybraných rukopisů vydal HABEL, 1908, s. 29–63.

¹³² Srov. např. „Der hochfertigen wunderlichn fitten *ift*, | Alß daz roß, daz wol geziert *ift*, | So läßt der thor fein rede uallen, | Alß der truncken fein wort lat fchallen.“ – Rkp. Mnichov, BSB, sign. cod. germ. 676, f. 275r (srov. HABEL, 1908, s. 48).

¹³³ Srov. „Zajímavou příručkou, jakýmsi hlavolamem slovníkářským byly *Roháče*, hexametricky upravené slovníčky žákovské, jichž máme tři exempláře, které však nebyly ničím než mnemotechnickou hříčkou.“ – PÁTA, 1911, s. 10; „speciální příručky určené pro výuku latiny, k nimž patřily **sekvenciáře** {...}, **roháče** (hexametricky upravené mnemotechnické pomůcky pro žáky)“ – HLADKÁ, 2007, s. 166.

¹³⁴ Srov. StČSZkratky s. 108; GbSlov s. XXIV; PÁTA, 1911, s. 10.

¹³⁵ Srov. HABEL, 1908, s. 12.

¹³⁶ TRUHLÁŘ (1905, s. 598n.) datuje celý rukopis do 14. století, protože však oproti gotickým písmem zapsanému SlovBoh na f. 21v–23r je slovník *Cornutus* zapsán bastardou, posouváme jeho zápis nejdříve na konec 14. století, spíše však až na začátek 15. století.

Struktura textu latinského *Cornutu* s českými glosami je dána jeho povahou školní příručky, která byla určena pro elementární výuku a kterou si opisovali učitelé jako didaktickou pomůcku. Latinský *Cornutus* s českými glosami patří k nespočetným středolatinským čítankám pro nižší a střední latinské školy. Středolatinská čítanka sestávala zpravidla z distich, každé distichon tvořilo vyučovací jednotku, kterou se učili „dvanáctiletí nebo o málo starší žáci, kteří už zvládli čtení a psaní na žaltáři, naučili se základům latiny a rozšířili si je první četbou Pseudo-Catonových *Distich* a Ezopových a Avianových bajek (...). Na distichích čítanek si žáci opakovali gramatiku, rozšiřovali si slovní zásobu a studovali stylistiku, prozodii a metriku“.¹³⁷ Žáci pracovali s tabulkami, na které si psali jednotlivá disticha, zatímco učitel měl k dispozici rukopis, ve kterém měl kromě základního textu poznamenány gramatické a stylistické výklady, mezi řádky latinských dvojverší si zapsal synonyma, antonyma a překlady jednotlivých slov do mateřského jazyka a „nadepsané malé číslice mu naznačovaly tzv. *ordo simplex*, tj. pořadí, v jakém by slova disticha stála za sebou v próze“.¹³⁸ Žáci nejprve uvedli dvojverší do normálního slovního pořádku, pak překládali jednotlivá slova do své mateřštiny a hledali k jednotlivým slovům verše příslušná latinská synonyma. Nakonec učitel podal věcný výklad a seznámil žáky s vhodnými citáty z autorit.¹³⁹

3.1.4.1 Mladší klementinský latinský *Cornutus* s českým překladem (SlovRohA)

Rukopis Národní knihovny ČR se signaturou XI C 1 obsahuje především latinské náboženské traktáty a odborné texty (přírodovědní, právní, historické apod.) včetně školní četby, kam můžeme zařadit např. *Disticha Catonis* (191v–193r) a latinský spis *Cornutus* s českým překladem (180v–185v). Rukopis sestavil „z částí psaných různými písaři a doplnil o vlastní opisy v sedmdesátých a osmdesátých letech 15. století Oldřich Kříž z Telče.“¹⁴⁰ *Cornutus* je zapsán právě rukou Oldřicha Kříže z Telče, který zápis dokončil podle explicitu 15. ledna 1478: *In die Hilarii per Crucem de Telcz. Anno domini M^o CCCC^o LXXVIII°* (SlovRohA 185v). Stejnou rukou je psán jak základní text SlovRohA, tak interlineárně latinská synonyma a české překlady k výrazům hlavního textu. Český překlad není zveršován, je pouze pomůckou pro porozumění textu veršovaného slovníku. SlovRohA obsahuje na ff. 180v–183r latinský *Cornutus* [*antiquus*] s latinskými synonymy a soustavným českým překladem, na ff. 183r–185v pak následuje latinský *Commentarius super Cornutum* [= *Cornutus novus*] již bez českých glos. Na ukázkou připojujeme přepis prvního dvojverší.¹⁴¹

[180v] *Incipit textus Cornuti*

vacillat vel titubat in ornatu equus in purpurea veste, id est homo superbus cespitat supinus
tupá v deku kuoň v drahém rúše také hrdý člověk

2 3 1 6 4 5

Cespitat in falleris yppus blattaque supinus;

¹³⁷ VIDMANOVÁ, 1994, s. 125.

¹³⁸ VIDMANOVÁ, 1994, s. 125.

¹³⁹ Srov. VIDMANOVÁ, 1994, s. 120.

¹⁴⁰ Popis dokumentu přebíráme z databáze *Manuscriptorium* [online]. Citováno dne 21. 7. 2013. Dostupné z WWW: <<http://www.manuscriptorium.com>>.

¹⁴¹ Latinský text *Cornuta* vydal HABEL (1908, s. 23–28, s moderním německým překladem a výkladem, uvádíme první dvojverší: *Cespitat in phaleris hippos blattaque supinus, Glossa velut temeto labat, hemus infatuato*) a HUNT (1991, s. 328–348, první dvojverší zní: *Cespitat in phaleris ippus blattaque supinus; Glossa velud temeto labat, emus infatuato*).

lingua sicut in dulci vino id est cadit id est sermo id est in stulto homine
jazyk jakžto v sladkém víně padá řeč v bláznivém člověku

5 4 6 2 1 3

Glossa velud themeto labat, emus et in fatuato.

Pozn.: rúše] ruffie *rkp.* | řeč] rziecz *rkp.*

Zápis jotace v krátkých slabikách by mohl naznačovat, že se jedná o opis starší předlohy z 1. poloviny 15. století.

3.1.4.2 Olomoucký latinský *Cornutus* s českým překladem (SlovRohB)

Verze *Cornutu* v olomouckém kapitulním rukopisu pochází z poloviny 15. století, písař předcházející text dokončil roku 1456 (*Explicit hoc opusculum per me, Valentinum de S. Cruce, finitum post dominicam, qua cantatur Misericordia Domini, regrossatum in Castro Sternberrensi anno ab incarnatione Domini M^o quadringentesimo quinquagesimo sexto hora fere vespertina* 304v „Končí toto dílo, dokončeno a uvedeno na svět mnou, Valentinem od Sv. Kříže, po neděli, když se zpívá *Misericordia Domini*, na hradě Šternberku roku od vtělení Páně tisícího čtyřstého padesátého šestého o hodině téměř večerní [tj. 11. dubna 1456]“). Obsahuje na ff. 305r–309r jen první část, a to *Cornutus* [*antiquus*] se soustavným českým překladem odlišným od SlovRohA. Interlineární latinská synonyma jsou uváděna spíše výjimečně. Štěpán Kohout¹⁴² v seznamu iluminací uvádí počáteční zdobnou iniciálu, ale chybně: „305r E(xspirtat(?) in falleris)“. Nad jednotlivými slovy textu *Cornutu* jsou nadepsána čísla, která svedla Kohouta k mylné interpretaci, správně má být uvedeno „305r – C(espitat in falleris)“. První dvojverší tedy správně zní:¹⁴³

[305r]

klesává v dekách kuoň v zlatohlavě i také hrdý

2 3 1 6 4 5

Cespitat in falleris yppus blactaque supinus;

jazyk jakžto ryvolú klesává řeč na bláznovém člověku

1 4 3 2 5 6

Glossa velud temeto labat, emus in infatuato.

Pozn.: supinus] supimus *rkp.*

3.1.4.3 Kapitulní latinský *Cornutus* s českým překladem (SlovRohC)

Třetí rukopis česky glosovaného *Cornutu* je uložen v pražské kapitulní knihovně. Rukopis se signaturou O 59 pochází z konce 14. století a obsahuje další dva lexikografické texty (KlarBohO a SlovFljš). *Cornutus* je zapsán na ff. 87r–91v. Text není dochován kompletně, chybí počátek i konec. Na foliu 87r začíná text latinským výkladem k předcházejícímu, nedoloženému dvojverší, pak následuje dvojverší *Stipes ut andena sustentus deperit ardens / Servizio sic sepe duli res thabet herilis* s nesoustavnými českými glosami a latinským komentářem.

¹⁴² Srov. KOHOUT, 2001, s. 48.

¹⁴³ Ukázka viz FEIFALIK, 1862, s. 9.

[87r]

krč na ležení¹⁴⁴ položená zahynuje hoře
Stipes ut ardena sustentus deperit ardens

službu také pacholka zniše panské
Servicio sic sepe duli res thabet herilis

Pozn.: zniše] znyeffye *rkp.*

3.1.4.4 Starší klementinský latinský *Cornutus* s českým překladem (SlovRohD)

Další samostatný český překlad obsahuje *Cornutus* zapsaný v rukopise pražské Národní knihovny se signaturou VIII G 29a na ff. 107r–121v. Protože ho StčSZkratky nezachycují, přiřazujeme mu zkratku SloVRohD. V této variantě *Cornutu* je komentář (*Cornutus novus*) psán po každém dvojverší. Struktura glos nad veršem je oproti SloVRohA opačná (kromě prvního výrazu): nahoře jsou nesoustavné české překlady, pod nimi se nad veršem nacházejí latinská synonyma. České překlady jsou uvedeny jen na ff. 107r–108v, 113v–120r a 120 bis r – 122v. Latinská verze první části *Cornutus* [*antiquus*] je v SloVRohD delší než v SloVRohA a opakuje se: na f. 109r začíná znova od začátku (české překlady se neopakují). První dvojverší zní takto:

[107r]

vacilat v okrasných deciech kuoň zlatohlav pyšný
klopoce in ornamentis equus in preciosa veste superbus
Cespitat in faleris yppus blattaque supinus,

vínem padá vel podvrtá řeč
lingwa sicut vino cadit sermo instulto
Glossa velud themeto labat, hemus et infatuato.

Pozn.: zlatohlav] zlatohwal *rkp.*

3.1.5 České glosy ve vratislavském rukopisu Mikuláše z Kozlí

Majitelem a pravděpodobně i autorem zápisů v rukopisu, který je uložen v Univerzitní knihovně ve Vratislavi pod signaturou I Q 466,¹⁴⁵ je krnovský minorita Mikuláš z Kozlí (*Nikolaus von Cosel*, *Nicolaus de Cosla*), který jej sepisoval „postupně v letech 1416–1423 v několika minoritských řeholních domech, v nichž působil jako konventuál“,¹⁴⁶ byly to konventy jak v českých zemích (Praha, Čáslav, Krumlov aj.), tak i ve Slezku (Krnov aj.) a na území dnešního Polska (Opolí, Krakov aj.).¹⁴⁷ Na ff. 4v–9r je zapsán latinský glosář s německými glosami,¹⁴⁸ podle katalogu Univerzitní knihovny¹⁴⁹ též s řídkými českými glosami. Podle explicitu za slovníkem dopsal

¹⁴⁴ Čtení nejisté.

¹⁴⁵ Ve StčSZkratkách (s. 115) je rukopis značen zkratkou Vrat.

¹⁴⁶ SvÁTEK, 1990, s. 240.

¹⁴⁷ Srov. PAVERA – LECHOVÁ, 2000, s. 15.

¹⁴⁸ Srov. *Handschriftencensus* [online]. Citováno dne 21. 7. 2013. Dostupné z WWW: <<http://www.handschriftencensus.de/17045>>.

¹⁴⁹ Srov. GÖBER, 1920–1940, 17, s. 330–345 (Nr. 1309).

Mikuláš z Kozlí text v roce 1416 (*Explicit glosarius de diversis vocabulis per manus fratris Nicolay de Cosla. Finitus in Olomucz in Carnisprivio* 9r¹⁵⁰ „Končí glosář s různorodými slovy rukou bratra Mikuláše z Kozlí. Dokončen v Olomouci na masopust“).

Sedm českých glos ze slovníku cituje v první polovině 19. století objevitel rukopisu Mikuláše z Kozlí, kustod vatislavské Univerzitní knihovny a germanista August Heinrich Hoffmann von Fallersleben: „Es kommen auch folgende böhmische vor: *ibis storch czap, upupa wedehuppe dedek, noctua ewle fowa, uva passa ezzeczke wino, Sicomorus hertrtröglén holcz klopoczán, Erpillos ferpillus materze duffka*, und später *Trigonus kotwa*“.¹⁵¹ Později českou odbornou veřejnost na glosy upozornil Václav Bolemír Nebeský, který slovníček a jeho obsah charakterizoval takto: „l. 4b–9a *Glossarius de diversis vocabulis*, špatné lat. hexametry o člověku, zvířatech, rostlinách a t. d., s nadepsaným německým a někde i českým výkladem“.¹⁵²

Moderní odborná literatura však o českých glosách v latinsko-německém glosáři nemluví: Pavera – Lechová, kteří se podrobně rukopisem zabývali a chystali jeho kritickou edici, v seznamu uvádějí latinsko-německý slovník s incipitem *Nomina glozarum describimus hic variarum* s poznámkou „téměř celý glosář přeložen do něm. formou interlineárních glos“ (ff. 4v–9r) a ještě jeden „slovníček lat.-něm.“ s incipitem *Desperare vorzyweln*¹⁵³ (ff. 9v–10v). Také Svátek při popisu jazykového obsahu rukopisu poznamenává, že mezi česky psané texty „patří i několik českých písní a modliteb“¹⁵⁴ (mimo jiné i *Chci ja na pannu žalovat, Bydžovští ševci, Stalat' se jest věc divná*) a české glosy k textům nezmiňuje. Ojedinelé české glosy však obsahují oba dva lexikografické texty na počátku rukopisu I Q 466. Prvním je latinský veršovaný slovník na ff. 4v–9r a druhým je latinsko-německý slovníček na ff. 9v–10v.

Latinský veršovaný slovník s incipitem *Nomina glozarum describimus hic variarum* je nomenklátor, který je rozdělen do 19 oddílů, jejichž tematické názvy jsou připisovány na okraj prvního verše oddílu.¹⁵⁵ V celkem 231 verších se vypočítávají části lidského těla, společenské role a příbuzenské názvy, části domu (*Structure domus* 5v in marg.) a jeho příslušenství (*Utensilia domus* 5v in marg.), části vozu (*Attinencie currus* 6r in marg.), druhy obilí (*Frumenta* 6r in marg.), lékárnické přípravky (*Attinencia apotecarii* 6r in marg.), příslušenství mlýnu (*De instrumentis molendini* 6v in marg.), ryby (*De piscibus* 6v in marg.), zbraně (*De armis* 7r in marg.), nástroje námořníků a řemeslníků (*De nautarum attinenciis, De fabrorum attinenciis* 7r in marg.), nástroje pro ženské práce (*Instrumenta mulierum* 7v in marg.), lovecké nástroje (*Res venales* 7v in marg.), divoká zvířata a jejich hlasy¹⁵⁶ (*Nomina ferarum* 7v in marg., *Nomina ferarum* 8r in marg.), ptáci (*Nomina volucrum* 8r in marg.), stromy (*Nomina arborum* 8v in marg.) a byliny (*Nomina herbarum* 8v in marg.). Tento slovník se dosud nepodařilo blíže určit, jedná se však v podstatě o latinský heslář či rejstřík ke středověké encyklopedii.¹⁵⁷

Latinská slova jsou opatřena německým interlineárním překladem. Staročeské glosy nacházíme jednak také jako interlineární glosy, a to v oddíle o ptácích (*čáp, dedek, sova*), jednak u hesel dopisovaných na okraj během celého textu (*křemen, pijavice, jež, řecké víno, mateře*

¹⁵⁰ Srov. SVÁTEK, 1990, s. 240.

¹⁵¹ HOFFMANN, 1829, s. 739.

¹⁵² NEBESKÝ, 1858, s. 392.

¹⁵³ PAVERA – LECHOVÁ, 2000, s. 279.

¹⁵⁴ SVÁTEK, 1990, s. 241.

¹⁵⁵ O slovníčku KLEIN (1995, s. 710) uvádí, že není totožný s verzemi právního slovníku *Termini iuristarum*.

¹⁵⁶ Odlišná je latinská veršovaná skladba o hlasech zvířat z ostříhomského rukopisu Ms. II 8, s. 48 (srov. RYBA, 1951, s. 117n.).

¹⁵⁷ Jako latinsko-český heslář či rejstřík označila HADRAVOVÁ (2008, s. 55) Klaretovy slovníky s podobnou strukturou.

dúška).¹⁵⁸ Poněkud záhadné je ojedinělé *klopičan/klopican* za latinské *sicomorus* ‚fíkovník egyptský‘ (8v). Patrně souvisí se stč. *klokoč*, *klokoček*, *klokočka* ‚keř s tobočkami obsahujícím kulovitá zrna‘ (*Siccomorus klokoč* Slov KapPraž E 2/2, 200vb, *Sycomorus klokoč* SlovOpav 104rb, *klokoček siccomorus* KlarGlosA 643 aj.), které je motivováno slovesem „*klokotati* a *klekotati* klepati, chrastiti: potřásáme-li zralou tobočkou, semena v ní chřestí.“¹⁵⁹ Synonymní ke *klokotati* je sloveso *klopotati*,¹⁶⁰ které mohlo motivovat ojedinělé *klopičan*.

V latinském veršovaném slovníku nacházíme dohromady devět hesel s českými překlady:

[5v in marg.]

skřemen feŵersteyn pyris grece, focaris latine

[7r in marg.]

pijavice Hyrugo, sanguisuga

[8r in marg.]

jež ericius

[8v interlin.]

čáp storch ibis

dedek wedehuppe upupa

sova ewle Noctua

[8v in marg.]

Siccomorus hertte ôglen holcz klopičan

řecké víno uva passa

[9r in marg.]

Erpillos, Serpillus mateřé dúška

Pozn:

skřemen] ferzyemen zapsáno na okraji, není vyloučeno čtení krzyemen | pijavice] pyawicze rkp. | hertte ôglen] nejasné | Erpillos] nadepsaný text na okraji je nečitelný

Druhý slovníček na třech foliích (ff. 9v–10v) je překladový. Jedná se o soupis latinsko-německých glos týkajících se převážně neřestí a ctností, mezi nimiž nacházíme dvě hesla latinsko-česká: *Trigonus kotva* (10rb) a *Conventor, mercenarius nájemník* (10vb).

3.1.6 Latinské biblické slovníky s českými překlady

Od druhé poloviny 14. století v souvislosti též s rozvíjející se pražskou univerzitou roste v českých zemích stále více zájem o biblická studia. Četba a studium latinské¹⁶¹ bible je provázeno čtyřmi redakcemi staročeského překladu bible, výrazný vliv na potřebu opakovaného překladu má náboženská polemika v husitské době. Z této doby máme též doloženo mnoho rozmanitých příruček sloužících ke studiu latinské bible, je to odrazem zvýšeného zájmu o biblická studia tehdejších Čech a potažmo celé Evropy. Kromě latinských biblických

¹⁵⁸ K dispozici jsme měli jen kopii rukopisu z mikrofilmu, na které nebyly okraje rukopisu dostatečně zřetelné a text zde zapsaný dostatečně čitelný. Nevylučujeme tedy, že se v textu nachází více staročeských výrazů, než se nám podařilo nalézt.

¹⁵⁹ MACHEK, 2010, s. 258.

¹⁶⁰ Stejně synonymní jsou i deverbativa *klokoč* ‚klokot, var, vlna‘ a *klopot* ‚klopotání, proudění‘ (srov. GbSlov s. v.).

¹⁶¹ KYAS (1997, s. 119) zdůrazňuje, že pro disputace byl závazný latinský text *Vulgaty*.

převyprávění (např. *Historia scholastica* Petra Comestora) a biblických komentářů, mezi nejznámější a nejoblíbenější patřila *Glossa ordinaria*, *Magna glossatura* Petra Lombardského a *Postilla litteralis* Mikuláše z Lyry, sloužily k porozumění náročnému biblickému textu latinské výkladové slovníky, z nichž se postupně vyvinuly překladové latinsko-české slovníky zaměřené na neobvyklou slovní zásobu biblických textů.

Českým biblickým slovníkům se ve 20. století věnovali především dva čeští badatelé: Bohumil Ryba (*K latinsko-českým mamotrektům* 1940; *Středolatinický slovník „Lucianus“ a jeho české úpravy* 1944) a Vladimír Kyas (*Za českou předlohou staropolského mamotrektu* 1958; *Česká bible v dějinách národního písemnictví* 1997; spolu s W. Żurowskou-Góreckou edice *Mamotrektu staropolskie* 1977–1980).

3.1.6.1 Glosy v latinském slovníku *Lucianus*

Slovník zvaný *Lucianus*¹⁶² je latinský výkladový slovník opatřený předmluvou (*Cum iuxta sapientis assertionem*) a ojedinělými německými textovými glosami. Ve třech rukopisech je připisován bavorskému augustiniánu Heinrichovi z Řezna¹⁶³ (*Heinrich von Regensburg, Henricus de Ratisbona*). Jako autor kompilace je například uveden v subskripci českého rukopisu, jako místo vzniku slovníku je uvedena Paříž a rok vzniku 1390: *Explicit Lucianus per fratrem Henricum, Magistrum de Ratispona, Ordinis fratrum heremitarum sancti Augustini, ad erudicionem singulorum fideliter et lucide compilatus in civitate Parusia anno Domini millesimo CCCXC^o* (SlovLucN 122r).¹⁶⁴ Své dílo určil údajný Heinrich pro své spolubratry, mnil jim osvětlit neznámá a obtížná latinská slova z bible a jiných náboženských textů, jak vysvětluje v předmluvě ke svému dílu (*diversas et ad intelligendum difficiles dicciones invenirem*¹⁶⁵), proto také své dílo nazval *Lucianus*, neboť „na světlo uvádí temnosti nejobtížnějších slov“ (*quia difficilium hic obscuritates dictionum ex diversis, ut premisi, doctorum venerabilium descripcionibus pro captu intelligencie mee producam in lucem, Lucianus opusculum hoc poterit ab omnibus non incongrue nominari*¹⁶⁶).

Latinské výrazy v heslových záhlavích jsou nejčastěji substantiva, adjektiva a verba, výjimečně číslovky, adverbia, interjekce či prepozice. Samotný slovník je kompilací čerpající z jiných středověkých lexikografických děl, výklady latinských slov přebírá Heinrich z Řezna od autorit, jako je Hugucio z Pisy, Guillelmus Brito, Jan Balbus z Janova (*ex diversis ... doctorum venerabilium descripcionibus*),¹⁶⁷ a v duchu středověkého toposu skromnosti podle svých vlastních slov nic ze sebe k jejich výkladům nedodává (*credas, quod ex proprio capite nichil ponam*¹⁶⁸). Již původní součástí slovníku byly příležitostně německé textové glosy, jak dosvědčuje kompilátor Heinrich v předmluvě, kde prosí čtenáře, aby ho nepobouřila sem tam vložená německá slůvka (*nec te moueant verba theothonica alicubi interserta*¹⁶⁹).

¹⁶² Srov. STEGMÜLLER, 1977, 9.1, s. 106, č. 3224,2. Středolatinickým slovníkem *Lucianus* a jeho reflexí v českých zemích se intenzívně zabýval Bohumil Ryba, je autorem edice českých glos v tomto lexikografickém díle (1944).

¹⁶³ Srov. GRUBMÜLLER, 1980, s. 868n.

¹⁶⁴ Srov. RYBA, 1944, s. 3, GRUBMÜLLER, 1980, s. 868.

¹⁶⁵ RYBA, 1944, s. 6.

¹⁶⁶ RYBA, 1944, s. 8.

¹⁶⁷ Podle MARTÍNKOVÉ (1999, s. 32) byl hlavním pramenem slovníku *Lucianus* latinský výkladový slovník *Catholicon* Jana Balba.

¹⁶⁸ RYBA, 1944, s. 7.

¹⁶⁹ GRUBMÜLLER, 1967, s. 39.

Heinrichovo autorství slovníku zůstává nejasné, ač z prologu k dílu vyplývá, že autorem byl příslušník řádu augustiniánů poustevníků. Vznik *Luciana* se klade podle nejstarších rukopisů do 2. poloviny 14. století, nejstarší z nich je datován do roku 1375. Do třetí čtvrtiny 15. století se slovník masivně šíří především v rakouském prostoru, s výběžky do bavorské, české a slezské oblasti.¹⁷⁰ Celkově je doloženo na 100 rukopisů *Lucianu*.¹⁷¹ Mezi nimi vyčleňuje Schnell¹⁷² druhou redakci slovníku (incipit *Abba sicut dicit glosa ad Galatos ivº est hebraicum*), která vznikla pravděpodobně v 1. třetině 15. století. První a druhá redakce lze zřetelně rozlišit podle prvního hesla s náslovím *B-*. Ve výchozí redakci je to heslo *Bacca*, v druhé redakci je prvním heslem s náslovím *B-* heslo *Babaria est proprium nomen regionis continens ducatum .i. pairland* (Slov BSB Clm 12270).¹⁷³

Vysoké množství rukopisů je též doloženo v českých knihovnách a archivech, což svědčí o velké popularitě slovníku *Lucianus* i u nás. Nejméně v jedenácti opisech slovníku *Lucianus* nacházíme vedle původních německých slov také glosy české. Kritickou edici vybraných hesel (celkem 433) s německými nebo českými glosami vydal Bohumil Ryba, který uvádí tyto české úpravy středolatinšského slovníku *Lucianus*:¹⁷⁴

- 1) Rkp., Praha, NK, sign. III B 16, 1412, ff. 205ra–287rb, SlovLucB (StčSZkratky s. 108).
- 2) Rkp., Praha, NK sign. X C 11, 15. století, ff. 1ra–71ra, SlovLucC (StčSZkratky s. 108).
- 3) Rkp., Brno, MZK, sign. Mk 98, 1416, ff. 1r–150r, SlovLucD (StčSZkratky s. 108).
- 4) Rkp., Praha, NK, sign. V E 18, 1410, ff. 1r–63r, SlovLucE (StčSZkratky s. 108).
- 5) Rkp., Praha, KNM, sign. XII D 1, 15. století, ff. 1r–251v, SlovLucM (StčSZkratky s. 108).
- 6) Rkp., Praha, NK, sign. XI D 6, 1427/1452, ff. 1v–122r, SlovLucN (StčSZkratky s. 108).
- 7) Rkp., Praha, KNM, sign. XIII C 14, 15. století, ff. 132r–227r, SlovLucO (StčSZkratky s. 108).
- 8) Rkp., Praha, KNM, sign. XIII C 16, 1414, ff. 2r–169r, SlovLucP (StčSZkratky s. 108).
- 9) Rkp., Praha, NK, sign. III A 14, 15. století, ff. 1r–62v, SlovLucR.
- 10) Rkp., Praha, NK, sign. X F 24, po 1386 a před 1408, ff. 1r–65r, SlovLucS.
- 11) Rkp., Praha, KapPraž, sign. C 45, po 1407, ff. 194r–216v, SlovLucY.

K Rybově seznamu doplňujeme další rukopisy:

- 12) Rkp., Wien, ÖNB, sign. Cod. 3346, konec 14. – začátek 15. století, ff. 75r–96v, GlosBrit (StčSZkratky s. 72).
- 13) Rkp., Praha, NK, sign. IX E 1, 15. století, ff. 200r–221r, SlovLucT.
- 14) Rkp., Brno, MZA, sign. G 10, č. 304, 1409, ff. 53r–104r, SlovLucU.
- 15) Rkp., Olomouc, ZA Opava, pobočka Olomouc, fond Metropolitní kapitula v Olomouci, sign. CO.416, začátek 15. století, ff. 2r–71v, SlovLucX.
- 16) Rkp., München, BSB, sign. Clm 12034, 1404, ff. 1r–139v, SlovLucZ.

Čtyři Rybovy rukopisy a čtyři doplněné lze s jistotou časově zařadit do první třetiny 15. století. Svědčí to podle Ryby¹⁷⁵ o rychlém rozšíření rakouského díla a jeho přepracování v Čechách nedlouho po jeho sepsání. Pro české úpravy latinského *Lucianu* jsou charakteristické

¹⁷⁰ Srov. SCHNELL, 1999, s. 376; do jiných německých oblastí podle Schnella zřejmě nepronikal, protože mu zde silně konkuroval rozšířený latinsko-německý slovník *Brevilogus*.

¹⁷¹ Základní soupis rukopisů slovníku *Lucianus* uvádí ZUMKELLER (1966, s. 166–168, 590) a GRUBMÜLLER (1967, s. 41–44); webový portál *Handschriftencensus* slovník *Lucianus* neuvádí.

¹⁷² Srov. SCHNELL, 1999, s. 477.

¹⁷³ SCHNELL, 1999, s. 477.

¹⁷⁴ Srov. RYBA, 1944, s. 3.

¹⁷⁵ Srov. RYBA, 1944, s. 3.

četné opisovačské chyby a neporozumění, a to jak neporozumění samotné latině, tak i německým a českým slovům.¹⁷⁶

Mezi českými rukopisy rozlišil Ryba dvě verze.¹⁷⁷ Do druhé verze řadí rukopisy SloVLucB a SloVLucO. Oba vycházejí z francouzského přepracování *Luciana* podle jednoho jeho vzoru, a to *Summy Britonis* neboli latinského výkladového slovníku *Expositiones vocabulorum Bibliae* Guillelma Britona,¹⁷⁸ a proto zvláště na začátku rukopisů se objevují francouzská výkladová slova: *Batus in gal(l)ico dicitur pro vendie* (SloVLucO 146ra, *wendyer* ~B 214va). Tato druhá verze vychází z první redakce *Luciana*, prvním heslem s náslovím *B-* je zde také *bacca* (srov. *Bacca, -ce dicitur fructus olyve et lauri et ponitur quandoque pro quolibet fructu et precipue arborum silvestrum. Inde dicitur baccalarius* SloVLucB 214rb).

Verze SloVLucM a SloVLucP jsou opisy mladšího slovníku, který jako jeden pramen použil druhou redakci slovníku *Lucianus* (srov. heslo *Item Babaria, -e est proprium nomen regionis continens ducatum* SloVLucM 29r, které je uvedeno jako druhé za prvním heslem *Babatum*) a který vznikl pravděpodobně v Bavorsku, jak je patrné podle příkladů ve slovníku: *Interpres, -tis, omnis generis, dicitur qui transfert unam liqui expgwam in aliam utpote hebreum vel grecum in latinum vel qui exponit unam ligwam per aliam, scilicet bavaricum per latinum* SloVLucM 122v.¹⁷⁹ Stejně jako pro domácího bavorského, tak i pro českého čtenáře byly příklady ve slovníku upravovány.

3.1.6.1.1 Vídeňský latinský slovník s českými glosami (GlosBrit)

Ve StČSZkratkách jsou české glosy ve slovníku zapsané v rukopisu Rakouské národní knihovny ve Vídni se sign. Cod. 3346 na ff. 75r–96v označeny jako GlosBrit, tedy české glosy v latinském slovníku minority Viléma Brita († 1356).¹⁸⁰ Informace o tomto slovníku a doklady v GbSlov a ve StČS¹⁸¹ jsou citovány podle paleografické¹⁸² edice F. Menčíka, která vyšla v časopise *Komenský* v roce 1883.¹⁸³ Menčíkova edice však nepodává výčet glos v úplnosti, v latinském slovníku je jich více. Rukopis, který v 1. polovině 16. století vlastnil utrakvistický kněz Václav Rosa, vznikl nejspíše na konci 14. nebo na začátku 15. století.¹⁸⁴ Česká slova v textu jsou textovými glosami zapisovanými souběžně s latinským textem a mají povahu překladu heslových slov. Na okrajích jsou připsány české glosy mladší rukou, a to rukou kněze Rosy.¹⁸⁵ Latinský slovník Menčík určil zřejmě na základě explicitu *Explicit Brito, ob hoc sit gloria Cristo* („Končí Brito, buď za to Kristu chvála“ GlosBrit 96v) jako latinský výkladový slovník *Summa Britonis* Guillelma Britona. Slovník je však v online katalogu Rakouské národní knihovny označen jako *Vocabularius Lucianus nonnullis bohemicis vocibus adiectis*.¹⁸⁶

¹⁷⁶ Četné příklady uvádí RYBA, 1944, s. 10–18.

¹⁷⁷ Srov. RYBA, 1944, s. 8n.

¹⁷⁸ Srov. RYBA, 1944, s. 9.

¹⁷⁹ Srov. RYBA, 1944, s. 12.

¹⁸⁰ Srov. StČSZkratky s. 72.

¹⁸¹ Srov. GbSlov s. v. *bradaticě, čedidlo, čěšulka, dedek, duha, dýně* aj., celkem 32 dokladů, zkratka Brit; StČS s. v. *okov¹, osnova, plaňk, plésn* aj., celkem 9 dokladů, zkratka GlosBrit.

¹⁸² StČSZkratky s. 72 uvádějí mylně „transkr.“.

¹⁸³ Srov. MENČÍK, 1883, s. 611–612.

¹⁸⁴ Této době odpovídá i filigrán na některých listech. Za potvrzení datace děkujeme kolegovi Michalu Dragounovi. E-mailová komunikace ze dne 15. 11. 2012.

¹⁸⁵ Srov. SCHWARZENBERG, 1972, s. 26.

¹⁸⁶ *ÖNB-HANNA-Katalog* [online]. Citováno dne 21. 7. 2013. Dostupné z WWW: <<http://data.onb.ac.at/rec/AL00176991>>.

Kromě slov z běžné slovní zásoby obsahuje GlosBrit též slova ojedinělá. Ojedinělý doklad z GlosBrit na stč. lexém *přátro* ‚truhla na ukládání šatstva‘ uvádí StčS. Lexém je ekvivalentem za lat. *zaberna* (*zaberna est status sive locus, in quo reponuntur vestes police neb přátro* GlosBrit) a je synonymní k stč. *policě*. Souvisí s pol. *sprzet* ‚nábytek‘.¹⁸⁷

GbSlov uvádí v samostatném hesle ojedinělý lexém *křestětec* z GlosBrit, jenž je ekvivalentem za lat. *malum maciani*, kterou lakonicky popisuje „prý rostlina nějaká“.¹⁸⁸ Tento stč. výraz je hláskoslovnou variantou lexému *křščenec*, který uvádí GbSlov v samostatném hesle.¹⁸⁹ Doklady na lexém *křščenec* pocházejí zvláště z latinsko-českých biblických slovníků a jsou překladem latinského slova *mandragora* (např. *mandragora křščenec* MamUKD 295v, *mandragora křščenec* MamUKE 306v, *Mandragoras křestětec* VýklKruml 9ra; ad Gn 30,14: *Ruben přinese mandragoru, to jest popenec* ComestC 37r, *mandragory* BiblOl, *jabléčka převonná* BiblPraž). Jedná se o aromatickou plazivou rostlinu s kořenem připomínajícím lidské tělo a s plody, které voní podobně krásně jako Matiova jablka (*malum Matianum*,¹⁹⁰ srov. *mandragora herba est aromatica, cuius radix similitudinem habet corporis humani, poma eius sunt optimi odoris, in similitudine pomi maciani* SlovVodň 41 bis r). V některých lexikografických dílech došlo k záměně či spojení těchto dvou rostlin, např. v olomouckém latinském slovníku s českými překlady (*Malum maciani, vulgariter křestětec, cuius radix figuram hominis similat; cortex eius vino immissa datur hiis ad bibendum, quorum corpus propter egritudinem infectum est* SlovOl 61r) a právě v GlosBrit (*křestětec malum maciani*).

Stč. *křščenec* je odvozen od slovesa *krstíti* a jedná se o tabuizovaný výraz s významem ‚ještě nepokřtěné nemluvně‘ (srov. *neřádná žena neb dívka počnúc s neřádným lotrem jedním neb víc majíc a psíc neřády, dítě zplodí, to zabije neb udáví, tožť to křtětec* TovHád 95v). Z tohoto významu došlo k obraznému přenesení na botanický termín ‚mandragora, rostlina s kořenem připomínajícím lidské tělo, zvl. nemluvně‘, ve staré češtině též *zemský mužík, popenec, strýček*.

3.1.6.1.2 Klementinský *Lucianus* s českými glosami (SlovLucT)

Dalším českým rukopisem slovníku *Lucianus*, který Ryba neuvádí, je slovník zapsaný v rukopisu Národní knihovny v Praze se signaturou IX E 1 na ff. 200r–221r (dále SlovLucT) před krátkým latinsko-českým slovníčkem sloves (SlovUKC). Dosud jej nikdo k slovníku *Lucianus* nepřičítal, v StčS, pro jehož dokladový materiál byl slovník excerpován, bývá značen pod zkratkou Slov UK IX E 1.¹⁹¹ Oproti rukopisům SlovLucB, ~C, ~D, ~N, ~O, ~S, ~Y, ~X neobsahuje předmluvu stejně jako SlovLucR, ~M, ~P.

Verze dochovaná v SlovLucT je výtahem z původního díla, a to z první redakce slovníku *Lucianus*, jak svědčí první heslo s náslovím B-: *Bacca, -ce dicitur fructus lauri* 202va. Opisovač SlovLucT nebo jeho předlohy libovolně vynechával hesla a krátil latinské výklady, jak je zřejmé ze srovnání začátku rukopisu SlovLucT a SlovLucD:

SlovLucT 200r

Abba interpretatur pater et habet accentum acutum in fine

SlovLucD 1v–2r

*Abba sicut dicit Glosa ad Gallatas IIIIo hebraycum et syrum est et interpretatur pater et habet acutum accentum in fine
Ab accidentibus est una diccio indeclinabilis et dicebatur ille, qui scribebat accidentia sicut habetur 2. Hesdre VII°*

¹⁸⁷ Srov. StčS s. v. *přátro*.

¹⁸⁸ GbSlov s. v. *křestětec*.

¹⁸⁹ GbSlov s. v. *křščenec*. K hláskoslovným podobám slova srov. StčS s. v. *nekrščenec, pokřščený*.

¹⁹⁰ Srov. SSL s. v. *malum* 1.

¹⁹¹ Srov. StčS s. v. *nadievati, pařenicě*.

	<i>Abalienatus, -ta, -tum est perfecte alienatus, mutatus, elongatus</i>
	<i>Abarim est mons, in quo obiit Moyses</i>
	<i>Abbavus, media correpta est avus awi</i>
	<i>Abdico, abdicas, media correpta multa signat, que habentur per hos versus, wersus: Abdicat, expellit, removetque refutat et abdit, Denegat, absentat ac inhibere notat. Componitur autem ab ab et dico, dicas, quod significat copulare, consecrare et vovere</i>
<i>Abditus, -ta, -tum dicitur absconditus et dicitur ab abdo, -dis, quod est abscondo</i>	<i>Abditus, -ta, -tum dicitur absconditus ab abdo, -dis, -dere, quod est abscondere vel remove, in ympno abductus abditis ponitur pro occultis malis</i>
	<i>Abducco, -cis, -cere dicitur absentare, distrahere, asportare. Unde abduccio et abductus, dicitur eciam abduccio, quando pre nimio dolore quasi alienatur ab se ipso aliquis, et ponitur pro exilio</i>
	<i>Abel proprium nomen est viri. Item abel proprium nomen est lapidis, super quem posita fuit archa domini, sicut legitur 1. Regum VI°</i>
	<i>Abies est nomen arboris, que in vulgari dicitur tanne, bohemicie autem jedle. Unde abienus, -na, -num de abiete existens, et abietarius, est carpentarius, qui de abiete aliquid operatur</i>
	<i>Abigo, -gis, abegi, -gere dicitur a se agere, avertere, separare, fugare, minare, auferre, abducere, alienare, et dicitur proprie de ablacione peccorum vel aliorum iumentorum</i>
<i>Abigeus dicitur fur iumentorum</i>	<i>Abigeus, -ei dicitur fur iumentorum et porcorum. Inde abigeatus, -tus, -tui, quarte declinacionis, furtum iumentorum</i>

Pozn.:

SlovLucT: ab] aabo rkp.

SlovLucD: wersus] Brito s. v. *Abdicare* | *Abdicat*] *Abdicit* rkp. | *alienatur*] *škrtnuto* homo | *jedle*] *giedle* rkp.

České glosy rukopis SlovLucT obsahuje v 29 heslech¹⁹² a jen v sedmi případech se české překlady shodují s jinými rukopisy SlovLuc,¹⁹³ jednou uvádějí jiné české synonymum a ve čtyřech případech mají na místě českého ekvivalentu původní německý překlad:

1. *Albugo ... Idem eciam dicitur album, quod est in owo, scilicet bielek* SlovLucT 200va
2. *Apium, -ii dicitur grex apium, proprie ruoj* SlovLucT 201rb
3. *Architricinus ... Triclinium est cenaculum a tribus loculis discumbencium dictum vel dicitur maior domus vel invitator ad prandium, scilicet družba* SlovLucT 201va
4. *Area, -ree dicitur tabernaculum tabernaris, scilicet městišče* SlovLucT 201va–201vb
5. *Artocrea, -ree dicitur panis cum carnibus factus, scilicet týkanec* SlovLucT 201vb (srov. *id est kraffn* {krassy rkp.} vel *týkanec* SlovLucP 18rb)
6. *Apium opich* SlovLucT 202va (*opich* SlovLucC 5rb, ~E 4rb, ~N 8r, ~Z 7r)
7. *Brancia dicitur plýtvá* SlovLucT 203ra
8. *Colustrum, -tri est lac novum, scilicet mleziva* SlovLucT 204ra (*mleziva* SlovLucD 29v, ~B 221ra, ~Z 21v)
9. *Contumelia est iniuria et est proprie in verbis, quod dicitur haněnie* SlovLucT 204va

¹⁹² Nepočítáme českou glosu v explicitu: *Amen, milý Kríste* SlovLucT 221rb.

¹⁹³ Varianty z jiných rukopisů SlovLuc citujeme podle Rybovy paleografické edice, české výrazy oproti edici transkribujeme.

10. *Colirida dicitur pařenicě* SlovLucT 204vb
11. *Dolabrum, -bri dicitur instrumentum dolandi, scilicet dláto* SlovLucT 206ra
12. *Erpica, -ce est instrumentum rusticorum ad terendas glebas et trahitur a bobus vel ab equis, proprie dicitur brána* SlovLucT 206vb (*brána* SlovLucD 47v, ~N 35r, ~B 228vb in marg., ~Z 37v)
13. *Exploro špehuji* SlovLucT 207rb
14. *Item falanga est quidam contus, quod proprie dicitur sochor* SlovLucT 207va (srov. *falanga dicitur stange, proprie tyč* SlovLucD 51r, *falanga lignum longum žerd* ~N 38r)
15. *Farcio, -cis ... proprie dicitur replere ventrem, scilicet nadievati* SlovLucT 207va
16. *Fawus plást* SlovLucT 208ra
17. *Gurgustium, -tii dicitur vas vimineum, in quo reservantur posces capti, scilicet posada* SlovLucT 208vb
18. *Iuniperus, -ri est arbor quedam, que dicitur jalovec* SlovLucT 210vb (*jalovec* SlovLucB 239va, ~U 79va, srov. *chramvyd uel uechalter* ~O 180vb, *chrambit uel massalter paum* ~C 35ra aj.)
19. *Limax, -cis dicitur vermis in limo comorans, scilicet hlemýžť* SlovLucT 211vb (srov. *ertsnecke* SlovLucY 205vb, *eyn ert snetke* ~B 241vb)
20. *Lorum, -ri dicitur habena, scilicet ohlav* 211vb
21. *Micale hermil vel hranostaj* SlovLucT 212va (srov. *Migale ... et vocatur uulgariter hermel hranostaj* SlovLucP 98vb; *in teutunico hermel* SlovLucC 40rb)
22. *Paranyphus dicitur nunccius inter sponsum et sponsam, ut nupcias procuret, scilicet snubič* 214va
23. *Ruga, -ge dicitur crispacio vel contraccio pellis sive cutis in homine sene et macilento, vráska* SlovLucT 217rb (srov. *id est runczen* SlovLucR 49rb)
24. *Rivalis dicitur pellex, sucuba, concubina vel potest dici společník ženy* SlovLucT 217rb
25. *Rutenus dicitur quidam populus, scilicet Rusi* SlovLucT 217rb
26. *Spinter fibula mosazný hádek* SlovLucT 217va
27. *Silvester dicitur lesák* SlovLucT 217va
28. *Sanguisuca dicitur quidam vermis et proprie pijavicě* SlovLucT 218va (*pijěvice* SlovLucD 121v)
29. *Scoria dicitur tróska* SlovLucT 218va

Pozn.:

SlovLucT: pařenicě] parzyenyczye *rkp.* | špehuji] Sfpyehugy *rkp.* | sive cutis] *in marg.*

SlovLucP: kraffn] krassy *rkp.*

Ačkoli opisovač SlovLucT nebo jeho předloha zřejmě obecně nahrazovali původní německé překlady českými, najdeme německé glosy ve dvou heslech. V obou případech jsou německé glosy i v jiných rukopisech (SlovLucC, ~O, ~P, ~S) a jen ojediněle je vedle německého výrazu uveden stejný český překlad:

1. *Ibex, -cis dicitur stangar* 209va (srov. *staingaiz* SlovLucC 30vb, ~O 176ra; *steyngays* ~S 28rb; *stanigam* ~R 24ra aj.)
2. *Micale hermil vel hranostaj* 212va (srov. *Migale ... et uocatur uulgariter hermel hranostaj* SlovLucP 98vb; *in teutunico hermel* ~C 40rb)

Na okrajích dvou folií SlovLucT se nacházejí dvě glosy mladší rukou 15. století: *ošklivost* (ad *fastidiosum* 208rb in marg.) a *tchoř* (ad *grillus* 209ra in marg.). Česká slova doložená

v SloVLuT pocházejí z běžné staročeské slovní zásoby a nejedná se o hapax legomena. Vztahují se ke každodennímu životu: najdeme mezi nimi názvy rostlin (*jalovec*, *opich*), zvířat (*hlemýžď*, *hranostaj*), nástrojů (*brána*, *dláto*, *ohlav*, *posada*, *sochor*), pokrmů (*bielek*, *pařenicě*, *týkanec*) a společenských rolí (*družba*, *snubič*).

3.1.6.1.3 Brněnský *Lucianus* s českými glosami (SloVLuU)

Latinský *Lucianus* z brněnského rukopisu Moravského zemského archivu z fondu G 10, inventární číslo 304 (původní signatura 339) je zapsán několika rukama na ff. 53r–104r a pochází podle explicitu z roku 1409 (*Explicit Lucianus domini Iacobi per manus et finitus sub anno Domini milesimo quadringentesimo nono et cetera* 104rb „Končí *Lucianus* rukou pana Jakuba a dokončen léta Páně 1409 atd.“). Začíná předmluvou (*Cum iuxta sapientis assercionem SloVLuU 53ra*) a končí heslem *zona pellicea* (*Zona pellicia, id est vestis de pellibus facta. Ista III° Regum...* 104r). Podle prvního hesla s náslovím *B-* náleží k první redakci slovníku (srov. *[B]acca, -ce, per duplex c dicitur fructus olyve et lauri et ponitur quandoque pro quolibet fructu et precipue arborum silvestrum SloVLuU 58va*).

Obsahuje též původní glosy německé, např. *Abies est nomen arboris, que in vulgari dicitur tan SloVLuU 53rb* (*tanne* ~S 1va), *[B]edulana nomen arboris, id est pyrch SloVLuU 58vb*, *Culex, -cis est parvum volatile aculeum per molestum, id est muken vel suaken SloVLuU 66ra* aj. Německé výrazy nahrazoval autor české verze českými, pokud nevěděl, nechal prázdné místo: *Auguro, inis dicitur ___ vel aure corruptio, qua segetes in naturalem colorem contrahuntur, quod vulgariter dicitur SloVLuU 58rb*.

České překlady jsme našli v těchto heslech:

1. *Alabrum dicitur in quo fila vertuntur, id est motovidlo SloVLuU 54vb* (*motovidlo SloVLuC 3rb*, ~Z 4r; srov. *haspyl* ~B 208va, *weyfe* ~S 3va aj.)
2. *Allium, alii dicitur česnek SloVLuU 55rb* (*česnek knobelench SloVLuD 6v*)
3. *Alnus, -ni nomen arboris, id est olše SloVLuU 55rb* (*olše orle SloVLuD 6v*)
4. *Bubo, -onis avis feralis a sono vocis nomen habet, id est výr SloVLuU 59va* (*výr SloVLuZ 13v*; srov. *auf SloVLuC 9rb*, *affe* ~B 215va aj.)
5. *Calibs, calibis... est quodam genus durissimum ferri, id est ocěl SloVLuU 60ra* (*ocěl SloVLuB 216ra*, *ocěl stohl* ~P 29va aj.)
6. *Coclea... est ascensus circulariis et amfractuosus, id est šnek SloVLuU 62vb* (*šnek SloVLuC 13vb*, ~O 155va, ~X 15ra aj.)
7. *Ductilus, -li dicitur čep SloVLuU 68rb* (*čep SloVLuN 31v*, srov. *zaph* ~C 21va aj.)
8. *Emphiteosis... nominatur in vulgari zákup SloVLuU 69vb* (*purkret SloVLuN 34r*, *purkrecht* ~Z 36v; srov. *erblehen* ~C 23ra, *erbelen* ~D 46r, *ernoym* ~B 228rb aj.)
9. *Fuligo, -nis dicitur nigredo illa, que pendet de trabibus et fit ab igne et dicitur saze SloVLuU 74ra* (*saze SloVLuZ 45v*, srov. *ruz SloVLuD 56v* aj.)
10. *Garba, -be dicitur manipulus metencium (Nota, dicitur rukověť in marg. rubrica) SloVLuU 74va*
11. *Iuniperus ... qui in vulgari dicitur jalovec SloVLuU 79va* (*jalovec SloVLuB 239va*, ~T 210vb)
12. *Nassa, -se est quoddam instrumentum ... et dicitur in vulgari ras vrš SloVLuU 85rab* (*vrš SloVLuN 68r*; srov. *ruze* ~D 87v)
13. *Reda* (připsáno na okraji rozvora) SloVLuU 94rb
14. *Uppupa est avis immunda etspurcissima et in capite galeata, id est dedek SloVLuU 103vb* (*dedek SloVLuN 120r*, ~Z 137v, *dudek* ~M 249r; srov. *withoph* ~C 70rb aj.)

Pozn.: Allium] Altu(m) ti *rkp.* | circularis] c(ir)culariis *rkp.* | amfractuosus] amf(ra)ctuosoos *rkp.* | sazě] zafye *rkp.* | ras vrš] rao wlh *rkp.*

3.1.6.1.4 Olomoucký *Lucianus* s českými glosami (SlovLucX)

Další text slovníku *Lucianus* s českými glosami je zapsán v rukopisu Metropolitní kapituly v Olomouci se signaturou CO.416. Rukopis byl sepsán snad na začátku 15. století.¹⁹⁴ Začíná předmluvou (*Cum iuxta sapientis assercionem* SlovLucX 2ra) a končí heslem *zona pellicea* (*Zona pellicea, id est vestis de pellibus facta ita accipitur* 4° *Regum primo. Amen* SlovLucX 71vb). Podle prvního hesla s náslovím *B-* náleží k první redakci slovníku (srov. *Bacca, -ce, duplicat c, dicitur fructus olyve et lauri et ponitur quandoque pro quolibet fructu et precipue arborum silvestrum* SlovLucX 8vb).

Obsahuje původní glosy německé, např. *Alabrum dicitur illud, in quo fila verteuntur, id est haspel* SlovLucX 4ra (*haspyl* ~B 208va, *haspil* ~D 6r, ~O 136vb, *haspel* ~C 3rb, *haspl* ~N 4r); *Alietus dicitur falcho vel genus aquile, id est stolch or* SlovLucX 4rb (*stocherar* ~C 3va, *storch* ~D 6v, *stroch* ~E 2vb); *Aleum chnobleych dicitur* SlovLucX 4va (*chnoblauch* ~C 4vb, *česnek knobelench* ~D 6v); *Alnus, -ni nomen arboris, id est erl* SlovLucX 4va (*erle* ~S 3vb, ~Y 195ra, *erel* ~C 3vb, *eyn erle* ~O 138ra, *olše orle* ~D 6v) atd. Ze srovnání s německými glosami v jiných rukopisech vyplývá blízkost SlovLucX zvláště k prameni SlovLucC a SlovLucD.

Českých překladů je v olomouckém kapitulním *Lucianovi* nejvíce v první části rukopisu, kde stojí buď za německým překladem, nebo vedle něho. V druhé polovině jsme našli jen německé výrazy.

1. *Axis ... id est os* SlovLucX 8vb (*os* SlovLucZ 11r)
2. *Calibs, -bis, est quoddam genus durissimi ferri, id est ocel* SlovLucX 11ra (*ocěl* SlovLucB 216ra, *ocěl stohl* ~P 29va aj.)
3. *Cyconia, -e, id est sahan* SlovLucX 14va
4. *Coccus ... pannus rubeus, id est červený* SlovLucX 15ra (srov. *rot fellel* SlovLucB 220va aj.)
5. *Coclea ... est ascensus circularis et amfractuosus, id est šnek* SlovLucX 15ra (*šnek* SlovLucC 13vb, ~O 155va, ~U 62vb aj.)
6. *Erius est animal spinis coopertum jež* SlovLucX 25ra (srov. *ježek* SlovLucD 47v, ~B 228vb)
7. *Erpica dicitur vulgariter brána* SlovLucX 25ra (*brána* SlovLucB 228vb in marg., ~N 35r, ~T 206vb, *ege, proprie brána* ~D 47v; srov. *ege* ~S 21vb aj.)
8. *Item flanga dicitur pověřeň* SlovLucX 27rb (srov. *stange, proprie tyč* SlovLucD 51r, *žerd* ~N 38r)
9. *Filtrum, -tri dicitur filcz plst* SlovLucX 28va (*filcz, id est plst* SlovLucD 53v, *plst* ~E 24va, ~N 40v)
10. *Fumarium ... per quem exit fumus dýmník* SlovLucX 30rb
11. *Fuscus ... quia pendet a colo, id est vřěteno* SlovLucX 30rb (*vřěteno* SlovLucE 26ra, *spile, proprie vřěteno* ~D 57r)
12. *Garrum, -ri, id est vuoz* SlovLucX 30va (srov. *wagen* SlovLucB 233vb aj.)
13. *Glans, -dis aychel žalud, sed glans, -tis drucz* SlovLucX 31rb (*žalud* SlovLucD 58v, srov. *aichel* ~C 29ra aj.)
14. *Gleba, -be dicitur frustum terre, id est sshrol hrúda* SlovLucX 31rb (srov. *schrollaichel* SlovLuc~C 29ra aj.)

¹⁹⁴ Srov. BISTŘICKÝ, 1961, s. 139.

15. *Lixivium quod fit ex aqua et cinere ita dicit Hugucio, id est lang lúh SloVLucX 39vb (lauge, proprie luh SloVLucD 77r)*
16. *Menta, -te est herba odorifera, que vulgariter dicitur minczn, id est máta SloVLucX 42vb (máta SloVLucB 245ra, ~D 82v aj.)*

Pozn.: pověřen[] powyeren *rkp.*

Když písař nerozuměl cizímu slovu a netroufal si ho přepsat, ponechal v rukopise prázdné místo pro pozdější doplnění, nebo jej mýnil nahradit českým ekvivalentem (*Bubo, -onis, avis feralis a sono vocis nomine habet, id est __, in cavernis moratur SloVLucX 10rb; Fagus, -di nomen est arboris que in vulgari dicitur __ SloVLucX 27r aj.*).¹⁹⁵ Případně ponechal místo za něm. ekvivalentem (*Incastratura est locus cavus asseris, ubi asser asseri infigitur et compaginatur, id est niel __ SloVLucX 33vb aj.*). Jinou rukou je na f. 57rb připsána k lat. *sagena* meziřádková glosa *nevod*.

3.1.6.1.5 Mnichovský *Lucianus* s českými glosami (SloVLucZ)

Na české glosy ve slovníku *Lucianus*, který je zapsán v rukopise uloženém v Bavorské státní knihovně se signaturou Clm 12034, upozornil již v článku o mnichovských bohemikách Josef Truhlář.¹⁹⁶ Slovník zabírá většinu rukopisu (ff. 1r–139v) a na zbývajících foliích je zapsáno jinou rukou latinské kázání *Multipharie multisque modis*.¹⁹⁷ Tento pramen je nejstarším datovaným slovníkem *Lucianus* s českými glosami. Datum dopsání slovníku 3. května 1404 prozrazuje explicit: *Hic est finis Luciani optimi libri. Finitus per manus Dobrzanii¹⁹⁸ de Mrawyn publici notarii, sub anno Domini M^o CCCC quarto, sabbato post Ascensionem Domini in civitate Pardubicz. Qui vult istum librum habere, oportet pro eo sexagenam grossorum dare SloVLucZ 139v* „Zde je konec nejlepší knihy *Lucianus*. Dokončeno rukou obecního písaře Dobřana z Mravína, léta Páně 1404 v sobotu po Nanebevstoupení Páně v městě Pardubicích [tj. 8. května]. Kdo chce vlastnit tuto knihu, musí dát za ni 60 grošů“.

Zde doložená verze vykazuje jisté shody jak s první verzí, tak s druhou verzí *Luciana*, jak je mezi českými úpravami rozlišil B. Ryba.¹⁹⁹ S francouzským přepracováním *Luciana*, tedy s rukopisy SloVLucB a SloVLucO, se shoduje v některých heslech s francouzskými slovy (*Batus in gallico dicitur pro vende SloVLucZ 2r*) a končí stejně jako SloVLucB heslem *Zorobabel*²⁰⁰ (*Zorobabel, id est magister confusionis, quia disciplinat confusionem peccati etc. SloVLucZ 139v*). Přesto spíše obsahuje hesla blízká první verzi, srov. *Alietus, -ti dicitur falco vel genus aquile vulgariter sokol SloVLucZ 4v*, podobně ~CDERSY, jinak ~BO: *Algetus dicitur avis aquille similis eyn faleke (~B) / eyn valka (~O)*.

Slovník je bez předmluvy, začíná hned prvním heslem *abba* (*Abba sicut dicit glossa ad Gallathas IIII interpretatur pater et est hebraicum habet acutum accentum in fine SloVLucZ 1r*). Mezi další odlišnosti patří první heslo s náslovím *B-*, kterým je *Babilon*, a teprve po něm následuje *bacca*: *Babilon est civitas confusionis. Bacca, -ce, per duplex c, dicitur fructus olive et lauri et ponitur quandoque pro quolibet fructu et precipue arborum silvestrum SloVLucZ 11v*.

¹⁹⁵ Srov. RYBA, 1944, s. 17, 34 aj.

¹⁹⁶ „Vocabularius dictus Lucinaus cum aliquot glossis bohemicis. Několik nepatrných glos.“ – TRUHLÁŘ, 1885, s. 271. Srov. též FLAJŠHANS, 1926, s. XII, a GRUBMÜLLER, 1967, s. 41–44, zvl. 42.

¹⁹⁷ Srov. HALM, 1876, s. 55.

¹⁹⁸ „Dobravii“ – TRUHLÁŘ, 1885, s. 271.

¹⁹⁹ Srov. RYBA, 1944, s. 9.

²⁰⁰ Srov. RYBA, 1944, s. 9.

Autor této verze programově nahrazuje německá slova českými, případně je vypouští bez náhrady. Jen výjimečně ponechal prázdné místo pro pozdější doplnění českého ekvivalentu (*Menta, -te dicitur vulgariter* __ SlovLucZ 68r). Německé překlady však zůstaly nejméně ve dvou heslech: *Attacus, -ci dicitur, media correpta, dicitur hummel* SlovLucZ 10r, *Bedulanea est nomen arboris vulgariter pytrich* SlovLucZ 12r, *Epar, -tis, id est leber (lebex rkp.)* SlovLucZ 37v.

V rozsáhlém rukopisu jsme našli tyto české překlady, v závorce uvádíme srovnání s českými a německými překlady:

15. *Abies... que in vulgari dicitur jedl* SlovLucZ 1r (*jedl* SlovLucN 2r, ~P 2rb; *jedle* ~M 1v; *tanne, bohemicæ autem jedle* ~D 2r; srov. *tanne* ~S 1va aj.)
16. *Alabrum dicitur in quo fila vertuntur motovidlo* SlovLucZ 4r (*motovidlo* SlovLucC 3rb, ~U 54vb; srov. *haspyl* ~B 208va, *weyfe* ~S 3va aj.)
17. *Alietus, -ti dicitur falco vel genus aquile vulgariter sokol* SlovLucZ 4v (srov. *stocherar* SlovLucC 3va, *storch* ~D 6v aj.)
18. *Apium, -pii dicitur opich* SlovLucZ 7r (*opich* SlovLucC 5rb, ~E 4rb, ~N 8r, ~T 202va)
19. *Astula, -le est illud, quod cadit de ligno třieska* SlovLucZ 10r (srov. <s>*charten* ~S 7ra aj.)
20. *Aurugo ... vulgariter quod dicitur rez aut ruda. Item aurugo est morbus redens flavei coloris hominem, sicut est pes accipitris zlatennicě* SlovLucZ 11r (*rez* SlovLucN 11v; srov. *meltow* ~D 15r, ~S 7va, ~Y 196va aj.; *gelsucht* ~C 8va, ~S 7va, ~Y 196va, *gelssucht* ~P 22ra aj.)
21. *Axis est lignum... vulgariter os* SlovLucZ 11r (*os* SlovLucX 8vb; srov. *ahs* ~C 7vb, *axe* ~B 214rb, *ache* ~D 15v)
22. *Bubo, -onis avis feralis.... vulgariter výr* SlovLucZ 13v (*výr* SlovLucU 59va; srov. *auf* SlovLucC 9rb, *affe* ~B 215va aj.)
23. *Calibs, -bis... est quedam genus durissimum ferri ocěl* SlovLucZ 14v (*ocěl* SlovLucB 216ra, *ocel* ~X 11ra, *ocěl stohl* ~P 29va)
24. *Capicium est os tunice ožiedlé* SlovLucZ 15v (*ožiedlé* SlovLucB 216va, *bohemicæ obojek vel ožiedlé {ossiedele rkp.}* ~D 21v; srov. *houbtloch* ~S 10ra, *haup loth* ~C 10va, *pusin* ~R 9rb)
25. *Carduus ... est herba spinosa ... scilicet šípek* SlovLucZ 16r (srov. *distel* SlovLucC 10vb aj.)
26. *Cespis dicitur drn* SlovLucZ 19r (srov. *baze dry* SlovLucD 25v, *raze* ~Y 198rb aj.)
27. *Cignus, -ni dicitur a canendo ... scilicet labut* SlovLucZ 19r (*swan labut* SlovLucD 26r, *labut* ~M 50r; srov. *eyn swane* ~S 11vb)
28. *Cimba, -be, id est navicula člun* SlovLucZ 19r (*člunek* SlovLucN 18v; srov. *eyn czolle* ~B 219va, ~O 153vb aj.)
29. *Colustrum, -tri dicitur novum lac, scilicet mleziva* SlovLucZ 21v (*mleziva* SlovLucB 221ra, ~T 204ra, *byt mleziva* ~D 29v; srov. *piest* ~C 14rb, ~O 156rb, ~R 11vb aj.)
30. *Cremium ... remanet aridum in patella, scilicet škvarek* SlovLucZ 26v
31. *Emphiteosis ... purkrecht* SlovLucZ 36v (*purkret* SlovLucN 34r, *zákup* ~U 69vb; srov. *erblehen* ~C 23ra, *erbelen* ~D 46r, *ernoyrn* ~B 228rb aj.)
32. *Ericius est animal spinis coopertum ježek* SlovLucZ 37v (*ježek* SlovLucB 228vb, ~D 47v; srov. *ygel* ~C 23vb, ~O 167rb aj.)
33. *Erpica, -ce est instrumentum rusticorum ad terendas glebas et trahitur a bobus, vulgariter brána* SlovLucZ 37v (*brána* SlovLucB 228vb in marg., ~N 35r, ~T 206vb, *ege, proprie brána* ~D 47v; srov. *ege* ~S 21vb aj.)

34. *Fagus*, -gi nomen est arboris, vulgariter buk SlovLucZ 41r (buk SlovLucP 65ra, bukva ~D 51r; srov. buche ~B 230va, ~S 23va aj.)
35. *Falcastrum*, -tri ad modum falcis vocatur kosa SlovLucZ 41r (kosa SlovLucD 51r, ~E 23va; srov. eyn zense ~B 230va)
36. *Farcimen* ... quod vulgariter dicitur drščka SlovLucZ 41v (srov. eyn darm jelito SlovLucD 51v, eyn darm ~B 230va, der wllen ~R 20ra)
37. *Filtrum*, -tri dicitur plst SlovLucZ 43r (plst SlovLucE 24va, ~N 40v, filcz, id est plst ~D 53v; srov. filcz ~C 26vb, ~Y 202rb, vilcz ~S 24va aj.)
38. *Flavus* ... est, qui vulgariter dicitur rusý SlovLucZ 43v (srov. žlutý SlovLucN 41r, fall ~P 68vb, walb ~D 54v aj.)
39. *Frigelus* dicitur strnad SlovLucZ 45r (strnad SlovLucB 232vb, ~E 25va, vinbe strnad ~D 55v; srov. vinke ~S 25va aj.)
40. *Fucus* ... proprie tamen dicitur ličidlo. Item fucus est maior ape minor strabone ... vocatur trup vel ščmel SlovLucZ 45v (ličidlo SlovLucD 56r, trupes ~E 25vb; srov. tren ~C 28ra, ~O 172va, ~S 25vb, breme ~D 56r, brene ~B 233ra aj.)
41. *Fuligo* ... Eciam in vulgari dicitur sazě SlovLucZ 45v (sazě SlovLucU 74ra, srov. ruz SlovLucD 56v aj.)
42. *luncus* ... arbor, que vulgariter dicitur jalovec SlovLucZ 57v (srov. sítie ~D 71v, semde ~Y 205ra aj.)
43. *Laquearia* ... ligna, que super tigna ponuntur ... lemiezi 59v (srov. latten SlovLucP 88va)
44. *Modiolus* ... quod vulgariter dicitur piesta SlovLucZ 69r (piesta SlovLucN 65r; srov. eyn nabe ~S 37va aj.)
45. *Musculus viriditas vel viridis color mech* SlovLucZ 71v (mech SlovLucE 36 vb; srov. pisem ~C 41va aj.)
46. *Traha* ... proprie vocatur brána SlovLucZ 128v (brána SlovLucD 140v, ~N 113r; srov. eyde ~Y 214vb aj.)
47. *Vadum* vulgariter dicitur brod SlovLucZ 131r (srov. vort SlovLucS 62ra, furt ~O 222vb aj.)
48. *Vomer* ... instrumentum arandi ferreum ad similitudine cappe monachorum confabricatum, vulgariter radlicě SlovLucZ 137r (radlice SlovLucE 62ra, ~N 120r; srov. wagensim ~R 61va aj.)
49. *Uppa* est quedam avis cristata dedek SlovLucZ 137v (dedek SlovLucN 120r, ~U 103vb, dudek ~M 249r; srov. withoph ~C 70rb aj.)

Pozn.: jedl] gyedl rkp. | -ti] ii rkp.

3.1.6.1.6 Nedochované rukopisy slovníku *Lucianus*

Dnes ztracený rukopis kláštera ve Vyšším Brodu č. 75²⁰¹ z konce 14. století, který opsal „Ondřej z Chvalšin, menší mansionář kostela pražského“,²⁰² obsahoval slovník *Lucianus* (*Iste libellus est domini Andree de Chwalssyn et denotatur Lucianus*)²⁰³ „Tato knížka patří pánu Ondřejovi z Chvalšin a jmenuje se *Lucianus*“). V katalogu vyšebrodských rukopisů je slovník označen jen jako „Vocabularium latinum“ a je uveden incipit (*Cum iuxta sapientis assercionem*) a explicit

²⁰¹ Srov. HEJNIC, 1972, s. 10.

²⁰² TRÍŠKA, 1961, s. 87.

²⁰³ Srov. PAVEL, 1891, s. 266.

(*Zonimentum zich zona pellicea*²⁰⁴), z popisu však nelze poznat, zda slovník obsahoval i české glosy a k jaké patřil redakci.

3.1.6.1.7 Slovník *Lucianus* v Polsku

Podobně byl slovník *Lucianus* recipován i v sousedním Polsku. Polskými překlady byl například glosován papírový rukopis Jagellonské knihovny v Krakově se signaturou cod. 228 z roku 1437. Latinský slovník *Lucianus* je zapsán na začátku rukopisu (ff. 1r–126v) rukou bratra Jana, mnicha z kláštera sv. Benedikta v Mogile v Krakově.²⁰⁵

3.1.6.2 Latinský výkladový slovník *Mammothrectus*

Latinský biblický text obsahuje, co se týká slovní zásoby, jak slova běžná, tak slova neznámá a ojedinělá, označující exotické reálie, z nichž nemalou část tvoří přejímky z původních jazyků bible, z hebrejštiny, aramejštiny a řečtiny. Proto byly pro četbu a interpretaci bible nezbytné různé pomůcky, komentáře, výklady a slovníky.

Pro potřeby nastávajících kazatelů sestavil na počátku 14. století italský minorita Giovanni Marchesini z Reggia u Modeny do jednoho souboru latinské výklady méně obvyklých slov středověké bible a vybraných liturgických textů pocházející *ex laboribus aliorum*, tj. ze slovníků *Summa* Guillelma Britona (okolo 1250), *Catholicon* Jana Balba (2. polovina 13. století), *Liber derivationum* Hugucia (1210), *Elementarium doctrinae rudimentum* Papia (polovina 12. století) a z biblického komentáře *Glossa ordinaria*.²⁰⁶ Ve výkladech Marchesini podával informace o gramatickém rodě, délce vokálů, významu a původu slov. Samotný název slovníku *Mammothrepton*,²⁰⁷ který je v rukopisech a prvotiscích²⁰⁸ neobyčejně rozkolísaný (*Mamothreptus*, *Mammothrectus*, *Mammothtractus*, *Monatractus* aj.²⁰⁹), znamená ‚prsem odkojený‘ a ukazuje na určení díla pro žáky a kněze studující latinskou bibli. V českém prostředí přelomu 14. a 15. století začala být méně známá slova latinského textu *Mammothrectu* glosována českými překlady.²¹⁰ Nebyly to jen výrazy biblické, ale nezřídka i další slova užitá v Marchesinově výkladu.²¹¹ Vypuštěním rozsáhlých výkladů a ponecháním jen čistě latinského heslového slova a jeho českého ekvivalentu, případně doplněním dalších obtížných latinských slov s českým překladem, vznikly latinsko-české slovníky zaměřující se na obtížné latinské výrazy z biblického textu (případně i slova z původního latinského výkladu), a to v pořadí, jak postupují jednotlivé kapitoly od Genesis až po Zjevení včetně biblických prologů (tzv. mamothrekty lokální).²¹² Výjimečný typ lokálního mamothrektu představují mamothrekty z břevnovského a drkolenského rukopisu, v nichž jsou hesla uspořádána podle sledu v perikopách církevního roku. Na základě lokálních mamothrektů byly později sestaveny i abecední latinsko-české slovníky k latinské bibli. Zvláštní typ představuje tzv. *Výklad krumlovský*, pro který je latinský *Mammothrectus* s českými

²⁰⁴ PAVEL, 1891, s. 266.

²⁰⁵ Srov. ZUMKELLER, 1966, s. 166; KOWALCZYK, 1980, s. 276; *Opis źródeł Słownika staropolskiego* 2005, s. 124n., 165 a 198.

²⁰⁶ Srov. RYBA, 1940, s. 49; ŻUROWSKA-GÓRECKA – KYAS, 1977, s. V.

²⁰⁷ STEGMÜLLER, 1951, 3, s. 377, č. 4776.

²⁰⁸ První vydání slovníku *Mammothrectus super Bibliam* vydal roku 1470 Peter Schoeffer v Mohuči.

²⁰⁹ Srov. SSL s. v. *mammothreptus*.

²¹⁰ Rukopisy *Mammothrectu* jsou v českých knihovnách dochovány ze 14. století, zřejmě však bez českých glos, např. rukopis Národní knihovny České republiky, sign. I F 5, 14. století, ff. 68ra–68vb, 103ra–117va, 120ra–157va, obsahuje část Marchesinova *Mammothrectu* (od Prologu na Matouše do konce).

²¹¹ Příklady uvádí RYBA, 1940, s. 49 a 55n.

²¹² Srov. RYBA, 1940, s. 50n., KYAS, 1977, s. 119.

glosami jedním z několika pramenů pro výklad a český překlad obtížnějších biblických slov. Hesla z latinsko-českých mamotrektů dále obohatila lexikum i dalších slovníků, těm se budeme věnovat samostatně v kapitole o latinsko-českých slovnících.

České výrazy byly vzaty z největší části již z hotového českého biblického překladu, a to z druhé redakce staročeské bible, kde ještě značná část Starého zákona měla prvotní překlad.²¹³ Postupně do slovníků vnikají i nové překlady třetí redakce a místy se objevují také samostatné české překlady biblických výrazů bez ohledu na znění staročeských biblí.

Z 15. století se zachovalo neobvyklé množství latinsko-českých mamotrektů. Jedná se o nejrozšířenější typ latinsko-českého slovníku: Kyas²¹⁴ uvádí 16 rukopisů celých mamotrektů a tři menší úryvky, tedy celkem 19 rukopisů.

- 1) Rkp., Praha, NK, sign. XI E 6, počátek 15. století, ff. 14r–37v, MamUKA (StčSZkratky s. 93; Ryba²¹⁵: MamA.; Kyas²¹⁶: A, Ma).
- 2) Rkp., Praha, NK, sign. XI F 9, 1431, ff. 1r–243r, MamUKB (StčSZkratky s. 93; Ryba: MamB.; Kyas: B, Mb).
- 3) Rkp., Praha, NK, sign. XI C 4, polovina 15. století, ff. 110r–137v, 139v–140r, MamUKC (StčSZkratky s. 93; Ryba: MamC.; Kyas: C, Mc).
- 4) Rkp., Praha, NK, sign. I E 29, 1450–1460, ff. 296ra–308vd, 311ra–322rc, MamUKD (StčSZkratky s. 93; Ryba: MamD.; Kyas: D, Md).
- 5) Rkp., Praha, NK, sign. III G 26, 2. polovina 15. století, ff. 306r–324r, MamUKE (StčSZkratky s. 93; Ryba: MamE., Kyas: E, Me).
- 6) Rkp., Praha, NK, sign. VIII G 28, polovina 15. století, ff. 85r–95v, MamUKF (StčSZkratky s. 93; Ryba: MamF., Kyas: F, Mf).
- 7) Rkp., Brno, MZK, sign. Mk 89, 2. polovina 15. století, ff. 1ra–168r, MamMk (Kyas: I, Mi).
- 8) Rkp., Praha, KNM, sign. III C 10, 1432, ff. 1ra–213r, MamMarchM (StčSZkratky s. 92; Ryba: MamM.; Kyas: M, Mm).
- 9) Rkp., Praha, KNM, sign. II C 5, polovina 15. století, ff. 1r–184v, MamMarchN (StčSZkratky s. 92; Ryba: MamN.; Kyas: N, Mn).
- 10) Rkp., Praha, NK, sign. I F 52, 1452, ff. 2r–13v, MamUKO (Kyas: O).
- 11) Rkp., Praha, KNM, sign. XIII D 11, 1. polovina 15. století, ff. 304ra–411vb, MamMarchL (StčSZkratky s. 92; Ryba: MamL.; Kyas: P, Ml).
- 12) Rkp., Praha, KapPraž, sign. A 45, 1. polovina 15. století, ff. 24r–77r, MamKapQ (StčSZkratky s. 92; Ryba: MamQ.; Kyas: Q, Mq).
- 13) Rkp., Praha, KapPraž, sign. A 167, 1. polovina 15. století, ff. 13r–167v, MamKapR (StčSZkratky s. 92; Ryba: MamR.; Kyas: R, Mr).
- 14) Rkp., KapPraž, sign. B 61, 1463, ff. 1 bis ra – 125vb, MamKapS (StčSZkratky s. 92; Ryba: MamS.; Kyas: S, Ms).
- 15) Rkp., Praha, NK, fond Knihovna kláštera benediktinů v Břevnově – deponát, sign. 37, počátek 15. století, ff. 147r–148v, MamBřevn (StčSZkratky s. 92; Ryba: MamU.; Kyas: U, Mu).
- 16) Rkp., Vídeň, ÖNB, sign. Cod. 4302, polovina 15. století, ff. 123r–150r, MamVíd (StčSZkratky s. 93; Kyas: V, Mv).

²¹³ Srov. RYBA, 1940, s. 48; KYAS, 1997, s. 119.

²¹⁴ Srov. KYAS, 1958, s. 182; KYAS, 1997, s. 119, 281.

²¹⁵ Srov. RYBA, 1940, s. 7, tak i v tomto soupisu dále.

²¹⁶ Srov. RYBA – KYAS, 1952, s. 42, KYAS, 1958, s. 183, a KYAS, 1997, s. 281, tak i v tomto soupisu dále.

- 17) Rkp., Praha, KapPraž, sign. B 6/2, 1447, ff. 134v–135v, MamKapX (Ryba: MamX.; Kyas: X, Mx).
- 18) Rkp., Praha, KapPraž, sign. A 59/6, počátek 15. století, ff. 161v–164v, MamKapZ (Ryba: MamZ.; Kyas: Z, Mz).
- 19) Rkp., Praha, KapPraž, sign. A 59/6, počátek 15. století, ff. 164v–165r, MamKapY (Ryba: MamY.; Kyas: Y, My).

Kyas²¹⁷ odkazuje na nejúplnější soupis rukopisných mamotrektů, který uvádí Václav Flajšhans.²¹⁸ Na jeho základě připojujeme k devatenácti výše citovaným mamotrektům další rukopisy. Krátké úryvky z mamotrektů a drobné latinsko-české slovníčky s biblickou slovní zásobou zpracováváme v jiné kapitole.

- 20) Rkp., Praha, NK, sign. XVII F 31, 1455, ff. 3vb–6ra, část SlovKlem (StčSZkratky s. 107).
- 21) Rkp., Olomouc, ZA Opava, pobočka Olomouc, fond Metropolitní kapitula v Olomouci, sign. CO.517, počátek 15. století, ff. 3v–172r, Mam CO 517.
- 22) Rkp., Praha, KapPraž, sign. A 59/4, 1. polovina 15. století, ff. 147va–150rb, MamKapA.
- 23) Rkp., Praha, KapPraž, sign. A 163, 1. polovina 15. století, f. 275v, Mam KapPraž A 163.
- 24) Rkp., Praha, KapPraž, sign. B 2/1, 15. století, přední a zadní přídeští, MamKapP.
- 25) Rkp., Brno, AMB, fond Svatojakubská knihovna, sign. 34/42, 1433, ff. 220v–229v, MamAMB.
- 26) Rkp., Praha, KNM, sign. XIII C 17, 1. třetina 15. století, ff. 270v–277v, Mam KNM XIII C 17.
- 27) Rkp., Praha, KNM, sign. XIV E 14, 1469, s. 481–501, Mam KNM XIV E 14.
- 28) Rkp., Praha, NK, sign. IX B 4, 15. století, ff. 209va–209vb, Mam NK IX B 4.
- 29) Rkp., Schlägl, Stiftsbibliothek, sign. Cpl. 203, 1412, ff. 282r–300v, MamDrk.
- 30) Rkp., Praha, KapPraž, sign. A 45, 1. polovina 15. století, ff. 82va–83rb, Mam KapPraž A 45.
- 31) Rkp., Praha, NK, fond Minoritě Český Krumlov – deponát, sign. Rkp. 249, 50. léta 15. století, ff. 1r–341v, VýklKruml (StčSZkratky s. 116).

3.1.6.2.1 Slovníky a biblické prology

Součástí lokálních mamotrektů nejsou jen slova ze staročeského překladu bible, ale i z biblických prologů. První redakce českého překladu bible stejně jako její latinská předloha, převahou pařížská verze vulgátního textu, neměla před jednotlivými knihami biblické prology (kromě předmluvy před Genesis, evangeliem sv. Matouše a obecnými epištolami a kromě obsahů před epištolami apoštola Pavla).²¹⁹ Prology jsou buď dopisy sv. Jeronýma, nebo i jiné jeho texty, v nichž Jeroným zvláště vykládá způsob zpracování nebo vysvětluje obsah knih. Například na počátku tohoto souboru stojí rozsáhlý Jeronýmův dopis jeho příteli Paulinovi (HierPaul), který má 9 kapitol a začíná slovy *Frater Ambrosius*. Některé prology jsou Jeronýmovi pouze připisovány. Kromě nich jsou zde jako prology či argumenta uváděna díla známých i neznámých středověkých autorů, např. Isidora ze Sevilie, Hrabana Maura aj.

Do češtiny byly prology přeloženy nejprve souhrnně a jsou dochovány ve dvou opisech, v druhém svazku *Bible litoměřicko-třeboňské* (ff. 144r–171v, ProlBiblL) a v rukopise pražské Metropolitní kapituly sv. Víta se sign. A 127 (ff. 1r–34v, ProlBiblK). Přeložil je jeden překladatel, který zároveň přeložil i výklady hebrejských jmen (VýklHebr) – ty jsou zapsány také v těchto rukopisech.

²¹⁷ Srov. KYAS, 1997, s. 119.

²¹⁸ Srov. FLAJŠHANS, 1926, s. XVI–XVIII.

²¹⁹ Srov. KYAS, 1997, s. 62–64.

Tento překlad biblických prologů se po celé 15. století opisoval v podstatě bez velkých změn do biblických rukopisů, většinou se však kladly jednotlivé prology před příslušné knihy. Z biblí pak přešly české překlady obtížnějších latinských výrazů i do latinsko-českých biblických slovníků – mamotrektů a „odtud byly z části přepsány i do polštiny“.²²⁰

Překladatel prologů byl tvůrcem, který „pracoval uvědoměle a odpovědně“.²²¹ Náročný Jeronýmův literárněhistorický a filologický text s odborným názvoslovím vycházejícím z antické řecké, římské a hebrejské kultury byl pro počínající českou odbornou prózu obtížným úkolem. Překladatel odborné pojmy buď ponechal s vysvětlením, nebo pro ně utvořil nová pojmenování (lat. *astrologus* – stč. *hvězdovník*, lat. *musicus* – stč. *zpěvákovec*, lat. *capitulum* – stč. *hlavna*), nebo použil běžný český výraz, jehož význam specifikoval pro příslušný latinský termín (např. lat. *apex* – stč. *vršček* ‚diakritické znaménko‘, lat. *argumentum* – stč. *dóvod* ‚stručný obsah‘, lat. *conicere* – stč. *vtipovati se* ‚domnívat se‘). Překladatel užíval kriticky také české termíny navržené Klaretem v slovnících *Vokabulář*, *Bohemář* a *Glosář* (např. *čtena* ‚písmeno‘; *mudromil* ‚filozof‘; *ochechule* ‚zpěvem lákající mořská víla‘; *pich* ‚bod, tečka, okamžik‘; *veršovník* ‚skladatel veršů, básník‘ aj.).²²²

Původní *Mammothrectus* obsahuje i výklady na jednotlivé prology, umístěné před příslušné knihy. V latinsko-českých mamotrektech jsou však prology zpracovány různorodě. Některé mamotrekty obsahují výkladová hesla na latinské prology převzatá z *Mammothrectu* s průběžnými českými překladovými glosami. Jsou to MamKapQ, MamMk, částečně MamKapP. Další mamotrekty již čistě latinská hesla postupně omezují a ve velkém objemu vypouští a ponechávají hlavně latinská heslová slova s jejich českými překlady. Do této skupiny patří MamKapS, MamVíd, MamUKB, MamUKD. Minimální latinsko-česká hesla k prologům uvádí MamKapR. Například na Prol. HierPaul (*Super prologum in Genesim* 13ra) má sedm hesel, na Prol. ad Pentat (*Prologus Penthatencum* 13ra) má hesla čtyři. Malé množství českých glos nacházíme také v prvních dvou prolozích v MamMarchM (2ra–5va), hesla na Prol. ad Pentat se shodují.

3.1.6.2 Latinské mamotrekty s českými glosami

Fázi glosování latinského výkladového biblického slovníku českými ekvivalenty heslových slov představuje latinský *Mammothrectus* z olomoucké kapitulní knihovny s českými glosami a zlomek mamotrektu zapsaný v tzv. *Slovníku klementinském*. V případě latinských mamotrektů označovaných zkratkami MamMarchM a MamMarchN se jedná o rozšíření latinského *Mammothrectu* o hesla z latinsko-českého lokálního mamotrektu.

3.1.6.2.1 Olomoucký *Mammothrectus* s českými glosami (Mam CO 517)

Olomoucký kapitulní rukopis CO.517 obsahuje latinský *Mammothrectus* z počátku 15. století. Jedná se o celý latinský text včetně krátkých pojednání (*De accentibus* apod.) a výkladů na perikopy a hymny. Jiná středověká ruka, případně ruce, opravovala chybný text a na okrajích zapisovala správné znění. Např. na f. 15va je marginální glosou *Iaspides* opraven špatný opis *lapides* ve výkladu na lat. výraz *gryphem* (Lv 11,13; srov. *Hec grifes, -fis, est animal pennatum quadrupes ... custodiunt eciam grifes montes, in quibus sunt gemme preciose ut smaragdi et iaspides* *Mammothrectus* 1470, 11r). Kromě toho tato ruka připsala na okraj dvacet českých překladů:

²²⁰ KYAS, 1997, s. 64.

²²¹ KYAS, 1997, s. 64.

²²² Srov. KYAS, 1976, 86–102.

1. *osnova* 8rb ad *subtegmen* (ve výkladu na *subtegminis* Gn 14,23)
2. *kosatec* 11rb ad *carices* (ve výkladu na *carecto* Ex 2,3)
3. *liška* 15vb ad *larus* (ve výkladu na *larum* Lv 11,16)
4. *bubo výr* 15vb ad *bubo* (ve výkladu na *bubonem* Lv 11,17)
5. *čírka* 15vb ad *Mergus* (ve výkladu na *mergulum* Lv 11,17)
6. *volavka* 16ra ad *Ibis* (ve výkladu na *ibin* Lv 11,17)
7. *bukač* 16rb ad *Onocrotalus* (ve výkladu na *onocrotalum* Lv 11,18)
8. *dedek cristis hřebenatý* 16va ad *upupa* (ve výkladu na *upupam* Lv 11,19)
9. *česnek* 18vb ad *allium* (ve výkladu na *allia* Nm 11,5)
10. *rohožnice* 21ra ad *cartallum* (ve výkladu na *cartallo* Dt 26,2)
11. *paseka* 25ra ad *saltus* (ve výkladu na *saltum* 1 Rg 14,25)
12. *vicher* 30rb ad *per turbinem* (4 Rg 2,1)
13. *pupenec* 48va ad *botrus* (Job 15,33)
14. *hoblík neb sekyra veliká* 56rb ad *in ascia* (Ps 73,6)
15. *kobeřec* 61rb ad *tapetibus* (Pr 7,16)
16. *třieslo* 68vb ad *infrunitate* (?) (Sir 23,6)
17. *javor* 68vb ad *platanus* (Sir 24,19)
18. *kapusta* 76va ad *beta* (ve výkladu 11. kapitoly Is)
19. *násěč, ježto jím dlúho jí* 78rb ad *in ascia* (Jr 10,3)
20. *nápisy* 91vb ad *supra philacteria* (Mt 23,5)

Pozn.: jí] gy rkp., nejasné

3.1.6.2.2 Zlomek *Mammothrectu* s českými glosami ve *Slovníku klementinském*

Na ff. 3vb–6ra v souboru různorodých slovníků označovaném jako *Slovník klementinský* (SlovKlem) je zapsán zlomek z latinského Marchesinova *Mammothrectu*. Je psán stejným písařem jako zbytek SlovKlem úpravnou bastardou. Text je zaznamenán ve dvou sloupcích na straně, z důvodu úspory místa je psán kontinuálně a začátek nového hesla je značen pouze počátečním velkým písmenem heslového slova. Jedná se o výtah z výkladu žalmů (*Pestilencie* [Ps 1,1], *id est contagii* SlovKlem 3vb – *In palore auri* [Ps 67,14], *id est in requie sempiterna, que percellit omnia sicut aurum cuncta metalla etc.* SlovKlem 6ra). Hesla samotná jsou oproti jiným mamothrektům s českými překlady krácena (např. *Condensa* [Ps 28,9], *id est obscura* SlovKlem 4ra – *Condensa* [Ps 28,9], *id est spissa et obscura in silva* MamMarchL 360va; *Non emigrabo* [Ps 61,7], *id est non recedam* SlovKlem 4rb – *Non emigrabo* [Ps 61,7], *id est non recedam ab eo. Emigro, -gras, media producta* MamMarchL 362rb). Výtah je uspořádán lokálně, s dvěma odchylkami: hesla jsou uvedena v pořadí Ps 1,1 – Ps 62,3; Ps 30,13 – Ps 40,10; Ps 63,7 – Ps 150,5; Ps 67,14.

Ve výkladu se nacházejí tři české překladové glosy v heslech *ramnum*, *spina* a *maceriam*:

1. *Ramnum* [Ps 57,10], *id est herbam prius mollem, sed postea in spina versam. Ramnum est genus herbe, que prius mollis est, sed postea in spinas vertitur, id est chamradie* SlovKlem 4rb
2. *Spina* [Ps 31,4] *est illa, que totum corpus sustentat, ad quam conveniunt coste, chřbetová kost, vel confringitur spina, per quam compungitur consciencia et tunc ponitur pro stimulo consciencie* SlovKlem 4rb
3. *Maceriam* [Ps 79,13], *id est murum de lapidibus sine cemento, id est mežera* SlovKlem 5ra

Pozn.: *coste*] *costo* rkp.

3.1.6.2.2.3 Starší muzejní *Mammothrectus* s českými překlady (MamMarchM)

Rukopis Knihovny Národního muzea se signaturou III C 10 zabírá latinský *Mammothrectus* Jana Marchesiniho (ff. 1ra–276va, v rukopisu označen nadpisem *Incipit mametractus* 1ra). Je zde zapsán v celku, tj. včetně prologu k dílu (*Impaciens proprie inpericie ac ruditati ... qui gressus dirigit parvulorum, mametractus poterit appellari* 1ra) a obsahuje české a německé překlady. Podle explicitu byl MamMarchM dopsán 16. dubna 1432 písařem Janem (*Anno Domini M^o CCCC XXXII feria quarta ante pascha finitus est liber iste per manus Iohannis etc.* 276va). Na hřbetě se podle Bartoše²²³ nachází krumlovská signatura „No 65“. Václav Bok²²⁴ navrhuje spojit tento rukopis s položkou č. 13 „manutrattus“ v inventáři krumlovského minoritského kláštera z roku 1502.²²⁵ Josef Hejnic²²⁶ naopak spojuje rukopis s krumlovskou latinskou školou při kostele sv. Víta, který byl vybaven bohatou kaplanskou knihovnou, mamothrekt zde nepochybně sloužil jako školní příručka. O spojení s krumlovskou školou svědčí právě ona signatura „No 65“ na hřbetu rukopisu, neboť tak byly rukou ze 17.–18. století očíslovány na hřbetě rukopisy krumlovské kaplanské knihovny.²²⁷

Na konci kapitol jsou vloženy latinské výklady s českými překlady, které pocházejí podle Kyase²²⁸ z podrobné četby staročeské bible. Začínají na f. 2ra na konci první kapitoly prvního prologu HierPaul (*Exposicio super biblia in boemico...* MamMarchM 2ra). Německé překlady jsou psány od 1. kapitoly knihy Genesis na f. 6ra a končí na f. 71vb v knize Judith. Na následujících foliích bylo pro ně ponecháno v textu místo. Mladší rukou byly do prázdných míst zapsány německé ekvivalenty jen na ff. 72r–73r, zbytek zůstal prázdný až do žalmů, které jsou zařazeny na konci Starého zákona. Od žalmů až do kantik jsou opět německé překlady uváděny za českými (*Žalm prvý o Kristovi. Beatus [Ps 1,1] blažený der zelig* 157va – *Catholica religione* [Athanas 19] *obecným křesťanským vel ustavečným zákonem von gemayner kristenleicher ordenunge* MamMarchM 173vb). Nový zákon je zase bez německých překladů, pouze s vynechaným místem. Stejnou mladší rukou jsou německé překlady doplněny na začátku evangelia sv. Lukáše na ff. 180va–181rb. Podle Václava Boka mají mnohdy německá slova „podobu nářečně a grafematicky neutrální, někdy bavorskou, zcela výjimečně i východostředoněmeckou“.²²⁹ České překlady jsou uváděny pro celý biblický text s většinou prologů a končí na konci Apokalypsy na f. 213rb (*Contestor* [Ap 22,18] *osvěčuji* MamMarchM 213rb). Zbytek původního latinského *Mammothrectu* na ff. 213rb–276va, tj. výklady na legendy a homilie o svatých a homilie *de tempore*, responsoria, antifony, hymny aj., též výklad čtyř způsobů výkladu smyslu Písma, je již bez českých překladů.

Podle úryvku z knihy Genesis se české překlady svým rozsahem shodují s kratší verzí latinsko-českých lokálních mamothrektů, podle Ryby má MamMarchM velmi blízko k MamKapR:²³⁰

Incipit liber Genesis. Bresich hebraice, genesis grece, generacio latine. Herba [Gn 1,11] *zelina. Firmamentum* [Gn 1,17] *obloha. Reptile* [Gn 1,20] *žížely plazící, hmyz, zemi plaz krychende tyer,*

²²³ Srov. BARTOŠ, 1926, s. 120.

²²⁴ Srov. BOK, 2010, s. 440.

²²⁵ Rkp., SOA Třeboň, VS Český Krumlov I 3Kß 50; vydal TRÍŠKA, 1961, s. 94–99, po něm HEJNIC, 1976, s. 174–178.

²²⁶ Srov. HEJNIC, 1972, s. 51.

²²⁷ Srov. WEBER – TRÍŠKA – SPUNAR, 1958, s. 273: „69 (Nro 80)“, s. 274: „111 (Nro 61)“, s. 276: „118 (Nro 86)“, „119 (Nro 53)“ aj.

²²⁸ Srov. KYAS, 1958, s. 184.

²²⁹ BOK, 2010, s. 440.

²³⁰ Srov. RYBA, 1940, s. 50n.

que pedes non habent vel parvos videntur habere ut serpens, lacerta et similia. Cete [Gn 1,21]
velryb walvische MamMarchM 6ra

3.1.6.2.2.4 Mladší muzejní *Mammotrectus* s českými překlady (MamMarchN)

Druhý latinský *Mammotrectus* z Knihovny Národního muzea je zapsán v rukopisu z poloviny 15. století se signaturou II C 5, a to na foliích 1ra–184vb. V rukopisu chybí začátek textu, zřejmě se ztratilo jedno folio s prologem k *Mammotrectu* a se začátkem první kapitoly Jeronýmova prologu k Paulinovi, folio 1ra začíná druhou částí mnemotechnického verše [*versus: Palpo manu tractans et*]²³¹ *palpo vocatur adulans* z výkladu na slovo *palpans* (HierPaul 1). Na konci kapitol jsou vloženy latinsko-české dvojice ve větším rozsahu, než má MamMarchM,²³² ale objevují se až od knihy Genesis (MamMarchN 5ra). Srovnáním úryvku z 1. kapitoly Genesis MamMarchN s jinými českými mamotreky, vychází najevo, že se na rozdíl od MamMarchM jedná o delší verzi latinsko-českých lokálních mamotrektů:

Inanis [Gn 1,2] *neužitečná*. *Abissi* [Gn 1,2] *propasti*. (...) *Firmamentum* [Gn 1,6] *stvořeníe*. *Arida* [Gn 1,9] *dicitur terra, media correpta, suchosti* (?), *Hic cetus, -ti* [Gn 1,21] *in singulari et hec cete indeclinabile in plurali* (...) *Germinet* [Gn 1,11] *zplod'*. *Herba* [Gn 1,11] *zelina vel bylina*. *Virentem lignum pomiferum*²³³ [Gn 1,11] *dřevo jablka nesúcé, plodné*. *Afferentem* [Gn 1,29] *mající*. *Semen* [Gn 1,11] *plod*. *Sementem* [Gn 1,12] *símě*. *In signa et tempora* [Gn 1,14] *na rozeznáníe časuov*. *Preesset* [Gn 1,16] *vývodilo vel panovalo*. *Producant* [Gn 1,20] *vzplod'te*. *Reptile* [Gn 1,20] *žížaly plazície alias zeměplaz, que pedes non habent vel parvos videntur habere ut serpens et similia*. *Reptile* [Gn 1,20] *plod rybí*. *Cete grandia* [Gn 1,21] *velryby užitečné, veliké*. *Animam* [Gn 1,21] *tvor*. *Motabile* [Gn 1,21] *hýbající*. *Multiplicamini* [Gn 1,22] *plod'te se*. *Producat* [Gn 1,24] *vyvede*. *In genere suo* [Gn 1,24] *ve svém porodě*. *Iumenta* [Gn 1,24] *dobytek*. *Reptilia* [Gn 1,24] *žížaly plazície*. *Bestias* [Gn 1,24] *zvieřata*. *Species* [Gn 1,24] *obyčeuov*. *Masculum* [Gn 1,27] *samec*. *Feminam* [Gn 1,27] *samice*. *Subicite* [Gn 1,28] *podrobte*. *Animantibus* [Gn 1,28] *stvořeníe*. *Volucris* [Gn 1,30] *ptáku*. *Ad vescendum* [Gn 1,30] *na pokrmenie*. *Spiritus* [Gn 1,2] *duch, voluntas Domini*. *Fecit* [Gn 1,7 aj.] *stvořil jest* MamMarchN 5ra–5rb

Hesla latinského *Mammotrectu* v Novém zákoně od Matoušova evangelia téměř mizí, zůstávají jen ve výkladu prologů a v menším počtu mezi hesly latinsko-českého lokálního mamotrektu delší verze. Latinský *Mammotrectus* se znovu objevuje v Knize žalmů, která je zapsána na samém konci za Apokalypsou a v níž mají české překlady povahu glos. Oproti MamMarchM chybí v MamMarchN další výklady na legendy a homilie a pojednání z latinského *Mammotrectu*.

Latinsko-české ekvivalenty v MamMarchN představuje několikátý opis původního překladu. Je to vidět například na slovní zásobě MamMarchN: původní adjektivum *úřitné*²³⁴ ze spojení *velryby úřitné* za latinské *cete grandia* (BiblOl, BiblBosk Gn 1,21; MamUKO 2r, MamUKB 1r) některý český opisovač opatřil známějším synonymem *veliké* (srov. *veliké velryby* MamMk 9rb, *velryby veliké* VýklKruml 4ra), ale opisovač předlohy MamMarchN již neobvyklému

²³¹ Doplněno z prvotisku *Mammotrectus* 1470.

²³² Srov. KYAS, 1958, s. 184.

²³³ Místo náležitého *herbam virentem a lignum pomiferum*, srov. Gn 1,11.

²³⁴ Srov. KYAS, 1958, s. 184.

adjektivu *úřutný/úřitný*²³⁵ ‚ohromný, obrovský‘ nerozuměl a opsal jej jako *užitečný* (srov. též *Cete grandia velryby užitečné* MamKapS 3va).

3.1.6.2.3 Latinsko-české mamotreky lokální podle biblických knih

Většina rukopisů obsahuje překladové biblické slovníky latinsko-české bez rozsáhlých latinských výkladů. Jako první vyčlenil Ryba mezi rukopisy, s nimiž pracoval při edici MamBřevn, několik skupin: skupinu MamUKB, MamKapS, MamMarchN a odlišnou skupinu MamUKC, MamMarchM, MamKapR a jí blízkou skupinu MamUKD a MamKapQ.²³⁶ Tomuto rozdělení vcelku odpovídá Kyasovo dělení latinsko-českých lokálních mamotrektů na dvě skupiny.²³⁷ Na základě rozsahu první kapitoly Genesis rozeznává Kyas dvě skupiny: stručnější (MamUKC, MamUKD, MamMarchL, MamKapQ, MamKapR) a rozsáhlejší (MamUKB, MamMk, MamUKO, MamKapS, MamVíd). První, stručnější skupina uvádí pouze 4 hesla z 1. kapitoly Genesis (*zelina; obloha; žížely plazície; velryby* MamKapR 13ra), zatímco skupina většího rozsahu uvádí přes 30 hesel (*v počátcě; neužitečná; propasti; násieše se*;²³⁸ *stvořeníe, obloh; suchost; vzplod'; bylinu; zelenú; dřevo jablko nesúcie; majície; plodu; siemě; na rozeznánie časóv; vývodilo, panovalo; vzplod'te; plod rybí; velryby užitečné*;²³⁹ *tvor; hýbající; plod'te se; vyved'; v svém porodě; dobytek; žížaly plazície; zvieraata; samce; samici; porobte; stvořeníe; ptáku; na pokrmenie* MamKapS 3va).

Tyto dvě skupiny se také vzájemně odlišují v části vykládající Knihy Makabejské. Mamotrektů, které obsahují slovníkovou část na Knihy Makabejské, je celkem osm: MamMarchM, MamUKC, MamKapQ, MamKapR, MamMarchN, MamUKB, MamMk a MamKapS. Stručnější skupina obsahuje latinsko-české dvojice kromě MamKapQ, který má jen latinská výkladová hesla, zatímco obsírnější mamotreky mají převážně jen latinské výklady a čeština se objevuje jen v občasných překladech v MamUKB a MamMk.

3.1.6.2.3.1 Latinsko-český mamotrekt klementinský (MamUKC)

V rukopisu pražské Národní knihovny se signaturou XI C 4 z poloviny 15. století je zapsána část latinsko-českého mamotrektu se stručnější verzí. Rukopis pochází z kláštera augustiniánů kanovníků v Třeboni (srov. zápis *Monasterium Třeboň* novověkou rukou na horním okraji folia 1r). Na ff. 110ra–137va obsahuje jen část: Žalmy (*Secuntur vocabula super psalterium*), kantika (též *Te Deum*), knihy od Daniela po Lukáše (končí druhou kapitolou) s vybranými prology.²⁴⁰ Na ff. 139va–140rb je připsán stejnou rukou latinsko-český slovníček, který je připočítáván k MamUKC,²⁴¹ nejedná se ale asi o mamotrekt, nýbrž o soupis glos z neznámého česky glosovaného latinského textu (Slov NK XI C 4). Druhá část slovníčku vykazuje souvislost s MamTrh.

²³⁵ Ve staré češtině je toto adjektivum doloženo v biblických textech a slovnících (BiblDrážď, BiblOl, BiblLitTřeb, BiblBosk, ProlBibl, VýklHebr, VýklKruml, Mam), výjimečně i v jiným náboženských textech (Otc, LegKat, ChelčPost). K etymologii lexému srov. KARLÍKOVÁ, 2008, s. 101–109.

²³⁶ Srov. RYBA 1940, s. 50n.

²³⁷ Srov. KYAS, 1958, s. 184n.

²³⁸ V edici ŽUROWSKA-GÓRECKA – KYAS (1977, s. V) omylem uvedeno v podobě *násieše se*.

²³⁹ KYAS (1958, s. 184) čte *uřitné*.

²⁴⁰ Srov. KYAS, 1958, s. 184.

²⁴¹ Srov. StČSZkratky s. 93.

3.1.6.2.3.2 Latinsko-český mamotrekt klementinský (MamUKD)

Další latinsko-český lokální mamotrekt z pražské Národní knihovny je zapsán v rukopisu se signaturou I E 29 z padesátých let 15. století²⁴² na ff. 297ra–308vd a 311ra–322rc. Také tento rukopis pochází z třeboňského augustiniánského kláštera jako MamUKC (srov. *Monasterium Třeboň* novověkou rukou na horním okraji folia 1r). Obsahuje latinsko-česká hesla na celou bibli včetně prologů kromě Knih Makabejských, které jsou vynechány. V StčSZkratkách je k němu mylně připojen i latinsko-český slovníček na ff. 296ra–296vb.²⁴³

3.1.6.2.3.3 Latinsko-český mamotrekt muzejní (MamMarchL)

V rukopisu Knihovny Národního muzea se signaturou XIII D 11 je na ff. 304ra–411vb zaznamenán latinský *Mammothrectus*, který je doplněn na okraji latinsko-českými hesly z jiného latinsko-českého mamotrektu. Jiná ruka zapisovala na okraj český překlad, když bylo v latinském *Mammothrectu* stejné latinské heslo (glosy začínají hned u prvního prologu: *přednášiechu* ad *preferebant* Prol. HierPaul 1, MamMarchL 304r). Pokud heslo chybělo, napsala jej na okraj k náležitému místu. Později zapisovala hesla spíše jen na horní okraj. Končí v polovině Starého zákona, v knize Judith heslem *Oblivionis zapomenutie* (Idt 16,23) na f. 349r. U rukopisu chybí na konci několik folií, a tak latinský *Mammothrectus* končí prologem na Druhý list Korintským (f. 411vb).

3.1.6.2.3.4 Latinsko-český mamotrekt kapitulní (MamKapQ)

Pražský kapitulní rukopis se signaturou A 45 z 1. poloviny 15. století obsahuje ve své přední části latinsko-český mamotrekt kratší verze. Mamotrekt obsahuje celý text (24r–75v)²⁴⁴ a na konci (ff. 76ra–77rb) vybrané dodatky z latinského *Mammothrectu*, některé s českými překlady. Jsou to výklady na synonyma pro označení hříchu (76ra), hebrejské měsíce (*Menses Hebreorum* 76ra), jména Boží (*Nomina dei* 76ra, *Sequitur de nominibus dei apud Hebreos* 76vb), hebrejské svátky (*Festivitates Iudeorum notatur* 76rb), kněžský šat (*De vestibus sacerdotalis* 76va) a čtyři výklady smyslu Písma (*Sequitur quod quatuor modis sacra scriptura exponitur* 77ra).

Ve stejném rukopise je na dvou foliích za MamKapQ (82va–83rd) zapsán úryvek z latinsko-českého mamotrektu, a to jen na vybraná hesla z Knihy Rút, Třetí Královské a Abakuka. Zlomek označujeme jako Mam KapPraha A 45. Skládá se z čistě latinsko-českých dvojic bez latinských výkladů.

3.1.6.2.3.5 Latinsko-český mamotrekt kapitulní (MamKapR)

Další kapitulní latinsko-český mamotrekt je zapsán v rukopisu Kapituly pražské se signaturou A 167 na ff. 13ra–167va. Kodex patří mezi 17 rukopisů církevněprávní a teologické povahy Jana z Bochova, který se během husitských válek uchýlil do Plzně (*Sic est finis huius operis per manus Iohannis capelani in Horzazdiegiowicz* MamKapR 167va Tak je konec tohoto díla rukou Jana, kaplana v Horažďovicích).²⁴⁵ Hned za ním je stejnou rukou zapsán latinsko-český rostlinář (RostlKřišťKap 167vb–172ra). MamKapR obsahuje celý text a patří do skupiny stručnějších mamotrektů.²⁴⁶

²⁴² Srov. letopočet 1453 v explicitu na f. 75v (*Anno domini M CCCC L III°*).

²⁴³ Srov. StčSZkratky s. 93.

²⁴⁴ Srov. KYAS, 1958, s. 184.

²⁴⁵ Srov. HEJNIC, 1979, s. 9.

²⁴⁶ Srov. KYAS, 1958, s. 184n.

3.1.6.2.3.6 Latinsko-český mamotrekt muzejní (Mam KNM XIII C 17)

V rukopise Knihovny Národního muzea se signaturou XIII C 17 z první třetiny 15. století je zapsán latinský Starý zákon, končící žaltářem (5ra–270vb). Jedná se o první díl latinské bible, druhý díl s Novým zákonem je zapsán v rukopisu, který je uložen v českokrumlovské Kaplanské knihovně pod číslem 181.²⁴⁷ Na stejném foliu 270vb, kde končí Starý zákon, začíná krátký několikastránkový latinsko-český mamotrekt ke Starému zákonu a některým starozákonním prologům před příslušnou knihou. Jedná se o zlomek, mamotrekt je nedopsán, končí u první knihy Paralipomenon. Rubrikou jsou značeny začátky biblických knih a prologů a jejich kapitol. Na posledním foliu 277v nejsou vyznačeny rubriky, pro něž je vynecháno místo. Vznik a existenci rukopisu spojuje Hejnic²⁴⁸ s krumlovskou latinskou školou, kde slovníček sloužil pravděpodobně školním potřebám. Podle první kapitoly Genesis můžeme tento mamotrekt zařadit ke skupině stručnějších mamotrektů:

[271ra] *Super Genesim capitulum primum*

Bresych hebraice, genesis grece, generacio latine. Herba [Gn 1,11] zelina. Firmamentum [Gn 1,17] obloha. Reptile [Gn 1,20] žížely plazící, hmyz, zemi plaz, qui pedes non habent vel parvos videntur habere ut serpentes, lacerte et similia

3.1.6.2.3.7 Latinsko-český mamotrekt klementinský (MamUKB)

Prvním rozsáhlejším latinsko-českým mamotrektem je dílo zapsané na ff. 1r–244r rukopisu pražské Národní knihovny se signaturou XI F 9, který je datován do roku 1431 (*Finito libro sit laus et gloria Christo. Anno etc. XXXI° feria II. ante Thome apostoli etc.* 243ra „Skončila kniha, budiž chvála a sláva Kristu. Léta atd. 31. v pondělí před apoštolem Tomášem [tj. 10. prosince 1431] atd.“). Mamotrekt obsahuje celý text, prology k starozákonním knihám jsou umístěny pohromadě vzadu a prology k Makabejským a novozákonním knihám se nacházejí před příslušnými knihami.²⁴⁹ Na konci jsou ještě stejným písařem připsána latinsko-česká hesla k vybraným žalmům (243v–244r), přiřazujeme je k MamUKB. Na f. 232v je před výklad na starozákonní prology vložen latinsko-český slovníček právních pojmů (Slov NK XI F 9).

3.1.6.2.3.8 Latinsko-český mamotrekt mikulovský (MamMk)

Další latinsko-český mamotrekt k celé Bibli je zapsán na ff. 1ra–168r rukopisu bývalé zámecké knihovny Dietrichsteinů v Mikulově z 2. poloviny 15. století,²⁵⁰ který je dnes uložen v Moravské zemské knihovně v Brně se signaturou Mk 89. Mamotrekt obsahuje starozákonní prology umístěné pohromadě vpředu (kromě prologů na Knihy Makabejské) a novozákonní před příslušnými knihami.²⁵¹ Za koncem hesel na Apokalypsu (*Et sic est finis huius operis* 167vb) se na samostatném foliu 168r nacházejí dva výtahy z latinského *Mammotrectu* nadepsané *Differentia inter dicciones infra scriptas* a *Differentia alia inter dicciones infra scriptas*. První uvádí synonyma pro označení oběti (*Sacrificium posvátná obět – Libatoria obětnice*), druhý pro pojmenování hříchu (*Crimen ohavnost et est dignum accusatione et pena – Facinora in hominem comittimus*). Za mamotrektem je na samostatném foliu (168v) připsán jinou rukou zlomek mamotrectu z 25.–27. kapitoly Přísloví (Slov Mk 89).

²⁴⁷ Srov. HEJNIC, 1972, s. 50; WEBER – TRÍŠKA – SPUNAR, 1958, s. 283.

²⁴⁸ Srov. HEJNIC, 1972, s. 50.

²⁴⁹ Srov. KYAS, 1958, s. 184n.

²⁵⁰ V katalozích (srov. DOKOUPIL, 1958, s. 149–150; PATERA, 1915, s. 26) je rukopis datován do 1. poloviny 15. století, na základě použitého papíru s filigránem posouváme dataci do 2. poloviny 15. století.

²⁵¹ Srov. KYAS, 1958, s. 184n.

3.1.6.2.3.9 Latinsko-český mamotrekt vodňanský (MamUKO)

Pod siglou *O* uvedl Kyas²⁵² latinsko-český mamotrekt z Vodňan, který částečně vydal A. J. Bek.²⁵³ Bek vydal pouze ukázkou ze slovníku, celé první folio a pak 36 českých překladů, které nenašel v Jungmannově slovníku. Jedná se o zlomek, který zahrnuje necelé první dvě biblické knihy bez prologů (ff. 2r–13v: *In principio v počátce* 2r [Gn 1,1] – *applicabis přistavíš* 13vb [Ex 29,8]).²⁵⁴ Rukopis byl zřejmě pokládán za ztracený, a proto nebyl zahrnut mezi prameny *Staročeského slovníku*. V roce 1969 jej zakoupila Národní knihovna od soukromé osoby a v Národní knihovně ČR je také dnes uložen pod signaturou I F 52 a je zpřístupněn v digitální knihovně Manuscriptorium. Slovník je zapsán na začátku rukopisu datovaného v kolofonu do roku 1452, většinu rukopisu (ff. 16r–194v) zabírá *postilla* a *varii sermones* Jakuba z Jemnice.

3.1.6.2.3.10 Latinsko-český mamotrekt vídeňský (MamVíd)

Dalším mamotrektem z poloviny 15. století je latinsko-český mamotrekt, který je zapsán v rukopisu v Rakouské národní knihovně ve Vídni se signaturou Cod. 4302. Mamotrekt obsahuje celý text k biblí (ff. 123r–150r) a patří do skupiny s větším rozsahem, ale je poněkud stručnější a obsahuje i jiná slova.²⁵⁵ Obsahuje prology k biblickým knihám zčásti pohromadě vzadu, zčásti na svých místech. Písař vídeňského mamotrektu nebo jeho předlohy zapisoval nejprve podle původního složení biblických knih a prologů, tedy všechny prology pohromadě na konci, srov. ProlBiblL v *Bibli litoměřicko-třeboňské*, od knih Paralipomenon však „začal zařazovat prology před jejich příslušné knihy“.²⁵⁶

MamVíd byl vydán Ferdinandem Menčíkem jen ve výtahu českých slov, abecedně uspořádaných.²⁵⁷ V oddělení vývoje jazyka ÚJČ AV ČR je uložena fotokopie opisu MamVíd, jehož autorem je František Ryšánek. V červnu 2013 byl v pozůstalosti Zdeňka Tyla nalezen originál opisu a je dnes uložen též v oddělení vývoje jazyka.

3.1.6.2.3.11 Latinsko-český mamotrekt kapitulní (MamKapS)

Latinsko-český mamotrekt z rukopisu Kapitulky pražské se signaturou B 61 z roku 1461 (ff. 1 bis ra – 125vb) obsahuje celý text k biblí a prology k biblickým knihám na svých místech před příslušnými knihami (jen Prol. ad Zch a Prol. ad Mal je umístěn na samém konci).²⁵⁸ Jeho hesla se skládají převážně již jen z latinského heslového slova a českého ekvivalentu, latinská výkladová hesla nacházíme jen ve výkladech na prology a v Knihách Makabejských (1 Mach – 2 Mach 110ra – 113ra).

3.1.6.2.3.12 Latinsko-český mamotrekt kapitulní (MamKapZ)

Latinsko-český lokální mamotrekt z rukopisu knihovny Metropolitní kapitulky u sv. Víta se signaturou A 59/6 obsahuje jen hesla na evangelia bez biblických prologů. Na největší části rukopisu je zapsán latinský Nový zákon s prologem k čtveroevangelium (Prol. Damas) a meziřádkovými českými glosami z počátku 15. století, latinský text byl dokončen podle explicitu

²⁵² Srov. KYAS, 1958, s. 183.

²⁵³ Srov. BEK, 1843, s. 147–150.

²⁵⁴ Srov. KYAS, 1958, s. 184.

²⁵⁵ Srov. KYAS, 1958, s. 184.

²⁵⁶ KYAS, 1958, s. 185n.

²⁵⁷ Srov. MENČÍK, 1881, s. 95–112.

²⁵⁸ KYAS, 1958, s. 184n.

roku 1384.²⁵⁹ Na zbývajících 15 foliích rukopisu jsou různé teologické a liturgické kratší texty, poznámky a notanda a tři lexikografické texty: obrazový latinsko-český slovníček smrtelných hříchů (ff. 159v–161r), latinsko-český mamotrekt lokální na evangelia (ff. 161v–164r, MamKapZ) a latinsko-český mamotrekt lokální na postní epištolní perikopy (ff. 164v–165r, MamKapY). Tyto texty pocházejí z pozdější doby než ze začátku 15. století, neboť jsou psány bastardou a mají prvky diakritického pravopisu (*poča* 161va, *hrdleře* 162ra, *przičiny* 162ra). Na konci rukopisu na f. 165v se nachází latinský výčet osob, kterým je zapovězeno svaté přijímání (*Nota, quibus prohibetur communio sacra in die cene* 165v). Latinská slova *item iocularibus, fistularibus et histrionibus* jsou na okraji folia jinou rukou česky glosována dvěma substantivy v dat. pl. *šprochéřiem, kajklěřiem*.²⁶⁰ Na konci je zaznamenána trojice slov: *Alutum Třieslo, Viglator Bděník, Cucumer Tykev*.²⁶¹

MamKapZ je velmi stručný latinsko-český mamotrekt, který obsahuje pouze latinsko-české dvojice bez latinských výkladů. Připojujeme ukázkou z prvních čtyř kapitol Matoušova evangelia:

[161va] *Mathei primo*

Desponsata [Mt 1,18] *zasnůbená. Traducere* [Mt 1,19] *ohlásiti*.

II°

Magi [Mt 2,1] *mudrci. Sciscitabatur* [Mt 2,4] *pilně poča jich tázati. Adoraverunt* [Mt 2,11] *klaniechu sě jemu. A bymatu et infra* [Mt 2,16] *vod dvě letú a doluov. Ululatus* [Mt 2,18] *lkánie*.

III°

Locuste [Mt 3,4] *zelina. Progenies viperarum* [Mt 3,34] *pokolenie hadové. Sine modo* [Mt 3,15] *nech nynie*.

III°

Pinaculum templi [Mt 4,5] *na vrchu chráma. Traditus* [Mt 4,12] *zrazen. Refficientes* [Mt 4,21] *púšťějice. Conprehensos* [Mt 4,24] *obvázáni*.

Pozn.: *púšťějice*] *puftiegi*^e *rkp*.

3.1.6.2.3.13 Latinsko-český mamotrekt kapitulní (MamKapA)

Variantní zápis stručného latinsko-českého mamotrektu na evangelia MamKapZ nacházíme v dalším kapitulním rukopise se signaturou A 59/4 (MamKapA). Zde dochovaný latinsko-český lokální mamotrekt na evangelia není kompletní, má rozsah od 1. kapitoly Matoušova evangelia (147va) do 6. kapitoly evangelia Janova (150rb). Podle katalogu je rukopis datován do 1. poloviny 15. století, pravopisný zápis tomu odpovídá: pravopis je spřežkový s prvky diakritického pravopisu, objevují se zde občas tečky nad grafémy (*ffacto ves(per)e když gest byl weczer* MamKapA 148ra; *Neque nubentur aňy budu wydawaty* t.).

Ze srovnání prvních čtyř kapitol z Matouše obou pramenů vyplývají pouze drobné rozdíly. Jsou to rozdíly hláskoslovné (*od* MamKapA – *vod* MamKapZ; *poče* MamKapA – *poča* MamKapZ), morfologické (*nechaj* MamKapA – *nech* MamKapZ; *chrámu* MamKapA – *chráma* MamKapZ) a slovosledné (*hadové pokolenie* MamKapA – *pokolenie hadové* MamKapZ).

[147va] *Mathei primo*

Desponsata [Mt 1,18] *zasnůbená. Traducere* [Mt 1,19] *ohlásiti*.

²⁵⁹ Srov. PODLAHA, 1910, 56n.

²⁶⁰ Rkp. *fprocherzyem kayklerzyem*, srov. RYBA, 1940, s. 7.

²⁶¹ Srov. RYBA, 1940, s. 7; PODLAHA, 1910, s. 57.

II°

Magi [Mt 2,1] *mudrci. Sciscitabatur* [Mt 2,4] *pilně poče jich tázati. Adoraverunt* [Mt 2,11] *klaniechu sě jemu. A bymatu et infra* [Mt 2,16] *od dvů letů a doluov. Ululatus* [Mt 2,18] *lkánie.*

III°

Locuste [Mt 3,4] *zelina. Progenies viperarum* [Mt 3,34] *hadové pokolenie. Sine modo* [Mt 3,15] *nechaj nynie.*

III°

Pinaculum templi [Mt 4,5] *na vrchu chrámu. Traditus* [Mt 4,12] *zrazen. Refficientes* [Mt 4,21] *púšťějice. Conprehensos* [Mt 4,24] *obvázáni.*

3.1.6.2.3.14 Latinsko-český mamotrekt klementinský (MamUKE)

Na konci (ff. 306r–324r) teologického sborníku pražské Národní knihovny se signaturou III G 26 z 2. poloviny 15. století se nachází latinsko-český mamotrekt, který podle Kyase představuje „zvláštní odlišný typ“²⁶² a obsahuje jen část: Gn–Job, Pr–Dn, Ps a kantika (tj. žaltář). Výklady na žaltář se shodují s MamUKB a MamKapS.²⁶³ Jak již naznačuje titul (*Excerpta vocabulorum Biblie et primo de prologo Genesis* 306r), jedná se o výtah z latinsko-českého mamotrektu. Na začátku jsou latinská výkladová hesla a v menší míře i latinsko-česká překladová k biblickým prologům.

3.1.6.2.3.15 Latinsko-český mamotrekt kapitulní (MamKapP)

Zlomek latinsko-českého mamotrektu, který zmiňuje již Václav Flajšhans,²⁶⁴ je zapsán v rukopisu knihovny Metropolitní kapituly u sv. Víta ve správě Archivu Pražského hradu se sign. B 2/1 (užíváme pro něj novou zkratku MamKapP).²⁶⁵ Rukopis obsahuje první část latinské bible (knihy Genesis až Job včetně prologů) s českými glosami, dokončenou v roce 1419.²⁶⁶ Jiný písař začal zapisovat na přední přídeštní mamotrekt a pak pokračoval na posledním listu rukopisu, na foliu 367ra za koncem biblické knihy Job, poté psal i na druhou stranu folia (367va–367vb). Mezi koncem knihy Job a začátkem slovníku na f. 367ra se nachází přípisek jinou rukou o jistém pozdvižení na Moravě v roce 1451 (*Anno Domini M^o CCCCLI^o circa festum Wenceslai quidam monachus ordinis minorum venit in terram Moravie et ibidem quam plurimos seduxit a communione calicis summe veritatis* „Léta Páně 1451 okolo svátku Václava přišel na Moravu jakýsi františkánský mnich a tam odvrátil přemnohé lidi od přijímání kalicha nejvyšší pravdy“) a za koncem slovníčku na f. 367vb je přípisek týkající se česko-uherských válek v roce 1467 (*Anno Domini MCCCCLXVII^o fuit magna turbacio per totum regnum Bohemie, quia quidam consurrexerant contra regem Georgium et percussi sunt undique ut canes, castra multa in Bohemia expugnavit: castrum Rudnicz, Czerweni Hradek, Nawarow, Wrziesstiw, Lestno, Kostelec.* „Léta Páně 1467 bylo velké pozdvižení po celém českém království, protože někteří povstali proti králi Jiřímu a byli na všech stranách pobiti jako psi; mnohé hrady v Čechách dobyl: hrad v Roudnici, Červený Hrádek, Navarov, Vřešťov, Lestno, Kostelec.“). Samotný text slovníčku byl tedy do

²⁶² KYAS, 1958, s. 184.

²⁶³ Srov. KYAS, 1958, s. 186.

²⁶⁴ Srov. FLAJŠHANS, 1926, s. XVI.

²⁶⁵ V této podkapitole vycházíme z našeho článku *K dalším latinsko-českým mamotrektům* (VOLEKOVÁ, 2013, v tisku).

²⁶⁶ Srov. PODLAHA, 1910, s. 173.

rukopisu zřejmě zapsán na počátku druhé poloviny 15. století²⁶⁷ a dokládá pokračující zájem českého kulturního prostředí o překládání latinského biblického textu do staré češtiny.

Z obsahového hlediska se jedná o latinsko-český lokální mamotrekt ke dvěma biblickým prologům, a to prologům, které bývají řazeny hned na začátek biblického textu. Jsou to Jeronýmův dopis jeho příteli Paulinovi (dále Prol. HierPaul), který začíná slovy *Frater Ambrosius* a pro svou délku je rozdělen na kapitoly (jejich počet v mamotrektech mírně kolísá), a prolog k pěti knihám Mojžíšovým (dále Prol. ad Pentat), jehož incipit zní *Desiderii mei*. Text slovníčku je rozdělen do devíti „prologů“. Rozmístění textu na foliích je následovné: Prol. HierPaul c. 1: *Primus prologus* přední přidešti; c. 2: *2us* přední přidešti; c. 3: *3us prologus* přední přidešti; c. 4: *4. přední přidešti*; c. 5: *5us* přední přidešti; c. 6: *6us* přední přidešti, *Sequitur prologus* 6 367ra; c. 7: *Prologus septimus* 367rb; c. 8 a 9: *Prologus 8us* 367rb–367va; Prol. ad Pentat: *Prologus nonus* 367va–367vb.

Text kapitulního slovníku k biblickým prologům je z dochovaných českých mamotrektů nejpodobnější dvěma z nich, a to jinému mamotrektu kapitulnímu (MamKapQ) a mamotrektu mikulovskému (MamMk). Oba tyto biblické slovníky přebírají výkladovou část na první dva latinské prology z původního latinského *Mammotrectu* a u vybraných hesel obsahují průběžné české překladové glosy. Tím se liší od ostatních slovníků, v nichž nacházíme výkladovou nebo překladovou část k prologům. Ne všechny české mamotreky tento text obsahují, chybí ve zlomcích mamotrektů (MamUKO aj.) a také v lokálních mamotrektech na perikopy (MamBřevn aj.). Další odlišné slovníky, které mají část týkající se prologů, obsahují buď latinsko-české dvojice až na konci kapitol za latinskými výkladovými hesly z *Mammotrectu* (MamMarchM), nebo latinská výkladová hesla v různé míře krátí a vypouštějí (MamKapR, MamKapS, MamVíd, MamUKB, MamUKD), nebo je vůbec nemají a obsahují pouze několik málo latinsko-českých heslových dvojic (MamUKC).

České překlady mají původ v kompletním českém překladu biblických prologů, který je dochován ve dvou opisech, v 2. svazku Bible litoměřicko-třeboňské (ff. 144r–171v, ProlBiblL) a v rukopise pražské Metropolitní kapituly sv. Víta se sign. A 127 (ff. 1r–34v, ProlBiblK).²⁶⁸ Přeložil je jeden překladatel a jeho překlad se po celé 15. století opisoval bez velikých změn do rukopisů českých biblí. Dva první prology (Prol. HierPaul a Prol. ad Pentat) najdeme v pěti dochovaných druhoredakčních biblích (BiblBoč, BiblMosk, BiblKunšt, BiblMlyn, BiblWolf), z třetiredakčních biblí obsahuje oba prology jen Bible kladrubská, zatímco Bible padeřovská obsahuje pouze Jeronýmův list.²⁶⁹

Zlomek latinsko-českého mamotrektu na přidešti kapitulního rukopisu je výtahem z neznámé předlohy, která má blízko k MamKapQ a MamMk. MamKapP má blíže k MamKapQ, k latinským a latinsko-českým heslům na prology na ff. 22ra–24rb, neboť v této variantě je stejné chybné rozdělení kapitol v prvním prologu. To se liší od ProlBiblL, ProlBiblK a latinského *Mammotrectu* v rozdělení sedmé a osmé kapitoly. Do sedmé kapitoly jsou v kompletním českém překladu prologů vloženy další, kratší prology k prorokům (ProlBiblL146rb–146vb, ProlBiblK 3vb–4va) a osmá kapitola v kompletním českém překladu začíná slovy *Máš zde najmilejšieho bratra Eusebia* (ProlBiblL 147va, ProlBiblK 5ra), v *Mammotrectu* výkladem *Eusebius fuit quidam religiosus vir* („Eusebius byl jakýsi zbožný muž“, *Mammotrectus* 1470, s. 5). V MamKapP a

²⁶⁷ Této době odpovídá i písmo, zběžná gotická kurzíva, a pravopis českých glos, kdy není značena jotace po konsonantech *c, ř, s* (*pracze, przegiti, fe*).

²⁶⁸ Srov. KYAS, 1997, s. 62.

²⁶⁹ Srov. KREISINGEROVÁ – PEČÍRKOVÁ, 2012, s. 143.

MamKapQ je už část sedmé kapitoly spojena s kapitolou osmou. Na rozdíl od nich nerozděluje MamMk první biblický prolog Prol. HierPaul (1r–4rb) na jednotlivé kapitoly.²⁷⁰

Oproti původnímu překladu v souborech prologů, kterého se bible druhé a třetí redakce velmi pevně drží, v mamotrektech bývá český překlad nejednou pozměněn. Tři příklady jsou uvedeny v tabulce č. 5. V prvním případě je v mamotrektech přidáno k původnímu překladu *valchář* synonymum *barvieř*, v druhém a třetím případě se překlad v mamotrektech zcela liší od prologů, ve čtvrtém případě je v MamKapP změněn tvar slovesa (3. osoba *prenotatur* versus 1. osoba *prenoto*), v pátém je změněn nejen tvar slovesa (3. osoba *iugulat* versus 1. osoba *iugulo*), ale dva mamotrekty mají dokonce vlastní překlad.

Tabulka č. 5		
příklad 1		příklad 2
<i>fullones</i> Prol. HierPaul 6		<i>garrula anus</i> Prol. HierPaul 6
<i>valcháři</i> ProlBiblL 145va, ProlBibIK 3ra		<i>štěbetná babice</i> ProlBiblL 145vb, ProlBibIK 3ra
<i>valcháři</i> BiblBoč 5va, BiblKladr 2rb		<i>štěbetná (hovorná in marg.) babice</i> BiblBoč 5vb, <i>štěbetná babice</i> BiblKladr 2rb
<i>Fulo, -onis, qui parat et candidat pannum, barvieř</i> MamKapQ 22va		<i>Garula a gariendo, hovorná. Anus, id est vetula, baba</i> MamKapQ 22vb
<i>Fulo, -onis, qui parat et candidat pannum, barvieř, valchář</i> MamMk 2rb		<i>Garrula a gariendo, hovorná. Ava, id est vetula</i> MamMk 2rb
<i>Fulo, -onis barvieř alias valchář</i> MamKapP 367ra		<i>Garula hovorná. Anus baba</i> MamKapP 367ra
příklad 3	příklad 4	příklad 5
<i>ingenium</i> Prol. HierPaul 3	<i>praenotatur</i> Prol. HierPaul 5	<i>iugulat</i> Prol. ad Pentat
<i>dómysl</i> ProlBiblL 144va, ProlBibIK 1vb	<i>jest předepsán</i> ProlBiblL 145rb, ProlBibIK 2ra	<i>hubí</i> ProlBiblL 148ra, ProlBibIK 6ra
<i>úmysl</i> BiblBoč 4va, <i>dómysl</i> BiblKladr 1ra	<i>jest předepsán</i> BiblBoč 5rb, BiblKladr 1vb	<i>hubí</i> BiblBoč 8ra, BiblKladr 4ra
<i>Ingenium myslnost</i> MamKapQ 22va	<i>Prenotatur předpsán jest</i> MamKapQ 22va	<i>Iugulo hubím</i> MamKapQ 23vb
<i>Ingenium myslivost, vtipnost</i> MamMk 1vb	<i>Prenotatur předpsán jest</i> MamMk 2ra	<i>Iugulo hrtuším</i> MamMk 3vb
<i>Ingenium myslnost, vtipnost</i> MamKapP přední předešlí	<i>Prenoto předpisuji</i> MamKapP přední předešlí	<i>Iugulo ruším</i> MamKapP 367va

3.1.6.2.3.16 Latinsko-český mamotrekt brněnský (MamAMB)

Latinsko-český biblický slovník k Novému zákonu je zapsán v rukopise Archivu města Brna se signaturou 34/42 (dále MamAMB). Kodex patří do rukopisného souboru knihovny při farním kostele svatého Jakuba v Brně, který je dnes uložen v Archivu města Brna. V rukopise je zapsán latinský Nový zákon s prology (ff. 1r–206r), index nedělních a svátečních epištolních a evangelijních perikop (ff. 213r–220v), latinsko-český mamotrekt k Novému zákonu (ff. 220v–229v) a část latinského Starého zákona s prology (ff. 229v–280v). Rukopis vznikl roku 1433 ve Slezsku,²⁷¹ v explicitu na f. 206r je jako písař, jehož rukou je zapsána část Nového zákona, celý index a slovník, uveden jakýsi servitor Martin a jako místo sepsání rukopisu je uveden Lobenstein, zřejmě dnešní Úvalno v Moravskoslezském kraji u Krnova na česko-polské hranici (srov. *Finis est Novi testamenti, scripti in Lobinsteyn per manus Martini, pro tunc servitoris*

²⁷⁰ Od čtvrté (neoznačené) kapitoly však MamMk mění zápis textu z *in continuo* na zápis heslovitý, přičemž každé nové heslo začíná na novém řádku, můžeme proto usuzovat, že jeho předloha na rozdíl od samotného MamMk rozdělení na kapitoly obsahovala.

²⁷¹ Srov. PETR, 2007, s. 173.

*ecclesie ibidem, anno Domini MoCCCC^oXXXIII sabbato ante Dominicam, qua cantatur Cantate etc.*²⁷² „Končí se Nový zákon, psaný v Lobinsteinu rukou Martina, tehdejšího služebníka tamějšího kostela, léta Páně 1433 v sobotu před nedělí, kdy se zpívá *Cantate* [tj. 9. května] atd.“). Mamotrekt je opisem neznámé předlohy a je z ní opsán celý, srov. zápis písaře na konci mamotrektu: *A tak máš tomu nyní konec, milý kněže Martine, nebť již nemám z čeho více psáti. A s tím buď jméno buožíe pochváleno. Amen. Deo gracias* (229v).

Jako první se o tomto mamotrektu zmiňuje Josef Jungmann v oddíle o slovnících z období 1410–1526 a cituje to samé subscriptum: „Vokabulář čili výklad méně světlých slov, přidán k novému zákonu r. 1433 od kněze Martina v Uvalně (Lobenstein) psaném. Na konci: »A tak máš tomu nyní konec, milý kněže Martine.« Po zákoně doloženo: *Finis novi testamenti scripti in Lobenstein per manus Martini pro tunc Cantoris ecclesiae ibidem 1433. ve 4. Rkp. (Boček).*“²⁷³ Ignác Jan Hanuš v *Dodatcích a doplňcích k Jungmannově Historii literatury české* na základě uvedeného Bočkova jména na konci v závorce usoudil, že rukopis patřil do sbírky archiváře Antonína Bočka (1802–1847), a k Jungmannovým údajům poznamenává, že „co bývalo u p. Bočka, leží nyní v zemském archivu v Brně“.²⁷⁴ Do Bočkovy sbírky však náš rukopis nikdy nepatřil, Boček o něm asi jen podal Jungmannovi zprávu. V soupise mamotrektů, který podává Václav Flajšhans ve své úvodní studii v edici Klaretových slovníků²⁷⁵, je uveden tento mamotrekt jako „nyní neznámý“. Neznámým zůstal i Bohumilu Rybovi a Vladimíru Kyasovi, kteří ho ve svých soupisech mamotrektů neuvádějí.²⁷⁶

Samotný text mamotrektu je psán v jediném sloupci, stejný písař zapisoval i latinské nadpisy jednotlivých biblických knih: *Matheus* 220v, *Marcus* 221v, *Lucas* 222r, *Iohannes* 223r, *Ad Romanos* 223v atd. Nalevo od hlavního textu na okraj pak zapisoval arabskými číslicemi čísla příslušných kapitol (1, 2, 3 atd.). Jednotlivá hesla jsou psána na samostatné řádky. Obsahem hesel jsou obtížnější slova z celého Nového zákona (od Matoušova evangelia do Apokalypsy), slova z biblických prologů zde uvedena nejsou. Jedná se o výtah z nějakého rozsáhlejšího latinsko-českého mamotrektu, rozsahem a výběrem hesel se podobá novozákonní části MamUKD (317rd–322rc) a MamKapS (113rb–125va). Převažují latinsko-české překladové dvojice (např. *In transmigracione u převedení* MamAMB 220v, Mt 1,11), někdy s latinským výkladem (např. *Tetrarcha čtvrták, tenens quartam partem regni* „Tetrarcha čtvrták, vládnoucí čtvrtině království“ MamAMB 221r, Mt 14,1), a zřídka se objevují hesla jen čistě latinská bez českého překladu (např. *Sporta est vas ad ferendum panem ad mensam* „Košík je nádoba na nošení chleba ke stolu“ MamAMB 221r, Mt 16,10).

Jeho poměr k ostatním mamotrektům ukážeme na jednom z překladatelsky obtížnějších míst staročeské bible: je to latinský výraz *locusta* v Novém zákoně, o kterém pojednali již různí badatelé, naposledy Hana Sobalíková.²⁷⁷ Tímto slovem se v Matoušově a Markově evangeliu (Mt 3,4; Mc 1,6) označuje jídlo, kterým se živil Jan Křtitel na poušti. Latinská *locusta* s významem „saranče, kobylka“ je však jmenována v Třetí knize Mojžíšově (Lv 11,22) ve výčtu nečistých zvířat, jejichž konzumace je židům zakázána. Aby se překladatelé vyhnuli tomuto rozporu, přisuzovali novozákonnímu výrazu *locusta* jiný význam. Tak byla *locusta* překladateli prvních tří redakcí staročeské bible překládána buď sémanticky nejasnou přejímkou *lokusta* (BiblOl, BiblLitTřeb), nebo lexémy označující nějakou zelenou rostlinu, zvl. pomocí výrazů *ščevík*

²⁷² Srov. PETR, 2007, s. 178.

²⁷³ JUNGSMANN, 1849, III, 4.

²⁷⁴ HANUŠ, 1869, s. 2.

²⁷⁵ FLAJŠHANS, 1926, s. XVII.

²⁷⁶ Srov. RYBA, 1940, s. 7, a KYAS, 1958, s. 183.

²⁷⁷ Srov. SOBALÍKOVÁ, 2010, s. 340–347.

(BiblDrážď, BiblOl, BiblMik, BiblMil) a *zelina* (BiblBosk, BiblWolf, BiblLit, BiblBoč, BiblDuch, BiblKunšt, BiblMlyn, BiblPad). Překlad *kobylka*, který nacházíme v MamAMB, se objevuje až v samostatných Nových zákonech mladší skupiny druhé redakce (BiblKlemNZ, BiblMuzNZ) a v BiblPraze ze čtvrté redakce.²⁷⁸

V MamAMB je latinský lexém *locusta* doložen mezi obtížnými slovy Matoušova evangelia: *Locuste kobylky. Quidam dicunt ščevík* MamAMB 220v (Mt 3,4). Většina českých mamotreků dává přednost překladu *ščevík* nebo *zelina* a stč. překlad *kobylka* je výjimečný, kromě MamAMB jej nacházíme jen ve Výkladu krumlovském na verš z Marka, srov. tabulka č. 6.

Tabulka č. 6: <i>Locusta</i> v latinsko-českých mamotrektech lokálních		
Mam	Mt 3,4	Mc 1,6
Mamotrectus 1470	<i>Locuste sunt minuta animalia munda secundum legem, quibus in deserto iudeo pastus est Iohannes, feminini generis, hec locusta quasi longa hasta</i> 126	–
MamUKB	<i>Locuste števík</i> 212r	–
MamUKC	<i>Locuste zeliny, števík</i> 133ra	–
MamMk	<i>Locuste števík</i> 157ra	–
MamMarchM	<i>Locuste zelina vel števík</i> 174va	<i>Locustas Mathei III</i> 178va
MamMarchN	<i>Locuste števík</i> 133rb	<i>Locuste zeliny</i> 138rb
MamKapQ	<i>Locuste (...) števík</i> 60vb	–
MamKapR	<i>Locuste zelina, števík</i> 117rb	<i>Lucustas Mathei III</i> 121rb
MamKapS	<i>Locuste števík</i> 113rb	–
MamKapZ	<i>Locuste zelina</i> 161v	–
MamAMB	<i>Locuste kobylky. Quidam dicunt ščevík</i> 220v	–
MamDrk	–	<i>ščevík (fzewyl rkp.)</i> 282r
VyklKruml	<i>Locustas Levitici II</i> vide 226ra	<i>Locustas kobylky</i> 238va
MamUKB	<i>Locuste števík</i> 212r	–

3.1.6.2.3.17 Zlomek latinsko-českého mamotrektu kapitulního (Mam KapPraha A 163)

Na konci kapitulního teologického rukopisu se signaturou A 163 se nachází začátek latinsko-českého mamotrektu. Za latinskými náboženskými texty měl následovat biblický slovník, ale písař text z neznámého důvodu nedopsal, popsal pouze první folio latinsko-českým slovníčkem k první kapitole Genesis a ostatní folia zůstala prázdná. Podle typu hesel v 1. kapitole Genesis můžeme přiřadit nedokončený mamotrekt k rozsáhlejší skupině mamotreků (v počátce; neužitečná; propasti; znášise se; stvrzenie, obloh;²⁷⁹ suchost; vzplod'; bylinu; zelenú; dřevo jablka nesúci; mající; plodu přirozenie; siemě; na rozeznání časuov; vývodilo by, panovalo by; ustanovil; vládli by; vzplod'te; plod rybí; velryby úřitné; tvor; hýbající; plod'te se; vyved'; v svém rodě; dobytek; žížaly plazície; zvířata; obličeuov; samce; samice; podrobte; stvořené; ptáku; na pokrmenie; stvořil Mam KapPraha A 163, 257va).

3.1.6.2.4 Latinsko-české mamotrekty lokální podle perikop

Druhým způsobem uspořádání hesel v biblickém slovníku je princip lokální podle perikop, biblických úryvků, které se čtou v příslušný den při mši během církevního roku. Takto

²⁷⁸ Srov. přehled překladů v staročeských biblích na dvou novozákonních místech v Matoušově a Markově evangelii, který uvádí SOBALÍKOVÁ, 2010, s. 342.

²⁷⁹ Srov. *Firmamentum stvrzenie* MamVid 123ra, *Firmamentum stvoření alias obloh* MamKapS 3va, *Firmamentum stvoření, obloh* MamMk 9ra, MamUKB 1r, MamUKO 2r.

uspořádaných mamotrektů se dochovalo podstatně méně. Jsou známy dva celé texty: MamBřevn a MamDrk, a dva zlomky: MamKapX a MamKapY.

3.1.6.2.4.1 Latinsko-český mamotrekt břevnovský (MamBřevn)

Lexikograficky cenný je rukopis z Knihovny kláštera benediktinů v Břevnově, který byl dříve uložen také ve Státním ústředním archivu v Praze, dnes je podle katalogu církevních fondů deponován v Národní knihovně, fond Knihovna kláštera benediktinů v Břevnově, signatura 37.²⁸⁰ Rukopis sepsaný karlštejským děkanem Frenclínem z Lípy na začátku 15. století obsahuje kromě latinských náboženských traktátů a postil dva lexikografické texty: na ff. 130v–147r *Exposiciones vocabulorum de ewangeliiis* a na následujících ff. 147r–148v latinsko-český biblický slovníček. Oba texty spolu úzce souvisí, jak ukázal Bohumil Ryba ve studii *K latinsko-českým mamotrektům*:²⁸¹ spojuje je uspořádání látky lokálně podle pořadí evangelních a epištolních perikop církevního roku se začátkem první neděle adventní.

Latinsko-český biblický slovníček je nazýván *Mamotrekt břevnovský* (MamBřevn) a jedná se o opis neznámé předlohy. Tento typ slovníku mohl podle Ryby vzniknout výtahem a překladem již existujícího biblického slovníku na epištoly a evangelia začínajícího slovy *Cum appropinquasset*, ne nepodobného slovníku *Exposiciones vocabulorum de ewangeliiis* ze stejného rukopisu. Dole na f. 147rb před začátkem MamBřevn je zapsáno šest latinsko-českých dvojic, latinské výrazy jsou vypsány z předcházejících *Exposiciones*.²⁸² Na dolním okraji f. 147va připsány další čtyři dvojice (*Opera pietatis skutky lítostivé*, *Exordium počátek*, *Confitens svědčící*, *Ignomius ohavný*). Závěrečné tři dvojice na konci MamBřevn zřejmě také původně ke slovníčku nepatří (*Reconciliati rozhřešení*, *Comprehendere vtisknutí*, *Possidere obdržeti*).²⁸³

Jinými lokálními mamotrekty podle perikop jsou MamKapY z 1. poloviny 15. století a MamKapX z roku 1447. Vykládají však pouze slova z epištolních perikop doby postní. Oba se podle Ryby²⁸⁴ opírají o text blízký EvKap a shodný s druhou redakcí staročeského překladu bible. Naproti tomu je podle Ryby MamBřevn „práce nezávislá na žádném ze stč. evangeliářů a stejně i na žádném znění některého známého plného stč. biblického textu“.²⁸⁵

3.1.6.2.4.2 Latinsko-český mamotrekt drkolenský (MamDrk)

Drkolenský latinsko-český lokální mamotrekt k evangelním a epištolním perikopám podle církevního roku pochází z rukopisu, který je uložen v knihovně premonstrátského kláštera v rakouské Drkolně (čili Schläglu) pod místní signaturou 216 (= katalogová Cpl. 203). Rukopis je převážně latinský: z celkem 318 folií psaných gotickou kurzívou počátku 15. století zabírají největší část latinská kázání *Sermones de tempore per annum* snad od Petra ze Stupna (ff. 17r–265r), dále je zde zapsán Bonaventurův spis *Imago vitae* (265v–281v), české překlady vybraných evangelních a epištolních míst ze čtení církevního roku, tj. latinsko-český mamotrekt (ff. 282r–300v), staročeské pašije (ff. 301r–307r) a výtah z výkladu na žalm 118 z *Postilly*

²⁸⁰ Srov. TOŠNEROVÁ, 2004, s. 199n.

²⁸¹ Studie též obsahuje kritickou edici MamBřevn (RYBA, 1940, s. 8–45).

²⁸² Srov. RYBA, 1940, s. 2n.

²⁸³ Srov. RYBA, 1940, s. 45n.

²⁸⁴ Srov. RYBA, 1940, s. 3.

²⁸⁵ RYBA, 1940, s. 3.

litteralis Mikuláše Lyry (ff. 307r–308r).²⁸⁶ Rukopisem se podrobněji zabýval Josef Vintr, který z rukopisu zpřístupnil v kritické edici staročeské pašije.²⁸⁷

Rukopis patřil bývalému proboštovi rokycanských augustiniánů Václavu Faulfišovi, který napsal sám většinu rukopisu (též mamotrekt a staročeské pašije), a to roku 1412 podle explicitu na zadním příděti (*Anno Domini M CCCCXII*). Václav napsal v roce 1410 také drkolenský kodex se signaturou Cpl. 204, v němž je na ff. 192r–223v *Postilla super passione Domini*.²⁸⁸ Václav Faulfiš z Budějovic byl od roku 1397 proboštem rokycanského kláštera augustiniánů, po rezignaci v roce 1405 odešel z kláštera a působil v Budějovicích. V letech 1411–1412 vedl soudní spor o dědictví po svém bratrovi Mikuláši Faulfišovi, který je proslulý tím, že přinesl do Čech z Anglie Viklefovy knihy. Z této doby se dochovaly dva drkolenské rukopisné kodexy, které Václav Faulfiš částečně opsál (Cpl. 203 a 204).²⁸⁹

Podle Vintra²⁹⁰ je Václav Faulfiš z Rokycan nejen písařem, ale i autorem staročeských pašijí. Závěry jazykového rozboru staročeských pašijí, který provedl Vintr, platí i pro text mamotrektu, a to že „jazyk této památky má některé rysy řeči mluvené a že se podle hláskových zvláštností dá lokalizovat do jihozápadních Čech“.²⁹¹ Z jazykové charakteristiky uváděné Vintrem zdůrazňujeme dva jevy a uvádíme příklady z mamotrektu:

1. Písařova tendence zachycovat graficky skutečnou výslovnost, zvl. v hláskové skupině *kd*, která je většinou psána *gd* (např. *gdyž* MamDrk 282r, *gdež* MamDrk 282v); vynechávání náslovného *j*- (např. *děta* MamDrk 282r).
2. Nářeční hláskové jevy: *c* za *t* (např. *diece* {< *dietě*} MamDrk 284v) a protetické *h* před *r* (např. *hřekli* MamDrk 282r, *hřemének* MamDrk 282v).

Mluvená podoba jazyka s výraznými nářečními rysy ovlivnila kromě staročeských pašijí i zápis latinsko-českého mamotrektu.

Latinsko-český mamotrekt na evangelní a epištolní perikopy zahrnuje část církevního roku jak *de tempore* (ff. 282r–297v), tak i *de sanctis* (ff. 297v–300v), v rukopise zřetelně oddělenou. Vintr²⁹² provedl předběžné srovnání českého překladu, které naznačuje textovou blízkost k *Evangelii klementinskému*. Toto srovnání se pokusíme zpřesnit na vybraném úryvku z MamDrk. Jedná se o perikopu z první mše slavnosti Narození Páně (L 2,1–14, MamDrk 282v).

[282v] *Ewangelium Exiit* [L 2,1–14]

Exiit edictum v tom času vyjide určenie. Descripcio popsanie prvnie. A preside ot vladaře syrského Cyrina. Profiterentur přiznali. Ascendit autem i vstúpi. Que vocatur slove. Eo quod esset etc. proto že je byl z domu i z čeledi Davidovy chtě se přiznati s Maří sobě otdanú malželkú těhotnú. Cum essent ibi gdyž sta tu byla. Dies dnové. Primogenitum prvorozeného. Et pannis etc. i plénkami jeho obinu. Et reclinavit in presepis i vloži jej v jesličky, neb neměla miesta v obecnicí. Et pastores a pastuchy byli v téj vlasti střehúc bdenie nočnie. Et timuerunt timore magno i lekli se strachem

²⁸⁶ Srov. VIELHABER – INDRA, 1918, s. 339, a VINTR, 1991, s. 246.

²⁸⁷ VINTR, 1991, s. 246–253. Skladbě rukopisu nápadně odpovídá rukopis, který je popisován v inventáři krumlovského minoritského kláštera z roku 1502 (srov. pozn. č. 225): jako položka číslo 43 je uveden jakýsi latinsko-český slovník a pašije: *item vocabularius bohemicalis et passio Christi* (HEJNIC, 1976, s. 175). Ani Tříška, ani Hejnic tuto položku s žádným dochovaným rukopisem nespojují. Mohlo by snad jít o opis drkolenského rukopisu?

²⁸⁸ Srov. VINTR, 1991, s. 254, který o autoru mluví jako o „Václavu z Rokycan“.

²⁸⁹ Srov. ZAHRADNÍK, 2001, s. 119–120.

²⁹⁰ Srov. VINTR, 1991, s. 254.

²⁹¹ VINTR, 1991, s. 253.

²⁹² Srov. VINTR, 1991, s. 246.

velikým. In civitate David v městě Davidově. Infantem děťátko plénkami obvinuto a položeno v jeslech. Et subito etc. a vñáhle sta sě s andělem mnoštvie říšě nebeské chváléce boha a řkúc: Chvála na výsosti bohu. Voluntatis vóli.

Pozn.: určení] wrčenje rkp. | ot vladaře] připsáno na okraji

Různočtení²⁹³ EvKlem (44ra) k MamDrk

v tom času] těch dnech | popsání prvně] prvně popsání | přiznali] chtiece sě ukázati | i vstúpi] a vstúpil | je byl] bieše | přiznati] ukázati | Maří] Marijí | malželkú těhotnú] manželkú těžkú | sta tu byla] tu biešta | neb neměla] nebo nemějieše | byli v téj vlasti] biechu v témž kraji | střehující bdění nočního] bdiece a střěhúce | i lekli sě strachem velikým] i leknu sě velikým strachem | v městě Davidově] v Davidově městě

Různočtení BiblBosk k MamDrk

v tom času vyjde určení] ve dnech těch vyšlo jest vyřčení | prvně] prvé | i vstúpi] vstúpi také | je byl] bieše | chtě sě přiznati s Maří sobě otdanú malželkú] aby sě přiznal s Marijí oddanú sobě ženú | sta tu byla] tu biešta | vloži] položi | neměla] nebieše jemu | byli] biechu | střehúc bdenie noční] ostřiehající bdění nocního | lekli sě strachem velikým] báchu se bázní velikú | plénkami obvinuto a položeno] v pleny obalené a položené | říšě nebeské] rytieřstva nebeského | Chvála] Sláva

Srovnáním perikopy ze slavnosti Narození Páně (L 2,1–14) dochované v EvKlem (44r) s částmi perikopy v MamDrk (282v) jsou patrné rozdíly hláskoslovné (*množství* EvKlem – *mnoštvie* MamDrk; *když* EvKlem – *gdyž* MamDrk), slovosledné (*prvně popsání* EvKlem – *popsání prvně* MamDrk), morfologické (imperfektum v EvKlem – složené préteritum MamDrk: *nemějieše* EvKlem – *neměla* MamDrk; *biechu* EvKlem – *byli* MamDrk) a lexikální (*ukázati sě* EvKlem – *přiznati sě* MamDrk). Z lexikálního a syntaktického hlediska obsahuje MamDrk některé druhoredakční prvky: *sě přiznati* (*sě ukázati* EvKlem, *sě přiznali* BiblBosk, *profiteretur* Vulg), *těhotnú* (*těžkú* EvKlem, *těhotnú* BiblBosk, *praegnante* Vulg), *vlasti* (*kraji* EvKlem, *vlasti* BiblBosk, *regione* Vulg), *střehúc bdenie noční* (*střěhúce* EvKlem, *ostřiehající bdění nocního* BiblBosk, *custodientes vigilias noctis* Vulg). Avšak nemá všechny nové obraty a ekvivalenty druhé redakce, nepřejímá tyto nové obraty a slova: *báchu se bázní* BiblBosk (*lekli sě strachem* MamDrk, *ulekli sě velikým strachem* BiblOl, *timuerunt timore* Vulg), *rytieřstva nebeského* BiblBosk (*mnoštvie říšě nebeské* MamDrk, *množství říšě nebeské* BiblOl, *militiae caelestis* Vulg), *sláva* BiblBosk (*chvála* MamDrk, *chvála* BiblOl, *gloria* Vulg). Stojí tedy na pomezí první a druhé redakce staročeského překladu bible.

Mnohem blíže než k EvKlem mají české překlady MamDrk k českému meziřádkovému překladu k vybraným perikopám v latinském lekcionáři v rukopisu Národní knihovny v Praze se signaturou I C 27 (dále *GlosLekcUKA*) z 1. poloviny 15. století.²⁹⁴ Jedná se o dílo M. Jana Husa, latinský *Leccionarium bipartitum*, který se skládá z části zimní (ff. 1r–117r) a letní (ff. 122v–218v).²⁹⁵ Zimní část *Leccionaria bipartita* vydala na základě sedmi celých rukopisů a dvanácti

²⁹³ Uvádíme nejdůležitější odchylky, tj. lexikální, morfologické (u sloves) a syntaktické. Hláskoslovné odlišnosti nezaznamenáváme.

²⁹⁴ VIDMANOVÁ (1976, s. 164) udává rozpětí 1420–1440.

²⁹⁵ Na to, že tento rukopis *Lekcionáře*, který je v GbSlov (s. XVIII) označen zkratkou *LekcA.*, patří k Husově *Postille*, upozornil již FLAJŠHANS, 1926, s. XI.

zlomků Anežka Vidmanová (*Magistri Iohannis Hus Leccionarium bipartitum pars hiemalis* 1988). Editorka klade vznik Husova *Leccionaria bipartita* do let 1403/1404.²⁹⁶ Biblické úryvky jsou v některých rukopisech *Leccionaria bipartita* opatřeny občasnými českými glosami. Český interlineární překlad v rukopisu plzeňského městského archivu se sign. 4 e 82, který je psán jinou souvěkou rukou než základní text, stojí podle srovnání Vidmanové s BiblBosk a BiblPad mezi druhou a třetí redakcí staročeské bible. Pražský rukopis *Leccionaria bipartita* však obsahuje odlišný český překlad. Paralelní znění ve staročeských biblických překladech nachází Vidmanová jen k perikopám z Matoušova evangelia, a to v BiblLitTřeb a v EvKlem.²⁹⁷ Perikopy čerpané z Lukášova a Janova evangelia a epištolní perikopy jsou však bližší textům druhé redakce, ačkoli se od ní dost liší. Písař nebyl autorem této verze biblického textu, ale „přebíral ji hotovou z některého zatím nezjištěného textu, neboť z téhož zdroje vypsál své překlady dvou perikop na Sexagesimu (2 C 11,19–12,9 a L 8,4–15) i písař jiného rukopisu *Leccionaria*“,²⁹⁸ a to drkolenského se signaturou Cpl. 138.

Rozdíly mezi MamDrk (282v) a GlosLekcUKA (ff. 14v–17r) v perikopě ze slavnosti Narození Páně (L 2,1–14) spočívají převážně v hláskosloví (*malželkú* MamDrk, *manželkú* GlosLekcUKA, *gdyž* MamDrk, *když* GlosLekcUKA; *mnostvie* MamDrk, *množstvie* GlosLekcUKA). Další drobné rozdíly jsou morfologické (*sta byla* MamDrk, *byla* GlosLekcUKA; *lekli sě* MamDrk, *lekli sú sě* GlosLekcUKA; *v městě* MamDrk, *v městě* GlosLekcUKA; *řkúc* MamDrk, *řkúce* GlosLekcUKA), slovosledné (*strachem velikým* MamDrk, *velikým strachem* GlosLekcUKA) a lexikální (*prvně* MamDrk, *prvé* GlosLekcUKA; *pastuchy* MamDrk, *pastúšky* GlosLekcUKA).

Václav z Rokycan zřejmě čerpal staročeský překlad evangelií ze stejného zdroje jako písaři pražské a drkolenské verze Husova *Leccionaria bipartita*, které obsahuje dosud neznámé svérázné znění biblického textu stojícího mezi první a druhou redakcí. Do textu se však promítla Václavova tendence k mluvenému jazyku.

3.1.6.2.4.3 Latinsko-český mamotrekt kapitulní (MamKapY)

Latinsko-český lokální mamotrekt na postní epištolní perikopy ze Starého zákona z rukopisu knihovny Metropolitní kapituly u sv. Víta se signaturou A 59/6 je zapsán na dvou foliích (164v–165r) za dvěma lexikografickými texty, obrazovým latinsko-českým slovníčkem smrtelných hříchů a latinsko-českým mamotrektem lokálním na evangelia (MamKapZ). V písmu nacházíme řídké prvky diakritického pravopisu (*w/krziefiš* MamKapY 164vb, *ač t.*, *obličeno t.*), proto je třeba zvážit dataci textu na počátek 15. století.

3.1.6.2.4.4 Latinsko-český mamotrekt kapitulní (MamKapX)

Latinsko-český lokální mamotrekt na postní perikopy z rukopisu knihovny Metropolitní kapituly u sv. Víta se signaturou B 6/2 je zapsán na ff. 134v–135r, je vložen doprostřed latinského Nového zákona s českými glosami, a to za text evangelií, který byl dopsán podle explicitu roku 1447. Jedná se o slovníček k epištolám na jednotlivé dny od Popeleční středy do středy po Květné neděli.²⁹⁹

²⁹⁶ Srov. VIDMANOVÁ-SCHMIDTOVÁ, 1988, s. 19.

²⁹⁷ Srov. VIDMANOVÁ, 1976, s. 164–168.

²⁹⁸ VIDMANOVÁ, 1976, s. 169.

²⁹⁹ Srov. RYBA, 1940, s. 7; PODLAHA, 1910, s. 177.

3.1.6.2.5 Latinsko-české mamotreky abecední

Předpokládá se, že na základě lokálních mamotrektů vznikly latinsko-české mamotreky uspořádané abecedně. Je jich ale výrazně méně než lokálních a pocházejí podle dochovaných rukopisů z pozdější doby, asi z poloviny 15. století. Výjimkou může být fragmentární Mam NK IX B 4, který vznikl v 1. polovině 15. století zřejmě přímo z biblické české předlohy. Mamotrektová hesla tvoří také velkou část některých latinsko-českých alfabetařů z 1. poloviny 15. století (MamUKA, SlovAnon, Slov KapPraž E 2/2, SlovZdík aj.), a je tedy možné, že ke vzniku abecedního typu mamotrektu došlo dříve.

3.1.6.2.5.1 Abecední latinsko-český mamotrekt klementinský a muzejní (MamUKF a Mam KNM XIV E 14)

Lékařský sborník z pražské Národní knihovny se signaturou VIII G 28 z poloviny 15. století obsahuje kromě latinsko-českého rostlináře další lexikografický text, a to latinsko-český biblický slovník, který je seřazen abecedně (*Abiit jide, postupi, odjide* 85ra – *Zona provaz, motovúz, pás* 95vb).³⁰⁰ Mladší variantní pramen je zapsán v muzejním rukopise se signaturou XIV E 14 z roku 1469 (*Laus tibi, Criste, quoniam explicit liber iste. Et est finitus per Augustinum, rectorem tunc temporis in Dampnow anno Domini M^o CCCLX^o nono. s. 480 „Chvála tobě, Kriste, že končí tato kniha. A dokončena je Augustinem, tehdejšího rektora v Damnově léta Páně 1469.“*). Na konci muzejního rukopisu, který podle údajů na s. 1 pochází z třeboňského kláštera, následují bezprostředně za sebou tři lexikografické texty: latinsko-český abecední mamotrekt (*Abiit jide, postúpil* 481a – *Zona obrv, motovúz, pás* 501a), latinsko-český slovníček hříchů (s. 501b–502a) a latinsko-český slovníček planet (s. 502a).³⁰¹

Mladší opis společné předlohy Mam KNM XIV E 14 se od staršího liší celkově jen v drobnějších úpravách, které spočívají ve vypuštění nebo přidávání některých českých ekvivalentů (*Aspis králík hadov* MamUKF 85ra, *Aspis králík* Mam KNM XIV E 14, 481a; *Adolescens jinoch* MamUKF 85va, *Adolescens jinoch, jinošice* Mam KNM XIV E 14, 481a), výjimečně celých hesel, a v náhradě českého ekvivalentu jeho jinou hláskoslovnou či morfologickou podobou nebo jeho synonymem (např. náhrada aoristu opisným präteritem v prvním hesle: *Abiit jide, postupi, odjide* MamUKF 85ra, *Abiit jide, postúpil* Mam KNM XIV E 14, 481a; kolísání mezi *a*-kmenovou a *o*-kmenovou deklinací: *Racha vila* MamUKF 93vb, *Racha vilo* Mam KNM XIV E 14, 497b).

Nezřídka v tomto typu abecedního mamotrektu dochází k hromadění českých ekvivalentů za jedno heslové slovo, jedná se o jev, který Emanuel Michálek³⁰² shledává až u pozdějších, humanistických slovníků. Zřejmé tendence k tomuto jevu se však objevují i dříve, v tomto mamotrektu je to dáno patrně také tím, že slovník zaznamenává různé významy slova podle vícenásobného užití na různých biblických místech. Na ukázkou připojujeme několik hesel:

1. *Abhominacio mrzkost, omrzlost, mrznost, ohavnost* MamUKF 85ra, *Abhominacio mrzkost, omrzlost, mrzutost* Mam KNM XIV E 14, 481a
2. *Adeps tuk, čieš, jádro* MamUKF 85ra, Mam KNM XIV E 14, 481a
3. *Benedicam rozchválím, pochváliti budu, chválím* MamUKF 86va, *Benedicam vzchválím vel chváliti budu* Mam KNM XIV E 14, 484a

³⁰⁰ Srov. ŽUROWSKA-GÓRECKA – KYAS, 1977, s. VI; FLAJŠHANS, 1926, s. XVII.

³⁰¹ FLAJŠHANS (1926, s. XVII) se o těchto dalších slovníčkách vyjadřuje takto: „kromě toho jsou připsána některá slůvka mammotrektová neuspořádaná“.

³⁰² „jiný rozdíl od starších slovníků tkví v tom, že v Lactiferu bývají nezřídka jednotlivá slova provázena celými řetězci výrazů synonymních nebo významově blízkých latinských i českých“ – MICHÁLEK, 1994, s. 119.

4. *Blasfemia křivda, lež, utrhanie, rúhanie, posmievanie, sočba* MamUKF 86va, *Blasfemia křivda, lež* Mam KNM XIV E 14, 484a
5. *Cervix krk, hrtan, šíje* MamUKF 87rb, *Cervix hrtan, krk* Mam KNM XIV E 14, 486a
6. *Declinacio schýlenie, sehnutie, pošnutie, uhnutie, stúpenie* MamUKF 87vb, Mam KNM XIV E 14, 487a
7. *Exprobravit zkusil, pokusil, tresktal, štráfoval, haněl, protivil sě* MamUKF 89ra, *Exprobravit zkusil, pokusil* Mam KNM XIV E 14, 488b
8. *Inclina sniž, nakloň, skloň, přikloň, schyl* MamUKF 89vb, Mam KNM XIV E 14, 490b
9. *Manswetus tichý, dobrotivý, milostný, úsilný, žalostný* MamUKF 91rb, *Manswetus tichý* Mam KNM XIV E 14, 493b
10. *Plantat sadí, rozsazuje, štěpuje* MamUKF 92va, Mam KNM XIV E 14, 495b
11. *Querit ptá, hledá, tieže, ztazuje* MamUKF 93rb, *Querit ptá, hledá* Mam KNM XIV E 14, 495a
12. *Residium ostatek, ostavek, zbytek* MamUKF 93vb, *Residium zbytek, ostatek, ostavek* Mam KNM XIV E 14, 497b
13. *Torrens prúd prudký, bystrý, bystřina* MamUKF 94vb, Mam KNM XIV E 14, 500a
14. *Zelus milost, hněv, závist* MamUKF 95vb, Mam KNM XIV E 14, 501b

Abecední mamotrekt má některé samostatné překlady, ojediněle doložené: stč. *nazvěstovati* za lat. spojení *ad anunciantum* (MamUKF 85vb, Mam KNM XIV E 14, 481b), *právonosič* za lat. *legislator* (MamUKF 91ra, Mam KNM XIV E 14, 492b), *ubuzník* za lat. *calumniator* (MamUKF 87ra, Mam KNM XIV E 14, 485a) a mnohá další.³⁰³ Pouze v MamUKF jsou dále doložena například substantiva *oběručec* za lat. *ambidexter* (MamUKF 85vb), *předrubnice* za lat. *promptuarium* (MamUKF 92vb, srov. *Promptuaria pivnice, špižérny, přieruby* Mam KNM XIV E 14, 494a) a *útřesk* za lat. *morsus* (srov. *Morsus kúsanie, útržek* Mam KNM XIV E 14, 493b).³⁰⁴

3.1.6.2.5.2 Abecední latinsko-český mamotrekt klementinský (Mam NK IX B 4)

V teologickém sborníku pražské Národní knihovny ze 14. a 15. století se signaturou IX B 4 se na ff. 209 bis ra – 209 bis va nachází rozepsaný biblický slovník snad z 1. poloviny 15. století. Jedná se o alfabetář v počáteční fázi, je v něm napsáno pouze 33 hesel s náslovím *A-*, *B-*, *C-* a *D-*. Hesla s náslovím *A-* začínají na začátku prvního sloupce folia 209 bis r, hesla s náslovím *B-* jsou zapsána v druhém sloupci na témže foliu, hesla s náslovím *C-* v polovině tohoto druhého sloupce a hesla s náslovím *D-* začínají na novém foliu. Na konci bloku hesel s daným náslovím je vždy vynecháno několik řádků pro zápis dalších hesel. Za foliem 209 bis va následuje 6 prázdných folií, zřejmě byly plánovány pro zápis celého slovníku.

Jedná se o výtah ze staročeských žalmů a kantik, a to chvalozpěv Ezechielův (*Canticum Ezechiae* Is 38,10–20) a Abakukův (*Oratio Habacuc prophetae* Hab 3,2–19).

[209 bis ra] *Adversantes* [Ps 3,8] *protivníci*

Ardentibus [Ps 7,14] *horúčimi*

A generacione [Ps 9,27] *od pokolenie*

Aspidum [Ps 139,4] *králíkový*

Acceleraverunt [Ps 15,4] *pospiešili*

A resistentibus [Ps 16,8] *od protivníkův*

³⁰³ Srov. StČS s. v. *nazvěstovati*, *právonosič*, ESSČ s. v. *ubuzník*.

³⁰⁴ Srov. StČS s. v. *oběručec*, *předrubnicě*, ESSČ s. v. *útřesk*.

Adypem [Ps 16,10] *tučnost*
Apprehende [Ps 34,2] *přijmi*
Anticipaverunt [Ps 76,5] *přichvátili*
Abominacio [*abominationem* Ps 87,9] *mrzkost*
A negotio [Ps 90,6] *od věci*
Ab incurso [Ps 90,6] *od běhu*
Abominatus est [*abominatus est* Ps 105,40] *potupil*
Atenuat [*attenuati* Is 38,14] *ztenčěli*
Armentum [Hab 3,17] *bravě*

[209 bis rb] *Benedic* [Ps 27,9] *poděkuj*
Buccinate [Ps 80,4] *vzvučte*

Corripio [*corripias* Ps 37,2] *třeski*
Consumetur [*consumetur* Ps 7,10] *zahynú*
Corrupti [*corrupti* Ps 13,1] *naprzhěni*
Contricio [Ps 13,3] *zetřěnie*
Concluserunt [Ps 16,10] *zatvořili*
Cassia [*casia* Ps 44,9] *taká zelina vonná*
Contaminaverunt [Ps 54,21] *poškvrnili*
Coturnyx [Ps 104,40] *pták králový*
Convoluta [Is 38,12] *shrnutá*
Calcanei [Ps 48,6] *stopěje*

[209 bis va] *Dilatasti* [Ps 4,2] *rozprostřel si*
Dirige [Ps 5,9 aj.] *oprav*
Diripiebant [Ps 43,11] *roztrháchu*
Disipa [Ps 67,31 *dissipa*] *zprost'*
Dysperge [Ps 58,12] *rozpuď*
De execracione [Ps 58,13]

Pozn.: *třeski*] *trzyfkczy rkp.* | *roztrháchu*] *roztrhalhu rkp.* | *execracione*] *exsecraco rkp.*

Na rozdíl od lokálních mamotrektů čerpajících z 2. redakce staročeského překladu bible vykazuje tento zlomek největší shody s nejstarším překladem žaltáře, dochovaným v *Žaltáři wittenberském* (ŽaltWittb) a *Bibli drážďanské*.³⁰⁵ Některá staročeská slova však mají již blíže k dalším překladům a úpravám žaltáře (*vzvučte* Mam NK IX B 4, BiblOl Ps 80,4; *ot běhu* Mam NK IX B 4, BiblOl Ps 90,6 a další). V Mam NK IX B 4 nacházíme stopy po vysvětlivkách, které překladatelé doplňovali k pojmům označujícím neznámé biblické reálie (*Cassia taká zelina vonná*; *Coturnyx pták králový*).

Shody s ŽaltWittb, případně s jinými žaltáři v BiblOl, ŽaltKlem, ŽaltPod a ŽaltT: *protivníci*] *protivující se ŽaltWittb* | *horujícími*] *horúcie ŽaltWittb* | *od pokolenie*] *ot pokolenie ŽaltWittb* | *králíkový*] *králíkový ŽaltWittb* | *pospiešili*] *pospiešili ŽaltWittb* | *od protivníkův*] *[o]t protivníkův ŽaltWittb* | *tučnost*] *tučnost ŽaltWittb* | *přijmi*] *přijmi ŽaltWittb* | *přichvátili*]

³⁰⁵ Srov. KYAS, 1997, s. 32.

přě[d]chvátile *ŽaltWittb* | mrzkost] mřzkost *ŽaltWittb* | od věci] od věcě *ŽaltWittb* | od běhu] ot střiečě *ŽaltWittb*, ot běhu *BiblOl* | potupil] omřzala jest *ŽaltWittb* | ztenčely] ztenčele *ŽaltWittb* | bravě] hovado *ŽaltWittb*, bravěti *BiblOl* | poděkuj] pož[e]hnaj *ŽaltWittb* | vzvučte] trubte *ŽaltWittb*, vzvučte *BiblOl* | třeskci] treskci *ŽaltWittb* | zahynú] zhyne *ŽaltWittb*, zahyne *ŽaltPod* | naprzňeni] napřizňeni *ŽaltWittb* | zetřenie] zetřenie *ŽaltWittb* | zatvořili] zatvořili *ŽaltWittb* | taká zelina vonná] kassia *ŽaltWittb* | poškvřnili] poskvřnili *ŽaltWittb* | pták králový] kuroptva *ŽaltWittb*, konturnyks, pták králový *ŽaltKlem* | shrnuta] svinuto *ŽaltWittb*, shrnuto *ŽaltPod* | stopějě] stupně *ŽaltWittb*, stopěje *ŽaltT*, stúpějě *BiblOl* | rozprostřěl si] rozprostřěl si *ŽaltWittb* | oprav] oprav *ŽaltWittb* | roztrháchu] roztrhováchu *ŽaltWittb*, roztrháchu *ŽaltPod* | zprost] rozpráši *ŽaltWittb* | rozpuď] rozpráši *ŽaltWittb*, rozpuď *BiblOl*

3.1.6.2.6 Latinsko-polské mamotreky

Prostřednictvím studentů pražské univerzity se šířila česká literární tvorba 14. a 15. století i do sousedních polských zemí. Mnozí putovali za studii do Krakova, na univerzitu založenou v roce 1364. České překlady náboženských děl se stávaly vzorem pro polské překlady. Do polštiny byl přepsán staročeský žaltář (*Floriánský žaltář* a *žaltář Puławského*). Staropolská rukopisná *Bible královny Žofie* z roku 1455 vznikla přepsáním staročeské bible do polštiny s ponecháním velkého množství bohemismů.³⁰⁶

Na základě českých mamotreků vznikly v 2. polovině 15. století i dva staropolské mamotreky (*Mamotrekt lubiński* a *Mamotrekt kaliski*). Byly utvořeny zkrácením a popoštěním latinsko-českého mamotrektu typu MamKapS a MamMk. Přesná česká předloha se nezachovala, ale je možné ji na základě latinsko-českých mamotreků rekonstruovat. Původnější podobu ze dvou zachovalých latinsko-polských mamotreků „vykazuje mamotrekt lubiński, kdežto mamotrekt kališský z roku 1471 je již více popoštěn“.³⁰⁷

3.1.6.2.7 Výklad krumlovský (VýklKruml)

Jako *Výklad krumlovský* je označován výkladový biblický slovník zapsaný v papírovém rukopisu, který pochází z Českého Krumlova a nyní je uložen v Národní knihovně České republiky v Praze ve fondu Minorité Český Krumlov – deponát pod signaturou Rkp. 249. V katalogu rukopisů je text uveden jako „Iohannes Marchesinus, Mammotrectus“,³⁰⁸ podobně je dílo označeno i v samotném rukopisu: *Explicit Mamotractus* (341vb).³⁰⁹ Latinský *Mammotrectus* Jana Marchesiniho tvoří základní kostru VýklKruml, text je však doplněn o další prameny a obsahuje české překlady heslových slov.

Předhusitský Krumlov bylo město s trojjazyčnou literaturou: latinskou, českou a německou.³¹⁰ Minorité přišli do Krumlova v roce 1357, a to do kláštera, který pro ně založila již roku 1350 Kateřina, vdova po Petru I. z Rožmberka, a její synové Petr II., Jošt, Oldřich a Jan.³¹¹ Základní knihovna kláštera byla rozšířena darem Petra II. z Rožmberka, jenž čítal nejméně čtyři rukopisy. Koncem 14. století a na počátku 15. století byla knihovna budována především

³⁰⁶ Srov. KYAS, 1997, s. 120–123.

³⁰⁷ KYAS, 1997, s. 123. Edici těchto polských mamotreků s českými paralelami vydali ŻUROWSKA-GÓRECKA – KYAS, 1977–1980.

³⁰⁸ TOŠNEROVÁ, 2004, s. 168.

³⁰⁹ Pojem *mamotractus* ačkoliv je ve VýklKruml psán s velkým písmenem, můžeme již považovat za apelativum s významem „biblický slovník, mamotrekt“, a ne za původní proprium. Srov. SSL s. v. *mammothreptus*.

³¹⁰ Srov. TRÍŠKA, 1961, s. 84.

³¹¹ Srov. HEJNIC, 1995, s. 67.

s ohledem na kazatelskou činnost řádu, minorité kázali latinsky, česky i německy. V husitské době se klášter v Českém Krumlově, který byl opěrným bodem katolických Rožmberků, stal útočištěm katolicky orientovaného obyvatelstva a řádových spolubratrů z jiných českých klášterů, např. z Bechyně a Jindřichova Hradce, kteří s sebou přinesli také rukopisy.³¹²

V inventáři krumlovského minoritského kláštera z roku 1502³¹³ je mezi rukopisy uveden jakýsi „manutrattus“³¹⁴ a jeden „manutractus vulgaris“³¹⁵. Alespoň jeden z těchto dvou prostých názvů by mohl označovat VýklKruml, Tříška³¹⁶ ztotožňuje s VýklKruml první rukopis č. 13, Hejnic spíše druhý rukopis č. 28. Rukopis č. 13 navrhuje Václav Bok³¹⁷ spojit s mamotrektem z rukopisu Knihovny Národního muzea v Praze se signaturou III C 10 z roku 1432 (MamMarchM).

Na minoritský klášter v Českém Krumlově jako možné místo vzniku rukopisu ukazuje také střídání většího množství písařů rukopisu. Kromě základní ruky, která opsala většinu rukopisu (ff. 1–187rb, 188va–264, 265va–277v, 287ra, 295rb–317ra, 322rb–329va), se na opisování podílelo dalších pět písařů (druhá ruka napsala doplňky v textu 2va, 6va, 13ra, 188va–188vb, některé marginálie a rubriky; třetí ruka část textu na ff. 187rb–188va; čtvrtá ruka dva kratší úseky ff. 278ra–286vb a 317ra–322rb; pátá ruka jeden úsek 287ra–295ra; šestá ruka závěr rukopisu ff. 329vb–341vb a zadní přídeští).³¹⁸ Rukopis tedy vznikl v prostředí, kde bylo schopno psát větší množství písařů, kteří na sebe kontinuálně navazovali, neměli však předem rozdělenou práci.

Krumlovský slovník je latinský mamotrekt, který se zaměřuje na výklady obtížných biblických slov, jež čerpá z několika zdrojů. Kromě toho poskytuje čtenáři české ekvivalenty, které též cituje z několika pramenů. Dochovaný rukopis je opisem, podle filigránu na čistých listech poslední složky pochází z druhé poloviny 15. století.³¹⁹ Jeho předloha zřejmě vznikala 1. polovině 15. století, avšak ne před rokem 1420, jak lze usoudit podle jednoho z pramenů citovaných ve VýklKruml, kterým je jakési *exposicio episcopi de Pieska* (srov. *in exposicione episcopi de pieska inveni licio s sítím* VýklKruml 43rb, ad Jdc 16,13).³²⁰ „Výklad píseckého biskupa“ je patrně nezvěstný exegetický traktát táborského biskupa Mikuláše Biskupce z Pelhřimova (cca 1385 – cca 1460), který vznikl pravděpodobně před rokem 1430 a jediný doklad na něj pochází právě z VýklKruml.³²¹

Této památce se dostalo zatím poměrně málo zasloužené pozornosti, Vladimír Kyas jej ve svém díle o české bibli mezi mamotreky nezmiňuje.³²² Excerpován byl pouze pro *Staročeský slovník*, *Slovník středověké latiny* jej mezi excerpované prameny nezařadil. Tuto mezeru

³¹² Srov. HEJNIC, 1995, s. 76n.

³¹³ Viz pozn. č. 225.

³¹⁴ HEJNIC, 1976, s. 174, č. 13.

³¹⁵ HEJNIC, 1976, s. 174, č. 28.

³¹⁶ Srov. TRÍŠKA, 1961, s. 95.

³¹⁷ Srov. BOK, 2010, s. 440.

³¹⁸ Za podrobný rozbor děkujeme Michalu Dragounovi. E-mailová komunikace ze dne 9. 7. 2013.

³¹⁹ Podle Michala Dragouna (neveřejné písemné sdělení 10. 7. 2013) má volská hlava zde zachycená (ale vyskytující se i jinde v rukopisu) nejbližší k typu Piccard: Ochsenkopf XII/253 (varianty z let 1454–1458). TOŠNEROVÁ (2004, s. 168) uvádí obecně 15. století.

³²⁰ Jedná se o nález prof. Františka Ryšánka, který cituje BARTOŠ (1952, s. 37) v článku *Po stopách nezvěstného spisu táborského biskupa Mikuláše z Pelhřimova*.

³²¹ Srov. SPUNAR, 1995, s. 73, č. 95.

³²² Srov. KYAS, 1997, s. 281.

napravila Hana Sobalíková,³²³ která se ve studii o české zásobě ve VýklKruml věnovala srovnání českých ekvivalentů se čtyřmi redakcemi staročeského překladu bible a s jedním zástupcem staročeských biblických slovníků, a to MamUKB. Předpokládaná doba vzniku VýklKruml, tedy 1. polovina 15. století, je charakteristická zvýšeným zájmem o biblický text a biblická studia – v této době se v Čechách pracovalo na třetí redakci biblického překladu. Sobalíková se ve studii pokusila objevit možné spojitosti právě s touto redakcí. Na základě tří srovnání (1. srovnání VýklKruml s MamUKB; 2. srovnání VýklKruml s Bibl; 3. srovnání: shody VýklKruml a skupiny biblí) došla k závěru, že „autor Výkladu Krumlovského pracoval s biblickým textem velmi samostatně bez výraznější opory o kteroukoli ze staročeských biblických redakcí či mamotrektů“³²⁴ a že se VýklKruml vyznačuje vysokým počtem jedinečných překladů jednotlivých biblických míst. Česká složka VýklKruml obsahuje řadu staročeských hapax legomen (*prólinek, polovník, podmolný, pěčivý* aj.) a neméně často mají staročeské lexémy ve VýklKruml posunutý význam (*popuzovanie, poplaviti, podymovati* aj.).³²⁵

Z dílčích srovnání citujeme tyto závěry: Poměrně vysoký počet shodně přeložených míst ve VýklKruml a MamUKB (cca 56 %) „jistě svědčí o obdobném pohledu obou překladatelů na biblický text“.³²⁶ VýklKruml má poměrně blízko ke třetí redakci, reprezentované BiblPad, přestože i počet míst, kdy se autor VýklKruml přiklonil k starší verzi první a druhé redakce, „je poměrně vysoký“.³²⁷

Pro výzkum vztahů VýklKruml k mamotrektům a biblickým redakcím je nutné porozumět struktuře a složení samotného textu. Jak Sobalíková správně upozorňuje, oproti jiným staročeským mamotrektům jsou ve VýklKruml komentáře k jednotlivým biblickým místům mnohem rozsáhlejší. „Na pozadí biblického textu se autor komentáře pouští v některých případech i do poměrně rozsáhlých výkladů k danému biblickému místu, doplněných o odkazy na další biblická místa. (...) Rozsah komentářů i výběr komentovaných míst je velmi individuální.“³²⁸ Původce VýklKruml však není autorem samotných výkladů k biblickým místům, je však jejich kompilátorem, který pracuje s nemalým počtem pramenů, na jejichž základě sestavuje hesla. Mezi prameny jsou latinské biblické a obecněji zaměřené slovníky a encyklopedie (Isidor ze Sevilly, *Etymologiae*; latinský *Mamotrectus*; latinsko-český mamotrekt; *Lucianus*), biblické komentáře (Mikuláš Lyra, *Postlilla litteralis*; neznámý výklad Mikuláše z Pelhřimova) a biblická a historická beletrie (Petrus Comestor, *Historia scholastica*).³²⁹ Na ukázkou uvádíme dvě hesla čerpající z několika pramenů:

VýklKruml [145va–145vb]

Leviathan [Is 27,1], ultima acuta, vectem, quia ad modum vectis, id est sudis magne, dyabolus percutit. Hec vectis, -tis, sic dicit Mamotrectus communis. Item per alphabetum leviatham serpentem vectem sic exponit glosa. Vectis dicitur, quia usque ad mortem percutit, serpens quia insidias molliter infundit, hec ille (...) in E. de P. quod leviathan est serpens crudelissimus in aquis scilicet dyabolus in mundo

³²³ Srov. SOBALÍKOVÁ, 2008, s. 186–192.

³²⁴ SOBALÍKOVÁ, 2008, s. 191.

³²⁵ Srov. SOBALÍKOVÁ, 2008, s. 188.

³²⁶ Srov. SOBALÍKOVÁ, 2008, s. 190.

³²⁷ Srov. SOBALÍKOVÁ, 2008, s. 191.

³²⁸ SOBALÍKOVÁ, 2008, s. 188.

³²⁹ Nelze přesně určit, jaké památky měl autor VýklKruml k dispozici přímo a jaké pouze zprostředkovaně skrze jiná díla, např. kompendia, výtahy a slovníky.

Srov.:

Mamotrectus communis] srov. Leviathan, ultima acuta. Vectem, quia ad modum vectis, id est sudis magne, dyabolus percutit. Hec vectis, -tis *Mamotrectus* 1470 | per alphabetum] srov. Leviathan serpentem vectem Isaie xxvii a sic exponitur glosa (...) Vectis dicitur quia usque ad necem percutit; serpens autem qia insidias molliter infundit. *Brito s. v. leviathan*

VýklKruml [205rb]

gignasium [1 Mach 1,15], *secundum communem Mamotractum id est scolas, ubi docebantur Iudei ritus gentilium, neutrius generis, vel locus exercicii cuiuscumque. Gignas, -nadis, media correpta, dicitur lucta et pungna školu. Item per alphabetum dicit: Gignasium dicitur generalis exerciciorum locus. Item scola, in quibus Iudei docebantur ritus gentilium. Item Lira dicit: Gignasium dicitur hec similitudinarie scola, nam in scola disputat unus contra alium, sicut in gignasio exercentur homines ad luctam corporalem. Item Lucianus dicit: gymnasium, -sii vel gignasium, -sii secundum alios dicitur scola in qua docebantur et adiscebantur leges et statuta sive ritus gentilium et secundum aliquos dicitur gignasion grece, exercicium latine, et hinc dicitur gignasium, id est generalis locus exerciciorum. Nam et balnea et loca scholarum et cursorum et attletarum sunt gignasia, quia ibi homines in studio sue artis exercentur, hec Lucianus. Sed Lira dicit ut supra, sed in textu Lira ponit gimnasium vel secundum alios gignasium*

Pozn.: Mamotractum] srov. Gignasium, id est scolas, ubi docenbantur Iudei ritus grecorum, neutrius generis, est a gignos, quod est nudus, proprie autem dicebatur gignasium locus exercicii, in quo exercebantur athlete et cursorum velocitas comprobabatur (...) unde hec gignas, -nadis, media correpta, dicitur lucta, pugna, cursus... *Mamotrectus* 1470, *Gimnasium školu MamKapR 109va* | per alphabetum] srov. Gignasium dicitur generalis exercitiorum locus. Tamen (...) dicebantur scola in quibus Iudei docebantur ritus gentilium... *Brito s. v. gignasium* | *Lira*] srov. Et edificaverunt etc., id est scholam, in qua docerentur et addiscerent leges et statuta gentilium. Et dicitur gymnasium, nam in schola disputat unus contra alium, sicut in gynmasio exercentur homines ad luctam corporalem *Lyra, Postilla litteralis super verba Et edificaverunt* | *Lucianus*] srov. Gignasium vel secundum aiquos gimpnasium dicebatur scola, ubi docebantur Iudei ritus gentilium Machabeorum primo, generaliter autem gignasium est cuiuslibet exercicii locus *SlovLucD 58v*

Autor VýklKruml čerpal jak z latinského výkladového *Mamotrectu* Jana Marchesiniho (v rukopisu většinou značen jako *Mamotractus communis*), tak z latinsko-českých překladových mamotrektů. Podle následujících českých překladů v 1. kapitole Genesis byl jedním z pramenů latinsko-český lokální mamotrekt rozsáhlejší verze (jako MamUKB, MamMk, MamUKO, MamKapS, MamVíd). Nevylučujeme také možnost, že autor pracoval se slovníkem podobným MamMarchN, tedy latinským *Mamotrectem* doplněným o české překlady z rozsáhlejšího latinsko-českého lokálního mamotrektu.

VýklKruml [3vb]

Bresich hebraice, genesis grece, generacio latine dicitur. Capitulum primum. In principio creavit deus celum et terram etc. Liber Genesis interpretatur natura vel generacio et liber iste dicitur Genesis tractans de generacione et creacione. In principio [Gn 1,1] *v počátku. Inanis* [Gn 1,2] *neužitečná. Inanis, id est non fructuosa vel inculta, in Equivocis aliquando inanis est devictus, aliquando convictus ut in psalmo „Decidebam merito ab inimicis meis inanis“* [Ps 7,5]. *Aliquando est idem, quod esuriens vel vacuus, ut „esurientes implevit bonis et divites dimisit inanes“* [L 1,53]. *Item signat omnino vanum ut in psalmo „Meditati sunt inania“* [Ps 2,1]. *Abyssi* [Gn 1,2] *propasti.*

Spiritus domini ferebatur super aquas, id est voluntas domini ferebatur super materiam primam formis congruentibus distinguendam. Sicut fertur voluntas artificis super archam ex conceptione animi producendam. Nota materia prima dicitur terra, quia prebet formis stabilem fixationem. Aqua dicitur, quia habet ad formas quandam flexibilem inclinationem. Dicitur abyssus, quia sine formis habet quandam tenebrosam imperfectionem. Ferebatur [Gn 1,2] nášieše se. Firmamentum [Gn 1,6] obloha vel stvořenie, obloh. Arida [Gn 1,9] suchost vel suchá země. Herbam [Gn 1,11] bylinu. Virentem [Gn 1,11] zelenú. Lignum pomiferum [Gn 1,11] dřevo jablka nosiecé. Afferentem [Gn 1,29] majície aut plodície. Genus suum [Gn 1,12] plodu přirozenie. Sementem [Gn 1,12] siemě. In signa et tempora [Gn 1,14] na rozeznání časův. Preesset [Gn 1,16] panovalo. Posuit [Gn 1,17] ustanovil. Preessent [Gn 1,18] vládli by. Producant [Gn 1,20] vzplod'te. Reptile [Gn 1,20] plod rybí. Repo [4ra], -is dicitur ventre per terram ambulare ut serpencia, que pedibus carent vel parvas videntur habere ut serpens et similia, ponitur etiam pro lacertis, et inde repto, -as, et reptilia aquarum sunt repencia terre. Volatile [Gn 1,20] ptačstvie létavé a volo, -as, -re. Cethe grandia [Gn 1,21] veľryby veliké. Cetus, -ti in singulari, sed cete in plurali magnus piscis in mari. Animam [Gn 1,21] tvor. Motabilem [Gn 1,21] hýbající. Multiplicamini [Gn 1,22] plod'te se. Producat [Gn 1,24] vyved'. In genere suo [Gn 1,24] ve svém plodě. Lumenta [Gn 1,24] dobytek. Reptile [Gn 1,24] žížaly plazící, zaměplas. Pisces tamen vocavit Moyses reptilia, quia inpetu quodam serpiunt ut serpentes, qui non secuntur pedibus ut fere, in hoc loco pro reptilibus terre ponitur sed supra, ubi dicit „producant aque reptile“ [Gn 1,20], ibi pro piscibus ponitur. Bestias [Gn 1,24] zvierata. Species [Gn 1,24] obličejův neb tvárnosti. Maskulum [Gn 1,27] samce. Feminam [Gn 1,27] samici. Formavit [Gn 2,7] quo ad corpus. Inspiravit [Gn 2,7], id est spiritum fecit quo ad animam. Subicite [Gn 1,28] podrobte. Animantibus [Gn 1,28] stvoření, scilicet que vivunt. Volucris [Gn 1,30] ptáku. Ad vescendum [Gn 1,30] na pokrmienie. Fecit [Gn 1,7 aj.] stvořil.

Pozn.: Capitulum primum] rubrika jinou rukou | majície] magicze rkp., nadepsáno i | plodície] plodícze rkp., nadepsáno i | plod] před plod škrtnuto plob (?) | ptačstvie] ptaczftwe rkp. | plod'te se] plodte fie rkp. | samce] famczie rkp. | stvoření] ztworzený rkp. | stvořil] ztworzyl rkp. Bresich ... etc.] Mammothrectus 1470 | in Equivocis] Jan z Garlandie, Aequivoca 38r | Spiritus ... imperfectionem] Mammothrectus 1470

Problematika odpovídajícího překladu bible do staré češtiny rezonuje i u autora VýklKruml. Nejednou hodnotí možné překlady a vyjadřuje svůj názor na vhodnost či nevhodnost daného staročeského slova. U některých slov ze staročeských biblických překladů navrhuje náležitější překlad. Např. sloveso *pohaniti* ve verši Jdc 5,11 první a druhé staročeské redakce *kdežto sú pohanění vozové* (BiblOl, *kdežto pohanění sú vozové* ~Lit; *ztlučení* ~Pad, *zetření* ~Praž³³⁰) navrhuje VýklKruml nahradit slovesem *potřieti*: *Collisi pohanění. Sic exponunt, sed videre melius potřieni. Collidere dicitur simul ledere vel conquasare* (VýklKruml 41ra). Dále dává například pro překlad latinského *brucus* přednost slovu *chrúst* před slovem *pondrav*: *Brucus* [HierProl. 7], *quidam vermis brevis, dicitur a brucos, quod est brevis chrúst, alii exponunt pondrav, sed primum melius est* VýklKruml 2va. Podobně hodnotí tyto dva ekvivalenty i na jiném místě: *bruco* [Prol. ad Jl] *chrústem, vulgaris habet pondravem, sed non est sic, proprie dicitur chrúst* VýklKruml 193vb.³³¹

³³⁰ Srov. StČS s. v. *pohaniti*.

³³¹ Další příklady srov. StČS s. v. *nachový* 2, *nebeský* 1/1, *netbalý* 2, *okružiti*, *otlučení*, *patěsky*, *plav* 4, *přěbraný* 1, *přěčiščený*.

3.1.6.3 Slovník olomoucký (SlovOl)

K biblickým slovníkům můžeme přiřadit exemplář z rukopisu olomoucké kapitulní knihovny se signaturou CO.362. Jedná se o poměrně rozsáhlý latinský výkladový slovník, v rukopisu zabírá ff. 44r–85v. Text začíná slovy *[I]n omnibus gentibus*,³³² čímž odkazuje na první heslo Papiova slovníku: *[A] Littera in omnibus gentibus ideo prior est litterarum, quia ipsa nascentibus vocem prior aperiat*. (Papias, *Elementarium doctrinae rudimentum*). Podle textových shod by se mohlo se jednat o výtah z Britonova biblického slovníku *Summy*.³³³ Text je též velmi blízký slovníku *Lucianus*. Slovník obsahuje glosy německé (např. *Abruptus dicitur vulgariter abgebrochen* 44r) a české (např. *Cartillago tenerum os, vulgariter chrstává kost* 52r).

3.1.6.4 Latinský výkladový biblický slovník *Interpretace*

Stejně jako Marchesiniho *Mammotrectus* bylo v Čechách glosováno lexikografické dílo, které se zaměřuje pouze na „výklad temných slov evangelií a epištol postupně, alespoň na začátku, podle časového pořadí perikop“.³³⁴ Upozornil na něj jako první Bohumil Ryba³³⁵ a za edici *Mamotrektu břevnovského* (MamBřevn) zařadil ukázkou ze začátku textu. Jde nepochybně o dílo cizího původu, v němž „byly poučky italské exegetické práce, podané zprvu jen latinsky, popularizovány pro potřebu německého kléru“.³³⁶ Jedním z textů obsahujících vybrané německé překlady heslových slov je například rukopis Bavorské státní knihovny se signaturou Clm 19632 ze 14. a 15. století,³³⁷ kde jsou na ff. 165v–169v zapsány latinské *Exposiciones* s příležitostnými německými glosami (*Incipiuntur interpretaciones rarorum vocabulorum epistolarum et ewangeliorum etc. In ewangelio „Cum aprouinquasset Ihesus Bethphage“ habetur osanna et est idem, quod laus vel salva nos* 165v). Jedná se o zlomek, text končí heslem *levigo* (*Levigo, -as dicitur plano, -nas, inde levigatus. Unde ibi fac tibi archam de lignis levigatis, id est planatis etc. etc. etc. Expliciunt interpretaciones bone et utiles omnibus* 169v). Německé překlady nacházíme v těchto heslech:

1. *In epistola „Venit Elias Bersabee“ habetur iuniperum et est idem, quod arbor, ubi crescunt fraga walchelderber* 166r
2. *Merica, merice est nomen arboris ... potest esse idem, quod vulgariter tegelnik* 166v
3. *genimina viperarum, id est generaciones, quod vulgariter dicitur rogen* 168r–168v
4. *In epistole „Ecce ego mitto angelum“ habetur herba fulonum et est idem, quod vulgariter dicitur wyet et proprii nomine dicitur sandixiata* 168v

V českém prostředí písaři v různé míře upravovali latinské výklady a připojovali k německým výkladovým slovům české ekvivalenty nebo je jimi nahrazovali. Dílem s podobným osudem je například slovník *Lucianus*. Dílo bylo u nás hojně opisováno, Ryba ve studii cituje jedenáct rukopisů z pražských knihoven (osm úplných a tři neúplné), které obsahují české glosy:³³⁸

³³² Odtud zkratka „InOmG“ používaná SSL.

³³³ O slovník *Brito-Epitome* (či *Brito novus*), který na základě Britona vytvořil Johannes z Erfurtu v roce 1309, se zřejmě nejedná, jak jsme mohli srovnat s ukázkami *Brito-Epitome* uvedenými u GRUBMÜLLERA (1967, s. 72n.).

³³⁴ RYBA, 1940, s. 59.

³³⁵ Srov. RYBA, 1940, s. 59–68.

³³⁶ RYBA, 1940, s. 67.

³³⁷ Srov. HALM, 1969, s. 261.

³³⁸ Srov. RYBA, 1940, s. 59–60.

- 1) Rkp., Praha, NK, fond Knihovna kláštera benediktinů v Břevnově – deponát, sign. 37, 1407, ff. 131r–147r (Ryba: B).
- 2) Rkp., Praha, KapPraž, sign. C 39/2, konec 14. – začátek 15. století, ff. 76r–87r (Ryba: C).
- 3) Rkp., Praha, KapPraž, sign. E 46, 2. polovina 15. století, ff. 196r–217v (Ryba: E).
- 4) Rkp., Praha, KapPraž, sign. O 42, 1. polovina 15. století, ff. 78v–103v (Ryba: F).
- 5) Rkp., Praha, KapPraž, sign. F 77, 1. polovina 15. století, ff. 272v–290r (Ryba: K).
- 6) Rkp., Praha, NK, sign. III H 14, 14.–15. století, ff. 61r–78r (Ryba: M).
- 7) Rkp., Praha, NK, sign. XI D 6, 15. století, ff. 132r–157r (Ryba: N).
- 8) Rkp., Praha, NK, sign. XI E 6, 14.–15. století, ff. 94r–112r (Ryba: O).
- 9) Rkp., Praha, NK, sign. III A 14, 15. století, ff. 62v–64v, neúplný, připojen k SlovLucR (Ryba: R).
- 10) Rkp., Praha, KapPraž, sign. A 59/1, 1. polovina 15. století, ff. 127v–129r, neúplný (Ryba: S).
- 11) Rkp., Praha, NK, sign. I D 21, 15. století, ff. 169r–173v, neúplný (Ryba: T).

Připojujeme další rukopisy, úplné i neúplné:

- 12) Rkp., Praha, NK, sign. VIII G 29a, konec 14. století (?), f. 105v, neúplný (označujeme jako G).
- 13) Rkp., Praha, NK, sign. VII E 10, 1. polovina 15. století, ff. 135r–149r (označujeme jako H).
- 14) Rkp., České Budějovice, Biskupská knihovna, sign. I Bi 12, konec 14. – začátek 15. století, ff. 3ra–17rb (označujeme jako P).
- 15) Rkp., Praha, NK, sign. I E 29, 1450–1460, ff. 323r–359r (označujeme jako Q).
- 16) Rkp., Bratislava, UK, sign. Ms 1207, 1443, ff. 214ra–203ra (označujeme jako U).
- 17) Rkp., Bratislava, Kapitulná knihovna, sign. 85, 1384–1385, ff. 73ra–85rb (označujeme jako V).
- 18) Rkp., Opava, Knihovna Slezského zemského muzea, sign. RB 3, 15. století, ff. 94v–103r (označujeme jako W).

Původní název díla se nedochoval, v rukopisech bývá označeno jako *Exposiciones vocabulorum de ewangeliiis* (rkp. B, E), *Exposiciones vocabulorum diversimodorum* (rkp. P), *Nota vocabula super Ewangelia et Epistolas* (rkp. Q), *Vocabula* (rkp. T), *rara vocabula epistolarum necnon ewangeliorum* (rkp. W), *Ewangelii interpretacio* (rkp. O), *Mamotractus* (rkp. O, podobně F). Ryba³³⁹ dílo kvůli stručnosti nazývá česky *Interpretace*. Latinské *Interpretace* začínají výkladem temného slova *hosanna* z 21. kapitoly Matoušova evangelia a pokračují výkladem dalších slov z následujících perikop, srov. počáteční heslo: *In ewangelio „Cum appropinquasset Ihesus“ [Mt 21,1n.] habetur: Osanna [Mt 21,9], et significat idem, quod salus vel salva nos* rkp. B.³⁴⁰

Znění textu *Interpretací* je v jednotlivých rukopisech poměrně odlišné, proto Ryba³⁴¹ vydal ukázkou jen z rkp. B, zvláště ty úseky, které obsahují nelatinská slova, německá a česká, u kterých uvedl všechny varianty z jemu známých rukopisů. Uvádíme ve výtahu pouze česká slova podle Rybovy edice spolu s překládaným latinským výrazem, avšak v transkribované podobě a doplňujeme čtení dalších nalezených rukopisů (GHPQUVW):

1. *dromedarius ... vosel ... mzhyně* F (ad B 130vb, *voffor ... Mzhynye* Q)
2. *Enigma ... u pohádcě nebo u podobenství* G (ad B 131ra)

³³⁹ Srov. RYBA, 1940, s. 60.

³⁴⁰ RYBA, 1940, s. 60.

³⁴¹ Srov. RYBA, 1940, s. 60–67.

3. *pinnaculum* ... zábradla B 131ra (= CEF GHMNOPQW)
4. *iuniperum* ... jalovec O (ad B 131rb)
5. *Uva* ... jíníe B 131rb (= EHNO, jíní CFMW)
6. *cuneus* ... klín U 217ra
7. *Mirica* ... vlčie lýko B 131va (= CEF GMNPVW + vel vršes H, vlčé lýko O, vlčie lejko Q, vlčí lýko U)
8. *blasphemia* ... potvora, sočba B 132ra (= EFMNP, soczka V, + porúhanie FQ)
9. *Pharizeus* ... licoměrník B 132ra (= ENPV, licomerník FQ)
10. *panis* ... vikve FQ (ad B 132rb)
11. *genimina* ... jikry B 133ra (= CEF GHNOPQVW, jikru M)
12. *stipendiis* ... žold N (ad B 133ra)
13. *ventilabrum* ... větrník (wyetrzynyk rkp.) K (ad B 133ra)
14. *colare* ... cediti K (ad B 133ra)
15. *frunium* ... třeslo B 134ra (= CEF HNMPQ, třeslo O)
16. *ascia* ... struh B 135ra (= CEF HMNOPQV, násěč K)
17. *levigal* ... hobl B 135ra (= EOPQV, hoble CFHM)
18. *oscitare* ... zievati B 135ra (= CEF HNMPQW, zévati O, zievaci V)
19. *fillea* ... mrkev B 135rb (= CEF HNOPQ) vel saděčka B 135rb (= EF HNOPV)
20. *Rampnum* ... pupenec Q 332r
21. *fomes* ... zápal Q 335r
22. *pessulum* ... závora B 136rb (in marg.)
23. *cremium* ... oškvarek N, škvarek H (ad B 137rb)
24. *celtes* ... dláto N (ad B 137va)
25. *sinus* ... lóno N (ad B 137va)
26. *pupillus* ... lútká B 137vb (= EMNOPQ)
27. *pupilla* ... zřiedlnice B 137vb in marg. (víčka V)
28. *cuneus* ... calta ... klín N (ad B 138vb)
29. *licium* ... přadeno ... vratidlo N (ad B 139rb)
30. *epulo* ... žráč N (ad B 139vb)
31. *gentacula* ... sniedanie KN vel frýnort N (ad B 139vb)
32. *singultat* ... ščká B 143ra (= EFMO, štčká N, sczamka V)
33. *singultare* ... ščkáti K (ad B 143ra)
34. *stertere* ... chrápati B 143ra (= CEMNOP, chrápací V)
35. *glucio* ... pozřieti K (ad B 143ra)
36. *vicia* ... víkev K (ad B 145rb)
37. *taxus* ... tis Q 357v
38. *eructo* vyřihám H 144v
39. *sternuto* kýchám H 144v

V *Interpretacích* jsou obsaženy lexikální jednotky běžné slovní zásoby staré češtiny. Ojediněle je pak hapax legomenon *saděčka*, doložené v 7 rukopisech (BEFNOPV), srov. *In Psalmo* [16,14] *habetur: Saturati sunt filleis. Fillea (...) est herba dulcis valens ad manducandum, quam ortulani solent plantare, et dicitur vulgariter mrkev vel saděčka (scilicet pasternack)* B 135rb. Motivací pro tento název mrkve je výklad *ortulani solent plantare* „je pěstována, vysazována“, tedy stč. *saděčka*. ESSČ zachycuje jen adjektivum *sažený* s 1. významem „(o rostlinách) sázený, vysázený, roubovaný“ či substantivum *sázěnie* od slovesa *sázěti*. Hapax legomenon *saděčka* můžeme také srovnat s názvem houby, který se nachází v Žídkově encyklopedii *Liber viginti*

arcium. Ve výkladu řemeslníka zvaného *forestarius* (jedná se o osobu žijící v lese nebo u lesa a zásobující obyvatele měst lesními plodinami, jako jsou houby a lesní jahody apod.) jsou ve výčtu lesních plodin mezi houbami jmenovány i houby zvané latinsky *plantos* s českou meziřádkovou glosou *sadovky* (ŽidArt 186va).

3.1.6.4.1 Nově nalezené rukopisy *Interpretací*

Interpretace, rkp. G

Krátký zlomek či výtah z latinského výkladového slovníku *Interpretace* je zapsán mezi různými výtahy a poznámkami („103a–106b Excerpta varia et notae grammaticae“³⁴²) na jediném celém foliu (105v, snad k němu patří i popsáný úzký proužek u tohoto folia, na němž však české glosy nejsou) v rukopisu pražské Národní knihovny se signaturou VIII G 29a z 14. a 15. století, kde jsou zapsány i dva jiné slovníkové texty (SlovBoh a SlovRohD). Zlomek obsahuje výtah ze začátku slovníku a najdeme v něm čtyři české glosy, které se ve většině shodují s glosami z jiných rukopisů, jen české překlady *u pohádcě nebo u podobenství* za latinské *enigma* v jiných známých rukopisech doloženy nejsou.

Interpretace, rkp. H

V pražské Národní knihovně se nachází další rukopis se signaturou VII E 10 z 1. poloviny 15. století s textem *Interpretací*, který obsahuje několik českých textových glos. Text bez nadpisu začíná slovy *In ewangelio „Cum appropinquasset Ihesus Ierosolimam“ habetur osanna* (135r) a končí slovy *Quoniam tacui inveteraverunt ossa mea ... signat quosdam vermes, qui ossa corrodunt homini, inveteraverunt, id est corroserunt etc.* (149r). Na konci jsou připsány tři hesla: *Prodygus marnotrátce* (*marnotracje* rkp.). *Fenerator usuarius*. *Longanimitas dlúhomyslnost*. Za nimi následuje výklad čtverého smyslu s českými textovými glosami.

Interpretace, rkp. P

České glosy *Interpretací* z rukopisu českobudějovické Biskupské knihovny se signaturou I Bi 12 pocházejícího z přelomu 14. a 15. století jsou otištěny v transliterované podobě v katalogu českobudějovických rukopisů, odkud je přebíráme.³⁴³

Interpretace, rkp. Q

Latinský výkladový slovník je zapsán v rukopisu pražské Národní knihovny se signaturou I E 29 těsně za latinsko-českým mamotrektem (MamUKD) na ff. 323r–359r. Je označen jako *Nota vocabula super ewangelia et epistolas*. Jedná se o pozdní rukopis z 2. poloviny 15. století.

Interpretace, rkp. U

V bratislavském rukopise Univerzitní knihovny se signaturou Ms 1207 s teologickými i historickými texty z roku 1443 se nachází i tzv. *Vocabula bona et utilia* (214ra). K latinským *Interpretacím* bychom jej mohli přiřadit na základě popisu díla v explicitu „*Expliciunt vocabula ewangeliorum et epistolarum necnon ymnorum et hystoriarum. Et hoc sub anno domini millesimo quadringentesimo quadragesimo iijo per me Mualocin [= Nicolaum] proxima feria sexta ante octavam Epiphanie [12. 1.] in villa Krikeri*“.³⁴⁴ Ve výkladu heslových slov jsou použity někde

³⁴² TRUHLÁŘ, 1905, s. 599.

³⁴³ Srov. RYBA, 1974, s. 18.

³⁴⁴ SOPKO, 1981, s. 147.

„české, resp. slovenské (?) glosy“,³⁴⁵ např. ve výkladu na lat. *cuneus: aliquando est coctus panis, aliquando durum lignum, quod alia ligna dividit, quod vulgariter dicitur klín* (217ra), a na lat. *mirica: et potest esse illa radix vel arbor, quam vocant vulgariter vlčí lýko* (233ra).³⁴⁶

Interpretace, rkp. V

Nejstarší datovaný rukopis s *Interpretacemi* je datován do let 1384–1385 a je uložen v bratislavské Kapitulné knižnici pod signaturou 85 (*In ewangelio Cum appropinquasset Ihesus habetur osana et est idem, quod salus, vel salva nos* 73ra – *Explicit explicio dominice oracionis* 85rb). České glosy přebíráme z přepisu v katalogu rukopisů.³⁴⁷

Interpretace, rkp. W

V teologickém rukopise Slezského zemského muzea se signaturou RB 3 z 15. století jsou *Interpretace* zapsány na ff. 94v–103r (*[I]n ewangelio Cum appropinquasset Ihesus habetur osanna – Expliciunt rara vocabula epistolarum necnon ewangeliorum*). Jedná se pouze o část *Interpretací* s nízkým počtem českých textových glos.

3.1.7 Latinský výkladový alfabetař s českými glosami

Rukopis knihovny Metropolitní kapituly u sv. Víta se signaturou L 90/5 obsahuje latinskou encyklopedii *Liber ethimologiarum* Isidora ze Sevilly, jejíž opis byl podle explicitu dokončen před Vánoci roku 1419. Za encyklopedií se na ff. 180r–225v nachází latinský výkladový slovník s českými a německými glosami. Slovník je uspořádán abecedně a vyznačuje se velmi stručnými heslovými odstavci, které se kromě heslového slova skládají z latinského synonyma, stručného výkladu a výjimečně českého nebo německého ekvivalentu. Slovník je zaměřen na méně známé latinské výrazy, obsahuje vysoké množství grécismů, mohlo by se proto jednat o slovník sestavený na základě latinských slovníků Papia či Hugucia.

České a německé glosy nahrazují nebo doplňují latinský výklad. Německá slova jsou např. v těchto heslech: *Andedia brantreit* 182va. České ekvivalenty nahrazují výklad např. v heslech *Acervus stoh* 180rb, *Artocree koblihy* 184ra, *Bedulania břéza* 185ra, *Volula břechtan* 223vb. Latinský výklad doplňují např. v heslech: *Aebulum herba oman* 181ra, *Calcis calx vápno* 186ra, *Calco aes. Bene -go auricalcos mosaz, aes et aurum est* 186ra, *Plumarium vestis plumis impleta peřina* 209rb *Vitellum rubedo ovi žlútek* 223v, *Viticella, herba similis viti chmel* 223va, *Vimen, virgultum molle rokytie* 224vb. Některé české lexémy z tohoto slovníku jsou ojedinělé, např. *obytel* „útlek, ubytovací zařízení, hostinec (?)“ (*Stabulum obytel, sub quo viatores pausant, diverticulum* 218rb) a *ostrobod* „pichlavá rostlina, bodlák n. hloh apod.“ (*Tribulus, carduus, herba acuta ostrobod* 222rb).³⁴⁸

3.1.8 České glosy ve vídeňském rukopisu *Liber synonymorum*

Friedrich Repp v článku *Die alttschechischen Glossen der Codex 5189 der Österreichischen Nationalbibliothek*³⁴⁹ jak zpřístupnil glosy na přídešti vídeňského rukopisu Cod. 5189³⁵⁰

³⁴⁵ SOPKO, 1981, s. 147.

³⁴⁶ Transkribujeme na základě transliterovaného přepisu v katalogu rukopisů (SOPKO, 1981, s. 147).

³⁴⁷ Srov. SOPKO, 1981, s. 115.

³⁴⁸ Srov. StČS s. v. *obytel, ostrobod*.

³⁴⁹ Srov. REPP, 1960, s. 243–252.

z 2. poloviny 15. století (MamMenč), tak upozornil i na dalších dvanáct českých glos, celkem šestnáct slov, které našel v hlavním textu rukopisu (1r–177r), a vydal je spolu se stručným rozbořem.³⁵¹ Glosovaný latinský text určujeme podle incipitu *Ad mare [ne] videar deferre camino*³⁵² jako latinský lexikografický text *Liber synonymorum* či *Synonyma*, připisovaný Janu z Garlandie.³⁵³ Jedná se o školní jazykovou příručku, která vykládá latinské výrazy prostřednictvím řady synonym.

České glosy na základě Reppova vydání a Rybových připomínek³⁵⁴ transkribujeme takto:

[12v] *Themo oje*
longale ruzvod
 [51v] *mercidicus řečník*
 [60v] *leporarius vyžle*
odorinsecus slédník
 [63r] *nasturcium vel troclee skřipec*
 [77r] *Doma, domatis svislo*
 [86r] *Eunuchus hynkšt*
 [109v] *suborta úborek*
 [127r] *floccos ostržizky*
floccus ostržizky
 [132r] *sternucio ckáti, kýchati, krkati, chrkati, zkrť*

Pozn.: ruzvod] srov. rozvora *Ryba* | vyžle] wýžle *Repp*, výžle *Ryba* | nasturcium] nasturgu(m) *Repp* | svislo] fwyflo *Repp*, svisle *Ryba* | suborta úborek] suborta vbark, vborek (?) *Repp*, nejasné | floccos ostržizky] floccos Ostržířky *Repp* | sternucio] sternutio *Repp* | zkrť] nejasné

3.1.9 Latinský výkladový slovníček právní s českými překlady

Latinský výkladový slovníček s českými překlady heslových slov stručně vykládá *differentiam* („rozdíl“) mezi sedmi právními pojmy (srov. *Nota differentiam inter omagium, feodum, vazallium, angarium, precaria, exaccionem et collectam* Slov NK XI E 7, 120v).

Dochoval se v několika rukopisech a verze latinského výkladového slovníčku je v nich proměnlivá:

- 1) Rkp., Praha, NK, sign. XI E 7, 15. století, f. 120v, Slov NK XI E 7.
- 2) Rkp., Olomouc, ZA Opava, pobočka Olomouc, fond Metropolitní kapitula, sign. CO.517, začátek 15. století, f. 185v, Slov CO 517.
- 3) Rkp., Praha, KapPraž, sign. K 7, 1. polovina 15. století, f. 131v, Slov KapPraž K 7.
- 4) Rkp., Praha, KapPraž, sign. M 117, 14. století, f. 85r, Slov KapPraž M 117.
- 5) Rkp., Praha, KapPraž, sign. M 136, 1. polovina 15. století, f. 107r, Slov KapPraž M 136.
- 6) Rkp., Praha, KapPraž, sign. O 56, 1. polovina 15. století, ff. 53v, Slov KapPraž O 56.
- 7) Rkp., Louny, SOA Louny, fond AM Žatce, sign. XVI B 1, 1. polovina 15. století, ff. 48v–49r, Slov Žatec.

³⁵⁰ *ÖNB-HANNA-Katalog* [online]. Citováno dne 21. 7. 2013. Dostupné z WWW: <<http://data.onb.ac.at/rec/AL00175703>>.

³⁵¹ Na edici českých glos z rkp. *ÖNB Cod. 5189* reagoval RYBA (1963, s. 363) náležitými kritickými poznámkami.

³⁵² Srov. WALTHER, *Initia* 374. SCHWARZENBERG (1972, s. 284) cituje incipit takto: „(A)d mare ne videar latices deferre, camino“.

³⁵³ Srov. WORSTBROCK, 1983, s. 616n.

³⁵⁴ Srov. REPP, 1960, s. 244; RYBA, 1963, s. 363.

V latinském výkladovém slovníčku jsou doloženy tyto české právní pojmy a spojení: stč. *manstvie* za lat. *omagium* (Slov NK XI E 7, 120v; Slov CO 517, 185v; Slov KapPraž K 7, 131v; Slov KapPraž M 117, 85r; Slov KapPraž M 136, 107r; Slov KapPraž O 56, 53v; Slov Louny, 48v), stč. *man* za lat. *omagialis* (Slov CO 517, 185v; Slov KapPraž M 136, 107r; Slov KapPraž O 56, 53v), stč. *náprava* za lat. *feodus* (Slov NK XI E 7, 120v; Slov CO 517, 185v; Slov KapPraž K 7, 131v; Slov KapPraž M 117, 85r; Slov KapPraž M 136, 107r; Slov KapPraž O 56, 53v; Slov Louny, 48v), stč. *nápravník* za lat. *feodalis* (Slov NK XI E 7, 120v; Slov CO 517, 185v; Slov KapPraž K 7, 131v; Slov KapPraž M 117, 85r; Slov KapPraž M 136, 107r; Slov KapPraž O 56, 53v; Slov Louny, 48v), stč. *ješto z nápravy slúží* za lat. *vazallium/vazallus* (Slov NK XI E 7, 120v; Slov KapPraž K 7, 131v; Slov KapPraž M 136, 107r; Slov KapPraž O 56, 53v; Slov Louny, 48v; *jenž z nápravy slúží* Slov KapPraž M 117, 85r), stč. *šos a lozunk* za lat. *exaccio* (Slov KapPraž O 56, 53v; Slov KapPraž M 136, 107r).

3.1.9.1 Klementinský latinský výkladový slovníček právní (Slov NK XI E 7)

První verze latinského výkladového slovníčku je zapsána v klementinském rukopisu se signaturou XI E 7 z první čtvrtiny 15. století, obsahujícím většinou komentované veršované texty, které se používaly ve škole k výuce latiny a etiky (*Carmen de aequivocis*, *Carmen de synonymis* a *Carmen de compositis verborum* Jana z Garlandie s komentářem; *Summa de poenitentia* s komentářem a českým meziřádkovým překladem {Poenit} aj.).³⁵⁵ Text slovníčku v klementinském rukopise byl porušen pobodáním a pořezáním a ne všechna slova jsou čitelná. České překlady jsou psány přímo v textu, většinou za výkladem pojmu (*Nam omagium est, quando duces seu principes grate se subiciunt imperatori sibi subdentes vexillum suum. Vulgariter vocatur manstvie, inde omagialis* Slov NK XI E 7, 120v).³⁵⁶

3.1.9.2 Olomoucký latinský výkladový slovníček právní (Slov CO 517)

Další rukopis pochází z olomoucké kapitulní knihovny, je označen signaturou CO.517. Na foliu 185v je mezi různými poznámkami připsán i právní slovníček, který se skládá z latinské výkladové části s nadepsanými českými překlady heslových slov, za kterou následuje sedm latinsko-českých dvojic:

[185v] *Iudicium bannitum dicitur zahájený súd. Iudicium autem contestatum obsazený súd.*

Emenda dicitur vina. Apellacio orteil. Quittacio zdluhozprošćenie.

Forma arbitralis ubrmanský list. Forma emphiotetica purkrechský list.

Pozn.: zahájený] Zahagny rkp.

3.1.9.3 Kapitulní latinské výkladové slovníčky právní (Slov KapPraž M 136, Slov KapPraž O 56)

Z 1. poloviny 15. století pocházejí dva kapitulní rukopisy, které mají shodné znění výkladového slovníčku. Prvním je rukopis se signaturou M 136, na ff. 107r jsou zapsány dva právní slovníčky latinský výkladový s českými textovými glosami a překladový latinsko-český. Druhý kapitulní rukopis se signaturou O 56 obsahuje také dva právní slovníčky, první latinský je zapsán na f. 53v, druhý latinsko-český se nachází na f. 56v. K výkladovému slovníčku v těchto rukopisech je na konci přidáno několik latinsko-českých dvojic:

³⁵⁵ Srov. TRUHLÁŘ, 1901, s. 199.

³⁵⁶ Text Slov NK XI E 7 vydal TRUHLÁŘ, 1901, s. 199n. (krátkou ukázkou uveřejnil též ČERNÝ, 1894, s. 231). V GbSlov je citován pod zkratkou SequB (s. v. *manstvie*).

[Slov KapPraž O 56, 53v, Slov KapPraž M 136, 107r] *Forma emphiotetica purkrechtský list neb poddací. Disbrigare zpraviti, vymoci, vypraviti. Liberare zprostiti. Fibula zápona. Nuto chvěpli. Titulus přepis. Singultat ščká. Fulo valchář. Electrum zvonovina.*

3.1.9.4 Žatecký latinský výkladový slovníček právní (Slov Žatec)

Žatecká formulářová sbírka z 1. poloviny 15. století, která je nyní uložena v Státním okresním archivu Louny ve fondu Archivu města Žatce pod signaturou XVI B 1, obsahuje kromě opisů listin a formulářů³⁵⁷ také dva lexikografické texty. Na ff. 48v–49r se nachází *Differencia inter omagium* (Slov Louny, 48v) a na spodním okraji f. 68r pod latinskou listinou je zapsán jinou rukou latinsko-český slovníček různorodých pojmů. Latinský výkladový slovníček obsahuje pouze čtyři české textové glosy a není rozšířen o další hesla jako texty v Slov CO 517, Slov KapPraž M 136 a Slov KapPraž O 56.

3.1.10 České glosy v latinské encyklopedii Pavla Žídky

Rozsáhlá latinská encyklopedie *Liber viginti arcium* (*Kniha dvaceti umění*, ŽídArt) je původním dílem českého spisovatele Pavla Žídky (po roce 1413 – 1471), který je též autorem staročeského spisu *Správovna* (ŽídSpráv). Tu stejně jako encyklopedii věnoval autor Jiřímu z Poděbrad. Encyklopedie *Liber viginti arcium* je dochována v unikátním rukopise, který je uložen v Jagellonské knihovně v Krakově pod sign. ms. 257. Rukopis vznikl na přelomu padesátých a šedesátých let 15. století, dokončen byl asi v roce 1463.³⁵⁸ Dílu se soustavně věnuje Alena Hadravová, jež dosud vydala dvě části encyklopedie: výklad o řemeslnících (1997) a přírodovědnou část encyklopedie (2008). Latinský text je opatřen příležitostnými staročeskými glosami. Glosy jsou jednak marginální a překládají záhlaví hesla, jednak jsou interlineární a překládají výraz z textu hesla. Staročeské glosy nacházíme v přírodovědné části na ff. 175r–180r, kde překládají názvy ptáků, plazů a ryb, a ve výkladu o řemeslnících na ff. 185r–190r, kde překládají názvy řemeslníků, pracovních nástrojů a výrobků.³⁵⁹

3.1.10.1 České glosy v přírodovědné části

Staročeskými glosami se jako první v novověku zabýval polský badatel Josef Muczkowski, který pro české obrozence a zejména pro Josefa Jungmanna pořídil excerpce některých staročeských glos.³⁶⁰ Jungmann excerpce zařadil do hesel svého pětidílného *Slovníku česko-německého* (1835–1839) a ukázkou vydal též v článku o Pavlu Žídkovi a jeho dílu.³⁶¹

Liber viginti arcium stojí na mnohých antických i středověkých pramenech. Přímo nepochybně čerpá z latinské encyklopedie Tomáše z Cantimpré *Liber de natura rerum*.³⁶² K dalším pramenům Žídkovy encyklopedie patří i Klaretovy latinsko-české slovníky *Bohemář* a *Glosář* a právě tato díla jsou zdrojem marginálních staročeských překladů v přírodovědné části o ptácích, hmyzu, rybách, čtvernohých zvířatech a stromech. Ne všechny české glosy u názvů zvířat jsou dnes čitelné, některé byly zalepeny do hřbetu knihy a jiné byly při vazačské práci

³⁵⁷ Jedná se převážně o texty psané latinsky. Sbírká však obsahuje také kratší texty německé (např. německý výnos Václava IV. *Littera Maiestatis* 60r–60v) a české (např. *Littera increpatoria Bohemicalis subtilis* „Lací list český jadrný“ 53r).

³⁵⁸ Srov. HADRAVOVÁ, 2008, s. 13nn.

³⁵⁹ Ukázky rukopisu s českými glosami viz HADRAVOVÁ, 2008, s. 18n.

³⁶⁰ HADRAVOVÁ, 2008, s. 21.

³⁶¹ Srov. JUNGSMANN, 1837, s. 231n.

³⁶² Srov. HADRAVOVÁ, 2008, s. 48.

oříznuty s okrajem stránky, takže se někdy ztratil začátek, někdy konec slova. Přesto stč. glosy poskytují dostatek lexikálního materiálu pro revizi některých dochovaných klaretismů, jako je např. *nepřák*.³⁶³ Nejméně čtrnáct Žídkových hesel obsahuje český překlad oproti Klaretovi navíc, mezi nimi také ojedinělé *dětelík*, *šprinclík*.³⁶⁴

Na základě Žídkovy encyklopedie a staročeských glos předkládá Hadravová hypotézu, že „snad existoval dnes již ztracený či nám neznámý text, který mohl být společným pramenem jak Klaretovy slovníkářské excerpce, tak plného Žídkova opisu, a že tedy Žídek možná více méně uchovává podobu textu, jakou mohl znát a z níž mohl vycházet sto let před ním při tvorbě svých heslářů i Klaret“.³⁶⁵ Též pokládá za možné, že „tento hypotetický pramen mohl již obsahovat i staročeskou terminologii, odkud ji převzal i Klaret.“³⁶⁶ Soudí tak na základě dokonalého prolínání latinského i českého názvosloví v pasáži o řemeslnících a na základě pravopisu staročeských glos. „Jotace po hlásce *g*, která byla ve staročeských pramenech náležitá před rokem 1300, ale přesto ji najdeme i u Žídky (srov. hesla 169, 284, 301, 311 a 390), svědčí o tom, že Pavel Žídek čerpal ze staršího pramene než byly Klaretovy slovníky.“³⁶⁷ Tento argument si zaslouží opravu, zápis jotace po grafému (!) *g*, který je v zápisu nejčastěji používán pro foném /j/, se objevuje v 1. polovině 15. století ještě poměrně často, ačkoli ztráta jotace po palatálních hláskách *j* a *ň* probíhala dříve než po ostatních hláskách,³⁶⁸ a nezřídka zápis krátké jotace po *j* najdeme vlivem písarské tradice i v rukopisech druhé poloviny 15. století. Žídkovou předlohou se staročeskými výrazy mohl být tedy rukopis 2. poloviny 14. století nebo i 15. století. Staročeská slova zapsaná v Žídkovi s jotací nacházíme takto zapsaná i v jiných staročeských památkách: *úklejě* (*vklegie* ŽídArt 179vb, č. 301; *vklegye* KlarGlosA 389 aj.), *jěždík* (*giezdik* ŽídArt 180ra, č. 311; *gyezdyk* Glos NK V H 26, 8r aj.) a *jěžek* (*giezek* ŽídArt 191va, č. 390; *giezek* SlovLucD 47v; *gieziek* VýklKruml 201rb). V případě zápisu slov *jesetr* (*giessetr* ŽídArt 179va, č. 284) a *jelec* (*gielec* ŽídArt 179vb, č. 297) by mohlo jít spíše o jotaci nenáležitou, danou zvrtnou písarskou analogií, nebo o ne neobvyklý (zvl. po zániku jotace) způsob zápisu fonému /j/ spřežkou *gi/gy*.³⁶⁹ Nevylučujeme tedy, že pramenem Klaretových překladů u Žídky mohl být nějaký nedochovaný rukopis se zachovalejším latinsko-českým *Glosářem*, který v zápise zachovával jotaci po fonému /j/.

3.1.10.2 České glosy ve výkladu o řemeslnících

Ve výkladu o řemeslnících se na ff. 186v–189v kromě marginálních překladů názvů řemeslníků nacházejí velmi početné interlineární překlady názvů výrobků a pracovních nástrojů jednotlivých řemeslníků.³⁷⁰ Jedná se jak o překlady staročeské, tak i německé či o německé přejímky. Jak v latině, tak i v češtině, příp. němčině jde často o výrazy, které nejsou v jiných pramenech a historických slovnících doloženy. Vysoký počet latinských výrazů a českých překladů se shoduje s názvy odloženými v Klaretových slovnících, zvl. s rukopisem KlarGlosM. Seznam českých glos (a německých bez odlišení) uvádí v transliterované podobě Hadravová.³⁷¹

³⁶³ Srov. HADRAVOVÁ, 2008, s. 59.

³⁶⁴ Srov. HADRAVOVÁ, 2008, s. 59.

³⁶⁵ HADRAVOVÁ, 2008, s. 57.

³⁶⁶ HADRAVOVÁ, 2008, s. 57.

³⁶⁷ HADRAVOVÁ, 2008, s. 58.

³⁶⁸ Srov. KOMÁREK, 1969, s. 121.

³⁶⁹ Srov. DAÑHELKA, 1985, s. 294 a 296.

³⁷⁰ Srov. HADRAVOVÁ, 1997, s. VIII.

³⁷¹ Pro edici zkontroloval podle rukopisu Jiří Cejnar, srov. HADRAVOVÁ, 1997, s. 66–85.

Podrobněji se českým a německým glosám nikdo nevěnoval,³⁷² ačkoli si česká slova pro svou jedinečnost zaslouží pozornost. Například jediné doklady na staročeskou lexikální jednotku *konědra* pocházejí z Žídkovy encyklopedie *Liber viginti arcium* z oddílu o řemeslnících a z jeho naučného spisu *Správovna*. Termín *konědra* označuje rasa, jehož povolání patří mezi potupná a nečestná řemesla provozovaná veřejně na ulici, avšak jak Žídek připouští, některá z těchto řemesel jsou pro společnost nezbytná: *[I]nhonesta artificia sunt artificia, quarum artifices vitantur ab hominibus, non obstante, quod aliqua ex eis sunt necessaria, ut est tortor (gl.: kat), campeta (gl.: hycl), paledra (gl.: konědra)* ŽídŘemesl 1685–1688; *Řemeslníky tyto rozmohl jest: ... kata, krále, nevěstky, hanpejs, konědra a jiná řemesla po ulicích* ŽídSpráv 227–228. Výrazem *konědra* je v knize o řemeslnících glosován Žídkův neologismus *paledra* odvozený od substantiva *paledrus* ‚zmrzačený kůň, kůň ve špatném tělesném stavu‘ (srov. *paledrus, i. equus distortus et terribilis* DiefGlos 406). *Konědra* se vyskytuje v těsném sousedství řemeslníka zvaného *hycl*. Jedná se o ojedinělý staročeský apelativní doklad na lexém *hycl*, jenž označuje rasa zabíjejícího potulné psy³⁷³ a jenž byl přejat ze slezského slova *hitzel* ‚ras‘.³⁷⁴

3.1.11 Latinsko-německý slovník *Diefenbachův* s českými překlady (SlovDief)

Poměrně vysokým počtem českých překladových glos se vyznačuje latinsko-německý slovník v rukopisu Knihovny Národního muzea v Praze se signaturou II F 4 (dále SlovDief), který kdysi patřil kartouzskému klášteru v Erfurtu.³⁷⁵ Rozsáhlý slovník zabírá folia 1r–406v a byl dokončen roku 1470 (*Et sic est finis anno Domini M^o CCCC^o LXX feria III ante Translacionem s. Wenceslai* 406v „A tak to je konec léta Páně 1470 v úterý před Přenesením sv. Václava [tj. 28. února]“). Za slovníkem následuje řecko-latinský abecední slovník (410r–414r) a latinský obrazový diagram příbuzenských vztahů (414r–415r).

Hesla řecko-latinského slovníku se skládají z řeckého výrazu (v latinizované podobě), z latinského ekvivalentu a z odvozeniny od daného řeckého slova s její významovou definicí. Podáváme ukázkou hesel s náslovím G-:

[411r]

Gama mulier. Inde bigamus, id est qui habet vel habuit duas uxores

Ge terra. Inde geometria, id est sciencia de mensuracione terre

Gentos centum. Inde quingenta, id est quinquies centum

Gintos decem. Inde viginti, id est bis decem

[411v]

Gogos duccio. Inde pedagogus, id est puerorum ductor

Genos angelus. Inde orthogenus, id est rectus angelus

Graphos scriptura. Inde orthographia, id est sciencia de recta scriptura

Grama littera. Inde gramatica, id est sciencia de litteris

Genesis soboles. Inde geleloya, id est progenies

³⁷² V historických slovnících staré češtiny jsou doklady z ŽídArt citovány ojediněle (ESSČ s. v. *cvilinkář*, *čeřenník*, *dratevník*, *žinník*; StčS s. v. *přadlička*).

³⁷³ Srov. heslo *hycl* in JUNGEMANN, 1835, s. 788.

³⁷⁴ Srov. NEWERKLA, 2004, s. 352.

³⁷⁵ Srov. DRAGOUN, 2012, s. 218; DIEFENBACH, 1846, s. V.

Na přední předsádce³⁷⁶ je několik drobných slovníčků: latinsko-německý slovníček se 17 hesly, zřejmě se jedná o soupis glos z nějakého textu (např. *Essencia stikeit, Curiose forwiczichleich, Equalitatem gleichait, Perpetuitatem ewichait* atp.), latinský výkladový slovníček názvů hebrejských písmen (*Alleph temptacio vel correctio, Beth domus, habitaculum vel civitas* atp.) a latinsko-český slovníček právních termínů (*Emphitesis purkrecht* atp.).³⁷⁷ Na předním přidešti se nachází převorovo nařízení o používání knihy (*Notandum, quod presens vocabularius pro recursa eorum, qui predicare habebunt fratribus...*) s podpisem *Andreas Foglhawser 1473*, pozdější přípisek s obsahem knihy (*Titulus huius libri: Vocabularius bonus cum vulgari et latina exposicione. Item derivacio aliquorum vocabulorum qx grecis terminis. Item terminorum in arbore consanwineitatis positorum declaracio secundum successionem*) a novodobý podpis *Dr. Lorenz Diefenbach. Offenbach 1846*.³⁷⁸ Lorenz Diefenbach v témže roce vydal slovník pod názvem *Mittellateinisch-hochdeutsch-böhmisches Wörterbuch nach einer Handschrift vom Jahre 1470*. Jedná se o edici výběrovou, z úsporných důvodů jsou vydány jen ta hesla, která obsahují české nebo německé překlady, a rozsáhlé latinské výklady významu heslového slova jsou kráceny.

SlovDief náleží do skupiny latinsko-německých slovníků *Ex quo*.³⁷⁹ Jedná se o volně zpracování založené na redakci M, které je kompilováno s latinským slovníkem *Lucianus* a s latinsko-německým slovníkem *Brevilogus* (srov. *Inbecillus (...) dicitur sanus, validus, quasi sine baculo et sustentamento et hoc secundum Brevilogum. Sed secundum Lucianum dicitur invalidus et impotens ad bellum, infirmus vel egrotus* SlovDief 156r).³⁸⁰ Volně zpracována je i samotná předmluva SlovDief, která je složena z částí převzatých z kompilovaných slovníků. Začíná předmluvou ke slovníku *Brevilogus* (*A, a, a, Domine, nescio loqui, quia puer ego sum, Ieremie primo* [Jr 1,6]. *Licet illud verbum propheticum ab ipso propheta alio fine sine intencione sit enarratum* SlovDief 1r, srov. *A, a, a, Domine Deus, nescio loqui, quia puer ego sum, Ieremie primo* [Jr 1,6]. *Licet illud verbum propheticum ab ipso propheta alio fine sit enarratum* Vocabularius Breviloquus 1479, s. 3), dále je tu vložena celá předmluva k slovníku *Ex quo* (*Sed ex quo vocabularii varii et autentici ... vitam eternam habebunt* SlovDief 1r–1v, srov. *Ex quo vocabularij varij autentici ... vitam eternam habebunt* Vocabularius Ex quo 1, s. 2) a část z předmluvy ke slovníku *Lucianus* (*Sed quia ad huius colleccionis compositionem ... detuperare solent imputaberis* SlovDief 1v, srov. *Sed quia ad huius colleccionis compositionem ... detuperare solent imputabis* SlovLucB³⁸¹).

3.1.12 České glosy v latinsko-německých slovnících *Synonima apotecariorum*

Latinsko-německý slovník zvaný *Synonima apotecariorum* je lékařský alfabetař obsahující cca 30 minerálních a cca 520 rostlinných léčebných přípravků. U každého latinského hesla uvádí jeho početná synonyma, zvláště latinizované řecké, arabské a hebrejské názvy, a německý

³⁷⁶ StČS ji označuje jako „ad 1r“.

³⁷⁷ Viz podkapitola 3.3.6.10.1 Muzejní právní slovníček (Slov KNM II F 4).

³⁷⁸ Srov. BARTOŠ, 1926, s. 88n.

³⁷⁹ Srov. RYBA, 1944, s. 2; MARTÍNKOVÁ, 1999, s. 33, GRUBMÜLLER (1988, s. 52–100) tento rukopis mezi prameny slovníku *Ex quo* neuvádí.

³⁸⁰ Srov. RYBA, 1944, s. 2. Slovníků *Ex quo* kompilovaných se slovníkem *Lucianus* a *Brevilogus* je doloženo více, GRUBMÜLLER (1988, s. 52–100) uvádí tři rukopisy (An2, M6, W6), z toho první je českého původu (rkp., Ansbach, sign. Ms. lat. 104, 2. třetina 15. století, ff. 2r–339r).

³⁸¹ Citováno podle edice in RYBA, 1944, s. 8n.

ekvivalent či ekvivalenty. Aby nedocházelo ke zbytečnému opakování slov, vymyslel autor slovníku důmyslný systém, který podrobně popisuje Bernhard Schnell: slovník autor psal ve dvou sloupcích a heslová slova opatřil pořadovým číslem. Poté co zaznamenal všechna hesla s náslovím A-, začal hesla od B-. Nejprve však zapsal ta hesla s náslovím B-, která byla uvedena jako synonyma pod hesly s náslovím A-, a to v lokálním pořadí, a doplnil k nim čísla hesel s náslovím A-, aby uživatel mohl najít lehce původní heslo, kde je slovo spolu se synonymy a německým překladem uvedeno. Za ně zařadil nové, dosud nezmiňované termíny s náslovím B- s jejich synonymy a německými ekvivalenty. Tato nová heslová slova opět očísloval. Hesla s náslovím C- začínají nejprve výrazy uvedenými již pod hesly s náslovím A- a B- a pak jsou dopsána nová hesla. Tento systém je použit pro celou abecedu až do Z. Celkem tak zachycuje na 4000 jmen rostlin.³⁸²

Autor slovníku *Synonima apotecariorum* je neznámý. Podle rukopisů, jichž je ze 14. a 15. století dochováno přes čtyřicet, vznikl v dolnoněmeckém jazykovém prostředí, odkud se šířil na jih, až třeba do severoitalské Padovy. Na základě většinou lékařského obsahu rukopisů a podle jejich vlastníků, písařů nebo uživatelů lze usuzovat, že slovník *Synonima apotecariorum* užívali pro svou praxi především lékaři vyučení v univerzitním prostředí.³⁸³

K latinsko-německým slovníkům *Synonima apotecariorum* patří nejméně dva rukopisy s českými glosami:

- 1) Rkp., Praha, NK, sign. VIII H 34, 2. polovina 15. století, ff. 86ra–127ra, Slov NK VIII H 34.³⁸⁴
- 2) Rkp., Vídeň, ÖNB, sign. Cod. 5154, 15. století, ff. 56r–80r, SlovSyn (StčSZkratky s. 108).³⁸⁵

Prvním je slovník z rukopisu pražské Národní knihovny se signaturou VIII H 34, který je zapsán na ff. 86ra–127ra. Latinská hesla s náslovím A–Z jsou na ff. 86ra–121rb, pak následuje abecední seznam německých ekvivalentů (ff. 121va–127ra), také je opatřeno čísly hesel, kde se německé překlady nacházejí. K některým německým překladům u latinských hesel s náslovím A-ruka snad ještě 15. století³⁸⁶ dopisovala české názvy, např. k německému překladu *tylle* v hesle 34 *Amentum dulce* (82vb) je připsáno *kopr*.

Druhým latinsko-německým slovníkem *Synonima apotecariorum* se staročeskými překlady je slovník zapsaný ve vídeňském rukopisu se signaturou Cod. 5154 na ff. 56r–80r popisovaný v české tradici jako „latinsko-česká synonyma rostlin z rozhraní 14. a 15. století“³⁸⁷ a označovaný zkratkou SlovSyn. České překlady nejsou uvedeny u všech hesel.³⁸⁸ Výběrově tento rukopis vydal Ferdinand Menčík.³⁸⁹

³⁸² Srov. SCHNELL, 1992, s. 84n.

³⁸³ Srov. SCHNELL, 1995, s. 557n.

³⁸⁴ Srov. SCHNELL, 1992, s. 88 (Nr. 25); *Handschriftencensus* [online]. Citováno dne 21. 7. 2013. Dostupné z WWW: <<http://www.handschriftencensus.de/13577>>.

³⁸⁵ Srov. SCHNELL, 1992, s. 89 (Nr. 37); *Handschriftencensus* [online]. Citováno dne 21. 7. 2013. Dostupné z WWW: <<http://www.handschriftencensus.de/23087>>.

³⁸⁶ Nelze vyloučit, že se jedná o mladší ruku z 16. století.

³⁸⁷ Srov. StčSZkratky s. 108, srov. „z doby kolem r. 1400“ – FLAJŠHANS, 1926, s. XV.

³⁸⁸ Srov. SCHWARZENBERG, 1972, s. 283.

³⁸⁹ Srov. MENČÍK, 1880, s. 6–7. Údajné stč. „koperník (koppnyk)“, uvedené MENČÍKEM (1880, s. 6), je s velkou pravděpodobností německé slovo (srov. *anetum agreste*, *feniculus porcinus*... *herba thuris* ... *ausink*, *alsink*, *kopperink* Slov NK VIII H 34, 87vb).

Další rukopis latinsko-německého slovníku *Synonima apotecariorum* s českými překlady je podle Waltera Dolcha uložen v Roudnické lobkowiczské knihovně:³⁹⁰

- 3) Rkp., Nelahozeves, Roudnická lobkowiczská knihovna, sign. R VI Fc 14, 1. polovina 15. století, s. 1r–31v, SlovLobk.

Údajný rostlinář v kapitulním rukopise O 14 z počátku 15. století na ff. 108v–118v³⁹¹ je spíše herbář, podle Flajšhansova popisu to je „jenom abecední popis jednotlivých drog latinský, při čemž k nadpisu bývá často překlad německý, zřídka také český (*Aloe x zyzania*; č. glosy n. př. *Aurum ... gold, zlato; Argentum i. e. silber strziebro* atd.)“.³⁹²

3.1.13 České glosy v latinském slovníku *Vocabularius brevilocus*

Anonymní latinský slovník *Brevilogus* z poslední čtvrtiny 14. století se v druhé polovině 15. století dočkal důkladné revize. Přepracovaný latinský slovník pod novým názvem *Vocabularius brevilocus* vydal roku 1478 v Basileji německý humanista Johannes Reuchlin (1455–1522). Slovník pak vyšel ještě mnohokrát v různých evropských městech (Štrasburk, Norimberk, Kolín nad Rýnem aj.). V basilejském tisku jsou kromě slovníku otištěny i tři krátké gramatické traktáty, autorem prvního z nich o správném užívání dvojhlásek (*Ars diphthongandi*) je Guarinus z Verony. V tisku slovníku *Brevilocus* chovaném v Bočkově sbírce v Moravském zemském archivu našel František Černý české glosy.³⁹³ Slovník připsal Gaurinovi a toto údajné autorství, jak upozorňuje Martínková,³⁹⁴ se traduje i v novějších pracích.³⁹⁵ Podle popisu Černého³⁹⁶ se na prázdných místech stran slovníku (až na stranu s hesly s náslovím *C ante R*), zvl. na okrajích, nacházejí české překlady latinských slov, jsou psány nedbalou rukou 16. století. Je jich několik set a částečně se shodují s českými překlady v latinsko-českém slovníku *Lactifer* Jana Bosáka Vodňanského a podle Černého byly bezpochyby opsány právě z *Lactifera*, vydaného v roce 1511 v Plzni. Jedná se tedy o glosy pozdní, až z 16. století, proto slovník nezařazujeme do souboru středověkých lexikografických děl se staročeskými glosami.

³⁹⁰ Srov. Walter Dolch (1909). *Raudnitz, Lobkowitzsche Bibliothek. Wasserzeichenkatalog* [online]. Citováno dne 23. 10. 2013. Dostupné z WWW: <http://www.bbaw.de/forschung/dtm/HSA/raudnitz_700420730000.html>. Srov. též ŠTERNBERK, 1817, s. 47.

³⁹¹ Srov. ŠTERNBERK, 1819, s. 45n.

³⁹² FLAJŠHANS, 1926, s. 33. Avšak témže díle na s. XXXII v pozn. e Flajšhans uvádí, že „Bohemarius apothecariorum v rkp. kap. kn. O XIV (...) obsahuje rovněž glosy jen německé.“

³⁹³ Srov. ČERNÝ, 1900, s. 355; ČERNÝ, 1900, s. 474–476.

³⁹⁴ Srov. MARTÍNKOVÁ, 1999, s. 34.

³⁹⁵ Nejnověji HLADKÁ, 2007, s. 170.

³⁹⁶ Srov. ČERNÝ, 1900, s. 355.

3.2 Slovník jako součást jiného textu

V této kapitole se věnujeme bohemikálním dílům, jejichž součástí je kratší či delší text lexikografické povahy, a to překladový latinsko-český a česko-latinský. Nejstaršími doloženými památkami s vloženými překladovými slovníky jsou didaktické texty, v nichž latinsko-český slovník má ulehčit porozumění látce (latinsko-české sekvenciáře a hymnáře). Stejnou funkci měl zřejmě i slovníček doložený ve zlomku gramatiky. U náboženských textů to byly především praktické kazatelské a pastorační důvody, které vedly autory k tomu, že vkomponovali do latinského textu překladový slovníček vybraných pojmů, především těch, které jsou v textu tematizovány. Mezi takové lexikografické texty patří slovníček čtyř výkladů Písma v latinském spisu *De quadruplici sensu* a latinsko-české akronymum MARIA v latinských kázáních. Porozumění latinskému výkladu ve středověkém penitenciáři má v jednom rukopise usnadnit vložený latinsko-český slovník. Kromě náboženských a didaktických textů je slovníček zařazen do odborného textu (*Hvězdářství krále Jana*) a jeho funkcí je představit ucelenou soustavu latinsko-české terminologie jednoho úseku vědního oboru. Některé slovníkové texty jsou doloženy i samostatně (zvl. slovníčky čtyř výkladů Písma), často tvoří součást větších lexikografických děl, zvláště tzv. slovníků zvaných *vocabula bona*.

3.2.1 Latinsko-český hymnář a sekvenciář

Mezi středověkými sbírkami hymnů a sekvencí, které bývají v rukopisech českého původu od 14. století opatřovány českými glosami (srov. HymnUKD, SekvUKB a SekvUKC) nebo obsahují i české skladby (HymnUKE), se objevují specifické sbírky sekvencí a hymnů s lexikografickými částmi. Jedná se o dvě památky, latinsko-český hymnář a latinsko-český sekvenciář, které podle některých shodných rysů spolu úzce souvisí, ačkoli jsou dochovány samostatně.

3.2.1.1 Latinsko-český sekvenciář

Latinský sekvenciář s českými překlady je dochován ve třech rukopisných pramenech datovaných od 2. poloviny 14. století do 1. poloviny 15. století:³⁹⁷

- 1) Rkp., Praha, KapPraž, sign. O 59, konec 14. století, ff. 2r–13v, SekvKap (StčSZkratky s. 106), latinsko-český sekvenciář.
- 2) Rkp., Opava, Knihovna Slezského zemského muzea, fond Slezská studijní knihovna, sign. RB 12, 1418, ff. 1r–229r, SekvOpav (StčSZkratky s. 106), latinský sekvenciář s českým meziřádkovým překladem.
- 3) Rkp., Praha, NK, sign. IV D 19, 1381, ff. 1r–60r, SekvUKA (StčSZkratky s. 106), latinsko-český sekvenciář.

Nejstarší z uvedených pramenů je SekvUKA z klementinského kodexu se signaturou IV D 19, datovaný v explicitu do roku 1381 (*Explicit liber prosarii et expositio ipsius per manus [sic!]. Finitus anno Domini M^o CCC^o LXXXI° proxima feria quarta ante festum sancti Benedicti.* „Končí se kniha sekvencí a její překlad skrze ruku [...]. Dokončen léta Páně 1381 nejbližší středu před svátkem svatého Benedikta [tj. 10. července].“ SekvUKA 60rb). Z konce 14. století pochází SekvKap z kapitulního rukopisu se signaturou O 59, který obsahuje více slovníkových děl (KlarBohO, SlovFljš, SlovRohC, DialBohK) a jeho český jazyk je „po moravsku zbarvený“.³⁹⁸ Jedná

³⁹⁷ Sekvenciářům se věnoval FLAJŠHANS, 1888, s. 453–458; TRUHLÁŘ, 1898, s. 590–593; HAUER, 1895, s. 140–153, 211–222, 434–443; 1896, s. 100–118, 197–203, 265–174, 455–462, a OREL, 1937, s. 128–231.

³⁹⁸ TRUHLÁŘ, 1898, s. 592; srov. „Sekvenciář Konrádův je důležit zase svou mluvou, slovenským to dialektem z okolí holíčského“ – PÁTA, 1911, s. 9.

se o text oproti původní předloze krácený a neúplně doložený.³⁹⁹ Posledním pramenem je SekvOpav, který pochází z roku 1418 (*Et sic est finis, sit laus et gloria Cristo et eius piissime virgini Marie, sub anno M^o CCCCXVIII^o in die Sixti* „A tak to je konec, buď Kristu a jeho přezbožné Panně Marii chvála, v roce 1418 dne Sixta [tj. 6. srpna]“ 229r) a zabírá celý rukopis uložený v Knihovně Slezskeho zemského muzea se signaturou RB 12.

Struktura sekvenciáře je následující: začíná se úvodem (*Memoriale tuum in generatione et generationem. Quia celum et terra transibunt, verba domini non transibunt; et quia libri sunt vasa memorie, ideo in ipsis memoriale dei retinetur, sicut in hoc libro, qui dicitur sequenciarius quasi sequencias enarrans...* „Budeš připomínán ve všech pokoleních. Nebe a země pomínou, ale má slova nepomínou. A neboť jsou knihy nádobou paměti, uchovává se v nich pamětihodné, stejně jako v této knize, která se nazývá sekvenciář, tj. vypravující sekvence...“ SekvUKA 1ra⁴⁰⁰). Po úvodu následují vlastní sekvence tímto způsobem: „pokaždé napřed podán kus latinského textu, po něm krátký výklad (*glossa*), konečně opět latinský text rozčleněný a uprostřed něho překlad český“.⁴⁰¹ Latinsko-český slovník je u každého latinského úseku v SekvUKA uvozen latinským souslovím *et dicit*, v SekvKap substantivem *littera*. SekvOpav neobsahuje latinsko-český slovník u každé sekvence, ale český překlad je psán interlineárně k danému latinskému úseku. Text končí závěrem, který je však doložen jen v SekvUKA: *Et sic est prosarum finis (LXXXV prose) proprio declaratarum et bohemicis expositarum, de quibus quintuplex utilitas potest haberi. Primo textus prosarum bene correctus. Secundo expositio et appropriatio ydiomatis et vulgaris. Tercio vita et passio sanctorum. Quarto oraciones de diversis sanctis. Quinto profectus et doctrina aliorum...* „A tak končí texty k sekvencím⁴⁰² (85 sekvencí) s vlastním výkladem a českým překladem, které mohou přinést pětinasobný prospěch: zaprvé dobře opravený text sekvencí, zadruhé překlad a převedení do obecného jazyka, zatřetí život a umučení svatých, začtvrté modlitby o různých svatých, zapáté rozvoj a vzdělávání jiných...“ SekvUKA 60ra.

Sekvenciář obsahuje zpěvy čili *cantica*, které následují (*sequuntur*) v mešní liturgii po graduale, nebo zpěvy o životě světce, obšírnější výklady, které následují po krátké kolektě nebo oraci (*sermo sequens*).⁴⁰³ Celkem sekvenciář podává výklad a staročeský překlad 85 sekvencí, v SekvOpav je jich 83 (z toho jen 73 s českým meziřádkovým překladem⁴⁰⁴) a v SekvKap jen 18. Nejprve jsou zaznamenány sekvence k pevným a pohyblivým svátkům, následuje dedikace kostela, *commune sanctorum* (též sekvence k českým světcům Vojtěchovi, Prokopovi, Ludmile a Václavovi) a další doplňky.⁴⁰⁵ Text je v SekvKap připisován mistru Konrádovi (*Expliciunt prose per manus Bartholomei datum ad pennam in Praga per magistrum Conradum, qui est lycenciatus in septem artibus* „Končí texty k sekvencím rukou Bartoloměje, k zápisu zadáno v Praze mistrem Konrádem, který je licenciát sedmi svobodných umění“ SekvKap 12v⁴⁰⁶).

³⁹⁹ České překlady ze SekvKap vydal HANKA, 1833, s. 356–366.

⁴⁰⁰ Ukázku z úvodu SekvKap vydal FLAJŠHANS, 1888, s. 454, celý úvod z SekvUKA vydal TRUHLÁŘ, 1898, s. 591n.

⁴⁰¹ TRUHLÁŘ, 1898, s. 592.

⁴⁰² „Slovo sequentia značilo melodii, prosa označovala podložený text. Obojích slov sequentia nebo prosa se užívalo také samostatně a záměnou pro týž hudební a textový útvar.“ – OREL, 1937, s. 129.

⁴⁰³ Srov. OREL, 1937, s. 132.

⁴⁰⁴ Srov. HAUER, 1895, s. 140.

⁴⁰⁵ Srov. *Manuscriptorium* [online]. Citováno dne 8. 8. 2013. Dostupné z WWW: <http://www.manuscriptorium.com/apps/main/index.php?request=show_record_num&param=2&client=&ats=1375940426&mode=&testMode=&sf_queryLine=IV+D+19&qf_field=6>. Soupis sekvencí v SekvUKA a SekvOpav uvádí OREL, 1937, s. 138–167.

⁴⁰⁶ Srov. PODLAHA, 1905, s. 536n; srov. „Sekvenciář mistra Konráda z Benešova“ – PÁTA, 1911, s. 9.

Latinsko-český sekvenciář patří do kategorie latinských středověkých učebnic pro nižší školství.⁴⁰⁷ Jeho primární funkcí totiž bylo porozumění latinskému textu sekvencí jak pomocí stručného výkladu, tak prostřednictvím českého doslovného překladu (*quomodo potest eas intelligere sine expositione ydiomatis vulgaris, proprie et naturalis? Ideo bohemicè exponantur et modica glosa anteponatur, quod melius intelligatur, quid dicitur* „jak jim může porozumět bez překladu do obecného jazyka, vlastního a přirozeného? Proto ať se česky překládá a před to ať je položen stručný výklad, aby se lépo rozumělo, o čem se mluví“ SekvUKA 1ra). Školské metodě výuky odpovídá i struktura rozboru sekvencí. V nižších latinských školách byla při společné četbě látka probírána po malých úsecích, 1–2 dvojverších. Před samotnou četbou učitel představil text, pak žáci překládali „jednotlivá slova do své mateřštiny, a to zpravidla tak, že překládali do téhož pádu, v jakém bylo latinské slovo, nedbajíce na větnou konstrukci mateřského jazyka; šlo ještě o nepříliš učené žáčky, se kterými se postupovalo slovo od slova“.⁴⁰⁸ Školský otrocký překlad sekvence je zřetelný na ukázce textu sekvence *Criste, tui preclari* s výkladem a překladem z SekvUKA a SekvOpav, kterou uveřejnil Dobroslav Orel.⁴⁰⁹ Přebíráme pouze první část sekvence z SekvUKA:⁴¹⁰

[37ra] *Wencesslai*

Criste, tui preclari militis Wenczesslai colentes solempnia | Adiuvemur tua semper gracia, ut eius exemplo cottidie inherendo | Morum atque vite placeamus puritate.

Hec est prosa de sancto Wencesslao martire et patrono Bohemie, qui fuerat filius Wratisslay ducis et mortuo patre ducatum obtinuit Bohemie. Frater vero eius odio habebat eum et invitans eum super convivium ad Boleslawiam et occidit eum circa ecclesiam orantem in vigilia Michaelis archangeli et vixit Boleslaus post hoc tempus XLV. annis ducatum fratris habens, in qua primo invocatur Cristum, ut dignetur nos salvare per preces sancti Wencesslai. Dicit: O Criste O Jesu Kriste, nos collentes my ctící, solempnia slavnosti, tui preclari militis tvého překrásného rytieře, [37rb] Wencesslai svatého Václava, Adiuvemur spomoženi bud'my, tua gracia tvú milostí, ut aby, inherendo přídržieze sě, continuo ústavně, eius exemplo jeho příkladem, placeamus líbili bychom sě tobě, puritate čistotú, morum nřavóv, atque vite i života.

Pozn.: Wencesslai] *rubrika* | cottidie] continue Orel | habebat eum] *poté škrtnuto* circa ecclesiam orantem in vigilia Michaelis archangeli | nřavóv] mřawuow Orel

3.2.1.2 Latinsko-český hymnář

Soubor latinských hymnů s jejich českým překladem je doložen ve třech klementinských rukopisech z 1. poloviny 15. století:⁴¹¹

- 1) Rkp., Praha, NK, sign. XVII F 20, 1429, ff. 1r–140r, HymnUKA (StčSZkratky s. 78), latinsko-český hymnář.
- 2) Rkp., Praha, NK, sign. XI D 1, 1. polovina 15. století, ff. 1r–78v, HymnUKB (StčSZkratky s. 78), latinsko-český hymnář.
- 3) Rkp., Praha, NK, sign. III G 12, 1. polovina 15. století, ff. 1r–46v, HymnUKC (StčSZkratky s. 78), latinský hymnář s českým meziřádkovým překladem.

⁴⁰⁷ Srov. TRUHLÁŘ, 1898, s. 593.

⁴⁰⁸ VIDMANOVÁ, 1994, s. 120.

⁴⁰⁹ Srov. OREL, 1937, s. 176–185.

⁴¹⁰ Orlův transliterovaný přepis transkribujeme s přihlédnutím k rukopisnému znění.

⁴¹¹ Hymnáři se podrobněji zabýval HANUŠ, 1865, s. 76, a TRUHLÁŘ, 1898, s. 521–522.

Datovaný HymnUKA pochází z roku 1429 a zabírá všech 140 folií klementinského rukopisu se signaturou XVII F 20 (srov. *Explicit ymnarius bonus per manus Iohannis de Domassin. Finitus feria quarta in die Ciruli et Metudi Anno Domini millesimo quadringentesimo vicesimo nono „Končí se dobrý hymnář rukou Jana z Domašína. Dokončen ve středu dne Cyrila a Metoděje [tj. 9. března] léta Páně 1429“* 140r). HymnUKB je zapsán na počátku klementinského teologického rukopisu se signaturou XI D 1 datovaného do 1. poloviny. 15. století. Do stejného období patří i HymnUKC, který se nachází na počátku jiného klementinského rukopisu se signaturou III G 12.

Podle Truhláře se jedná o jakousi učebnici určenou „latinským školám nižším, v nichž odrostlejší mládež se vzdělávala a připravovala jednak k studiím vyšším na universitě, jinak k praktickému životu nižšího kněžstva, jež vyšších studií nepotřebovalo“.⁴¹² Struktura hymnáře je stejná jako u latinsko-českého sekvenciáře: jako první je uvedena předmluva (*Laudate pueri dominum, qui nobis apperuit thesaurum paradisi et fontem aque vive...* „Chvalte, děti, Pána, který nám otevřel poklad ráje a pramen živé vody...“ HymnUKC 1r), následují úseky latinských hymnů se stručným výkladem a následným latinsko-českým slovníkem slovních tvarů z dané části hymnu. Slovník je v HymnUKA a HymnUKB uvozen souslovím *et dicit*, v HymnUKC je český překlad uveden stejně jako v SekvOpav mezi řádky částí latinského hymnu. Závěr hymnáře je doložen jen v HymnUKA (*Et sic est finis CL ymnorum propriosse et parvitate ingenii declaratorum et bohemicie explanatorum, in quibus multiplex fructus potest obtineri. Primo textus correctus et congregatus. Secundo expositio vulgaris et propriacio bohemicalis. Tercio congruitas latinitatis et usus locucionis et modus exposicionis. Quarto vita sanctorum mirabilia gestorum posita propalanta. Quinto informacio brevis absque fatigacione et sine omni labore et proprii ingenii ac erudicione aliorum...* „A tak končí 150 hymnů s vlastním a omezeným výkladem a českým překladem, které mohou přinést mnohonásobný užitek: zaprvé opravený a shromážděný text, zadruhé obecný výklad a český překlad, zatřetí přiměřenost latiny a použití jazyka a způsob výkladu, začtvrté podání podivuhodných životů světců, zapáté stručné naučení bez námahy a všeho úsilí vlastního umu a vzdělání jiných...“ HymnUKA 139v). Soubor obsahuje podle závěru celkem 150 hymnů s českým překladem.⁴¹³

Hymnář se sekvenciářem spojuje jak stejná struktura výukové příručky učitele (hymnus/sekvence – výklad – latinsko-český slovníček), tak stejné formulace a motivy v předmluvě a závěru. Předmluvy obou textů začínají parafrází biblických veršů (*Memoriale tuum in generatione et generationem* [Ps 101,13; 134,13]. *Quia celum et terra transibunt, verba domini non transibunt* [Mc 13,31; L 21,33] SekvUKA 1r; *Laudate pueri dominum* [Ps 112,1] HymnUKA 139v) a připsáním největší zásluhy na díle svatému Řehořovi (*sanctus Gregorius principalis auctor huius libri computatur* SekvUKA 1ra; *sanctus Gregorius tamquam dignior principalis auctor huius libri ascribatur* HymnUKA 1v).

V závěru je v obou památkách zdůrazňován několikanásobný užitek latinského textu s českým překladem (*in quibus quintuplex utilitas potest haberi* SekvUKA 60ra; *in quibus multiplex fructus potest obtineri* HymnUKA 139v). Shodně je vyzdvihován revidovaný latinský text (*bene correctus* SekvUKA 60ra; *correctus et congregatus* HymnUKA 139v), český překlad (*expositio et apropiacio ydiomatis et vulgaris* SekvUKA 60ra; *expositio vulgaris et propriacio bohemicalis* HymnUKA 139v) a příklady svatých (*vita et passio sanctorum ... oraciones de diversis sanctis* SekvUKA 60ra; *vita sanctorum mirabilia gestorum posita propalanta* HymnUKA 139v). Text je uzavřen podobnou formulací: *possemus ad finem ultimum provenire, videlicet ad ipsam*

⁴¹² TRUHLÁŘ, 1898, s. 521.

⁴¹³ Z dochovaných pramenů je nejdelší HymnUKA, druhé dva prameny jsou zřejmě kratší, vynechávají některé hymny.

beatitudinem, in quam omnia ordinatur, ad quam nos perducere dignetur omnipotens Pater et Filius et Spiritus sanctus. Amen („bychom mohli dojít ke konečnému cíli, totiž k oné blaženosti, do níž se všechno srovná, k níž nás ráčí dovést všemohoucí Otec a Syn a Duch svatý. Amen“ SekvUKA 60rb) a *perveniamus cum docentibus et discentibus ad claritatem lucis eterne, ad quam nos perducere dignetur trinus et unus omnipotens deus, qui vivit et regnat in secula seculorum. Amen etc.* („dojdeme s vyučujícími i studenty k jasnému světlu, ke kterému nás ráčí dovést trojjediný všemohoucí Bůh, který žije a kraluje na věky věků. Amen atd.“ HymnUKA 140r).

Určení textu pro vzdělávací účely je v předmluvě a závěru latinsko-českého hymnáře vyjádřeno mnohem jasněji a implicitněji než v sekvenciáři⁴¹⁴ (*O pueri, studium diligentes accedite ... O iuvenes, artem gramatice cupientes, accurite hunc, oleum egregie latinitatis haurite, litteram vulgariter exponendo et bohemicie apropiando, sine quo impossibile est aliquid intellegere et obtinere* „Ó děti, milující vzdělání, přistupte ... Ó mládeži, dychtící po mluvnickém umění, přistupte sem, čerpejte olej výtečné latiny, vykládající text domácím jazykem a překládající ho do češtiny, bez čehož je nemožné něčemu porozumět a něčeho získat“ HymnUKA 1r; *informacio brevis absque fatigacione et sine omni labore et proprii ingenii ac erudicione aliorum* „stručné uvedení bez únavy a vší námahy skrze vzdělávání nadání vlastního i cizího“ HymnUKA 139v; *perveniamus cum docentibus et discentibus* „dojdeme s vyučujícími a studenty“ HymnUKA 140r).

V předmluvě hymnáře je také obhajována výuková metoda pomocí mateřského jazyka (*Nulla docent natura melius quam ligwa materna* „Nic nevyučuje přirozeně lépe než mateřský jazyk“ HymnUKA 1r). Výuka pouze pomocí latiny bez překládání do mateřštiny je shledávána jako příliš náročná a zbytečně dlouhá (*Oleum exposicionis in saxo durissimo latinitatis condebant, quod iuvenes multis annis laborantes elicere nequebant, sed omnino esurientes latino et sitientes vulgari ydiomate discedebant, quia per hostia clausa cogebant eos intrare, et non exponentes vulgariter urgebant eos scire, et⁴¹⁵ soli non intellegebant [...] et sicud maxime iuvenes destruebant, quia vulgariter eis non exponebant, quia per sex annos unum libellum exponere nesciebant. Hec pro nunc per exposicionem vulgarem in uno mense obtinuebunt* „Ukládali do přetvrdé skály latiny olej překladu, který nebyla mládež s to vymáčkout po mnoho let, nýbrž všehovšudy se učila s hladem po latině a s žízní po mateřském jazyku, neboť je nutili vejít zavřenými dveřmi a bez překladu do mateřského jazyka chtěli po nich znát to, čemu ani sami nerozuměli [...] a tak nanejvýš ničili mládež, protože jim nepřekládali do mateřského jazyka a neuměli přeložit za šest let jedinou knížečku. Nyní toho dosáhnou skrze překlad do mateřského jazyka za jeden měsíc.“ HymnUKC 1r), a z toho důvodu autor volí metodu překladu (*Ergo dignum et iustum est exponere et appropriare. Et pueros, quanto melius et cicius potuimus, volumus informare* „Proto je správné a spravedlivé vykládat a překládat. A chceme vyučit děti, o kolik lépe a rychleji jsme mohli.“ HymnUKC 1r).

Jako ukázka struktury hymnáře poslouží první hymnus *Veni redemptor gentium*, připisovaný svatému Ambrožovi, v hymnáři je však za autora považován svatý Řehoř:⁴¹⁶ [HymnUKB 1v] *Veni redemptor gencium / Ostende partum virginis / Miretur omne seculum / Talis decet partus deum*.

Iste ympnus canitur in adventu domini in vespis usque in nativitatem Cristi, qui est factus metrice ex quatuor sequentes, in primo pede superponitur spondeus vel yambus, in 2º tribrachus, in 3º dactillus et potest scandi quilibet versus. In ympno isto sanctus Gregorius invitat Cristum adveniendum in hunc mundum docens nos per hoc desiderare adventum eius more antiquorum

⁴¹⁴ Srov. HANUŠ, 1865, s. 77.

⁴¹⁵ V rkp. *quia*.

⁴¹⁶ České glosy tohoto hymnu z HymnUKA a HymnUKB vydal HANUŠ, 1865, s. 77.

patrum sive sanctorum. Et primo tangit adventum eius tripliciter, scilicet de carnali, de spirituali et de sacramentali, ut dignetur se nobis ostendere de virgine nascendo.

Et dicit: Veni přid', redemptor vykupiteli, gencium lidí, ostende ukaš, partum porod, virginis dievky, miretur div se, omne seculum vešken svět, talis partus taký porod, decet slušie deum buoha.

Pozn.: invitat] *chybí v rkp., doplněno podle HymnUKA 1v | div] diwe rkp., srov. dyw HymnUKA 1v*

O rozšířené školní četbě sekvencí a hymnů svědčí i další klementinský rukopis se signaturou V H 28, který je z hlediska obsahu školní příručkou.⁴¹⁷ Kromě jiných školních četeb (např. latinské verše o deponentních slovesech; veršovaný Donatus s komentářem aj.) obsahuje na ff. 66v–70r latinské sekvence a hymny s českým meziřádkovým překladem. Jedná se o malý soubor, který má latinský výklad uveden jen u jednoho textu. Český překlad není nadepsán u všech slov a v některých verších je uveden *ordo simplex*. Ze sekvencí a z hymnů zde nacházíme ty nejznámější, např.: *Grates nunc omnes redamus* (66v), *Festum nunc celebre magnaue gaudia* (66v–67r), *Veni creator spiritus mentes tuorum visita* (67r), *Rex sanctorum angelorum* (67v–68r), *Criste qui lux es et dies* (68v), *Vexilla regis prodeunt* (69v) a další. Též klementinský rukopis se signaturou XIII F 30 obsahuje latinský sekvenciář ve formě školní příručky (ff. 1r–24v).⁴¹⁸ Začíná se sekvencí *[S]ancti spiritus assit nobis gracia* (1r) a končí sekvencí *Summi triumphum regis persequamur laude* (24r). Mezi hlavním textem jsou nad jednotlivá slova nadepisována jejich latinská synonyma a *ordo simplex* a na okraj folia je zapisován latinský výklad k sekvenci nebo k vybraným latinským výrazům. České překlady však v tomto rukopisu chybí.

3.2.2 Zlomek latinsko-české gramatiky v SlovKlem

V rukopisném souboru slovníků zvaném Slovník klementinský⁴¹⁹ je bezprostředně za výtahem z Klaretova *Vokabuláře gramatického* zapsán zlomek latinsko-české gramatiky (f. 3ra–3vb).⁴²⁰ Václav Flajšhans⁴²¹ označuje tento zlomek za nejstarší gramatiku pro Čechy. Obsahem zlomku je výčet latinských zájmen, adverbíí, spojek, předložkových spojení a citoslovcí s jejich českými ekvivalenty. Navazuje tak prakticky na výtah z Klaretova *Vokabuláře*, který uvádí kromě jiného základní gramatické termíny v latině a staré češtině.

V případě latinsko-české gramatiky se zřejmě jedná o část rozsáhlejšího celku, kdy opisovač měl k dispozici jen část textu. Mohla to být latinská gramatika, která byla doplněna příklady a jejich českým překladem. Jiný zlomek latinsko-české gramatiky se zachoval na dvou pergamenových odstřížcích uložených ve vídeňské Národní knihovně, které jejich editor Ferdinand Menčík datuje do 1. poloviny 15. století.⁴²² Zlomek Menčík určuje jako tzv. Donata, a to část se skloňováním latinských zájmen přivlastňovacích *meus, tuus, suus, noster, vester*. „V rukopise ovšem nejdříve celé sklonění uvedeno jest, a potom teprve následují formy latinské, k nimž v textu jsou připojeny české.“⁴²³ Lingvistická terminologie se zde částečně shoduje s Klaretem (srov. *Item opět possessiva jmětinavá finita dokonaná ad aliquid k něčemu dicta řečená* Donat – *possessivum jmětinavé* KlarVokF 75; *finitum skonané* KlarVokF 72).

⁴¹⁷ Rkp., Praha, NK, sign. V H 28, 15. století (část 1433), srov. TRUHLÁŘ, 1905, s. 418n. (č. 1005).

⁴¹⁸ Rkp., Praha, NK, sign. XIII F 30, ff. 1r–24v srov. TRUHLÁŘ, 1906, s. 258 (č. 2367).

⁴¹⁹ Rkp., Praha, NK, sign. XVII F 31, f. 1ra–91va, 1455, SlovKlem.

⁴²⁰ V této kapitole vycházíme z naší diplomové práce (VOLEKOVÁ, 2009, s. 20–23).

⁴²¹ Srov. FLAJŠHANS, 1926, s. XXIX.

⁴²² Srov. MENČÍK, 1891, s. 97.

⁴²³ MENČÍK, 1891, s. 98.

Zlomek gramatiky v SlovKlem se zakládá na příkladech ze tří antických učebnic gramatiky, které byly základem středověkého gramatického studia. *Ars grammatica* Aelia Donata ze 4. století po Kristu o třech knihách představovala syntézu tehdejších poznatků o latinském jazyce. Před oddíl pojednávající o základních pojmech, metrice, slovních druzích a stylistice zařadil Donatus ještě jednodušší verzi o základních slovních druzích, která byla určená začátečníkům a má formu otázek a odpovědí. Ve středověku byla vyčleněna jako samostatné dílo, dostala název *Ars minor* a byla používána jako elementární učebnice latiny. Stala se vzorem pro tvorbu gramatik národních jazyků.

Rozsáhlejší verze pro pokročilé se nazývala *Ars maior* a ve středověku byla zprvu hlavní učebnicí gramatiky, ale od 12. století ustoupila přepracované Priscianově latinské gramatice, která byla sepsána koncem 5. stol po Kristu a nese název *Institutio*. Priscianus v 18 knihách navázal na všechny předchozí římské gramatiky, systematizoval gramatické poznatky a dotvořil gramatickou terminologii. Své výklady objasňoval stejně jako Donatus nesčetnými příklady z římské literatury. Obvyklý sled výkladu slovních druhů v gramatikách byl následovný: *de nomine, de pronomine, de verbo, de adverbio, de participio, de coniunctione, de praepositione a de interiectione*. Ve SlovKlem však chybí základní slovní druhy *nomen* a *verbum* a ve středověku zvláště vyčleněné *participium* a zlomek gramatiky začíná kapitolou o zájmenech, která je chybně nadepsána *De verbo* (3ra), podobně chybně je ve výtahu *Vokabuláře gramatického* zapsáno *De littera* místo *De loyca* (KlarVokK 2ra). Dále je uveden jen nadpis u kapitoly o příslovcích (*De adverbio* 3rb). U spojek, předložek a citoslovcí nadpis chybí, i když je pro něj přichystán volný řádek.

3.2.2.1 Zájmena

Zájmena jsou v *Ars minor* a *Ars maior* definována takto: *Pronomen est pars orationis, quae pro nomine posita tantundem paene significat personamque interdum recipit*⁴²⁴ („Zájmeno je slovní druh, který v pozici namísto jména znamená téměř právě totéž a přijímá i jeho osobu“). V zlomku gramatiky nacházíme zájmena označená v gramatikách jako složená (*composita*). Zájmena *egomet, tute* (ve SlovKlem je přidána podle předchozího výrazu *egomet* příklonka *-met* překládaná *sám*: *tutemet ty sám* 3ra), *illic, idem, quisquis, quisnam, quispian, aliquis* najdeme v *Ars minor*, další zájmena vybral autor namátkou z Prisciana, zájmeno v genitivu *suimet* vybral ze skloňování *suimet, sibimet, semet* a zájmeno *hoccine* z příkladu z Terentiovy *Andrie* (*hoccine est credibile aut memorabile*?⁴²⁵), v rukopisu slovníku však bylo latinské zájmeno omylem zapsáno *hiccine*, i když český překlad *totoli* (3ra) odpovídá Priscianovu zájmenu *hoccine*.

3.2.2.2 Příslovce

Definici příslovce najdeme u Donata: *adverbium est pars orationis, quae adiecta verbo significationem eius explanat atque inplet* („příslovce je slovní druh, který vysvětluje a doplňuje význam slovesa, u něhož leží“ *Ars maior*). U Klareta (KlarVokF 105–113) najdeme čtrnáct významových skupin příslovcí.⁴²⁶ Ve zlomku najdeme příklady pouze z dvanácti významových

⁴²⁴ Latinský text *Ars minor* a *Ars maior* citujeme podle elektronické edice in: *Corpus grammaticorum latinorum* [online]. Citováno dne 11. 10. 2013. Dostupné z WWW: <<http://kaali.linguist.jussieu.fr/CGL/text.jsp?id=T28>> a <<http://kaali.linguist.jussieu.fr/CGL/text.jsp?id=T27>>.

⁴²⁵ Latinský text Priscianova díla *Institutio grammatica* citujeme podle elektronické edice in: *Corpus grammaticorum latinorum* [online]. Citováno dne 11. 10. 2013. Dostupné z WWW <<http://kaali.linguist.jussieu.fr/CGL/text.jsp?id=T43>>.

⁴²⁶ Srov. JÍLEK, 1951, s. 42–44.

skupin uvedených u Klareta. Zlomok vynechává adverbia *prohibitiva* (zakazující) a adverbia *personalia osobná* (KlarVokF 107), předložková spojení osobních zájmen (*mecum, tecum* aj.), která Klaret podle Donata řadí mezi příslovce. Ve zlomku gramatiky ve SlovKlem tedy nacházíme adverbia těchto významových skupin: *localia* (*illac onudy; de foris až ven* aj.), *temporalia* (*interea mezitím*), *similitudinis* (*velud jakožt; sicut jakožtoti* aj.), *affirmandi* (*nempe ovšem* aj.)⁴²⁷, *dubitativa* (*fortasse poněžby* aj.), *responsiva* (*heu ja*), *separativa* (*seorsum na stranu; retrorsum zase*), *congregativa* (*simul spolu; una zajedno*), *iurativa* (*ecastor na čistý Buoh; ercle na Erkuléše* aj.), *electiva* (*pocius lépe; ymo ovšem*), *eventus* (*forte snad; fortuitu snadečky*), *comparativa* (*tamquam jak* aj.). Z příslovců, která najdeme u Donata a Prisciana a která ale Klaret neuvádí, se v zlomku objevují adverbia *abnegativa* (*haut nikoli* aj.), *interrogandi* (např. *cur proč* aj.), *vocandi* (*heus hej*), *demonstrandí* (*ecce ej; en na*), *hortativa* (*eya nuže*), *optativa* (*utinam bych*), *ordinativa* (*deinde odtud; deinceps odtavad*), *superlativa* (*minimum nejmén*) a *qualitatis* (*docte učeně; pulcre krásně* aj.).

3.2.2.3 Spojky

Spojky, slovní druh připojující a určující větu (*pars orationis adnectens ordinansque sententiam* Ars maior), jsou v zlomku rozděleny do čtyř skupin, *copulativa zdavatedlná*,⁴²⁸ *disiunctiva rozjednavatedlná*, *causalis činovatedlná* a *rationalis rozumná*, jak je uvádí *Vokabulář gramatický* ve verších 118–121, který navíc uvádí *superexpletiva doplněná* (KlarVokM 119), drží se tedy rozdělení v gramatice *Ars maior* (*sunt enim copulativae, disiunctivae, expletivae, causales, rationales*).

Autorovým úmyslem pravděpodobně bylo vyjmenovat latinské spojky s českým překladem postupně podle druhů, to se mu částečně zdařilo jen u prvních dvou druhů, kdy uvedl alespoň jednu až dvě správné spojky podle toho, jak je vyjmenovává Donatus v *Ars maior*. Mezi spojky *zdavatedlné* patří *a* (za latinské spojky *et, que*⁴²⁹) a *i* (za latinskou spojku *atque*) a jako spojka *rozjednavatedlná* je označena spojka *nebo* (za latinskou spojku *ast*). K spojce *činovatedlné* přiřadil chybně znovu spojku rozdělovací *nebo* (za latinskou spojku *aut*). Uvádí ještě spojku *rozumnou* a poté upouští od záměru uvádět spojky podle druhu a vypisuje je ve volném sledu. Jejich rozdělení do jednotlivých druhů je též vyloženo u Jílka ve studii o Klaretových mluvnických termínech.⁴³⁰

3.2.2.4 Předložky

Předposlední kapitolu zlomku gramatiky tvoří předložky. Předložka je podle Donatovy definice „slovní druh, který mění, doplňuje nebo omezuje význam jiných slovních druhů, pokud je před ně umístěn.“ (*Praepositio est pars orationis, quae praeposita aliis partibus orationis significationem earum aut conplet aut mutat aut minuit*. Ars minor). Donatus dělí předložky podle toho, s jakým pádem se pojí. Tento pořádek je v zlomku dodržen, nejprve jsou vyjmenována příkladová předložková spojení předložek s akuzativem⁴³¹ (*cis Rhenum u Rýna – usque oceanum až do moře*), pak předložková spojení předložek s ablativem (*e iure z práva – pre timore pro bázen*). Následují dva příklady z Vergiliových veršů uvedených v *Ars maior* a

⁴²⁷ Adverbia *affirmandi* jsou v rkp. omylem uvedena v kapitole o spojkách (3va).

⁴²⁸ V rkp. *zdwatedna*.

⁴²⁹ V rkp. *eque*.

⁴³⁰ Srov. JÍLEK, 1951, s. 45–46.

⁴³¹ K předložkám s akuzativem u Donata přidává autor zlomku gramatiky navíc *propter disciplinam pro kázen*, jak upozorňuje JÍLEK (1951, s. 48).

v Priscianovi pro ilustraci spojek pojících se s akuzativem i s ablativem: *sub ipsos pod veřeje*⁴³² (*postesque sub ipsos | nituntur gradibus*); *sub adversa pod křivým* (*arma sub adversa posuit radiantia quercu*). Na konci jsou přeložena slovesa *diduco* a *secubo* převzatá z Prisciana, za kterými je ještě připsáno sloveso *complector*, které však u Prisciana nenajdeme. Kapitulu o předložkách uzavírá dvojice *paene omnes téměř všickni*, ačkoli výraz *paene* není v moderním pojetí předložkou.⁴³³

3.2.2.5 Citoslovce

Krátký odstavec o citoslovcích se zakládá na Donatově definici z gramatiky *Ars minor*: *Interiectione quid est? Pars orationis significans mentis affectum voce incondita (...) Significatio interiectionis in quo est? Quia aut laetitiam significamus, ut euax, aut dolorem, ut heu, aut admirationem, ut papae, aut metum, ut attat.* „Co je citoslovce? Citoslovce je slovní druh vyjadřující emoce vložené do řeči (...) V čem spočívá význam citoslovce? V tom, že jím vyjadřujeme radost, např. *euax*, nebo bolest, např. *heu*, nebo údiv, např. *papae*, nebo strach, např. *attat*.“ *Ars minor*. Podle této definice se ve středověkých gramatikách dělí citoslovce podle toho, jaké vyjadřují emoce: *leticia* (*veselé* KlarVokF 127), *dolor* (*bolest* KlarVokF 128), *spes* (*naděje* KlarVokF 128) nebo *gaudia* (*radost* KlarVokF 128). V naší kapitole o citoslovcích (na f. 3vb) máme uveden příklad citoslovce radosti: *ewax hirjá*, citoslovce bolesti: *heu hoře*, citoslovce údivu: *pape ova*. Na závěr je přeloženo *at, ac, ast haj, haj, haj*. Výrazy *at, ac, ast* pocházejí z kapitol o spojkách, srov. překlad spojky *ast nebo* (3rb) a latinská gramatika *Ars maior*: *copulativae sunt hae, et, que, at, atque, ac, ast*. Autor zlomku gramatiky je omylem považoval za citoslovce a přeložil je staročeským citoslovcem *haj*.⁴³⁴

3.2.3 Latinské akronymum MARIA s českými překlady

Spíše povahu glos než lexikografického díla má text, na který jsme narazili v několika rukopisech uprostřed latinských kázání. Jedná se o údajné latinské akronymum MARIA, přičemž jméno Matky Boží je vysvětlováno pomocí latinských činitelských jmen *mediatrix*, *alleniatrix*, *reparatrix*, *illuminatrix* a *auxiliatrix/adiutrix*. Jména jsou v následujících čtyřech rukopisech opatřena příslušnými českými překlady:

- 1) Rkp., Schlögl, Stiftsbibliothek, sign. Cpl. 203, 1412, f. 34r, Post Drk 203.
- 2) Rkp., Praha, KNM, sign. KNM XII F 2, 1418, f. 48r, Post KNM XII F 2.
- 3) Rkp., Vídeň, ÖNB, sign. Cod. 4314, 15. století, f. 25r, Post ÖNB 4314.
- 4) Rkp., Vídeň, ÖNB, sign. Cod. 4314, 1456, f. 54v, Post ÖNB 4314.

První latinsko-české akronymum MARIA najdeme v drkolenském rukopisu se signaturou Cpl. 203, kde je též zapsán *Mamotrekt drkolenský*. Rukopis je českého původu, jak dosvědčují roztroušené české marginálie v *Sermones de tempore per annum* snad od Petra ze Stupna (ff. 17r–265r), a patřil Václavu Faulfišovi z Rokycan, který rukopis dopsal roku 1412.⁴³⁵ Jednou z českých marginálií je necelé akronymum MARIA na f. 34r, psané jinou rukou: *mediatrix prostřednice, auxiliatrix pomocnice, illuminatrix osviecnice, reparatrix polepšnice, adiutrix*.

⁴³² Tak emenduje rukopisné *pod powrczie gev* JÍLEK (1951, s. 48), který však čte *pod powrcziege*.

⁴³³ Latinský výraz *paene* bychom podle současných gramatik zařadili mezi adverbia míry, srov. *Příruční mluvnice češtiny* s. 338, protože se ale často vyskytuje před jiným slovním druhem (*praeposita allis partibus orationis*) a omezuje jej (*minuit*), nebránilo středověké vymezení předložek zařadit *paene* mezi ně.

⁴³⁴ Srov. GbSlov s. v. *haj*.

⁴³⁵ Srov. VINTR, 1991, s. 246.

Latinsko-české glosy k textu poskytují kazateli pomůcku pro překlad latinských pojmů do češtiny, o kterých se zrovna v kázání mluví (srov. *Maria sic ethymologisatur: Mediatrix, auxiliatrix, illuminatrix, reparatrix, adiutrix* 34r).

Rokycany a augustiniánský klášter spojují drkolenský rukopis s dalším výkladem akronymu MARIA, které je zapsáno v muzejním rukopise se signaturou XII F 2. Tento rukopis obsahuje epištolní postilu na neděle a svátky a sepsal jej roku 1418 rokycanský augustinián Václav Pašek/Pásek, jak je zřejmé z explicitu: *In octava s. Wenczeslay martiris finita sunt collecta ista epistolarum de tempore et sanctis per fr. Wenczeslaum dictum Passek, professum in Rokyczano monasterii s. Marie canonicorum regul. ord. s. Augustini confessoris a. d. 1418 tempore Wyklephistarum. Et hoc tempore ipsi Romanam ecclesiam multum impugnabant, docmatibus suis pestiferis lites seminantes.*⁴³⁶ Latinsko-české akronymum MARIA je zapsáno stejnou rukou na f. 48r na konci kázání na svátek Nanebevzetí Panny Marie, které obsahuje české textové glosy (*Castellum dic id est parvam civitatem vulgariter městečko nebo kastal* 47v; *Domus diverse huius civitatis sunt diversi intellectus rozumové* 48r aj.). České ekvivalenty v akronymu jsou shodné s drkolenským rukopisem pouze částečně. Obsahuje dvě jedinečná substantiva: *návracnicě* ‚obnovitelka‘ a *zastáncě* ‚zastánkyně, ochranitelka‘.⁴³⁷

		<i>Mediatrix prostřednice</i>
		<i>Auxiliatrix zastáncé</i>
<i>Maria</i>	–	<i>Illuminatrix osviecnice</i>
		<i>Reparatix návracnice</i>
		<i>Adiutrix pomocnice</i>

Z pozdější doby, až z poloviny 15. století pocházejí dvě akronyma MARIA ve vídeňském rukopise se signaturou Cod. 4314. První akronymum je zapsáno v kázání na Nanebevzetí Panny Marie (*Sermo de Assumpcionem beate virginis* 25r–26v) na f. 25r:

Ipsa enim Maria vocatur. Et hoc nomen consistit ex quinque litteris scilicet M, A, R, I, A.

Ponamus ergo primum – M – ut sit – Mediatrix prostřednicě

- a – – *Alleniatrix oblehčujícíe*
- r – – *Reparatrix opravujícíe*
- i – – *Illuminatrix osviecujícíe*
- a – – *Auxiliatrix spomáhajícíe*

Na spodním okraji f. 54v téhož rukopisu je znovu uvedeno rukou, která zapsala české glosy, latinské akronymum Maria s českými ekvivalenty. Na foliu je též text kázání o Nanebevstoupení Panny Marie z roku 1456.⁴³⁸

M – mediatrix prostředek držícíe, prostředkyně

A – alleniatrix oblehčujícíe, neb skrzě ni máme hřiechuov oblehčeníe

R – reparatrix znovu navozujícíe neb opravujícíe

I – illuminatrix osviedcujícíe, neb všickni hřiešní skrzě ni mají osvíceníe

A – auxiliatrix spomáhajícíe, komuž ona ráčí, tomu můž spomoci; leč kto sám nebude chtieti, zapomana se nad sebu

⁴³⁶ Srov. BARTOŠ, 1927, s. 236.

⁴³⁷ Srov. StČS s. v. *návracnicě* a ESSČ s. v. *zastáncě*.

⁴³⁸ Srov. SCHWARZENBERG, 1972, s. 115.

V tomto rukopise jsou podobně česky glosovány další texty, například na spodním okraji folia 50r je připsána parafráze na *Homilia in evangelia* (II,25,10) Řehoře Velikého: *Gregorius in Moralibus: Perpendo znamenám Petrum, considero patřím Paulum, aspicio hledím Matheum, intueor zřím Mariam, video vidím latronem et nichil invenio, nisi quando ante oculos meos posita sunt spei et penitencie exempla*. Další české překlady jsou ve výčtu o narozeném děťátku v Betléměna f. 78v: *Sed Cristus parvulus quia – Amirabilis přědivný*

- *Amabilis přěvelmi milující*
- *Ineffabilis nevýmlovný*
- *Formidabilis přěvelmi strašný*
- *Venerabilis kterak má velmi ctěn býti*
- *Desiderabilis velmi má žádán býti*

3.2.4 Latinsko-český slovník v latinském spisku *Peniteas cito*

Pro teoretické poučení a praktické potřeby duchovních správců – zpovědníků sloužily ve středověku různorodé latinské příručky s názvy jako *Summa confessorum*, *Summa casuum*, *Confessionale*, *Poenitentiale* aj. Jejich funkcí bylo pomoci duchovním „s nejrůznějšími případy, ve kterých měli rozhodnout a navíc uložit pokání a poskytnout útěchu a radu“.⁴³⁹ K nejstarším penitenciálním spisům patří veršovaný spisek, který začíná slovy *Peniteas cito peccator, cum sit moderator iudex...* a je neprávem přičítán Petrovi z Blois (*Petrus Blesensis*).⁴⁴⁰ Dílo, které mělo připravit kajícího ke zpovědi, bylo všeobecně oblíbené, jak o tom svědčí dochované množství opisů, v českých knihovnách a archivech je jich podle Jiřího Kejře⁴⁴¹ doloženo 17. Byly k němu připojovány anonymní komentáře a vpisovány interlineární a marginální glosy, ve třech rukopisech i české.⁴⁴² Čtvrtý rukopis postupuje proti glosovaným rukopisům o krok dále, obsahuje namísto českých glos samostatné latinsko-české slovníčky k veršovým úsekům.

- 1) Rkp., Praha, NK, sign. XI E 7, 1416, ff. 114r–120r, Poenit (StčSZkratky s. 100).

Klementinský rukopis *Penitenciáře* se signaturou XI E 7 je v kolofonu datován rokem 1416 (*Explicit libellus brevis, sed utilis Iohannis S. per manus rectoris tunc temporis in Gelcz anno Domini M CCCXVI^o in vigilia sancti Mathie etc.* „Končí knížka krátká, ale užitečná rukou Jan S., toho času rektora v Jelči, léta Páně 1416 v předvečer svatého Matouše [tj. 23. února] atd.“). Text je rozdělen do úseků, podobně jako jsme se s tím setkali u latinsko-českých sekvenciářů, hymnářů nebo *Cornutu*, každý úsek obsahuje jeden až osm veršů s jejich komentářem a překladovým slovníčkem. Komentář má povahu spíše lingvistického výkladu, podává latinská synonyma a začíná pravidelně slůvkem *suple*. Slovníček překládá primárně slova z veršů, někdy též slova latinského výkladu. Připojujeme ukázkou dvou úseků ze začátku textu:⁴⁴³

⁴³⁹ KEJŘ, 2003, s. 13.

⁴⁴⁰ Srov. KEJŘ, 2003, s. 50.

⁴⁴¹ Srov. KEJŘ, 2003, s. 50nn.

⁴⁴² Rkp., Praha, KapPraž, sign. H 10, ff. 258r–265r, četné interlineární glosy latinské i české; rkp., Praha, KapPraž, sign. M 127, ff. 12r–15r, četné marginální a interlineární glosy; rkp., Praha, NK, sign. VIII D 13, ff. 101r–136r, české glosy; srov. KEJŘ, 2003, s. 51. FLAJŠHANS (1897, s. 38n.) mluví o podobném rukopisu s českými glosami v petrohradské knihovně se signaturou Lat. XIV Q N° 117 (f. 1r n.) z 15. století.

⁴⁴³ Latinsko-českou část Poenit vydal v transliterované edici ČERNÝ (1894, s. 225–231).

[114r]

*Penites cito peccator, cum sit misereator iudex.**Suple: o tu peccator; peniteas, id est primam age; cito, id est subito; cum, id est quando; iudex, id est deus omnipotens; sit, id est est; misereator, id est misericors.**Suple: o tu peccator ó ty hriešníci; peniteas kaj sě; cito brzo; cum když; iudex súdce, totišto buoh všemohúcí; sit jest; misereator milostivý.**Et sunt hec quinque tenenda tibi,**Spes venie, cor contritum, confessio culpe**Pena satisfaciens et fuga nequicie.**Et hec, id est ista; quinque sunt, id est existunt; tenenda, id est observanda; tibi, id est a te; spes venie, id est fiducia indulgentie; contritum cor, id est devotum cor; confessio culpe, id est manifestacio peccatorum; pena satisfaciens, id est prima sufficiens, scilicet pro peccatis perpetratis; et fuga nequicie, id est evitacio peccatorum.**Et hec quinque a těchto pět věcí; sunt tenend mají zachovány býti; tibi od tebe, hriešníci. Spes venie naděje odpuštění hriechův; contritum cor skrušené srdce; confessio culpe zpoviedanie hriechův; pena satisfaciens pokánie a dosti učinění za hriechy; et fuga nequicie i ostřežení hriechův etc.*Pozn.: sunt¹] sint Černý, 1894, s. 225 | contritum¹] contrltum Černý, 1894, s. 225 |

3.2.5 Slovníček čtyř smyslů v latinském spisu *De quadruplice sensu*

Mezi sporné spisy připisované mistru Janu Husovi patří krátké pojednání s názvem *De quadruplici sensu*, které se věnuje způsobům, jak lze chápat a vykládat biblický text.⁴⁴⁴ V textu je představena nejrozšířenější metoda biblické exegeze ve středověku – teorie o čtverém smyslu Písma, jež má svůj počátek již v antice u raněkřesťanských autorů. Středověká metoda výkladu vychází z podoby, kterou zformuloval na základě starších podání, např. u Tertulliana a Órigena, v první polovině 5. století Jan Cassianus ve spisu *Collationes*. Cassianus dělí teoretickou znalost křesťanské nauky na dvě části, a to na interpretaci historickou a na chápání duchovní, realizující se ve třech formách: alegorie, tropologie a anagoge.

Rozdíl mezi historií a alegorií bývá ilustrován odkazem na list sv. Pavla Galatským (Gal 4,22–26) a spočívá v tom, že historie je poznání minulých a viditelných věcí, zatímco alegorie ukazuje, čeho byly skutečné události předobrazem. Anagoge pak pozvedá člověka od duchovních tajemství k vyšším a posvátnějším záležitostem nebeským a tropologie podává morální výklad směřující k očištění života a účinnému poučení. Různé středověké výklady všech čtyř smyslů bývají ilustrovány na čtyřech významech města Jeruzaléma: „historicky je ztotožňován s městem Židů, alegoricky s církví Kristovou, tropologicky s duší člověka a anagogicky s nebeskou obcí Boží“.⁴⁴⁵ Schéma čtyř způsobů výkladu smyslu výrazu Jeruzalém bylo ve středověku velmi často tematizováno, z latinských výkladových slovníků jej nacházíme například v *Catholiconu* Jana Balba a *Expositiones vocabulorum biblie* Guillelma Britona; ucelenější výklad o čtyřech smyslech je součástí i latinského výkladového slovníku *Mammotrectus* Jana Marchesiniho.

⁴⁴⁴ Informace o údajném Husovu dílu *De quadruplice sensu* čerpáme především z článku PUMPROVÉ (2009, s. 89–104).

⁴⁴⁵ PUMPROVÁ, 2009, s. 91.

Allegoria, -rie (...) Et scias, quod sacra scriptura quatuor modis potest exponi, scilicet historice, tropoloyce, allegorice, anagoyce. Historia docet factum. Tropoloya faciendum. Allegoria credendum. Anagogia appetendum. Wersus: Litera gesta docet, quid credas allegoria. Moralis quid agas, quo tendas anagogia. Hec patent in hac dictione Iherusalem. Historice enim est quedam civitas. Tropoloyce est tipus anime fidelis. Allegorice figura ecclesie militantis. Anagoice tipum gerit ecclesie triumphantis. De allegoria eciam supra in quarta parte dixi in tractatu de tropis. Papias sic dicit: Allegoria misterium similitudo, id est templum Domini quod fecit Salomon iuxta historiam, iuxta tropoloyam ecclesiam, iuxta allegoriam vel tipicum sensum corpus Domini, iuxta anagogen supernam patriam. Similiter Iherusalem ipsam civitatem et homines ecclesiam, animam et patriam celestem significat. Jan Balbus, Catholicon s. v. allegoria

Et ut iv supradicta breviter comprehendas, historia docet factum, tropologia faciendum, allegoria credendum vel intelligendum, anagogia appetendum. Exemplum de omnis his potes habere in hac dictione Iherusalem: historice enim nomen cuiusdam civitatis est, tropologice typus est anime fidelis, allegorice figura est ecclesie militantis, anagogice typum gerit ecclesie triumphantis. Brito, Expositiones vocabulorum biblie s. v. allegoria

De expositione sacre scripture

[Q]uatuor modis sacra scriptura exponitur, scilicet historice. Historia est rei geste narratio, ab hystoron, quod est videre vel cognoscere, quia apud veteres nemo scribebat historiam nisi cui interfuisset. Allegorice. Allegoria dicitur ab alleon, quod est alienum, et goere, quod est dicere vel locutio, et allegoria quoniam per unum factum iudicatur aliud factum, secundum quod credendum est. Anagogice. Dicitur autem anagoge ab ana, quod est sursum, et gogo vel gogos, quod est ductio, quasi sursum ductio et est quoniam per unum factum datur intelligi id, quod desiderandum est, scilicet eterna bonorum felicitas. Tropologice. Et dicitur tropologia a tropos, quod est conversio, et logos, quod est sermo, quasi sermo conversivus et conversus ad informacionem anime et bonorum morum, et est quoniam per unum factum datur aliud intelligi, sed quod faciendum est. Historia docet factum. Tropologia faciendum. Allegoria credendum vel intelligendum. Anagoggia appetendum. Versus: Littera gesta docet, quod credas allegoria. Moralis quod agas, quod speres anagogia. Historice Iherusalem est nomen civitatis sanguinum. Tropologice tipus est anime fidelis, que pacem habet consciencie. Allegorice figura est militantis ecclesie, in qua pax est caritatis et benivolencie. Anagogice tipum gerit triumphantis ecclesie, in qua pax est ab omni incurso cuiuscumque molestie. In sensu historico prevaluit Ieronimus. In tropologici Gregorius. In allegorico Ambrosius. In anagogico Augustinus. Jan Marchesini, Mammothrectus, 1470

Stejně jako čtvrtý výklad města Jeruzalém bylo populární dvojverší *Littera gesta docet* Augustina z Dácie († 1282),⁴⁴⁶ které uvádí i *Mammothrectus*. Na jeho oblíbenosti mělo nemalý podíl i to, že jej cituje ve svém Prologu ke Starému zákonu, jehož součástí je i výklad čtyř smyslů Písma svatého, v *Postille litteralis* Mikuláš z Lyry.

Čtyřem výkladům smyslu je věnován i spis *De quadruplici sensu*, který pochází podle dochování rukopisu zřejmě z konce 14. století nebo začátku 15. století. M. Janu Husovi je připisován na základě častého dochování v sousedství Husových prací a kvůli jedné dedikaci Husovi v indexu vídeňského rukopisu se signaturou Cod. 4512, přímou spojitost s Husem však neprozrazuje.⁴⁴⁷ Text se skládá ze dvou částí, v první se podrobně vysvětluje význam a fungování

⁴⁴⁶ Srov. PUMPROVÁ, 2009, s. 92.

⁴⁴⁷ Srov. PUMPROVÁ, 2009, s. 102n.

čtverého smyslu Písma a tvoří ji výklad každého z nich, příklady výkladu Jeruzaléma a Babylóna, vysvětlení pojmů typický smysl (*sensus typicus*) a duchovní smysl (*sensus spiritualis*), výklad slova chrám a shrnutí teorie čtverého smyslu v dvojverší (*Littera gesta docet*) a v próze; druhá část se věnuje použití jednotlivých způsobů exegeze při kazatelské činnosti a skládá se z ukázky použití čtverého smyslu při kázání o Kristu a z poučení o tom, jak vyložit teorii čtverého smyslu publiku při kázání, které se neobejde bez překladu čtverého smyslu do staré češtiny.⁴⁴⁸

Údajný Husův spis *De quadruplici sensu* je dochován v poměrně vysokém počtu rukopisů,⁴⁴⁹ ne všechny však obsahují také slovníček čtyř smyslů:

- 1) Rkp., Praha, NK, sign. V A 23, f. 194va–195rb, konec 14. – začátek 15. století (Pumprová, 2009, s. 94: A), HusQuadrA, s latinsko-českým slovníčkem.
- 2) Rkp., Praha, KapPraž, sign. B 20, f. 236r–237r, konec 14. – začátek 15. století (Pumprová, 2009, s. 94: C), HusQuadrC, s latinsko-českým slovníčkem.
- 3) Rkp., Vídeň, ÖNB, sign. Cod. 4512, f. 7v–9r, 15. století (Pumprová, 2009, s. 94: W2), HusQuadrW2, s latinsko-českým slovníčkem.
- 4) Rkp., Praha, NK, sign. X G 11, f. 321r–323r, 1. polovina 15. století (Pumprová, 2009, s. 94: G), HusQuadrG, s latinsko-českým slovníčkem.
- 5) Rkp., Brno, MZK, sign. Mk 63, f. 371v – zadní přídeští, 2. polovina 15. století (Pumprová, 2009, s. 94: M), HusQuadrM, s latinsko-českým slovníčkem.
- 6) Rkp., Tábor, Husitské muzeum Tábor, sign. H A 5855, s. 268–270, 1. polovina 15. století (Pumprová, 2009, s. 95: T), HusQuadrT, s latinsko-českým slovníčkem.
- 7) Rkp., Praha, NK, sign. XXIII F 204, f. 76r–76v, 15. století (Pumprová 2009, s. 95: L), HusQuadrL, bez latinsko-českého slovníčku.
- 8) Rkp., Vídeň, ÖNB, sign. Cod. 4515, f. 166v–167v, 15. století (Pumprová, 2009, s. 95: W1), HusQuadrW1, s latinsko-českým slovníčkem.
- 9) Rkp., Praha, NK, sign. I G 13, f. 83v–84v, druhá čtvrtina 15. století (Pumprová, 2009, s. 95: E), HusQuadrE, bez latinsko-českého slovníčku.
- 10) Rkp., Praha, KapPraž, sign. D 114, f. 178v–179v, 1. polovina 15. století (Pumprová, 2009, s. 95: D), HusQuadrD, s latinsko-českým slovníčkem.
- 11) Rkp., Budyšín, Městská knihovna, sign. 8° 9, f. 251v–253r, 15. století (Pumprová, 2009, s. 95: B), HusQuadrB, bez latinsko-českého slovníčku.
- 12) Rkp., Praha, KapPraž, sign. F 20, f. 176v, asi 1416–1430 (Pumprová, 2009, s. 95: F), HusQuadrF, excerpta z textu s latinsko-českým slovníčkem.
- 13) Rkp., Vídeň, ÖNB, sign. Cod. 4519, f. 180v, 15. století (Pumprová, 2009, s. 95: W3), HusQuadrW3, excerpta z textu s latinsko-českým slovníčkem.

K seznamu Pumprové doplňujeme tyto rukopisy:

- 14) Rkp., Krnov, Městské muzeum, sign. 1327/61 – 1/64, f. Ir, polovina 15. století, HusQuadrK, přípisek Václava Korandy ml. na předsádce krnovské bible.⁴⁵⁰
- 15) Rkp., Praha, NK, sign. XI D 9, f. 110v–111r, 1. třetina 15. století, HusQuadrH, bez latinsko-českého slovníčku, české textové glosy při výkladu jednotlivých smyslů.

⁴⁴⁸ Srov. PUMPROVÁ, 2009, s. 95n., 101.

⁴⁴⁹ Srov. PUMPROVÁ, 2009, s. 94n.

⁴⁵⁰ Srov. HALAMA, 2005–2006, s. 130, 133n.

Latinsko-český slovníček ve spisku *De quadruplici sensu* se skládá z osmi heslových slov, adjektiv a adverbíí pojmenovávající čtveřici výkladů a je zařazen téměř na konci textu. Uvádíme jeho dochování podle rukopisu HusQuadrT,⁴⁵¹ jenž je základním textem připravované edice spisku.⁴⁵²

[270] *Historiacus zřejmý, historiace zřejmě. Alegoricus jinomyslný neb podobný neb příkladný, alegorice jinomyslně, podobně, příkladně. Tropoloicus mravný nebo ctnostný, tropoloice mravně neb ctnostně. Anagogicus vzhóruvedný neb svrchovný, anagogice vzhóruvedně neb svrchuvedně.*

Pozn.: vzhóruvedný] vzhóruvední Pumprová, 2009, s. 101⁴⁵³

3.2.5.1 Jiné výklady čtyř výkladů smyslu Písma svatého

Kromě údajného Husova spisku *De quadruplici sensu* nacházíme v rukopisech další podobné texty vykládající čtyři výklady smyslu Písma, které demonstrují zájem o biblický text nejen v druhé polovině 14. století na nově založené univerzitě a její teologické fakultě,⁴⁵⁴ ale zvláště v první polovině 15. století, v husitské době se zvýšeným zájmem o bibli a její výklad. Z nich obsahují české překlady čtyř výkladů tyto rukopisy:

- 1) Rkp., Praha, NK, sign. IV B 13, ff. 193va–193vb, 2. polovina 14. století, výklad čtvrtého smyslu jména Jeruzalém se stč. překlady a s veršem *Littera gesta docet*.⁴⁵⁵
- 2) Rkp., Praha, NK, sign. VII E 10, ff. 149r, 1. polovina 15. století, výčet čtvrtého smyslu s českými textovými glosami a příklad čtvrtého výkladu latinského slova *templum*.
Nota, quod quadruplex est sensus sacre scripture, scilicet historiatus zřezzený, allegoricus jinomyslný neb podobný neb příkladný, tropoloicus sive moralis mravný neb ctnostný, anagoicus vzhóruvedný neb vsvrchovaný. Et si vis secundum illos sensus exponere templum, tunc dicitur...
- 3) Rkp., Praha, NK, sign. IV A 7, počátek 15. století, přední přideští, stručný výklad čtvrtého smyslu s českými textovými glosami.⁴⁵⁶
- 4) Rkp., Praha, KNM, sign. III H 22, počátek 15. století, ff. 65r–65v, výklad čtvrtého smyslu s českými textovými glosami.
- 5) Rkp., Praha, NK, sign. XI A 14, 1434, f. 248v, Slov NK XI A 14, výklad čtvrtého smyslu s latinsko-českým slovníčkem.⁴⁵⁷
[248v] *Historiace tělesně, očitě, zřejmě*
Allegorice duchovně, příkladně
Anagoyce bohobojně, pobožně
Tropoloyce mravně, nábožně
- 6) Rkp., Praha, KNM, sign. XVI D 15, 15. století, přední předsádka Iv, Slov KNM XVI D 15, výklad čtvrtého smyslu slova Jeruzalem s latinskými poznámkami a s latinsko-českým slovníčkem.

⁴⁵¹ Čerpáme ze studie PUMPROVÁ, 2009, s. 101.

⁴⁵² Edice má být součástí XVII. svazku *Magistri Iohannis Hus Opera omnia* (PUMPROVÁ, 2009, s. 90).

⁴⁵³ Slovníček se v rukopisech zachoval v poměrně jednotné podobě, české překlady se většinou liší jen hláskoslovně. Poněkud zkrácený je slovníček v HusQuadrK (přední přideští): *Historiacus: tělestný, zřejmý neb očitý, allegoricus: duchovní, tropologicus sive moralis: nábožný, mravný, anagoycus: bohobojný, srov. HALAMA, 2005–2006, s. 134* (ed. Stanislav Petr).

⁴⁵⁴ Srov. PUMPROVÁ, 2009, s. 92n.

⁴⁵⁵ Srov. PUMPROVÁ, 2009, s. 92.

⁴⁵⁶ Ve StČS jsou doklady z tohoto výkladu chybně značeny jako SlovUKE (srov. kapitola o SlovUKE).

⁴⁵⁷ Srov. PUMPROVÁ, 2009, s. 93.

[přední předsádka Iv] *Historiacus zřiezený, očitý*
Allegoricus podobný, příkladný
Tropoloicus mravný, ctnostný
Anagoicus svrchovaný, vzhůruvedný
Historiace tělešně
Allegorice duchovně
Tropoloice nábožně
Anagoice bohobojně

Pozn.: vzhůruvedný] wzhuru wedny *rkp.*

- 7) Rkp., Praha, KapPraž, sign. F 18, 1410–1425, f. 37v, český výklad čtvrtého smyslu.
- 8) Rkp., Praha, KapPraž, sign. F 30, f. 77v, české interlineární glosy k výkladu čtvrtého smyslu v latinských kázáních na epištoly a evangelia.
- 9) Rkp., SOA Třeboň, sign. A 17, 2. polovina 15. století, f. 122v, výklad čtvrtého smyslu s latinsko-českým slovníčkem: *Historice tělešně. Allegorice duchovně. Tropologice sive moraliter příkladně nebo podobně. Anagogice svrchovaně.*

3.2.5.2 Samostatné latinsko-české slovníčky čtyř výkladů smyslu Písma svatého

Nejkratším lexikografickým textem, jež můžeme ve středověkých rukopisech nalézt a vydělit, je slovníček čtyř smyslů Písma svatého, mající zpravidla čtyři až osm heslových odstavců, který je kromě latinských a českých výkladů čtvrtého smyslu doložen i samostatně. Slovníčky se nejčastěji skládají ze čtyř až osmi latinsko-českých dvojic, přičemž latinská pojmenování čtvrtého výkladu se objevují buď jako adjektiva (*litteralis/historiacus, allegoricus, anagogicus, moralis/tropoloicus*), nebo jako adverbia (*litteraliter/historiace, allegorice, moraliter/tropoloice, anagogice*) s českými ekvivalenty v příslušném slovním druhu. Pro české překlady je typická polysémie, synonymie a polylexie. Nacházíme je zvláště na přídeštích a předsádkách nejrozličnějších rukopisů nejen s náboženským a teologickým obsahem. Jejich autory jsou zvláště čtenáři rukopisů, kteří si české překlady poznamenávají především pro svou kazatelskou a pastorační praxi:

- 1) Rkp., Schlögl, Stiftsbibliothek, sign. Cpl. 111, 15. století, f. 257v, Slov Drk 111, latinsko-český slovníček čtyř způsobů výkladu smyslu (adverbia) je zapsán jinou rukou 15. století na prázdném místě na konci prvního sloupce za koncem latinských kázání, druhý sloupec doplňuje *Expositio Iudaici alphabeti*.
 [257v] *Historiace tělešně*
Allegorice duchovně
Tropoloice příkladně
Anagoice svrchovaně
- 2) Rkp., Vídeň, ÖNB, sign. 4136, 15. století, přední přídeští, Slov ÖNB 4136, latinsko-český slovníček čtyř smyslů.
 [přední přídeští⁴⁵⁸] *Allegorice duchovně, analogice nábožně, hystoriace tělešně, tropoloyce bohobojně.*

⁴⁵⁸ Přebíráme a upravujeme transliterovaný přepis, který je uveden v katalogu vídeňských rukopisů, srov. SCHWARZENBERG, 1972, s. 38.

- 3) Rkp., Praha, KapPraž, sign. A 67, 1. polovina 15. století,⁴⁵⁹ f. 207va, Slov KapPraž A 67, latinsko-český slovníček čtyř smyslů.

[207va] *Historiacus zřejmý*

Historiace zřejmě

Allegoricus podobný vel příkladný

Allegorice podobně vel příkladně vel jinomyslně

Tropoloycus mravný vel ctnostný

Tropoloice mravně vel ctnostně

Anagoicus vzhóruvedný

Anagoyce vzhóruvedně

- 4) Rkp., Praha, KapPraž, sign. B 6/1, 1. polovina 15. století, přední přidešť, Slov KapPraž B 6/1, latinsko-český slovníček čtyř smyslů (adjektiva) je uvozen poznámkou *Nota quatuor est sensus Sacre scripture*.⁴⁶⁰

[přední přidešť] *Nota quatuor est sensus Sacre scripture*

Historiacus zřěný

Allegoricus jinomyslný nebo podobný nebo příkladný

Tropoloycus sive moralis mravný neb ctnostný

Anagoicus vzhóruvodný neb vzsvrchovodný

Pozn.: zřěný] zřejmý *StčExcerpt* | příkladný] í v *rkp. nečitelné* | mravný] *rnawny rkp.* | vzsvrchovodný] vzsvrchuvodný *StčExcerpt*

- 5) Rkp., Praha, KapPraž, sign. E 69, 15. století, přední předsádka, latinsko-český slovníček čtyř smyslů, Slov KapPraž E 69.

[přední předsádka] *Nota quatuor sensus sacre scripture, scilicet: Hystoriacus zřejmý.*

Alegoricus jinomyslný, podobný neb příkladný. Tropologicus mravný neb ctnostný.

Anagogicus svrchovaný.

Pozn.: ctnostný] *cztnofy rkp.*

- 6) Rkp., Praha, NK, sign. IV E 13, 15. století, přední předsádka (IIr), Slov NK IV E 13, latinsko-český slovníček čtyř smyslů s veršem *Littera gesta docet*.

[přední předsádka IIr] *Historiace zřiezeně*

Allegorice jinomyslně, podobně, př[íkladn]ě

Tropoloyce mravně neb ctnostně

Anagoyce vzhóruvedně

Litera gesta docet, quod credas allegoria

Moralis quid agas, quo tendas anagoy[ca]

Pozn.: př[íkladn]ě] *prostředek slova nečitelný* | *anagoy[ca]*] *konec slova nečitelný*

⁴⁵⁹ V katalogu rukopisů uvádí PODLAHA (1910, s. 62) dataci do 2. poloviny 15. století. Podle filigránu, který je nejpodobnějším filigránům Piccard online, č. 51388–51394, z let 1413–1416, slovníček tedy datujeme do 1. poloviny 15. století (a v transkripci zachováváme jotaci v krátkých slabikách).

⁴⁶⁰ V *StčExcep* je excerptován nepřesně, s chybami.

- 7) Rkp., Praha, NK, sign. VIII D 18, 15. století, f. 128vb, Slov NK VIII D 18, latinsko-český slovníček čtyř smyslů.
 [128vb] *Anagoycze nábožně*
Allegorice duchovně
Hystoriace tělestně
Tropoloyce bohobojně
- 8) Rkp., Vídeň, ÖNB, sign. 4342, 15. století, f. 179r, Slov ÖNB 4342, na ff. 178v–180r jsou zapsány dva traktáty o čtyřech výkladech smyslu Písma svatého. První začíná slovy *Nota modus instrucivus in theologia est quadruplex, scilicet historiatus, allegoricus, tropoloycus et anagoycus. Hiis quatuor modis utitur theologia...* (178v), druhý podle incipitu *Nota, quod quadruplex est sensus scripture sacre, scilicet hystoriatus, allegoricus, tropoloycus sive moralis et anagoycus. Historiatus est sensus primo iudicans historiam rei geste. Unde dicitur ab hystereon grece, quod est videre vel agnoscere...* je určen jako údajný Husův spisek *De quadruplici sensu*, který je v tomto rkp. zachován téměř v kompletní podobě (úvod, výklady čtyř smyslů, výklad slova Jeruzalém a Babylon, výklad *Item nota, quod sensus typicus scilicet tipicus est sermo figurativus sive similitudinarius*, výklad slova templum, dvojverší). Mezi oběma pojednáními je zapsán latinsko-český slovníček adjektiv a adverbíí čtyř výkladů smyslu Písma. Je sporné, jestli má být slovníček přiřazen k předcházejícímu pojednání, anebo k následujícímu, ke kterému původem patří. Slovník však již zřejmě tvoří samostatný celek, který písař ze spisu *De quadruplici sensu* vydělil a který funguje samostatně.
 [179r] *Hystoriatus zřejmý. Hystoriace zřejmě. Allegoricus jinomyslný, podobný neb příkladný. Allegorice podobně, jinomyslně, příkladně. Tropoloycus mravný nebo ctnostný. Tropoloyce mravně neb ctnostně. Anagoycus vzhuruedný. Anagoyce vzhuruedně neb vsvrchuedně.*
- Pozn.: vzhuruedný] vhuoruwedny rkp.
- 9) Rkp., Praha, KNM, sign. XII F 6, 2. třetina 15. století, f. 261r, Slov KNM XII F 6, latinsko-český slovníček pouze tří výkladů je zapsán na spodním okraji folia jako glosa k latinskému kázání o blahoslavené Panně Marii s českými textovými glosami (např. *interpretatur enim advena příchoze* 261r), ve výkladu verše *Revertere ad dominam tuam et humiliare sub manu eius* Gn 16,9 je úrvek podán v trojím přeneseném smyslu: *allegorice, tropoloyce a anagoyce.*
 [261r] *Allegorice jinomyslně. Tropoloyce nravně. Anagoyce vzhóruvedně.*
- 10) Rkp., Olomouc, ZA Opava, pobočka Olomouc, fond Metropolitní kapitula, sign. CO.159, 15. století, f. 32ra, Slov CO 159, latinsko-český slovníček čtyř způsobů výkladu smyslu (adverbia) je připsán mladší rukou 15. století na spodní okraj latinského textu zapsaného do rukopisu v roce 1393, kde se mluví o čtyřech smyslech biblické Písne psn (Paulus Orosius, *Commentarium in Canticum Canticorum*).⁴⁶¹
 [32ra] *Historiace zřízení vel zápisně*
Allegorice, id est mistice sive spiritualiter duchovně
Tropoloice sive moraliter mravně

⁴⁶¹ Srov. BISTRICKÝ, 1961, s. 116.

Anagoice celestis sensus svrchovaně

- 11) Rkp., Olomouc, ZA Opava, pobočka Olomouc, fond Metropolitní kapitula, sign. CO.63, 1427, f. 357rb, Slov CO 63, latinsko-český slovníček čtyř způsobů výkladu smyslu (adverbia).

[357rb⁴⁶²] *Hystoriace tělestně, zjevně, zřetelně*
Allegorice duchovně, vyznamenitě
Tropoloyce nábožně, čestně aneb mravně
Anagoyce bohobojně, svrchovně

Pozn.: bohobojně] bohaboynye *Patera*

- 12) Rkp., Praha, NK, fond Český Krumlov Minorité, sign. Rkp. 249, 50. léta 15. století, f. 341vb, Slov NK ČKM 249, latinsko-český slovníček adverbíí je zapsán na konci VýklKruml stejnou rukou, která zapisovala poslední část textu.

[341vb] *Historiace tělesně*
Allegorice duchovně
Tropoloice příkladně
Anagorice svrchovaně

- 13) Rkp., Vídeň, ÖNB, sign. 4890, 15. století, f. 120v, Slov ÖNB 4890, na ff. 118v–120v se nacházejí různá teologická notanda, mj. latinsko-české výklady smyslu Písma svatého spolu s dvojverším *Littera gesta docet, quid credas allegoria, moralis quid agas, quo tendas anagogia*, jsou zapsány na horním okraji, zřejmě dopsány později než ostatní text, který je čistě latinský.

[120v] *Hystoriace tělesně*
Allegorice duchovně
Tropoloice příkladně neb podobně
Anagoice svrchovaně

- 14) Rkp., Brno, MZK, sign. Mk 90, 1. polovina 15. století, f. 164r, Slov Mk 90, latinsko-český slovníček čtyř způsobů výkladu smyslu (adverbia) je připsán stejnou rukou na prázdné místo za koncem latinského textu (*Correctorium*).

[164r] *Hystoriace tělesně, zjevně, zřetelně*
Allegorice duchovně, vyznamenitě
Tropoloyce nábožně, čestně aneb mravně
Anagoyce buohobojně, svrchovodně

- 15) Rkp., Brno, MZK, sign. Mk 79, 1419, f. 404v, Slov Mk 79, latinsko-český slovníček čtyř způsobů výkladu smyslu (adverbia) je zapsán na posledním popsaném foliu rukopisu mezi různými poznámkami.

[404v] *Hystoriace, litteraliter tělesně*
Anagoice spiritualiter bohobojně
Allegorice celeste duchovně
Tropoloice moraliter mravně

⁴⁶² Slovníček přetiskuje PATERA, 1912, s. 181.

- 16) Rkp., Brno, MZK, sign. Mk 63, 2. polovina 15. století, f. 1v, Slov Mk 63, latinsko-český slovníček čtyř způsobů výkladu smyslu (adverbia) je zapsán u rejstříku na začátku rukopisu.

[404v] *Historiace tělestně*

Alegorice duchovně

Tropoloice bohobojně

Anagoice nábožně

Pozn.: bohobojně] bohoboijn rkp., konec slova přelepen

3.2.5.3 Latinsko-slovenský slovníček čtyř výkladů smyslu

Slovníček čtyř výkladů smyslu Písma svatého je také jedním z nejstarších latinsko-slovenských lexikografických textů. Dochoval se na zadním přidešti teologického rukopisu uloženého v Bratislavské kapitulské knihovně se signaturou 105. Do rukopisu s kázáními Henricha de Frimaria z konce 14. století byl zapsán v 1. polovině 15. století.⁴⁶³

[zadní přidešti]

Allegorice duchovně

Anagoice svrchovaně, dobre

Historiace celesně

Moraliter nravně

Pozn.: svrchovaně] Swrchowane rkp.

3.2.6 Slovníčky v *Hvězdářství krále Jana*

V souboru zvaném podle jedné jeho části *Hvězdářství krále Jana* v muzejním rukopise se signaturou II F 14 (ff. 2r–95v) jsou zapsána pojednání astronomicko-astrologická, teologická, povahopisná, lékařská a lékárnická.⁴⁶⁴ V díle dochovaném z poloviny 15. století se formuje staročeské odborné názvosloví několika oborů, astronomie, astrologie, lékařství a psychologie. „Vedle českých termínů jsou souběžně uváděny i termíny výchozí, cizojazyčné, většinou ve formě jakýchsi minislovníčků (*Skopnec, latíně slove Aries* 22v; *Signum Zvěrocest, znamenie* 71v; *Spera Okrota* 71v; *Venus ... Smilnice* 86r). Rovněž souběžně užívání synonymních českých výrazů, které mají napomoci ke správnému pochopení jednotlivých, nepřiliš běžných slov, je znakem formující se nové slovní zásoby: *běhohvězdy, totiž planety aneb bludny* (57v).“⁴⁶⁵ Pramenem pro české termíny je především Klaretův *Vokabulář gramatický*.⁴⁶⁶

Krátkých latinsko-českých a česko-latinských slovníčků je v textu *Hvězdářství* doloženo více: slovníček sedmi planet na f. 10v a 54r (*Slunce Sol, Měsíc Luna, Smrtonoš Mars, Dobropán Mercurius, Králemoc Iupiter, Ctitel Venus, Hladolet Saturnus*), slovníček dvanácti znamení zvěrokruhu na f. 22v (*Býkovec, latíně Thaurus; Rakonov neb Rakař, latíně Cancer* aj.), slovníček čtyř letor na f. 50r (*Sanguineus Pravokrevný, Colericus Pěnohorký, Melancolicus Kalostudený,*

⁴⁶³ Srov. SOPKO, 1981, s. 128n. Přepisujeme na základě reprodukce folia zveřejněné v katalogu, srov. SOPKO, 1981, s. 303.

⁴⁶⁴ Srov. ČERNÁ, 2004, s. VIII. *Hvězdářství* vyšlo v moderní edici (ČERNÁ – HADRAVA – HADRAVOVÁ – STLUKA 2004).

⁴⁶⁵ ČERNÁ, 2004, s. XVII.

⁴⁶⁶ Srov. ČERNÁ – HADRAVA – HADRAVOVÁ – STLUKA, 2004, s. 141.

Flecmaticus Vodnokrevný), slovníček čtyř živelů na f. 62r (*Sanguinea Pravokrev, Colera Pěnohorkost, Flecma Vodokrev, Melancholia Kalostudnost*) a obecněji pojatý slovníček jednadvaceti termínů, zvl. z oblasti lékařské (*Sperma Výkal; Menstrum Čmýra; Embryo Zároděta* aj.) a astronomické (*Planeta Bludna, běhohvězda; Spera Okrota; Motus Hnutov* aj.), na f. 71v.

Tyto drobné slovníčky zakomponované do odborných textů jsou především dokladem užívání vybraných nových českých slov, které pro latinské termíny středověkých vědních oborů zavedl Klaret.

3.3 Latinsko-české slovníky

Z druhé poloviny 14. století a z celého 15. století je doloženo velké množství různorodých latinsko-českých slovníků, které jsou z hlediska rozsahu obsáhlé i velmi krátké a které bývají tematicky zaměřené a věcně nebo abecedně uspořádané i zcela neuspořádané. Většinou jsou texty v rukopisech zaznamenány rukou 15. století, bližší dataci, pokud není explicitně uvedena, nelze většinou stanovit přesněji kvůli ustálené a výrazněji neproměňující se bastardě po celé 15. století, kterou jsou texty psány. Lze však na základě filigránů papírového rukopisu určit *terminus post quem*.

V české lexikografii 15. století můžeme rozlišit několik větví. Samostatně se již od počátků české lexikografie rozvíjejí rostlináře, latinsko-české slovníky zaměřené na botanické názvosloví. Druhou výraznou větev tvoří díla navazující na slovníky Bartoloměje z Chlumce, ojedinělého autora lexikografických děl 2. poloviny 14. století, kterého známe jménem. Třetí větev, o které jsme mluvili, tvoří latinské a latinsko-české mamotreky, slovníky vykládající biblická slova, jejichž hesla jsou excerpovány do dalších lexikografických děl, do nesčetných latinsko-českých alfabetařů a nomenklátorů 15. století. Ty jsou často kompilacemi z různorodých lexikografických pramenů. Dalším zdrojem pro českou lexikografii 15. století jsou díla vycházející z německé lexikografie, která jsou v českém prostředí užívána a následně adaptována, tj. opatřována českými překlady. V nesčetných rukopisech se dále nachází velké množství krátkých slovníčků, většinou obsahem zaměřené na konkrétní tematickou oblast slovní zásoby. Bývají to často výtahy z česky glosovaných latinských textů, a to z odborných a beletristických děl, nejvíce náboženských.

3.3.1 Rostlináře

Za nejstarší latinsko-český slovník je považován *Rostlinář olomoucký*, slovník podávající latinsko-české dvojice pojmenování rostlin z doby kolem roku 1300. Vznik rostlinářů vychází ze zájmu o bylinářství, které těsně souvisí jak s lidovým léčitelstvím, jehož existence se odráží v bohatém staročeském názvosloví bylin, nerostů a jiných léčivých přírodních přípravků, tak s lékařským uměním pěstovaným na středověkých univerzitách, v Praze od druhé poloviny 14. století na lékařské fakultě Karlovy univerzity. S rozvojem a rozšířením vědeckého lékařství využívajícího sílu přírodních přípravků vznikala potřeba usouvztažnit latinské, latinizované řecké a arabské názvy léčiv s odpovídajícími pojmenováními těchto reálií v domácím jazyce.

České názvy rostlin a jiných léčivých přípravků nacházíme v latinských výkladech v Čechách nejoblíbenějších herbářů *Macer floridus* Ody de Meung a *Herbarius* Křišťana z Prachatic, výjimečně i v jiných dílech (např. překlady rostlin aj. ve vídeňském latinském rukopise Isidorových *Etymologií*⁴⁶⁷). Křišťanův latinský herbář byl v 1. polovině 15. století dvakrát přeložen do češtiny, jeden ze staročeských překladů je doložen v známém kodexu vodňanském.⁴⁶⁸

Na základě herbářů a podobných textů vznikají samostatné slovníčky omezené pouze na rostliny (např. RostlDrk) nebo slovníčky obsahující názvy dalších léčivých přípravků (např. RostlLékFrantB). Mnoho latinsko-českých rostlinářů je zapsáno v lékařských sbornících, které obsahují lékařské knihy, recepty a herbáře, a k těmto lékařským textům se úzce vztahují (RostlLékCzart, RostlLékMuz aj.). Náběh k lexikografickému textu představují latinské rejstříky k herbářům, jejichž jednotlivé položky jsou opatřovány českými překlady (např. RostlUKC).

⁴⁶⁷ Rkp., Vídeň, ÖNB, sign. Cod. 4831, 1402, ff.1r–218v (RostlVíd).

⁴⁶⁸ Srov. STEHLÍKOVÁ, 2010, s. 63.

Pro pojmosloví léčiv je charakteristická vysoká synonymie a polylexie jak v latině, tak v domácích jazycích. Vysoké míry synonymie v oblasti botanické terminologie si byli středověcí vzdělanci dobře vědomi a ve svých dílech na to upozorňovali (např. *barvienek, jemuž jiní netřesk říekají* RostlVodň 260r, *lebeda neb marunka, druzí je říekají marulka ... má list málo větší než yzop a na vršku květ brunátný* RostlVodň 271v⁴⁶⁹), a dokonce vytvářeli synonymické slovníky latinských nebo latinizovaných názvů. Některé z nich obsahují překlady v domácích jazycích (např. latinsko-německé *Synonima apotecariorum*, jehož vybrané rukopisy jsou glosovány i česky⁴⁷⁰).

Podrobně se dějinám rostlinářství a dílům pojednávajícím o rostlinách věnoval na počátku národního obrození Kašpar Maria hrabě ze Šternberka, který vydal v roce 1817 pojednání *Abhandlung über die Pflanzenkunde in Böhmen*,⁴⁷¹ jež též zachycuje středověké latinsko-české slovníky rostlin. Zájem o tuto oblast české lexikografie pokračoval i později, vybrané latinsko-české rostlináře vycházely v 2. polovině 19. století v paleografických edicích.

Flajšhans⁴⁷² uvádí, že počet botanických slovníčků ze 14. a 15. století se blíží ke třiceti. Na základě literatury a katalogů máme ze staročeského období doloženy tyto rostlináře:

- 1) Rkp., Olomouc, ZA Opava, pobočka Olomouc, fond Metropolitní kapitula v Olomouci, sign. sign. CO.448, okolo 1300, f. 2r, RostlOl (StčSZkratky s. 105), rukopis nyní neznámý.
- 2) Rkp., Krakov, BJ, sign. Cod. 795, 1. polovina 15. století, ff. 201vb–202va, Rostl Krakov.
- 3) Rkp., Peplin, Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego w Pelplinie, sign. 196, 1. polovina 15. století, ff. 10v–12v, RostlPelp (StčSZkratky s. 105).
- 4) Rkp., Praha, Strahov, sign. DC III 3, 2. polovina 15. století, s. 79b–85b, RostlStrah (StčSZkratky s. 105).
- 5) Rkp., Schlägl, sign. Cpl. 215, 1. polovina 15. století, ff. 176v–180r, RostlDrk (StčSZkratky s. 104).
- 6) Rkp., Schlägl, sign. Cpl. 215, 1. polovina 15. století, zadní předsádka Iv, Rostl Drk 215.
- 7) Rkp., Praha, NK, sign. XI E 2, 1. polovina 15. století, ff. 145r–147v, RostlUKA (StčSZkratky s. 105).
- 8) Rkp., Praha, NK, sign. X E 14, 1424, ff. 107v–109vb, RostlUKB (StčSZkratky s. 105).
- 9) Rkp., Praha, KNM, sign. IV H 28, 1444, ff. 139r–145r, RostlLékMuzA (srov. StčSZkratky s. 89).
- 10) Rkp., Praha, KNM, sign. IV H 28, 1444, ff. 336r–339v, RostlLékMuzB (srov. StčSZkratky s. 89).
- 11) Rkp., Praha, NK, sign. XVII D 10, 1498/1503, ff. 169v–169v, RostlLékFrantC (srov. StčSZkratky s. 88).
- 12) Rkp., Praha, NK, sign. XI C 2, okolo 1440, ff. 237v–238v, RostlLékFrantB (srov. StčSZkratky s. 88).
- 13) Rkp., Krakov, Biblioteka Książąt Czartoryskich, sign. B 1497, 2. polovina 15. století, s. 252–264, RostlLékCzart.
- 14) Rkp., Praha, KNM, sign. II H 4, okolo 1500, s. 590–597, Rostl KNM II H 4.
- 15) Rkp., Praha, KapPraž, sign. K 8/1, 1436, ff. 149v–153v, Rostl KapPraž K 8/1.
- 16) Rkp., Praha, KapPraž, sign. D 5, 1. polovina 15. století, přední přídeští, Rostl KapPraž D 5.
- 17) Rkp., Wien, ÖNB, sign. Cod. 4512, 15. století, přední předsádka (Ir), Rostl ÖNB 4512.

⁴⁶⁹ Srov. ČERNÁ, 2005, s. 73n.

⁴⁷⁰ Viz kapitola 3.1.12 České glosy v latinsko-českých slovnících *Synonima apotecariorum*.

⁴⁷¹ Vyšlo též v českém překladu *Pojednání o bylinářství v Čechách* (1819).

⁴⁷² Srov. FLAJŠHANS, 1903, s. 84.

- 18) Rkp., Praha, NK, sign. I H 2, konec 15. století, ff. 121v–123v, Rostl NK I H 2.
- 19) Rkp., Praha, NK, sign. VIII G 28, polovina 15. století, f. 71v, Rostl NK VIII G 28.
- 20) Rkp., Praha, KNM, sign. II F 2, okolo 1410, ff. 35r–46v, SlovVodň (StčSZkratky s. 109).
- 21) Rkp., Praha, KNM, sign. III H 57, konec 15. století, ff. 188r–195v, Rostl KNM III H 57.
- 22) Rkp., Praha, KNM, sign. IV E 5, 15. století, ff. 133r–138r, Rostl KNM IV E 5.
- 23) Rkp., Praha, KNM, sign. IV E 5, 15. století, ff. 141r–142v, Rostl KNM IV E 5.
- 24) Rkp., Praha, KNM, sign. 1 H a 365, 15. století, ff. 1r–1v, Rostl KNM 1 H a 365.⁴⁷³
- 25) Rkp., Praha, NK, sign. X C 8, 15. století, ff. 166v–167r, Rostl NK X C 8.
- 26) Rkp., Praha, KapPraž, sign. L 11, 15. století, přední předsádka, Rostl KapPraž L 11.
- 27) Rkp., Praha, KapPraž, sign. M 1, 1. polovina 15. století, f. 107v, Rostl KapPraž M 1.
- 28) Rkp., Praha, KapPraž, sign. N 6, 1. polovina 15. století, ff. 36r–36v, Rostl KapPraž N 6.
- 29) Rkp., Praha, NK, sign. I F 35, 1431, ff. 61r–92v, RostlUKC (StčSZkratky s. 105).
- 30) Rkp., Praha, KapPraž, sign. M 6, 2. polovina 15. století, ff. 48r–49v, Rostl KapPraž M 6.
- 31) Rkp., Nelahozeves, Roudnická lobkowiczská knihovna, sign. R VI Fc 29, přelom 14. a 15. století, s. 1–3, RostlLobk.

Dále je uváděn katalogu rukopisů Knihovny Metropolitní kapituly u sv. Víta na posledním listu 274v rukopisu se signaturou F 60/B z konce 14. století „Vocabularius latino-germanico-boh. plantarum“.⁴⁷⁴ Jedná se však o neabecední rostlinář latinsko-německý bez českých ekvivalentů. V StčS se dvakrát⁴⁷⁵ odkazuje na Slov Pardubice E 22, jedná se o pardubický latinsko-český rostlinář opsaný na začátku 17. století.⁴⁷⁶

Dochovaných latinsko-českých rostlinářů včetně krátkých seznamů a nyní nezvěstných rukopisů je dochováno přes třicet položek a zaslouží si samostatné zpracování, proto se v naší práci omezíme na popis pouze některých slovníků. Mezi rostlináři formálně rozlišujeme dvě základní skupiny podle rozsahu díla, a to rozsáhlejší a krátké latinsko-české slovníky.

3.3.1.1 Rozsáhlejší rostlináře

Mezi rozsáhlejší rostlináře řadíme lexikografické texty s více než cca 50 hesly. Velkou část z nich tvoří rostlináře v lékařských sbornících. Postupem doby vítězí nad neuspořádaným výčtem rostlin, jaký je dochován v nejstarším rostlináři, princip abecední. Ten je podpořen též abecedním uspořádáním některých latinských herbářů a existencí abecedních rejstříků k herbářům.

3.3.1.1.1 Rostlinář olomoucký (RostlOl)

Stručný latinsko-český botanický slovníček je zapsán v lékařském rukopise italského původu z počátku 14. století,⁴⁷⁷ který pochází z fondu Metropolitní kapituly olomoucké, má přidělenou signaturu CO.448, avšak dnes je v Zemském archivu v Opavě, pobožce Olomouc, kde je fond

⁴⁷³ Jedná se o nepatrný zlomek z latinsko-českého rostlináře, snad abecedního. Na první straně zlomku jsou částečně dochovány české ekvivalenty z tří hesel *ostropes*, *[ba]lšán*, *[pols]ká máta*, druhá strana obsahuje tři latinská heslová slova *Caput monachi*, *Rostraporcium* a *Rubea minor*.

⁴⁷⁴ PODLAHA, 1922, s. 54 (č. 914).

⁴⁷⁵ Srov. StčS s. v. *nečut*, *netřesk*.

⁴⁷⁶ Rkp., Pardubice, sign. R 372/22, začátek 17. století, ff. 234 bis r – 241 bis r (srov. TOŠNEROVÁ, 2001, s. 105).

⁴⁷⁷ Letopočet *ante quem* je podle MÜLLERA (1877, s. 390) rok 1326.

Metropolitní kapituly uložen, nezvěstný. Proto naším jediným zdrojem informací o rukopisu a RostlOl jsou články a paleografické edice Müllera a Flajšhans.⁴⁷⁸

Text je zapsán jinou rukou na druhém (2r) ze tří původně prázdných folií před 36 lékařskými traktáty. Slovník tvoří 73 hesel, která nejsou celkově ani abecedně, ani věcně uspořádána, např. *Aristologia podražec*, *Panthera róžené siemě*, *Eliquarium l'ubček*, *Pantharia čirnýš*, *Lapacium koňský ščevík*, *Saxifraga osladič* (RostlOl 2r). Latinské výrazy jsou podle Müllera⁴⁷⁹ čerpány z lékařských traktátů *Liber herbolarii* neboli *Circa instans* (= Matthaeus Platearius, *Liber de simplicibus medicinis*) a *Liber Macri de virtutibus herbarum* (= Odo de Meung, *Macer floridus*), které jsou v rukopisu zapsány mezi posledními. Flajšhans zdůrazňuje, že autor slovníčku „si všímá názvů lidových a netvoří zbytečně slov nových“.⁴⁸⁰

3.3.1.1.2 Rostlinář z krakovského rukopisu (Rostl Krakov)

Další neuspořádaný rostlinář se nachází v Jagellonské knihovně v Krakově. V rukopisu se signaturou Cod. 759 je latinsko-český slovníček názvů rostlin zapsán dvěma rukama na ff. 201vb–202va. Předcházející latinské přírodovědné pojednání bylo dokončeno 8. května 1417 (*Explicit liber rerum, finitus est in die Stanislai anno Domini M^o CCC^o XVII° et cetera* 201vb), slovníček vznikl pravděpodobně nedlouho poté. První ruka zapsala přes šedesát latinsko-českých dvojic (*Cicuta bolehlav* 201vb – *Menší svalník* {*fwalnyek* rkp.} 202rb), druhá ruka připsala jak některé české nebo latinské ekvivalenty k předcházejícím dvojicím (např. *vel mastné koření* k heslu *Arnoglossa kerhart* 202ra), tak i další hesla (*Orbus vlčí hrách* 202rb – *Erba sancti Petri svatého Petra koření, jest vysoké a má modrý kvítek okrúhlý, chlupatý a kořen hustý jako kozlík, ale vykúsený* 202va). Hesla připsaná druhou rukou obsahují nezřídka kromě českého ekvivalentu i český popis výrazných znaků rostliny, např.: *Ebulus niger kořen černý, listí vysoké, roste pod jedlím* 202rb, *Splenaria plícnice, má bílý květ* {*chwiet* rkp.} *na sobě a jediný lístek okrúhlý, u prostředku stpice* 202va, *Crescencia má kořen bílý a lístkuov pět neb šest na vrchu, pětulistice* 202va.

Jsou zde dochovány ojedinělé botanické termíny, jako např. stč. *lopón* ,lopuch“⁴⁸¹ (*Anetum anýz nebo lopuon* 201vb, *Qwardana lopuon* 202rb), stč. *pólpeniezek* ,rostlina se semeny ve tvaru drobné mince, penízek, kokoška pastuší tobolka apod.“ (*Borsa pastoris puolpeniezek* 202rb), stč. *zubec* ,rostlina s listy ve tvaru zubů (?)“ (*Dentifera zubec* 202rb).

3.3.1.1.3 Rostlinář strahovský (RostlStrah)

Rostlinář v rukopise Královské kanonie premonstrátů na Strahově se signaturou DC III 3 pochází z druhé poloviny 15. století. StčS jej popisuje jako „latinský slovníček s připojenými názvy čes. a něm.“ a datuje vznik archetypu do 1. poloviny 15. století.⁴⁸² Transliterovanou edici slovníku vydal Václav Flajšhans, avšak bez pouze latinských hesel.⁴⁸³ Nová, transkribovaná edice je dostupná v edičním modulu *Vokabuláře webového*.⁴⁸⁴

⁴⁷⁸ Srov. MÜLLER, 1877, s. 390–391; FLAJŠHANS, 1903, s. 125–128.

⁴⁷⁹ Srov. MÜLLER, 1877, s. 391.

⁴⁸⁰ FLAJŠHANS, 1903, s. 85.

⁴⁸¹ Srov. MACHEK, 1968, s. 340.

⁴⁸² StčZkratky s. 105.

⁴⁸³ Srov. FLAJŠHANS, 1917, s. 377–389.

⁴⁸⁴ *Ediční modul. Vokabulář webový* [online]. Citováno dne 4. 8. 2013. Dostupné z WWW: <[http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/edicni/edice/c7831e30-c2d1-4b40-b8db-c89c25561f5b/plny-text/s-
aparatem/folio/79](http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/edicni/edice/c7831e30-c2d1-4b40-b8db-c89c25561f5b/plny-text/s-
aparatem/folio/79)>.

Abecední slovník je zapsán ve dvou sloupcích na stranách 79b–85b a obsahuje hesla s náslovím A–V, celkem 467 hesel jak pouze latinských, tak překladových latinsko-českých. Autor slovníku mezi názvy rostlin uvádí též jména hmyzu (*chrúst*), plazů (*vodná ješčka*), ptáků (*strakopád*), nerostů (*lazar*) a samotných léků (*topolová mast*).⁴⁸⁵ RostlStrah patří k těm rostlinářům, které obsahují latinizované arabské výrazy, např. *condisi*, *mimiten*⁴⁸⁶ aj. (*Eleborus maior alias albus, id est condisi kýchavka* RostlStrah 81b; *Mimiten minor, celidonia* RostlStrah 83a). Údajná německá slova, která zmiňuje StČS, mohou být ve většině případů čtena jako již české přejímky (*Aristologia rotunda házvruc, zaječie kořeníe* RostlStrah 79b; *Calamus aromaticus prustvruc* RostlStrah 80b; *Coriandrum koriander* RostlStrah 81a; *Os sepie fišpan* RostlStrah 83b). Mezi českými názvy rostlin nacházíme i ojedinělé doklady na botanické termíny: *záružie* ‚pryskyřník‘ za lat. *apium aquaticum* (RostlStrah 79b), *kopíček* ‚jitrocel‘ za lat. *lanceola* (RostlStrah 82b) aj.

3.3.1.1.4 Rostlinář drkolenský (RostlDrk)

Drkolenský rukopis se signaturou Cpl. 215 z 1. poloviny 15. století obsahuje lékařské traktáty a recepty Albíka z Uničova, profesora lékařské fakulty pražské univerzity, osobního lékaře Václava IV. a pražského arcibiskupa,⁴⁸⁷ a také Křišťana z Prachatic.⁴⁸⁸ Drkolenským rukopisem se zabýval Ignác Bohuslav Mašek a plánoval jeho vydání.⁴⁸⁹

Na f. 175v se nachází abecední výčet latinských názvů rostlin a u některých jsou zapsány buď jejich latinská synonyma, nebo české ekvivalenty (např. *Cipper, -ris ostrýš*; *Cicuta svinie veška*; *Iris modré lilium* 175va; *Senecion tučen mužík*; *Agrimonia starček*; *Ciminum kmín* 175vb). Na ff. 176v–180r je pak zapsán poměrně rozsáhlý latinsko-český rostlinář. Slovník viditelně sloužil svému účelu a byl aktivně používán, svědčí o tom četné latinské a české přípisky a doplňky. Obsahuje též názvy rostlin, léků a měr, které nacházíme již u Klareta: *polabec* ‚rostlina rostoucí v Polabí‘ (*Albumen polabec* RostlDrk 177ra, *albinium polabec* KlarGlosA 836), *protidan* ‚protilek, protijed‘ (*Antidotum protidan* RostlDrk 176va; *Protidan antidotum* KlarGlosA 894) a *přěhršle* ‚přehrsle, množství nabrané do jedné n. obou hrstí zároveň‘ (*Volema přěhršle* RostlDrk 180rb, *volema přěhšle* KlarGlosA 738).⁴⁹⁰ RostlDrk má blízko též k botanicko-lékařskému slovníku v kodexu vodňanském (ff. 35r–46r). Jen v těchto dvou rostlinářích je doložen lexém *volovec* ‚volovec, volské oko, rostlina s většími listy‘ (*Bucalmus volovec* RostlDrk 177rb, *Ristus volovec, oculus boviu* SlovVodň 43rb). RostlDrk má i samostatné překlady: přejímku z němčiny *majstrvorc* ‚tromín černý‘⁴⁹¹ (*Macedonicum majstrvorc* RostlDrk 179ra) a ojedinělé *mydlník* ‚rostlina užívaná jako mýdlo, mydlíce‘, které je v jiných staročeských památkách pojmenovávalo substantivem *drobničiek* a souslovími *kačičie mýdlo* a *kačičie mydlce*⁴⁹² (*Centum grana mydlník* RostlDrk 177va).

StČS mylně pod zkratkou RostDrk cituje některé doklady: StČS s. v. *por* zkratkou RostlDrk označuje i latinský herbář s marginálními českými glosami názvů rostlin z téhož rukopisu,

⁴⁸⁵ Srov. FLAJŠHANS, 1917, s. 379.

⁴⁸⁶ Lat. *condisi* < arab. *kundus* (GONZÁLEZ, 2007, s. 400), lat. *memitha* < arab. *māmīṭā* (GONZÁLEZ, 2007, s. 478).

⁴⁸⁷ Srov. SCHNELL, 2004, s. 242, 263.

⁴⁸⁸ Srov. SPUNAR, 1985, s. 118.

⁴⁸⁹ Srov. MAŠEK, 1896, s. 260.

⁴⁹⁰ Srov. StČS s. v. *polabec*, *protidan*, *přěhrštie*.

⁴⁹¹ Srov. SSL s. v. *Macedonicus*. Slovo *maysterwurz* z Rostl KNM IV E 5, 134v (*Draguntea, id est columbrina všedobr maysterwurz*) pokládáme za německý výraz.

⁴⁹² Srov. GbSlov s. v. *mýdlo* a SSL s. v. *centum*.

ff. 181r–194r („*puor* *RostlDrk 184b“⁴⁹³). StČS s. v. *próduch* je opět nesprávně citován RostlDrk místo LékFrantC („*přikryž [nádobu] pokličkú a přimaž hlinú, at’ by produch nemohl ven vyjítí* RostlDrk 185b“), doklad je citován z Maškova článku,⁴⁹⁴ který se podrobně věnoval rukopisu LékFrantC a v úvodu zmínil svůj záměr vydat *Rostlinář drkolenský*.

3.3.1.1.5 Rostlinář v kodexu vodňanském (SlovVodň)

Jedním ze slovníků v lékařském kodexu vodňanském je latinsko-český botanicko-lékařský slovník (ff. 35r–46r), který kromě názvů rostlin přináší též další pojmenování léčebných přípravků (*bobří stroj, jelení roh* apod.). Botanické názvy vydali Jaromír Spal a Emil Hadač (1960), z jejichž práce byla pořízena excerpce pro StČS. Edici doplnil kritickými poznámkami Bohumil Ryba.⁴⁹⁵ Spal – Hadač ani později StČS nezachytili ojedinělý lexém *nehrom* ‚netřesk, rostlina chránící před hromem‘ (*filix nehrom, plaz, kapratí* SlovVodň 39r), vedle něhož funguje ve staré češtině mnoho synonymních výrazů: *hromobitie, húsvorc, chřest m., netřesk*.

Tento rostlinář obsahuje několik jedinečných lexémů, např. *pálavec* ‚květina jasné barvy‘ za lat. *cicados* (SlovVodň 37va), *pětíprstník* a *pětíprstnice* za lat. *palma Christi* (SlovVodň 42vab), *povázka* ‚rostlina mající schopnost přichycovat se na něčem, svízel‘ za lat. *lupinum* (SlovVodň 40 bis r).⁴⁹⁶

3.3.1.1.6 Rostlinář pelplinský (RostlPelp)

Tzv. *Rostlinář pelpinský* je latinsko-český alfabetař rostlinářský a lékařský, který je zapsán v rukopise z 1. poloviny 15. století uloženém v Knihovně vyššího semináře duchovního v polském Pelplině pod signaturou 196. Většinu rukopisu tvoří lékařské traktáty, které mívají v explicitech uvedeny letopočty 1428 a 1429, a do této doby můžeme datovat i náš rostlinář, který se nachází v první polovině rukopisu (ff. 10v–13v).

Poznatky o slovníku čerpáme z edice, kterou v transliterované podobě vydal Anton Brückner.⁴⁹⁷ Brückner však v edici vynechal čistě latinská hesla, čímž může být poněkud znesnadněno určení původu slovníku a jeho vztah k jiným latinsko-českým rostlinářům. Z podoby textu zprostředkované Brücknerem je zřejmé, že je nutné rozdělit rostlinář na dva samostatné slovníky: první je latinsko-český rostlinář zapsaný na ff. 10v–12v a za ním na ff. 13r–13v následuje latinsko-český lékařský slovníček názvů nemocí s názvem *Sinonima morborum*.

Rostlinář pelpinský by mohl být úpravou latinsko-německého slovníku *Artemisia*.⁴⁹⁸ Odpovídalo by tomu jak počáteční heslo rostlináře (*Arthemisia černobýl* RostlPelp10v), tak částečné shody latinských heslových slov s mnichovským rukopisem slovníku *Artemisia* (RostlMnich). Přesnější závěry bude možné učinit, až bude k dispozici kritická edice latinsko-německých slovníků *Artemisia*.

Stejný závěr platí i pro další podobné české rostlináře. Heslem *Artemisia* začíná i latinsko-český abecední rostlinář v kapitulním lékařském a teologickém sborníku se signaturou N 6 z 1. poloviny 15. století (*Artemesia černobýl* Rostl KapPraž N 6, 36r – *Zedwar citvar et est*

⁴⁹³ Zdrojem je soupis Klaretových slov in FLAJŠHANS, 1926, s. 400.

⁴⁹⁴ Srov. MAŠEK, 1896, s. 268.

⁴⁹⁵ Srov. RYBA, 1963, s. 352–363.

⁴⁹⁶ Srov. StČS s. v. *pálavec, pětíprstník*.

⁴⁹⁷ Srov. BRÜCKNER, 1892, s. 29–44

⁴⁹⁸ Viz kapitola 3.1.2 Polské glosy v *Rostlináři mnichovském*.

duplex, domesticum et agreste Rostl KapPraž N 6, 36v) a latinsko-český rostlinář⁴⁹⁹ z pražského kapitulního rukopisu se signaturou K 8/1 z 1. poloviny 15. století. Rukopis obsahuje jinak texty spíše právního zaměření, jen před rostlinářem (ff. 149v–153v) jsou zapsány *compositiones medicamentum* (f. 143v–144r).⁵⁰⁰ V explicitu je datován do roku 1436 (*Finitum anno D. 1436 in die s. Anne*⁵⁰¹ „Dokončeno léta Páně 1436 na den svatě Anny [tj. 26. července]“).

3.3.1.1.7 Muzejní rostlinář (Rostl NK VIII G 28)

Lékařský sborník z pražské Národní knihovny se signaturou VIII G 28 z poloviny 15. století obsahuje kromě latinsko-českého abecedního mamotrektu (MamUKF) krátký latinsko-český rostlinář (f. 71v). Obsahuje 57 hesel, zprvu řazených abecedně (pouze část hesel s náslovím A–C), později neuspořádaných. Doklad z Rostl NK VIII G 28 na stč. lexém *pětiprst* uvádí StčS v chybné podobě jako „palmaris ručička vel pietiprst MamUKF 71b“.⁵⁰² Údajné lat. *palmaris* je chybně přečtený zkratkovitý zápis lat. víceslovného lexému *palma Cristi*.

3.3.1.1.8 Latinsko-české rostlináře v starším muzejním lékařském sborníku (RostlLékMuzA a RostlLékMuzB)

V lékařském sborníku Knihovny Národního muzea se signaturou IV H 28 z roku 1444 (LékMuz) jsou zapsány dva latinsko-české rostlináře. První je zapsán na ff. 139r–145r (RostlLékMuzA), druhý se nachází na samém konci rukopisu na ff. 336r–339v (RostlLékMuzB).

První RostlLékMuzA s nadpisem *Secuntur vocabula medicorum per alphabetum* je abecední, obsahuje hesla s náslovím A–V (*Arsenicum hutrých* 139r – *Vulgago vel azarum kopytník* 145r). Je psán ve dvou sloupcích, první obsahuje latinská heslová slova a v druhém sloupci jsou jejich české ekvivalenty.

Druhý RostlLékMuzB je též abecední, obsahuje hesla s náslovím A–P. Má stejnou sloupcovou formu jako první rostlinář. Liší se formálně tím, že bývá ponecháno místo pro zápis dalších hesel. Toho bylo někde využito: v prázdném místě jsou přípisky dalších hesel mladší rukou (např. *Acetosa štěvík* 336r, *Cicorea čakanka*⁵⁰³ 337v, *Daucus divoká mrkvice* 337v, *Ematites kámen krevní, ješto jím krev stavují* 338r, *Litargirum klé* 339r, *Portulaca kuřie noha* 339v aj.).

3.3.1.1.9 Latinsko-český rostlinář ve sborníku neznámého františkána (RostlLékFrantC)

Klementinský rukopis se signaturou XVII D 10, sepsaný v letech 1498–1503, je rukopisným sborníkem pojednání lékařských a astronomických, který byl prý sestaven neznámým františkánem (LékFrantC).⁵⁰⁴ Sborník obsahuje též český herbář (ff. 147r–167r) a hned za ním se nachází latinsko-český abecední rostlinář (ff. 167v–169v, *Acra passa bzový květ – Zukarum cukr*). Základní text slovníku psala jedna ruka, později byla přepisována do slovníku a na okraje listů další hesla a poznámky několika rukama různých období, mj. též krátké odstavce z latinského *Herbaria* Křišťana z Prachatic.⁵⁰⁵

⁴⁹⁹ V StčS je značen jako Slovo (s. v. *ostrýš*).

⁵⁰⁰ Srov. PODLAHA, 1922, s. 183.

⁵⁰¹ PODLAHA, 1922, s. 183.

⁵⁰² StčS s. v. *pětiprst*.

⁵⁰³ V rkp. *czakakanka*.

⁵⁰⁴ Srov. StčSZkratky s. 88.

⁵⁰⁵ Srov. STEHLÍKOVÁ, 2010, s. 64, 67.

3.3.1.1.10 Latinsko-český rostlinář ve sborníku neznámého františkána (RostlLékFrantB)

Klementinský rukopis se signaturou XI C 2 z roku 1440 je dalším rukopisným sborníkem lékařských a astronomických pojednání, sestaveným neznámým františkánem (LékFrantB). Většina obsahu je latinská, kromě několika českých pojednání, latinsko-českého slovníčku a českých glos. České glosy názvů rostlin jsou připsány *in margine* latinského herbáře na ff. 105r–133v. V dalším latinském herbáři na ff. 160r–164r jsou psány přímo v textu. Krátký latinsko-český rostlinář je napsán na ff. 237v–238v (*Nota nomina herbarum*). Skládá se ze 48 hesel s názvy rostlin a jiných léčebných prostředků (např. *Glaich dicuntur stříbrné trósky* RostlLékFrantB 238v), která nejsou abecedně uspořádána. Všechny české názvy z LékFrantB vydal Čeněk Zíbrt v *Klasobraní po rukopisích. XXXIX. Latinsko-český rukopis z XV. století* (1893).

3.3.1.1.11 Latinsko-český rostlinář v klementinském lékařském sborníku (Rostl NK I H 2)

Lékařský sborník, který je na předním přidešti označen titulem *Liber medicus*, pochází z konce 15. století a obsahuje kromě latinských lékařských pojednání také české recepty (ff. 268r–273v) a latinsko-český slovníček léčivých bylin (ff. 121va–123vb) s nadpisem *Vocabularium* (121v). Obsahuje hesla s náslovím A–V, která končí na f. 123va, a v dalším sloupci se nacházejí dodatky jinou rukou (*Vermicularis tučen mužík*, *Viscus quercinus jmelé*, *Brita modrák*, *Brasia kapusta* 123vb). Dodatky jsou psány i na okraje předcházejících folií (*Cardopacia devěsil* 121vb, *Gamandrea*, *primula černohlávek* 122rb aj.). Rostlinář obsahuje i některá ojedinělá a řídká slova jako stč. *železník* ,sporýš, železník⁵⁰⁶ za lat. *verbena* a stč. *včelník* ,meduňka, včelník⁵⁰⁷ za lat. *melissa* 122vb.

3.3.1.1.12 Latinsko-český rostlinář klementinský (RostlUKA)

Obsah klementinského rukopisu se signaturou XI E 2 z 1. poloviny 15. století je poměrně rozmanitý, nacházíme v něm jak české notované písně, tak i latinské lékařské texty. Na konci rukopisu je na ff. 145r–147v zapsán latinsko-český slovník rostlin, který vydal František Černý v *Klasobraní po rukopisích. Rostlinář* (1898), ale bez pouze latinských hesel. Jedná se o abecední rostlinář s hesly s náslovím A–V.

Ojedinělé *luchavka* za lat. *eleborus albus* (RostlUKA 146rb) vykládá Gebauer ve Slovníku staročeském⁵⁰⁸ jako nářeční podobu místo *hluchavka*, s odpadnutím náslovného fonému /h/. Na základě srovnání s jinými rostlináři pokládáme zápis *luchawka* (RostlUKA 146rb)⁵⁰⁹ za chybu v rukopisu (nebo v Černého edici) místo náležitého *kýchavka* (srov. *Eleborum album et condisi kýchavka* RostlLékCzart 257).⁵¹⁰

3.3.1.1.13 Latinsko-český rostlinář klementinský (RostlUKB)

V klementinském rukopise se signaturou X E 14 je na ff. 1r–107v zapsáno latinské básnické dílo *De virtutibus herbarum* (neboli *Macer floridus*), jehož autorem je Odo de Meung a které je opatřeno komentářem Jana Ondřejova zvaného Šindel⁵¹¹ a českými glosami. Dokončeno bylo

⁵⁰⁶ Srov. ESSČ s. v. *železník*, -a/-u.

⁵⁰⁷ Srov. ESSČ s. v. *včelník*. V RostlDrk doloženo též za lat. *nardus* (*Nardus včelník* RostlDrk 179rb).

⁵⁰⁸ Srov. GbSlov s. v. *luchavka*.

⁵⁰⁹ Srov. ČERNÝ, 1898, s. 199.

⁵¹⁰ Srov. též „kichawka helleborus RostlB. 146a“ – GbSlov s. v. *kýchavka*.

⁵¹¹ Srov. STEHLÍKOVÁ, 2010, s. 30.

podle explicitu roku 1424. Za ním následuje latinsko-český slovníček léčivých bylin a jiných léčivých prostředků (107va–109vb), který obsahuje pouze hesla s náslovím *A–C*. Heslové odstavce zpočátku obsahují také údaje o povaze rostliny z léčebného hlediska (*Aloes, calidum et siccum in 2º gradu* RostlUKB 107v), postupně se však tyto údaje vytrácejí a přibývá českých překladů nebo latinských výkladů či synonym (*Bethonica bukvice* 108v, *Berberis est fructus arboris t.*, *Cicuta bolehlav* 109r, *Cardanum, lappa maior t.*). Autor uvádí většinou jen jeden český název dané latinské rostliny a jen výjimečně uvádí další synonymní názvy (např. *Consolida maior svalník, kostival* 109v).

3.3.1.1.14 Latinsko-český rostlinář muzejní (Rostl KNM III H 57)

V muzejním lékařském sborníku se signaturou III H 57 z konce 15. století nacházíme abecední latinsko-český rostlinář na ff. 188r–195v. Rostlináři zřejmě chybí začátek, dochována jsou jen hesla s náslovím *B–Z* (*Borago burák* 188r – *Zinziber zázvor* 195v). Na konci abecedních úseků je ponecháváno místo pro doplnění dalších hesel, nikdy k tomu však nedošlo. Nachází se zde ojediněle dochovaný lexém *veřvorc* (*Policaria veřvorc* Rostl KNM III H 57).

3.3.1.1.15 Latinsko-české rostlináře v lékařském sborníku muzejním (Rostl KNM IV E 5)

Z 15. století pochází muzejní lékařský sborník se signaturou IV E 5, v němž jsou zapsány dva rostlináře. První rostlinář se nachází na ff. 133r–138r, v některých heslech obsahuje za českými překlady německé glosy psané stejnou rukou (např. *Abrotanum brotan ebozezze* Rostl KNM IV E 5, 133r, *Calamus aromaticus prsné koření brustworz* Rostl KNM IV E 5, 133v). U několika hesel je naopak uveden jen německý překlad (např. *Centum capita wilde liligen* Rostl KNM IV E 5, 134r), nebo lat. slovo zůstalo bez českého i německého překladu (např. *Verbena* Rostl KNM IV E 5, 137v). Autor slovníčku uvádí často synonymní názvy rostlin, a to jak v latině (např. *Almipiades, laureolla, contogindium idem vlčie lýko* Rostl KNM IV E 5, 133r, *Artiplex, girso, origanum, lacamia idem sunt, lebeda molde t.*), tak v češtině (např. *Astrilogia pelník alias podražec holwrcz* Rostl KNM IV E 5, 133r, *Aquilena vel aquilegia kozie bradka, ptáček idem t., Consolida maior kostival vel svalník* Rostl KNM IV E 5, 134r).

Druhý rostlinář je zapsán na ff. 141r–142v jinou rukou. Jedná se o jiný abecedně řazený rostlinář, který nemá německé glosy a obsahuje hesla s náslovím *A–V* (*Arthemisia, id est matricaria* (nadepsáno *črnobýl*) 141ra – *Ungula caballina kopytník* 142a). Synonymní výčty obsahuje jen výjimečně (např. *Dragunthea všedobr, ještěř, zahradník* Rostl KNM IV E 5, 141rb).

3.3.1.1.16 Latinsko-český rostlinář v lékařském sborníku Czartoryjských (RostlLékCzart)

Latinsko-český abecední rostlinář v lékařském sborníku z knihovny knížat Czartoryjských z 2. poloviny 15. století je zapsán na stranách 252–264 (RostlLékCzart). Obsahuje jen hesla s náslovím *A–R*, celkem 181 hesel. Hesly jsou převážně názvy rostlin (např. *vratíč* RostlLékCzart 252), výjimečně názvy živočichů (např. *májky* RostlLékCzart 256) a přípravků živočišného původu (např. *jelení lój* RostlLékCzart 256). Některá hesla jsou stejně jako RostlStrah doplněna o verše, některé z nich pocházejí z latinského lékařského pojednání *Regimen sanitatis Salernitanum*:⁵¹²

⁵¹² *Regimen sanitatis Salernitanum* citujeme podle edice, kterou vydala GONZÁLEZOVÁ, 2012, s. 143–195.

1. *Calamentum biela lebeda. Nepita {Nepika rkp.} est idem. Versus: Rubet in origano stipes {scipes rkp.}, sed non in calamento* [Regimen sanitatis Salernitanum, De origano, v. 1702] RostlLékCzart 255
2. *Esula kolovratec. Esula lactescit, linaria lac dare nescit* [Regimen sanitatis Salernitanum, De esula, v. 1559] RostlLékCzart 257
3. *Oryganum červená lebeda. Rubet in origano stipes {scipes rkp.}, sed non in calamento* [Regimen sanitatis Salernitanum, De origano, v. 1702] RostlLékCzart 262

Na stranách 260, 262 a 263 se nacházejí pozdější přípisky. Mladší rukou byly k heslům připisovány další české názvy (např. *červená lebeda*, *kadidlo*, *vlčí vikvice* RostlLékCzart 262).

Slovníček je téměř shodný s Rostl KNM II H 4. Oba rostlináře obsahují některé ojedinělé názvy rostlin, jako je stč. *barkún* za lat. *cyperus* (*Cyperus barkún neb ostrýš*, *eciam dicitur iuncus {truncus rkp.} triangularis ve galganea silvestris divoký galgan* RostlLékCzart 254, podobně Rostl KNM II H 4, 592). Stč. *barkún* se stč. synonymem *ostrýš* (ostřice, trávovitá bylina s rezavými listy rostoucí na mokřinách⁵¹³) souvisí snad s botanickými termíny *sparkán* (jen u Klareta s významem špargán, vodní rostlina z čeledi zearovitých užívaná v lékařství⁵¹⁴) či *sparkún* (jen u Klareta s nejasným významem⁵¹⁵), může se také jednat o chybný zápis jednoho z těchto dvou uvedených názvů rostlin. Další ojedinělý název *rozchodek*, rozchodník, tučnolistá bylina rozrůstající se plazivými oddenky⁵¹⁶ (RostlLékCzart 254, Rostl KNM II F 4, 592) je projevem rozvinuté polylexie a synonymie v botanickém názvosloví, pro tuto rostlinu se ve staré češtině užívají stenokořenné názvy *rozchod* a *rozchodník* a synonymní jinokořenné výrazy *netřěšk*, *pupečník*, *tučen mužík* aj. Jinde ve známých staročeských památkách nedoložené je i adjektivum *úhorový*, které se objevuje v hesle *Planetella lupienek úhorový* RostlLékCzart. Je odvozeno od stč. *úhor*, úhor, neobdělané pole⁵¹⁷ a znamená ‚vyskytující se na úhoru‘.⁵¹⁷

3.3.1.1.17 Latinsko-český rostlinář v mladším muzejním lékařském sborníku (Rostl KNM II H 4)

Latinsko-český rostlinář v lékařském sborníku Knihovny Národního muzea z doby kolem roku 1500 je zapsán stejně jako v RostlLékCzart na konci rukopisu, na stranách 590–597. Je stejně jako RostlLékCzart neúplný, obsahuje však jen hesla do poloviny P (končí heslem *Prasium commune* žabí žluč Rostl KNM II H 4, 597), celkem 165 hesel. Má tolik společných rysů se zmíněným rostlinářem a celým sborníkem LékCzart, že se musí jednat o stejnou větev lékařských sborníků, nebo dokonce opis ze společné předlohy. Rostl KNM II H 4 má stejné opisovačské chyby jako RostlLékCzart: *auricula murus* místo lat. *auricula muris* (Rostl KNM II H 4, 590; RostlLékCzart 252), *lusk* místo stč. *luk* za lat. *ascolonia* (Rostl KNM II H 4, 590; RostlLékCzart 253), *krotec* místo stč. *brotec* za lat. *bibita* (Rostl KNM II H 4, 592; RostlLékCzart 254), *truncus* místo lat. *iuncus* v hesle *cyperus* (Rostl KNM II H 4, 592; RostlLékCzart 254, srov. správné znění *ciperus ostrýš*, *alias dicitur iuncus triangularis* Rostl KapPraž K 8/1, 150v), *túženík* místo stč. *túžebník* za lat. *filipendula* (Rostl KNM II H 4, 595; RostlLékCzart 258), *yonophieta* místo stč. *janofieta* za lat. *genestula* (Rostl KNM II H 4, 595; RostlLékCzart 258), *Herba rupti*

⁵¹³ StČS s. v. *ostrýš*.

⁵¹⁴ ESSČ s. v. *sparkán*.

⁵¹⁵ Srov. ESSČ s. v. *sparkún*.

⁵¹⁶ Srov. ESSČ s. v. *rozchodek*.

⁵¹⁷ Srov. stč. *úhořina*, co roste na úhoru, plevel (?) (ESSČ s. v.).

místo lat. *Herba Ruperti* (Rostl KNM II H 4, 595;⁵¹⁸ RostlLékCzart 258), *her perforata* místo lat. *herba perforata* (Rostl KNM II H 4, 595; RostlLékCzart 259), *Nadularia* místo lat. *Nodularia* (Rostl KNM II H 4, 597; RostlLékCzart 262) aj. Má také některé stejné hláskoslovné podoby latinských slov: *Apsintheum* místo lat. *Absintheum* (Rostl KNM II H 4, 590; RostlLékCzart 253), *Amprosia* místo lat. *Ambrosia* (Rostl KNM II H 4, 591; RostlLékCzart 253), *Lappa inbera* místo lat. *Lappa inversa* (Rostl KNM II H 4, 595; RostlLékCzart 259) aj.

Většinu chyb v Rostl KNM II H 4 opravila mladší, novověká ruka. Rostl KNM II H 4 zřejmě není přímý opis RostlLékCzart, ale spíše mají stejnou předlohu. RostlLékCzart má totiž oproti Rostl KNM II H 4 vlastní opisovačské chyby, např. *Gardus* místo *Cardus* (*Cardus* {*Gardus* rkp.} *štětka* RostlLékCzart 255; *Cardus* *štětka* Rostl KNM II H 4, 592); *libé* místo *bílé* (*Olibanum dicitur thus album* {*abbum* rkp.} *libé kadidlo* RostlLékCzart 262; *Olibanum bílé kadidlo* Rostl KNM II H 4, 597).

Rozdíly mezi oběma rostlináři jsou především v hláskoslovné a ortografické stránce, která je dána též časovou vzdáleností sepsání obou rukopisů. V Rostl KNM II H 4 již většinou není zaznamenávána jotace v krátkých slabikách, diftong *ie* je monoftongizován (*vízel* Rostl KNM II H 4, 590, srov. *viezel* RostlLékCzart 252; *bříza* Rostl KNM II H 4, 592, srov. *bříeza* RostlLékCzart 254 aj.). V zápise pak grafém *i* slouží pro označení palatálnosti předcházejícího konsonantu (*cziaپی* *čapí* 590; *ziahawka* *žahavka* 590; *korzieni* *koření* 590; *Ziabi* *žabí* 590 aj.).

Drobně se oba slovníky liší také po obsahové stránce. Původní latinský výklad v hesle *cicuta* (srov. *Ciccutta bolehlav, armel semen eius* RostlLékCzart 255⁵¹⁹) muzejní rostlinář překládá: *Cicuta bolehlav, armel símě jeho* (Rostl KNM II H 4, 592). Muzejní rostlinář má také oproti czartoryjskému jedno heslo navíc (*Aneum anéz* Rostl KNM II H 4, 590) a naopak jedno heslo vynechává (*Yringus* {*Yringuis* rkp.} *kotvice* RostlLékCzart 259).

3.3.1.2 Krátké latinsko-české rostlináře

Vedle obsažných a lexikálně poměrně bohatých rostlinářů nacházíme v různorodých rukopisech, zvláště na okrajích popsaných folií, na přídeštích a volných listech slovníčky s nízkým počtem hesel, které nejsou většinou ani abecedně uspořádány.

3.3.1.2.1 První kapitulní krátký rostlinář (Rostl KapPraž D 5)

Krátký rostlinář je zapsán na předním přídešti pražského kapitulního rukopisu se signaturou D 5 z 1. poloviny 15. století a obsahuje 14 názvů bylin. V tomto slovníčku se pouze v jednom hesle projevuje vysoká synonymie v botanickém pojmosloví: stč. *blén* a *psinec* jsou pojmenování téže rostliny, která se v latině nazývá *canicula*.⁵²⁰ V nové češtině se jedná o blín, žláznatou a huňatou bylinu, která odpudivě páchne, a přestože je jedovatá, užívá se ve středověkém lékařství.

[přední přídeští] *Altea divoký sléz*

Lappacium koňský štěvík

⁵¹⁸ StČS s. v. *piehavec* čte „herba rupti“; SSL s. v. *herba* čte „h-a ruperti“.

⁵¹⁹ Srov. *Cicuta, coniza, conium idem. Quedam species huius calide sunt at habet semen arabice dictum harmel* Alphita (GONZÁLEZ, 2007, s. 174).

⁵²⁰ Původní lat. *caniculata* „blín“ vzniklo disimilací původního latinského výrazu *calyculata* (GONZÁLEZ, 2007, s. 382), lidovou etymologií byl název blínu formálně spojen s lat. *canis* „pes“. Odtud pochází i český název *psinec*.

*Polipodium osladeč*⁵²¹

Agrimonia starček

Centaurea zemižluč

Betonica bukvice

Barba Yovis vratič

Canicula blén či psinec dicitur

Marubium album dicitur hluchá kopřiva

Buklossa volový jazýček dicitur

Savina chvojka

3.3.1.2.2 Drkolenský krátký rostlinář (Rostl Drk 215)

Na zadní předsádce (Iv) lékařského sborníku uloženého v klášterní knihovně v Drkolné pod signaturou Cpl. 215, ve kterém je zapsán i RostlDrk (ff. 176v–180r), je napsán stručný latinsko-český slovníček rostlin o 12 heslech. Ve StČS je slovníček označen jako RostlDrk,⁵²² ačkoli oproti RostlDrk se jedná o neabecední soupis jedenácti latinsko-českých dvojic rostlin.

[zadní předsádka Iv] *Rostroporcium pléška*

Citrullus viezel

Bugla kerharth

Portulaca psí pysk

Tribulus podlavka

Dacticella kolovratec

Mandragora popovec

Esula nástolník

Origanum svalník

Mellicannum osladník

Archangelica vlaský sléz

Pozn.: Tribulus] první písmeno přepisováno | Archangelica] konec slova nečitelný

3.3.1.2.3 Vídeňský krátký rostlinář (Rostl ÖNB 4512)

Na prvním papírovém listu přední předsádky (Ir) vídeňského rukopisu se signaturou Cod. 4512 je zapsán krátký latinsko-český rostlinář s deseti hesly. Ojedinělé substantivum *batun* je přejímka z latinského názvu rostliny *betonica*, ve staré češtině též v podobě *betonie*, *betonika*, *patoník*, *patonka*.

[přední předsádka Ir]⁵²³ *Origanum lebeda*

Barba Iovis netřesk

Portulata kuřčie noha

Bethonica batun

Anetum český kopr

Nasturcium řeřicha

⁵²¹ Není vyloučeno čtení *osladeč*. Pravopis, kterým je rostlinář zapsán, není diakritický a StČS uvádí pod základním *osladič* obě varianty.

⁵²² Srov. StČS s. v. *osladník*: „mellicanum osladnyk *RostlDrk 197b“.

⁵²³ Text je obecně datován do 15. století, jotaci v krátkých slabikách zaznamenáváme podle rukopisu.

Vermicularis rozchodník
Agrimonia starček
Radix ebuli chebdie
Pipinella bedrník

Pozn.: Pipinella] *nejisté čtení, lze číst i pimpinella*

3.3.1.2.4 Druhý kapitulní krátký rostlinář (Rostl KapPraž L 11)

Mezi lékařskými recepty na listech přední předsádky pražského kapitulního lékařského sborníku se signaturou L 11 z roku 1404 je několika rukama připsáno též několik latinsko-českých názvů rostlin. Ucelenější celek tvoří zápis 13 hesel nahoře na prvním pergamenovém listu předsádky, jenž je téměř shodný s Rostl ÖNB 4512, chybí v něm však český ekvivalent za lat. *bethonica* a na konci má připsána tři hesla navíc:

[přední předsádka Ir] *Origanum lebeda*
Barba Iovis netřesk
Portulaca kuřčie noha
Bethonica
Anetum český kopr
Nasturcium řeřicha
Vermicularis rozchodník
Agrimonia starček
Radix ebuli chebdie
Pipinella bedrník
Malwa sléz
Kamomilla heřmánek
Serpillum mateřie dúška

3.3.1.2.5 Třetí kapitulní krátký rostlinář (Rostl KapPraž M 1)

Kapitulní rukopis se signaturou M 1 je latinsko-český lékařský sborník z 1. poloviny 15. století. Mezi řádky a na okrajích rukopisu bývají klatinským názvům rostlin připsovány české překlady. Na ff. 106v–107r pak mezi různými latinskými recepty nacházíme 3 seznamy latinských rostlin s jejich latinskými synonymy nebo českými a německými ekvivalenty. K českým rostlinám zde doloženým patří *hlízník*, *jelení jazyk*, *kupadlo*, *ošlajch*, *sporyšek*, *trpka*, *zlatníček*, k německým *druzworz*, *greusint*, *hlayweyss*.

3.3.1.3 Rejstříky k herbáři s českými překlady

Zkratkou RostlUKC je označován latinský *Herbarius* Křišťana z Prachatic s českými názvy rostlin z roku 1431, který je zapsán na ff. 61r–92v ve sborníku augustiniána kanovníka Matěje Berana s lékařskými, astronomickými a přírodovědnými texty, který je nazván *Confundarium maius* a uložen v pražské Národní knihovně pod signaturou I F 35.⁵²⁴ Křišťanův abecední herbář je označen titulem *Herbarius*, je opatřen prologem a je k němu na ff. 89v–92r připojen rejstřík (*Registrum Herbarii*), který zřejmě vznikl *ad hoc* při opisování kodexu.⁵²⁵ Latinský herbář uvádí *in margine* české názvy rostlin a také u jednotlivých položek rejstříku jsou doplněny jejich české

⁵²⁴ Jako spis Křišťana z Prachatic jej určila STEHLÍKOVÁ, 2010, s. 64.

⁵²⁵ Původní Křišťanův *Herbář* žádný rejstřík pravděpodobně neměl, srov. STEHLÍKOVÁ, 2010, s. 68.

ekvivalenty. Glosy v hlavním textu rostlináře a v rejstříku k němu se často neshodují, srov. *trpky* 61v a *dřevo babylonské* 89v za lat. *acacia*; *panské koření* 64r a *voné koření* 89v za lat. *basiliocon*; *pastrnák* 64r a *mrkvič* 89v za lat. *brancia* aj., což svědčí o vysoké synonymii v oblasti botanického názvosloví. Výsledkem práce českého glosátora rejstříku k herbáři Křišťana z Prachatic je latinsko-český slovník rostlin. Na konci rejstříku (92r–92v) jsou ještě navíc vypsány latinské názvy rostlin s českými překlady z dalšího herbáře *Macer floridus* (*Hic, que sequuntur, ex Macro sunt excerpta* 92r).

Podobně upravený rejstřík k předcházejícímu herbáři nacházíme v kapitulním rukopise se signaturou M 6. Lékařský sborník byl dokončen roku 1443 (*Explicit hoc opus, finitum per manus Martini de Tisnow, scriptum in Humpolecz anno Domini 1443 feria quinta ante festum Nicolai et cetera* 47v „Končí toto dílo, dokončeno rukou Martina z Tišnova, napsáno v Humpolci léta Páně 1443 ve čtvrtek před svátkem Mikuláše [tj. 5. prosince] atd.“). Obsahuje na začátku latinský veršovaný herbář (ff. 1r–47v) a později sestavený abecední rejstřík k herbáři (ff. 48r–49v). Mladší ruka přepisovala na okraj herbáře české názvy rostlin. Nesoustavně připsala české názvy i do rejstříku k herbáři, čímž se v podstatě rejstřík stává zároveň i latinsko-českým slovníčkem.

3.3.2 Klaretovy latinsko-české slovníky

Jedinečné dílo mistra Bartoloměje z Chlumce řečeného Klaret položilo základy jak českého slovníkářství, tak českého odborného názvosloví.⁵²⁶ Tři latinsko-české slovníky zvané *Vokabulář gramatický*, *Bohemář* a *Glosář* vznikly na počátku 2. poloviny 14. století a jsou odrazem mohutného společenského a kulturního rozvoje v době Karlově. Jejich vznik je podpořen též rozvojem školství, nejen univerzitního založením pražské univerzity roku 1348, ale též elementárního: roste totiž počet škol, vznikajících při farách, v klášterech a městech. „Některé ze škol se neomezovaly jen na vzdělání zcela elementární, ale seznamovaly své žáky i se sedmi svobodnými uměními. Tak tomu bylo např. ve škole při pražské kapitule, kde patrně působil i autor prvních dvojjazyčných slovníků a jeho pomocníci.“⁵²⁷

Nejstarší a nejkratší *Vokabulář* nejspíše z počátku 50. let 15. století měl česky tlumočit latinské termíny sedmi svobodných umění a dalších vědních oblastí pro potřeby studentů artistické fakulty pražské univerzity (*Utilitas iuvenum me compulit edere metrum: / Vocibus imposita que dantur signa secunda, / Hoc pro posse meo resignabo sermone Boemo: / Nam sine vocabulis mens inscia dicitur omnis* KlarVokF 1–4). Rozsáhlejší nomenklatory *Bohemář* (kolem 1000 veršů, 50. léta 14. století) a *Glosář* (přes 2800 veršů, 60. léta 14. století) mají spíše encyklopedický charakter.⁵²⁸ Snaží se v úplnosti podat latinsko-českou terminologickou slovní zásobu. Obsahují osm tematických oddílů o Bohu a světu, o vodě a rybách, o ptácích, o zemi a čtyřnohých živočiších, o rostlinách, o lidech, o společnosti a církvi, o řemeslnících a řemeslech.⁵²⁹ Slovníky mají „usnadnit osvojení latinského vzdělání užitím jazyka mateřského a přispět

⁵²⁶ Lexikografickému dílu mistra Klareta bylo věnováno od 19. století již mnoho příspěvků (zejména FLAJSŠANS, 1926; RYBA, 1943; JÍLEK, 1951; VIDMANOVÁ, 1980), dokonce i jedna monografie (MICHÁLEK, 1989), proto se omezujeme na shrnutí poznatků.

⁵²⁷ MICHÁLEK, 1989, s. 9.

⁵²⁸ „Tyto slovníky jsou v podstatě latinsko-českými heslaři či rejstříky středověkých encyklopedií.“ – HADRAVOVÁ, 2008, s. 55.

⁵²⁹ Encyklopedické uspořádání materiálu je stejně jako u jiných autorů „dáno v podstatě biblickým líčením stvoření světa v 1. kapitole Genese“. – MICHÁLEK, 1989, s. 94.

k pronikání češtiny do oborů vyhrazených dříve latině.⁵³⁰ Jejich pedagogická funkce se výrazně projevuje i na jejich formě: z mnemotechnických důvodů jsou psány hexametry, a to převážně leoninskými s vnitřními a koncovými rýmy.

Jejich autorem je podle akrostichu v *Glosáři*, který zní *A Bohemario Batholomeo dicto Clareto de Solencia compilatus est iste libellus*,⁵³¹ mistr Bartoloměj z Chlumce řečený Klaret, který pocházel z východních Čech z Chlumce nad Cidlinou. Další životopisné údaje o Klaretově osobě jsou již jen předmětem dohadů a hypotéz. Podle nejnovější hypotézy, kterou předložila Anežka Vidmanová, mohl získat základní vzdělání na škole v opatovickém klášteře, kde snad i později působil jako učitel. Na upozornění opatovického opata Hrozňaty poskytl arcibiskup Arnošt z Pardubic nadanému Bartolomějovi důchod plynoucí z funkce oltářníka nově zřízeného oltáře sv. Markéty ve farním kostele v Chotěbořicích u Dvora Králové nad Labem, což Bartolomějovi umožnilo studovat na nově založené pražské univerzitě. Po dosažení titulu artistického mistra se Bartoloměj stal svatovítským školmistrem v Praze a právě ve svatovítské škole sepsal své slovníky.⁵³²

Předpokládá se, že tak náročné dílo, jakým je především rozsáhlý *Glosář*, vytvořil Klaret za pomoci spolupracovníků z řad pomocníků i žáků a že měl k dispozici neznámou latinskou předlohu, snad již částečně s českými ekvivalenty.⁵³³ Klaret ve svých slovnících cituje velké množství autorit, z jejichž děl údajně čerpal. Skutečnými prameny však byla díla nepřiznaná, pro přírodovědnou část zejména encyklopedie *Liber de natura rerum* Tomáše z Cantimpré.

Kromě běžné slovní zásoby obsahují Klaretovy slovníky i nová slova, protože stará čeština dosud neměla pro četné latinské pojmy, zvláště odborné, vhodný ekvivalent. Z důvodu veršové struktury slovníku navíc potřebovali Klaret a jeho družina pomocníků slovo určité délky a někdy též určitého zakončení, když bylo v rýmové pozici. Nezřídka proto vytvářeli neologismy zvláštními, neústrojnými slovotvornými postupy. Mezi tzv. „klaretismy“ patří neobvyklé odvozeniny (*čtena* ‚písmeno‘, *sřěk* ‚slabika‘, *svinčila* ‚delfín‘, *zrnákoč* ‚granát‘), složeniny (*dvojhlás* ‚dvojhláska‘, *bohmluvna* ‚teologie‘), zkratková slova (*bohla* ‚bolest hlavy‘, *divokozel* ‚divoký osel‘), hybridní slova (*hodloj* ‚orloj‘, *horkozona* ‚horké podnebné pásmo‘) a mechanické zkráceniny (*špal* ‚špalek‘, *branc* ‚rostlina drmek (?)‘) atd.⁵³⁴ Taková nová slova se v češtině většinou neujala a zůstala omezena jen na Klaretovo dílo a jeho opisy.

Z Klaretových nových pojmů se ujaly jen některé, a většina jen na omezenou dobu. Vybrané Klaretovy lingvistické a filologické termíny jsou užity v českém překladu biblických prologů (ProlBiblK, ProlBiblK).⁵³⁵ Výjimečně pak Klaretovy nové termíny setrvaly do současnosti, mezi nimi některé názvy planet (např. *Smrtonoš*⁵³⁶).

Nesmírně inspirativní zůstalo Klaretovo dílo i pro lexikografii 15. století. Klaretovy slovníky jsou stále opisovány, z 15. století máme doloženy prameny KlarBohN, KlarGlosE,

⁵³⁰ MICHÁLEK, 1989, s. 9.

⁵³¹ Srov. RYBA, 1951, s. 97n.

⁵³² Srov. MICHÁLEK, 1989, s. 12nn. Někteří badatelé předpokládají, že Klaret se do slovníkové tvorby pustil na popud samotného Karla IV., jenž měl velký zájem na jazykovém vzdělávání v Svaté říši římské a své jazykové požadavky na budoucí panovníky státního útvaru čtyř národů zformuloval v Zlaté bule z roku 1356, srov. PAUSCH, 2002, s. 22; SPÁČILOVÁ, 2006, s. 128.

⁵³³ „Je-li původcem veršovaného *Glosáře* Klaret, nemůže být (...) sám vynálezcem (...) koncepčně pozoruhodného českého názvosloví. (...) Shledáváme (...), že se i tu opíral – ne vždy s porozuměním – o nějaký domácí seznam.“ – RYBA, 1940, s. 335.

⁵³⁴ Srov. MICHÁLEK, 1989, s. 17nn.

⁵³⁵ Srov. KYAS, 1976, s. 88n..

⁵³⁶ Srov. SPÁČILOVÁ, 2006, s. 129; PSJČ s. v. *smrtonoš*.

KlarGlosG, KlarGlosM, KlarVokF, KlarVokK atd. Vznikají též samostatné slovníky, které výběrově čerpají slovní materiál z Klaretova díla a jeho české překlady buď prostě přejímají, nebo hláskoslovně, tvaroslovně či slovotvorně upravují, vědomě i nevědomě (SlovNom, SlovMuz, SlovVeš aj.). Mezi nimi můžeme rozlišit díla, která obsahují pouze Klaretovy heslové dvojice, byť nově, tj. abecedně uspořádané (např. SlovVrat), a slovníky, u nichž je Klaret jen jedním z pramenů lexikálního materiálu slovníku (např. MamUKA, SlovKlem, SlovVeš, SlovOstřVB, SlovZdík aj.).

Při přebírání hesel z Klaretových slovníků nezřídka autoři neprůhledné klaretismy nahrazují jejich běžnějšími a slovotvorně průhlednými synonymy.⁵³⁷ Nesmíme také zapomínat na Klaretovo omezení veršem, kvůli metru nemohl uvést např. celé sousloví u ustálených spojení a uvedl jen jeho část nebo neústrojné kompozitum či odvozeninu. Touto skutečností neveršované slovníky 15. století již omezeny nebyly, a tak v nich nacházíme celá ustálená spojení např. v heslech *Penus pivničná šíje* SlovVít 93r (podobně Slov KNM VII D 17, 35r; Slov Telč 387, 262ra; oproti verši *Celarium pivnice, penus est šíje, scopa chvoščíště* KlarGlosA 1977) a *Spongia mořská hůba* Slov KNM VII D 17, 34v (oproti verši *Partiforum talmark, hůba spongia, nundina jarmark* KlarGlosA 2104).

K inovacím docházelo i v samotných opisech Klaretových slovníků, jako názorný příklad uvádíme proměnu dvou hesel z jednoho verše Klaretova *Glosáře*. V šesté kapitole *De iudice* sedmé knihy *Glosáře* Klaret uvádí dvě dvojice, jejichž původní podoba byla pravděpodobně *zaproz impreca me* a *vyobcuj excommunica me*.⁵³⁸ V rukopisu KlarGlosA z konce 14. století ve verši 2273 jsou latinské výrazy doloženy již v pozměněné podobě *imprecamen* a *excommunicamen*. Byly totiž opisovačem připodobněny jiným substantivům se sufixem *-men* z předcházejícího verše: *Obtiežka gravamen, porobenie sit angariamen* KlarGlosA 2272. České ekvivalenty však ještě můžeme považovat za imperativy sloves *zaproziti* a *vyobcovati*. Pozdější opisovatel rukopisu KlarGlosM z druhé poloviny 15. století však již považoval české výrazy jistě za substantiva a domnělé neumělé substantivum *vyobcuj* inovoval v deverbativum *vyobcovanie*. Imperativ *zaproz* slovesa *zaproziti* však mohl číst jako substantivum *zápros*,⁵³⁹ a proto jej ponechal nezměněný.

Kromě tří známých latinsko-českých slovníků je Klaretovi připisováno autorství dalších děl, a to odborně zaměřených latinských encyklopedií, které jsou stejně jako jeho latinsko-česká díla psány ve verších. Některé z nich pak obsahují řídké české glosy. Klaretovo dílo vyšlo v dvojdílné paleografické edici Václava Flajšhanse, *Klaret a jeho družina. Svazek 1. Slovníky veršované* (1926) a *Klaret a jeho družina. Svazek 2. Texty glosované* (1928).

Rukopisy *Vokabuláře*:

- 1) Rkp., Praha, KapPraž, sign. F 44/2, počátek 15. století, ff. 247v–258r, KlarVokF (StčSZkratky s. 83).
- 2) Rkp., Brno, MZK, sign. Mk 81, 1. polovina 15. století (1410–1425⁵⁴⁰), ff. 13v–16v, KlarVokM (StčSZkratky s. 83).
- 3) Rkp., Praha, NK, sign. XVII F 31, 1455, ff. 1r–3r, KlarVokK (StčSZkratky s. 83), stručný výtah, součást SlovKlem.

⁵³⁷ „Není patrně nahodilé, že neústrojné neologismy, vedle nichž odedávna existovala vžitá synonyma, zůstaly zpravidla omezeny jen na Klaretovy slovníky.“ – MICHÁLEK, 1989, s. 92.

⁵³⁸ Srov. FLAJŠHANS, 1928, s. 508, s. v. *vyobcuj*.

⁵³⁹ Srov. podobné deverbativum *výpros* slovesa *výprosti* v ESSČ s.v. *výprosa*.

⁵⁴⁰ Srov. FLAJŠHANS, 1926, s. 5.

Rukopisy *Bohemáře*:

- 1) Rkp., Praha, KapPraž, sign. O 59, konec 14. století, ff. 21v–33v, KlarBohO (StčSZkratky s. 83).
- 2) Rkp., Praha, KapPraž, sign. E 32, 2. polovina 14. století („nejspíše roku 1395“⁵⁴¹), ff. 152r–157v, KlarBohE (StčSZkratky s. 83), na f. 152r ještě jednou prvních 19 veršů (KlarBohE').
- 3) Rkp., Praha, KapPraž, sign. F 44/2, počátek 15. století, ff. 235r–247v, KlarBohF (StčSZkratky s. 83).
- 4) Rkp., Ostřihom, Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár, sign. Ms. II 8, 2. polovina 15. století, s. 1–24, 49–57, KlarBohN (StčSZkratky s. 83).

Rukopisy *Glosáře*:

- 1) Rkp., Bratislava, Kapitulská knižnica, sign. 50, 2. polovina 14. století, ff. 186ra–203vb, KlarGlosA (StčSZkratky s. 83), dříve zvaný *slovník Prešpurský*.
- 2) Rkp., MZA, fond E 6 – Benediktini Rajhrad, sign. Hf 27, 2. polovina 14. století („kolem r. 1370“⁵⁴²), ff. 4r–15v, KlarGlosB (StčSZkratky s. 83), dříve zvaný *slovník Rajhradský*.
- 3) Rkp., MZA, fond G 1 – Bočkova sbírka, sign. kart. 86, konec 14. století, 3 listy, KlarGlosC (StčSZkratky s. 83).
- 4) Rkp., Praha, NK, sign. XIV F 20, 1413 (nebo konec 14. století⁵⁴³), f. 131v, KlarGlosD (StčSZkratky s. 83), *zlomek Karolinský*.
- 5) Rkp., Vyšší Brod, Cisterciácké opatství, počátek 15. století, KlarGlosE (StčSZkratky s. 83), *slovník Vyšňobrodský*.
- 6) Rkp., Praha, NK, sign. VIII C 23, okolo 1400, přední přideštiny, KlarGlosF (StčSZkratky s. 83).
- 7) Rkp., SOA Třeboň, sign. A 6, 2. polovina 15. století, ff. 196r–201v, KlarGlosG (StčSZkratky s. 83), výtah obsahuje nadpisy kapitol (např. *De lapidibus*, *De altilibus od ptákuov*, *De volatibus*, *De monstrosis*, *De aquaticis*, *De seculari statu*).
- 8) Rkp., Ostřihom, Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár, sign. Ms. II 8, s. 25–46, KlarGlosM (StčSZkratky s. 83), jen závěrečná třetina KlarGlos, z toho verše 2688–2846 nejsou jinde dochovány.

3.3.3 Latinsko-české slovníkové kompilace

Základem literární tvorby středověku se staly dvě tendence: *imitatio* a *aemulatio* (napodobování a soupeření). Cílem autorů nebylo vytvořit novým způsobem něco zcela nového, ale jinými formálními prostředky znovu popsat známý jev. Noví autoři nečerpali ze své hlavy, ale *ex laboribus aliorum* (srov. předmluvu k slovníku *Lucianus*), zároveň se však snažili překonat svůj vzor vytříbenější formou nebo nevšedním zpracováním.⁵⁴⁴ Do jisté míry tyto tendence platí i pro lexikografickou tvorbu středověkých Čech. Mnoho doložených alfabetařů a nomenklátorů i nijak neuspořádaných slovníků z 2. poloviny 14. století a z celého 15. století jsou kompilacemi

⁵⁴¹ FLAJŠHANS, 1926, s. 36.

⁵⁴² FLAJŠHANS, 1926, s. 84.

⁵⁴³ Srov. FLAJŠHANS, 1926, s. 85.

⁵⁴⁴ Srov. VIDMANOVÁ, 1994, s. 81.

z různých slovníkových zdrojů, mezi něž patří především Klaretovy slovníky⁵⁴⁵ a latinsko-české mamotrekty.

Slovníky překládaly do staré češtiny především tzv. *vocabula bona* – slova, která je vhodné znát, která jsou potřebná jak pro studijní četbu beletristických, biblických, teologických, filozofických nebo gramatických spisů, tak pro lékařskou, právnickou nebo kazatelskou praxi. Mnoho takových slovníků vzniklo shromážděním výtahů z jiných slovníkových děl. Kompilátor do svého díla přebíral jen vybraná hesla, a to taková, která považoval za vhodná, dobrá k zapamatování – *vocabula bona*. Toto sousloví jsme si vypůjčili z dobového názvu latinsko-českého slovníčku (SlovOstřVB), který je vložen mezi hesla *A* a *B* ve velkém latinsko-českém slovníku *Abba* v ostřihomském rukopisu a který obsahuje výběr různorodých odborných pojmů právních, lingvistických, biblických a teologických.

- 1) Rkp., Praha, KapPraž, sign. M 127, 1378, ff. 26r–26v, SlovKap (StčSZkratky s. 107).
- 2) Rkp., Praha, KapPraž, sign. O 59, konec 14. století, ff. 25r–26r, SlovFljš (StčSZkratky s. 107).
- 3) Rkp., Praha, NK, sign. XI E 4, 1. třetina 15. století, ff. 62v–71r, SlovNom (StčSZkratky s. 108).
- 4) Rkp., Praha, NK, sign. II F 2, okolo 1410, ff. 46v–52v, SlovVodň (StčSZkratky s. 109).
- 5) Rkp., Praha, NK, sign. VIII E 28, konec 14. století, f. 44r, SlovUKA (StčSZkratky s. 109).
- 6) Rkp., Praha, KapPraž, sign. A 93/1, počátek 15. století, zadní přidešti, Slov KapPraž A 93/1.
- 7) Rkp., Praha, KapPraž, sign. D 84, konec 14. století, ff. 91r–95v, SlovVít (StčSZkratky s. 109).
- 8) Rkp., Praha, NK, sign. VIII G 29a, 2. polovina 14. století, ff. 21v–23r, SlovBoh (StčSZkratky s. 107).
- 9) Rkp., Praha, KNM, sign. XIV B 13, okolo 1400, zadní přidešti, SlovVokMuz (StčSZkratky s. 109).
- 10) Rkp., Praha, NK, sign. I D 32, 1394–1398, ff. 175r–176r, SlovVokKlem (StčSZkratky s. 109).
- 11) Rkp., Vratislav, Biblioteka Cyfrowa Uniwersytetu Wrocławskiego, sign. I F 707, 1. polovina 15. století, ff. 199vb–212va, SlovVrat.
- 12) Rkp., Praha, NK, sign. XI E 6, kolem 1400, ff. 14r–37v, MamUKA (StčSZkratky s. 93).
- 13) Rkp., Praha, NK, sign. VIII G 34, 1. polovina 15. století, ff. 1r–7v, SlovAnon (StčSZkratky s. 107).
- 14) Rkp., Praha, KapPraž, sign. E 2/2, 1. polovina 15. století, ff. 199rb–201ra, Slov KapPraž E 2/2.
- 15) Rkp., Mnichov, BSB, sign. Clm 14310, 1424, ff. 93r–95r, SlovZdík (StčSZkratky s. 109).
- 16) Rkp., Olomouc, ZA Opava, pobočka Olomouc, fond Metropolitní kapitula v Olomouci, sign. CO.362, 1458, ff. 103r–131r (značeno též jako 86r–114r), SlovVeleš (StčSZkratky s. 108n.).
- 17) Rkp., Praha, NK, sign. II F 2, okolo 1410, ff. 53ra–75rb, SlovVodň (StčSZkratky s. 109).
- 18) Rkp., Ostřihom, Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár, sign. Ms. II 8, 2. polovina 15. století, ff. 1r–13v, SlovOstřR (StčSZkratky s. 108).

⁵⁴⁵ Není ovšem zcela jasné, zda zvláště nejstarší slovníčky nejsou spíše opisy či samostatná zpracování hypotetické předlohy, ze které údajně mohl čerpat pro své dílo i Klaret. Vztahům Klaretova lexika k jiným staročeským slovníkům se podrobněji věnuje MICHÁLEK, 1989, s. 86nn.

- 19) Rkp., Praha, KapPraž, sign. O 32, 1. polovina 15. století, ff 9v–10v, Slov KapPraž O 32.
- 20) Rkp., Louny, SOA Louny, fond AM Žatce, sign. XVI B 1, 1. polovina 15. století, ff. 68r, Slov Žatec.
- 21) Rkp., Jihlava, Státní okresní archiv v Jihlavě, fond Sběrka rukopisů Telč, sign. č. 387, přelom 14. a 15. století, ff. 262ra–262va, Slov Telč 387.
- 22) Rkp., Schlägl, Stiftsbibliothek, sign. Cpl. 208, 15. století, f. 209v, Slov Drk 208.
- 23) Rkp., Praha, KapPraž, sign. A 59/1, 1. polovina 15. století, zadní příděstí, Slov KapPraž A 59/1.
- 24) Rkp., Mnichov, BSB, sign. Clm 19632, 15. století, ff. 173r–174v, Slov BSB Clm 19632.
- 25) Rkp., Ostřihom, Metropolitní knihovna, sign. Ms. II 8, 2. polovina 15. století, ff. 63–66, SlovOstřVB.
- 26) Rkp., Praha, KNM, sign. VIII G 13, 1. polovina 15. století, ff. 280r–293r, SlovMuz (StčSZkratky s. 108).
- 27) Rkp., Praha, KNM, sign. VII D 17, 15. století, ff. 38r–38v, Slov KNM VII D 17.
- 28) Rkp., Třeboň, SOA Třeboň, sign. C 6, 15. století, ff. 155r–155v, Slov Třeboň C 6.
- 29) Rkp., Praha, NK, fond Minorité Český Krumlov – deponát, sign. Rkp. 252, 1. polovina 15. století, ff. 190v–191r, SlovKruml.
- 30) Rkp., Brno, MZA, fond G 1 – Bočkova sbírka, sign. 12307/3, 15. století, 1 list, SlovBoč (StčSZkratky s. 107).
- 31) Rkp., Praha, KNM, sign. XII E 8, 1. polovina 15. století, ff. 228v–229v, Slov KNM XII E 8.
- 32) Rkp., Praha, KNM, sign. XVI F 1, 1. polovina 15. století, 257r, Slov KNM XVI F 1.
- 33) Rkp., Praha, KNM, sign. XIII D 3, 15. století, 1r, Slov KNM XIII D 3.
- 34) Rkp., Opava, Knihovna Slezského zemského muzea, fond Slezská studijní knihovna, sign. RB 3, 15. století, ff. 103v–104v, SlovOpav.
- 35) Rkp., Třeboň, SOA Třeboň, sign. A 7, 2. polovina 15. století, ff. 267v–274v, SlovTřeb (StčSZkratky s. 108).
- 36) Rkp., Třeboň, SOA Třeboň, sign. A 4, 2. polovina 15. století, ff. 126v, 126r, 125v, Slov Třeboň A 4.
- 37) Rkp., Třeboň, SOA Třeboň, sign. A 4, 2. polovina 15. století, ff. 144v, Slov Třeboň A 4.
- 38) Rkp., Heiligenkreuz, Stiftsbibliothek, sign. Cod. 334, začátek 16. století, ff. 73r–74v, SlovHeilig (StčSZkratky s. 107).
- 39) Rkp., Brno, Archiv města Brna, začátek 15. století, nyní nezvěstný, SlovWies.

3.3.3.1 Kapitulní latinsko-český nomenklátor (SlovKap)

Věcně řazený slovníček z kapitulního rukopisu se signaturou M 127 je datován do roku 1378. Vydal jej Václav Flajšhans a podle něj se jedná o „slovníček, dosud neznámý, úplně samostatý (...) Písař svá slova jednak tvořil sám, jednak bral z mamotrektů a při takovém svém opise se někdy zmýlil“.⁵⁴⁶ Základním pramenem písaři přesto byl zřejmě Klaret nebo Klaretova předloha, neboť většina hesel je shodná s hesly Klaretovými. Z jiného pramene nebo z vlastní tvorby pochází stč. překlad *lalok* ‚chřtán, jícen, hltan‘ za lat. *gula*, v Klaretovi je stč. ekvivalentem ojedinělé a neprůhledné *šek* (KlarGlosA 1279). Celkem obsahuje 156 hesel, která za sebou následují tematicky v tomto pořadí: části lidského těla (první část), ptáci, části vozu (první část), druhy psů, ryby, rostliny, části vozu (druhá část), obilí, nástroje, části lidského těla (druhá část), lidé, oděvy a další rozličná hesla.

⁵⁴⁶ FLAJŠHANS, 1928, s. 58n.

3.3.3.2 Kapitulní latinsko-český nomenklátor *Flajšhansův* (SlovFljš)

Latinsko-český nomenklátor je vložen do textu KlarBohO (ff. 25r–26r) v rukopise Metropolitní kapituly u sv. Víta v Praze se signaturou O 59. Rukopis je datován na konec 14. století. Slovníček obsahuje substantiva z kapitol o pivovarnictví, kuchařství, obilí, řemeslnících, zvířatech, rostlinách, nástrojích a částech vozu. Na konci textu je přidáno několik sloves v infinitivu, jejichž české ekvivalenty jsou poznamenány nářečím písaře Martina ze Strážnice. Objevuje se zde podružné *ž* (*Ruminare převádžici* SlovFljš 26r)⁵⁴⁷ a ve staročeských textech poměrně běžná asibilace *t' > c* v infinitivní koncovce (*Repere plašici sě*, *Desquamare rybu oblúpici* SlovFljš 26r).

3.3.3.3 Latinsko-český slovník zvaný *Nomenklator* (SlovNom)

Rozsáhlý věcně řazený slovník je zapsán v klementinském rukopise se signaturou XI E 4 na ff. 62v–71r. Pod názvem *Nomenclator* vyšel v Hankově *Zbírce nejdávnějších slovníků*.⁵⁴⁸ Flajšhans jej datuje na konec 14. století,⁵⁴⁹ na základě odborné konzultace kodikologa Michala Dragouna však vznik opisu posunujeme do 1. třetiny 15. století.⁵⁵⁰ Slovník je vybudován na Klaretových slovnících, na *Bohemáři* a *Glosáři*. Autor SlovNom do textu vkládal také excerpta z nějakého latinsko-českého alfabetaře.⁵⁵¹ Obsahuje četné opisovačské chyby⁵⁵² a jedinečná čtení (např. *Auster polúdnie* SlovNom 70v).

3.3.3.4 Latinsko-český nomenklátor v kodexu vodňanském (SlovVodň)

V kodexu vodňanském z muzejního rukopisu se signaturou II F 2 je na ff. 46va–52vb zapsán zlomek latinsko-českého nomenklátoru, který obsahuje pouze tematické oddíly o zvířatech, nástrojích a jídlech (srov. nadpisy kapitol: *De arboribus* 46va, *De piscibus* 47rb, *De carnibus* 47 bis va, *De avibus* 48ra, *Canes* 49va, *Currus et attinencia* 49vb, *Equi* 50ra, *Fraga* 50rb, *Boleti* 50va, *Pira* 50vb, *Steliones et vermes* 51ra, *Cibi et aliqua attinencia* 51v, *Animalia* 52rb). Pramenem SlovVodň je více zdrojů, jistě Klaretovy slovníky a snad nějaký latinsko-německý slovník (srov. *Canilio huntmeister psievódcě* SlovVodň 49va)⁵⁵³ a latinský výkladový slovník (*Vestigator, quasi sequens vestigia* SlovVodň 49va). Na vložených lístcích menšího formátu jsou připsována další hesla z Klareta, někdy v abecedním pořadí.

Mezi hapax legomena ze SlovVodň patří kompozitum *psievódcě* (*Canilio huntmeister psievódcě* SlovVodň 49va) a odvozené substantivum *zdalivec* ‚kdo se zdá být někým‘ (*Artigeta zdalivec* 52 bis vb).

⁵⁴⁷ Srov. GbMluv 1, s. 527.

⁵⁴⁸ Srov. HANKA, 1833, 157–174.

⁵⁴⁹ Srov. FLAJŠHANS, 1926, s. XXI.

⁵⁵⁰ Osobní komunikace ze dne 10. 9. 2013.

⁵⁵¹ Srov. FLAJŠHANS, 1926, s. XXIn.

⁵⁵² Srov. např. ESSČ s. v. *čaponosý, dechnavejk, svíd* a StČS s. v. *požár, prsosiny*.

⁵⁵³ Je možné, že pramenem mohl být latinsko-německý slovník *Avis*. Soudíme tak podle shod v oddíle o ptácích, např. *Lacunia bachstelcze* SlovVodň 48rb, *Lutunia bach stelcze* Slov VKO M II 18, 207ra; *Mullis haslhon* SlovVodň 48rb, *Mulus hazil hvn* Slov VKO M II 18, 207ra. Nomenklátor *Avis* však hesla v oddílech řadí na rozdíl od SlovVodň abecedně. Ale jako možný pramen se nabízí také kvůli tomu, že bývá v rukopisech dochován spolu s latinsko-německým slovníkem *Abba*, který byl předlohou k latinskému alfabetaři s českými a německými překlady zapsanému hned za vodňanským nomenklátorem.

3.3.3.5 Klementinský latinsko-český nomenklátor (SlovUKA)

Latinsko-český slovníček dochovaný na posledním listu (44r) rukopisu, který je uložen v pražské Národní knihovně pod signaturou VIII E 28, je krátký nomenklátor.⁵⁵⁴ Rukopis je datován do 2. poloviny 14. století, celkové dataci rukopisu odpovídá i spřežkový pravopis slovníčku bez diakritických znamének. Podle použitého písma (bastarda) byl slovníček do rukopisu zapsán spíše ke konci 14. století či na začátku 15. století. List je částečně poškozen vlhkostí, text však zůstává dobře čitelný. Nomenklátor čítá dohromady 50 hesel převzatých z předlohy, kterou byl především Klaret. Autor výtahu si vybíral hesla z různých kapitol, z předlohy však převzal pouze nadpis první z nich (*Instrumenta currus* 44r). Nejhojněji jsou zastoupena hesla z kapitoly *De armis* a následně z kapitol *De radicibus* a *De herbis*. Po jediném hesle jsou zastoupeny kapitoly *De fabro* a *De semine*. Z dochovaných slovníků je nomenklátor svým skladem podobný slovníkům SlovFljš a MamUKA.

Pět latinsko-českých dvojic o psu (*canis pes* – *velter chrt*) se nejvíce shoduje s hesly z KlarBohO, k němuž můžeme přiřadit ještě MamUKA, který má se SlovUKA shodný překlad *věžnicě* (MamUKA 18r) za latinské *clangula*, toto substantivum KlarBohO překládá *věžník* (KlarBohO 180). SlovUKA a MamUKA se shodují také v překladu latinských výrazů, např. oba slovníky mají český překlad *ojnicě* za lat. *tema* (*foralium ojnice* KlarGlosA 2175, *foralia ojnice* KlarBohE 781) *mrkev* za lat. *metilla* (*pestinaca mrkev* KlarGlosA 764, *pastinaca mrkev* KlarBohE 310) a *oset* za lat. *tamellica* (*ciltis oset* KlarGlosA 821). Ostatní názvy rostlin převzal autor z KlarBoh, a to *rýžě* (KlarBohE 352), *muškát* (KlarBohE 349), *pýříe* (KlarBohE 360), *sléz* (KlarBohE 316) a *osladič* (KlarBohE 346). Samostatné je v SlovUKA přejetí lat. *pastinaca*⁵⁵⁵ do češtiny výrazem *pastrnák*.

Chybným výtahem Klaretova verše *silix křemen, burulum trúd* (KlarBohE 140) vznikla ve SlovUKA dvojice *burulum křemen*. K českému výrazu *trúd* byl následně vytvořen nový latinský ekvivalent, původní latinské *burulum* bylo připodobněno českému výrazu změnou počáteční hlásky na *turulum*. Poslední heslo našeho slovníčku *frutex prut* vytvořil autor z dvojice *frutices prútie* z verše 621 Klaretova *Glosáře* následovně: latinský výraz *frutices* upravil do singulárové podoby a kolektivum *prútie* nahradil synonymem označujícím jednotlivinu.

3.3.3.6 Kapitulní latinsko-český nomenklátor (Slov KapPraž A 93/1)

Latinsko-český krátký nomenklátor na přední předsádce kapitulního rukopisu se signaturou A 93/1 je výtahem z Klareta. Obsahuje však i četná inovativní čtení, např. *bruma přemrazenie* Slov KapPraž A 93/1, *přímrazie* KlarGlosA 182; *sequentativa častová* Slov KapPraž A 93/1, *frequentativa častovaná* KlarVokF 88; *meditativa přemyslná* Slov KapPraž A 93/1, *myšlená* KlarVokF 87 aj. V některých případech se shoduje s odlišným čtením latinsko-českého slovníku v kodexu vodňanském (*Brancum lalok* Slov KapPraž A 93/1, Ir, *Brancus laloky* SlovVodň 47rb, *plýtvaque brancum* KlarGlosA 378; *Municeps darober* Slov KapPraž A 93/1, Ir, *Municeps darober* SlovVodň 64 bis v).

3.3.3.7 Latinsko-český nomenklátor Svatovítský (SlovVít)

Tzv. svatovítský rukopis, smíšený sborník veršovaných a prozaických náboženských textů, který je uložen v pražské kapitulní knihovně pod signaturou D 84 a pochází z konce 14. století,

⁵⁵⁴ Elektronická edice in *Ediční modul. Vokabulář webový* [online]. Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Citováno dne 27. 9. 2013. Dostupné z WWW: <<http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/edicni/edice/d5dc1bef-c5c3-4b58-b79d-9d2414fed2c8/plny-text/s-aparatem/folio/44r>>.

⁵⁵⁵ V rkp. *pasmata*.

obsahuje na ff. 91r–95v latinsko-český nomenklátor, čítající na 650 hesel.⁵⁵⁶ V rukopisu byly zřejmě při převazbě přehozeny listy 94 a 95 před list 93, čímž došlo k rozdělení kapitoly o příbuzných a k přeházení pořadí tematických celků. Také v odborné literatuře byl text omylem dělen na dva slovníčky.⁵⁵⁷ Jedná se o nomenklátor, který má velmi blízko k latinsko-českému slovníku zvanému *Bohemář menší* (SlovBoh).

3.3.3.8 Latinsko-český *Bohemář menší* (SlovBoh)

Latinsko-český nomenklátor zvaný *Bohemář menší* je zapsán v klementinském rukopise se signaturou VIII G 29a z konce 14. století. Zápis je poznamenán opisovačskými chybami. Staročeský text slovníku vykazuje některé nářeční odchylky, např. asibilace *t' > c*: *cista* (srov. stč. *tista*), protetické *h*: *húhoř* (srov. stč. *úhoř*), *hopice* (srov. stč. *opicě*).⁵⁵⁸ Vydán byl výběrově nejprve u Hanky, později jej celý zveřejnil Flajšhans, který se jím dále podrobně zabýval.⁵⁵⁹ Srovnáním SlovBoh se SlovVít došel Flajšhans k zjištění, že oba nomenklátory se shodují nejen ve výběru základních latinských slov a v jejich staročeských překladech, ale také i v jejich řazení, které se liší od pořadí v Klaretově *Bohemáři* a *Glosáři*. „Oba slovníky představují dvě samostatná zpracování původní předlohy (snad kdysi veršované), jež byla určena nejnižšímu stupni žactva.“⁵⁶⁰

3.3.3.9 Latinsko-česká věcná *vocabula* muzejní (SlovVokMuz)

Na zadním přídešti muzejního rukopisu se signaturou XIV B 13 jsou zapsána latinsko-česká hesla čerpaná z Klaretova *Bohemáře*, text pochází z doby kolem roku 1400.⁵⁶¹ Vydal jej Hanka ve *Zbírce nejdávnějších slovníků*.⁵⁶² Slovník obsahuje na 150 hesel z oblasti názvů oděvů, jídel, příbuzných, částí lidského těla, nemocí a rostlin a „jest také jen stručný výťah z *Bohemáře* většího“⁵⁶³ (tj. KlarBoh). Na konci je navíc připsáno několik hesel z některého latinsko-českého mamotrektu.

3.3.3.10 Latinsko-česká abecední *vocabula* klementinská (SlovVokKlem)

Latinsko-český abecední slovníček je zapsán na třech listech (f. 175r–176r) rukopisu uloženého v Národní knihovně v Praze se signaturou I D 32, zápis je datován do konce 14. století (do let 1394–1398). V rukopisu je jen torzo slovníku v rozsahu hesel s náslovím *A–C* a je těžké říct, z jakých důvodů písař dílo nedopsal, snad mínil zaplnit jen prázdné místo, nebo i jeho předloha byla kusá.

Paleografickou edici SlovVokKlem vydal Flajšhans.⁵⁶⁴ Nejasné místo v edici „*p(re?)sasty* <zkratka nejasná> *przyewratyl ssy*“⁵⁶⁵ můžeme dostatečně přesvědčivě emendovat. Zápis latinského heslového slova transliterujeme na rozdíl od Flajšhanse jako *v(er)fafty* a ten interpretujeme jako *versasti* s odpovídajícím českým překladem *převrátil si*. Jedná se o 2. os. sg. ind. pf. akt. slovesa *versare*, které bylo do slovníku převzato z nějakého mamotrektu nebo přímo

⁵⁵⁶ Srov. FLAJŠHANS, 1926, s. XXII.

⁵⁵⁷ Činí tak i editor svatovítského rukopisu Adolf PATERA, 1886, s. 312–322, srov. FLAJŠHANS, 1926, s. XXII.

⁵⁵⁸ Srov. FLAJŠHANS, 1926, s. XXIII.

⁵⁵⁹ Srov. HANKA, 1833, s. 179–181, FLAJŠHANS, 1894, s. 365–372.

⁵⁶⁰ Srov. FLAJŠHANS, 1926, s. XXV.

⁵⁶¹ Srov. FLAJŠHANS, 1926, s. XXII.

⁵⁶² Srov. HANKA, 1833, 183n.

⁵⁶³ ČERNÝ, 1911, s. 430.

⁵⁶⁴ Srov. FLAJŠHANS, 1938, s. 33–46.

⁵⁶⁵ FLAJŠHANS, 1938, s. 45.

z některé bible nebo žaltáře, srov. *versasti* Vulg Ps 40,4 (*obrátil jsi ŽaltWittb*, BiblOl, *obrátil si BiblBosk*, *zpřevracel jsi BiblPraž*).

3.3.3.11 Vratislavský latinsko-český alfabetař (SlovVrat)

Latinsko-český alfabetař sestavený z hesel čerpaných z Klaretových slovníků je zapsán ve vratislavském rukopisu se signaturou I F 707, který pochází z 1. poloviny 15. století. Kromě slovníku rukopis obsahuje latinská kázání a protiheretické traktáty. Slovník se nachází na ff. 199vb–212va (*Abyes jedle – Zuda úřad*) a dosud unikál pozornosti českých badatelů. Jmenný slovník obsahující substantiva a adjektiva je opisem stejné předlohy, z jaké snad čerpal Klaretova hesla i latinsko-český slovník Velešínův (SlovVeleš), jen je poměrně kratší, obsahuje cca 1900 hesel. SlovVrat je poznamenán stejně jako SlovVeleš opisovačskými chybami (např. *Barrbarus ktwen* SlovVrat 201va, *Barbarus bewen* SlovVeleš 105vb/88vb, *barbarus Litven* KlarGlosA 937⁵⁶⁶), v něčem je správnější (např. *Agmen rota* SlovVrat 200rb, *Agmen rota, kolo* SlovVeleš 103vb/86vb, *agmen rota* KlarGlosA 2113⁵⁶⁷), v něčem chybovější (např. *Acututa pravá nemoc* SlovVrat 199vb, *Acuta pravá nemoc* SlovVeleš 103rb/86rb < *pravá nemoc acuta* KlarGlosA 1718; *Alux platecz* SlovVrat 200rb, *Alux palczek* SlovVeleš 104ra/87ra < *allux palček* KlarGlosA 1302).

Předloha SlovVrat a SlovVeleš čerpala ze zachovalejšího textu Klaretova *Glosáře*, protože ve SlovVrat a SlovVeleš je doložena excerpce i z oddílů, které jsou doloženy jen v KlarGlosM, například z oddílu o řemeslnících (*Tinariator čberník* SlovVrat 211vb, SlovVeleš 119rb/112rb < *tinariatorque čberník* KlarGlosM 2708; *Restinarius húževník* SlovVrat 210ra, SlovVeleš 109ra/116ra < *restinariusque húževník* KlarGlosM 2711; *Pulicida kurodav* SlovVrat 270va, SlovVeleš 124va/117va < *Pullicida kurodav* KlarGlosM 2766 aj.).⁵⁶⁸

Ve SlovVrat je na f. 206v připsáno mezi sloupci několik hesel s náslovím *I-*, mezi nimi heslo *Incubuit nadlehl* (*Incubuit nadlehl* MamBřevn 148v, 4 Rg 4,34 *incubuit super puerum*); podobně nad sloupcem na 210v připsána další, mj. *Saducei ducholovci* (srov. *Saduceorum ducholovciev* MamBřevn 147v, Mt 3,7 *videns autem multos pharisaeorum, et sadducaeorum*).

3.3.3.12 Latinsko-český alfabetař klementinský (MamUKA)

Latinsko-český slovník z doby kolem roku 1400 zapsaný v rukopisu Národní knihovny v Praze se signaturou XI E 6 na ff. 14r–37v je nepřesně označen jako mamotrekt. Jak upozornil již Václav Flajšhans,⁵⁶⁹ slovník obsahuje kromě mamotrektových hesel ještě hesla z jiných typů lexikografických děl. Jsou to například jména rostlin (*de herbis vocabula* 14v–15rb), věstců (15rb), příbuzných (15rb–15va) apod. Celkem MamUKA obsahuje více než 3500 hesel. Jedná se o opis starší předlohy snad z doby před rokem 1400.⁵⁷⁰ Jiná, ale ještě středověká ruka text slovníku opravovala a dopisovala mezi řádky nebo na okraj české překlady. Slovník vyšel

⁵⁶⁶ Srov. FLAJŠHANS, 1926, s. XXVI.

⁵⁶⁷ K českým překladům v SlovVeleš: „opisovač přeložil domnělé latinské *rota* znovu ještě *kolo*“. – FLAJŠHANS, 1926, s. XXVI.

⁵⁶⁸ Srov. RYBA, 1951, s. 99nn., který v kritickém aparátu k edici závěrečné části Klaretova *Glosáře* z rukopisu KlarGlosM cituje mezi dalšími slovníkovými památkami SlovVeleš. Také SlovVrat může potvrdit některé emendace KlarGlosM navrhované Rybou a nemající přímé opory ve SlovVeleš nebo v jiném slovníku, např. interpretace rukopisného *zorcze* v KlarGlosM 2703 za lat. *ambro* jako *žércě* (RYBA, 1951, s. 102: *žercě*) je potvrzena zápisem *zercze* ve SlovVrat 200rb.

⁵⁶⁹ Srov. FLAJŠHANS, 1893, s. 218; FLAJŠHANS, 1926, s. XVII.

⁵⁷⁰ Srov. FLAJŠHANS, 1893, s. 218.

v transliterované edici Václava Flajšhans, který však vypustil čistě latinská hesla.⁵⁷¹ Omylem vynechal i některá česká slova, např. zcela vynechal heslo *Auspices idem sunt ut aruspices časokúzli* (MamUKA 15rb). Hesla *Socrus mater uxoris ctě eadem ad nurum vel socrus est svěstě | Nurus est mater viri svěkrušě*⁵⁷² | *Uxoris soror svěst, fratris uxor nevěsta* (MamUKA 15rb) zredukoval nepřesně na *socrus cztye | nurus ffwiekruffie newiefta*.⁵⁷³

3.3.3.13 Latinsko-český alfabetař *Anonymus* (SlovAnon)

Latinsko-český alfabetař ze začátku (ff. 1ra–7va) klementinského rukopisu se signaturou VIII G 34 pochází z 1. poloviny 15. století. Hanka jej označil titulem „Anonymus Latino-Bohemicus“ a otiskl z něj ve *Zbírce nejdávnějších slovníků* malý výtah o 108 heslech.⁵⁷⁴ Jedná se převážně o biblická latinsko-česká hesla, která jsou abecedně uspořádána (A–V)⁵⁷⁵ Shoda s Klaretem se najde jen „tu a tam“.⁵⁷⁶ Na konci oddílů hesel se stejným náslovím bylo ponecháváno místo pro pozdější doplňky, na některých místech byla vskutku hesla doplněna (např. *Spiculator poprávcě* SlovAnon 6vb na konci hesel s náslovím S-).

SlovAnon se shoduje s podobným alfabetařem MamUKA (např. *Fusile nalevadlo* SlovAnon 3va, MamUKA 23r; *Obiectum námět* SlovAnon 5rb, *Obiectum obrázka neb námět* MamUKA 30v; *Humeralé náplecník* SlovAnon 3vb, MamUKA 24v; *Indomitus nepitomý* SlovAnon 4ra, MamUKA 25r; *Fumigata caro obuzené maso* SlovAnon 3v, MamUKA 23r; *Scrutator pomyslitel* SlovAnon 6rb, MamUKA 35r),⁵⁷⁷ jen je méně rozsáhlý. Jedná se zřejmě o výtah ze společné předlohy.

3.3.3.14 Latinsko-český alfabetař kapitulní (Slov KapPraž E 2/2)

Alfabetařům MamUKA a SlovAnon se podobá latinsko-český slovník v kapitulním rukopise se signaturou E 2/2. Většinu rukopisu zabírají latinská kázání, jejichž opis byl dokončen v září roku 1397.⁵⁷⁸ Slovník je zapsán na konci rukopisu (ff. 199rb–201va) a jeho vznik je vzhledem k písmu a k použití diakritických znamének zřejmě pozdější, až z 1. poloviny 15. století (srov. *przyczynity* 199rb, *pożyzył* 199vb, *zold* 200vb). Jedná se o alfabetař, který je „veskrze původu mammotrektového“⁵⁷⁹ a obsahuje přes 400 hesel s náslovím A–Z. K ojedinělým čtením tohoto slovníku patří stč. lexémy *dobrolúbezný* ‚milý‘ (*Beneplacens dobrolíbezná* 199vb) a *přezřiežený* ‚předem ustanovený, předurčený‘ (*Preordinati přezřiežení* 200va).⁵⁸⁰

3.3.3.15 Latinsko-český slovník *Zdíkův* (SlovZdík)

Jako tzv. „Vokabulár Zdíkův z r. 1424“ označil latinsko-český slovníček v mnichovském rukopisu se signaturou Clm 14310 Josef Truhlář.⁵⁸¹ Slovníček na ff. 93rb–95rb zapsal stejně jako předcházející text Václav Zdík roku 1424 (*per manus Wen. Zdek* 93r). Truhlář ze slovníku přetiskl na ukázkou 43 hesel s poznámkou, že slovník nemá „vzhledem k době povstání svého a

⁵⁷¹ Srov. FLAJŠHANS, 1893, s. 218–234, 290–312.

⁵⁷² Slovo *svěkrušě* je napsáno jinou rukou.

⁵⁷³ FLAJŠHANS, 1893, s. 220.

⁵⁷⁴ Srov. HANKA, 1833, s. 181–182.

⁵⁷⁵ Srov. FLAJŠHANS, 1922, s. 34.

⁵⁷⁶ Srov. FLAJŠHANS, 1926, s. XXVIII. Srov. též FLAJŠHANS, 1922, s. 34n.

⁵⁷⁷ Srov. StČS s. v. *nalevadlo*, *námět*, *náplecník*, *nepitomý*, *obuzený*.

⁵⁷⁸ Srov. PODLAHA, 1910, s. 432.

⁵⁷⁹ FLAJŠHANS, 1926, s. XXVIII.

⁵⁸⁰ Srov. ESSČ s. v. *dobrolúbezný* a StČS s. v. *přezřiežený*.

⁵⁸¹ TRUHLÁŘ, 1885, s. 269.

k značnému počtu podobných zápisků z doby starší (...) značnější důležitosti“.⁵⁸² Jeho výběrová edice se stala pramenem pro GbSlov a StčS. SloVzdík je zpočátku řazen abecedně, v průběhu je však tento princip opuštěn. Většina hesel je biblického původu (např. *Cognitor poznatel* SloVzdík 93rb, Dn 13,42; *Inmarcessibillem neposvdlú* SloVzdík 93va, 1 P 5,4). Druhou, neabecední část tvoří též hesla z jiných zdrojů (např. *Trebrum nebozízek* SloVzdík 94rb, srov. *Terebullum neboziezek* SloWies 8r; *Vermicularis rozchodník* SloVzdík 94rb, Rostl KapPraž L 11, RostlLékMuzA 140v aj.).

Stejně jako jiné slovníky obsahuje jedinečné lexémy, např. *boróvka* ‚borovice‘ (*Mirice boróvky* SloVzdík 93vb), *krutitedlnicě* ‚žena, krouť šaty do záhybů (?)‘ (*Rugatrix krutitedlnicě* SloVzdík 94ra), *nel’udskost* ‚nelidskost‘ (*Abhominacio nelidskost* {*nelykoft* rkp.} SloVzdík 93rb), *vraskavý* ‚vrásčitý‘ (*Rugosus vraskavý* SloVzdík 94ra), *výmynník* ‚vynálezce (?)‘ (*Architectus výmynník* SloVzdík 93rb).

3.3.3.16 Latinsko-český alfabetař *Velešínův* (SlovVeleš)

Z druhé poloviny 15. století pochází latinsko-český slovník zvaný *Velešínův* (SlovVeleš), který je zapsán v rukopise olomoucké Metropolitní kapituly se signaturou CO.362 na ff. 103r–131r.⁵⁸³ Je nazván podle kněze, který si dal roku 1458 pořídit jeho opis (*Zizire zévati. A já chci a tom přestati, kněže Jene z Velešina. Anno domini etc. LVIII° 114ra/131ra*). Jedná se o rozsáhlý alfabetař obsahující substantiva, adjektiva, slovesa v infinitivu i v 1. os. sg. ind. prez. a další slovní druhy, celkem přes 3500 hesel. Flajšhans jej proto pokládá za „nejrozsáhlejší slovník abecední latinsko-český“.⁵⁸⁴ Vydal jej Václav Hanka.⁵⁸⁵

Hesla jsou čerpána jak z Klaretových slovníků, tak i z jiných zdrojů, neboť SloVeleš obsahuje též čtená biblická hesla. Z jiných slovníků jsou hesla čerpána jen do hesel s náslovím *Q-*, pak je zdrojem téměř jen Klaret.⁵⁸⁶ Abecední část převzatá z Klaretových slovníků se převážně shoduje s vratislavským latinsko-českým alfabetařem (SlovVrat). SloVeleš je několikrátý opis s četnými opisovačskými chybami a později vloženými chybnými překlady.⁵⁸⁷

3.3.3.17 Latinsko-český alfabetař v kodexu vodňanském

Na ff. 53ra–75rb kodexu vodňanského je zapsán rozsáhlý alfabetař, obsahující hesla s náslovím *A–V*. Ta se nacházejí i na přidaných lístcích menšího formátu (hesla s náslovím *A-* jsou psána již na vloženém lístku 52 bis v). Označení latinsko-český slovník je velmi nepřesné, slovník totiž tvoří hesla čistě latinská (např. *Collirium, unguentum oculorum* 57ra, *Fragulus, locus, ubi crescunt frage* 60va), latinsko-česká (např. *Calcaneus šlépěje* 57ra, *Forulus jehlník* 60va) a latinsko-

⁵⁸² TRUHLÁŘ, 1885, s. 270.

⁵⁸³ Srov. StčSZkratky s. 108n., KOHOUT, 2009, s. 43. StčS cituje doklady podle dříve udávané foliace 86r–114r (srov. FLAJŠHANS, 1926, s. XXV). V katalogu kapitulních rukopisů (BISTRICKÝ, 1961, s. 135) je uveden jen celkový počet folií rukopisu (136 ff.). Pro snadnější orientaci citujeme v dokladech obojí foliaci. Folio 124/117 je pozdějším doplňkem s opisem části slovníku ze zřejmě vypadlého listu.

⁵⁸⁴ FLAJŠHANS, 1926, s. XXV. Rozsahem však SloVeleš překonávají české adaptace latinsko-německého slovníku *Abba* dochované ve Slovníku klementinském a Slovníku ostřihomském, které čítají přes 8000 hesel.

⁵⁸⁵ Srov. HANKA, 1833, s. 105–154: *Lexicon parvum latino-bohemicum vulgo Welessini dictum*; jeho edice není spolehlivá, je přetiskem podle dosti chybného opisu, který kdysi pořídil Cerroni a je uložen v Petrohradu se signaturou Lat. XVI. Q. № 36 (srov. FLAJŠHANS, 1897, s. 28; FLAJŠHANS, 1926, s. XXVI).

⁵⁸⁶ Srov. FLAJŠHANS, 1926, s. XXVI.

⁵⁸⁷ FLAJŠHANS (1926, s. XXVI) upozorňuje na některé z nich, např. na chybný dodatečný překlad *kolo* za domnělé lat. *rota*, což je však slovo české, v hesle *Agmen rota, kolo* SloVeleš 86vb/103vb.

německá (např. *Conductor kleitman* 57ra, *Fidefragus trewloz* 60va), vzájemný poměr hesel se v jednotlivých oddílech abecedy mění. Alfabetář je vytvořen z latinského abecedního slovníku⁵⁸⁸ a z latinsko-českého alfabetáře, jehož základem je výtah z Klaretova *Glosáře* a *Vokabuláře* (např. *Assus hvězdopád* SloVodň 53vb, *asub hvězdopád* KlarVokF 171; *Induperator praciesar* SloVodň 62 bis va, KlarGlosA 969; *Leviathan děs*, SloVodň 64 bis v, KlarGlos 59). Je možné, že čerpal z vícera latinsko-českých slovníků, protože se hesla opakují (např. *Auritus ušák* SloVodň 52 bis va, 53 bis vb; *Treuge příměří* 72vb, *Treuga mír* 73 bis rb, *Treuge příměrie* 73 bis rb, 73 bis vb). Dalším pramenem byl latinsko-německý slovník, podle neřádkých shod by se mohlo jednat o jmenný slovník *Abba* (např. *Architriclinium můshaw*s SloVodň 53rb, *Architriclinium můz hůz* SloV VKO M II 18, 183rb; *Cadula smalcz krumpil* SloVodň 55 bis r, *Cadula smalcz grumpil* SloV VKO M II 18, 184rb; *Furnarius pakmeister* SloVodň 60rb, *Furnarius bak meyster* SloV VKO M II 18, 189vb; *Fidefragus trewloz* SloVodň 60va, *Fidefragus trűewloz* SloV VKO M II 18, 189rb; *Mallicinium hamer slak* SloVodň 65rb, *Mallicinium hammir slag* SloV VKO M II 18, 194vb; *Suparus stauche* SloVodň 69 bis v, *Suparus stuche* SloV VKO M II 18, 203vb aj.). Kvůli kompilačnímu charakteru chybí podrobnější abecední řazení, abecední pořádek je většinou zachovávan jen podle počátečního písmene v rámci oddílu.

Mezi hapax legomena doložená jen v SloVodň patří: *očilupák* ‚hranostaj (?)‘ (*Herminius očilupák* SloVodň 61 bis v, inovace místo *očilupáč* KlarGlosA 542), *prúčiti* ‚třepetat se, zmítat se‘ (*Palpitare průčiti* SloVodň 69ra) a *vydřitel* ‚vymahač, kdo bezohledně vyžaduje něco‘ (*Exactor vydřitel* SloVodň 59va).⁵⁸⁹

3.3.3.18 Latinsko-český alfabetář ostřihomský (SlovOstřR)

V lexikografickém kodexu uloženém v Ostřihomi pod signaturou M II 8 je na ff. 1r–13v zapsán rozsáhlý latinsko-český alfabetář, který čítá na 1900 hesel. Podle Bohumila Ryby se jedná o opis, který je poznamenán opisovačskými chybami.⁵⁹⁰ Původce jeho předlohy „položil základem nějaký slovníček latinsko-německý“,⁵⁹¹ který hojně doplnil latinsko-českými hesly či jen českými překlady z Klaretova *Glosáře*, kterého dokonce několikrát cituje pod titulem *Bohemarius* (např. *Alea vrcábnice*, *Bohemarius ponit genera: Globus...*⁵⁹² SloV OstřR 1rb).

3.3.3.19 Latinsko-český slovník kapitulní (Slov KapPraž O 32)

Latinsko-český slovník z kapitulního rukopisu se signaturou O 32 na ff. 9v–10v je neuspořádaný slovník, čerpající jak z nějakého latinsko-českého nomenklátoru, tak z latinského výkladového slovníku. Čistě latinská hesla jsou promíchána s latinsko-českými hesly.

Ve slovníku nacházíme ojedinělé doklady na některé stč. lexémy, např. *borotina* ‚rostlina n. dřevina rostoucí zvl. na nehostinných místech (?)‘⁵⁹³ za lat. *merica* (*Merica pasěka vel borotina* SloV KapPraž O 32, 10ra), *potáče* ‚vřeteno natočených nití‘⁵⁹⁴ (*Dragma, -me est bisancius, id est nummus aureus vel pondus in appoteca vel potáče* SloV KapPraž O 32, 10vb), *smldavíšče* ‚místo,

⁵⁸⁸ Podle HADRAVOVÉ (2008, s. 57) vykazuje kodex vodňanský vztah k Albertu Velikému.

⁵⁸⁹ Srov. StČS s. v. *očilupák*, *prúčiti* a ESSČ s. v. *vydřitel*.

⁵⁹⁰ Srov. RYBA, 1951, s. 89nn.

⁵⁹¹ RYBA, 1951, s. 90. Základem byl spíše jen latinský výkladový slovník, vzhledem k velkému množství čistě latinských hesel.

⁵⁹² Srov. RYBA, 1951, s. 90.

⁵⁹³ Srov. ESSČ s. v. *borotina*.

⁵⁹⁴ Srov. StČS s. v. *potáče*.

kde se hojně vyskytuje rostlina „smlidie“ nebo „smlidovník“⁵⁹⁵ (*Ulnetum, ubi ulne crescunt smlidavišče* Slov KapPraž O 32, 10va).

3.3.3.20 Žatecký latinsko-český slovníček (Slov Žatec)

Krátký latinsko-český slovníček se nachází v žatecké formulářové sbírce z 1. poloviny 15. století, která je nyní uložena v Státním okresním archivu Louny ve fondu Archivu města Žatce pod signaturou XVI B 1. Na spodním okraji f. 68r je pod latinskou listinou zapsán jinou rukou latinsko-český slovníček různorodých pojmů, zvl. příslušenství domu. Většina hesel se shoduje se zněním Klaretova *Glosáře* (např. *gerula nosidla* KlarGlosA 2019; *furnus sopúch* KlarGlosA 1976; *trolla úpolen* KlarGlosA 2523; *palus močidlo* KlarGlosA 339; *resina pryskyřice* KlarGlosA 636).

[68r] *Gerula nosidla. Reda opraty. Dragula krokev. Weruca bradavice. Cirrus pramen. Furnus sopúch. Lacus tóně. Trolla úpolen. Fundibulum nálevka. Palus močidlo. Resina pryskyřice. Sapo mýdlo. Ansa držadlo. Margo obruba. Menia zábradla. Sartago pánev. Lebes měděný hrnec. Teda vel ticzio hlavně. Repagulum závora.*

Pozn.: Teda] před Teda škrtnuto Teba | Repagulum] v rkp. repalum jinou rukou připsáno gu

3.3.3.21 Telčský latinsko-český slovníček (Slov Telč)

Kodex z fondu Sběrka rukopisů Telč uložený v Okresním archivu v Jihlavě pod č. 387 „vznikl svázáním většího počtu různorodých složek vzniklých dílem početných písařů“⁵⁹⁶ v druhé polovině 14. století a na počátku 15. století. Původ rukopisu je neznámý, později se dostal na Farní úřad v Kostelní Myslové, jak svědčí zápis z 1. poloviny 20. století na f. VIr. Rukopis byl „značně poškozen vlhkem, které postoupilo až do třetiny textů, které v zasažených částech jsou méně čitelné až nečitelné“.⁵⁹⁷ Vlhkost poškodila i list č. 262, na kterém je zapsán latinsko-český slovníček, a proto je text na okrajích hůře čitelný. Vladislav Dokoupil na strojopisném přehledu textů rukopisu, který je vložen na začátek rukopisu,⁵⁹⁸ uvádí: „262a cenný lat.-čes. slovníček zoologických, botanických a j. výrazů“ a „262b–264b Přípisky“ (IIIr). V latinském rejstříku na f. VIr z poloviny 15. století (*Ista continentur in hoc volumine primo*⁵⁹⁹ VIr „Toto se nachází v tomto prvním svazku“) slovníček ani následná teologická notanda uvedeny nejsou.

Text slovníčku psali dva písaři úhlednou bastardou snad na přelomu 14. a 15. století.⁶⁰⁰ Část psaná prvním písařem zabírá zbytek prvního sloupce na f. 262ra a je tvořena latinsko-českými dvojicemi názvů převážně ptáků a ryb, které z důvodu úspory místa písař psal do dvou sloupečků. Jedná se o chybový opis, hesla pocházejí z Klareta (srov. *Foca plotice* KlarBohE 77) a z jiných latinsko-českých slovníků (srov. *Penus pivničná šíjě* SlovVít 93r). Mezi hesla chybně excerpovaná z Klareta patří *Merges plíska*, které vzniklo špatnou excerpací z verše *sit merges lyska...*, *corigia plíska* KlarGlosA 30.

⁵⁹⁵ Srov. ESSČ s. v. *smlidavišče*.

⁵⁹⁶ HOFFMANN, 2001, s. 277.

⁵⁹⁷ HOFFMANN, 2001, s. 278.

⁵⁹⁸ Srov. HOFFMANN, 2001, s. 279.

⁵⁹⁹ HOFFMANN, 2001, s. 279, čte „sermo“.

⁶⁰⁰ Srov. dataci blízkých složek podle filigránů, kterou uvádí HOFFMANN, 2001, s. 277.

[262ra]

Penus pivničná šíje

Cingnus labut

Fazyanus bažant

Craculus sojka

Olor drofa

Ornix tetřev

Fiscedula jiřicě

Lippotus vyza vel usio

Branchia plůtva

Rumbus okůn

Alera meň

Ocillus piskoř

Gubius pstruh

Foca ploticě

Capedo pulec

Tincus lín

Tinellus jelec

Strumulus parm

Alabrum motovidlo

Girgillum vijadlo

[262rb]

Larus káně

Strucio štros

Merges plíska

Picus strakopůd

Nyctimen lelek

Vlha merops

Lucina blatník

Larus káně

Spinx datel

Rufillus črmák

Ladum sluka

Buccigarus kvíčala

Buccinus bukač

Sturris škvořec

Occius mřě

Cordellus stehlec

Pozn.: *Penus*] *Penu rkp.* | *pivničná*] *pinwyczna rkp.* | *šíje*] *fchyge rkp.* | *Branchia*] *Ebechia rkp.* | *Ocillus*] *Acillus rkp.* | *Tincus*] *Acutus rkp.* | *štros*] *mladší rukou nadepsáno p* | *blatník*] *blatnyl rkp.* | *Rufillus*] *Bufillus rkp.* | *Buccigarus*] *Becticarus rkp.* | *škvořec*] *fkworzyecz rkp.* | *Sturnus*] *Sturris rkp.*

Druhá část psaná druhým písařem začíná v třetím sloupci na f. 262rc latinsko-českými dvojicemi názvů částí vozu, dále uvádí různorodá hesla s četnými latinskými výklady a pokračuje až na druhou stranu (f. 262va), zápis je však kvůli rozpitému inkoustu částečně nečitelný.

3.3.3.22 Drkolenský latinsko-český slovníček (Slov Drk 208)

Drkolenský rukopis se signaturou 208 z 15. století obsahuje tři drobnější lexikografické texty, jedním z nich je neuspořádaný latinsko-český slovníček rozličných pojmů. Mohlo by se jednat o soupis latinsko-českých glos z teologických a biblických textů (např. *Essencia bytnost*, *Substantia podstata*, *Noli fenerari nedávaj na lichvu* [Sir 8,15], *Zelavi super iniquos horlil sem* [Ps 72,3]), který byl doplněn o vybraná hesla z Klareta (např. *sentina lůžě* KlarGlosA 344, *cardo stežěje* KlarGlosA 1947). Ojedinělé je femininum *zápala*, ve staré češtině je jinak doloženo jen maskulinum *zápal*.

[209v] *Ens byt*
Essencia bytnost
Substantia podstata
Ypostasis osoba
Fomes jiskra vel zápala
Exaccio dránie, zámysl, bezprávie
Torrens bystřina vel průd
Supersticio pověrek
Noli fenerari nedávaj na lichvu
Feneraberis pójčíš
Tripudium veselé
Molos sladké zpívanie
Cominus blízko
Eminus daleko
Callis mozol
Cardo stežěje
Circumplexi sunt obklíčili sú
Zelavi super iniquos horlil sem
Tortuosa via křivá cesta
Domicilium přístřešie
Pavimentum podlaha
Tignus lemiez
Ambiguitas pochybenie
Apostota poběhlý
Genitrix rodička
Sentina lužě
Antrum jeskyně
Katharacta průduch
Fomes zlý zápal
Mucro meč
Momentum čas
Catharacta průduch
Coccinum brunát
Congerries kopec
Alimonia pokrm

Pozn.: pořadí hesel je nejisté vzhledem k neuspořádanému zápisu v rkp. | *lemiez*] *lemiezh* rkp. | *Alimonia pokrm*] připsáno jinou rukou

3.3.3.23 Latinsko-česká *vocabula* kapitulní (Slov KapPraž A 59/1)

Slovníček na zadním přidešti rukopisu Metropolitní kapituly sv. Víta se signaturou A 59/1 je fakticky textů několik, postupně zapisovaných na zadní přidešti rukopisu. Volné místo na zadním přidešti sloužilo uživatelům rukopisu na „poznámky“ – zapisovali si zde latinsko-česká *vocabula bona*. Bylo to zřejmě pět různých rukou: první ruka zapsala prvních 11 hesel, mezi nimi termíny čtverého smyslu Písma. Druhá ruka zapsala jedinou dvojici s ojedinělým stč. slovem *všeteč* „opovázlivost, nerozvážnost, (nepřípustná) všetečnost“.⁶⁰¹ Třetí ruka zapsala dvě hesla *Vorax vír* | *Katharactha próduch*, která se shodují s Klaretovým veršem *vír vorax, próduch cataracta* KlarBohE 61 (kapitola *De aqua et piscibus*). Čtvrtá ruka připsala rozsáhlejší slovníček hříchů (*Ypocrisis licoměrnictvo – Luxuria smilstvie*), jenž má blízko k Slov NK I B 12. Pátá ruka pak rubrikou připsala do posledního sloupce dalších 9 heslových dvojic, mezi nimiž vyniká ojedinělé stč. *zlahoda* za lat. *consilium*.

3.3.2.24 Latinsko-česká *vocabula* mnichovská (Slov BSB Clm 19632)

Téměř na samém konci rukopisu Bavorské státní knihovny v Mnichově se signaturou Clm 19632 je zapsán latinsko-český slovníček, který je opatřen názvem *Incipiuntur Vocabula et primo sic etc.* 173r. Celý rukopis je v katalogu datován obecně do 14. a 15. století⁶⁰² a jeho obsah je celkově teologického zaměření (biblické úryvky, hymny, výklady obtížnějších slov v bibli).⁶⁰³ Slovníček začíná v polovině folia 173r a pokračuje několika hesly na druhém foliu 173v. Text je psán bastardou a spřežkovým pravopisem bez jakékoli diakritiky, zápis jotace v krátkých slabikách je spíše výjimečný (Chrzyen *chřěn*), a proto dataci slovníku odhadujeme na 1. polovinu 15. století. Hlavním pramenem byl zřejmě Klaretův *Glosář*, protože chybnou excerpcí z *Glosáře* vzniklo *Cornus šípek* z přelomu veršů ... *šípekque paburus*, | *Cornus hloh...* KlarGlosA 642–643.

[173r] *Incipiuntur Vocabula et primo sic etc.*

Galla šiška. Kos brus. Veru rožen. Fiscanium tenetce. Strepa střmen. Ladum sluka. Tega okrajek. Mespyda chvojka. Epycaustrium dymník. Antile prsosiny. Scaphum škop. Cruellum krupice. Rullum rúbenie. Gena nat. Raphanus ředkev. Raphulus chřěn. Fylla pastrnek. Enula hořec. Enciana oman. Spelta kapusta. Bugla kerhart. Favilla pýřenie. Taxus tis. Abies jedl. Tremulus osika. Ladum sluka. Horula jehelník. Recidiva otava.

[173v] *Stica věščec*

Corpena jircha

Lamina plátec

Tignus lemiez

Aculeus žehadlo

Polippus úkleje

Vannus lopatka

Cornus šípek

Laurus bob

Pinus lúč

Cerdo koželuh

Margo obruba

⁶⁰¹ Srov. ESSČ s. v. *všeteč*.

⁶⁰² Srov. HALM, 1878, s. 261.

⁶⁰³ Srov. HALM, 1878, s. 261.

Pozn.: střmen] Strmem *rkp.*

3.3.3.25 *Vocabula bona* z ostřihomského rukopisu (SlovOstřVB)

Lexikografické dílo, které nazýváme *Vocabula bona*, je neuspořádaný latinsko-český slovníček, který je vložen do jmenného alfabetaře *Slovníku ostřihomského* (SlovOstřS) z 2. poloviny 15. století mezi hesla s náslovím *A-* a *B-* (SlovOstřVB⁶⁰⁴) ze stejného rukopisu, kde se nachází i SlovOstřR.⁶⁰⁵ Dílo, které začíná slovy *Incipiunt vocabula bona*, obsahuje právní termíny, názvy čtyř výkladů smyslu Písma svatého, výběrově názvy osob z Klaretova *Glosáře* (KlarGlos), výtah z kapitoly *De grammatica* z Klaretova *Vokabuláře gramatického* (KlarVok), hesla z některého mamotrektu a slovesa, uváděná v 1. osobě singuláru. Slovesa se částečně shodují s výčtem sloves v muzejním latinsko-českém slovníčku z 1. poloviny 15. století (SlovMuz).

3.3.3.26 Muzejní latinsko-český alfabetař (SlovMuz)

Abecední latinsko-český slovník z rukopisu Knihovny Národního muzea se signaturou VIII G 13, kde je zapsán na ff. 290r–293r, pochází z 1. poloviny 15. století⁶⁰⁶ a obsahuje pohromadě slovesa a substantiva v abecedním seřazení. V transliterované edici jej vydal Václav Flajšhans (1928). SlovMuz zahrnuje celkem kolem 230 sloves v 1. os. ind. prez. a jedná se o poměrně rozsáhlý a celistvý soubor latinských sloves s jejich českými překlady. Velmi se mu podobá latinsko-český slovníček z jiného muzejního rukopisu, Slov KNM VII D 17.

3.3.3.27 Muzejní latinsko-český slovník (Slov KNM VII D 17)

Latinsko-český slovník z rukopisu Knihovny Národního muzea se sign. VII D 17 je zapsán na ff. 38r–38v, rukopis jinak obsahuje převážně formulářové sbírky a je obecně datován do 15. století.⁶⁰⁷ Slovník je psán bastardou v jediném sloupci, kromě textu na f. 38v, kde jsou do druhého sloupce připisována vynechaná hesla, a každé heslo je psáno na samostatný řádek. Pro StČS byla z tohoto slovníku provedena částečná excerpce.⁶⁰⁸ Obsah slovníku je dvojí: skládá se z neuspořádaného výtahu z Klareta na ff. 34r–37r, o kterém Flajšhans tvrdí, že je „lepší a správnější“ než výtah v SlovWies,⁶⁰⁹ a z abecedního seznamu sloves v 1. os. sg. ind. prez. na ff. 34v a 37r–38v. Autor slovníkového textu při excerpce Klareta zachovával původní pořadí hesel podle veršů.⁶¹⁰ Nejprve zapisoval písař výtah z Klareta. Slovesa začal psát již na f. 34v dole, zapsal 4 hesla (*Aboleo shlazuji* | *Abiuro otpřisáhám sě* | *Athematizo zaklínám* | *Adipiscor dochodím* Slov KNM VII D 17, 34v), ale na dalším foliu pokračoval výrazy z Klareta a slovesa začal opět zapisovat až ve třetině f. 37r (*Arceo nutkám* 37r – *Usurpo užívám* 38v).

U hesel čerpaných z Klareta nacházíme inovace původních výrazů, některé z nich jsou polysémnní lexémy, které v Slov KNM VII D 17 nabývají ojedinělého významu, například stč. *obrážka* ve Slov KNM VII D 17, 36v, za lat. *echo* (srov. *ozývanie sit echon* KlarGlosA 1368) má význam ‚ozvěna‘ (srov. *obražený hlas převysokých hor, ješto slóve echo* BiblOl Sap 17,18⁶¹¹).

⁶⁰⁴ Slovníček je StČS značen jako Slov Ostřihom II 8.

⁶⁰⁵ Elektronická edice in *Ediční modul. Vokabulář webový* [online]. Citováno dne 27. 9. 2013. Dostupné z WWW: <<http://vokabular.ujc.cas.cz/modules/edicni/edice/b3e5fa23-ed0a-4761-ac35-e00fc6a142b1/plny-text/s-aparatem/folio/63>>.

⁶⁰⁶ „z doby ca 1430“ – FLAJŠHANS, 1926, s. XXVIII.

⁶⁰⁷ Srov. BARTOŠ, 1927, s. 59.

⁶⁰⁸ StČS přepisuje doklady z této památky bez jotace v krátkých samohláskách.

⁶⁰⁹ FLAJŠHANS, 1923, s. 242.

⁶¹⁰ Na to upozornil B. RYBA (1951, s. 93), který používá pro tuto památku zkratku SlovH.

⁶¹¹ Srov. StČS s. v. *obražený*.

Nacházíme zde i hapax legomena, například německou přejímku *šprincl* „poštolka“ v hesle *Rustula postolka*, *šprincl* (srov. *rustula postolka* KlarGlosA 256) a ojedinělý botanický název *bodlativka* za lat. *glubus* (Slov KNM VII D 17, 34v; srov. *tribula bodlavka* KlarGlosB 793). Další hapax legomena jsou ve slovesném úseku: *oslezovati*, *roztlukovati*, *sirotčiti*, *užovati*, *vlastiti* aj. (*Indago oslezují* Slov KNM VII D 17, 37v; *Contundo roztlukují* Slov KNM VII D 17, 36r; *Orbo sirotčím* Slov KNM VII D 17, 38v; *Ango užují*⁶¹² Slov KNM VII D 17, 37r; *Approprio vlastím* Slov KNM VII D 17, 37r).

Stejně jako v Slovmuz obsahuje Slov KNM VII D 17 také hesla čistě latinská, složená z latinského heslového slova a jeho synonyma, např. *Egeo*, *deficio* Slov KNM VII D 17, 37v; *Humeo*, *sepellio* 38r; *Rutilo*, *splendeo* 38v; *Veto*, *prohibeo* 38v aj. To nás vede k domněnce, že předlohou mohl být původně latinský synonymní slovník sloves, který byl později opatřen českými překlady. Mohl to být text podobný latinskému soupisu slovesných stupnic, který se nachází v klementinském rukopisu se signaturou I E 39 z poslední čtvrtiny 15. století na ff. 235r–243v. Stupnice se skládají z 1. os. sg. ind. prez., pf., supina a lat. synonyma v 1. osobě: *Abdico*, *-avi*, *-atum*, *id est nego* (Slov NK I E 39, 235r). Uvedená hesla by mohla být výtahem ze stupnic, shody jsme našli nejméně u dvou: *Rutilo*, *splendeo* Slov KNM VII D 17, 38v, *Rutilo*, *-avi*, *-atum*, *splendeo* Slov NK I E 39, 242va; *Veto*, *prohibeo* Slov KNM VII D 17, 38v, *Veto*, *-tavi*, *-atum*, *prohibeo* Slov NK I E 39, 243vb.

3.3.3.28 Třeboňský latinsko-český slovník (Slov Třeboň C 6)

O slovníčku v třeboňském rukopisu C 6 se zmiňuje poprvé F. Palacký v *Über Formelbücher II.*⁶¹³ Rukopis podle jeho popisu vyplňuje od f. 119r nevýznamné české a latinské formuláře a na ff. 155r–161v latinsko-český glosář, vše zapsané jedním písařem. V době vzniku katalogu třeboňských rukopisů roku 1958 však chybělo na konci rukopisu několik listů (zdá se, že vypadl poslední arch), a proto má rukopis podle katalogu pouze 149 folií.⁶¹⁴ Nyní jsou k rukopisu doplněny listy 150–157, poslední je polovičního formátu. Stále jsou tedy ztraceny asi 4 listy.

V kategorizačních seznamech fotografovaných dokumentů (zařazených do I. kategorie z fondu Sbírka rukopisů Třeboň), se nachází zápis ze dne 15. 11. 1960, v němž je napsáno: „Zbytek (posledních 17 stránek) rukopisu C6 – stránky nepojaté do soupisu ČSAV.“⁶¹⁵ Podrobnější okolnosti nalezení a připojení těchto stran se však nepodařilo dohledat. Slovníček nyní zabírá tedy ff. 155r–155v. Pokud podle Palackého obsáhl slovníček více stran, tak máme k dispozici pouze závěr slovníčku, protože končí na f. 155v v první třetině folia a bezprostředně za ním následuje jiný latinský text.

Jedná se sice o abecedně řazený slovník, ale jeho oddíly jsou zpřeházeny. Většina hesel pochází z Klareta (např. *Prevaricator prohrěšník* Slov Třeboň C 6, 155rb, KlarGlosA 1112; *Auricus ušák* Slov Třeboň C 6, 155rb, *Auritus ušák* KlarGlosA 1199; *Consiliamentum potaz* Slov Třeboň C 6, 155v, KlarGlosA 2316; *Cognati bratřenci* Slov Třeboň C 6, 155v, KlarGlosA 1746; *Depositum odklad* Slov Třeboň C 6, 155v, KlarGlosA 2316), pro jiná hesla nacházíme paralely v jiných staročeských slovnících (např. *Deplanale smazné* Slov Třeboň C 6, 155v, Slov KapPraž M 136, 106va, Slov KapPraž O 56, 56v; *Cum proventibus s nábytky* Slov Třeboň C 6, 155r, *Cum*

⁶¹² V rkp. *vzугye*.

⁶¹³ Srov. PALACKÝ, 1842, s. 13.

⁶¹⁴ Srov. WEBER – SPUNAR – TRÍSKA, 1958, s. 62.

⁶¹⁵ Za informace děkujeme Mgr. Veronice Čočkové z SOA v Třeboni. E-mailová komunikace ze dne 16. 10. 2012.

proventibus s užitky neb s nábytky Slov KapPraž M 136, 106vb, Slov KapPraž O 56, 56v). Velkou část slovníku tvoří právní termíny jako *jistec, lhóta, náprava, nápravník, soudce, zastavenec*.

3.3.3.29 Krumlovský latinsko-český slovníček *Exposicio vocabulorum* (SlovKruml)

Latinsko-český slovníček z rukopisu českokrumlovské minoritské knihovny se signaturou 252 z 1. poloviny 15. století je na okraji označen titulem *Exposicio vocabulorum*. SlovKruml vydal v transkribované edici Tríška (1993–1994).⁶¹⁶ Svým různorodým obsahem se jednoznačně řadí mezi *vocabula bona*. Obsahuje vybraná hesla Klaretova *Glosáře* z kapitoly *De mundo*, čtvero výkladů smyslu Písma, mamotrektová hesla z perikop a výtah z pěti adventních a vánočních hymnů z latinsko-českého hymnáře (HymnUKA, HymnUKB, HymnUKC).⁶¹⁷

SlovKruml je poměrně samostatný, obsahuje několik hapax legomen: *kroničsky* (*Historiace kroničsky* SlovKruml 57), *neustavenstvie* (*Instabilitate variatur v neustavenství mění* SlovKruml 52), *oplzka* (*Scurilia oplzka* SlovKruml 54), *podstúpitel* (*Subplantator podstúpitel* SlovKruml 54), *úktocě* (*Edomita úktocě* SlovKruml 52), *usýchati* (*Arescit usýchá* SlovKruml 52).⁶¹⁸

3.3.3.30 Latinsko-český slovníček *Bočkův* (SlovBoč)

Jako slovník Bočkův je označován latinsko-český slovník dochovaný na fragmentu rukopisu z Bočkovy sbírky Moravského zemského archivu (fond G 1, sign. 12307/3). Dochován je jediný list kvartového formátu (14,8 x 22,2 cm), popsáný z obou stran ve třech sloupcích. Na konci je jinou soudobou rukou připsáno navíc 9 hesel. Zprávu o něm podal po Jungmannovi⁶¹⁹ František Černý⁶²⁰ s popisem a ukázkou osmi latinsko-českých dvojic. Oproti Jungmannovi, jenž jeho vznik umístil do poloviny 14. století, jej Černý klade do druhé poloviny 15. století, protože v textu je doloženo úžení *ie v í* (*Accidencia přihození, Ambiguitas pochybení, Accio učinění* 1ra). Podle Černého je uspořádání hesel „z počátku abecední, potom však jsou slova beze všeho skladu a ladu.“⁶²¹ To nás vede k domněnce, že se jedná původně o dva lexikografické texty, písařem spojené v jeden celek. SlovBoč obsahuje mj. slovesa v 1. osobě sg. ind. prez. (např. *Gygno porozuji* SlovBoč 1rb, *Propono vykládám* t.) a mamotrektová hesla (*Stragulatam vestem pruhaté rúcho* SlovBoč 1vc, Pr 31,22 aj.).⁶²² Mamotrektová hesla tvoří zvláště druhou, neabecední část, která se ve velké míře shoduje se Slov KNM XII E 8. V SlovBoč najdeme i hapax legomena, např. *nesomeč* ‚kdo (tajně při sobě) nosí meč, úkladný vrah‘⁶²³ za lat. *sicarius* (1va), *nyninost* ‚přítomnost‘⁶²⁴ za lat. *presencia* (1rb). Biblické lexémy najdeme však i v abecední části, např. heslo *Lamie divoké ženy* (SlovBoč 1rb) překládá ojedinělé *lamia*, netvor s ženskou tváří a zvířecím tělem, ve stč. též *jezě a samojed*.

⁶¹⁶ Srov. TRÍŠKA, 1993–1994, s. 51–65. V edici není uvedena foliace, doklady ze SlovKruml proto citujeme podle strany edice.

⁶¹⁷ Srov. TRÍŠKA, 1993–1994, s. 58nn.

⁶¹⁸ Srov. *usýchá* TRÍŠKA, 1993–1994, s. 52.

⁶¹⁹ Srov. JUNGSMANN, 1849, s. 27, č. 9.

⁶²⁰ Srov. ČERNÝ, 1899, s. 506–507.

⁶²¹ ČERNÝ, 1899, s. 507.

⁶²² StČS s. v. *prsk*² cituje ze SlovBoč doklad na klaretovské heslo *ilos prysk*. To ale v SlovBoč není doloženo, jedná se o omyl, vzniklý na základě chybné interpretace zkratky SlovBrn z lístu *prysk* z GbExcerptce, která však označuje pramen KlarGlosC, který se nachází též v Bočkově sbírce.

⁶²³ Srov. StČS s. v. *nesomeč*.

⁶²⁴ Srov. StČS s. v. *nyněnost*. Lexémy *nesomeč* a *nyninost* převzal StČS z ukázky u ČERNÉHO, 1899, s. 507.

3.3.3.31 Muzejní latinsko-český slovníček (Slov KNM XII E 8)

Za latinským Novým zákonem v muzejním rukopisu se signaturou XII E 8 je zapsán na ff. 228v–229v latinsko-český slovníček. Bartoš⁶²⁵ datuje rukopis do 14. století, na základě písma a filigránu⁶²⁶ se přikláníme k 1. polovině 15. století.

V první části se Slov KNM XII E 8 shoduje s druhou částí SlovBoč, jedná se o neuspořádaný výčet latinsko-českých hesel z bible (např. *Fomes invidie zápal nenávisti* Slov KNM XII E 8, 228v, SlovBoč 1vc, *invidiae et odii fomite* Vulg Gn 37,8; *vitulus conflatilis naduté tele neb sleté* Slov KNM XII E 8, 228v, SlovBoč 1vc, srov. *vitulum conflatilem* Vulg Ex 32,4). Většinu slovníčku však tvoří výťah z Klareta, z kapitol *De moribus*, *De corporis natura*, *De fragis et boletis*, *De hominus secularibus* a *De hominus spiritualibus* (např. *Dyeta zádnie* Slov KNM XII E 8, 228vb, KlarGlosA 1543; *Periurium křivopřih* Slov KNM XII E 8, 229rb, KlarGlosA 1433; *Expergefaccio procítění* Slov KNM XII E 8, 229rb, KlarGlosA 1385; *Tuber pestřec* Slov KNM XII E 8, 229va, KlarGlosA 909; *Centurio stotýr* Slov KNM XII E 8, 229va, KlarGlosA 981; *Siccarius sábník* Slov KNM XII E 8, 229vb, KlarGlosA 1013; *Levita čtenář* Slov KNM XII E 8, 229vb). V některých heslech má muzejní slovníček samostatné, inovativní čtení, např. *Prefectus zemětlík*⁶²⁷ Slov KNM XII E 8, 229va, srov. *prefectus zeměněl* KlarGlosA 989.

3.3.3.32 Muzejní latinsko-český slovníček (Slov KNM XVI F 1)

Na dvojlistu, který je vevázán do muzejního rukopisu se signaturou XVI F 1 z roku 1417 (ff. 247 a 250) a který je na okraji poškozen, je na f. 247r zapsán ve třech sloupcích latinsko-český slovníček a na f. 250r české Krédo a Desatero, latinské poznámky a několik latinsko-českých dvojic (*Substantia podstat*; *Glucinum est terra tenacissima lepká*; *Labruska kalina*). Latinsko-český slovníček obsahuje 60 hesel čerpaných z Klareta (*Littera čtena* Slov KNM XVI F 1, 247ra, KlarVok 14, KlarGlos 1614; *Incestus nekošnost* Slov KNM XVI F 1, 257r, KlarGlos 1446) a z nějakého mamotrektu (*Reptile žížely plazící* Slov KNM XVI F 1, 247rb, *reptile* Vulg Gn 1,20; *Sponsioni slibu* 247rb, *sponsioni* Vulg Nm 30,6). Obsahuje i hapax legomenon: *nevzdora* ‚vzdor, schválnost‘ za lat. *zelus* (Slov KNM XVI F 1, 247rb).⁶²⁸

3.3.3.33 Muzejní latinsko-český slovníček (Slov KNM XIII D 3)

Souborem různorodých hesel je i latinsko-český slovníček, který je zapsán na prvním foliu z deseti prázdných listů rukopisu Knihovny Národního muzea se signaturou XIII D 3 z 15. století. Slovníček obsahuje přes 70 hesel, z toho desetinu tvoří hesla čistě latinská. Tematicky je slovníček zaměřen na slova biblická a náboženská, nejpočetněji jsou v něm zastoupena pojmenování ctností (např. *Virtus cnost*, *Prudencia múdrost*, *Temperancia vhodnost*, *Providencia rozšafnost*, *Perseverancia ustavičnost*, *Modestia skrovnost*, *Obediencia poslušenství*, *Paciencia pokora* Slov KNM XIII D 3, 1r).⁶²⁹

3.3.3.34 Opavský latinsko-český slovníček (SlovOpav)

Za latinským biblickým slovníkem *Interpretace* s českými glosami v opavském rukopise se signaturou RB 3 z 15. století se nachází latinsko-český slovníček. Je zapsán na ff. 103v–104r a obsahuje neuspořádaný seznam latinsko-českých hesel s několika čistě latinskými hesly (např.

⁶²⁵ Srov. BARTOŠ, 1927, s. 234.

⁶²⁶ Filigrán na f. 228 je nejpodobnější filigránu Piccard online, č. 126285, z roku 1401.

⁶²⁷ Srov. ESSČ s. v. *zemětluk*.

⁶²⁸ Srov. StČS s. v. *nevzdora*.

⁶²⁹ Slov KNM XIII D 3 byl excerpován pro StČS.

Zygon dicitur sonus, quando aliquis mingit in aquam SloVOpav 103vb), celkem 102 hesel.⁶³⁰ Slovníček se částečně shoduje s Klaretem (např. *Prepedia nártie* SloVOpav 104rb, KlarGlosA 1317; *Areda pozda* SloVOpav 104rb, *ardia pozda* KlarGlosA 1973) a SloVít (např. *Pulpa nánosek* SloVOpav 103va, SloVít 93v).

SloVOpav obsahuje některé ojedinělé lexémy, např. adj. *načěžený* ‚zčernalý‘ v hesle *Frixorium načeděná pánev* (SloVOpav 103vb), adj. *otřitní* ‚řitní‘ v hesle *Omazyum otřitnie jelito* (SloVOpav 103vb), subst. *plesnivost* ‚plesnivost‘ v hesle *Mucor plesnivost* (SloVOpav 103va) a subst. *zelník* ‚pokrm ze zelí‘ v hesle *Betacius zelník* (SloVOpav 103va).⁶³¹

3.3.3.35 Latinsko-český slovník třeboňský (SlovTřeb)

V třeboňském rukopise se signaturou A 7 z 2. poloviny 15. století je na ff. 267v–274v zapsán nesořodý lexikografický text. Skládá se z několika částí: nejprve převážně latinsko-česká *vocabula bona* (např. *Emphitecum ius německé právo*, *Acies ostrost*, *Matrix děloha*, *Labruscas kuželky* 267v), pak abecední latinský slovník s výjimečnými českými překlady (např. *Collarium halže*, *Cinomia, id est musca canina komár* 269r, *Hirta, id est hirsuta chlupatá*, *Insula ostrov* 269v, *Instigator nabádač*, *Pusillaminis chůlostivý* 270r, *Tiprus koblúk*, *Vertes závory* 270v), poté opět latinsko-česká *vocabula bona* (např. *Litera quitacionis odvadný list neb vyznávání vel vypuštění z dluhu* SloVTřeb 272v). Transkribovanou edici SloVTřeb vydal Ferdinand Menčík v prvním dílu *Rozmanitostí*.⁶³² Hesla, která jsou ve slovníku zapsána v tematickém pořádku, uspořádal abecedně podle českých překladů.

3.3.3.36 Latinsko-české slovníčky třeboňské (Slov Třeboň A 4)

V třeboňském rukopise se signaturou A 4 z 2. poloviny 15. století je drobných latinsko-českých slovníčků více. Text, který Weber⁶³³ v katalogu třeboňských rukopisů označuje jako dva slovníčky (první na ff. 125v–126r a druhý na f. 126v), je ve skutečnosti slovníček jeden, který písař začal psát na z větší části prázdné folio 126v, ale volné místo mu nevystačilo. Zbývající část dopsal na spodní okraj folia 125v a poté i na spodní okraj folia 126r. Slovníček z 2. poloviny 15. století je nejprve čistě latinský a až v polovině folia obsahuje hesla latinsko-česká, tematicky patřící k *vocabula bona*:

[126v] *Sublimabar ponížen bych. Rursus opět. Intentor úmyslník. Spectare opatřiti. Machina zbyto. Sciolus umělý. Malui raději chtěch. Tabula cep. Stigatum, macula pectoris. Spacus dratva. Lentigo pieha. Menda špinavá tvář. Centoria, domus meretricum. Netax svědlý. Trella úpolen. Pinsula penzlík. Suetus přeslen. Musteplicium osrdie. Orbita koleje. Postile pochvy. Ancile prsosiny. Capulus rokovět. Celtis dláto. Arnix tetřev. Artogravata tetřevíce. Callus mozol. Capitenus pulec. Sabula dratva. Silveus ohař. Clancula vyžlec. Tilpex židovče. [125v] *Victa spústek. Andena ohnivo. Duplicum cvilink. Vertigal závora. Saxatillnus jelec. Systris smyčec. Forulus jehelník. [126r] Mucus est foramen in acu. Caretum rohože. Phinita cvok.**

Pozn.: Caretum] mladší rukou připsáno Carectum

⁶³⁰ Pro StčExcerptii nebyl excerptován totálně, chybí například heslo *Aquillus ostronosý* (SloVOpav 103va), které je dokladem na řídce adj. *ostronosý* ‚mající ostrý nos‘, které je doloženo jinak jen jednou ve sbírce přísloví, srov. StčS s. v. *ostronosý*.

⁶³¹ Srov. StčS s. v. *načěžený, otřitní, plesnivost*, ESSČ s. v. *zelník -a/-u m*.

⁶³² MENČÍK, 1880, s. 11–15.

⁶³³ Srov. WEBER, 1958, s. 37.

Druhý latinsko-český slovníček se nachází na f. 144v a obsahuje 15 hesel z různých tematických oblastí, mj. pojmenování letor a čtverého smyslu Písma:

[144v] *Complexio letora. Melancolicus kalokrevný. Colericus pěnohorký. Flegmaticus vodokrevný. Verruca bradavice. Pulpa libivé maso. Senascalus maršálek. Giraculum větrník. Historiace tělesně. Allegoriace duchovně. Anagoyce bohobojně. Tropoloyce nábožně. Alabrum vijadlo. Temo oje. Fuligo saze*

Pozn.: Historiace] Hofto(r)iace rkp. | Alabrum vijadlo. Temo oje. Fuligo saze] *připsáno na okraji*

3.3.3.37 Latinsko-český slovníček heiligenkreuzský (SlovHeilig)

Velmi pozdní, až z počátku 16. století, je latinsko-český slovníček z rukopisu, který je uložen v klášterní knihovně v rakouském Heiligenkreuzu pod signaturou Cod. 334. Je zde zapsán na ff. 73r–74v. Jedná se o výtah z Klaretova *Vokabuláře* a *Glosáře*. Některé české výrazy z Klareta jsou nahrazeny vlastními neologismy, např. místo stč. *poslolist* ‚epištolá‘ za lat. *epistola* (KlarGlosA 2344) je zde *posločtena* (SlovHeilig 74v) a místo *črnokněha* ‚čarodějnictví‘ za lat. *nigromancia* (KlarVokF 2344) substantivum *čarodějnost* (SlovHeilig 74v).

3.3.3.38 Latinsko-český *Slovník wiesemberský* (SlovWies)

Latinsko-český slovník zvaný Wiesemberský je zapsán v rukopisu, který byl uložen v Městském archivu v Brně ve fondu knihovny Antonína Bedřicha Mitrovského, ale dnes je nezvěstný.⁶³⁴ Co se týče rukopisu a SlovWies, jsme odkázáni na paleografickou edici Františka Černého (1911). Nezvěstný byl již 15 let po vydání edice, Flajšhansovi se rukopis se SlovWies ani s pomocí brněnských archivářů nepodařilo dohledat.⁶³⁵ Rukopis je datován na začátek 15. století. Podle nápisu na prvním listu patřil do knihovny Adama z Nežetic, pražského kanovníka a generálního vikáře pražského arcibiskupství (*Iste liber est Magistri Ade de Nezetic, decretorum doctoris*⁶³⁶), který zemřel roku 1414. Adamova knihovna obsahovala podle dvou dochovaných testamentů přes 60 svazků, dnes je z ní dochováno pět rukopisů v knihovně Metropolitní kapituly u sv. Víta a jeden rukopis v Knihovně Národního muzea.⁶³⁷

Podle Černého se SlovWies skládá „z několika seznamů slov, které pořídily tři osoby různé časem“.⁶³⁸ Nacházíme zde nomenklátor, do něhož jsou vloženy úryvky z alfabetaře. Nomenklátor tvoří výtah z Klaretova *Bohemáře*, jak je v edici v komentáři vyznačeno. Další ruce připisovaly latinsko-česká hesla právní terminologie a hesla biblická. Abecední část obsahuje hesla s náslovím *L–V* a jedná se o výtah z alfabetaře sestaveného z Klaretových hesel, stejného, jaký je dochován ve SlovVrat a SlovVeleš, srov. *Pecuda hovědina, Pecium prapořec, Pedagogus pěstún, Pedurale náprstek, Pellicies přímět* SlovWies 10v; *Pecudina hovědina, (...), Pecium prapořec* (*praporzyecz* rkp.), *Pedagogus pěstún, (...), Pedulare náprstky, (...), Pellicies přímět* {*przymet* rkp.} SlovVrat 209r.

⁶³⁴ Srov. StčZkratky s. 109. V *Soupisu sbírky rukopisů Antonína Bedřicha Mitrovského v Archivu města Brna* (ZACHOVÁ, 1999) zmiňován tento rukopis není.

⁶³⁵ Srov. FLAJŠHANS, 1926, s. XXVIII.

⁶³⁶ Srov. ČERNÝ, 1911, s. 402.

⁶³⁷ Srov. HLAVÁČEK, 2005, s. 208–251.

⁶³⁸ ČERNÝ, 1911, s. 402.

3.3.4 Lexikografické kodexy

O rozvoji lexikografie a o zájmu o lexikografické texty ve vrcholném středověku svědčí slovníkové rukopisné soubory až celé kodexy složené z několika lexikografických děl, může se jednat jak o nomenklátory, tak i o alfabetaře. Takovými slovníkovými soubory jsou např. kodex vodňanský, rukopis Ostřihomský, tzv. Slovník klementinský a další. Objevují se na konci 14. století a jsou svým způsobem příznačné pro slovníkářství 15. století, které navazuje na své předchůdce ze čtrnáctého století a z jejich děl bohatě čerpá pro svou vlastní tvorbu. Druhým zdrojem pro tyto „souborné“ slovníky je cizojazyčná lexikografie, která tento typ kombinovaných slovníků též rozvíjí (např. skupina slovníků *Abba-Avis-Abbreviare*). Václav Flajšhans⁶³⁹ tento typ označuje termínem lexikon, např. *Slovník klementinský* nazývá „lexikon Klementinský“.⁶⁴⁰ V souborných slovnících se projevuje snaha po zachycení co největšího množství slovní zásoby, avšak ne prostřednictvím tvorby vlastního lexikografického díla velkého rozsahu, ale shromážděním různorodých existujících slovníků, případně výtahů z nich. Vlastní tvorba velkých slovníků, ačkoli stále na základě cizojazyčných předloh, přichází do českých zemí až s 16. stoletím.⁶⁴¹

3.3.4.1 Kodex vodňanský

Jako rukopis či kodex vodňanský⁶⁴² je označován rukopis, který je uložen v Knihovně Národního muzea v Praze pod signaturou II F 2 a který pochází z vodňanské městské knihovny (srov. novověký zápis *Ex libris civitatis Vodnian X 14 2r*). Rukopis je datován do doby kolem roku 1410 na základě zmínky o Zbyňku Zajíci z Hazmburka jako o tehdejší pražském arcibiskupovi.⁶⁴³ Jedná se o lékařský kodex, který obsahuje kromě českého *Lapidáře* (Lapid) a nejstaršího českého *Herbáře* (RostlVodň), který je doslovným překladem latinského *Herbaria* Křišťana z Prachatic,⁶⁴⁴ několik druhů slovníčků, které StčSZkratky označují souhrnně jako SloVodň. Na ff. 20r–28v se nachází latinský lékařský slovník nemocí s nadpisem *Nomina infirmitatum* s českými glosami, na ff. 35r–46r latinsko-český botanicko-lékařský slovník, na ff. 46v–52v latinsko-český nomenklátor a na ff. 53r–75r alfabetař s českými nebo německými překlady. Souhrn všech názvů rostlin v kodexu otiskl Jaromír Spal a Emil Hadač pod titulem *Názvy rostlin v rukopise vodňanském* (1960).

3.3.4.2 Rukopis klementinský

Několik lexikografických textů je zapsáno na ff. 1r–91v rukopisu Národní knihovny v Praze se sign. XVII F 31, který je datován v kolofonu do roku 1455.⁶⁴⁵ Na zbývajících částech rukopisu (ff. 93r–156r) je zapsán *Orloj věčné moudrosti* Jindřicha Susona (OrlojC). Na začátku lexikografického souboru (ff. 1ra–3ra) se nachází výtah z Klaretova *Vokabuláře gramatického* (KlarVokK), bezprostředně na něj navazuje zlomek latinsko-české gramatiky (ff. 3ra–3vb)⁶⁴⁶ a na

⁶³⁹ Srov. FLAJŠHANS, 1926, s. XXVIII.

⁶⁴⁰ FLAJŠHANS, 1926, s. s. XXX.

⁶⁴¹ Srov. Jan Bosák Vodňanský, *Vocabularius dictus Lactifer*. Mikuláš Bakalář, Plzeň 1511.

⁶⁴² Též „lexikon Vodňanský“ – FLAJŠHANS, 1926, s. XXX.

⁶⁴³ K problematice datace kodexu vodňanského srov. STEHLÍKOVÁ, 2010b, s. 72n.

⁶⁴⁴ Srov. STEHLÍKOVÁ, 2010, s. 71. K jazyku *Herbáře* srov. ČERNÁ, 2005, s. 71–82.

⁶⁴⁵ Elektronická edice in *Ediční modul. Vokabulář webový* [online]. Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Citováno dne 27. 9. 2013. Dostupné z WWW: <<http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/edicni/edice/97913291-b372-4cee-b09c-b0d1e58e467f/plny-text/s-aparatem/folio/1r>>.

⁶⁴⁶ „nejstarší grammatika latinská pro Čechy“ – FLAJŠHANS, 1926, s. XXIX.

dalších třech foliích (3vb–6ra) následuje „výklad (latinský) synonym v žaltáři“⁶⁴⁷ neboli žalmová část latinského *Mammotrectu* s několika českými glosami. Největší část Slovklem zabírají dva alfabetaře. Na foliích 6rb–26ra se nachází abecední latinsko-český slovník sloves a na foliích 27ra–91va, tedy na největší části slovníkového souboru, je zapsán abecední latinsko-český slovník jmen.⁶⁴⁸ Tyto dva alfabetaře jsme určili jako českou adaptaci latinsko-německých slovníků *Abbreviare* a *Abba*.⁶⁴⁹

3.3.4.3 Rukopis ostřihomský

Latinsko-český rukopis, uložený v Metropolitní knihovně v maďarské Ostřihomi pod signaturou Ms. II 8 a datovaný do 2. poloviny 15. století, obsahuje několik slovníků a slovníčků. Rozbor jednotlivých částí rukopisu provedl Bohumil Ryba v článku *K rukopisným latinsko-českým slovníkům ostřihomským* (1951) a připojil edici dosud neznámé závěrečné části Klaretova *Glosáře* (KlarGlosM). Na prvních nečíslovaných 13 foliích (ff. 1r–13v) se nachází latinsko-český alfabetař (SlovOstřR) čerpající z Klaretova *Glosáře* a neznámého slovníku, snad latinsko-německého.⁶⁵⁰ Na číslovaných stranách 1–24 a 49–57 je zapsán Klaretův *Bohemář* (KlarBohN), uprostřed něj je na s. 25–46 zapsána závěrečná třetina Klaretova *Glosáře* (KlarGlosM), verše samotného slovníku v rozsahu 2670–2809 a verše epilogu 2810–2846. Na části strany 48 je připsán začátek latinsko-českého alfabetaře, cca 50 hesel s náslovím *A-* (SlovOstřY). Po druhé části Klaretova *Bohemáře* je na s. 58–63, 66–122 zapsán latinsko-český jmenný alfabetař a na s. 122–152 slovesný alfabetař (SlovOstřS). Jedná se o alfabetaře z jiné větve české adaptace latinsko-německých slovníků *Abbreviare* a *Abba*, než je zachována ve *Slovníku klementinském*. Mezi hesla s náslovím *A-* a *B-* alfabetaře *Abba* je vložen latinsko-český slovníček *Vocabula bona*. Za slovesným alfabetařem je na stranách 153–155 soupis latinských nebo latinsko-českých glos z neznámého nebiblického textu.⁶⁵¹

3.3.5 České adaptace latinsko-německých slovníků

Vedle klaretovské větve nacházíme v bohemikální lexikografii 15. století větev čerpající z bohaté německé lexikografie. Německá lexikografická díla k nám pronikala, jak se z dochovaných památek zdá, až na začátku 15. století, a jejich česká adaptace probíhala různými způsoby v různé míře. Latinsko-německým slovníkům s českými glosami jsme se již věnovali v kapitole 3.1 *České glosy v latinských výkladových a překladových slovnících*, kde jsme zmínili latinský slovník *Lucianus* s německými glosami, které byly v českém prostředí doplňovány a zčásti nahrazovány českými ekvivalenty, a dále latinsko-německý slovník z okruhu slovníku *Ex quo* a latinsko-německý slovník *Synonyma apotecariorum* s českými glosami. Adaptací latinsko-německé předlohy vznikly i některé latinsko-(německo-)české slovníky, které jsou tématem této kapitoly. Soustavným překládáním latinských heslových slov nebo jejich německých ekvivalentů vznikaly slovníky jak trojjazyčné (latinsko-německo-český slovník zapsaný za brněnským slovníkem *Catholicon*), tak nahrazením německé části českou slovníky dvojjazyčné (latinsko-české alfabetaře *Slovníku klementinského* a *Slovníku ostřihomského*).

⁶⁴⁷ FLAJŠHANS, 1926, s. XXIX.

⁶⁴⁸ Srov. VOLEKOVÁ, 2010, s. 336.

⁶⁴⁹ Srov. VOLEKOVÁ, 2012, s. 264.

⁶⁵⁰ Tak soudí RYBA, 1951, s. 90.

⁶⁵¹ Srov. RYBA, 1951, s. 123.

3.3.5.1 Brněnský latinsko-německo-český slovník zapsaný za slovníkem *Catholicon* (SlovCath)

Mezi středověkými rukopisy knihovny při farním kostele svatého Jakuba v Brně, která je nyní uložena v Archivu města Brna, najdeme i rukopisy lexikografického obsahu.⁶⁵² Kromě latinského biblického slovníku *Mammotrectus* (AMB Svatojakubská knihovna sign. 89/67) je to především iluminovaný pergamenový kodex větších rozměrů (sign. AMB Sbírka rukopisů č. 115), ve kterém je zapsán latinský výkladový slovník *Catholicon* Jana Balba z Janova (2ra–466va) a latinsko-německo-český slovník (467ra–474vb). Původ rukopisu je znám ze zápisu na prvním listu kodexu (1r). Svatojakubský farář Jan z Prachatic zde zaznamenal část testamentu, a to donaci se soupisem 32 rukopisů, které roku 1424 věnoval kostelu svatého Jakuba před svým odchodem do Říma Jan ze Svitav, německý kazatel v témže kostele.⁶⁵³ Podle textu donace Jan ze Svitav zároveň věnoval 21 zlatých na dopsání latinského výkladového slovníku zvaného *Catholicon* Jana z Janova, který byl v roce 1424 již z poloviny opsán. Dokončení přepisu měli zajistit vykonavatelé jeho vůle Ondřej Gospel, kaplan a oltářník kaple P. Marie, a Jan z Prachatic, rektor kostela sv. Jakuba. Rozepsaný slovník dopsal tentýž písař, městský notář Jan, a za dokončený text zapsal na folia 467ra–474vb ještě jeden text: latinsko-německo-český slovník, který neměl svůj vlastní název a byl dosud identifikován podle svého umístění za slovníkem *Catholicon* (SlovCath), což svádí ke ztotožňování s tímto slovníkem.⁶⁵⁴

Hotový kodex byl na přání Jana ze Svitav vystaven v kostele na všeobecně přístupném místě ke cti kostela a obce a kužitku všech, kdo si v něm budou chtít číst (*ipsum librum ad honorem ecclesie et civitatis nec non omnium in eo legere volencium ... in publico loco ecclesie* SlovCath 1r), byl opatřen samostatnou schránkou a pultem a přikován na řetěz (*in singulari almario ad hoc disposita et pulpido sub conclavi servandum* SlovCath 1r).⁶⁵⁵ Z neznámých důvodů se kodex v 18. století dostal do vlastnictví města Brna a byl uložen v městské registratuře. Poté byl někdy v 1. polovině 19. století darován nově založenému Františkovu muzeu v Brně. Do sbírky Archivu města Brna, kde je dnes uložen ve fondu *Sbírka rukopisů* pod číslem 115, se kodex dostal na počátku 20. století.

Rukopis se těšil pozornosti odborné veřejnosti již od 2. poloviny 18. století, kdy ho ve vlastnictví města Brna objevil Alexius Habrich (1736–1794).⁶⁵⁶ Tento převor benediktinského kláštera v Rajhradě a archivář se moravskými knihovnami intenzivně zabýval, sepsal nejstarší rajhradské rukopisy a roku 1780 uspořádal a popsal knihovnu při kostele svatého Jakuba v Brně. Již předtím roku 1769 navštívil Habrich registraturu města Brna a pořídil soupis rukopisů a tisků v ní uložených.⁶⁵⁷ Ve spisu o stručných dějinách svatojakubské knihovny nazvaném *Dissertatiuncula*⁶⁵⁸ se též zmiňuje o rukopisu č. 115: *Continet autem Katholicon istud omnem fere illam doctrinam ... videlicet Orthographiam, Ethimologiam, Dyasinteticam, Prosodiam et*

⁶⁵² Tuto podkapitolu přebíráme z velké části z našeho článku *Brněnský latinsko-německo-český slovník zapsaný za slovníkem Catholicon* (VOLEKOVÁ, 2013, s. 59–123).

⁶⁵³ Obrazová reprodukce donace je dostupná v katalogu rukopisů (PETR, 2007, s. 535).

⁶⁵⁴ Na chybné označení trojjazyčného slovníku jako *Catholicon magnum latino-teutonico-bohemicum* u HANKY (1833, s. 174) a JUNGMANNA (1849, s. 27) upozorňuje např. GREGOR, 1968, s. 24. V nejnovějším katalogu brněnských rukopisů hodnotí PETR (2007, s. 410) SlovCath jako *registrum* ke slovníku *Catholicon*, a ne jako na *Catholiconu* nezávislý lexikografický text.

⁶⁵⁵ Srov. BRETHOLZ, 1901, s. 77, a DŘÍMAL, 1956, s. 193.

⁶⁵⁶ Srov. ZACHOVÁ, 2007, s. 306–335, a ZACHOVÁ, 2005–2006, s. 205–227.

⁶⁵⁷ Kopie soupisu je uložena v Moravském zemském archivu, fond E 6, sign. Hf 24, náš rukopis je v soupisu uveden pod č. 2.

⁶⁵⁸ Opis spisu je uložen v Moravském zemském archivu, fond E 6, sign. Hf 22

Theologiam..., et ultimo adhuc Vocabularium latino-germano-bohemicum (s. 14). Habrich byl v písemném styku s mnohými historiky své doby: s J. P. Cerronim, J. Dobrovským, G. Dobnerem a je pravděpodobné, že je o rukopisu informoval. Opis SlovCath, který zhotovil roku 1783,⁶⁵⁹ poslal Josefu Dobrovskému. Zmínky o slovníku pak můžeme nalézt v Dobrovského korespondenci.⁶⁶⁰ Dobrovský zřejmě opis podstoupil Václavu Hankovi, který pak vydal jeho výtah v souboru *Zbírka nejdávnějších slovníků latinsko-českých* (1833), a to pod zavádějícím názvem *Catholicon magnum latino-teutonico-bohemicum* (s. 174–179). Výběrová edice obsahuje jen necelou pětinu hesel (193 hesel z 1072) a německé ekvivalenty jsou uváděny libovolně. Celkově je poznamenána tiskovými a edičními chybami.⁶⁶¹

Již od dob Josefa Dobrovského se brněnskému trojjazyčnému slovníku dostává pozornosti v příručkách o dějinách české literatury, je zde především negativně hodnocena jeho slovní zásoba.⁶⁶² V roce 1859 vyšla objevná krátká německá studie věnovaná tomto slovníku, jejíž autor, mladý literární historik Julius Feifalik, hned v úvodním odstavci upozorňuje na zásadní omyl, že slovník bývá ztotožňován se slovníkem *Catholicon* Jana z Janova, za kterým je v rukopise zapsán.⁶⁶³ Feifalik správně určuje, že slovník vychází z původní latinsko-německé předlohy, která se často vyskytuje v bohemikálních rukopisech, sám narazil na dva podobné rukopisy: jeden v olomoucké univerzitní knihovně⁶⁶⁴ a druhý v knihovně vatikánské.⁶⁶⁵ Čeština byla do slovníku doplněna později na základě německých ekvivalentů, které mají často povahu spíše vysvětlivky než doslovného překladu. Feifalik na ukázkou uvádí dvě hesla *imaginacio* a *intellectus* (SlovCath 471vb). Neústrojně české překlady, které bývají SlovCath vyčítány, vysvětluje Feifalik otrockým přizpůsobováním české slovtvorby slovtvorbě německé.⁶⁶⁶

⁶⁵⁹ Kopie opisu je uložena v Moravském zemském archivu, fond E 6, sign. Hf 28.

⁶⁶⁰ V dopise z 18. prosince 1789 píše Dobrovský příteli J. V. Zlobickému o různých slovnících a vznik brněnskému trojjazyčnému slovníku zde řadí do 14. století („Das Brünner lat. deutsch-böhm. Vocabul, ist aus dem XIV. Jahrh.“ PATERA, 1908, s. 57). Na dotaz Zlobického, zda brněnský slovník je opis rajhradského latinsko-českého slovníku zvaného *Rozkochaný* (tj. KlarGlosB), jak si myslí Cerroni, Dobrovský odpovídá 17. února 1790, že rajhradský slovník je dvojjazyčný nomenklátor, zatímco brněnský slovník je trojjazyčný alfabetář („Rozkochaný ist lateinisch-böhmisch nach den Sachen eingehailt - und das Vocabul. trilingue zu Brünn ist lateinisch-deutsch-böhmisch, nach dem Alphabet der lateinischen Wörter“ PATERA, 1908, s. 63).

⁶⁶¹ Výrazný příklad tohoto přístupu představuje heslo *lucanus* (*a lucus*) *lužňák*, (ve skutečnosti je v rkp. *Lucanus vorfter luznak* SlovCath 469ra) k němuž je přidán neoznačený editorův dovětek *inde Vorster podlužnaczy*; toto domnělé staročeské slovo není v SlovCath ani v jiných staročeských památkách doloženo. Neexistující staročeský lexém *podlužňácie* se dostal z Hankovy edice SlovCath do VÁŽNÉHO *Historické mluvnice* (1964, s. 48) a také do článku věnujícímu se substantivům pojmenovávajícím úředníky typu *podkonie* a *podkomoře* (MICHÁLEK, 1975, s. 78).

⁶⁶² Srov. „die Abstrakta und Kunstwörter sind meistens buchstäblich-knechtisch überfesst, z.B. superstitio, nastorna“ DOBROVSKÝ, 1792, s. 129–130; „odtažená a umělecká slovece literně tu přeložená, nebo nesrozumitelná nebo jen opsaná“ JUNGSMANN, 1849, s. 27; „Samostatnou tvorbou nových slov, nezávislý na předchůdcích, chtěl se zabýsknouti původce slovníčku (as o 130 slovech) *Catholicon magnum* latino-teutonico-bohemicum. Svědkové jeho nezaplněného a nevystiženého tvoření budťež: analogice znamenitě, auctoritas důvodný špruch, armonia schodný zvuk“ LISICKÝ, 1918/1919, s. 481–482.

⁶⁶³ Srov. FEIFALIK, 1859, s. 45–47. Feifalikovy poznatky shrnuje v českém jazyce GREGOR, 1968, s. 23–26.

⁶⁶⁴ Rukopis, Olomouc, Vědecká knihovna v Olomouci, sign. M II 18, 1. polovina 15. století, f. 221v–225r latinsko-německý slovník *Abstractum*, srov. BOHÁČEK – ČÁDA, 1994, s. 365, č. 186s.

⁶⁶⁵ Rukopis, Řím, Bibliotheca Apostolica Vaticana, Cod. Vat. lat. 4847, 15. století, f. 226ra–229ra latinsko-německý slovník *Abstractum*, srov. HONEMANN, 1998, s. 124, č. 87.

⁶⁶⁶ „Sie sind unböhmisch, weil sie sklavisch dem deutschen nachgebildet sind“ – FEIFALIK, 1859, s. 46.

Nářeční prvky v češtině, např. lexém *včile* (SlovCath 471va), poukazují podle Feifalika na to, že český překladatel byl Moravan. Nedostačující Hankovo vydání plánoval Feifalik nahradit svou vlastní edicí, která by rukopis SlovCath srovnala s olomouckým rukopisem. Kvůli předčasné smrti v roce 1862 se však k vydání trojjazyčného slovníku nedostal.⁶⁶⁷

S Feifalíkem později polemizoval editor Klaretových slovníků Václav Flajšhans ve své přehledové studii o dějinách české středověké lexikografie. České glosy v latinsko-německém slovníku, který je zapsán za slovníkem *Catholicon*, nepokládá za překlad z latiny, a nepředstavují tedy první latinsko-německo-český slovník, nýbrž k latinsko-německému slovníku je „tu a tam“ připojen český překlad německého výkladu. Český glosátor byl podle Flajšhanse „velmi neumělý, často se z neznalosti ani překladu neodvážil“.⁶⁶⁸

Při výzkumu latinsko-českých slovníků, které jsou zapsány v latinsko-českém rukopisu Metropolitní knihovny v maďarské Ostrihomi (KlarBohN, KlarGlosM, SlovOstřR, SlovOstřS aj.), objevil Bohumil Ryba⁶⁶⁹ lexikální shody mezi latinsko-českým jmenným alfabetařem (část SlovOstřS) a SlovCath. Na základě těchto shod určuje SlovCath jako jiný opis téže latinsko-německé předlohy, doplněný stejnými českými překlady, avšak předloha SlovCath podle jeho slov „většinou dávala přednost špatně uspořádaným teologicko-filozofickým vokábulím zcela jiného původu“.⁶⁷⁰ Vedle SlovOstřS a SlovKlem se jedná o dalšího představitele neklaretovské větve českého slovníkářství. Co se týče hodnocení slovníku, Ryba nesouhlasí s Flajšhansovými závěry. Na základě poměru SlovCath ke SlovOstřS nemusíme podle Ryby totiž na slovník hledět jen jako na pouhé glosy k latinsko-německému slovníku, a proto trojjazyčný slovník zapsaný v brněnském rukopise za slovníkem *Catholicon* můžeme právem označit jako první latinsko-německo-český slovník.⁶⁷¹

Jak již naznačuje první slovo *a[b]stractum*, trojjazyčný slovník v brněnském rukopise je českou adaptací latinsko-středohornoněmeckého slovníku *Abstractum* k vysvětlení filozofických a teologických pojmů (německy *Abstractum-Glossar*). Totéž potvrzují shody s latinsko-německým slovníkem *Abstractum* v rukopise Vědecké knihovny v Olouci z 1. poloviny 15. století (dále Slov VKO M II 18). V olomouckém rukopise doložená mladší verze slovníku *Abstractum* obsahuje mezi hesly s náslovím *S-* stejný doplněk jako SlovCath. Jedná se o vysvětlení dvanácti filozoficko-teologických termínů: *sensus*, *imaginacio*, *cogitacio*, *consideracio*, *meditacio*, *ingenium*, *ratio*, *intellectus*, *intelligencia*, *contemplacio*, *silogismus* a *caritas* (SlovCath 471rb-472ra; Slov VKO M II 18, 224va-224vb). Rozsáhlejší abecedně neuspořádaná teologicko-filozofická hesla se stručným německým výkladem vytvářejí řetězec: z jednoho pojmu vychází pojem následující. Vložení pojmového řetězce za heslo *Sensus Sacre scripture* bylo zřejmě motivováno jeho počátečním výrazem *Sensus* (SlovCath 471rb). Za řetězec byl připsán začátek německého mystického traktátu o těchto pojmech (*also enphait dy zele mit der synne... a tak přijme aneb chopí duši s rozumem... x ...und en libe czu der aynung ... a lásku ku snazení aneb*

⁶⁶⁷ V pozůstalosti dr. Zdeňka Tyla byl v červnu 2013 nalezen transliterovaný opis SlovCath. Je uložen v oddělení vývoje jazyka ÚJČ AV ČR, v. v. i.

⁶⁶⁸ FLAJŠHANS, 1926, s. XIII.

⁶⁶⁹ Srov. RYBA, 1951, s. 121–123.

⁶⁷⁰ RYBA, 1951, s. 123.

⁶⁷¹ O třicet let tak SlovCath předchází trojjazyčný, latinsko-německo-český Holubářův slovník pro Ladislava Pohrobka z roku 1454, který je údajně „nejstarší případ slovníka trojjazyčného“ (FLAJŠHANS, 1926, s. XXVIII, podobně SPÁČILOVÁ, 2006, s. 129).

*sjednání. SlovCath 471vb-472ra).*⁶⁷² Německý řetězec a traktát vycházejí pravděpodobně z kapitoly *Virium animae definitiones* Pseudo-Augustinova spisu *De spiritu et anima: Sensus itaque parit imaginationem, imaginatio cogitationem, cogitatio meditationem. Meditatio acuit ingenium, ingenium rationem: ratio conducit ad intellectum, intellectus ad intelligentiam, intelligentia per contemplationem ipsam veritatem admiratur, et per charitatem in ea delectatur. Sensus est passio animae in corpore ex qualitatibus extra accidentibus. Imaginationem est vis animae, quae figuram corporearum rerum absente corpore sine exteriori sensu dignoscit. Cogitatio est circa quaelibet animi occupatio. Consideratio est intenta cogitatio. Meditatio est frequens cogitatio modum, et causam, et rationem uniuscujusque rei investigans. Ingenium est vis quaedam naturaliter animis insita, per se valens. Ratio est quaedam vis animae, quae omnia discernit et iudicat; sed maxime cum inhiat spiritualibus, et imaginem Dei in se conservat. Intellectus est rerum vere existentium perceptio. Intelligentia est de solis rerum principiis, id est, de Deo, ideis, hyle, et de incorporeis substantiis pura et certa cognitio. Contemplatio est perspicuae veritatis jucunda admiratio. Charitas est concordia mentium, et societas electorum, vita beatarum animarum et Angelorum, quia nec animae nec Angeli nisi per charitatem vivunt. Pseudo-Augustinus, *De spiritu et anima*, Patrologia latina 40,808*

Na rozdíl od olomouckého latinsko-německého slovníku je slovník *Abstractum* v SlovCath rozšířen o větší množství hesel z dalšího latinsko-německého slovníku. Jedná se o latinsko-německý slovník zvaný *Abba*, který patří do skupiny tří samostatných slovníků *Abba*, *Avis* a *Abbreviare*. V pěti slezských rukopisech je trojice slovníků nazývaná *Katholicus minor*.⁶⁷³ Je možné, že právě označení *Catholicus minor* bylo uvedeno také v předloze SlovCath a podnítilo opisovače k tomu, že za *Catholicus magnum* připsal i jeho údajnou menší verzi.

Písař SlovCath, nebo autor jeho přímé předlohy při opisování trojjazyčné verze slovníku *Abstractum* doplňoval libovolně do textu další německé a české ekvivalenty či celá hesla z latinsko-německo-českého slovníku *Abba*. Původní motivací kompilátora mohlo být to, že slovníku *Abstractum* autor v SlovCath bohatě podle svého úsudku rozšířil o všeobecnější lexikum slovníku *Abba*. Nejprve přebíral hesla umírněně, později kompilování stupňoval. Pouhá dvě hesla s náslovím *N-* ze slovníku *Abstractum* (*Natura*, *Negociacio*) doplnil ze slovníku *Abba* o dalších 50 hesel. Po řetězci pojmů již mezi hesly s náslovím *S-*, *T-*, *U-*, *V-*, *X-* a *Z-* tvoří hesla ze slovníku *Abba* naprostou většinu a jsou nepoměrně početnější než hesla z původního slovníku *Abstractum*.

Jak již upozornil B. Ryba, české překlady v heslech ze slovníku *Abba* jsou téměř totožné se SlovOstřS.⁶⁷⁴ Lze předpokládat, že SlovCath i SlovOstřS vycházejí ze společné předlohy, která obsahovala latinsko-německé slovníky *Abstractum*, *Abba* a *Abbreviare* opatřené českým překladem. Mezi oběma českými slovníky je však jeden podstatný rozdíl: trojjazyčný SlovCath obsahuje slovník *Abstractum* a výtah ze slovníku *Abba*, zatímco SlovOstřS, který německé překlady vypouští, uvádí celý slovník *Abba* a *Abbreviare*. O jediném českém překladateli⁶⁷⁵ společné předlohy SlovCath a SlovOstřS svědčí ojedinělé staročeské lexikum obou slovníků. Přesvědčivý důkaz podává čeleď staročeského slovesa *naditi*. Sloveso *naditi* patří mezi nejstarší

⁶⁷² Slovník *Abstractum* a řetězec pojmů *Sensus-caritas*, případně i traktát *Also*, nacházíme zapsané v těsné blízkosti také v několika dalších rukopisech označených HONEMANNEM (1998, s. 117–127) jako č. 24, 78 a 94. Nejpodobnější je však verze v olomouckém rukopise, který Honemann neuvádí.

⁶⁷³ SCHNELL, 1998, s. 146 a 139–141.

⁶⁷⁴ Srov. RYBA, 1951, s. 121.

⁶⁷⁵ Stejně jako FEIFALIK (1859, s. 46), tak i RYBA (1951, s. 120) soudí na základě lexémů *po mojsku* (SlovOstřS 93b) či *hlavnisko* (SlovCath 472vb, SlovOstřS 116a), že překladatel byl zřejmě Moravan.

kovářské termíny, a to ty, které jsou společné pouze slovanským jazykům podunajského areálu, ve kterém byla rozvíjena vyspělejší technika zpracování kovů, zvláště zpracování oceli. Slovesný termín pojmenovává důležitou techniku, a to nanášení vrstvy oceli na povrch nějakého kovového předmětu, zvl. navařování ocelových břitů. Starobylé sloveso *naditi* a jeho odvozeniny *obnaditi* a *snaditi* jsou doloženy ve staré češtině již velmi zřídka.⁶⁷⁶ Cenné doklady přináší česká adaptace latinsko-německých slovníků *Abstractum*, *Abba* a *Abbreviare*. Překladatel předlohy SloVCath a SloVOstřS vyšel ze základního významu slovesa *naditi* ‚něco s něčím pevně spojit v jeden celek‘ a ve staročeském překladu užil dvě slovesa *přinaditi* a *snaditi* sě. Sloveso *přinaditi* s významem ‚připojit něco k něčemu tak, že vznikne jeden celek‘ je v české adaptaci slovníku *Abbreviare* v SloVOstřS ekvivalentem latinského slovesa *annectere* ‚pevně připojit‘. Tento výstižný překlad odpovídá německému překladu *czusammyn knuppyn* (Slov VKO M II 18, 211ra). Ve slovníku *Abstractum* použil překladatel sloveso *přinaditi* pro vysvětlení latinského pojmu *ingenium* v řetězci teologických pojmů. *Ingenium* je definováno jako vrozená schopnost, jež je lidské duši pevně připojena. V německém překladu definice zní: *en kraft, dy der zelen von naturen anhaftik ... ist*, a tomu odpovídá staročeské: *moc, jenž duši od přirození přinazena ... jest* (SlovCath 471va).

Ojedinělé reflexivní sloveso *snaditi* sě ‚spojit se v jeden celek, sjednotit se‘ je doloženo ve slovníku *Abstractum* v českém výkladu latinského termínu *intelligencia*. *Intelligencia* je schopnost duše, která se sjednocuje s pravdou (*und der caritaten wirt sy vor aynet mit der worhait*), v českém překladu: *pod láskú snadí sě a sjedná s pravdú* (SlovCath 471vb). Ve výkladu latinského termínu *intelligencia* je použito i odvozené verbální substantivum *snaženie* ‚spojení, sjednocení‘, v jiných staročeských památkách nedoložené, a to ve spojení *lásku ku snazení aneb sjednání* za německé *en libe czu der aynung* (SlovCath 472ra).⁶⁷⁷ Ve slovníku *Abba* lexémem *snaženie* přeložil překladatel latinské substantivum *compago* (*compago snazenie* SloVOstřS 71a). Ve slovníku *Abstractum* nabývá lexém *snaženie* také terminologické platnosti. Nacházíme ho v překladu tří teologických termínů: *Generacio in divinis gotliche behaftikayt ader gotliche gepurt boské snazení aneb božský rod*; *Gratuitum gotis genadinge haftikait boské milostivé snazení*; *Generacio activa gotliche behaftikeit boské snazení* (SlovCath 468rb–468va).

Teologický termín *generatio in divinis* se týká vztahů mezi Božskými osobami ve svaté Trojici. V němčině je vyjádřen dvěma spojeními. Druhé z nich, *gotliche gepurt*, staročesky *božský rod*, je překladem z latiny, zatímco první sousloví *gotliche behaftikayt*, staročesky *boské snazení*, má spíše povahu teologického výkladu a označuje patrně pevné, nerozdělitelné spojení tří Božských osob v jednotu, tj. svatou Trojici. V tomto významu je pravděpodobně užito německých lexémů *haftikeit* a *behaftikeit*, překládaných do staré češtiny jako *snazení*, i u dalších latinských termínů *gratuitum* a *generacio activa*. Není bez zajímavosti, že německé *behaftikeit* za latinské *generacio* je inovace mladší verze slovníku *Abstractum* (*Generacio in divinis eyen gotlich behafetkeyt* Slov VKO M II 18, 222vb) oproti původnímu středohornoněmeckému lexému *berhaftikeit* s významem ‚plodnost‘.

Rozsáhlá a v případě filozofických a teologických termínů i neobvyklá latinská slovní zásoba podněcovala českého překladatele latinsko-německých slovníků *Abstractum*, *Abba* a *Abbreviare* k hledání vhodných staročeských ekvivalentů a tím docházelo i k rozvoji staročeské slovní zásoby. SloVCath obsahuje čtená hapax legomena (substantiva *nástornost* 471rb,

⁶⁷⁶ Srov. NĚMEC, 2009, s. 441.

⁶⁷⁷ V obou případech je sloveso *snaditi* sě a substantivum *snaženie* ve výkladu rozšířeno synonymem *sjednati* sě a *sjednání*. Může se jednat o doplněk pozdějšího opisovače, kterému nebyly archaické lexémy *snaditi* sě a *snaženie* známé.

pantušenie 471va, *praprapradek* 473ra; adjektiva *vzemný* 471rb, *zzemný* 471rb aj.), přejímky z němčiny (*butně* 470va, *kople* 473va, *kuchyně* 473vb, *špruch* 467ra) nebo první zaznamenané doklady na česká slova (*luskový* 472vb, *prvobytný* 474va, *tkadlcovna* 473ra).

Ne všechna se ale zatím dostala do moderních historických slovníků, protože na ně zaměřená excerpce brněnského slovníku byla provedena pouze částečně. Jan Gebauer v pramenech *Slovníku staročeského* charakterizuje SloVCath jako *Catholicon latino-teutonico-bohemicum* ze 14. století a doklady uvádí pod zkratkou *Cath.*⁶⁷⁸ Hesla z Hankovy výběrové edice pro něj excerpoval Václav Flajšhans (9. 7. 1889). Opětovnou excerpce, a to z originálu, provedl prof. František Černý (15. 12. 1899), ale excerpoval jen to, co Hanka otiskl chybně, přestože na Gebauerově excerpčním lístku o prameni je zapsáno, že „originál má asi 1100 slov“ a „Hanka vybral z nich a otiskl jen asi 200“.⁶⁷⁹ Černého excerpce je na dokladových lístcích označena zkratkou *Cath. rkp.* Pro StČS text SloVCath zřejmě excerpován znovu nebyl a do StČS se dostaly jen výrazy z Gebauerovy excerpce. Výjimečně jsou pak navíc ve StČS uvedeny varianty, nahlédl-li autor při tvorbě hesla s doklady ze SloVOstřS nebo SloVKlem i do brněnského slovníku,⁶⁸⁰ protože jak upozornil již B. Ryba,⁶⁸¹ SloVCath a SloVOstřS se vzájemně osvětlují v těch případech, kdy má některý rukopis chybné čtení.

3.3.5.2 Latinsko-české jmenné a slovesné alfabetaře ve *Slovníku klementinském a ostríhomském*

Latinsko-české alfabetaře v SloVKlem a SloVOstřS jsou adaptací latinsko-německých slovníků *Abba* a *Abbreviare*. Tato německá lexikografická díla patří do skupiny slovníků zvané *Abba-Avis-Abbreviare*.⁶⁸² O oblíbenosti těchto německých slovníků v českých zemích svědčí nejen nejméně dva latinsko-německé rukopisy dochované v českých knihovnách a archivech,⁶⁸³ ale také to, že byly přeloženy do staré češtiny.

3.3.5.2.1 Latinsko-český jmenný alfabetař *Abba* v *Slovníku ostríhomském*

Latinsko-český alfabetař *Abba* (SloVOstřS, s. 58–63, 66–122) je opisem z neznámé latinsko-německo-české předlohy, ze které čerpal též SloVCath. Z dochovaných německých slovníků *Abba* je ostríhomský rukopis blízký latinsko-německému SloV KO M II 18, nejedná se však o přímý pramen společné předlohy. Oba rukopisy spíše ze společné předlohy vycházejí.⁶⁸⁴ Verze slovníku *Abba* byla v přímé předloze SloVOstřS rozšířena o vybraná hesla z Klaretových slovníků. Je též možné, že hesla z Klaretových slovníků byla připisována na okraj textu a opisovač předlohy SloVOstřS je při psaní zakomponoval přímo do textu slovníku. Například mezi hesla s náslovím *S-* jsou zařazena přibližně podle náležitého abecedního pořádku tato hesla převzatá z Klareta: *Saturnus Hladolet* 108b (KlarGlosA 43), *Sartago pánev* 108b (KlarGlosA 2022), *Samaritanus*

⁶⁷⁸ Srov. GEBAUER, 1903, s. XII.

⁶⁷⁹ *Lístková kartotéka Jana Gebauera (prameny)* [online]. Citováno dne 21. 1. 2013. Dostupné z WWW: <<http://vokabular.ujc.cas.cz/kartoteky.aspx?db=3>>.

⁶⁸⁰ Srov. např. StČS s. v. *osěkánie*.

⁶⁸¹ Srov. RYBA, 1951, s. 122.

⁶⁸² Viz kapitola 2.2.2.2 Slovníky *Abba-Avis-Abbreviare*.

⁶⁸³ Viz kapitola 2.2.2.5 Dochované latinsko-německé slovníky v českých zemích.

⁶⁸⁴ Ve SloV KO M II 18 například chybí oddíl hesel s náslovím *Muc-* až *Mul-* (*Mucor* – *Mulciber*). Oproti SloV KO M II 18 má SloVOstřS některé tvary latinských heslových slov v náležité podobě (*Scalum vinná nálevka* SloVOstřS 108b, *Scalum wyn trichter* SloV KO M II 18, 201va). Neplatí to však vždy, srov. například latinský lexém *merx*, který je v SloVOstřS zapsán jako *Merex* 93b a v SloV KO M II 18 též jako *Merex*, ale s přeškrtnutým druhým *e*.

prapohan {*p(r)a*}*pohanie* rkp.} 109a (KlarGlosA 935), *Salmo losos* 109a (KlarGlosA 379), *Satelites padúch* 109b (srov. *stratilates padúši* KlarGlosA 1123), *Sentina lúže* 109b (KlarGlosA 344), *Signifer korúhevník* {*koruhewni* rkp.} 109b (KlarBohE 762), *Stigma pruh* 112b (*pruha* KlarGlosA 1674), *Scutum puklér* 112b (KlarBohE 589; *scuta* KlarGlosA 2151), *Subses podesedek* 112b (KlarGlosA 2192), *Successor náměstek* 112b (*náměsták* KlarGlosA 1084).

Německé ekvivalenty byly programově v předloze SlovoOstřS vypouštěny, několik německých slov přesto v textu alfabetaře zůstalo, a to jak spolu s doplněným českým ekvivalentem, např. *Senecia koze kletie vel neřádná řeč* SlovoOstřS 111a (srov. *aftir koze* Slovo VKO M II 18, 202rb), *Sucuba nonne nunvice* SlovoOstřS 114a (srov. *núnne* Slovo VKO M II 18, 203vb) aj., tak bez českého překladu, např. *Acera grundrom* SlovoOstřS 58b (srov. *grunderam* Slovo VKO M II 18, 182rb), *Colimphia hornoffe* SlovoOstřS 70b (srov. *hornaffe* Slovo VKO M II 18, 185vb), *Populacio pete* SlovoOstřS 104a (srov. *bette* Slovo VKO M II 18, 199va), *Suppecia hulffe* SlovoOstřS 114b (srov. *hulfe* Slovo VKO M II 18, 204ra), *Trunculus kyme* SlovoOstřS 118b (srov. *kyme* Slovo VKO M II 18, 205rb), *Zometum czyche* SlovoOstřS 122a (srov. *cziche* Slovo VKO M II 18, 206vb) aj. Opisovač SlovoOstřS asi německy neuměl, německé slovo opsál často chybně: *byngrant* m. *brygant* 110a.⁶⁸⁵ V některých případech německých slov můžeme uvažovat, zda se již nejedná o českou přejímku. Uvedme několik příkladů:

1. Ekvivalent *worwerk* ve třech heslech *Allodium worwerk vel majér* SlovoOstřS 60a, *Heredium vorwerk* SlovoOstřS 82 bis a a *Predium worwerk* SlovoOstřS 101b může být buď původní něm. ekvivalent (srov. *Allodium vorwerg* Slovo VKO M II 18, 182va; *Heredium vorwerg* Slovo VKO M II 18, 190vb; *Predium vorberg* Slovo VKO M II 18, 198va), nebo již česká přejímka *vorverk*.⁶⁸⁶
2. Rukopisný zápis *pieft* za lat. *collaustum* (SlovoOstřS 70b) umožňuje interpretovat výraz také dvojím způsobem: buď se jedná o něm. výraz *biest* ‚mleziivo‘ (*pist* Slovo VKO M II 18, 185vb), nebo mohl opisovač něm. výraz chápat jako stč. substantiva *pěst* ‚část ruky s dlaní a prsty‘ nebo *piest* ‚tlouk, píst‘.
3. U hesla *Arcomus kopitcze ader mandel* SlovoOstřS 61b⁶⁸⁷ nelze vyloučit, že něm. *kopitcze* ‚kupka sena‘⁶⁸⁸ (srov. *Arcomus copicze vel mandel* Slovo VKO M II 18, 183rb) mohl opisovač interpretovat jako stč. *kopytce* ‚kopýtko‘ či *kopíce* ‚jitrocel kopinatý‘. Variantní podobu *kopítce* s vloženým konsonantem -t- k základnímu *kopíce* bychom mohli vysvětlit analogií k jinému formálně podobnému lexému, a to k botanickému názvu *kopytník*, *kopytník*, rostlina se srdčitým listem podobným kopytu‘.
4. Jediný ekvivalent za lat. *vitulamen* (SlovoOstřS 120b), v rukopisu v podobě *ryz*, by mohl být interpretován jako ojedinělá česká přejímka *rýz* ‚výhonek‘ za střhn. (*wasser-*)*reise*⁶⁸⁹ (srov. *wasser reyse* Slovo VKO M II 18, 206rb).

⁶⁸⁵ Chybně opsál a desinterpretoval i některé české výrazy: *dawanie* m. *dávenie* za lat. *strangulacio* 110b, *oplata* m. *oplota* za lat. *septum* 111b, *duolcz* m. *kolč* za lat. *sindon* 112a, *ftrziawa* m. *střela* za lat. *spicula* 112a aj.

⁶⁸⁶ Ve staré češtině je přejímka za střhn. *vorwerc* ‚svobodný dědičný statek‘ v jiných památkách doložena jen v podobách *forberk*, *vorberg*, *forverk*, *forperk* a *folvark* (srov. ESSČ s. v. *forberk*). V SlovoOstřS je kromě uvedeného hesla doložena jen podoba *forverk* (*Fundus forverk vel zákutie vel záhata* SlovoOstřS 81b).

⁶⁸⁷ Srov. SSL s. v. *arconius*.

⁶⁸⁸ Srov. DRW s. v. *Kopitz*. Něm. *Kopitz* či *Kopitze* ‚navršené kamení n. země vyznačující hranice pozemků‘ je zřejmě slezská přejímka ze slovanštiny, ze substantiv (jako stč. *kopa*, *kopec*) odvozených z psl. slovesa **kopati*, srov. BELLMANN, 1971, s. 225.

⁶⁸⁹ Srov. DWB s. v. *wasserreis*.

5. V hesle *Folliculus hulse* {*hufle* rkp.} SlovoOstřS 81a není vyloučeno, že původní něm. výraz *hulse* ‚lusk‘ (srov. *Folliculus hulse* Slov VKO M II 18, 189va), v rukopisu zapsaný chybně jako *hufle*, interpretoval opisovač jako stč. *húsle* ‚hudební nástroj‘.⁶⁹⁰
6. Také v hesle *Ilus zeze* {*Ziele* rkp.} SlovoOstřS 83b mohl opisovač chápat něm. *zeze* (srov. *Ilus keze zeze* Slov VKO M II 18, 191rb) jako stč. *zelé* také kvůli tomu, že latinské heslové slovo je paronymní k lat. *olus* ‚zelí‘ (srov. *Olus zelé* SlovoOstřS 98a).
7. V hesle *Libitina gmenie* SlovoOstřS 89b je zachován první výraz z původního něm. překladu *gemeyne boze lust* z latinsko-německé předlohy (srov. *Libitina gemeyne boze lust* Slov VKO M II 18, 193vb), zápis je však možno chápat také jako české slovo *jměníe*.
8. Jako ojedinělé stč. *zéman* interpretuje ESSČ⁶⁹¹ zápis *Zeman* v hesle *Marionus zéman, ostrovník, jezerník* SlovoOstřS 92b.⁶⁹² Není vyloučeno, že se jedná o německé slovo opsané opisovačem (srov. *Marionus zee man* Slov VKO M II 18, 195ra), které ale český překladatel přeložil dvěma českými lexémy.

Jako českou lexikální jednotku interpretujeme ta slova v SlovoOstřS, jejichž zápis hláskoslovné podoby slova naznačuje, že se jedná již o přejímku. Jsou to například stč. slova *paradyz* (či *paradyš*) za lat. *paradisus* (srov. *paradiz* Slov VKO M II 18, 198ra), stč. *strožek* za lat. *strapolitanus* SlovoOstřS 110b (srov. *strosak* Slov VKO M II 18, 202ra), stč. *štrýchholc* za lat. *hostorium* SlovoOstřS 83a (srov. *strich holcz* Slov VKO M II 18, 191ra), stč. *tarče* za lat. *parma* (srov. *tarczhe* Slov VKO M II 18, 198ra) a lat. *pelta* (srov. *schilt* Slov VKO M II 18, 198ra), stč. *ženklík* za lat. *sigale* SlovoOstřS 111b (srov. *zenkil* Slov VKO M II 18, 202vb) a ojedinělá stč. přejímka *plága* za lat. *plaga* (srov. *ploge* Slov VKO M II 18, 187v).

Český upravovatel latinsko-německého slovníku překládal německý ekvivalent, a ne latinské heslové slovo. Je to zřejmé z některých nepřesných či chybných překladů, které vznikly neporozuměním německé předloze. Na chybné překlady upozorňuje často SSL.⁶⁹³ Připojujeme další případy:

1. Český překlad *konidře* za lat. *astora* (SlovoOstřS 62b) vznikl neporozuměním něm. ekvivalentu, střhn. *sinter* ‚železná struska‘ (srov. *syndir* Slov VKO M II 18, 183v) četl překladatel jako *schinter* ‚kožišník; pohodný, ras; zloděj‘ a přeložil jej *ja*-kmenovým maskulinem *konidře* ‚ras, pohodný‘.⁶⁹⁴
2. Jediné heslo s heslovým slovem *cabus* (srov. *Cabus hokyn mōz ader rūpf ane haupt und ane vūse* Slov VKO M II 18, 184rb) zřejmě český překladatel omylem rozdělil na dvě hesla: *[C]abus meze* | *Cader bezhlavý, beznohý* SlovoOstřS 67b. V prvním nesprávně porozuměl střhn. *mōz* (= *mas*) ‚míra‘⁶⁹⁵ a v druhém omylem z něm. spojky *ader* vytvořil nové heslové slovo, jinde nedoložený neologismus *cader* a jako české ekvivalenty přeložil jen část něm. ekvivalentu (*bezhlavý, beznohý* = *ane haupt und ane vūse*).

⁶⁹⁰ Srov. SSL s. v. *folliculus*.

⁶⁹¹ Srov. ESSČ s. v. *zéman*.

⁶⁹² K lat. *marionus* srov. SSL s. v. *marinus*.

⁶⁹³ Srov. SSL s. v. *capraea*, *infestus* aj.

⁶⁹⁴ Jinak interpretuje SSL s. v. *astur*.

⁶⁹⁵ Srov. SSL s. v. *cabus* 1: ‚židovská míra‘, ekvivalent *meze* v SlovoOstřS SSL spojuje s otazníkem s něm. *miere*.

3. Do hesla *Asciolus bulge* SloVOstřS 62a spojil opisovač původně dvě hesla, původní *Asciolus barthe* a *Astopa bůlge* (Slov VKO M II 18, 183va).
4. V hesle *Cortulio trávník* SloVOstřS 71a si překladatel spletl něm. *enger* ‚červ rozežírající obilí‘ (srov. *anger* SloV VKO M II 18, 186rb) s *anger* ‚louka‘ (srov. *Viridarium trávník vel sad* SloVOstřS 120b).⁶⁹⁶ Jinak interpretuje SSL,⁶⁹⁷ a to ve významu č. 4 jako ‚nějaký pták‘ podle jiného hesla v témže slovníku: *Gurgulio oprud vel loter vel avis* SloVOstřS 82b.
5. Stč. překlad *kostel* za lat. *doricus* (SloVOstřS 74b) vznikl zřejmě chybným čtením něm. adjektiva *griechen* ‚řecký‘ (srov. *Doricus kriche* SloV VKO M II 18, 187va; *Doricus, grecus* SloVKlem 42v) jako substantiva *kirche* ‚kostel‘.⁶⁹⁸
6. V hesle *Gongros gargros olej* SloVOstřS 82b je za částí německého ekvivalentu připsán český překlad *olej*.⁶⁹⁹ Ten vznikl neporozuměním něm. *al* ‚úhoř‘ v předloze (srov. *Gongros gar gros al* SloV VKO M II 18, 190va; *Gongrus veliký úhoř* SloVKlem 51va), zápis byl čten jako něm. *öl* ‚olej‘.
7. Něm. *zauberer* ‚kouzelník‘ za lat. *Iamnes* SloVOstřS 83a (srov. *Ianues czewberer* DiefGlos 283a, *Iamnes gweberer* SloV VKO M II 18, 191ra)⁷⁰⁰ četl překladatel zřejmě jako *zwei-bärer* a přeložil jej *dvojerodič*.
8. Latinský lexém *lecta* v hesle *Lecta hltavý* SloVOstřS 89a zřejmě souvisí s lat. *leccator* ‚hýřil, marnotratník‘ nebo s lat. *lectus* ‚lehátko užívané na hostinách‘. Něm. *schlunzig* snad s významem ‚neřádný, nečistý‘, odvozené ze slovesa *schlunzen* (srov. *Lecta slunczing* SloV VKO M II 18, 193va; *Lecta sluncžik* SloVKlem 59ra), četl překladatel jako adjektivum *schluckig*, odvozené od slovesa *schlucken* ‚hltat‘.⁷⁰¹
9. Chybný překlad vznikl v hesle *Strator lahvičník* SloVOstřS 110b záměnou střhn. *leger* ve spojení *leger mecher* ‚sedlár‘ (srov. *Strator legil mechir* SloV VKO M II 18, 202ra; *Strator sedlár* SloVKlem 80vb) a střhn. *lâgel* ‚soudek‘.
10. Překlad *kuchyně* za lat. *vaccula* (SloVOstřS 118b) vznikl chybnou interpretací německého deminutiva *kuchin* ‚kravička‘ (Slov VKO M II 18, 205rb), které četl překladatel jako něm. *küche* ‚kuchyně‘ (srov. *Vaccula kuche kuchyně* SloVCath 473va).
11. Dvojitý překlad *vesný starosta* a *vladař* za lat. *villicacio* (SloVOstřS 120a; srov. *Villicacio dorf vorsteung vesný šafář aneb starosta* SloVCath 474rb) vznikl neporozuměním střhn. *versteunge* (*dorf versteunge* SloV VKO M II 18, 206ra; *Villicacio {Villacio rkp.} vsi zastavenie* SloVKlem 90rb),⁷⁰² překladatel zřejmě četl jako odvozeninu od slovesa *vorstehen* ‚stát v čele‘.
12. Spojení *zemská kopřiva* za lat. *uligo* v SloVCath (474va) a SloVOstřS (121a) vzniklo chybným čtením překladatele substantiva *nessel* ‚kopřiva‘ (tato podoba se pak objevuje i v SloVCath: *Uligo ert nesil, feuchtnyss zemská kopřiva, vlhnost* 474va) místo *nesse* ‚mokrost‘ (*ert nezse* SloV VKO M II 18, 206rb; srov. *Uligo zemská mokrost* SloVKlem 90vb).

⁶⁹⁶ Srov. DWB s. v. *anger* a *enger*.

⁶⁹⁷ Srov. SSL s. v. *curculio* 2.

⁶⁹⁸ Srov. DiefGlos 190b s. v. *dorica*, slovník č. 8: *kirche*.

⁶⁹⁹ K významu lat. *gongros* srov. SSL s. v. *conger*.

⁷⁰⁰ Srov. SSL s. v. *iannes*.

⁷⁰¹ SSL s. v. *lecta* 1 spojuje s něm. *Schlucker*.

⁷⁰² Srov. DWB s. v. *versteuerung*.

Některé chyby vznikly špatným opisem předlohy, jak již upozornila Dana Martínková.⁷⁰³ Doplnujeme další příklady špatného opisu předlohy:

1. Srovnáním s německou předlohou se nám také osvětlí málo průhledné heslo zapsané v rukopisu v podobě *Sordia prziebiczny prach vel ffpyna* ve SlovoOstřS 113b, které následuje hned za heslem *Sordes nečistota, hnis, smrad*. Z pořadí latinských heslových slov v latinsko-německém slovníku *Abba* vyplývá, že opisovač SlovoOstřS opsal chybně latinský výraz, tj. že místo rukopisného *sordia* má být náležité *sordissa*. Chybně zapsáno je zřejmě i první slovo staročeského ekvivalentu. Excerptor SlovoOstřS pro lístkovou kartotéku lexikálního materiálu pro StČS četl v rukopisu podobu *przieluczny*, kterou interpretoval jako adjektivum *přilučný* s nenáležitým zápisem fonému /í/ spřežkou *ie* vlivem zvrtné písařské analogie. Ojedinělé adj. *přilučný* by příslušelo ke slovesu *přilúčiti* ‚připojit, přidružit‘ a ve spojení se substantivou *prach* a *špína* bychom jej mohli interpretovat ve významu ‚ulpělý, utkvělý‘. Rukopisný zápis je však třeba číst odlišně. Domnělé grafémy *-lu-* je náležitější interpretovat jako grafémy *-bi-*, protože grafém *l* je ve SlovoOstřS psán pravidelně s kličkou, která zde však chybí. StČS při zpracování hesla *prach* proto oprávněně přepsal stč. výraz jako *prziebiczny*. Podobu *prziebiczny* StČS emendoval na adjektivum *přebýtečný*, pro které jsou v lístkové kartotéce dva doklady (*synové israhelští jedli sú čtyřiceti let mannu, doňadž byli nepřišli do země přebytečné* BiblOl Ex 16,35; *nemáme zde přebytečného miesta, ale buduocého hledajme* HusVýklM 301r) s významem ‚určený k přebývání‘. Tato emendace však nemá zřejmou oporu v německé předloze, které se překladatel SlovoOstřS při překladu do staré češtiny většinou věrně držel. Zdá se, že došlo k dvojí chybě: jedné se dopustil překladatel při neporozumění německému ekvivalentu a druhé se dopustil autor SlovoOstřS při opisování rukopisu. Německý překlad latinského *sordissa* zní *pekil kote* (Slov VKO M II 18,203va). Jedná se o jakousi kostěnou hračku, snad házecí kostku (srov. *Sordiffa, id est forpes ein pickel kutte | Sorpes dicitur os articuli, quo ludunt puelle, et idem est quod fordiffa* SlovoDief 356b).⁷⁰⁴ Německý ekvivalent nebyl pro české překladatele známý, autor druhé redakce slovníku *Abba* doložené ve SlovoKlem se o překlad ani nepokusil. Překladatel první redakce ve SlovoOstřS byl odvážnější a staročeský překlad k latinskému substantivu *sordissa* doplnil. Latinské *sordissa* spojil s přecházejícím substantivem *sordes* se staročeskými ekvivalenty *nečistota*, *hnis* a *smrad*. Adjektivu doloženému jen v podobě *prziebiczny* odpovídá v předloze německý ekvivalent *pekil kote*, kterému však překladatel nerozuměl a četl ho zřejmě jako střhn. *beckelhuot* ‚přilbice‘ nebo běžnější *pickelhaube*, *beckenhûbe*, což je střhn. pojmenování přiléhavé lehké přilby, dnes známé jako *bacinet* či *šlap*.⁷⁰⁵ Překladatel tak spojil domnělou nečistotu s přilbicí a vytvořil spojení *prielbičný prach vel špína*, snad s významem ‚nečistota usazená na přilbě‘. V zápisu adj. *prielbičný* však pozdější opisovač SlovoOstřS vynechal omylem grafém *l*. Rekonstruované slovo *prielbičný* je adjektivum odvozené od substantiva *prielbice*, které je ve SlovoOstřS jinak doloženo třikrát (*Caleptra prielbice* 68a; *Cassis, -dis prielbice* 68b; *Fibra prielbice* 80a) a z toho jednou je v latinsko-německé předloze střhn. *beckenhube* (*Fibra pekil hûbe* Slovo VKO M II 18,189rb). Jinak se jedná o řídké adjektivum, doložené

⁷⁰³ Chybným opisem vzniklo sousloví *ženský súd* místo *zemský súd* za lat. *plebiscitum* (SlovoOstřS 100b), srov. MARTÍNKOVÁ, 1999, s. 33.

⁷⁰⁴ Srov. DWB s. v. *köte*, *wurfkegel*.

⁷⁰⁵ Srov. DWB s. v. *beckelhaube* a LEXER s. v. *pickelhûbe*.

- jen v Kronice trojánské (*tak na hlavu jeho silně udeři, že obrůček přielbičný srazi, a přielbici rozraziv, v hlavu jej smrtně posěče* TrojK 134r).
2. Chybným opisem vzniklo spojení *vel sádlořezač*, které je připsáno k předcházejícímu heslu *Farmatica lékarstvie* {*Farmanta liekarftwie* rkp.} *vel sádlořezač* SlovOstřS 79a místo k *Farmacopula mastí prodávce*, srov. *Farmacopula salbyn verko ůfer ader smer snydir* Slov VKO M II 18, 188vb.
 3. První stč. ekvivalent *ohladný* v hesle *Obesus ohladný, tučný* SlovOstřS 97a je zřejmě opisovačská chyba místo *ohlodaný* za střhn. *benagit* ‚ohlodaný‘ (srov. *Obesus veyst vel benagit* Slov VKO M II 18, 196vb).⁷⁰⁶ Jinak vykládá StčS, a to jako adjektivum utvořené ze stč. substantiva *hlad* s kalkem lat. předpony *ob-* > stč. *o-*.⁷⁰⁷
 4. Přehlédnutím překladatele nebo chybným opisem opisovače byla dohromady spojena po sobě jdoucí hesla *subveccio* a *subvencio* (srov. *Subveccio obir gevŭrunge* a *Subvencio hulfe* Slov VKO M II 18, 203va) a vzniklo heslo *Subveccio pomoc* SlovOstřS 114a.

Překladatel předlohy SlovOstřS překládal němčinu i latinu. Primární mu byl německý ekvivalent, nezřídka však připojil i překlad latiny, a to často doslovný: *Satsidacio ujištěnie, dostidanie* SlovOstřS 110a – *Satsidacio sicherhey* Slov VKO M II 18, 202ra. Zřejmě překladateli překlad německého ekvivalentu nedostačoval (srov. přidané *menší svět* za lat. *microcosmus*) nebo nevyhovoval (srov. stč. *jednoválka* za lat. *monomachia*):

Lat. heslové slovo	Slov VKO M II 18	SlovOstřS	SlovKlem
<i>Microcosmus</i>	<i>mensche</i> 195va	<i>člověk, menší svět</i> 94a	<i>člověk</i> 64ra
<i>Monomachia</i>	<i>sryt czwischyn lyp und sele</i> 195vb	<i>jednoválka</i> 94b	<i>boj mezi duší a tělem</i> 64vb
<i>Munificus</i>	<i>milde</i> 195vb	<i>daročínce, šcedří</i> (rkp. <i>Sfcziedrzy</i>) 95a	<i>štedrý</i> 95va
<i>Satsidacio</i>	<i>sicherhey</i> 202ra	<i>ujištěnie, dostidanie</i> 110a	–

3.3.5.2 Latinsko-český jmenný alfabetař *Abba* ve *Slovníku klementinském*

Z roku 1455 pochází *Slovník klementinský*, který obsahuje také latinsko-český slovesný alfabetař, který má předlohu v latinsko-německém slovníku *Abbreviare*, a latinsko-český jmenný alfabetař, který vychází z latinsko-německého slovníku *Abba*. Slovesný alfabetař je kratší, obsahuje 2850 hesel (6r–26r), zatímco delší jmenný alfabetař čítá kolem 8200 hesel (27r–91v).

Německé výrazy byly v předloze SlovKlem stejně jako v SlovOstřS programově vynechávány a jen nezáměrně ve slovníku zůstaly. V některých případech není jasné, zda se jedná o český ekvivalent přejatý z němčiny, nebo o původní německý překlad. V případech jako *Stippa španda* (SlovKlem 83rb) a *Torcular pres* (SlovKlem 88rb) mluví pravopisný zápis (*ſſpanda, pres* rkp.) pro českou lexikální jednotku. V některých případech můžeme váhat, zda se jedná o původní německý překlad, nebo českou přejímku. Uvedme dva problematické příklady:

⁷⁰⁶ K těmto dvěma významům lat. *obesus* srov. heslo z latinského *Luciana*: *Obesus, -sa, -sum dicitur undique esus vel corrosus. Sed in alia significacione Genesis XLI g, ubi dicit glosa: obesus, id est (...) plenus pinguione. Papias dicit: Obesus, -sa, -sum, id est pigwis, corpulentus, crassus* SlovLucU 86rb.

⁷⁰⁷ Srov. StčS s. v. *ohladný*.

1. Rukopisné *fuche* za lat. *morticinium* (SlovKlem 65ra) je pozůstatek z něm. překladu (srov. *Morticinium oes von seuche* Slov VKO M II 18, 195vb). Původní německý výraz však mohl opisovač již číst jako stč. adjektivum *suché*, snad s významem ‚nezdravé, neduživé‘, příp. ‚souchotinami („suchou nemocí“) zahynulé‘ (srov. v hesle uvedený *versus differentialis*:⁷⁰⁸ *Morticinia cadunt ferro, morticina morbo, a bestia suffocantur suffocatum*).
2. Rukopisné *kože* za lat. *obtrectacio* (SlovKlem 68ra) může být interpretováno jak jako původní něm. *koze* z kompozita *afterkose* (srov. *after koze* Slov VKO M II 18, 196vb), tak jako již přejaté stč. *kozě/kózě* f. ‚pomluva‘. Pro české přejetí mluví to, že o pět hesel dále je latinské *obtrectator* (*Obtector* rkp.) přeloženo do staré češtiny již přejímkou *kozier* ‚pomlouvač‘ (rkp. *kozierz*), slovo je přejato z něm. *koser* (srov. *Obtrectator koser* Slov VKO M II 18, 196vb).

Stejně jako překladatel první redakce, dochované v SlovCath a SlovOstřS, postupoval v překladu i autor SlovKlem. Opíral se v překladu hlavně o německé ekvivalenty. Některé nepřesné či chybné překlady vznikly stejně jako v SlovOstřS neporozuměním německému překladu v předloze. Překladatelova nejistota se též projevuje ve vícenásobném odlišném překládání daného něm. ekvivalentu.

1. Německý výraz *hube* (srov. *Mansus hûbe* Slov VKO M II 18, 195ra) v předloze za latinské *mansus* (*Mansus čepice, lán* SlovKlem 62vb) interpretoval překladatel dvojím způsobem: jako střhn. *hûbe* ‚pokrývka hlavy, čepice‘ a jako střhn. *huobe* ‚lán, zemědělský pozemek‘.
2. Záměnou původního střh. *vlize* ‚píle‘ za střhn. *vleisch* *Fleisch* ‚maso, tělo‘ vysvětluje Ryba rozdílný překlad *Sodulus pilný tovařiš* SlovKlem 83vb a *Sodulus tělestný tovaryš* SlovOstřS 113a, německá předloha měla mít ekvivalent *flißig geselle* (DiefGlos 540a, rkp. č. 8).⁷⁰⁹ Ukazuje se však, že německé předlohy SlovKlem a SlovOstřS patří každá do jiné redakce slovníku *Abba*. SlovKlem má blízko k mohučskému rukopisu, jeho *pilný tovařiš* odpovídá *flißig geselle* v rukopisu mohučské Státní knihovny se signaturou Cod. 607 (DiefGlos 540a), zatímco český ekvivalent *tělestný tovaryš* v SlovOstřS se shoduje s překladem *lip geselle* v latinsko-německém slovníku *Abba* zapsaném v olomouckém rukopisu (Slov VKO M II 18, 203rb). Záměny německého *vlize* a *vleisch*, které předpokládá Ryba, se nejpíše dopustil již německý opisovač a upravovatel hesla na *lib geselle*.
3. Stč. překlad *šturmovanie podlé Táboruov* za lat. apelativum *scilla* (SlovKlem 82rb), které vychází z řeckého *propria Σκύλλα* ‚mořská obluda se šesti hlavami a dvanácti nohama‘ a v přeneseném významu ve středověku znamená i ‚bouře‘, vznikl neporozuměním střhn. *storm*, *sturm*. Stč. překladatel německý polysémní lexém četl ve významu ‚útok‘ místo ve významu ‚bouře‘ (srov. *mořská búře* SlovOstřS 111b) a použil ojedinělé verbální substantivum *šturmovanie* k slovesu *šturmovati* přejatému z střhn. *strum* ‚Kampf, Unruhe, Sturm auf eine Stadt‘.⁷¹⁰ Sousloví *šturmovanie podlé Táboruov* je pak výtvorem českého překladatele⁷¹¹ a pravděpodobně znamená ‚útok ve stylu táboritů‘.
4. Špatným pochopením prefixu *um-* jako *un-* u něm. *umwendelich* (Slov VKO M II 18, 205vb) přeložil překladatel lat. *versatilis* jako *netočitý* (SlovKlem 89vb; srov. *Versatilis*

⁷⁰⁸ K pojmu *versus differentialis* ‚verš k rozlišení‘ srov. VOLEKOVÁ, 2012, s. 265.

⁷⁰⁹ Srov. RYBA, 1951, s. 119.

⁷¹⁰ Srov. NEWERKLA, 2004, s. 233.

⁷¹¹ „Český zpracovatel se uchýlil a podal patrně svůj vlastní výklad.“ – Bohumil RYBA na excerpčním lístku k lexému *Tábor* ze StčSExcerptce.

umwendelich {*vnwendelich* rkp.} *vrtějící aneb obratný* SlovCath 474ra; *Versatilis vrtějící vel obratný* SlovOstřS 119b).

Některé chyby vznikly špatným opisem předlohy. K příkladům uvedeným Danou Martínkovou⁷¹² doplňujeme další případy:

1. Chybný opis latinského verše je ve SlovKlem častý, je možné, že chybová byla již předloha SlovKlem. Najdeme například pokažený verš *Pollippus est piscis. Pollippus sedacio maris* (SlovKlem 75ra) místo náležitého *Pollippus est piscis. Pollippus fedacio naris* (srov. *Polypus est piscis, polypus foedatio naris* Grecismus IX, 235; správně i Slov VKO M II 18, 196va). Podobně verš v hesle *radius* (SlovKlem 77va) je chybným opisem zkrácen: *Dicas textorum radium, radium sic nec non invenio plus* místo náležitého znění *Dicas textoris radium, radium quoque solis, | Atque rotae radius tibi sit, non invenio plus* (Grecismus IX, 224–225).
2. Latinský lexém *polimita* ‚různobarevné roucho‘ bylo přeloženo pravděpodobně jako *drdumdej*, ale opisovač jej v SlovKlem zapsal již v pozměněné formě *Ordumdej*.⁷¹³ Původní *drdumdej* je přejímka z něm. *dirdendei* ‚z poloviny lněná, z poloviny vlněná tkanina‘ (*Burellum ein duch das von line vnd von wollen gemacht ist, dirdendey*, Vocabularius Ex quo II, s. 369) a souvisí s francouzským *tiretaine* a skotským slovem *tartan*.⁷¹⁴ Ve staré češtině je kromě SlovKlem slovo doloženo jen v latinském textu, ve zlomku inventáře Břevnovského kláštera z let 1390–1394 (*Item superpelicia duo et tapete drdumdej* InvBřevn s. 250).
3. Chybou opisovače byla latinská věta *dictus, quod ab eo exiliat ignis* připsána za heslo *Siclus váha, XX habet obulos, sicut habentur Exodí 3°* (SlovKlem 82va) místo k heslu o několik řádek níže *Silex oblátek, škřemen* (SlovKlem 82va), jedná se o etymologii slova *silex*, která byla převzata z Isidora ze Sevilly (srov. *silex est durus lapis, eo quod exiliat ab eo ignis dictus* Etymologiae XVI,3,1).
4. Stč. sousloví *zemlená múka* za lat. *similago* (SlovKlem 82va) je zřejmě opisovačská chyba místo *žemlevá múka* ‚mouka na pečení žemlí‘ (srov. ESSČ s. v. *žemlový*), srov. stč. překlad *žemlevá běl* SlovOstřS 112a a německý *zemel man* {m. *mel*} Slov VKO M II 18, 202vb.
5. Mezi opisovačské chyby ve SlovKlem patří *ſkolny* m. *ſtolny* (83vb), tedy *tovaryš školní* místo *tovaryš stolní* za latinské *sodalis* a německé *tisch geselle* (Slov VKO M II 18, 203rb). Náležitý překlad má SlovOstřS: <s>*odalis stolní tovaryš* 113.

K předloze SlovKlem můžeme doplnit, že měla oproti Slov VKO M II 18 navíc latinská hesla, která zřejmě pocházejí z nějakého latinského výkladového slovníku. Velké množství výkladů má původ v díle Isidora ze Sevilly: *Saccatum, liquor aque feci vini admixtus et sacco expressus* [Isidor, Etymologiae XX,3,11] SlovKlem 79va. Srov. ukázkou hesel s náslovím S-:

SlovKlem 79va
Scabiosus struplivý, prašivý
Scabidus idem, qui patitur scabiem
Scabinus konšel
Scrabrosum, rubiginosum

SlovVKO M II 18, 201va
Scabiosus grin<t>decht

Scabinus scheppe

⁷¹² Srov. MARTÍNKOVÁ, 1999, s. 33.

⁷¹³ StčS s. v. *ordumdej*.

⁷¹⁴ Srov. DWB s. v. *dirdendei*.

<i>Scabo, -onis</i>	<i>Scabo, -onis obint huz</i>
<i>Scalprum</i>	<i>Scalprum snet messer</i>
<i>Scarsilia, ubi honorati in edibus sedent</i>	
<i>Scatebrum, aquarum eminencia</i>	
<i>Scrabo hovnival</i>	<i>Sc<r>abo</i>
<i>Scarabeus idem, Deuteronomii VII°</i>	<i>Sc<ar>abeus webil</i>
<i>Scampnum lavice</i>	<i>Scampnum bank</i>
<i>Scapha obecníe lodie, navicula parva</i>	<i>Scapha bezzogyn schyf</i>

Stejně jako původce SlovoOstřS doplňoval autor SlovoKlem jmenný alfabetař lexikálním materiálem z Klaretova *Glosáře*. Klaretovy výrazy buď přijímal v nezměněné podobě (*Pistrum pomazačka* SlovoKlem 74va, KlarGlosA 2516), nebo je upravoval (*Natrix plavna, genus serpentis* SlovoKlem 66ra, *natrix plovně* KlarGlosA 560; *Tragelaphus hircocervus aut vlkoved* SlovoKlem 85vb, *tragelaphus vlkojednec* KlarGlosA 453).

SlovoKlem obsahuje vysoké množství hapax legomen, překladatel totiž překládal velké množství běžných i řídkých latinských lexémů z předlohy. Vytvořil tak například neústrojné substantivum *milovánek* za lat. *zelator* (SlovoKlem 91rb), dále substantivum *lopáč* ‚lopata‘ za lat. *vanus* (SlovoKlem 89ra), adjektiva *hyblivý* ‚pohyblivý‘ za lat. *vegetabilis* (SlovoKlem 89ra) a *struplivý* za lat. *scabiosus* (SlovoKlem 79va) aj. Třikrát použil v překladu neutrum *paškrívě* (za lat. *contractus* 39va, *pusio* 76vb a *varicosus* 89ra). Ve spojení *rubená komora* za lat. *zaberna* (SlovoKlem 91rb, srov. *Zaberna kleyder kamer rúšná komora* SlovoCath 474vb) je užito ojedinělé adj. *rubený*, jež je motivováno stč. substantivem *rub* ‚plátno, oděv, šátek, (zvl. v pl.) šaty‘, v SlovoKlem několikrát doloženým (*Induvie ruby, indumenta ad induendum* 54vb; *Lintum lněný rub* 60va; *Manicleta rub* 62vb; *Mutatoria, in plurali proměna rubuov, Numeri V^o* 65vb; *Semicinctum potný rub* 81va; *Sudale potný rub* 85ra; *Talaris rub aut sukně do hleznů, Genesis* 37° 86ra) a které motivovalo i č. *rubáš*. Nelze však zcela vyloučit omyl místo *rúšná komora*, srov. *Vestibulum rúšná komora aut bydlo* SlovoKlem 89vb.

Pokud překladatel do češtiny nevěděl, jak přeložit neznámé latinské slovo, a neznal ani jeho ekvivalent a nikde nenašel vhodný latinský výklad, ponechal v rukopisu jen latinské heslové slovo (*Scaca* SlovoKlem 79va, srov. *Scaca stelcze* Slovo VKO II M 18, 201va, *Scaca ščidla* SlovoOstřS 108b; *Scaurus* SlovoKlem 79va, *Scaurus vuz slenkerer* Slovo VKO II M 18, 201va *Scaurus špatavý* SlovoOstřS 108b).

3.3.5.2.3 Latinsko-český slovesný alfabetař *Abbreviare* ve *Slovníku ostřihomském*

Dvojjazyčný alfabetař *Abbreviare* je v SlovoOstřS zapsán na s. 122–152. Text je oproti německé předloze doplněn o latinsko-česká hesla v 1. os. sg. ind. prez. (*Adoleo pálím* / *Abigo zajímám* SlovoOstřS 123b, chybí v Slovo VKO II M 18, 210vb; *Astruo líčím vel jistím* SlovoOstřS 124b, chybí v Slovo VKO II M 18, 211rb) a hesla „mamotrektová“, tj. v určitém slovesném tvaru (*Abegit zajal* SlovoOstřS 123b, chybí v Slovo VKO II M 18, 210vb). Text slovníku komentovala v malé míře soudobá ruka (či soudobé ruce), opravila některé písařské chyby (např. *Pertinescere* opravila na *Pertimescere* 143b) a připsala několik hesel (např. *Dissimulare vodkládati vel odvlačiti* SlovoOstřS 131b), případně připojila další český překlad nebo latinský výklad. V alfabetaři SlovoOstřS chybí hesla s náslovím *Af-* až *Al-* (*Abegit zajal* / *Ambigere mýliti se* SlovoOstřS 123b).

Německé ekvivalenty byly programově v předloze SlovoOstřS vypouštěny, několik německých slov přesto v textu alfabetaře zůstalo, a to jak spolu s doplněným českým ekvivalentem, např. (*Clavare slon řemdižiti* SlovoOstřS 125b), tak bez českého překladu, např. *Catellare vinseln*

SlovOstřS 125b (srov. *Catellare wynsiln* Slov VKO M 18 II, 211v), *Gurgurare gurgeln* SlovOstřS 136a (srov. *Gurgurare gorgiln* Slov VKO M II 18, 215r).

Autor překladů v SlovOstřS podobně jako autor SlovKlem vytváří často vlastní formy, případně užívá takové výrazy, které nejsou v jiných staročeských památkách doloženy. Mezi neologismy nacházíme přejímky z cizích jazyků (např. *Scandire škandovati* SlovOstřS 148a) a nová slova vzniklá reprefixací, tzv. záměnnou derivací (např. *Annectare přinaditi* SlovOstřS 123b, *Excludere vyvřieti* SlovOstřS 133b), sufixálním tvořením (např. *Filare nititi* SlovOstřS 135a, *Stipare kmeniti* SlovOstřS 149a) a prefixálně-sufixálním tvořením (např. *Hibernare přeszimiti* SlovOstřS 136a, *Edentare vyzubiti* SlovOstřS 132a).

Písař SlovOstřS neboli opisovač latinsko-(německo-)české předlohy, která byla ovlivněna dialektem pravděpodobně z východní části Moravy, v některých případech připisoval spisovnější výrazy k původním dialektismům (*Abducere odvésci* {*odwiefczi* rkp.}, *odvésti* {*odwesti* rkp.} SlovOstřS 122b) nebo je opravoval (*Decernere odsúdiiti* {*odfudyti* rkp.}, *umieniti* SlovOstřS 129a). U hesla *abducere* zapsal písař za nářeční tvar *odvésci* standardní tvar *odvésti*. Výraz *odsúdiiti* za lat. *decernere* byl původně zapsán *odfuzyti* (= dial. *odsúdziti*), grafém *z* je následně přepsán na *d*, na rozdíl od hesla *iudicare*, kde nářeční tvar *odsúziti* zůstal bez opravy (*iudicare súdiiti, odsúziti vel popraviti* SlovOstřS 138b).

3.3.5.2.4 Latinsko-český slovesný alfabetař *Abbreviare* ve *Slovníku klementinském*

Latinsko-český slovesný alfabetař *Abbreviare* předchází v SlovKlem alfabetař *Abba* (ff. 6r–26r) a obsahuje 2850 hesel. Stejně jako alfabetař *Abba* ve SlovKlem byl slovesný alfabetař rozšířen o čistě latinská hesla z neznámého latinského slovníku, často se jedná o biblická slova (např. *Anticipaverunt, id est prevenerunt* SlovKlem 7va, *anticipaverunt vigilias oculi mei* Vulg Ps 76,5).

Při překladu sloves ve slovesném alfabetaři SlovKlem má zásadní vliv německý ekvivalent, jehož nápodobou podle slovotvorné formy (kalkem) nebo podle hláskové formy (přejímkou) dosahuje autor svého překladatelského záměru: najít všestranně odpovídající české slovo. Německé ekvivalenty autor buď aktuálně přejímá (např. *faldovati* ‚skládat šaty do záhybů‘ z střn. *valden* za lat. *complicare* SlovKlem 9va, srov. *Conplicare czůzammyn valdyn* Slov VKO M II 18, 212rb), nebo užívá v staré češtině už zdomácnělé přejímky, jejichž motivující sloveso nachází v předloze (např. *hoblovati* ‚otesávat‘ z střhn. *hobeln* za lat. *levigare* SlovKlem 17ra, srov. *Levigare howyn, hobeln* Slov VKO M II 18, 216va). Častějším způsobem než přejímání je doslovné překládání cizojazyčného ekvivalentu, jak latinského, tak německého. Kalkování slovotvorné struktury německého ekvivalentu se zřetelně projevuje v překladu víceslovných spojení (např. *Tondere stříci ovci* SlovKlem 25ra, *Tondere schof schern* Slov VKO M II 18, 221rb), v doslovném překládání sloves vyjadřujících různý způsob slovesného děje (např. *Oditare ústavně nenáviděti, frequenter odire* SlovKlem 19ra, *Oditare stetiz hassyn* Slov VKO M II 18, 217va) a v doslovném překládání prefigovaných sloves s latinským prefixem *circum-*, *con-*, *pre-*, *preter-*, *re-*, *sub-* a *trans-*.

Doslovným překladem často vznikají slovesa jinde nedoložená, např. *podkoptiti* za lat. *subfumigare* (SlovKlem 23vb), *spolumřieti* a *přimřieti* za lat. *commori* (SlovKlem 9va) a *odchudnutí* za lat. *abhortare* (SlovKlem 6rb). Autor slovesného alfabetaře také vytváří hapax legomena podle produktivních slovotvorných typů. Nejčastějším slovotvorným typem jsou v SlovKlem *i*-kmenová desubstantiva (např. *čářiti* SlovKlem 9ra, *jarmarčiti* SlovKlem 18va, *klokočiti* SlovKlem 23va, *loditi* SlovKlem 23va, *nřaviti* SlovKlem 10rb, *oloviti* SlovKlem 21va, *plenčiti* SlovKlem 14rb, *zimiti* SlovKlem 14vb).⁷¹⁵

⁷¹⁵ Srov. VOLEKOVÁ, 2010, s. 344–354.

3.3.6 Specializované slovníčky

Opakem souborných slovníků jsou specializované slovníčky. Jedná se o neobsáhlé lexikografické texty, zaměřené na konkrétní tematickou oblast slovní zásoby, zvl. na odbornou terminologii. Se specializovanými slovníčky jsou spojeny počátky české lexikografie (srov. *Rostlinář olomoucký*), ale také po celé 15. století jsou na přídeští a volné strany rukopisů zapisovány slovníčky o rozsahu od několika heslových dvojic až po desítky hesel. Jsou to většinou texty s jednoduchou a velmi prostou slovníkovou strukturou, kde se heslové stati skládají pouze z latinského heslového slova a jeho českého ekvivalentu. Slovníčky se zaměřují na *vocabula bona* jednoho úzkého tématu nebo oboru. Některá z latinských slov v drobných lexikografických textech bychom mohli spíše zařadit mezi *vocabula exotica* – řídké, ojedinělé latinské výrazy. S takovými lexémy se setkávali především studenti ve skladbách antických a středověkých básníků. Pro ně byl určen latinský slovník zvaný *Cornutus*, který tato exotická slova objasňoval a který byl u nás opatřován českými glosami.⁷¹⁶

Obsah těchto krátkých lexikografických textů odráží zájmy uživatelů rukopisů, mezi něž patřili středověcí vzdělanci, zvl. teologové, kazatelé, úřední písaři, učitelé a studenti, jak můžeme soudit podle samotných rukopisů a charakteru textů, ve kterých jsou tyto lexikografické texty zapsány; právě tito čtenáři-uživatelé byli pravděpodobně původci těchto textů. Slovníčky sloužily jako praktické pomůcky pro porozumění latinským výrazům, jejichž české překlady si opisovač/čtenář/vlastník rukopisu potřeboval zaznamenat. Mohlo to být jedno heslo, jako je na přední předsádce rkp. MZA, sign. G 10, 304: *Styrpus sítie* a na posledním foliu rkp. KNM, sign. XIII F 8, 143v: *Milium jáhly, prém*, spíše však si uživatel poznamenal hesel několik, někdy až desítky.

3.3.6.1 Biblické slovníčky

Vedle velkých latinsko-českých mamotrektů najdeme u nás krátké slovníčky objasňující biblické lexikum nějakého úzkého zaměření. Většinou se jedná o úryvek z určité biblické knihy. Slovníčky měly pomoci porozumění latinskému textu bible a tyto krátké slovníčky byly zřejmě určeny především pro kazatelskou a pastorační praxi a konkrétní komunikační situaci, při níž bylo potřeba znát český překlad vybrané vulgátní pasáže. K latinsko-českým biblickým slovníkům patří drobné úryvky z těchto mamotrektů a další specializované slovníčky k bibli, které můžeme rozdělit podle tématu do skupin, a proto se jim budeme věnovat zvlášť.

Mezi drobné úryvky z mamotrektů nebo soupisy českých glos k biblickému textu patří tyto rukopisy:

- 1) Rkp., Praha, KNM, sign. XVI G 10, po 1411, přední předsádka Iv, Slov KNM XVI G 10.
- 2) Rkp., Brno, MZK, sign. Mk 89, 2. polovina 15. století, f. 168v, Slov Mk 89.
- 3) Rkp., Praha, KNM, sign. 1 A c 14, přelom 14. a 15. století, 1 f., MamTrh (?), (StčSZkratky s. 93).
- 4) Rkp., Schlägl, Stiftsbibliothek, sign. Cpl. 208, 15. století, f. 210v, Slov Drk 208.
- 5) Rkp., Praha, NK, sign. XI C 4, polovina 15. století, ff. 139v–140r, Slov NK XI C 4.
- 6) Rkp., Vídeň, ÖNB, sign. 5189, polovina 15. století, přídeští–1r, MamMenč (StčSZkratky s. 93).
- 7) Rkp., Praha, NK, sign. I G 12, 15. století, f. 117r, GlosMix (StčSZkratky s. 72).
- 8) Rkp., Praha, KNM, sign. XVI C 4, 15. století, přední přídeští, Slov KNM XVI C 4.
- 9) Rkp., Schlägl, Stiftsbibliothek, sign. Cpl. 202, 15. století, přední přídeští, Slov Drk 202.
- 10) Rkp., Praha, NK, sign. I E 29, 1450–1460, ff. 296r–296v, Slov NK I E 29.

⁷¹⁶ Viz kapitola 3.1.4 České glosy v latinském slovníku *Cornutus*.

11) Rkp., Praha, KapPraž, sign. B 6/2, 1447, f. 320v, Slov KapPraž B 6/2.

3.3.6.1.1 Muzejní latinsko-český biblický slovníček (Slov KNM XVI G 10)

Na přední předsádce (Iv) rukopisu teologického sborníku z roku 1411 z Knihovny Národního muzea se signaturou XVI G 10 je zapsán jinou rukou než ostatní text latinsko-český slovníček. Slovníček je zapsán pod rejstříkem s obsahem rukopisu a obsahuje 10 latinsko-českých dvojic biblického zaměření, většinou po dvou heslech na řádku. Zápis je nadmíru zběžný a nepečlivý, autor viditelně neměl vypsanou ruku.⁷¹⁷ Jedná se o mamotrektová hesla, tj. latinská heslová slova jsou biblického původu, pocházejí ze Čtvrté knihy Mojžíšovy (*Numeri*), a to z 11. až 31. kapitoly. Jedno heslo je navíc z Páté knihy Mojžíšovy (*Deuteronomium*) ze 4. kapitoly. Hesla nejsou seřazena lokálně jako v lokálních mamotrektech ani abecedně, ale na přeskáčku, latinská substantiva jsou oproti předloze upravena do podoby nominativu a poslední sloveso je uvedeno v 1. os. sg. Nejvíce se slovníček v českých překladech shoduje s mamotrektem MamKapR z 1. poloviny 15. století. Mohlo by se jednat o výtah z tohoto mamotrektu nebo ze společné předlohy.

[Iv] *Provideas* [*provideat* Nu 27,16] *obmysl*

Tortuli [*tortulas* Nu 11,8] *koláčě*

Fomes [*in fomitem* Nu 28,24] *podnět*

Cades [Nu 27,14] *mezě*

Inclitus [*inclitya* Dt 4,8] *slavný*

Perichelidez [Nu 31,50] *prémy vel náramnicě*

Strata [Nu 22,21] *s<...>*

Situla [*de situla* Nu 24,7] *okova*

Ausculat [Nu 23,18] *pilně po<...>*

Promyneo [Nu 21,13] *vyskýtám se*

Pozn.: *s<...>*] *zbytek slova nečitelný* | *po<...>*] *zbytek slova nečitelný*

Srovnání s MamKapR, příp. MamMarchN:

Provideas] *Provideat obmysl MamKapR 19va* | *Tortuli*] *Tortulas koláčky MamKapR 19rb* | *Fomes*] *In fomitem ku podnětu MamKapR 19vb* | *Cades*] *Cades meze MamKapR 19vb* | *Inclitus*] *inclita slavný MamKapR 20ra* | *Perichelidez*] *Periscelides náramnicě, přemy MamKapR 19vb* | *Strata*] *Stratus, -a, -um, id est insellatus MamMarchN 28vb* | *Situla*] *Situla okov MamKapR 19va* | *Ausculat*] *Ausculat pilně poslyš MamKapR 19va* | *Promyneo*] *Prominet vyskýtá se MamKapR 19va*

3.3.6.1.2 Mikulovský latinsko-český biblický slovníček (Slov Mk 89)

Latinsko-český soupis obtížných slov z 25. až 27. kapitoly biblické knihy Přísloví je zapsán na samostatném foliu 168v za mamotrektem v mikulovském rukopise se signaturou Mk 89 z 2. poloviny 15. století (MamMk, 1r–168r). Některá hesla již neobsahují výrazy v konkrétních tvarech, jak se vyskytují v bibli, ale jsou upravena: u sloves na infinitiv (*dehonestare*, *insultare*) a u substantiv na nom. sg. (*tremulentus*, *suzuro*, *dispendium*).⁷¹⁸

⁷¹⁷ Některé české výrazy se nám ani nepodařilo přechíst.

⁷¹⁸ Rukopis je datován do let 1415–1435, v prepisu proto zachováváme jotaci v krátkých slabikách, je-li v rukopisu naznačena.

[168v] *Dehonestare* [*dehonestaveris* Pr 25,8] *ohyzditi*
Insultare [*insultet* Pr 25,10] *špíleti*
Exprobrare [Pr 25,10] *posmievati se*
Mala aurea [Pr 25,11] *zlatá kabelka*
Inauris aurea [Pr 25,12] *záušek zlatý*
Lenietur [Pr 25,15] *oblehčí*
Lapsus pes [*pes lassus* Pr 25,19] *ustalá noha*
In quempiam [Pr 26,2] *na nižádného*
Tremulentus [*temulenti* Pr 26,9] *třeslivý*
Suzuro [*susurrone* Pr 26,20] *vrtlák*
Tumencia [Pr 26,23] *rozdutá*
Lubrica [*lubricum* Pr 26,28] *plzská*
Exprobranti [Pr 27,11] *protivníku*
Dispendium [*dispendia* Pr 27,12] *škoda*
Spopondit [Pr 27,13] *ručil*
Striphanas [*ptisanas* Pr 27,22] *ječné krúpy*

Srovnání s MamMk:

Insultare] *Insultet* neposmieval *MamMk* 97va | **Exprobrare**] *Exprobrare* rúhati *MamMk* 97va | **Mala aurea**] *Mala aurea* zlá jablka *MamMk* 97va | **Tremulentus**] *tremulenta* třasavé *MamMk* 97vb | **Suzuro**] *Susurrone* klevetného *MamMk* 97vb | **Lubrica**] *Lubricum* oplzská *MamMk* 97vb | **Striphanas**] *Quasi tipsanas* jako ječné krúpy *MamMk* 97vb

3.3.6.1.3 Trhosvinský latinsko-český slovníček (MamTrh)

V sedmé příloze časopisu *Květy* vyšel v roce 1843 příspěvek archiváře Jana Hulakovského s názvem *Památnosti v Trhových Svinech*, v němž upozornil jak na starobylé obrazy nacházející se na radnici městečka Trhové Sviny, tak i na „několik latinských bohoslovních rukopisů ze 14. a 15. století“,⁷¹⁹ které choval tamější kostel. Jeden z nich na předním přideštlí obsahoval „poznámenání několika latinských slov s českými významy“,⁷²⁰ jejichž paleografickou edici autor příspěvku předložil čtenářům, a to na základě „snímku“, který obdržel od místního pana radního Josefa Ješkeho. Text čítá 32 latinsko-českých dvojic a můžeme jej označit za krátký latinsko-český slovníček.

Slovníček obsahuje jak substantiva, tak i slovesa v určitých tvarech a slovních spojení, mohlo by se tedy jednat o slovníček biblický, jak tvrdí StČS, který památku označuje zkratkou MamTrh. V době počátků vydávání StČS, tedy na konci 60. let 20. století, byl však rukopis již nezvěstný a novodobí lexikografové a badatelé mohli pracovat jen s edicí Jana Hulakovského. V StČS je uveden jen jediný doklad z MamTrh, a to ještě ne zcela průhledný. Jedná se o hapax legomenon *pospěš* (viz dále).

Rukopisy a staré tisky z farních knihoven bývaly v jihočeské diecézi v 19. století věnovány biskupské knihovně v Českých Budějovicích, tam však rukopisy z Trhových Svinů nenajdeme, dostaly se totiž shodou okolností do tehdejší univerzitní knihovny v Praze.⁷²¹ V roce 1882 podnikl agrární historik Jan Peisker studijní cestu do jižních Čech a při té příležitosti byl na děkanství v Trhových Svinech upozorněn na soubor 19 latinských rukopisů. Po návratu do Prahy

⁷¹⁹ HULAKOVSKÝ, 1843, s. 27.

⁷²⁰ HULAKOVSKÝ, 1843, s. 27.

⁷²¹ Srov. PLETZER, 1994, s. 117–118.

upozornil Peisker na objev univerzitní knihovny a ta požádala děkanství v Trhových Svinech o darování rukopisů. Děkan Jan Winzig žádosti vyhověl a v říjnu roku 1882 poslal s rukopisy do Prahy i průvodní dopis:

„Slavná správa c. k. knihovny vysok. škol!

Dnes teprve mně možná na ctěný dopis z 15. září odpověď dáti a žádost slavné správy splniti. Dnes jsem odevzdal na dráhu Františka Josefa v Borovanech bednu všech zde nalezených svazkův rukopisných z XVho století, které české universitě daruji. Dejž Bůh, by se tam mnoho dobrého vyčerpalo k prospěchu naší drahé vlasti a nám ubohým Čechům!“⁷²²

V katalogu latinských rukopisů univerzitní knihovny v Praze, který sepsal Josef Truhlář, jsou rukopisy z Trhových Svinů nalezitelné jen podle jmen dárce děkana Jana Winziga a novodobého objevitele historika Jana Peiskera. Podle Karla Pletzera⁷²³ měl zřejmě dar rukopisů univerzitní knihovně zůstat utajen, aby se českobudějovické biskupství necítilo dotčeno, že rukopisy nebyly poslány do jeho knihovny. Pokud by byl onen rukopis s MamTrh na přidešti zůstal na děkanství do roku 1882, měl by to být jeden z oněch 19 uložených dnes v Národní knihovně v Praze pod signaturami VIII A 19–28 a VIII B 26–33. Žádný z uvedených klementinských rukopisů však žádný takový slovníček na přidešti zapsán nemá. Z děkanství v Trhových Svinech se tedy od roku 1843 do roku 1882 ztratil buď celý rukopis, nebo se ztratilo folio z přidešti se zápisem MamTrh. Ani do Biskupské knihovny v Českých Budějovicích se zřejmě nedostal, v katalogu⁷²⁴ taková položka popsána není.

Z hlediska obsahu MamTrh nacházíme výrazné shody se slovníčkem zapsaným za MamUKC na ff. 139v–140r (Slov NK XI C 4), jedná se zřejmě o opisy ze stejné předlohy. Slovníček NK XI C 4 však obsahuje na konci oproti MamTrh devět hesel navíc (*Gena jahódka – A carnalibus desiderii od tělesných požádání* 140ra). Obsahem obou slovníčků jsou především slova z biblického textu, snad se jedná o vypsání českých glos z neznámého latinského kázání nebo jiného teologického pojednání.

Na základě Slovníčku NK XI C 4 můžeme náležitě vysvětlit ojedinělý lexém *pospěš*, -ě m. z MamTrh za lat. *meta*, který má podle StČS významem ‚běhoun, svrchní mlýnský kámen rozemílající zrno svým otáčením (?)‘.⁷²⁵ V transliterované podobě zní heslo ze Slovníčku NK XI C 4, 140r takto: *p(ro)pera pospyes*. Latinské heslové slovo *propera* je imperativ slovesa *properare* ‚pospíšet‘, v bibli je v tomto tvaru doložen třikrát (Nm 23,7; 4 Rg 4,24; Ct 2,10, například: *surge, propera, amica mea* Ct 2,10, srov. *vstaň a pospěš, přítelnicí má* BiblOl; *vstaň, pospěj, přítelnicí má* BiblBosk). Novověký opisovač Josef Ješke zřejmě přepsal latinské heslové slovo nesprávně jako *Meta*,⁷²⁶ český výraz *pospěš* však transliteroval náležitě. Ojedinělý lexém *pospěš*, -ě m. ze StČS je tedy mylnou rekonstrukcí na základě chybné edice nebo chybného opisu původní předlohy. Emendované heslo *Propera pospěš* z MamTrh je jedním z početných staročeských dokladů na běžné sloveso *pospiešiti*.

Jiný rukopis se shoduje s MamTrh, jak jej známe z edice Hulakovského, natolik, že můžeme uvažovat o tom, zda se nejedná přímo o nezvěstný MamTrh. Jedná se o zlomek rukopisu v rozsahu jediného folia, který je uložen v Knihovně Národního muzea pod signaturou 1 A c 14. Podle filigránu lze papírový list datovat do přelomu 14. a 15. století. Je popsán pouze z jedné

⁷²² PLETZER, 1994, s. 117.

⁷²³ Srov. PLETZER, 1994, s. 118.

⁷²⁴ Srov. RYBA, 1974.

⁷²⁵ StČS s. v. *pospěš*.

⁷²⁶ V MamUKC je počáteční *prop-* zapsáno pomocí zkratky, a tak je záměna 4 liter za iniciálové *M* lehce vysvětlitelná.

strany, je roztržen na dvě části⁷²⁷ a okraje jsou „poškozeny otrháním a korozí pukel vazby, na zlomcích červený vosk“. ⁷²⁸ Původně byl list zřejmě nalepen na přídeští. Text slovníčku zapsala jedna ruka gotickým kurzivním písmem (*Commesaciones hodování – [Prop]era pospěš*), doplňky v druhém sloupci jsou snad psány mladší rukou (*Contemplativa vita bohomyšlný život – Arbitrati sunt mněli sú nebo naděli sú se*).

Tabulka č. 7: Srovnání MamTrh se Slov KNM 1 A c 14		
MamTrh podle edice Hulakovského ⁷²⁹	Slov KNM 1 A c 14 transliterace	Slov KNM 1 A c 14 transkripce
<i>Commensationes hodowanye</i>	<i>Com(m)efac(i)on(e)s hodowanye</i>	<i>Commesaciones hodování</i>
<i>Inpudicitia oplzlost</i>	<i>Inpudicicia oplzloft</i>	<i>Inpudicicia oplzlost</i>
<i>Obstaculum zastyerka</i>	<i>Obftac(u)l(u)m zaftyerka</i>	<i>Obstaculum zástěrka</i>
<i>Superstitiosus kuzedlnyk</i>	<i>Sup(er)ftic(i)off(us) kuzedlnyk</i>	<i>Supersticiosus kúzedlník</i>
<i>Decreveis przykazess</i>	<i>Dec(re)uer(is) przykazeff</i>	<i>Decreveris příkážeš</i>
<i>Infremuit lkal</i>	<i>Infremuit lkal</i>	<i>Infremuit lkal</i>
<i>Scrutans seznawage</i>	<i>Scrutans feznawage</i>	<i>Scrutans seznáváje</i>
<i>Pululat pupecze pustye</i>	<i>Pululat pupe(n)cze puftye</i>	<i>Pululat pupence púštie</i>
<i>Prodigus Marnotratcze</i>	<i>P(ro)dig(us) Marnotratcze</i>	<i>Prodigus marnotrátcze</i>
<i>Socrus cztye</i>	<i>Socr(us) cztye</i>	<i>Socrus ctě</i>
<i>Allegoria podobenstwye</i>	<i>Allego(r)ia podobenstwye</i>	<i>Allegoria podobenstvie</i>
<i>In porticu wprziedkostely</i>	<i>In portiku u przyedkostely</i>	<i>In portiku u přědkostelí</i>
<i>Investigator chytrzczy</i>	<i>Investigator chytrzczy</i>	<i>Investigator chytręc</i>
<i>In agonia wemdlobye</i>	<i>In agonia we mdlobye</i>	<i>In agonia ve mdlobě</i>
<i>Apprehenderunt chopylly</i>	<i>App(re)hend(er)unt chopylly</i>	<i>Apprehenderunt chopylly</i>
<i>Dissentiones roztrzenye</i>	<i>Diffe(n)c(i)ones roztrzenye</i>	<i>Dissenciones roztrzenie</i>
<i>Objectum obrazka</i>	<i>Obiectu(m) obrazka</i>	<i>Obiectum obrázka</i>
<i>Subplantator wyssadytel</i>	<i>Subpla(n)tator wyffadytel</i>	<i>Subplantator vysaditel</i>
<i>Opprobrium posmyech</i>	<i>Obrobriu(m) posmyech</i>	<i>Obrobrium posměch</i>
<i>Contumelia czyl</i>	<i>Contumelia potupenye</i>	<i>Contumelia potupenie</i>
<i>Argumentum dowod</i>	<i>Chaos czyl</i>	<i>Chaos cíl</i>
<i>Conspiraverunt shluklysye</i>	<i>Argume(n)tu(m) dowod</i>	<i>Argumentum dóvod</i>
<i>Exprobrat hanye</i>	<i>Co(n)spi(r)av(er)unt shlukly fye</i>	<i>Conspiraverunt shlukli sě</i>
<i>Calumnia pohanyenye</i>	<i>Exp(ro)brat hanye</i>	<i>Exprobrat hanie</i>
<i>Criminator hancze</i>	<i>Calu(m)pnia pohanyenye</i>	<i>Calumpnia pohaněnie</i>
<i>Disciplina poslussenstwye</i>	<i>Crimi(n)ator hancze</i>	<i>Criminator hánce</i>
<i>Seditio swar</i>	<i>Difciplina posluffenstwye</i>	<i>Disciplina poslušenstvie</i>
<i>Consubstantialis spolustatny</i>	<i>Sedic(i)o fwar</i>	<i>Sedicio svár</i>
<i>Meta pospyess</i>	<i>Co(n)subfta(n)cial(is) spolustatny</i>	<i>Consubstantialis spolustatný</i>
<i>Contemplativa vita</i>	<i>[Prop]era pospyeff</i>	<i>Propera pospěš</i>
<i>bohomyšlny zywoť</i>	<i>Conte(m)platiua Vita bohomyšlny</i>	<i>Contemplativa vita bohomyšlný</i>
<i>Timide boicz</i>	<i>Zywoť</i>	<i>život</i>
<i>Arbitrati sunt mnieli su nebo nadieli su se</i>	<i>vidi ho(m)i(n)e(m)</i>	<i>vidi hominem</i>
	<i>Arbitrati fu(n)t mnieli fu nebo nadieli fu fe</i>	<i>Arbitrati sunt mněli sú nebo naděli sú se</i>

Pozn. k transliteraci Slov KNM 1 A c 14: [Prop]era] *mechanické poškození začátku slova*

Slov KNM 1 A c 14 se od Hulakovského edice liší kromě drobných pravopisných a hláskoslovných odchylek především čtyřmi podstatnými rozdíly, které však mohly být dány chybným čtením editora MamTrh. V hesle *Pululat pupence púštie* si editor zřejmě nevšiml

⁷²⁷ Na obou částech listu Slov KNM 1 A c 14 jsou červené otisky kulatého razítka s textem „MUSEUM REGNI BOHEMIAE“ a dvakrát starší muzejní signatura „2/E/1“ a údaj „293 a/1“.

⁷²⁸ Kodikologický popis čerpáme ze sdělení Michala Dragouna, e-mailová komunikace ze dne 27. 8. 2013.

⁷²⁹ HULAKOVSKÝ, 1843, s. 27.

zkratky pro grafém *n* a zapsal *pupecze* místo *pupencze* (srov. *Pullulat pupence púštie* Slov NK XI C 4, 139vb). Dále spojil dohromady dvě za sebou jdoucí hesla *Contumelia potupenye* a *Chaos czyl* v jediné *Contumelia czyl* (srov. *Contumelia potupenie* Slov NK XI C 4, 139vb; *Chaos cíl* Slov NK XI C 4, 140ra). Údajné *Meta* z MamTrh je v Slov KNM 1 A c 14 poškozeno, čitelná je jen druhá část slova, a to *-era*, které pokládáme za zbytek původního slova *Propera*. Nalezeným listem z přídeští vysvětlíme i heslo *Timide boicz* z MamTrh, které se ve variantním Slov NK XI C 4 nevyskytuje. Na příslušném místě je v Slov KNM 1 A c 14 napsáno *vidi hominem* zkratkou, již mohlo méně zkušené oko chybně interpretovat jako *Timide boicz*.

Na základě výrazných shod v obsahové i formální stránce se přikláníme k názoru, že muzejní zlomek rukopisu Slov KNM 1 A c 14 je dříve nezvěstný latinsko-český slovníček z Trhových Svin (MamTrh).

3.3.6.1.4 Latinsko-český slovníček drkolenský (Slov Drk 208)

V drkolenském rukopisu se signaturou 208 z 15. století je na f. 210v zapsán latinsko-český biblický slovníček, který má blízko k MamTrh i Slov NK XI C 4. Je však poměrně delší, obsahuje přes 100 hesel. Suvedenými slovníčky se shoduje např. v heslech: *Calumnia pohaněnie*, *Criminator hánce*, *Investigator chytřec*, *Socrus ctě*, *Pullulat pupence púštie*, *Decreveris přikážeš*, *Obiectum obrázka* (Slov Drk 208, 210va–210vb, MamTrh, přední přídeští, Slov NK XI C 4, 139v–140r), jen je uvádí v jiném pořadí. Drkolenský slovníček obsahuje navíc hesla z teologických textů (např. *Credere explicite věřiti vierú zjevně vyznanú*, *Credere implicite vierú nezjevně vyznanú* Slov Drk 208, 210vb). Soudobé ruce připisovaly další latinsko-česká hesla (*Limus hnis*, *Parabola pověst* Slov Drk 208, 210vb na okraji aj.).

3.3.6.1.5 Latinsko-český slovníček Menčíkův (MamMenč) a klementinský soupis latinsko-českých glos (GlosMix)

Jako biblické glosy z 15. století bývá označován latinsko-český slovníček z předního přídeští vídeňského rukopisu se signaturou Cod. 5189, který vydal Ferdinand Menčík a později znovu Friedrich Repp⁷³⁰ a který převzal do svého slovníku Jan Gebauer.⁷³¹ Na základě prvního editora Menčíka je slovníček ve StČS⁷³² označen jako MamMenč. Bohumil Ryba⁷³³ upozornil na podobný soupis latinsko-českých glos v pražském rukopisu Národní knihovny se signaturou I G 12 na f. 117r, který je označen StČSZkratkami jako GlosMix, tedy „codex mixtus s několika českými glosami“.⁷³⁴

Rozdíl mezi texty MamMenč a GlosMix spočívá jen v několika heslech, která mají jednotlivé texty navíc oproti druhému. Společný základ tvoří 17 hesel tvořených latinským heslovým výrazem či slovním spojením a jejich českými ekvivalenty. Do GlosMix jsou navíc vložena rozsáhlejší výkladová hesla, jež svou povahou – převahou latinské složky – nezapadají do celkové formy slovníčku a jsou zřejmým doplňkem opisovače (např. *Mulier in Scriptura accipitur*

⁷³⁰ Srov. MENČÍK, 1880, s. 10; REPP, 1960, s. 243.

⁷³¹ „MamG. = několik gloss biblických, v rkp. knih. dvor. ve Vídni č. 5189, z XV stol.“ – GEBAUER, 1970, s. XV.

⁷³² Srov. StČSZkratky s. 93.

⁷³³ Srov. RYBA, 1963, s. 363.

⁷³⁴ StČSZkratky s. 72; srov. „MiscellA. = kodex takový v knih. univ. Pr. (I. G. 12), z XV. stol., lat. s českými glossami“ GbSlov s. XV. V dokladové části hesel ve StČS jsou však doklady z rkp. NK I G 12 citovány nejednotně, pouze jednou najdeme tento rukopis pod zkratkou GlosMix (*ffulones pradlczi*; StČS s. v. *pradlec*), jinak je označen jako Glos UK I G 12,117a (*vicem pro vice odplatu vzájem*; StČS s. v. *otplata*) či Slov UK I G 12,117a (*efrenata lascivia nefkroczena chlípnost*; StČS s. v. *neskrocený*).

*pro mollicie et instabilitate nestatečnost*⁷³⁵). MamMenč zase na konci uvádí navíc dvě hesla: *arra závdavek; arrariter závdavně*.⁷³⁶

Nejedná se zřejmě o zlomek mamotrektu, neboť ne všechna heslová slova pocházejí z biblického textu. Ryba předpokládá, že glosy původně náležely „spíše k nějakému textu (kázání?), v němž byly hojné citáty z nesouvislých míst biblických“.⁷³⁷ Repp⁷³⁸ se domnívá, že by glosy mohly pocházet z latinského slovníku, který je zapsán v první části rukopisu (1r–177r) a který začíná veršem *Ad mare videar latices deferre*, to však Ryba pokládá za nepravděpodobné.⁷³⁹ Rybovy pochyby pokládáme za oprávněné – jedná se totiž o latinskou školní příručku *Liber synonymorum* připisovanou Janu z Garlandie, jejímž účelem není primárně výklad biblických slov. Většinu latinských výrazů z MamMenč v ní nenacházíme.

Na základě lexikálních shod *dóvod* a *hemzati* v GbSlov nadhodil Ryba⁷⁴⁰ také možnost, že další variantu slovníčku obsahuje některý rukopis uložený v rakouské Drkolně z let 1430–1450, jehož lexikální materiál poskytl Gebauerovi prof. A. Sedláček. Avšak z popisu rukopisů v soupisu *Catalogus codicum plagensium (Cpl.) manuscriptorum*⁷⁴¹ žádný možný variantní text nevyplývá a z lístků o Gebauerových pramenech nelze o rukopisu excerpovaném Sedláčkem vyčíst nic podrobnějšího, proto třetí variantní text tohoto slovníčku zůstává zatím blíže neznámý.

3.3.6.1.6 Muzejní a drkolenský latinsko-český biblický slovníček (Slov KNM XVI C 4 a Slov Drk 202)

Na předním přídeští muzejního rukopisu se signaturou XVI C 4, který patřil rokycanskému klášteru augustiniánů (*liber Monasterii sancte Marie in Rokyczano. C VI° Slov KNM XVI C 41r*), je zapsán na levém okraji latinsko-český slovníček obsahující neuspořádaná slova z různých částí bible, celkem přes 50 hesel. Kromě českých ekvivalentů známých ze staročeských biblických překladů (např. *povoněk*⁷⁴²) obsahuje slovníček i hapax legomena, z toho můžeme usoudit, že by se mohlo jednat o výtah z česky glosovaného latinské bible nebo postily. K ojediněle doloženým výrazům patří dvě synonyma *otstup* ‚odstoupení, odpadnutí‘ a *vzpěčilost* ‚postavení se na odpor‘ (*Appostasias odstup od boha neb zpěčilost* Slov KNM XVI C 4).

Podobným, ale kratším výtahem ze stejné předlohy je latinsko-český slovníček na předním přídeští drkolenského rukopisu se signaturou Cpl. 202 z 15. století. Obsahuje 18 hesel a většinou se shoduje se Slov KNM XVI C 4 (např. stejná hesla *Scurilitas oplzlost, Zelus horlivost, Obnoxius obtiežený, Tabescere práchlivěti, In interitum na potupenie*). V některých případech je v drkolenském slovníčku delší verze českého překladu (např. *Pharisei rozdělení od obecného lidu* Slov Drk 202, přední přídeští, *Pharisei rozdělení* Slov KNM XVI C 4, přední přídeští).

3.3.6.1.7 Klementinský latinsko-český biblický slovníček (Slov NK I E 29)

V klementinském rukopise se signaturou I E 29 z padesátých let 15. století se kromě latinského výkladového slovníku *Interpretace* (rkp. Q) a latinsko-českého mamotrektu (MamUKD) nachází latinsko-český slovníček k vybraným výrazům z biblického textu (ff. 296ra–296vb). V první části

⁷³⁵ RYBA, 1963, s. 362.

⁷³⁶ REPP, 1960, s. 243.

⁷³⁷ RYBA, 1963, s. 363.

⁷³⁸ Srov. REPP, 1960, s. 243.

⁷³⁹ Srov. RYBA, 1963, s. 363.

⁷⁴⁰ Srov. RYBA, 1963, s. 362.

⁷⁴¹ Srov. VIELHABER, 1918.

⁷⁴² Srov. StČS s. v. *povoněk*.

se jedná patrně o překladový slovníček k latinské pašijové evangelní harmonii. Jedná se o pašijový text, který je sestaven „z citátů ze všech evangelistů ve snaze uvedením i nejdrobnějších detailů, jimiž se evangelia navzájem doplňují, podat co nejúplnější obraz Kristova umučení. Nejvíce je převzato z líčení evangelistů Matouše a Jana.“⁷⁴³ Latinsko-český slovníček začíná hesly až k pašijové scéně Ježíše před Pilátem, srov. sedm prvních hesel: *In pretorium* [J 18,28] *do domu radného vel na rathúz. Quam accusationem* [J 18,29] *kterú žalobu. Malefactor* [J 18,30] *zločinitel. Dampnatus* [Mt 27,3] *odsúzen. Penitencia ductus* [Mt 27,3] *hnut sa pokáním, žalostí, bolestí. Decertarent* [J 18,36] *bránili by. Et ad hoc veni* [J 18,37] *a pro to sem přišel* (Slov NK I E 29, 296ra). České překlady se shodují s verzí druhé redakce staročeského překladu bible: *do domu radného* BiblBosk J 18,28, *kterú žalobu* BiblBosk J 18,29, *zločinitel* BiblKlemNZ (in margine), BiblKoř (*zlodějce* BiblBosk), *odsúzen* BiblBosk Mt 27,3, *bránili by* BiblBosk J 18,3. Samostatné jsou překlady *na rathúz* (*do domu radného* BiblBosk J 18,28), *hnut sa pokáním, žalostí, bolestí* (*pokáním jsa veden* BiblBosk Mt 27,3), *a pro to sem přišel* (*a k tomu jsem přišel* BiblBosk J 18,37). V druhé části jsou uvedena hesla podobného charakteru jako v MamTrh (např. *Criminator háncě* Slov NK I E 29, 296va).

3.3.6.1.7 Kapitulní latinsko-český biblický slovníček (Slov KapPraž B 6/2)

Ve stejném kapitulním rukopisu se signaturou B 6/2 z roku 1447, kde je zapsán latinsko-český mamotrekt lokální na postní epištolní perikopy (MamKapX), se nachází na f. 320v krátký latinsko-český slovníček. Jedná se o latinsko-české dvojice vykládající vybraná slova epištol, především z Druhého listu Korintským (např. *Apporiamur chudnemi* 2 C 4,8; *In sedicionibus v nepřiezni* 2 C 6,5; *Patet otevřena* jsú 2 C 6,11). Latinsko-české dvojice zřejmě byly vytaženy z některého většího latinsko-českého mamotrektu.

3.3.6.2 Biblické slovníčky částí svátečního oděvu

Mezi tzv. *vocabula exotica* můžeme zařadit biblické termíny, které označují různé části svátečního oděvu židovských žen, jejichž výčet nacházíme ve 3. kapitole Izajáše, verše 18–24. Latinský text a staročeský překlad 1. redakce v *Bibli olomoucké* znějí takto:

Vulg Is 3,18–24

¹⁸ *In die illa auferet Dominus ornamentum calceamentum,* ¹⁹ *et lunulas, et torques, et monilia, et armillas, et mitras,* ²⁰ *et discriminalia, et periscelidas, et murenulas, et olfactoriola, et inaures,* ²¹ *et annulos, et gemmas in fronte pendentes,* ²² *et mutatoria, et palliola, et linteamina, et acus,* ²³ *et specula, et sindones, et vittas, et theristra.* ²⁴ *Et erit pro suavi odore foetor, et pro zona funiculus, et pro crispanti crine calvitium, et pro fascia pectorali cilicium.*

BiblOl Is 3,18–24

¹⁸ *Toho dne otejme hospodin okrasu obuví a čětky* ¹⁹ *a tračce a zápony zlaté a náramky a čěpce* ²⁰ *a púty a úplety a vóněčky a oplečie* ²¹ *a prsteny a náušnice a kamenie drahé na čele visaté* ²² *a proměnu rúcha a plášče a prostěradla a jehly* ²³ *a zrcadla a karnáčč a zívijky a tenké loktušky.* ²⁴ *A bude miesto chutné vuoně smrad a miesto tětivky provázek a miesto rusých vlasův lysina a miesto pásnice žíně.*

Slovníčky oděvů a ozdob citují z biblického úryvku pouze vybraná pojmenování. Tento výčet bývá v některých rukopisech doplněn o tematicky hodící se výraz z Matoušova evangelia *philateria* (*Omnia vero opera sua faciunt ut videantur ab hominibus: dilatant enim phylacteria sua,*

⁷⁴³ VINTR, 1991, s. 254.

et magnificant fimbrias Vulg Mt 23,5; *a všechny své skutky činie, aby byli viděni ot lidí. Neb rozšiřují své philaterie (to slovú koruny, ješto židie na hlavě nosiechu) a činie veliké tkanicě* BiblOl), do staré češtiny ve Slov Mk 115 opisně přeložen jako *nápisy na čelu*. Fylakterium je schránka se svitky starozákonních citátů, kterou si židé při modlitbě připevňovali na čelo nebo na předloktí.

Substantiva v nepřímých pádech jsou ve slovníčku většinou uvedena v nominativu. Latinské termíny bývají do staré češtiny překládány pomocí existujících staročeských slov, která označují podobný staročeský oděv nebo součást oděvu (*prém, facún, halže, hedvábník, drumlík*), nebo jsou vytvářena nová slova, v jiných staročeských textech kromě slovníků a biblí nedoložená (*prsnicě, záramnicě*). Předlohou k těmto slovníčkům mohl být nějaký latinsko-český mamotrekt nebo nějaký latinský biblický text s českými glosami. Mohla to být buď celá bible, nebo perikopa v kázání, nebo samostatný úryvek.

Na latinský úryvek z Izajáše s českými glosami jsme narazili ve dvou rukopisech. Mezi latinskými teologickými poznámkami uprostřed pražského kapitulního rukopisu se signaturou D 50 z 15. století se nachází i latinský úryvek z třetí kapitoly Izajáše, který je opatřen u názvů oděvů textovými českými glosami. Na konci má pak připsanou jednu latinsko-českou dvojici, která překládá slovo z 17. verše Izajáše. Takový text mohl být předlohou pro pozdější slovníčky oděvů, které se již skládají pouze z heslových odstavců, tvořených latinsko-českými dvojicemi.

[180v] *Isaias III°* [Is 3,18–24]

Dixit Dominus, pro eo quod elevate sunt filie Syon, et ambulaverunt extento collo et nutibus oculorum ibant et plaudebant et ambulaverunt pedibus suis, composito gradu incedebant, decalabit Dominus verticem filiarum Syon et Dominus crines earum nudabit. In die illa auferet Dominus ornamentum calceamentorum et liminas krumповanie střevíc stříbrnými tračci et torques halže et monilia zápony et armillas záramnicě et mitras et discriminalia facúny et periscelidas bělizny nebo [181r] prémy et murenulas frýžky et olofactoria pižmová jabléčka et inaures et anulos et gemmas náčelky in fronte pendentés et mutatoria rozličnost rúcha et paliola žejdle et lintheamina lokuše et acus et specula et sydones čechly et vittas drmlíky et teristra hedvábníčky et erit pro suavi odore fetor et pro zona funiculus et pro crispanti crine calviciu et pro fascia pectorali ciliciu prsník. Decalvabit odhalí.

Pozn.: *lunulas*] *liminas rkp.* | *stříbrnými*] *ftřzyebnymi rkp.*

Podobný text se nachází na přední předsádce Iv muzejního rukopisu se signaturou XVI C 3 z 1. poloviny 15. století. České překlady jsou na rozdíl od prvního rukopisu nadepsány jinou rukou nad latinská slova. Tento latinský úryvek s českými interlineárními glosami je hoden povšimnutí, poslední česká glosa nad lat. *calviciu* je hapax legomenon *prašivice*. V jiných staročeských pramenech jsou doložena pouze synonymní substantiva *prašivost* ‚chorobná strupovitost kůže; strupovitá vyrážka‘ a *prašivina* ‚strupovitá vyrážka‘.⁷⁴⁴

Samostatné slovníčky jsou doloženy v rukopisech 15. století čtyři a liší se mezi sebou výběrem hesel a českými překlady:⁷⁴⁵

- 1) Rkp., Praha, NK, sign. VIII C 26, 15. století, f. 220v, Slov NK VIII C 26.
- 2) Rkp., Brno, MZK, sign. Mk 115, po 1428, přední předsádka, Slov Mk 115.
- 3) Rkp., Schlögl, Stiftsbibliothek, sign. Cpl. 110, 15. století, f. 1r, Slov Drk 110.
- 4) Rkp., Schlögl, Stiftsbibliothek, sign. Cpl. 208, 15. století, f. 208v, Slov Drk 208.

⁷⁴⁴ Srov. StČS s. v. *prašivina*.

⁷⁴⁵ Srov. FLAJŠHANS, 1926, s. XVIII, XXXII.

3.3.6.2.1 Klementinský biblický slovníček oděvů (Slov NK VIII C 26)

Rukopis Národní knihovny České republiky se signaturou VIII C 26 je nábožensky zaměřen a byl podle přípisu na prvním foliu věnován chudobinci patronem, ze kterého neměl být odnášen (*Iste liber datus est ad domum pauperum per dominum Johannem de Pobednik quondam socium ibidem, sub ista condicione, quod concedatur cuilibet in domo studere volenti et non extra domum* 1r).⁷⁴⁶ Latinsko-český slovníček je zapsán na konci rukopisu na samostatném foliu 220v za prorockými knihami Starého zákona, které byly dokončeny roku 1382 (*Expliciunt prophete maiores et minores finiti sub annis domini 1382º feria quinta proxima ante ostensionem Reliquiarum hora tertia etc. Pro quo deus sit benedictus in secula seculorum. Amen* 220r). Slovníček psalo několik rukou o něco později, až v 15. století, čemuž napovídá použitý diakritický pravopis: halže (*halže*), Naramňyk (*náramník*), řetiezky (*řetiezky*), karnače (*karnáče*).⁷⁴⁷

[220v] *Composito gradu* [Is 3,16] *vymyšleným chodem*

Ornamentum [Is 3,18] *okrasa*

Calciamentum [Is 3,18] *obuv*

Lunulas [Is 3,19] *čiešky*

Torques [Is 3,19] *halže*

Monile [*monilia* Is 3,19] *zápona*

Armilla [*armillas* Is 3,19] *náramník, utahadlo*

Mitra [*mitras* Is 3,19] *čepce, čepice*

Olfactoriolum [*olfactoriola* Is 3,20] *vóněčka*

Inaures [Is 3,20] *navazadla, náušky*

Discriminalia [Is 3,20] *oplecie, pentlíky, púty*

Perichelides [*periscelides* Is 3,20] *úplety alias prýmy*

Murenula [*murenulas* Is 3,20] *zlatý řetiezky et sunt ornamenta colli ungulas aureas habentes contextas argento*

Gemme [*gemmas* Is 3,21] *drahé kamenie*

Mutatoria [Is 3,22] *proměněná rúcha*

Palliola [Is 3,22] *plášťky*

Linteamina *prostěradla*

Sindones [Is 3,23] *karnáče, rubáše*

Witta [*vittas* Is 3,23] *závoj*

Teristra [Is 3,23] *tenký loktušky*

Pozn.: čiešky] Czífky *rkp.* | pentlíky, púty] *připsáno jinou rukou* | et sunt ... argento] *připsáno jinou rukou*

3.3.6.2.2 Mikulovský biblický slovníček oděvů (Slov Mk 115)

Slovníček je zapsán na předním přidešti rukopisu z bývalé mikulovské dietrichsteinské knihovny, nyní uloženém v Moravské zemské knihovně v Brně se signaturou Mk 115. V rukopisu je zapsán rozsáhlý latinský výkladový biblický slovník z roku 1428. Slovníček na přední předsádce obsahuje ve své druhé části deset hesel označujících sváteční oděv.

⁷⁴⁶ Srov. HLAVÁČEK, 2005, s. 239.

⁷⁴⁷ Slovníček byl excerpován pro StČS.

[přední předsádka] *Fascia* [Is 3,24] *prsník*
Armille [armillas Is 3,19] *záramnice*
Munerule [murenulas Is 3,24] *frýžky*
Periscelides [periscelidas Is 3,20] *prémy*
Torques [Is 3,19] *halže*
Philateria [Mt 23,5] *nápisy na čelu*
Gemmas [Is 3,21] *náčelky*
Teristra [Is 3,23] *hedvábníky*
Discriminalia [Is 3,20] *facúny*
Wittas [Is 3,23] *drumlíky*

3.3.6.2.3 Drkolenské biblické slovníčky oděvů (Slov Drk 110 a Slov Drk 208)

Slovníček je zapsán na prvním listu (1r) drkolenského rukopisu se signaturou Cpl. 110 z 15. století. Na stejném listu je stejnou rukou zapsán latinsko-český slovníček andělských kůrů.

Perichelides [periscelidas Is 3,20] *prémy*
Murenulle [murenulas Is 3,24] *frýžky*
Armilla [armillas Is 3,19] *náramnice*
Gemme [gemmas Is 3,21] *náčelky*
Discriminalia [Is 3,20] *facúny*
Fascia [Is 3,24] *prsník*
Teristrum [theristra Is 3,23] *hedbávník*
Vitta [vittas Is 3,23] *drmlík*

Pozn.: *Gemme*] Gene *rkp.* | *Fascia*] *Fastia rkp., po Fastia škrtnuto hedwawnich* | *prsník*] *prfných rkp.* | *hedbávník*] *hedbawnich rkp.*

Druhý drkolenský latinsko-český slovníček částí svátečního oděvu židovských žen je zapsán mladší rukou na zbývajícím volném místě folia 208v drkolenského rukopisu se signaturou Cpl. 208 z 15. století. Z pravopisného hlediska je zajímavé užití diakritického znaménka pouze pro zápis fonému /č/ (*čele, načelky*).

[208v] *Fascia* [Is 3,24] *prsník alias loktuška*
Armille [armillas Is 3,19] *záramnicě*
Perichelides [periscelidas Is 3,20] *prémy*
Murenulle [murenulas Is 3,24] *frýžky*
Philateria [Mt 23,5] *nápisy na čele*
Gemmas [Is 3,21] *náčelky*
Teristra [Is 3,23] *hedvábník*
Discriminalia [Is 3,20] *facún*
Wittas [Is 3,23] *drmlíky*

3.3.6.3 Biblické slovníčky nečistých zvířat (Slov NK VI E 14 a Slov NK IX B 9)

Mezi *vocabula exotica* patří názvy nečistých zvířat z 11. kapitoly Levitiky (verše 5–30) a z 14. kapitoly Deuteronomia (verše 7–18). Jedná se totiž o výrazy, které nepatří mezi běžnou slovní zásobu a které se v biblickém textu vyskytují jen právě ve výčtech rituálně nečistých zvířat, jejichž konzumace byla Židům zakázána. Pojmenovávají především zvířata středomořské

fauny, tedy cizokrajné reálie, které znal vzdělanější Středoevropan pouze z popisů středověkých encyklopedií a biblických komentářů a slovníků. Velkou část ze seznamu nečistých zvířat tvoří ptáci.

Výklady a překlady nečistých zvířat obsahuje většina latinsko-českých mamotrektů vykládajících slova ze všech částí bible.⁷⁴⁸ Podobný soupis ptáků jako v Třetí knize Mojžíšově najdeme též ve středověké básnické skladbě Alana de Insulis *Liber de planctu natura*. Český rukopis této latinské básně z pražské Národní knihovny se signaturou V H 26 (ff. 1r–63v) z roku 1411 je opatřen latinskými a českými glosami, např. *ardea volavka*; *cikonia čáp* 6r.⁷⁴⁹

Na základě mamotrektů vznikají drobné latinsko-české slovníčky obsahující vybrané názvy nečistých zvířat, jež měly být zřejmě pomůckou kazateli pro výklad biblického textu. Mezi slovníčky nečistých zvířat řadíme tyto rukopisy:⁷⁵⁰

- 1) Rkp., Praha, NK, sign. VI E 14, přední přideštit, po r. 1423, Slov NK VI E 14.
- 2) Rkp., Praha, NK, sign. IX B 9, zadní předsádka Ir, 15. století, Slov NK IX B 9.

Latinsko-český slovníček na levém okraji předního přideštit rukopisu pražské Národní knihovny se signaturou VI E 14, datovaného do roku 1423, je výtahem z 11. kapitoly Třetí knihy Mojžíšovy (Slov NK VI E 14).⁷⁵¹ Obsahuje seznam 19 rituálně nečistých zvířat z 5.–30. verše (*Quidquid autem ruminat quidem, et habet ungulam, sed non dividit eam, sicut camelus et cetera, non comedetis illud, et inter immunda reputabitis* Lv 11,4), z nichž 13 tvoří názvy ptáků.⁷⁵² Na konci slovníčku jsou přidány 4 další výrazy z jiných částí bible: *citropes* (*chytropodes* Lv 11,35), *retorta* (Ex 26,31), *mergulus* (*mergulum* Lv 11,17; Dt 14,17) a *lanugo* (Sap 5,15), jsou však kvůli rozpitému inkoustu špatně čitelné. Celý slovníček je zapsán v úzkém sloupci na levém okraji strany, vedle různorodých poznámek z 15. století vztahujících se k textu bible (např. seznam biblických knih s počtem jejich kapitol). Přideštit se tak tematicky shoduje s obsahem rukopisu, kde je zapsána latinská Bible kněze Michala, syna Jiřího z Kluže, succentora metropolitního chrámu sv. Michala v Kluži v Transylvánii.⁷⁵³

Velmi podobný tomuto slovníčku je text na zadní předsádce jiného rukopisu pražské Národní knihovny se signaturou IX B 9 z 15. století (Slov NK IX B 9). Významně se shodují např. hesla *mergus křekař vel bukač*, *stellio kolčava vel pavúk* Slov NK VI E 14; *mergus křekař vel bukač*; *stellio kolčava vel pavouk* Slov NK IX B 9. Tento slovníček vydal I. J. Hanuš v 19. století ve výběrové edici starých rukopisů 14. až 17. století, text Slov NK IX B 9 je však transkribován pouze částečně (kvantita samohlásek je uváděna zásadně podle rukopisu a délka samohlásek není v textu Slov NK IX B 9 značena) a kromě toho editor vynechal některé výrazy, např. *pavouk* za lat. *stellio*.⁷⁵⁴

⁷⁴⁸ Např. lat. výraz *ibin* (Lv 11,17) najdeme v heslech těchto latinsko-českých mamotrektů: *Ibum čápa* MamKapR 18ra; *Ibis čáp* MamKapQ 28vb; *ibin čápa* MamVíd 126r; *Ibum čápa* MamKNM XIII C 17, 273vb; *ibis čáp* MamMarchL 318ra in marg.; *ibim čápa* MamUKA, 26v; *Ibim čápa* VýklKruml 23va.

⁷⁴⁹ Nabízí se též srovnání s českými názvy ptáků v Klaretově latinské *Ptačí zahrádce* (KlarFys).

⁷⁵⁰ Srov. FLAJŠHANS, 1926, s. XXXII.

⁷⁵¹ Slovníček vyšel v edici *Výbor ze starší české literatury* (2011, e-kniha), srov. VOLEKOVÁ, 2011, s. 43. Elektronická edice in *Ediční modul. Vokabulář webový* [online]. Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Citováno dne 27. 9. 2013. Dostupné z WWW: <<http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/edicni/edice/053d82ad-9a8f-4f0a-91ef-90a8120adbd1/plny-text/s-aparatem/folio/FS>>.

⁷⁵² FLAJŠHANS (1926, s. XVIII) se o slovníčku zmiňuje jen jako o soupisu jmen ptáků z Lv 11,15–30. Z obsahového hlediska však dáváme přednost názvu „slovníček nečistých zvířat“.

⁷⁵³ Srov. STEJSKAL – VOIT, 1991, s. 54.

⁷⁵⁴ Srov. HANUŠ, 1863, s. 40.

Ze srovnání překladů ve Slov NK VI E 14 a Slov NK IX B 9 se čtyřmi staročeskými biblickými redakcemi a vybranými zástupci stručnějších a rozsáhlejších mamotrektů (viz tabulka č. 8 na následující stránce) vyplývá, že slovníčky se ve většině stč. překladů shodují s biblemi a mamotreky, nejvíce se stručnější verzí latinsko-českých mamotrektů (MamKapQ), obsahují však také ojedinělá čtení, jako *dchoř*, *bukač*, *volavka*, *jezvec*, *pavúk* a *pýřeník*.

Tabulka č. 8: Srovnání slovníků nečistých zvířat s biblickými redakcemi a mamotekty							
lat. slovo	Slov NK VI E 14	Slov NK IX B 9	BiblOl	BiblBosk	BiblPad	Mam KapQ	Mam MarchN
<i>choerogryllus</i> Lv 11,5	<i>ježek</i>	<i>dchoř</i>	<i>ježek</i>	<i>ježek</i>	<i>ježek</i>	<i>ježek</i>	<i>ježek</i>
<i>gryphem</i> Lv 11,13	<i>noh</i>	<i>noh</i>	<i>noha</i>	<i>noha</i>	<i>noha</i>	<i>noh</i>	
<i>haliaetum</i> Lv 11,13	<i>sahan</i>	<i>sahan</i>	<i>sahana</i>	<i>sahana</i>	<i>sahana</i>	<i>sahan</i>	<i>sahana</i>
<i>vulturem</i> Lv 11,14	<i>sup</i>	<i>sup</i>	<i>supa</i>	<i>supa</i>	<i>supa</i>	<i>sup</i>	
<i>struthionem</i> Lv 11,16	<i>pstros</i>	<i>pstros</i>	<i>strusa</i>	<i>strusa</i>	<i>pstrosa</i>	<i>pstros</i>	
<i>larum</i> Lv 11,16	<i>chřiestel</i>	<i>chřístel</i>	<i>chřiسته</i>	<i>chřiسته</i>	<i>káně</i>	<i>chřiestel</i>	<i>chřiسته</i>
<i>bubonem</i> Lv 11,17	<i>výr</i>	<i>výr</i>	<i>výra</i>	<i>výra</i>	<i>výra</i>	<i>výr</i>	
<i>mergulum</i> Lv 11,17	<i>křekař vel bukač</i>	<i>křekař vel bukač</i>	<i>křekař</i>	<i>křekař</i>	<i>křekaře</i>	<i>křekař</i>	
<i>cygnum</i> Lv 11,18 ⁷⁵⁵	<i>labut</i>	<i>labut</i>	<i>labuti</i>	<i>labuti</i>	<i>labuti</i>	<i>labut</i>	
<i>ibin</i> Lv 11,17	<i>čáp</i>	<i>čáp</i>	<i>čápa</i>	<i>čápa</i>	<i>čápa</i>	<i>čáp</i>	<i>čápa</i>
<i>onocrotalum</i> Lv 11,18	<i>sojka vel volavka</i>	<i>sojka vel volavka</i>	<i>sojky</i>	<i>ywat (?)</i>	<i>bukače</i>		<i>sojka</i>
<i>porphyronem</i> Lv 11,18	<i>šediper vel pelicanus</i>	<i>šediper, pelicanus</i>	<i>pelikána</i>	<i>pelikána</i>	<i>pelikána</i>	<i>šediper</i>	
<i>herodionem</i> Lv 11,19	<i>raroh</i>	<i>raroh</i>	<i>roroha</i>	<i>raroה</i>	<i>raroה</i>	<i>raroh</i>	<i>raroh</i>
<i>charadrion</i> Lv 11,19	<i>kalandr</i>	<i>kalandr</i>	<i>kalandra</i>	<i>kalandrin a, sojky</i>	<i>kalandra</i>	<i>kalandr</i>	
<i>crocodrilus</i> Lv 11,29	<i>jezvec</i>	<i>jezvec</i>	<i>kokodril</i>	<i>kokodril</i>	<i>kokodrillus</i>	<i>bobrek</i>	<i>bobr</i>
<i>mygale</i> Lv 11,30	<i>hranostaj</i>	<i>hranostaj</i> ⁷⁵⁶	<i>hranostaj</i>	<i>hranostaj</i>	<i>hranostaj</i>	<i>hranostaj</i>	
<i>chamaeleon</i> Lv 11,30	<i>křeček vel sysel</i> ⁷⁵⁷	<i>křeček vel sysel</i>	<i>křeček</i>	<i>plch</i>	<i>křeček</i>	<i>křeček vel sysel</i>	<i>sysel, křeček</i>
<i>talpa</i> Lv 11,30	<i>krtice</i>	<i>krtice</i>	<i>krtice</i>	<i>kuna a krt</i>	<i>krt</i>		
<i>stellio</i> Lv 11,30	<i>kolčava</i> ⁷⁵⁸ <i>vel pavúk</i>	<i>kolčava</i> <i>vel pavouk</i>	<i>sysel</i>	<i>sysel</i>	<i>sysel</i>	<i>žížala</i>	<i>žížala, stonoha</i>
<i>chytropodes</i> Lv 11,35	<i>čberové</i>	<i>čberové</i>	<i>čberové</i>	<i>čberové</i>	<i>štenlíkové</i>	<i>čberové</i>	<i>čberové, štendlík, střízek</i>
<i>retorta</i> Ex 26,31	<i>přesúka-ného</i>	<i>přesuko-vané</i>	<i>přesuko-vaný</i>	<i>přesuko-vaného</i>	<i>přesukova-ného</i>	<i>přesuko-vaného</i>	
<i>mergulum</i> Dt 14,17	<i>křekař</i>		<i>křekaře</i>	<i>křekař</i>	<i>křekaře</i>		
<i>lanugo</i> Sap 5,15	<i>pýřeník</i>		<i>ostový květ</i>	<i>ostový květ</i>	<i>ostový květ</i>	<i>ostový květ</i>	

⁷⁵⁵ V Slov NK VI E 14 i v BiblOl jsou v opačném pořadí *ibin* a *cygnum*.

⁷⁵⁶ V rkp. *hranoftí*.

⁷⁵⁷ *Sysel* je v BiblOl ekvivalentem za lat. *stellio*, který bezprostředně následuje za *chamaeleon*.

⁷⁵⁸ *Kolčava* je v BiblOl ekvivalentem za lat. *mustela* v Lv 11,29.

3.3.6.4 Biblický slovníček synonym lexému *peccatum* (Slov KapPraž F 31)

Krátký latinsko-český slovníček obsahuje latinský lexém *peccatum* a jeho latinská synonyma s českými překlady. Jedná se o výtah z latinského *Mammotrectu*. Ten totiž neobsahuje jen výklady na biblická slova v lokálním pořadí, ale také výklad slov z vybraných liturgických textů a na konci další latinské odborné texty o hebrejských měsících a svátcích, čtyřech výkladech smyslu Písma svatého apod. Většina mamotrektů s českými překlady není kompletních a vykládají jen slova bible, přesto v některých z nich synonyma výrazu *peccatum* s jejich latinským výkladem najdeme, a to v MamKapQ (f. 76r) a MamMk (f. 168r). Překladatel využil lexikální bohatství staré češtiny 15. století a dokázal najít vhodné české ekvivalenty pro třináct synonym z běžné slovní zásoby, aniž by se uchýlil k novotvarům. Samostatně jsme našli tento slovníček jen v jediném rukopise:

- 1) Rkp., Praha, KapPraž, sign. F 31, 15. století, přední vnitřní deska, Slov KapPraž F 31.

Slov KapPraž F 31 je zapsán přímo na dřevěné desce pražského kapitulního rukopisu se signaturou F 31 z 15. století, přesto je velmi dobře čitelný. České překlady se naprosto shodují s českými překlady v MamKapQ (f. 76r), ale Slov KapPraž F 31 má jen latinsko-české dvojice bez latinských výkladů a heslo *peccatum* je umístěno jako první, a ne za heslem *Offensa úraz* jako v MamKapQ. Podobně se shoduje i s výčtem v MamMk 168r, kde je však odlišný překlad za lat. *delictum*, a to stč. *nestydatost* místo *nedostatek* v Slov KapPraž F 31:

[přední vnitřní deska] *Peccatum hřiech*

Crimen ohavnost

Culpa ohyzda

Delictum nedostatek

Macula poškvřna

Nephas neslušnost

Offensa úraz

Pena muka

Polucio porušenie

Prevaricacio přestúpenie

Reatus vina

Scelus mrzkost

Vicium vada

Pozn.: přestúpenie] počáteční písmeno p je špatně čitelné | porušenie] poruffienie rkp.

3.3.6.5 Biblické slovníčky druhů obětí (Slov NK IX A 1 a Slov KNM XII F 16)

Další *vocabula exotica* obsahuje latinsko-český slovníček, který shrnuje latinská synonyma pro označení obětí ze Starého zákona a který pochází stejně jako slovníček synonym lexému *peccatum* také z *Mammotrectu*. Z českých mamotrektů jej najdeme s českými překlady pouze v MamMk (f. 168r).

- 1) Rkp., Praha, NK, sign. IX A 1, 2. polovina 15. století,⁷⁵⁹ přední přídeští, Slov NK IX A 1.

[přední přídeští] *Olocaustum sežžená, spálená oběť*

Incensum vonná, suchá oběť

Sacrificium posvátná oběť

⁷⁵⁹ Poznámka na přídeští o rukopisu udává rok 1469.

Oblacio za hříchy obět
Libamen mokrá obět
Wictima vítězná obět
Inclitus slavný

Pozn.: sežžená] v rkp. původně sežzena, druhé f přepsáno na z | obět] zapsáno jednou napravo od hesel a spojeno linkami s jednotlivými adjektivy | vítězná] wietiezna rkp. | Inclitus slavný] připsáno pozdější rukou

- 2) Rkp., Praha, KNM, sign. XII F 16, 15. století (?), f. 38r, Slov KNM XII F 16.
 [38r] *Item oblacio dobrovolná obět, libamen obět krmná, holocaustum obět zapálená, sacrificium obět zbitá vel posvátná, hostia obět požehnaná, incensum obět vonná vel milostivá, primicie první úrody.*

Pozn.: požehnaná] poziehnana rkp.

Pořadí hesel, latinské výrazy a české překlady ve Slov NK IX A 1 a Slov KNM XII F 16 jsou odlišné od překladů v MamMk:

[168r] *Sacrificium suchá, posvátná obět*
Incensum kadidlnú, zapálenú obět
Libacio mokrá obět
Victime vítězné oběti
Hostia posvátná obět
Holocaustum zapálená obět
Libatoria obětnice

3.3.6.6 Slovníčky věštců

Jak velmi byly ve středověku oblíbeny magické praktiky, zvl. věštění, vysvítá paradoxně z početných traktátů a kázání i ze vzniku stručných výtahů názvů těch, kteří tyto magické praktiky provádějí, zvl. věštců a čarodějů. Magické praktiky provází lidstvo od nepaměti až dodnes. Jejich podstatou je snaha uskutečnit to, na co síly a schopnosti člověka nestačí: odvrátit nemoc a smrt, posílit nebo oslabit někoho, ovlivnit něčí jednání, poznat budoucnost apod.⁷⁶⁰ Poznávání neznámé budoucnosti se věnovali různí hadači a věštcí, zvláště *časokúzedlní, ptakohlední, svatokúzedlní*. První věštili podle času události, druhí při pohledu na ptáky a třetí s pomocí posvátných předmětů a míst. *Zaklínač* zažehnával, *lekovník* vytvářel *lék* „kouzelný léčivý prostředek“ a *navazač* připravoval kouzelný prostředek, který se navazoval na tělo, tzv. *návuz*, a který měl formu listu, na němž byla napsána zaříkávací formule.

Provádění těchto magických praktik bylo však zakázáno již ve Starém zákoně: *Quando ingressus fueris terram, quam Dominus Deus tuus dabit tibi, cave ne imitari velis abominationes illarum gentium. Nec inveniatur in te qui lustret filium suum, aut filiam, ducens per ignem: aut qui ariolos sciscitetur, et observet somnia atque auguria, nec sit maleficus, nec incantator, nec qui pythones consulat, nec divinos, aut quaerat a mortuis veritatem. Omnia enim haec abominatur Dominus, et propter istiusmodi scelera delebit eos in introitu tuo* Dt 18,9–12 (*Když vejdeš v zemi, jižto tobě hospodin buoh tvůj dá, chovaj se, aby nenásledoval ohavenství jiných národův, aby nebyl u tebe nalezen, jenž by obětoval syna svého neb dceru svú, vláčč skrzě oheň, nebo ktož by*

⁷⁶⁰ Srov. NĚMEC, 2009, s. 416.

čarodějníkův hledaje vypravoval sny i kúzla. Nebude čarodějník ani kúzedlník u tebe ani kto věštcův potazuje ani křivých prorokův ani hledaje u mrtvých pravdy, nebo všeho tohoto nenávidí hospodin a pro také hříechy zahladí je u veští tvém BiblOl).

Ve středověkých Čechách se tomuto tématu věnovaly i samostatné traktáty, například spis M. Jana Husa o věštění *Sermo magistri Johannis Hus de sortilegio* (*Notandum, quod ariolum est universaliter ore sortilegium contra domini preceptum, sed specialia sunt hec divini sive divinatores hadači...* Post NK VII H 18, ff. 15r–21r), několik kratších textů, jako latinský přehled o divinaci s českými překlady termínů z předsádky pražského kapitulního rukopisu se signaturou A 41 z 15. století⁷⁶¹ či latinsko-česká definice některých věstců za českým překladem *Sermo de auguriis* v mikulovském rukopise z 1. poloviny 15. století.⁷⁶² Výklady o divinaci jsou také častou součástí latinských postil a biblických komentářů, nezřídka jsou latinské názvy věstců přeloženy do češtiny.⁷⁶³ Jména věstců jsou součástí i větších slovníků, např. slovníku MamUKA.⁷⁶⁴

Krátké slovníčky s výčtem věstců a kouzelníků v nom. pl. nacházíme zvláště na předešlých a předsádkách několika rukopisů:

- 1) Rkp., Praha, KapPraž, sign. K 7, 15. století, f. 154r, Slov KapPraž A 7, latinsko-český slovníček 7 zástupců divinačních nauk, edice vychází z Rybova transliterovaného přepisu.⁷⁶⁵
 [154r] *Maleficus kúzedlník, Deuteronomius XVIII°*
Incantator zaklínač, scilicet serpentum, herbarum aut puerorum in circulo etc.
Phyton hadač
Aurispex prorokohvězdník
Arriolus prorok pohanský
Nigromanticus čarodějník
Sortilegi pověrníci
- 2) Rkp., Praha, NK, sign. IX B 9, 15. století, zadní předsádka Ir, Slov IX B 9, latinsko-český slovníček věstců a kouzelníků je zapsán na pravém okraji zadní předsádky rukopisu a nachází se pod latinsko-českým slovníčkem nečistých zvířat.⁷⁶⁶
 [zadní předsádka] *Fitones věšci*
Precantatores zaklínači neb lekovníci

⁷⁶¹ Vydal jej s komentářem RYBA, 1943, s. 83–84.

⁷⁶² Rkp., Brno, MZK, sign. MK 114, 1. polovina 15. století, f. 139v.

⁷⁶³ Srov. spisek *Super epistola canonica Iude* (rkp., Praha, KNM, sign. XVI F 1, 1417, ff. 229r–255v), jehož součástí je i výklad o divinaci (*Unde sortilegus bohemicus dicitur kúzedlník ... Sed čarodějník est speciale dictum od čáry ...* 246v); latinsko-česká postila reformního kazatele předhusitského na nedělní i sváteční evangelia i epištoly (rkp., Praha, KNM, sign. XII D 11, 15. století; srov. *sicut caragi navazači, divini hadači, futura predicantes, precantatores zaklínači, žehnavci, lekovníci, omnes tales baptismum amiserunt* 17vb) a mnohé další.

⁷⁶⁴ Do latinsko-českého slovníku jsou vložena latinská výkladová hesla ze soupisu věstců s občasnými českými překlady. FLAJŠHANS (1893, s. 220) v edici MamUKA uvádí jen ta hesla, které mají český ekvivalent, některá však omylem vynechal (*Auspices idem sunt ut aruspices časokúzli* MamUKA 15rb).

⁷⁶⁵ Srov. RYBA, 1943, s. 88.

⁷⁶⁶ Vydal v transliterované edici HANUŠ, 1863, s. 40: „Fitones, viesci; praecantatores, zaklínači neb lekovníci; magi, čarodejníci; aruspices, časokuzedlni; arioli, svatokuzedlni; augures, ptakopimi (?); auspices, ptakohledni; divini, hadači; corriogi (harioli ?), navazači.“

Magi čarodějníci
Aruspices časokúzedlní
Augures ptakopravní
Auspices ptakohlední
Divini hadači
Caragi navazači

Pozn.: svatokúzedlní] v rkp. Swato čárou spojeno s kuzedlni v předcházejícím hesle | ptakopravní] ptakopimi rkp. | Caragi] Corriogi rkp.

- 3) Rkp., Praha, NK, sign. VI E 14, 15. století, přední přidešti, Slov NK VI E 14, slovníček podobný Slov NK IX B 9 je zapsán na zadní přidešti mezi různými latinskými výpisky (*Notae variae*) a delší poznámkou o spravedlivé válce a Šalamounově chrámu.

[přední přidešti] *Phitones věštcí*
Precantores zaklínači vel lékovníci
Magi čaroděníci
Aruspices časokúzedlní
Arioli svatokúzedlní
Augures ptakopravní
Auspices ptakohlední
Divini hadači
Carragi navazači

Pozn.: ptakopravní] škrtnuto pra

- 4) Rkp., Praha, NK, sign. III H 16, přední předsádka, Slov III H 16, latinsko-český slovníček věštců na předsádce rukopisu, v němž je zapsán latinský Starý zákon.

[přední předsádka] *Divinatores hadači*
Precantatores zaklínači
Aurispices časokúzedlníci
Carragi navazači
Fitones kúzedlníci
Augures ptakopravníci
Arriolli svatokúzedlníci

Pozn.: Fitones] před sloupcem připsáno Magi

- 5) Rkp., Vídeň, ÖNB, sign. Cod. 4327, přelom 15./16. století, ff. 38r–38v, Slov ÖNB 4327, latinsko-český slovníček mezi teologickými *notanda*: *Sortilegi diversi čaroděníci – symoniaci svatokupci*.⁷⁶⁷

3.3.6.7 Slovníčky hříchů

Hřích patřil ve středověku vedle ctnosti k častým tématům teologických pojednání, traktátů a kázání jak evropských teologů, jako jsou Řehoř Veliký, Tomáš Akvinský, Petr Lombardský, Hugo od Svatého Viktora, tak českých náboženských myslitelů, jako jsou Tomáš Štítný ze Štítného, M.

⁷⁶⁷ Srov. SCHWARZENBERG, 1972, s. 145.

Jan Hus a Petr Chelčický.⁷⁶⁸ V husitském období se téma hříchu a ctnosti stalo ještě populárnějším. Poslední ze čtyř artikulů pražských žádal veřejné trestání smrtelných hříchů bez ohledu na privilegované osoby.⁷⁶⁹

Pro běžnou potřebu kněží, zvl. pro kazatelskou a zpovědní praxi,⁷⁷⁰ vznikaly na základě rozsáhlých traktátů stručné výtahy. Výčty hříchů byly často podrobně členěny podle různých kritérií tak, jak byly hříchy v traktátech probírány. Mezi nejčastější patří členění hříchů podle jejich podstaty (*peccata cordis, peccata oris, peccata operis, peccata obmissionis*) či známé sedmero smrtelných hříchů (*superbia, avaricia, ira, invidia, gula, luxuria, accidia*). Seznam původně osmi smrtelných či hlavních hříchů, tedy hříchů, které jsou zdrojem dalších provinění, byl vytvořen pouštními otci ve 4. století. V západní Evropě jej převzal a rozvinul nejprve Cassianus a později Řehoř Veliký, který vyčlenil zvlášť pýchu jako královnu neřestí a podrobně se věnoval zbylým sedmi hříchům. Symbolický počet sedmi hlavních hříchů se ve středověku prosadil a jejich název se postupně ustavil na sedmeru, překládaném dnes do češtiny výrazy pýcha, lakomství, hněv, závist, nestřídmost, smilstvo a lenost.⁷⁷¹

Latinsko-českých slovníků hříchů je doloženo přes 20 exemplářů, mají různou formu a obsah, mění se počet hříchů a jejich názvy a s tím též jejich české překlady.⁷⁷² Mezi slovníčky hříchů lze vyčlenit několik skupin z hlediska obsahu a formy. Podle obsahu rozeznáváme dvě skupiny. Do první skupiny řadíme slovníčky, jež se věnují sedmi smrtelným hříchům s jejich dcerami (lat. *filiae*) či větvemi (lat. *rami*).⁷⁷³ Druhou skupinu tvoří hříchy dělené podle tří rovin lidské vůle.⁷⁷⁴

Druhým kritériem třídění je grafická podoba lexikografického textu. Ve středověku vznikají jednak klasické slovníčky mající slovníkovou formu složenou ze stručných heslových statí obsahujících jen latinský výraz a jeho český ekvivalent, jednak texty ve formě stromového diagramu, strukturovaného obrazového ztvárnění, nazývané *dispositio* a opatřované českými překlady. Toto obrazové vyjádření má vazbu na vizualizaci sedmera hlavních hříchů v umění. Samotné latinské traktáty, které pojednávaly o hříchu a sloužily jako didaktické texty, byly doprovázeny kresbami a diagramy. Obraz „byl nezřídka vnímán jednak jako vhodná mnemotechnická pomůcka sloužící k memorování a učení složitých teologických konceptů, jednak jako vizuální objekt umožňující kontemplaci nad vlastními hříchy“.⁷⁷⁵

3.3.6.7.1 Latinsko-český slovníček smrtelných hříchů v prozaické formě

Mezi zástupce skupiny slovníčků smrtelných hříchů s jejich dcerami náleží slovníček označovaný zkratkami StČS jako SlovUKB, který pochází z první třetiny 15. století a má formu stručného

⁷⁶⁸ V tomto oddíle čerpáme z našeho článku VOLEKOVÁ, 2011, s. 25–31.

⁷⁶⁹ Srov. husitský manifest z 1. července 1420: „Čtvrtý kus žádá, aby všechny smrtelné hříchy, zvláště veřejné, a všechny nepořádky odporující božímu zákonu byly v každém stavu řádně a rozumně od těch, kdo k tomu mají úřad, podle zákona Ježíše Krista mařeny a odstraňovány. (...) To jsou například v lidu rozšířená smilstva s lehkými ženami, obžerstava, pitky, zlodějstva, vraždy, křivé přísahy, lichva, války rozbroje a jiné hříchy“ – MOLNÁR, 1980, s. 81n. Srov. ŠMAHEL, 2001, s. 47, 301nn.

⁷⁷⁰ Podle ustanovení IV. lateránského koncilu z roku 1215 měli kněží poučovat věřící kromě základů věrouky také o sedmi hlavních hříších, srov. GROLLOVÁ – RYWIKOVÁ, 2013, s. 113.

⁷⁷¹ K vývoji nauky o semi hříších srov. GROLLOVÁ – RYWIKOVÁ, 2013, s. 12–88.

⁷⁷² StČS někdy tyto prameny označuje jako Hříchy.

⁷⁷³ U Tomáše ze Štítného jsou tyto dcery nazývány *čelední hříechy*, srov. GROLLOVÁ, 2007, s. 102.

⁷⁷⁴ Srov. GROLLOVÁ, 2007, s. 103–104.

⁷⁷⁵ Srov. GROLLOVÁ – RYWIKOVÁ, 2013, s. 111.

výtahu z teologického traktátu o hříchu. Tato památka je doložena kromě SlovUKB i v dalších pramenech.

- 1) Rkp., Praha, NK, sign. XI D 9, 1. třetina 15. století, ff. 75r–76r, SlovUKB (StčSZkratky s. 108), chybový opis,⁷⁷⁶ za kterým následuje traktát *Non remedia*.⁷⁷⁷
- 2) Rkp., Praha, NK, sign. XIII F 21, 15. století, ff. 180r–181v, Slov NK XIII F 21, zachovalejší opis⁷⁷⁸ s následným traktátem *Beatus Gregorius*.⁷⁷⁹
- 3) Rkp., Praha, NK, sign. III A 6, polovina 15. století, f. 141r, Slov NK III A 6, opis lišící se podobou některých latinských hesel, s následným traktátem *Beatus Gregorius*.⁷⁸⁰
- 4) Rkp., Praha, KapPraž, sign. A 73/5, přelom 14. století a 15. století, f. 222v, Slov KapPraž A 73/5.
- 5) Rkp., Wien, ÖNB, sign. 4336, 15. století, ff. 137r–137v, Slov ÖNB 4336.
- 6) Rkp., Wien, ÖNB, sign. 4342, 15. století, ff. 175v–176r, Slov ÖNB 4342.
- 7) Rkp., Praha, NK, sign. V B 13, 15. století (?), přední přídeští, Slov NK V B 13, latinsko-český slovníček vycházející ze SlovUKB.
- 8) Rkp., Praha, KNM, sign. XVI D 15, 15. století, f. 1r, Slov KNM XVI D 15, opis ve slovníkové formě.

Na rozdíl od jiných slovníčků se slovníkovou strukturou má SlovUKB a jeho variantní prameny prozaickou formu: latinské výrazy a jejich překlady jsou zformovány do větného rámce. Text výtahu je vybudován na principu rétorické figury *distributio*,⁷⁸¹ která umožňuje uspořádat a podat látku stejně přehledně, utříděně a srozumitelně, jako to činí stromový diagram, který je použit u některých slovníčků hříchů. Na základě principu distribuce („rozdělení na části“) se celý text dělí do sedmi tematických oddílů či kapitol. Každý oddíl se skládá z názvu, z informace udávající počet hříchů a z výčtu hříchů, převážně s českými překlady. Text není zcela symetrický, v první kapitole nacházíme navíc další části (etymologii a citát z authority), které autor výtahu u ostatních kapitol opomíjí. Formu *distributio* autor slovníčku patrně převzal z předlohy. Na stejném principu výčtu sedmera dcer hlavních hříchů je vybudována kapitola ze spisu Řehoře Velikého (*Moralia in Iob* 31,45), která může být architextem našeho slovníčku:

Sed habent contra nos haec singula exercitum suum. Nam de inani gloria inoboedientia, iactantia, hypocrisis, contentiones, pertinaciae, discordiae, et novitatum praesumptiones oriuntur. De invidia, odium, susurratio, detractio, exultatio in aduersis proximi, afflictio autem in prosperis nascitur. De ira, rixae tumor mentis, contumeliae, clamor, indignatio, blasphemiae proferuntur. De tristitia,

⁷⁷⁶ Chyby jsou i faktického rázu: např. lat. *irreverencia* překládá do češtiny *nepokojnost*, opakuje tak výraz, který byl již použit pro překlad hříchu *insolencia*.

⁷⁷⁷ Elektronická edice in *Ediční modul. Vokabulář webový* [online]. Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Citováno dne 27. 9. 2013. Dostupné z WWW: <<http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/edicni/edice/3894b44e-0c57-4989-a198-959936c9586b/plny-text/s-apatem/folio/75r>>.

⁷⁷⁸ Oproti SlovUKB má správně překlad *irreverencia nepočestnost*. Navíc uvádí dvojice *inquietudo nepokojnost* (sub *Avaricia*), *omicidium zabictvie* (sub *Ira*), *invidia závist*, *amaritudo hořkost*, *omylem i odium nenávisť* (sub *Invidia*).

⁷⁷⁹ Elektronická edice in *Ediční modul. Vokabulář webový* [online]. Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Citováno dne 27. 9. 2013. Dostupné z WWW: <<http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/edicni/edice/5954533a-fd26-48e0-9d39-63d8a957b382/plny-text/s-apatem/folio/180r>>.

⁷⁸⁰ Elektronická edice in *Ediční modul. Vokabulář webový* [online]. Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Citováno dne 27. 9. 2013. Dostupné z WWW: <<http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/edicni/edice/c7d2f233-f17d-4fd5-9f70-68e0023165c2/plny-text/s-apatem/folio/141r>>.

⁷⁸¹ K funkci této rétorické figury ve staročeských textech srov. VAJDLOVÁ, 2006, s. 71–82.

malitia, rancor, pusillanimitas, desperatio, torpor circa praecepta, vagatio mentis erga illicita nascitur. De avaritia, proditio, fraus, fallacia, periuria, inquietudo, violentiae, et contra misericordiam obdurations cordis oriuntur. De ventris ingluvie, inepta laetitia, scurrilitas, immunditia, multiloquium, hebetudo sensus circa intellegentiam propagantur. De luxuria, caecitas mentis, inconsideratio, inconstantia, praecipitatio, amor sui, odium dei, affectus praesentis saeculi, horror autem vel desperatio futuri generatur.

V klementinském rukopisu se signaturou I G 13 z 2. čtvrtiny 15. století je na f. 75v doložena pouze latinská varianta SloVUKB bez českých překladů, můžeme tedy předpokládat, že nejprve vznikl latinský výťah, který byl později doplňován o české překlady jednotlivých hříchů.

Slovní zásoba SloVUKB a jeho variantních rukopisů odkazuje na překladatelskou tradici teologické a biblické literatury. Vztahuje se k starší verzi první redakce staročeského překladu bible a k staroslověnské kultuře pěstované v Emauzském klášteře.

3.3.6.7.2 Latinsko-český slovníček smrtelných hříchů ve formě *tabule*

Latinsko-český slovníček hříchů může mít i formu tabule, která již odpovídá běžné formě lexikografického textu:

- 1) Rkp., Praha, NK, sign. I B 12, poslední čtvrtina 14. století, f. 154v, SloV NK I B 12.
- 2) Rkp., Praha, NK, sign. IV G 29, přelom 14. a 15. století, přední přídeští, SloV NK IV G 29.
- 3) Rkp., Praha, NK, sign. VII C 4, 15. století, f. 1v, SloV NK VII C 4.
- 4) Rkp., Praha, KapPraž, sign. O 23, 1. polovina 15. století, zadní přídeští, SloV KapPraž O 23.

Rukopis uložený v Národní knihovně v Praze se signaturou I B 12 je datován do poslední čtvrtiny 14. století.⁷⁸² Slovníček zabírá dvě třetiny posledního popsaného folia (154v), které je po levé straně uříznuto. Chybí nadpisy prvních pěti smrtelných hříchů, které byly napsány po levé straně sloupců s latinsko-českými dvojicemi. Hříchy jsou zapsány v jiném pořadí než v SloVUKB: *avaricia, luxuria, superbia, invidia, ira, gula* a *accidia* (avšak jen nadpisy *gula* a *accidia* jsou v rkp. zachovány). Výčet a sklad jednotlivých hříchů se od SloVUKB také liší: obsahuje navíc 33 hříchů (například *fallacia přelstění, fraus lest, lascivia drznost, prostitutio kurevstvie, turpiloquium hyždění...*), ale ne u všech je uveden český překlad. Celkově český překlad chybí u 15 hříchů (např. *liberacio, abiectio humilitatis, conculcacio, furor, fratricidium...*). České překlady za stejné latinské názvy hříchů se v mnohých případech liší: *násilí* SloV NK I B 12, 154va, oproti *násilenství* SloVUKB za lat. *violencia*, *povyšování* SloV NK I B 12, 154va, oproti *hrdost* SloVUKB za lat. *arrogancia*, *hubenství* SloV NK I B 12, 154vb, oproti *nesmělnost* SloVUKB za lat. *pusillanimitas* aj.

Podobá se mu latinsko-český slovníček SloV NK IV G 29 z přídeští klementinského rukopisu z přelomu 14. a 15. století.⁷⁸³ Tento slovníček má formu seznamu latinských názvů hříchů zapsaného ve dvou hlavních sloupcích, v každém slouci jsou zapsány dva až tři hříchy, název smrtelného hřichu, k němuž se dané hříchy ze sloupce vztahují, je zapsán vždy po levé straně uprostřed odstavce a linkami je spojen s latinskými výrazy v jednotlivých řádcích. České překlady hříchů jsou nadešpsány nad latinskými názvy. Výlep přídeští je poškozen modrými a

⁷⁸² Elektronická edice in *Ediční modul. Vokabulář webový* [online]. Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Citováno dne 27. 9. 2013. Dostupné z WWW: <<http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/edicni/edice/6712e1d7-bf30-45e9-a1ea-5d074755f4be/plny-text/s-apatem/folio/154v>>.

⁷⁸³ Elektronická edice in *Ediční modul. Vokabulář webový* [online]. Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Citováno dne 27. 9. 2013. Dostupné z WWW: <<http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/edicni/edice/e165d846-4fc1-4c12-ac57-c293a71ab3b3/plny-text/s-apatem/folio/FS>>.

hnědými skvrnami, proto jsou některá slova špatně čitelná. Liší se od Slovníku NK I B 12 pořadím hlavních hříchů (*superbia, avaricia, luxuria, invidia, gula, ira* a *accidia*) a některými překlady (např. *Fallacia lest* Slovník NK IV G 29, přední přídeští, oproti *Fallacia přelštěnie* Slovník NK I B 12, 154va; *turpiloquium mrzkomluvenie* Slovník NK IV G 29, přední přídeští, oproti *Turpiloquium hyžděnie* Slovník NK I B 12, 154va; *detraccio hyžděnie* Slovník NK IV G 29, přední přídeští, oproti *Detraccio utrhanie* NK I B 12, 154va, aj.)

Latinsko-český slovníček smrtelných hříchů zapsaný na začátku (1v) latinského klementinského rukopisu se signaturou VII C 4 se vyznačuje přehledným zápisem: jeho autor slovníček uspořádal do tabulky, jak naznačuje samotný název *Tabula septem mortalium peccatorum et eorum ramis ab eis procedentibus*. Latinské názvy sedmi smrtelných hříchů bez českých překladů jsou zapsány v prvním sloupci na levém okraji v pořadí *superbia, avaricia, luxuria, ira, gula, invidia, accidia* a v druhém sloupci jsou zapsány pod sebou jejich dcery, u každé je zapsán český překlad a pod poslední latinsko-českou dvojici je jejich latinský popisek (*Rami mortalium criminum*). Nad smrtelnými hříchy jsou připsány názvy příslušných démonů, kteří ke konkrétnímu hříchu svádí (*Luciper, Beel, Mamon, Azmodeus, Belial, Leviatan, Behemot*). Folio 1v má několik děr prožraných od molů a okraje jsou poničené, takže několik slov je porušeno. Formálním uspořádáním i obsahem se řadí ke slovníčkům Slovník NK I B 12 a Slovník NK IV G 29.

Ve slovníčku Slovník NK VII C 4 je doloženo jedno hapax legomenon, a to deverbativum *přilísanie* za lat. *blandicie*, dceru smrtelného hříchu *luxuria*. Ostatní slovníčky mají ekvivalent *lísanie* (Slovník NK I B 12, 154va, Slovník NK IV G 29, přední přídeští, Slovník KapPraž A 73/5, 222v, Slovník UKB 76r a další). *Přilísanie* je motivováno předponovým slovesem *přilísati se* s významem „přilichotit se, vlichotit se někomu, přilísat se k někomu“, ⁷⁸⁴ odvozeným od slovesa *lísati se*, které motivovalo substantivum *lísanie*.

Na zadním přídeští rukopisu pražské kapituly se signaturou O 23 z 1. poloviny 15. století je po levé straně vypsáno sedmero hlavních hříchů (*superbia pýcha, avaricia lakomstvie, ira hněv, invidia závist, gula lakota, luxuria smilnost, accidia lenost*) a za nimi výčty jejich dcer s nadepsanými českými překlady. Text obsahuje některá odlišná čtení od ostatních slovníčků hříchů: například dcera pýchy zvaná *vana gloria* je většinou překládána jako *marná chlúba* či *ješitná chvála*, jen v našem slovníčku je uvedeno ojedinělé kompozitum *marnochlubnost*. Zajímavý je i překlad *pokrytstvie* za lat. *ypocrisis*, který se hlásí k tradici mladšího překladu první redakce v BiblOl oproti staročeskému *licoměrníctvo* z jiných slovníčků (*ipocrisis licoměrníctvo* Slovník UKB 75r; *Ypocrisis licoměrstvie* Slovník NK I B 12, 154va), které se hlásí k staršímu překladu první redakce v BiblDrážď: *když se modlíte, nebudete jako pokrytci* BiblOl Mt 6,5; *cum oratis, non eritis sicut hypocritae* Vulg; *licoměrníci* BiblDrážď.

Na zadním přídeští rukopisu se signaturou Cod. Lat. 100 Budapešťské univerzitní knihovny je zapsán latinský slovníček hříchů ve formě tabule s nadepsanými slovanskými glosami (Slovník Budapest). V katalogu rukopisů je slovníček označen jako „*interpretationes nominum peccatorum ex Latina in Bohemicam linguam*“.⁷⁸⁵ Nejedná se však o glosy staročeské, ale o staropolské. Latinsko-polský slovníček byl vydán Lucjanem Malinowskim (1887) v edici staropolských textů a glos z Budapešťské knihovny, odkud byl excerpován pro StpolS.⁷⁸⁶ Podle povahy polských překladů usuzujeme, že je jedná o polskou adaptaci původně latinsko-českého slovníčku hříchů podobného Slovník NK I B 12, Slovník NK IV G 29 a Slovník NK VII C 4. Polský upravovatel některé české lexémy přejal (např. *Arrogancia povyšovanie* Slovník NK I B 12, 154va,

⁷⁸⁴ Srov. ESSČ s.v. *přilísanie*.

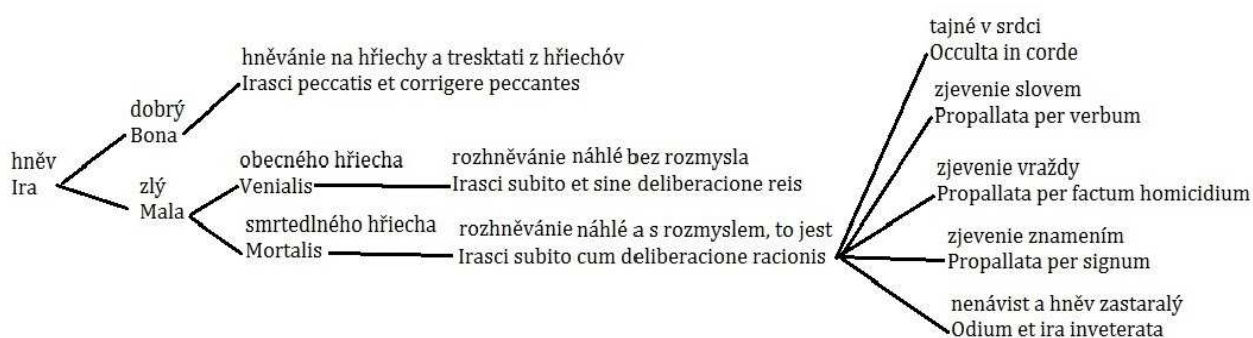
⁷⁸⁵ Srov. TÓTH, 2008, s. 247.

⁷⁸⁶ Je citován pod zkratkou MW gl 68–69, srov. *Opis źródeł Słownika staropolskiego* 2005, s. 112.

Slov NK VII C 4, Iv, *Arrogancia powyschowanye*⁷⁸⁷ Slov Budapest; *Prostitucio kurevstvie* Slov NK I B 12, 154va, Slov NK IV G 29, přední přidešti, Slov NK VII C 4, Iv, *Prostitudo kurewftwye* Slov Budapest). Velkou část lexémů hláskoslovně přizpůsobil polskému jazyku, popř. uvedl odpovídající stejnoakořený polský lexém (např. *Pertinacia zastaranie v zlosti* Slov NK I B 12, 154va, Slov NK IV G 29, přední přidešti, *Pertinacia zaftaranye w flofczi* Slov Budapest; *Torpor lenost* Slov NK I B 12, 154vb, Slov NK IV G 29, přední přidešti, Slov NK VII C 4, Iv, *Torpor lenofcz* Slov Budapest; *Contumelia potupa* Slov NK I B 12, 154va, Slov NK IV G 29, přední přidešti, Slov NK VII C 4, Iv, *Contumelia potopa* Slov Budapest; *Ebetudo hlúpost* Slov NK I B 12, 154vb, Slov NK IV G 29, přední přidešti, Slov NK VII C 4, Iv, *Ebetudo glupofcz* Slov Budapest). Místo některých českých slov doplnil odlišný polský ekvivalent (např. *Fallacia lest* Slov NK IV G 29, přední přidešti, Slov NK VII C 4, Iv, *Fallacia lefcz, potwarz* Slov Budapest; *Ignavia mdloba* Slov NK IV G 29, přední přidešti, Slov NK VII C 4, Iv, *Ignavia witloka* Slov Budapest). Několik latinských názvů zůstalo bez překladu (např. *loquacitas, inobediencia, usura, rapina, rancor, dissolucio*).

3.3.6.7.3 Latinsko-český slovníček smrtelných hříchů ve formě *dispositio*

Latinsko-český slovníček smrtelných hříchů může mít také formu obrazového diagramu. Takové formy je využito pro vícestupňové dělení podle různých kritérií hříchu, které vychází z traktátu *Summa de vitiis* dominikána Guilelma Peralda, sepsaného kolem poloviny 13. století. České překlady jsou většinou nadepisovány nad překládaný latinský výraz či sousloví. Viz obrázek č. 1.

Obrázek č.1: vícestupňové rozdělení hříchu hlavního hříchu *ira*, Slov KapPraž A 59/6, 159v.

Latinsko-české slovníčky ve formě obrazového digramu nacházíme v těchto rukopisech:

- 1) Rkp., Praha, KapPraž, sign. A 73/5, přelom 14. století a 15. století, ff. 319r–320v, Slov KapPraž A 73/5, latinsko-český slovníček smrtelných hříchů ve formě obrazového diagramu.
- 2) Rkp., Praha, KapPraž, sign. A 59/6, začátek 15. století, ff. 159v–161r, Slov KapPraž A 59/6, latinsko-český slovníček smrtelných hříchů ve formě obrazového diagramu.
- 3) Rkp., Praha, KapPraž, sign. A 78/3, 1. polovina 15. století, ff. 255r–256v, Slov KapPraž A 78/3, latinsko-český slovníček smrtelných hříchů ve formě obrazového diagramu.
- 4) Rkp., Praha, KapPraž, sign. E 4, 1. polovina 15. století, ff. 254v–256r, Slov KapPraž E 4, latinsko-český slovníček smrtelných hříchů ve formě obrazového diagramu.
- 5) Rkp., Brno, MKZ, sign. Mk 77, 1. polovina 15. století, ff. 218v–220r, Slov Mk 77, latinsko-český slovníček smrtelných hříchů ve formě obrazového diagramu.
- 6) Rkp., Praha, NK, sign. I G 1, 15. století, ff. 19v–23v, Slov NK I G 1, latinsko-český slovníček smrtelných hříchů ve formě obrazového diagramu.

⁷⁸⁷ Polské glosy transliterujeme.

- 7) Rkp., Olomouc, ZA Opava, pobočka Olomouc, fond Metropolitní kapitula v Olomouci, sign. sign. CO.232, 15. století, ff. 115v–117r, Slov CO 232, latinsko-český slovníček smrtelných hříchů ve formě obrazového diagramu.

3.3.6.7.4 Další latinsko-české slovníčky smrtelných hříchů

Kromě uvedených dvou skupin slovníků jsou doloženy v rukopisech další slovníčky hříchů. Názvy hříchů nacházíme také jako heslová slova rozsáhlých latinsko-českých slovníků a specializovaných slovníčků zvaných *vocabula bona* (např. Slov KapPraž A 59/1). Samostatně pak slovníčky hříchů nacházíme v těchto rukopisech:

- 1) Rkp., Praha, NK, sign. I G 14, 2. polovina 14. století – 1. polovina 15. století, ff. 188v–191r, Slov NK I G 14, několik textů o smrtelných hříších: obrazový slovník s dcerami hříchů s třemi glosami a nadpisem (*Septem criminalia peccata cum suis radicibus seu filiabus* 188v), glosovaný text rozdělení hříchů podle podstaty hříchu (*Hic distinguntur peccata in generali* 189v).
- 2) Rkp., Vídeň, ÖNB, sign. Cod. Ser. n. 2806, 15. století, ff. 2v–3r,⁷⁸⁸ Slov ONB Cod. Ser. n. 2806, slovníček s odlišným rozdělením. Z hlavního hříchu *superbia* plyne sedm hříchů (*soboles seu vicia*): *inanis gloria, invidia, ira, accidia seu tristitia, avaricia, gula, luxuria*, z nichž pocházejí další hříchy. Českými překlady jsou opatřeny tyto hříchy jen částečně, nejvíce ke konci (srov. *Exultacio in adversis proximi plesanie v nesčestí bližnieho; Aflccio in prosperis proximi trápenie v zčestí bližnieho* 2v).
- 3) Rkp., Praha, KNM, sign. XIV E 14, 1469, s. 501–502, Slov XIV E 14, latinsko-český slovníček hříchů, obsahující čtyři až sedm dcer u každého smrtelného hříchu, snad výtah ze slovníčku hříchu podobného SlovUKB.

3.3.6.8 Latinsko-české slovníčky andělských kůrů

Jedním ze specializovaných drobných slovníčků je terminologický slovníček názvů devíti andělských kůrů. Nacházíme jej spíše výjimečně, ani jako součást větších slovníčků nejsou překladová hesla s andělskými chóry tolik běžná jako jiné náboženské a teologické pojmy. Stejně tak není běžné překládání názvů andělských kůrů v náboženské literatuře 15. století. Například Jan Rokycana ve své postile užívá pro anděly názvy přejaté a slova citátová (*všickni světí jinú a jinú písen zpívali, patriarchové jinú, proroci jinú a tak všickni kuorové anjelští: serafínové jinú, cherubínové jinú, dominaciones, principatus, potestates jinú písen, truoni, virtutes, anjelé, archanjelé, každý kuor jinú a jinú piesen zpívali* RokPost II,846n.). Překlady v těchto slovnících se liší od Klaretových českých názvů andělů: *cherubyn spasodav, seraphin bohonoše, | Sunt throni stoleboh,*⁷⁸⁹ *dominacio panstvo, potestas | Sit bohomoc, cnosti virtutes* KlarVokF 340. Také v jiných staročeských památkách tento soubor nenacházíme.

Slovníček máme dochován v těchto exemplářích:

- 1) Rkp., Praha, KapPraž, sign. F 47, 1. polovina 15. století, f. 98v, Slov KapPraž F 47.
- 2) Rkp., Praha, KapPraž, sign. F 47, 1. polovina 15. století, f. 171v, Slov KapPraž F 47.
- 3) Rkp., Schlägl, sign. Cpl. 110, 15. století, f. 1r, Slov Drk 110.
- 4) Rkp., Praha, KapPraž, sign. A 108/2, 15. století, přední příděšť, Slov KapPraž A 108/2.

Text v uvedených slovnících je shodný. Uvádíme podobu v Slov Drk 110 s různocšteními:
[1r] *Seraphini hořící*

⁷⁸⁸ SCHWARZENBERG (1972, s. 361) mylně uvádí rozsah 2r–3r.

⁷⁸⁹ V rkp. *scholeboh*, srov. *Troni stolebuoh* KlarVokK (SlovKlem) 2v.

Cherubini umělí
Throni sedící
*Dominaciones pozdvižení*⁷⁹⁰
*Virtutes divočiní*⁷⁹¹
Potestates mocní
Principatus kniežastva
Archangeli vyšší poslové
Angeli poslové

Pozn.: Seraphini] Seraphyn Slovo KapPraž A 108/2, zadní přideští; Seraphin Slovo KapPraž F 47, 98v, 171v | Cherubini] Cherubyn Slovo KapPraž A 108/2, zadní přideští, Slovo KapPraž F 47, 98v; Cherubin Slovo KapPraž F 47, 171v | pozdvižení] pozdwyzienny Slovo KapPraž A 108/2, zadní přideští | divočiní] dywoczenny Slovo KapPraž A 108/2, zadní přideští | kniežastva] knyiezeczftwa Slovo KapPraž A 108/2, zadní přideští; knyezetftwa Slovo KapPraž F 47, 98v; knyezetftwa Slovo KapPraž F 47, 171v | vyšší poslové] wyffypoflowe Slovo Drk 110, Slovo KapPraž F 47, 98v; wyffye posflowe Slovo KapPraž A 108/2, zadní přideští

3.3.6.9 Slovníček mariánských svátků (Slovo AMB 34/42)

Za latinsko-českým lokálním mamotrektem v rukopisu Archivu města Brna se sign. 34/42 jsou na f. 229v mladší rukou zapsány latinsko-české dvojice názvů mariánských svátků. Celkem je uvedeno devět svátků: 8. prosince Neposkvrněného početí Panny Marie, 8. září Narození Panny Marie, 21. listopadu Zasnoubení Panny Marie v Jeruzalémě, 25. března Zvěstování Panně Marii, 2. července Navštívení Panny Marie, 23. ledna (příp. 18. července) Zasnoubení Panny Marie, 2. února Očišťování Panny Marie (lidově Hromnice), 15. srpna Nanebevzetí Panny Marie, 5. srpna Posvěcení římské basiliky Panny Marie Sněžné.

Marie festa ita exprimuntur – Concepcio Početí – Matky božie

Nativitas Narození
Presentacio Obětování
Annuncciocio Zvěstování
Visitacio Navštívení
Desponsacio Oddávání
Purificacio Hromnic
Assumpcio Na nebe vzetí
Marie Nivis Sněžné

3.3.6.10 Slovníčky právních termínů

O bohatém rozvoji české právní terminologie v 15. století svědčí nejen právnícké knihy překládané z latiny a němčiny do staré češtiny (PrávSas, PrávJihl), ale také drobné slovníčky zaměřující se na tuto oblast. Jsou to zaprvé latinské výkladové slovníčky, někdy i s českými

⁷⁹⁰ StČS interpretuje jako substantivum, srov. „dominaciones pozdwyzzenij KapPraž F 47, 98b (Kůry) panstva (sr. panstvo 6)“ StČS s. v. *povzdvižení*; my se přikláníme k adjektivní interpretaci.

⁷⁹¹ Ojedinělé adj. *divočiní*, které je v rukopisech zapsáno v podobě *Diwoczinný* (Slovo Drk 110, 1r; podobně Slovo KapPraž F 47, 98v) ESSČ interpretuje jako nom. pl. substantiva *divočin*, tj. *divočiní* (s. v.). V kontextu jiných překladů andělských jmen pomocí adjektiv a s oporou o důsledné rukopisné -nn- čteme rukopisný zápis jako nom. pl. adjektiva *divočinny* (slovotvorně srov. *čaročinny* a *velkočinny* ESSČ s. v.).

překlady. Zadruhé to jsou překladové latinsko-české slovníčky bez latinských výkladů a výjimečně máme doložen i český výkladový slovníček.⁷⁹² Soupisy právních termínů najdeme také ve velkých slovnících (MamUKA, SlovKlem aj.) a ve slovníčcích obsahujících výtahy z různých děl (SlovOstřVB). Jsou odrazem rozvité právní praxe, která pro latinské a německé právní termíny vytvářela jejich české ekvivalenty.

Latinsko-české právní slovníčky (překladové i výkladové) jsou zapsány v těchto rukopisech:

- 1) Rkp., Praha, KNM, sign. II F 4, 1470, přední předsádka Ir, Slov KNM II F 4.
- 2) Rkp., Praha, KapPraž, sign. M 136, 1. polovina 15. století, ff. 106v–107r, Slov KapPraž M 136.
- 3) Rkp., Praha, KapPraž, sign. O 56, 1. polovina 15. století, ff. 56v, Slov KapPraž O 56.
- 4) Rkp., Praha, NK, sign. XI F 9, 1431, f. 232v, Slov NK XI F 9.
- 5) Rkp., Praha, KapPraž, sign. K 7, 1. polovina 15. století, f. 131v, Slov KapPraž K 7.
- 6) Rkp., Wien, ÖNB, sign. Cod. 4902, 15. století, f. 136v, Slov ÖNB Cod. 4902.
- 7) Rkp., Wien, ÖNB, sign. Cod. 13388, začátek 16. století (?), zadní a přední přídeští, Slov ÖNB Cod. 13388.

3.3.6.10.1 Muzejní právní slovníček (Slov KNM II F 4)

Rozsáhlejší latinsko-český slovníček právních pojmů je zapsán na přední předsádce rukopisu Knihovny Národního muzea se signaturou II F 4, ve kterém je zapsán rozsáhlý latinsko-německý slovník *Ex quo* s českými překlady (SlovDief) z roku 1470. Právní slovníček má na 50 hesel, především základních právnických termínů jako: *emphitesis purkrecht* („zákup“), *omagium manstvie* („poddanství“), *foedus náprava* („náhrada za lenní službu“), *libertas lhóta* („výsada, osvobození od povinností“), *heres dědic* („dědic“), *ius patronatum podactvie* („patronátní právo“), *principalis peccunia jistina* a další.

3.3.6.10.2 Kapitulní právní slovníčky (Slov KapPraž M 136, Slov KapPraž O 56)

Kapitulní rukopisy se signaturou M 136 a O 56 z 1. poloviny 15. století obsahují kromě latinského výkladového slovníčku s českými glosami také stejný latinsko-český slovníček právních pojmů. Slovníček má blízko k muzejnímu právnímu slovníčku rozsahem a výběrem hesel, oba obsahují na padesát hesel, většinou shodných (jako např. *Summus cancelarius podkomoře* Slov KapPraž O 56, 56v, Slov KNM II F 4, přední předsádka; *Prothoconsul zemský konšel* t.; *Compita dráhy* t.; *Banitum iudicium zahájený súd* t.; *Senior starosta* t.). Liší se v některých českých překladech (*Reysa jízda* Slov KapPraž O 56, 56v, Slov KapPraž M 136, 107rb; *Reiza zájem* Slov KNM II F 4, přední předsádka; *Cum proventibus s užitky vel s nábytky* Slov KapPraž O 56, 56v, Slov KapPraž M 136, 106vb; *Cum proventibus s nábytky* Slov KNM II F 4, přední předsádka) a v heslech navíc proti druhému (např. *Testamentum kšaft*, *Recidiva otava*, *Compromissio*⁷⁹³ *příslibník* Slov KapPraž O 56, 56v; *Emphimasis reflexus rostok*, *Heres dědic*, *Salebra paseka* Slov KNM II F 4, přední předsádka).

3.3.6.10.3 Klementinský právní slovníček (Slov NK XI F 9)

Ke konci latinsko-českého lokálního mamotrektu (MamUKB) je na f. 232v vložen latinsko-český slovníček právních pojmů se čtrnácti hesly:

⁷⁹² Viz kapitola 3.1.9 Latinský výkladový slovníček právní s českými překlady.

⁷⁹³ Zřejmě chybně místo *Compromissor*, srov. *Compromissores příslibující* Slov KNM II F 4, přední předsádka.

[232v] *Wasalli Nápravníci*
Omagiales Manové
Pheodales Purkrehtníci
Emphitecum ius Německé právo
Decretum Ortel
De alto a basso iure Pod najvyšším právem
Sanctitum ius Zahájený súd
Imbrigare Obručiti
Litera quitacionis Otvodný list
Questionarii Žoldnéři
Condicionaliter Zámluvně
Exordium Načecie
Captacio Chvátanie
Arenga Navrženie

Pozn.: najvyšším] nawyffym *rkp.* | Arenga] Areuga *rkp.*

Ač se jedná o krátký slovníček s celkem čtrnácti hesly, obsahuje několik lexikálních zajímavostí. Spojení *otvodný list* za latinské *litera quitacionis* má význam ‚list potvrzující odvedení (vrácení) dluhu‘ a je synonymní ke spojení *odwadný list* (*quitacio od dluhu sprošťenie aneb odwadný*⁷⁹⁴ *list* SlovOstřVB 63) a přejímám *kvitanci* a *kvitbrif*. Stč. *navrženie* ‚náповěď‘, *náznak* v řeči⁷⁹⁵ nabývá v tomto slovníčku terminologické platnosti a získává význam ‚úvodní část právní listiny následující po pozdravu a shrnující její obsah‘.⁷⁹⁶ Ojedinelé je adverbium *zámluvně* ‚podle úmluvy, smlouvy‘ za lat. *condicionaliter*.⁷⁹⁷

3.3.6.10.4 Kapitulní právní slovníček (Slov KapPraž K 7)

Před latinským výkladovým slovníčkem s českými glosami je v kapitulním rukopisu se signaturou K 7 z 1. poloviny 15. století zapsán jinou rukou latinsko-český slovníček, který překládá 11 latinských právních termínů. U jednoho hesla se zde setkáme s výčtem synonym (*zpraviti, vymoci, vyvaditi, vysvoboditi* za lat. *disbrigare*).

[131v] *Contestatum iudicium osazený súd*
Bannitum iudicium zahájený súd
Feodum náprava, inde feodalis
Emphiotesis purkreht
Disbrigator zprávcě
Disbrigare zpraviti, vymoci, vyvaditi, vysvoboditi
Liberare idem, inde libertacio vysvobozenie
Absolucio zpoštěnie
Appelacio ortel
Sentencia súd
Gades mezě

⁷⁹⁴ StčS s. v. *otvodný* čte v *rkp.* mylně *otwodny* místo *odwadny*.

⁷⁹⁵ Srov. StčS s. v. *navrženie*.

⁷⁹⁶ Srov. ESSČ s. v. *arenga* 2.

⁷⁹⁷ Srov. SSL s. v. *condicionaliter*.

Cornastigia zárožné

Emancipatus est alias a servicio liberatus vel emancipatus dicitur filius a patre dimisus

3.3.6.10.5 Vídeňské právní slovníčky (Slov ÖNB Cod. 4902 a Slov ÖNB Cod. 13388)

Na foliu 136v vídeňského rukopisu se signaturou Cod. 4902 se nacházejí latinská teologická *notanda*. Dole jsou připsána dvěma rukama 4 hesla právního charakteru. První ruka zapsala první tři hesla, druhá ruka zapsala pod poslední heslo navíc ještě jedno heslo:

[136v] *Vasalium slúženie z nápravy*

Iudicium banitum, id est contestatum osazený súd, zahájený

Emenda vina

Pena, mulcta pokuta

Na předním i zadním příděští latinského vídeňského rukopisu se signaturou Cod. 13388 z 14. století, který obsahuje *Ius regale monatorum*, je rukou spíše již 16. století zapsán latinsko-český slovníček právních termínů doplněný na předním příděští i o jiné pojmy (*Brachium pažď, musculus myška, Cubitus loket, Teda louč...*). Slovníček začíná na zadním příděští a pokračuje na předním (*Arra Závdavek – Locator Ktož najímá jinému a on mu s toho platí*).

3.3.6.11 Slovníčky měsíců

Názvy měsíců patří k nejstarším doloženým staročeským výrazům ze speciálnější části slovní zásoby, nacházíme je zvláště jako glosy k latinským názvům v kalendářích. K nejstarším patří české glosy před textem v latinském kalendáři z rozhraní 13. a 14. století (MěsD⁷⁹⁸) a jména měsíců připsaná současnou rukou k latinským jménům v kalendářní části na začátku latinského breviáře (MěsB⁷⁹⁹). Z poloviny 14. století pocházejí jména měsíců z kalendáře latinského breviáře svatojiřských jeptišek (MěsC⁸⁰⁰). Pozdější jsou leoninské hexametry o měsících z doby okolo 1400 (MěsE⁸⁰¹).

Dalším zdrojem pojmenování měsíců je kromě latinsko-českých liturgických kalendářů text bible. Ve Starém zákoně se na několika místech setkáváme s názvy hebrejských měsíců: *Et commiserunt exercitus praelium tertiadecima die mensis Adar* Vulg 1 Mach 7,43, *Tehda vojště podjale sta boj tretiehonádcste dne měsiece adar (točíš března)* BiblOl; *Mense primo (cuius vocabulum est Nisan), anno duodecimo regni Assueri, missa est sors* Est 3,7, *Pak měsiece prvního, jehož jest jmě nisan (to jest duben), léta druhéhonádcého krále Asvera vyšla jest smlůva* BiblOl aj., a proto je jejich výklad součástí latinských komentářů a výkladových slovníků k biblí. Také v latinském výkladovém slovníku *Mammothrectus* je mezi jinými výklady zařazen krátký slovníček hebrejských měsíců s jejich latinskými ekvivalenty ([A] *pud Hebreos Nisan dicitur Aprilis et Iar dicitur Maius. Sibani Iunius. Thamusi Iulius. Ab Augustus. Elul September. Thesis October. Maresuan November. Casleu December. Thebeth Ianuarius. Sabach Februarius. Adar Marcius* Mammothrectus 1470, s. 247). Z latinsko-českých mamothrektů je výklad na hebrejské měsíce s latinskými ekvivalenty součástí pouze jediného, a to MamKapQ (*Menses Hebreorum*

⁷⁹⁸ Rkp., Praha, KNM, sign. XVI B 14, rozhraní 13. a 14. století, ff. 1r–6v (StčSZkratky s. 93), vydal FLAJŠHANS, 1922, s. 101.

⁷⁹⁹ Rkp., Praha, NK, sign. VI E 4a, počátek 14. století (StčSZkratky s. 93).

⁸⁰⁰ Rkp., Praha, NK, sign. XIII E 14, polovina 14. století, ff. 7r–11v (StčSZkratky s. 93).

⁸⁰¹ Rkp., Praha, NK, sign. I G 5, okolo 1400, f. 100r (StčSZkratky s. 93), vydal FLAJŠHANS, 1922, s. 101.

76ra). Jiná ruka 15. století dopsala za latinský překlad české ekvivalenty (*duben, březen, červenec, červen, srpen, zářij, říjen, listopad, prosinec, leden, únor, hruden* MamKapQ 76ra).

Výčet latinsko-českých názvů měsíců se objevuje v dalších českých slovnících, např. SlovWies, který čerpá z Klaretova *Bohemáře* (*Ianuarius leden, Februarius únor, Marcus březen, Aprilis duben, Maius máj, Iulius červenec, Iunius červen, Augustus srpen, September zářij, October říjen, November listopad, December prosinec, Embolismus hruden* 1r⁸⁰²).

Slovníčky zaměřené pouze na překlad měsíců jsou doloženy dva:⁸⁰³

1. Rkp., Praha, NK, sign. XI E 6, f. 38v, 14.–15. století, Slov NK XI E 6, hebrejsko-latinsko-český slovníček měsíců.
2. Rkp., Praha, NK, sign. XI D 7, 15. století, f. 73v, MěsA (StčSZkratky s. 93).

3.3.6.11.1 Hebrejsko-latinsko-český slovníček měsíců (Slov NK XI E 6)

Trojazyčný slovníček měsíců je zapsán v klementinském kodexu se signaturou XI E 6, který obsahuje i jiný latinsko-český slovník (MamUKA). Po latinském lapidáři jsou v rukopise zapsány *in continuo* hebrejské názvy měsíců, které jsou nadepsány českými a latinskými ekvivalenty. Hebrejské výrazy jsou napsány velkým písmem (přes 3–4 řádky), české a latinské jsou zaznamenány písmem menším než běžné písmo jinde v rukopisu.⁸⁰⁴ Za slovníčkem následuje latinská poznámka o rozdílu měsíců hebrejských, latinských a českých.

[38v] *Arsan Aprilis duben. Adar Maius máj. Sivan Iunius červen. Thamans Iulius červenec. Av Augustus srpen. Elul September zářij. Tisre October říjen. Marchesvan November listopad. Kislev December prosinec. Teves Ianuarius leden. Švat Februarius únor. Adar Marcus březen. Yadar Embolismus 13. Luna aput Hebreos.*

Pozn.: Av] *na okraji připsáno* af | Tisre] *na okraji připsáno* vel tisrim | Marchesvan] *na okraji připsáno* vel marchisvan | Kislev] *připsáno* vel keslof |

3.3.6.11.2 Latinsko-český slovníček měsíců (MěsA)

Uprostřed různých astronomických a komputistických poznámek v klementinském rukopise se signaturou XI D 7 se nacházejí latinská a česká jména měsíců z 15. století. Celý lexikografický text je zapsán v pěti sloupcích, v prvním sloupci jsou latinské názvy (*Marcus – Embolismus*), v druhém příslušná část cisiojánu, tedy 3–5 počátečních slabik z názvů nejdůležitějších svátků daného měsíce, ve třetím a čtvrtém sloupci jsou číselné údaje označené jako *hore* a *minute*, v pátém sloupci jsou uvedena příslušná česká jména měsíců. Česká slova jsou psána poněkud nepřesným pravopisem: *Brzyefen, Duben, May, Crzwen, Crzwenecz, Srzpey, Rzyen, Zarych, Lyftopad, Profynecz, Leden, Hunor, hruden*.⁸⁰⁵ Slovníček se zřejmě vztahuje k okolnímu latinskému textu.

3.3.6.12 Slovníčky sloves

Tematické slovníky obsahující pouze slovesa lze třídit buď podle slovesného tvaru heslového slova (určitý tvar 1. os. sg., neurčitý tvar v infinitivu), nebo podle tématu (slovesné čeledi, deponentní slovesa). Kromě rozsáhlých slovesných alfabetařů, jako je česká adaptace latinsko-

⁸⁰² Transkribujeme na základě edice in ČERNÝ, 1911, s. 403.

⁸⁰³ Třetímu slovníčku česko-latinskému se věnujeme v kapitole 3.6 České slovníky.

⁸⁰⁴ Transliterovanou edici vydal FLAJŠHANS, 1903, s. 83.

⁸⁰⁵ Vydal HANUŠ, 1871, sv. 2, odd. 3, s. 2.

českého slovníku *Abbreviare* nebo latinsko-českých alfabetař ve slovníku zvaném *Triologus*, se ze staročeského období zachoval latinsko-český slovníček sloves, převážně deponentních.

Z 1. poloviny 15. století pochází latinsko-český slovníček sloves zapsaný v rukopisu Národní knihovny České republiky se signaturou IX E 1 na foliích 220r–221r (SlovUKC).⁸⁰⁶ Obsahuje sémanticky rozřazené skupiny převážně deponentních sloves (*scrutor, rimor, contor, sciscitor...*) a skupiny slovesných čeledí (*puto – amputo, deputo, imputo, computo, reputo*), celkem 138 hesel se 137 českými ekvivalenty.

3.3.6.13 Slovníčky příbuzných (*Vocabularii consanguinitatis et affinitatis*)

Příbuzenství je tématem traktátů a kratších pojednání. Názvy příbuzných jsou podrobně probírány podle pokrevní (*consanguinitas*) a nepokrevní (*affinitas*) příbuznosti. Součástí výkladů bývají tzv. stromy příbuznosti, obrazové diagramy, ve kterých se další generace rozděluje jako větve stromu.

Seznamy pojmenování příbuzných bývají součástí slovníků s obecnou slovní zásobou. Např. do MamUKA na ff. 15rb–15va byl vložen latinský výkladový slovníček latinských příbuzenských názvů, v němž jsou zapsány české překlady spíše výjimečně (např. *nevěsta*) nebo byly dopsány později (např. *vnuk*).

[MamUKA 15rb]

Attavus pater avi

Attava eius uxor

Avus dicitur ab avaro vel ab evo

Awia, awe, matris vel patris mater

Proavus, id est pater avi, unde proavia eius uxor

Abavus proavi pater, abava uxor

Trittavus pater attavi quasi tetravus, id est quartus ab avo, tritava uxor eius

Socrus mater uxoris, ctě, eadem admirum, vel socrus est svěšť

Nurus est mater viri, svekrušě

Uxoris soror svěšť, fratris uxor nevěsta

Nepos quasi natus (vnuk) post filium, id est filius filii, pronepos (pravnuke) id est proprie nepotem vel pene natus a filio

Abnepos quasi longe ab nepote

Atnepos, trinepos, quasi tetranepos, quia post nepotem est quartus in ordine,⁸⁰⁷ post ea dicimus minores.

Pozn.: svekrušě] fwiekrušfie *rkp.*, napsáno mladší rukou | vnuk] nadepsáno mladší rukou | pravnuke] napsáno pod řádkem mladší rukou

Vedle hesel ve větších slovnících se příbuzenské termíny vyskytují samostatně v několika drobných slovníčcích z 15. století:

- 1) *Rkp.*, Praha, NK, sign. I F 22, 15. století, f. 188r, Slov NK I F 22.

⁸⁰⁶ Elektronická edice in *Ediční modul. Vokabulář webový* [online]. Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Citováno dne 27. 9. 2013. Dostupné z WWW: <<http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/edicni/edice/05b2bcfa-494a-4911-ade9-8c628b881d00/plny-text/s-aparatem/folio/221v>>.

⁸⁰⁷ Srov. Isidor ze Sevilly, *Etymologiae* IX,V,30: *Trinepos adnepotis filius, quia post nepotem quartus in ordine est, quasi tetranepos.*

- 2) Rkp., Praha, KapPraž, sign. K 8/2, 1. polovina 15. století, f. 80v, Slov KapPraž K 8/2.
 3) Rkp., Praha, KNM, sign. XIV E 14, 1469, f. 1r, Slov KNM XIV E 14.

3.3.6.13.1 Klementinský slovníček příbuzných (Slov NK I F 22)

Latinský slovníček vykládající příbuzenské termíny a uvádějící jejich české ekvivalenty je zapsán na samostatném posledním foliu 188r klementinského rukopisu se signaturou I F 22 ze 14. a 15. století. Latinsko-český slovníček obsahuje příbuzenské termíny s jejich latinskou definicí, na závěr je vždy uveden český překlad latinského termínu. Některé české překlady nebo jejich části jsou připisovány z nedostatku místa nad nebo pod řádek. Soudobá ruka pak text korigovala: připsala chybějící písmena či dokonce slova jak latinská, tak česká.

[188r]⁸⁰⁸ *Pater patris mei aut matris mee dicitur awus meus děd*
Mater vero matris mee dicitur mihi awa babka
Pater autem awi dicitur preawus praděd
Mater preawa prababka
Pater vero protawi dicitur abawus prapraděd
Mater abawia praprababka
Frater vero patris mei dicitur patruus meus strýc
Soror vero ipsius dicitur amita teta
Frater autem matris mee dicitur awunculus ujec
Soror vero ipsius dicitur matertera tetka
Frater autem awi mei dicitur patruus magnus veliký strýc, prastrýc
Soror vero ipsius dicitur magna amita veliká tetka
Frater autem awe mee dicitur awunculus magnus veliký ujec, praujec
Soror vero ipsius magna matertera veliká tetka, pratetka
Frater autem proawie mee dicitur proawunculus prapraujec
Soror vero ipsius promatertera prapratetka
Filius autem patru mei dicitur frater patruelis strýčenec
Filia vero ipsius soror patruelis et amitina strýčená sestra, tětená sestra
Filius autem sororis mee dicitur sororinus sestřenec
Filius autem fratris mei dicitur consobrinus synovec
Filia vero ipsius consobrina synovkyně
Socrus dicitur mater uxoris mee ctě vel svekruše, socer pater uxoris švagr, test
Et ego a parentibus illorum sum gener deveř et uxor dicitur glos nevěsta
Soror vero uxoris mee dicitur sveka, svěst
Si vero uxor habet virum, tunc illius frater dicitur levir deveř
Et soror viri dicitur levira zelva. Et illius leviri uxor est illi uxori eparia jatruše
Sororis mee maritus dicitur affinis aut sororinus svak
Cuius ego sum levir šíře
Filius filii mei dicitur mihi nepos vnuk
Filia vero ipsius neptis vnuka
Filia nepotis mei dicitur pronepos pravnuke
Filia ipsius neptis dicitur pravnuke
Filius autem pronepotis dicitur abnepos prapravnuke

⁸⁰⁸ Z hlediska nepřesné datace rukopisu do 15. století přepisujeme jotaci v krátkých slabikách pouze tam, kde je v rukopise naznačena.

Filia vero ipsius dicitur abneptis prapranuka

Pozn.: praděd] pradioid *rkp.* | Soror vero ipsius] *nad řádkem soudobou rukou připsáno* matris mee | sororinus] *škrtnuto* vel Consobrinus Synowecz | synovec] *soudobou rukou připsáno* aut bratran | synovkyně] *soudobou rukou připsáno* bratrana | deveř] dewierz *rkp.* | zelva] zeliwa *rkp.* | prapranuka] p(ra)pranuka *rkp.*, *soudobou rukou nadeptsáno w*

3.3.6.13.2 Muzejní a kaptulní slovníčky příbuzných (Slov KNM XIV E 14 a Slov KapPraž K 8/2)

Ze stejné předlohy jako Slov NK I F 22 čerpal zřejmě i latinsko-český slovníček z muzejního rukopisu se signaturou XIV E 14. Slovníček je v rukopisu z roku 1469 zapsán na první straně (f. 1r) a obsahuje na 70 hesel příbuzenských termínů a slov ze sémantického okruhu člověk, rodina a rození (*Avus děd* 1a – *Vulgus lidstvo* 1b). Latinské výklady jsou zde většinou vypouštěny, zůstávají u méně obvyklých pojmenování, např. *Levira, mea soror viri vel uxori mee zelva* (*zewla rkp.*) Slov KNM XIV E 14, 1rb. Stejně jako v Slov NK I F 22, jsou i v tomto slovníčku uváděny u některých termínů jejich synonyma, např. *veliká tetka* a *pratetka* ‚pokrevní prateta, sestra babičky‘ za lat. *magna matertera* (Slov KNM XIV E 14, 1ra, Slov NK I F 22, 188r) a *veliký ujec* a *praujec* ‚strýc rodiče ze strany jeho matky, bratr babičky‘ za lat. *magna matertera* (Slov KNM XIV E 14, 1ra, Slov NK I F 22, 188r).⁸⁰⁹

S muzejním slovníčkem příbuzných se téměř (až na převrácené pořadí některých hesel) shoduje latinsko-český slovníček z kapitulního rukopisu se signaturou K 8/2 z 1. poloviny 15. století. Slovníček ve dvou sloupcích na f. 80v se skládá pouze z latinského heslového slova a jeho českého ekvivalentu, latinské výklady jsou připsány na okrajích drobnějším písmem (např. *Socer test*, vlevo na okraji připsáno *pater uxoris*).

3.3.6.14 Lékařské a astronomické slovníčky

Klaretovo počestění názvů planet, které obíhají Zemi ve svých určených nebeských sférách, z *Vokabuláře* a *Glosáře* (KlarVokF 293–294, KlarGlosA 39–43), se v české odborné literatuře na rozdíl od jiných Klaretových termínů pevně uchytilo. S latinsko-českými slovníčky planet se setkáme jak v lékařských a astronomických textech (*Hvězdářství krále Jana*), tak i samostatně. Samostatně jsou slovníčky planet dochovány v těchto rukopisech:

- 1) Rkp., Praha, NK, sign. XI E 5, 1464, f. 38r, Slov NK XI E 5.
- 2) Rkp., Praha, NK, sign. V H 26, 15. století, 80v, Slov NK V H 26.
- 3) Rkp., Praha, KNM, sign. XIV E 14, 1469, s. 502, Slov KNM XIV E 14.

Kromě slovníčků planet je doložen stručný výtah z Klaretova astronomického názvosloví a drobný lékařský slovníček:

- 4) Rkp., Praha, KapPraž, sign. K 24, počátek 15. století, zadní přideštiny, Slov KapPraž K 24.

3.3.6.14.1 Drobné lékařské slovníčky v klementinském rukopise (Slov NK XI E 5)

Lékařský sborník pražské Národní knihovny se signaturou XI E 5 pochází z 60. let 15. století. Za koncem lékařského pojednání o moči (srov. explicit: *Et in hoc terminantur regule continentes quasi totam artem de ipsa urina, collecte a reverendo Magistro Wichwldo Doctore in medicina circa librum Egidii de urinis. Scriptum per Laurencium de Rokyczana anno 1464 Conversione S.*

⁸⁰⁹ Srov. StČS s. v. *pratetka*, *praujec*.

Pauli etc. 38r) je stejnou rukou Vavřince z Rokycan zapsán ve dvou sloupcích krátký latinsko-český slovníček. Celkem 12 hesel má jako sborník lékařské zaměření: obsahuje nejprve sedm názvů planet, majících vliv na lidskou povahu, pak čtyři názvy lidského rozložení podle humerální teorie a nakonec jeden název léčivé rostliny.⁸¹⁰

[38ra]

Saturnus Hladolet

Iupiter Králemoc

Mars Smrtonoš

Sol Slunce

Venus Ctitel

Mercurius Dobropán

Luna Měsiec

[38rb]

Sanguineus horkovlhký

Flegmaticus studenovlhký

Colericus horkosuchý

Melancolicus studenosuchý

Fabunella vel fabana vel Fabinella potočník

Pozn.:

horkovlhký] hokowlhky *rkp.* | horkosuchý] horkofulhy *rkp.*

3.3.6.14.2 Latinsko-český slovníček planet

Klaretovy latinsko-české názvy planet jsou připsány na okraji Aratova spisu *Actus apostolorum* z klementinského rukopisu z 15. století se signaturou V H 26 na f. 80v: *Saturnus Hladolet*, *Iupiter Králemoc*, *Mars Smrtonoš*, *Sol Slunce*, *Venus Ctitel*, *Mercurius Dobropán*, *Luna Měsiec*.

3.3.6.14.3 Muzejní latinsko-český slovníček planet (Slov KNM XIV E 14)

Krátký latinsko-český slovníček planet je zapsán na konci (s. 502) za dvěma slovníky v muzejním rukopise se signaturou XIV E 14, který pochází z třeboňského kláštera a který byl sepsán v roce 1467. Obsahuje jen pět hesel a ve dvou z nich přináší originální český ekvivalent. Substantivum *Královec* za lat. *Iupiter* je inovací Klaretova termínu *Králemoc* (KlarVok 293, KlarGlos 41), ať už záměrnou, nebo nezáměrnou, způsobenou chybným čtením. Slovo tvorně stejně utvořené hapax legomenon *Bojovec* za lat. *Mars* nahradilo původní termín *Smrtonoš* (KlarVok 293, KlarGlos 41). Druhý český ekvivalent *Lahoduch* za lat. *Saturnus* je převzat z pojmenování pro mírný západní vítr (*Favonius Lahoduch* KlarVok 320).

[502]

Saturnus Hladolet vel Lahoduch

Iupiter Královec

Venus Ctitel

Mercurius Dobropán

Mars Bojovec

⁸¹⁰ StČS cituje hesla ze slovníčku pod zkratkou Rostl UK XI E 5 (srov. StČS s. v. *potočník*).

3.3.6.14.4 Kapitulní výtah astronomických termínů (Slov KapPraž K 24)

Velmi krátkým výtahem z Klaretova slovníku je text zapsaný na zadním přideščí pražského kapitulního rukopisu se signaturou K 24, podle písma (gotická minuskula) snad z počátku 15. století. Jedná se o přideščí popsané starším, vybledlým a již téměř nečitelným textem, místo něhož je zde náčrtek astronomické tabulky a výtah z oddílu astronomických termínů z KlarVok, celkem 21 latinsko-českých hesel, některá z nich jsou však špatně čitelná.

3.3.7 Další nezařazené latinsko-české slovníčky

Následující slovníčky jsou jednoduché lexikografické texty neznámého původu a různorodého obsahu. Jedná se zřejmě o výpisky českých glos k latinským textům, či *ad hoc* utvořené latinsko-české dvojice.

- 1) Rkp., Praha, NK, sign. IV A 7, přelom 14. a 15. století, přední předsádka SloVUKE (StčZkratky s. 108), latinsko-český slovníček.⁸¹¹
- 2) Rkp., Olomouc, ZA Opava, pobočka Olomouc, fond Metropolitní kapitula v Olomouci, sign. CO.154, kolem 1400, ⁸¹² přední předsádka Ir, latinsko-český „slovníček ctností a hříchů“⁸¹³ (*Simulacio pokniřovanie, Modestia skrovnost, Lascivia zdráženie* aj.) a dalších výrazů (*Ambiciosa žádostná chvály neb chlubná, Perniciosa škodlivá, Preda kořist* aj.).
- 3) Rkp., Praha, KNM, sign. XII D 1, 15. století, zadní přideščí, SloV XII D 1, několik latinsko-českých dvojic psaných různými rukama 15. století (*Antonomastice osobně, Fiton čarodějník, Obiectum otpornost, Subiectum bytedlnost* aj.).
- 4) Rkp., Vídeň, ÖNB, sign. 4495, 1. polovina 15. století, přední předsádka Ir, SloV ÖNB 4495, latinský slovníček s několika českými glosami (*Tabernacula stavenie, Exarderet zapálí se, Retrorsum zpět, Affliccio núž, Euge blazě* aj.).
- 5) Rkp., Schlägl, Stiftsbibliothek, sign. Cpl. 111, 1. polovina 15. století, f. 258v, SloV Drk 111, krátký latinsko-německý slovníček zapsaný na horním okraji jinak prázdného folia obsahuje i čtyři české překlady: *Auster poledník. Aquilo pólnocník. Affricus západník. Possidere vládnúti.*
- 6) Rkp., Praha, KapPraž, sign. F 47, 1. polovina 15. století, f. 171v, SloV KapPraž F 47, latinsko-český slovníček různých pojmenování pro skupinu lidí.
[171v] *Moringen šlak*
Murion hluk
Cuneus romějě
Chorus řěmo
Phalangen řisko
Turma pluk
Agmen rota
Caterva val
Turba zástup

⁸¹¹ V paleografické edici slovník vydal FLAJŠHANS (1922, s. 100n.). Jeho čtení „Veneficia trawenye z mylofti aneb otmylofty totyff k oftudye“ opravujeme na „Veneficia trawenye k mylofti aneb otmylofty totyff k oftudye“, tj. *Veneficia trávenie k milosti aneb ot milosti, totíš k ostudě*. Popisuje se zde užívání kouzelných nápojů, které mají buď způsobit lásku, nebo naopak jí člověka zbavit. V StčS bývají (např. s. v. *návěstný*) chybně jako SloVUKE značeny i české glosy z latinského výkladu čtvrtého smyslu Písma svatého, který je zapsán jinou rukou na předním přideščí.

⁸¹² Srov. zápisek na stejném foliu: *Explicit Iacobinus anno domini 1395* (PATERA, 1912, s. 182).

⁸¹³ FLAJŠHANS, 1926, s. XIX.

- 7) Rkp., Praha, NK, sign. XI E 7, 1. polovina 15. století, f. 52v, Slov NK XI E 7, drobný latinsko-český slovníček:
Pretactus, prefixtus dřeveřečený
Dilacio prodlení
Affinitas přívuznost
In affatu v přímlovách
Insignis šlechtily
Pollicia zpráva
Iminere navrci
Efficaciter statečně
Ob salmutam pro nerovenství
Precipicio strčením etc.
Dissencio hádka

Pozn.: přívuznost] przewyżnoft *rkp.* | ob salmutam] *StčS* s. v. nerovenství *emenduje* na ob aemulationem | Dissencio hádka] *připsáno pod text jinou rukou*

- 8) Rkp., Vídeň, ÖNB, sign. Cod. 4546, 15. století, f. 243v, Slov ÖNB Cod. 4546, na konci českého textu je připsána čtveřice latinsko-českých hesel: *Sesionatus usedlý. Discalciator zúvač. Res publica obecné dobré. Fatum osudek.*
- 9) Rkp., Praha, NK, sign. XI E 6, 15. století, ff. 92v–93v, Slov NK XI E 6, seznam latinsko-českých glos z náboženského textu (též výčet částí svátečního oděvu: *Torques halže, Monilia zápony, Armille záramnice, Perichelides prémy, Murenule frýžky, Olfactoria pižmová jablččka, Mutatoria rozličnosti rúcha, Palliola tancmantlíky {taczmantlyky rkp.}, Gemmas náčelky, Syndones loktušky, Wittas povíječky, Teristra hedvábníčky, Pro fascia prsník*).
- 10) Rkp., Praha, NK, sign. XI C 4, 15. století, přední předsádka Ir, Slov NK XI C 4, čtyři latinsko-české dvojice (*Gena jahódka, Scapula plece, Maxilla líce, Erupna bieda*).
- 11) Rkp., Praha, NK, sign. VIII D 18, 15. století, f. 128va, Slov NK VIII D 18, latinsko-český slovníček na posledním listu rukopisu s latinskými kázáními. Na foliu je zapsán též latinsko-český slovníček čtverého způsobu výkladu smyslu Písma a dvakrát tu je zapsána dvojice *Persecutor násilník*.
[128va] Filtrum plst
Faretra tůl
Assardia šantroky
Area měščišče
Echo, resonancia
Minera ruda
Popismata pomyje
Enchicorion lékařská lžička

Pozn.: měščišče] *Myeffczycze rkp.* | Echo] *Ac Echo rkp.* | lžička] *lfliczka rkp., SSL* s. v. *enchytorion* čte *Issuzka*

- 12) Rkp., Praha, KapPraž, sign. B 63, 15. století, f. 502r, Slov KapPraž B 63, stručný latinsko-český slovníček, který plynule přechází v latinské poznámky (*Pusilanimis strašlivý,*

- strašný 502r*), na spodním okraji následujícího folia je uvedeno ještě jedno heslo (*Quanti precii kteréj ceny 502v*).
- 13) Rkp., Brno, AMB, fond Svatojakubská knihovna, sign. 35/43, 15. století, přední přideščí, Slov AMB 35/43, latinské výpisky z *Malogranata*, které přecházejí nejprve do výkladového latinského a následně do překladového latinsko-českého slovníčku.
 - 14) Rkp., Vídeň, ÖNB, sign. Cod. 4314, 15. století, f. 88r, Slov ÖNB 4314, latinsko-český slovníček hříšníků (*In novissimis diebus instabunt tempora periculosa et erunt homines semetipsos amantes: cupidi lakomí, elati pozdvižení, superbi zpupní, pyšní, blasphemii rúhaví* apod.).
 - 15) Rkp., Ostřihom, Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár, sign. Ms. II 8, 2. polovina 15. století, s. 153–155, Slov Ostřihom Ms. II 8, „lat.-čes. nebo lat.-lat. glosy k různým nebiblickým textům“.⁸¹⁴
 - 16) Rkp., Třeboň, SOA Třeboň, sign. A 4, 2. polovina 15. století, f. 139r, Slov Třeboň A 4, latinsko-český slovníček o pěti heslech (*Echus ozývanie. Gramaria bidlo. Forulus jehelník. Velbudrum topořišče. Pretexta tkanice*) napsaný na horním okraji folia.
 - 17) Rkp., Třeboň, SOA Třeboň, sign. A 7, 2. polovina 15. století, f. 167v, Slov Třeboň A 7, krátký latinsko-český slovníček o čtyřech heslových odstavcích (*Radix kořen. Herba byl. Arthemesia černobýl. Arthemesia dicio greca, latine autem dicitur matertera maior černobýl. Sed matertira per se řimbaba*) se nachází uprostřed latinských lékařských poznámek.
 - 18) Rkp., Třeboň, SOA Třeboň, sign. A 7, 2. polovina 15. století, f. 226v, Slov Třeboň A 7, krátký latinsko-český slovníček (*Prodigia zázračná. Sanxit ustavil jest. Anxit usiluje. Habitaciones příbytcí*) je zapsán na konci latinského výkladového slovníčku.
 - 19) Rkp., Třeboň, SOA Třeboň, sign. A 7, 2. polovina 15. století, f. 276r, Slov Třeboň A 7,⁸¹⁵ latinsko-český slovníček o třinácti heslech.
[276r] *Rethorica mluvochrása. Liberi šlechtici. Ingenuus ušlechtilý. Siccarius morděj. Comendor opravník. Comites hrabie. Barones korúhevní páni. Procere vládky. Cliens úkleje. Satrapa podkonie. Satelites komorník. Vilicus vladař. Ether podnebie.*
 - 20) Rkp., Praha, KapPraž, sign. F 44/1, konec 15. století, přední předsádka Ir, Slov KapPraž F 44/1, latinsko-český slovníček názvů částí lidského těla o sedmi heslech.
[přední předsádka Ir] *Nates stehna*
Tibia lýtky
Caxa bedra
Crura hnáty
Cephalica hlavnie žíla
Zaphena panenská žíla
Salvatelle všecy žíly kromě malého prstka
 - 21) Rkp., Budyšín, Státní knihovna v Budyšině, přelom 15. a 16. století, f. 2v, Slov Budyš 8° 8, v teologickém sborníku je zapsán nepatrný latinsko-český slovníček čítající šest heslových dvojic: *Deus buoh, Deitas bostvie, Angnus beran, Owis ovce, Fornax kamna, Almaria almara*.⁸¹⁶

⁸¹⁴ RYBA, 1951, s. 123.

⁸¹⁵ WEBER (1958, s. 89) spojuje s předcházejícím slovníkem SlovTřeb (ff. 267v–274v).

⁸¹⁶ Za upozornění na slovníček děkuji kolegovi Michalu Dragounovi.

- 22) Rkp., Vídeň, ÖNB, sign. 4272, 16. století,⁸¹⁷ ff. 80r–85r, SlovRok (StčSZkratky s. 108), latinsko-český slovníček připisovaný Janu Rokycanovi: *Vocabula (?) post magistrum Rokycanum pie memorie* 80r, snad výtah „z nějakého pojednání náboženského (snad these Řehořovy)“.⁸¹⁸
- 23) Rkp., Vídeň, ÖNB, sign. 4272, 16. století, 85v–88v, SlovRok (StčSZkratky s. 108), latinsko-český synonymář psaný rukou kněze Václava Rosy.⁸¹⁹ Heslový odstavec se skládá z tří až šestnácti latinských synonym s jedním až třemi českými ekvivalenty (*Archa, techá, Cista, scrinia, capsá, capsula, capsella, pera škríně neb truhla* 85va – *Basis, sustinentum, colomen, columpna, statua sloup* 88vb). Podle přípisu na dolním okraji f. 86r je datován do roku 1526 (...*Anno 1526...*). Doprostřed slovníku synonym je vložen věcný slovníček součástí vozu (*Reda vuoz, Epiredia náprava vozní, Radius špice, Cautus loukot...* 86va).

3.3.8 Nedokončené latinsko-české slovníky

Do této kapitoly jsme zařadili slovníčky nedokončené, v zárodku lexikografického díla.

- 1) Rkp., Olomouc, ZA Opava, pobočka Olomouc, fond Metropolitní kapitula v Olomouci, sign. CO.53, 15. století, přední a zadní přidešti, Slov CO 53.
- 2) Rkp., Praha, KapPraž, sign. M 118/1, 1449, f. 368r, Slov KapPraž M 118/1.
- 3) Rkp., Praha, NK, sign. VIII H 34, 2. polovina 15. století, ff. 127rb–133ra, Rostl NK VIII H 34.
- 4) Rkp., Brno, AMB, fond Svatojakubská knihovna, sign. 87/107, 15. století, přední přidešti, Slov AMB 87/107.
- 5) Rkp., Vídeň, ÖNB, sign. 4272, 16. století, ff. 89v–95r, SlovRok (StčSZkratky s. 108).

Na předním a zadním přidešti rukopisu olomoucké kapituly se signaturou CO.53 se nachází zlomek plánovaného slovníku. Písař zde měl v plánu napsat abecedně řazený slovník, avšak jeho práce zůstala rozdělena v počátcích jen s několika hesly. Písař rozvrhl místo na předním přidešti pro hesla s náslovním *A–B*, na zadním *N–V*, tj. iniciálou naznačil, kde začnou hesla od daného písemene, a zapsal jen několik hesel:

[přední přidešti]

Arbitratur sobil

Arbitrari sobiti, domnívati

Angaria přinucení

[zadní přidešti]

Nausea ošklivost

Negociator těžieř

Possediit osobil

Synagoga zbor

Temericus

Unkumare hrabati

Pozn.: sobil] fabyl *rkp.* | Temericus] český ekvivalent porušen: ...ffye...czny

⁸¹⁷ „konec 15. stol.“ – StčSZkratky s. 108.

⁸¹⁸ MENČÍK, 1880, s. 5.

⁸¹⁹ Srov. SCHWARZENBERG, 1972, s. 53.

Na posledním foliu 369r kapitulního rukopisu M 118/1 z roku 1449 se nachází část latinsko-českého alfabetaře v počáteční fázi. Po pravé straně jsou zapsána velká písmena P, Q, R, S a nalevo jsou uvedena pouze dvě hesla *Pallum*, *palli*, *secunde declinacionis*, *neutrius generis plaňka* a *Sauciare raniti*.

V klementinském rukopise se signaturou VIII H 34 z 2. poloviny 15. století se nachází kromě latinsko-německého slovníku *Synonima apotecariorum* s českými glosami také nedokončený latinsko-český rostlinář. Ruka, která připisovala české názvy k německým překladům v *Synonima apotecariorum*, je snad tatáž ruka, která připisovala latinsko-česká hesla do pokusu o latinský botanický slovník, který následuje za textem *Synonima apotecariorum* a který zůstal nedopsán (ff. 127rb–133ra). Vzhledem k plánovanému rozsahu bylo do rukopisu zapsáno jen nepatrné množství hesel. Do zbývajících prázdných míst byly tu a tam zapisovány jiné latinské texty, od f. 132va pak soustavně a pozůstatkem plánovaného slovníku zůstala písmena abecedy nadepsaná nad sloupci. Na ff. 127r a 128r připisovala latinsko-česká hesla mladší ruka, která možná zapsala také hesla na prvním foliu rukopisu (ff. 1r–1v), kde je krátký latinsko-český rostlinář psaný mladší rukou po roce 1500. První, snad ještě staročeská ruka napsala na f. 128r 35 hesel s náslovím A- a 23 hesel s náslovím B-. Na následujících foliích jsou již hesla ojediněle. Mezi nimi najdeme doklady na jinde nedoložené lexikální jednotky. Stč. *žírek* (*Panicum*, *id est surgum žírek* 131rb; *Surgum*, *id est panicum žírek* 132ra) pravděpodobně souvisí s adj. *žirný* 'úrodný, bohatý, výživný' a subst. *žíren* 'úroda, bohatství, hojnost' a snad označuje obilninu proso, která je charakteristická bohatým klasem.⁸²⁰ V jiných stč. památkách není tato podoba zachycena, jen v jediném latinsko-českém rostlináři je doloženo za lat. *panicus* slovo *žitek* (RostlStrah 83b), které mohlo být motivováno či jen ovlivněno slovy *žito*, *žítí* či *žvátí*.⁸²¹

V zárodku zůstal i česko-německý slovníček příbuzenských jmen. Na předním přidešti⁸²² brněnského rukopisu pocházejícího z knihovny při kostele svatého Jakuba v Brně se signaturou 87/107 se nacházejí latinsko-německo-české poznámky o jménech příbuzných. Jsou psány dvěma rukama 15. století. Jedná se o zárodek česko-německého slovníčku, pod latinsko-německými hesly (*Uxor fratris dicitur gesway* aj.) se nacházejí dva sloupce, v levém je pod sebou vypsáno 25 německých názvů příbuzných (např. *uren*, *en*, *phater*, *muther*, *obneff*, *obnyphyl*, *urneff*, *neff*, *nyphyl*), v pravém sloupci je pouze sedm českých slov (*deveř*, *ujec*, *strýc*, *šúr*, *strýna*, *tetka*, *zelvica*), mezi sloupci je ponecháno místo. Česká a německá slova si ve sloupcích vzájemně neodpovídají. Text zůstal nedokončen, není ani jasné, zda se vůbec mělo jednat o česko-německý slovníček příbuzenských názvů. České výrazy byly napsány vzhledem k pravopisu německým písařem, usuzujeme tak podle neobvyklých spřežek (*ujec* Vygecz, *šúr* Schurz, *tetka* Techka) a nejistotě v psaní bilabiálních fonémů /b/ a /v/ (*deveř* debwerz).

Za Rokycanovým slovníkem synonym ve vídeňském rukopisu se signaturou Cod. 4272 z konce 15. století měl být na ff. 89v–95r zapsán latinsko-český abecední rostlinář a pro tento účel byly na folia rozvrženě napsány iniciály A, B, C, D, E, F, G, H, I, L, M, N, O, P, Q, R, S, T, Z. Hesel od daných počátečních písmen však bylo do slovníku zapsáno málo⁸²³ a stránky zůstaly většinou prázdné (91r, 91v, 92v, 93v, 94v) nebo byly zaplněny přípisky nejružnějšího charakteru, zvl. recepty na léky.

⁸²⁰ Srov. synonymní lat. název *milium* a výklad u Isidora *Centenum appellatum eo quod in plerisque locis iactus seminis eius in incrementum frugis centesimum renascatur. Hinc et milium a multitudine fructus vocatum. Panicum dictum quod multis in regionibus ex eo panis vice homines sustententur, quasi panivicium* (Isidor ze Sevilly, *Etymologiae* XVII,3,12–13).

⁸²¹ Srov. ESSČ s. v. *žitek*.

⁸²² Podle PETRA, 2007, s. 301, je slovníček zapsán i na zadním přidešti, zde je však jen rejstřík.

⁸²³ Ukázku hesel vydal MENČÍK, 1880, s. 5.

3.4 Vícejazyčné slovníky

Kromě vícejazyčných lexikografických děl vzniklých glosováním dvojjazyčného slovníku jazykem třetím (např. Slovdief, Slovcath) se v 15. století objevuje několik slovníků, které vznikají od počátku jako vícejazyčné. K latinskému heslovému slovu uvádějí v samostatných sloupcích jeho ekvivalenty v několika jazycích: češtině, němčině, ojediněle i v italštině. Tyto rukopisy mají zároveň reprezentativní funkci, jsou totiž určeny pro vysoce postavené osoby. Vznikají s didaktickým účelem: mají sloužit jako učebnice cizích jazyků. Dva trojjazyčné slovníky, latinsko-německo-český slovník Jana Holubáře a slovník *Triologus*, jsou psány pro prince panovnického rodu Habsburků, kteří mají vládnout kromě latinského jazyka také národními jazyky ve své říši.⁸²⁴ Jedinečný čtyřjazyčný slovník vznikl úpravou dvojjazyčné konverzační příručky pro obchodníky a měl snad také sloužit k výuce cizích jazyků.

3.4.1 Slovník Holubářův pro Ladislava Pohrobka (SlovHol)

Trojjazyčný slovník, jehož autorem je Jan Holubář, český učitel, tělesný strážce i velitel žoldnéřů, byl určen jako jazyková učebnice pro českého prince Ladislava Pohrobka. Je dochován ve dvou rukopisech:

- 1) Rkp., Řím, Bibliotheca Apostolica Vaticana, sign. Cod. Pal. Lat. 1787, 60. léta 15. století, ff. 4r–65v, SlovHolA (StčSZkratky s. 107).
- 2) Rkp., Vídeň, ÖNB, Cod. 2945, 2. polovina 15. století, ff. 1r–47r, SlovHolB.

První z rukopisů latinsko-německo-českého slovníku je uložen ve vatikánské knihovně pod signaturou Cod. Pal. Lat. 1787.⁸²⁵ Objevil jej Isidor Theodor Zahradník a zpřístupnil jej v edici *Slovník latinsko-německo-český pro Ladislava Pohrobka* (1904). Jedná se o reprezentativní iluminovaný rukopis.⁸²⁶ Autor SlovHol je zde vyobrazen na f. 3r (*Iohannes Holubarz, informator serenissimi principis regis Ladislai*⁸²⁷) a na dalším foliu 3v je vyobrazen Ladislav Pohrobek na trůně v korunovačním ornátu. Druhý, později objevený rukopis je uložen v Rakouské národní knihovně ve Vídni pod signaturou Cod. 2945. Jde o „opis s četnými bavorskými prvky, který obsahuje abecedně řazenou hlavní část uvedeného slovníku“.⁸²⁸ Opis slovníku „byl patrně pořízen v roce 1467 pro pozdějšího císaře Maxmiliána I.“⁸²⁹ Oba rukopisy vydal v moderní edici Oskar Pausch (2004).

Holubářův slovník se skládá z obsáhlejšího alfabetaře (*Angelus Engil Anděl* 4r – *Uxor husvraue Žena* SlovHolA 51r) a kratšího nomenklátoru (*Deus Got Buoh* 51r – *Testiculi Chuoden Muodě* SlovHolA 65v), dohromady čítá 2439 hesel.⁸³⁰ Jedná se o samostatné dílo a není dosud

⁸²⁴ Ke studiu latiny, němčiny, češtiny a maďarštiny Ladislava Pohrobka vybízel i tehdejší tajemník císařského dvora Aeneas Sylvius Piccolomini, pozdější papež Pius II., ve spisu *De liberorum educatione* z roku 1450, srov. ZAHRADNÍK, 1904, s. 1nn.; PAUSCH, 2004, s. 12n.

⁸²⁵ Do vatikánské knihovny se slovník dostal roku 1623 z heidelbergské knihovny Palatina, kterou založil roku 1543 falcký kurfiřt falckrabí Ottheinrich, jenž do ní shromáždil velké množství rukopisů, zvláště těch, které patřili jeho předkům.

⁸²⁶ *Biblioteca Apostolica Vaticana* [online]. Citováno dne 25. 9. 2013. Dostupné z WWW: <http://digi.vatlib.it/view/bav_pal_lat_1787>.

⁸²⁷ Srov. odlišné čtení in PAUSCH, 2004, s. 27: „Johan(m)es holubarz informator sere(nissi)mi principis Vladislai“.

⁸²⁸ PAUSCH, 2004, s. 82.

⁸²⁹ PAUSCH, 2004, s. 82.

⁸³⁰ Srov. ZAHRADNÍK, 1904, s. 17.

známa jeho přímá předloha.⁸³¹ Srovnání SloHol s Klaretovými slovníky vykazuje jen minimální podobnosti.⁸³² Co se týče slovní zásoby, důraz v SloHol, stejně jako později v slovníku zvaném *Triologus*, se klade na běžné situace a každodenní komunikaci, kterou by měl princ ovládnout v daném domácím jazyce.⁸³³

3.4.2 Latinsko-německo-český slovník zvaný *Trialog* (SlovTrial)

Císař Maxmilián I. (1459–1519), který v dětství pravděpodobně studoval opis Holubářova trojjazyčného slovníku (SlovHolB), zařadil v dospělosti do své knihovny trojjazyčný slovník *Triologus bonus ac utilis* (f. 47r) z roku 1489.⁸³⁴ Latinsko-německo-český slovník je zapsán ve vídeňském rukopise se signaturou Cod. 2868 na ff. 1r–47v a skládá se z nomenklátoru a slovesného alfabetaře. Obsáhlý *Trialog*⁸³⁵ je podle Oskara Pausche, který jej vydal v paleografické edici (2004), „výtahem z latinsko-českého slovníku *Glossarius* Bartoloměje Klareta z Chlumce. Později byl dodatečně připojen sloupec v němčině.“⁸³⁶ Naproti tomu Bedřiška Wižďálková předpokládá, že patrně vznikl „na základě nějakého latinsko-německého slovníku, jehož slovní poklad do jisté míry odpovídal koncepci Klaretově“⁸³⁷ a české ekvivalenty byly dodány později. Kompilátorem slovníku byl Němec z jazykového bavorsko-rakouského prostředí znalý v jisté míře češtiny,⁸³⁸ ale písař zřejmě nebyl mocen českého jazyka, jak je zřejmé z četných opisovačských chyb, které též nacházíme v latinské a německé části.

Nomenklátor je rozvržen do 45 oddílů v tematické posloupnosti „Bůh – povětrí – země – církev – umění, světská povolání a řemesla – rostliny – člověk – voda – zvířata“.⁸³⁹ Slovník sloves obsahuje na 500 hesel v 1. osobě sg. ind. prez. v abecedním pořádku.

3.4.3 Vatikánský latinsko-italsko-česko-německý slovník (SlovVat)

Středověký bohemikální čtyřjazyčný slovník z druhé poloviny 15. století je zapsán v kodexu Vatikánské knihovny se signaturou Cod. Pal. Lat. 1789. Jedná se o latinsko-italsko-česko-německý slovník, který byl do 70. let 20. století odborné veřejnosti téměř neznámý. Až roku 1984 byl zpřístupněn v edici Jitky Křesálkové *Il Vocabolario Quadrilingue Latino – Veneto – Ceco – Tedesco* (Cod. Pal. Lat. 1789), která v krátké studii *Na okraj českých slovníků z XV. a XVI. století* (1997) popsala jedinečné místo tohoto slovníku v evropské lexikografii. Oproti tradičním slovníkům typu latina-domácí jazyk, který byl v zásadě určen ke studiu latinsky psané literatury, patří tento čtyřjazyčný slovník k rodině italsko-německých konverzačních příruček určených pro obchodníky přicházející ze střední Evropy do Itálie, hlavně do Benátek.⁸⁴⁰ Konverzační příručka měla sloužit pro snadnější orientaci a komunikaci v cizím prostředí, a proto je rozdělena do 37 tematických oddílů o společnosti, náboženství, řemeslech, přírodě, zařízení domu, oblečení, systému vah a měr, příbuzenských termínech apod. Čtyřjazyčný slovník

⁸³¹ Srov. FLAJŠHANS, 1926, s. XXX; PAUSCH, 2002, s. 23.

⁸³² Srov. ZAHRAVNÍK, 1904, s. 19; FLAJŠHANS, 1926, s. XXX; SPÁČILOVÁ, 2006, s. 129.

⁸³³ Srov. PAUSCH, 2004, s. 83. K jazyku SloHol srov. poznámky in PAUSCH, 2004, s. 26–35.

⁸³⁴ Srov. PAUSCH, 2004, s. 82.

⁸³⁵ Přikláníme se k počeštěnému názvu, který pro památku užívá FLAJŠHANS, 1926, s. XXX.

⁸³⁶ PAUSCH, 2004, s. 82.

⁸³⁷ WIŽDÁLKOVÁ, 1971, s. 20.

⁸³⁸ Srov. SPÁČILOVÁ, 2004, s. 137.

⁸³⁹ WIŽDÁLKOVÁ, 1971, s. 9. Sled hesel se shoduje se slovníkem *Vocabula pro juvenibus*, ale *Vocabula* jsou kratší než *Triologus*, srov. WIŽDÁLKOVÁ, 1971, s. 19.

⁸⁴⁰ Srov. KŘESÁLKOVÁ, 1997, s. 38.

obsahuje jak nomenklátor, tak konverzační část, která je založena na mluvené řeči a obsahuje konverzační fráze z denního života a obraty týkající se obchodního jednání.

Nejstarší italsko-německou konverzační příručku sepsal Georg z Norimberka, učitel němčiny v Benátkách, v první polovině 15. století. Byla určena pro obchodníky, kteří si měli v německé jazyce procvičit obchodní terminologii a typické komunikační situace v obchodu.⁸⁴¹ Příručka se skládala z věcně řazeného slovníku, gramatické části se slovesnými paradigmaty a frazeologickou a dialogickou částí.⁸⁴² Byla natolik úspěšná, že byla vícekrát přepracována a revidována, a dokonce vyšla roku 1477 tiskem.⁸⁴³ Nejstarší rukopisy redakce A jsou datovány do roku 1424. Čtyřjazyčný SloVat je reprezentantem redakce C této italsko-české příručky, která čítá kromě něj ještě jeden italsko-německý rukopis napsaný roku 1460 v Benátkách.⁸⁴⁴

Za autora díla považuje Křesálková Johanna z Mosbachu (1443–1486), syna falckého kurfiřta Otty I. a pozdějšího augsburského probošta (srov. *filij Ottonis ducis ... Anno quadragessimo tertio in die Jovis natus est dux Johannes in die Jacobi* SloVat 85r⁸⁴⁵ „synové falckrabího Otty ... Léta Páně 1443 ve čtvrtek se narodil vévoda Jan na den Jakuba [tj. 25. července]“). Jako syn kurfiřta Svaté říše římské byl Johannes podle Zlaté buly Karla IV. z roku 1356 povinen se naučit italské a české gramatice (*incipiendo a septimo etatis sue anno in gramatica Italica ac Sclavica lingwis instruantur*⁸⁴⁶). Podle Křesálkové upravil Johannes z Mosbachu původně dvojjazyčný, italsko-německý slovník, a rozšířil jej o latinu a češtinu, „možná s pomocí některého slovníku latinsko-českého ve spolupráci s preceptorem, který musel umět česky“.⁸⁴⁷ Alda Rossebastino předkládá odlišnou hypotézu o tom, komu byl určen SloVat. Kromě žáků používali dvoj- a vícejazyčné slovníky lidé na cestách. SloVat by pak byl určen pro poutníky do Palestiny.⁸⁴⁸

3.4.4 Hebrejské slovníky

Pro svou jazykovou výlučnost zůstává dosud nedoceněna role hebrejštiny v dějinách české lexikografie. „Zprostředkovaná znalost hebrejštiny na naše území pronikala s komentáři Mikuláše Lyry, Jeronýmovými prology a dalšími texty, např. výklady hebrejských jmen.“⁸⁴⁹ Ze středověku není zřejmě dochován žádný překladový slovník s hebrejským, českým, latinským nebo německým jazykem, ačkoli se v odborné literatuře traduje zmínka o hebrejsko-německo-česko-latinském a hebrejsko-českém slovníku:

Již u Jungmanna⁸⁵⁰ je zmiňován údajný čtyřjazyčný slovník hebrejsko-německo-česko-latinský z 15. století zapsaný v rukopise bývalé Univerzitní, nyní Národní knihovny České republiky se signaturou IV E 20. Tento údaj opravil již roku 1871 Hanuš v *Dodavcích a doplňcích k Jungmannově Historii literatury české*,⁸⁵¹ jedná se o jeden rozsáhlejší a jeden kratší latinsko-

⁸⁴¹ Srov. ROSSEBASTIANO, 2002, s. 4nn.; HONEMANN 1980, s. 1202.

⁸⁴² Srov. BLUSCH, 1992, s. 2.

⁸⁴³ Srov. ROSSEBASTIANO, 2002, s. 15n.

⁸⁴⁴ Rkp., Mnichov, Bayerische Staatsbibliothek, sign. Cod. ital. 362, 1460. Rukopis je dostupný v digitální podobě na *MDZ Digitale Bibliothek* [online]. Citováno dne 25. 9. 2013. Dostupné z WWW: <<http://daten.digital-sammlungen.de/~db/0004/bsb00045466/images/>>.

⁸⁴⁵ Srov. KŘESÁLKOVÁ, 1997, s. 39.

⁸⁴⁶ PAUSCH, 2002, s. 22.

⁸⁴⁷ KŘESÁLKOVÁ, 1997, s. 42.

⁸⁴⁸ Srov. ROSSEBASTIANO, 2002, s. 14.

⁸⁴⁹ DITTMANN, 2012, s. 268.

⁸⁵⁰ Srov. JUNGMAN, 1849, s. 61.

⁸⁵¹ Srov. HANUŠ, 1869, II, 3.

německý slovník z roku 1453. Na opravu znovu upozorňoval Flajšhans,⁸⁵² neboť se údaj o neexistujícím čtyřjazyčném slovníku objevuje v přehledové Pátově studii.⁸⁵³ Z Páty se zřejmě údaj dostal i do nejnovější literatury.⁸⁵⁴ Rozsáhlý latinsko-německý slovník z roku 1453 patří do okruhu slovníku zvaného *Vocabularius Ex quo*, za ním je zapsán kratší latinsko-německý slovník *Abstractum*.⁸⁵⁵

Podobně Páta zmiňuje i „slovník hebrejskostaročeský z 1. pol. XV. stol. v rukopise knihovny kapitulní“,⁸⁵⁶ jedná se patrně o český překlad latinského výkladového slovníku *Výklady hebrejských jmen* v rukopise Metropolitní kapituly u sv. Víta v Praze se signaturou A 127 (VýklHebrK).⁸⁵⁷

Jako hebrejský překladový lexikografický text bychom mohli označit hebrejsko-latinsko-český slovníček měsíců z klementinského rukopisu se signaturou XI E 6, který k hebrejským názvům měsíců uvádí jejich latinské a české ekvivalenty. Pochází zřejmě z latinského *Mammotrectu*, který na konci obsahuje výklad hebrejských měsíců s jejich latinskými ekvivalenty.⁸⁵⁸

⁸⁵² Srov. FLAJŠHANS, 1926, s. XXXII. U Flajšhanse chybou tisku zní signatura XI E 20 místo IV E 20.

⁸⁵³ Srov. PÁTA, 1911, s. 9.

⁸⁵⁴ Srov. ESČ, 2002, s. 420; HLADKÁ, 2007, s. 169.

⁸⁵⁵ Srov. GRUBMÜLLER, 1988, s. 87–88, a kapitola 1.2.2.1 Slovník *Abstractum*.

⁸⁵⁶ PÁTA, 1911, s. 9.

⁸⁵⁷ Srov. DITTMANN, 2012, s. 268.

⁸⁵⁸ Viz kapitola 3.3.6.11 Slovníčky měsíců.

3.5 Česko-latinské slovníky

Překládové slovníky s češtinou jako výchozím jazykem nemáme ze staročeského období téměř doloženy. V rukopisech se objevují pouze zárodky – jednoduché a krátké lexikografické texty složené jen z několika málo česko-latinských dvojic, s nimiž jsme se setkali již v českém pojednání *Hvězdářství krále Jana*. V tomto kontextu je pak poněkud výjimečná česko-latinská stylistická příručka zvaná *Dialogi Bohemarii*, jež je již rozsáhlejším lexikografickým textem specifického charakteru.

3.5.1 Česko-latinská stylistická příručka *Dialogi Bohemarii*

Před textem Klaretova *Bohemáře* v kapitulním rukopise se signaturou O 59 (KlarBohO) je na ff. 17r–21v zapsána česko-latinská stylistická příručka o slovní zásobě z 2. poloviny 14. století, která je označována jako tzv. *Dialogi Bohemarii*,⁸⁵⁹ protože byla pokládána za „rukověť latinské konversace, s velmi dobrým (v celku) českým tlumočením“.⁸⁶⁰ Postupně byly s kapitulním textem *Dialogů* ztotožněny další prameny, většinou neúplné.⁸⁶¹ Celkem máme nyní k dispozici čtyři rukopisy *Dialogů*:

- 1) Rkp., Praha, KapPraž, sign. O 59, konec 14. století, ff. 17r–21v, DialBohK (StčSZkratky s. 69).
- 2) Rkp., Lvov, UK, sign. 37 II, 1. polovina 15. století, ff. 76r–79v, DialBohL (StčSZkratky s. 69).
- 3) Rkp., Třeboň, SOA v Třeboni, sign. A 6, polovina 15. století, ff. 206r–207v, DialBohT (StčSZkratky s. 69), zlomek.
- 4) Rkp., Třeboň, SOA v Třeboni, sign. C 5, začátek 15. století, ff. 27r–36r, DialBohU (StčSZkratky s. 69).

Jedná se o školní učebnici rétoriky, jak vyplývá i z úvodu k textu dochovanému v třeboňském a lvovském rukopise (*Gliscens grammaticam pulcre proferre latina, necesse est tuo pectori hanc formam comendare, per quam efficieris facundus gramatice elocutor, metrorum versificator, subtilis mensuracionum combinator dictaminumque artificialis materie egregius adonator...* DialBohU 27r⁸⁶²). Účelem kompendia, které je v rukopisech označováno jako *copia latinitatis pulcerrima* (DialBohU 27r) a *forme latinitatis* (DialBohU 36r), je podle úvodu poskytnout studentovi zásobu slov a frází a naučit jej ozdobnému slohu a užívání správných kadencí.⁸⁶³ Děje se tak prostřednictvím latiny a mateřského jazyka, češtiny, která je jazykem výchozím: český text v *Dialogích* vždy předchází před latinským.

První část česko-latinského slovníkového textu tvoří listovní formule: *salutatio* (např. *Zpoviedámť svú službu hotovú Serviciis premissis promptuosius* DialBohL 76r), *petitio* (např. *Protož prosím tvé milosti Idcirco graciam vestram duxi supplicandam vel flagitandam* DialBohL 76r), *conclusio* (např. *Věda, žeť za tě rád boha proši Scientes me pro vobis deum exorare* DialBohL 76r) a *valete* (např. *Bóh daj se měl dobře Valete in domino* DialBohK 17r). Následují různorodá a početná frazeologická sousloví a přísloví (např. *Straka ze křě a dvě do křě Pika rubum fugiens, vidí duas ingredientes. Liška nikdy neběží pravými cestami, jedno křivými stezkami Vulpis numquam currit rectis itineribus, sed super tortosis anfractibus* DialBohK 21v), některá z nich

⁸⁵⁹ Tak dílo označil jeho první vydavatel Václav Hanka ve *Zbírce nejdávnějších slovníků* (HANKA, 1833, s. 337–355).

⁸⁶⁰ FLAJŠHANS, 1926, s. 35.

⁸⁶¹ Srov. VILIKOVSKÝ, 1936, s. 391n.

⁸⁶² Srov. VILIKOVSKÝ, 1936, s. 391.

⁸⁶³ Srov. VILIKOVSKÝ, 1936, s. 392.

mají původ v bibli (*Já jsem štěpoval Ego plantavi. Smočil, zaléval Apollo rigavit. DialBohU 35v, srov. 1 C 3,6*).⁸⁶⁴

Základem této rétorické příručky byl latinský text, který „byl přeložen do češtiny; tento překlad byl však potom jazykově upraven, a místy snad i k hotovému textu českému přitvořen (nebo odjinud připsán) nově další obrat latinský“.⁸⁶⁵ Kromě úvodu tvoří příručku česko-latinský lexikografický soubor formulí, frází a přísloví. Jedná se vlastně o nejstarší česko-latinský slovník svého druhu.

3.5.2 Frankfurtský latinsko-český slovníček měsíců

Ve frankfurtské Univerzitní knihovně je pod signaturou Ms. germ. oct. 23 uložen latinsko-německý lékařský sborník, který vznikl v Čechách kolem roku 1400.⁸⁶⁶ Na f. 123r je uveden česko-latinský seznam měsíců se znameními zvěrokruhu a ročními obdobími. České názvy se shodují s překlady v jiných staročeských textech, zvl. v latinsko-českém slovníčku měsíců (MěsA), se kterým se shoduje také v posloupnosti března až února.⁸⁶⁷

[123r]

Březen Aries Marcius

Duben Taurus Aprilis } *Ver*

Máj Gemini Maius

Červen Cancer Iunius

Červenec Leo Iulius } *Estas*

Serpen Virgo Augustus

Září Libra September

Říjen Scorpius October } *Autumpnus*

Listopad Sagittarius November

Prosinec Capricornus December

Leden Aquarius Ianuarius } *Iemps*

Únor Piscis Februarius

Pozn.: Březen] Brzyzen *rkp.* | Prosinec] Prozynecz *rkp.*

3.5.3 Česko-latinské teologické slovníčky (Slov NK X E 7)

Pro pastorační praxi byly určeny poznámky na ff. 42v–43r rukopisu Národní knihovny v Praze se signaturou X E 7. Obsahují české výčty sedmera svátostí, sedmera smrtelných hříchů, osmi blahoslavenství, šesti menších přikázání, hříchů proti Duchu svatému apod. U některých českých slov na f. 42v jsou dopsány jinou rukou 15. století jejich latinské ekvivalenty (bud' jsou nadepsány nad slovem, nebo připsány za ním) a tím vznikají tři jednoduché česko-latinské slovníčky.

⁸⁶⁴ Srov. VILIKOVSKÝ, 1936, s. 395; FLAJŠHANS, 1937, s. 133–135.

⁸⁶⁵ VILIKOVSKÝ, 1936, s. 395.

⁸⁶⁶ Srov. *Handschriftencensus* [online]. Citováno dne 29. 8. 2013. Dostupné z WWW: <<http://www.handschriftencensus.de/3254>>. Digitální kopie rukopisu je dostupná na: *Mittelalterliche Handschriften* [online]. Goethe Universität. Citováno dne 29. 8. 2013. Dostupné z WWW: <<http://sammlungen.ub.uni-frankfurt.de/msma/content/pageview/3680556>>.

⁸⁶⁷ Viz kapitola 3.3.6.11.2 Latinsko-český slovníček měsíců (MěsA).

[42v]

Sedmerá svátost cirkve svaté

Křest Baptismus

Biřmovanie Confirmacio

Tělo a krev božie Eukaristia

Pokánie Penitencia

Řád kněžský Ordo

Manželstvie Coniugium

Olej svatý Oleum sacrum

Sedm hřiechův smrtedlných

Pýcha Superbia Pokora

Lakomstvie Avaricia Štědrota

Smilstvie Luxuria Čistota

Hněv Ira Trpělivost

Lakota Gula Skrovnost

Závist Invidia Láska

Lenost Accidia Síla

Sedm darův ducha svatého

Bázen božie Timor

Dobrotivost Pietas

Uměnie Sciencia

Síla Fortitudo

Rada Consilium

Rozum Intellectus

Múdrost Sapiencia

3.6 České slovníky

Ryze českých výkladových slovníků je stejně jako česko-latinských slovníků překladových ze středověkého období dochováno málo a všechny pocházejí až z 15. století. Jedním z nich je překlad původně latinského výkladového slovníku *Výklady hebrejských jmen*, dalšími jsou dva terminologické slovníčky z oblasti práva. Ojedinělý český terminologický slovníček s nadpisem *Exposicio vocabulorum legalium* je zaměřen na české termíny saského práva, druhý český slovníček z konce 15. století obsahuje stručný výklad pěti právních pojmů *pankhart*, *sebranec*, *padúch*, *chlap* a *zlosyn*.

3.6.1 Český překlad latinského výkladového slovníku *Výklady hebrejských jmen* (VýklHebr)

Mezi českojazyčné slovníky můžeme zařadit český překlad latinského výkladového slovníku hebrejských jmen *Interpretationes Hebraicorum nominum*.⁸⁶⁸ Latinský abecedně seřazený slovník vznikl pravděpodobně ve francouzském prostředí na konci 12. století a je připisován Štěpánu Langdonovi, významnému pařížskému teologovi a pozdějšímu biskupovi z Canterbury. Dílo vychází z Jeronýmových výkladů biblických proprií, zvl. osobních a místních (*Liber interpretationis Hebraicorum nominum*). Oproti Jeronýmovu lokálně řazenému výkladu je Langdonův slovník uspořádán abecedně a je rozsáhlejší, zahrnuje totiž i jména novozákonní a rozšiřuje některé výklady. Obvykle je u každého jména uvedeno dva a více výkladů, které mají pokrývat celý význam daného propria. *Interpretationes Hebraicorum nominum* byly velmi oblíbené a jako výkladová pomůcka se staly integrální součástí mnoha tzv. pařížských biblí. O jejich popularitě svědčí jak hojné rozšíření, tak překlad do národního jazyka. Český překlad vznikl na počátku 15. století a dochoval se ve třech rukopisech:⁸⁶⁹

- 1) Rkp., Praha, KapPraž, sign. A 127, 1. polovina 15. století, ff. 35r–116a, VýklHebrK (StČSZkratky s. 116).
- 2) Rkp., Litoměřice, SOA Litoměřice, sign. BIF 3.1, 1414, ff. 173r–231v, VýklHebrL (StČSZkratky s. 116).
- 3) Rkp., Praha, KNM, sign. 1 Dc 1/1 D, okolo 1416, VýklHebrH, zlomky z Bible hlaholské (*Adiphel–Aejipcii, Salai–Samaria*) psané hlaholským písmem.⁸⁷⁰

Všechny tři dochované rukopisy se od sebe liší „pouze nepatrně v jednotlivostech, které je možno přičíst na vrub opisovačům“.⁸⁷¹ Autorem je podle Vladimíra Kyase neznámý český překladatel, který přeložil i biblické prology.⁸⁷² Překlad se vyznačuje mj. zvýšenou mírou hapax legomen, ojedinělých slov vzniklých snahou překladatele po doslovném a přesném překladu latinské předlohy (*bohyňovanie, dlúhomysl, dospěvatel, uslyšovanie, užalážený, zálohník, zerznost, zhořčovati, zpěvadlo* apod.).⁸⁷³

⁸⁶⁸ V této kapitole vycházíme především z článku M. PYTLÍKOVÉ *Staročeský překlad „Výkladů hebrejských jmen“ jako specifický zdroj lexikálních jednotek*, 2013, v tisku.

⁸⁶⁹ Jak upozorňuje DITTMANN (2012, s. 268), tyto slovníky bývají někdy ne zcela vhodně označovány jako „slovníky hebrejsko-české“, například u FLAJŠHANSE (1902, s. 309): „interpretacie« to jest slovník hebrejsko-staročeský »Aar–Zuzim«.

⁸⁷⁰ Srov. KYAS, 1997, s. 79; vydala PACNEROVÁ, 1986, s. 55–61.

⁸⁷¹ PACNEROVÁ, 1979, s. 126.

⁸⁷² Srov. KYAS, 1976, s. 86–87.

⁸⁷³ Hapax legomenům ve VýklHebr se věnuje PYTLÍKOVÁ, 2013.

3.6.2 Český slovníček právních termínů (*Exposicio vocabulorum legalium*)

Třeboňský papírový rukopis se signaturou B 1 z 15. století obsahuje 106 folií, která jsou popsána latinskými právními a administrativními texty. Jsou zde různé formuláře, opisy listin a právní knihy, jako např. *Ius Iglaviense* (latinský text právní knihy *Právo jihlavské*), a na několika místech jsou zapsány základní latinské modlitby *Pater noster*, *Ave Maria*, *Veni Sancte Spiritus* aj. V polovině rukopisu za latinským *Právem horním* je zapsán jediný rozsáhlejší český text v rukopisu. Je opatřen latinským názvem *Exposicio vocabulorum legalium*⁸⁷⁴ (čili *Výklad právních termínů*) a jedná se o český slovníček zaměřený na právní terminologii.

[66r] *Exposicio vocabulorum legalium*
Vikpildské právo vocatur měšské zemské právo
Splich, to jest pospolně
Folkovanie, to jest pomoc vel při něm ostanie
Man, to jest poddaný
Léno, totiš manstvie
Hajsováni, totiš voláni jsú
Hervet, to jest vojenské oděnie
Grad, to jest ženská výprava
Eburón, to jest sedlákóv
Erfol peřinu
Hosman, to jest rataj
Vygradována, to jest vypravena
Králova klatba, to jest moc králova
Fentovati, to jest rychtářovi vydati
V gveru, to jest v hospodářství
Gešoft, to jest poručenstvie
Fentovati, id est základ vzieti
Fentuje dobytčě, id est zajme na škodě na svém obilí
 [66v] *Vergelt, id est usazenými, odkládanými penězi*
Za vergelt, id est za varovnie peniezě
Súpeřovi, id est jistcovi
Ustanoven, id est uručen
Vergelt, id est varovnie peniezě, odklad
Zaachtován, id est zatvrzen, zapsán
K vergeltu, id est k odkladu
Forfeštovanie, id est vyhošťovanie

Pozn.: *Exposicio vocabulorum legalium*] *rubrika* | *Man, to jest*] *Man to gieft rkp.* | *peřinu*] *perzinnu rkp.* | *rychtářovi*] *Richarzowi rkp.* | *vydati*] *původně widawaty, škrtnuto wa* | *odkládanými*] *odkladamy rkp.* | *Súpeřovi*] *Superowi rkp.* | *id est vyhošťovanie*] *připsáno soudobou rukou*

⁸⁷⁴ Titul je zapsán zkráceně. Dáváme přednost čtení *Exposicio vocabulorum legalium* před čtením katalogu třeboňských rukopisů, kde je slovníček označen jako *Exposicio verbulorum legalium* (WEBER – TRÍŠKA – SPUNAR, 1958, s. 226).

Rukopis je datován obecně do 15. století. K bližší dataci by nám mohl pomoci zápis textu a použitý pravopisný systém, ačkoli musíme počítat s tím, že písař mohl vlivem tradice zapisovat starší hláskoslovné formy. Pravopis je spřežkový, bez diakritických znamének, jsou používány jen tečky nad grafémy *i* a *y*. Diftong *ie* ještě není monoftongizován v *í*, dlouhý vokál *ó* není diftongizován. Foném /ě/ je zapisován náležitě po *č* a *z*, ale také nenáležitě po *j*. Též písmo odpovídá spíše 1. polovině 15. století.

Latinský lexém *expositio* (střlat. *exposicio*) v názvu slovníčku znamená ‚výklad‘ a shoduje se s typem samotného slovníku, jehož cílem je podat objasnění neobvyklého termínu. Podle struktury textu se jedná o terminologický slovníček s trojčlennou strukturou heslového odstavce: 1. heslové slovo, 2. metajazykový výraz, 3. výklad významu, příp. synonymum. Metajazykový výraz, který spojuje heslové slovo nebo sousloví s českým výkladem významu či synonymem, je vyjádřen jedním slovem nebo souslovím ve funkci partikule explikativní ‚to jest‘, a to buď latinsky (*id est, vocatur*), nebo staročesky (*to jest, totiž*⁸⁷⁵). Metajazykový výraz připojující další synonymum je použit jen jednou, je jím latinská spojka *vel* s významem ‚nebo‘ (*Folkovanie, to jest pomoc vel při něm ostanie*), jinak jsou synonyma připojována asyndeticky (např. *Zaachtován, id est zatvrzen, zapsán*). Protože je ve slovníčku latina použita jen jako metajazyk, a navíc ne důsledně (jako metajazyk je užívána i stará čeština), pokládáme tento text za český slovníček.

Obsahem slovníčku je objasnění převážně přejatých právních termínů, které se týkají společenských vztahů, o nichž se mluví v městských právních knihách. Tyto právní knihy jsou jedinečnými prameny pro dějiny práva a právního jazyka v českých zemích ve 14. a 15. století. S rozvojem právního systému v českých zemích souvisí i rozvoj právního jazyka a jeho terminologie. Mezi právní texty patří nařízení panovníka, soudní nálezy, právní knihy, sněmovní usnesení, zemské desky a kodifikace, které zachycují jak právo obecné – zemské, tak práva zvláštní, jako městské, církevní, horní, viničné (tedy spíše privilegia, výsady). Právní knihy, z nichž některé jsou zapsány v třeboňském rukopisu, jsou prvním písemným zachycením právních zvyklostí. Přestože neměly platnost zákona, byly používány na soudech jako pomůcka pro snadnější orientaci ve složitém soudním procesu. České právní knihy, objevující se ve 14. století, jako *Rožmberská kniha*, *Řád práva zemského* či *Práva zemská česká* Ondřeje z Dubé, dokládají rozvoj češtiny, která úspěšně na tomto poli nahrazuje latinu a je schopna přesně vyjadřovat abstraktní právní pojmy.⁸⁷⁶ Středověké městské právo bylo navíc obohacováno o německé právo, které s sebou od 13. století přinášeli němečtí kolonisté. V Čechách a na Moravě vznikly dvě rozsáhlé oblasti německého práva. Recepce tzv. *Saského zrcadla* (*Sachsenspiegel*, 1220–1224) vznikla oblast práva saského neboli magdeburského, zahrnující převážně severní část Čech a Moravy, Slezsko a Lužice. Městy vyššího saského práva se staly postupně Litoměřice a Olomouc. Recepce tzv. *Švábského zrcadla* (*Schwabenspiegel*, 1274–1275) vznikla oblast práva švábského, zahrnující střední a jižní Čechy a Moravu. Zde byly městy vyššího práva Staré Město pražské a Brno. Nejprve převládalo v českých zemích právo saské, ale postupně se prosadilo právo oblasti staroměstské a brněnsko-jihlavské, jehož kořeny lze hledat v právu švábském.⁸⁷⁷

⁸⁷⁵ Stč. *totiš/totíš* vychází ze staršího lexému *točúš* (srov. GbSlov s. v. *čúš*), u kterého došlo k hláskové změně *č > t*, a to kontaminací s podobně znějící partikulí *toti* (GbMluv 1, s. 524). Podobnou kontaminací *točúš* a *toti* a větším připodobněním k *toti* vznikla podoba *totiš*. Na základě kontaminace s *toti* se předpokládá i možná krátká varianta lexému, např. StčS ve starších památkách do začátku 15. století transkribuje lexém jako *totiš*, v mladších památkách 15. století pak *totíš*, ale ne zcela jednotně.

⁸⁷⁶ Srov. MALÝ – SIVÁK, 1988, s. 168.

⁸⁷⁷ Srov. MALÝ – SIVÁK, 1988, s. 177.

Na městské právní knihy ukazuje již první heslo českého slovníku: *vikpildské právo*. O tom, že se zřejmě jedná o výtah ze souvislého textu, svědčí heslová slova v určitých tvarech (gen. pl. *eburóv*, ak. sg. *erfol*, dat. sg. *súpeřovi*, ak. pl. *varovnie peniezě*, 3. os. sg. ind. prez. akt. *fentuje*) a předložkové vazby (v *gveru*, za *vergelt*, k *vergeltu*). Slovníček vysvětluje jak všeobecně rozšířené termíny, jako např. *man* ‚poddaný, mocensko-právně podřízený člověk‘, *léno* ‚poddanství, mocensko-právní podřízenost‘, tak právní termíny neobvyklejší, které odkazují na saské neboli magdeburské právo. Nacházíme jedinečné shody s termíny přejatými z němčiny v knihách Práva saského. Doklady ze saského práva citujeme ze dvou pramenů:

- 1) rkp., Praha, KNM, sign. III E 46, 1455/1459, ff. 1r–175v, PrávSasE
- 2) rkp., Praha, Parlamentní knihovna, bez signatury, titul Práva saszká, 1469–1470, ff. 1r–406v, PrávSasP⁸⁷⁸

Tři hesla se vztahují k osobnímu majetku. Jako první je uveden termín *hervet*,⁸⁷⁹ jímž se označuje veškerý mužský oděv, a to jak běžný, tak i válečnický.⁸⁸⁰ V českém výkladovém slovníčku je synonymem *hervetu* spojení *vojenské oděnie*, tedy ochranný oděv válečníka a jeho zbroj,⁸⁸¹ termín je zde kontextově specifikován. Lexém *hervet* je doložen kromě jiných právních památek často v *Právu saském* (např. *ktož sě brání dědicstvie, hervetu aneb gradu, dáti po třidcátém, ten musí rychtářovi vetovati a tomu žalobníkovi pokutu dáti* PrávSasE 19v; *hervet německy, slove česky mužský háv jednoho muže* PrávSasP 141r). Ženskou obdobou *hervetu* je *grad* ‚movitý majetek užívaný ženou (šaty, nádobí apod.) určený v dědictví ženským příbuzným‘⁸⁸² neboli *ženská výprava*, jak uvádí terminologický slovníček. *Gradem* byla opatřena dcera vstupující do manželství čili byla *vygradována*, *to jest vypravena*, jak uvádí *Exposicio vocabulorum legalium* (srov. *ta dcera, kteráž v domu jest nedielná, ta nedělí mateřina gradu s tú sestru, ješto jest ven vygradována a vypravena* PrávSasE 20v).

Majetku se týká i termín *gešoft* s českým synonymem *poručenstvie*. Lexém zřejmě označuje majetek svěřený poručníkovi do správy, staročesky též *orudování*⁸⁸³ (srov. *sbožie..., ješto by bylo v těch [svěřených] dětí gešoftu aneb orudování* PrávSasE 46r). Jedná se o hláskoslovnou variantu běžnější podoby přejímky *kšaft* ‚závět‘, poslední vůle, testament‘ z střhn. *geschäft*⁸⁸⁴ (srov. *ale kterýmžto z kšaftu a poručenstvie nenie dán poručník* PrávSasP 143r).

Další termíny se týkají oblasti trestního práva. Příčestí trpné *hajšovani* je tvarem slovesa *hajšovati* ‚(koho) předvolávat k soudu, (co) domáhat se něčeho u soudu‘, které je přejato z střhn. *heischen/eischen* ‚pobízet, volat, zvat k soudu‘⁸⁸⁵ a ve staročeských památkách je doloženo i

⁸⁷⁸ Tato *Práva saská* sepsal městský písař Jakub Kožený z Krbova v Litoměřicích, srov. popis a fotografie rukopisu, které jsou dostupné na *Manuscriptoriu* nebo na internetových stránkách *Parlamentní knihovny* [online]. Citováno dne 4. 8. 2013. Dostupné z WWW: <<http://www.psp.cz/sqw/hp.sqw?k=2043>>. Folia citujeme podle skutečného pořadí, a ne podle chybného číslování uvedeného v rukopisu.

⁸⁷⁹ Kvantita u některých přejímek je nejistá: *hervet/hervét*, *grad/grád*, *gver/gvér*, *hosman/hósman*. V našem přepisu dáváme přednost krátkému vokálu.

⁸⁸⁰ Srov. ESSČ s. v. *hervet*.

⁸⁸¹ Srov. StČS s. v. *oděnie* 4 a 5.

⁸⁸² Srov. ESSČ s. v. *grad*.

⁸⁸³ Srov. StČS s. v. *orudování* 1, *poručenstvie* 3.

⁸⁸⁴ Srov. ESSČ s. v. *kšaft*.

⁸⁸⁵ Srov. ESSČ s. v. *hajšovati*; DRW s. v. *heischen*. Vzhledem k tomu že se jedná o přejímku německého slovesa *heischen*, mohli bychom uvažovat i o hláskoslovné podobě *hajšovani*, *hajšovati*.

v podobě *hejsovati*⁸⁸⁶ (srov. *tehďa majú jeho v té rychtě ku právu volati neb kázati, hajsovati* PrávSasP 186r; *upomíná li jeden a hejsuje dědinu pro slib, to majú mieti za neprávo, leč jsú toho spravdiví dědicové povolili před súdem před právem* PrávSasE 22r).

Třikrát se jako heslové slovo objevuje sloveso *fentovati* (*Fentovati, to jest rychtárovi vydati; Fentovati, id est základ vziati; Fentuje dobytčě, id est zajme na škodě na svém obilí*), které má dva významy: ‚zajišťovat, aby někdo pro dluh nemohl volně nakládat nějakým svým majetkem‘ a ‚obstavovat, zajišťovat, aby něčím nemohlo být volně nakládáno, zabavovat‘.⁸⁸⁷ V českém slovníčku je tento termín vykládán v specifických, konkretizovaných významech, kterých sloveso nabývá v kontextu excerpované právní knihy (srov. např. *fentuje li jeden kůň aneb svini aneb jiný dobytek, toho má chovati a má péči mieti k jeho potřebě na jiedlu a na pití a na stavení* PrávSasE 66v; *nemá li té pokuty a toho dluhu čím zplatiti, majú jemu jeho obranu znamenati, to jest, má li duom, má jemu zavřen býti neb zamčen, nemá li takový nic, co by mohlo zamčeno neb fentováno býti, tehďa majú jej v kladbu dáti* PrávSasP 179r).

Verbální substantivum *folkovanie* je polysémní stejně jako jeho motivující sloveso *folkovati*, které je přejato ze střhn. *volgen, volken* ‚následovat, doprovázet‘.⁸⁸⁸ Jako právní termín znamená obecně ‚pronásledování uprchlého obžalovaného (vyžadované jako povinnost od vrchnosti)‘. Výklad v českém slovníčku *to jest pomoc vel při něm ostánie* zřejmě opět vychází z kontextu právní knihy a jmenuje jednotlivé úkony související s pronásledováním obžalovaného (srov. *komuž folkovanie a pomoc s právem přikázáno bude před jeden hrad, všichni ti, kteříž tu folkují, ti majú tu ostati tři dni na jich samých stravu* PrávSasE 166r).

Podobný význam mají právní termíny *zaachtovati* a *forfeštovanie*. Sloveso *zaachtovati* ‚dát do klatby, prohlásit za psance‘⁸⁸⁹ je ve slovníčku doloženo ve jmenném tvaru participia (*Zaachtován, id est zatvrzen, zapsán*) a je odvozeno od stč. slovesa *achtovati*, které bylo motivováno německou přejímkou *acht* ‚klatba, vyobcování, vypovězení‘ (srov. *který člověk v králově kladbě, německy v achtě, ostane rok a den* PrávSasP 100r). Poslední heslo *forfeštovanie*, u kterého chyběl výklad významu a k němuž bylo později dopsáno synonymum soudobou rukou 15. století, je termínem z oblasti saského práva. Jedná se o verbální substantivum, které je odvozeno ze stč. *forfestovati/forfeštovati* přejatého z rnhn. *verfesten* a které znamená ‚potvrzení něčího provinění provázené dáním do klatby‘⁸⁹⁰ (srov. *vyvede li se jeden z zatvrzenie práva, německy forfeštovanie, u vikpildě, tomu má rychtář pokoj způsobiti* PrávSasP 185v; *kolivěk věcí ten člověk bude zatvrzen, bude li v tom zatvrzení zaforfeštován, pójde jemu na jeho život* PrávSasP 100v).

Od jediného střhn. lexému *gewehr* ‚záruka, zabezpečení‘⁸⁹¹ jsou ve slovníčku odvozeny dva termíny: první je přejímka *gver*,⁸⁹² které má ve slovníčku zřejmě speciálnější význam ‚držení, správa‘ (srov. *ostane li ta máť s prvními dětmi i s posledními v tom držení, v tom gveru nerozdielně a umře tak v tom gveru, v tom hospodářství, dědí svůj třetí diel na ti děti s obú stranú* PrávSasE 22r; *ktož jedno zbožie má, ten má dvojí zprávu, gver* PrávSasP 195r). S týmž střhn. lexémem *gewehr* spojuje ESSČ i adjektivum *varovný* ze spojení *penězi varovný*, které označuje

⁸⁸⁶ Sloveso *hajsovati/hejsovati* je paronymní k jiné přejímce, stč. *hesovati* ‚štvát (zvěř)‘ (srov. ESSČ s. v.; *žádné jiné [zvěřiny] nemají se psy hnáti ani hesovati* PrávSasE 163v) z střhn. *hetzen* ‚pronásledovat, lovit‘ (srov. DWB s. v.).

⁸⁸⁷ Srov. ESSČ s. v. *fentovati*.

⁸⁸⁸ Srov. ESSČ s. v. *folkovanie, folkovati*.

⁸⁸⁹ Srov. ESSČ s. v. *zaachtovati*.

⁸⁹⁰ Srov. ESSČ s. v. *forfestovanie, forfestovati/forfeštovati*.

⁸⁹¹ Srov. DRW s. v. *gewehr-1*.

⁸⁹² Srov. ESSČ s. v. *gver*.

pokutu udělovanou za nedodržení záruky.⁸⁹³ Synonymem k tomuto spojení je ve slovníčku stč. *otklad* a přejímka *vergelt* ‚zadostiučinění, odškodnění, peněžní náhrada‘⁸⁹⁴ (srov. *má naň dielena býti najvyššie pokuta peněžitá a sirotkóm jich vergelt* PrávSasP 154v; *že má člověk zaplatiti škodu, kteráž se stane skrze neopatrnost jiným lidem, buďto od ohně, od kopání studnice, neb od házení, neb od střelení, přihodí li se v tom vražda, pro to jemu neodsúdie jeho zdravie, jeho hlavy, ale má za to dáti jeho pravý vergelt* PrávSasP 154v).

Kromě shod s PrávSasM a PrávSasP se v českém terminologickém slovníčku objevují i hapax legomena: *splich* a *hosman*. Adverbium *splich* podle českého synonyma *pospolně* ‚společně‘ zřejmě souvisí s stč. přejímkou *splichtiti sě* ‚spojit se, připojit se‘ ze střhn. *pflihten* ‚spojovat‘. Tato slovní čeleď má ve staré češtině málo odvozenin i dokladů, a to téměř jen slovesa: *připlichtiti sě*, *připlichtovati*, *splichtiti sě*, *zaplichtiti*.⁸⁹⁵ Přejaté *splich* s významem ‚spojeně, dohromady‘ je ze slovtvorného hlediska ojedinělé, může být chápáno také jako citátové slovo. Stč. *hosman* je přejímka z střhn. *hûsmann* ‚čeledín, Bauer‘.⁸⁹⁶ Podoba lexému *hosman* je však nejistá, na základě nedostatečně zřetelného zápisu není vyloučeno čtení *hofman*.

Ne zcela jistá je též interpretace dvou hesel: *Eburón, to jest sedlákóv*; *Erfol peřinu*. První heslo soudě podle českého ekvivalentu *sedlák* zřejmě souvisí se střhn. *bûre* ‚Bauer‘ či spíše *gebûre* ‚spoluobčan‘.⁸⁹⁷ Druhý termín *erfol* označuje podle slovníčku *peřinu*, která bývá součástí výbavy. Může jít o slovo citátové, ještě nepřejaté, stejně tak tomu je v knize *Práv saských: v říských městech vikpildu dávají nejlepší rúcho a jeden herfoul*,⁸⁹⁸ *to jest jednu peřinu a jednu podušku, dvě prostěradle a jeden ručný ubrus* (PrávSasE 13r).

Kromě německých přejímk jsou ve slovníčku vysvětlovány i termíny českého původu *králova klatba*, *súpeř*, *ustanoven*. Z nich lexémy *klatba* i *ustanoviti* jsou ve staré češtině bohatě doloženy i mimo právní texty, zatímco *súpeř* je doložen v StčSExcerptci jen třemi doklady, dvakrát z právních knih (srov. *dědicové mají také k svému súpeřovi k jistcově té pře své dobývání za ten dluh a on nemôž také nic přijíti od toho dluhu svým právem proti těm dědicóm* PrávSasE 83r).

Staročeský text *Exposicio vocabulorum legalium*, jak jsme dokázali analýzou jeho lexika, vznikl výtahem z neznámého staročeského překladu německé knihy saského práva, která má blízko k PrávSasE a PrávSasP, neboť naprostou většinu slov, která jsou v textu vykládána, tvoří termíny německého původu doložené v *Právu saském*, výjimečně jsou vysvětlovány termíny českého původu. O poměrně rozsáhlém rozšíření saského práva předtím, než převládlo právo druhé oblasti, svědčí tedy i treboňský rukopis a jeho *Exposicio vocabulorum legalium*, český terminologický slovníček právních pojmů z okruhu saského práva.

⁸⁹³ Srov. ESSČ s. v. *varovný*.

⁸⁹⁴ Srov. StčS s. v. *otklad* 4 a ESSČ s. v. *vergelt*. Stč. *vergelt* je přejímka z střhn. *wergelt* (DWB s. v. *wergeld*; LEXER s. v. *wër-gêlt*). Na základě užití spojení *varovný penězi* jako synonyma k přejatému *vergelt* se nabízí možnost interpretovat toto spojení jako kalk a částečné přejetí něm. substantiva *wer-gelt* (střhn. *wer* > stč. *varovný* a střhn. *gelt* > stč. *penězi*).

⁸⁹⁵ Srov. ESSČ s. v. *připlichtiti sě*, *připlichtovati*, *splichtiti sě*, *zaplichtiti*.

⁸⁹⁶ Srov. DRW s. v. *Hausmann*.

⁸⁹⁷ Srov. LEXER s. v. *bûre*, *gebûre*.

⁸⁹⁸ V edici německého saského práva je na daném místě *eyn houbtphol* (ORTLOFF, 1836, s. 29), tj. něm. *Hauptpfühl* ‚polštář‘ (DWB s. v.).

3.6.3 Český výkladový slovníček právních termínů

V právních sbornících konce 15. století a počátku 16. století se objevuje český výklad pěti termínů z oblasti práva, který bychom mohli zařadit mezi české výkladové slovníčky. Dosud se podařilo najít čtyři rukopisy s tímto textem, všechny pocházejí z Knihovny Národního muzea:⁸⁹⁹

- 1) Rkp., Praha, KNM, sign. V E 40, 90. léta 15. století, ff. 180r–180v, Slov KNM V E 40.
- 2) Rkp., Praha, KNM, sign. V E 89, počátek 16. století, ff. 173v–174r, Slov KNM V E 89.
- 3) Rkp., Praha, KNM, sign. I F 23, počátek 16. století, ff. 150v–151r, Slov KNM I F 23.
- 4) Rkp., Praha, KNM, sign. IV E 28, okolo 1518, ff. 96v–97r, Slov KNM IV E 28.

Jedná se o terminologický slovníček se zaměřením na oblast práva a také ve všech rukopisech je slovníček dochován v kontextu právních textů. Zaměřuje se na právní termíny *pankhart*, *sebranec*, *padúch*, *chlap* a *zlosyn*. Heslový odstavec se skládá z definice významu právního termínu (např. *Věz, že sebranec slove ten, ktož jest přivržen otci v panictví nebo vdovství a potom jeho mateře pojieti nechce*. Slov KNM IV E 28, 96v) a výkladu, jaké má taková osoba a její děti postavení před právem a zda může zastávat veřejné úřady (např. *Pankhart ... A takový nemá býti ani knězem, ani tajným písařem, ani v žádný úřad nemá puštěn býti* Slov KNM I F 23, 150v).

Ve staré češtině běžná apelativa *pankhart*, *sebranec*, *padúch*, *chlap* a *zlosyn* nabývají v kontextu tohoto právního textu terminologické platnosti a dochází k terminologické specifikaci lexikálního významu těchto jednotek, v některých případech až k sémantickým posunům.⁹⁰⁰ Označení *padúch* ‚lupič, loupežník, zločinec provádějící loupežné přepady‘⁹⁰¹ nabývá zúženého významu ‚omilostněný zločinec n. syn omilostněného zločince‘ (*Znamenaj, co slove padúch: když kto jest na smrt odsúzen přisežným súdem a potom jej té smrti zbaví mocná ruka. A ožení li se a děti mieti bude, ty děti slovú padúši, proto že otec jich padl pro skutek v súd a od súdu k smrti a od smrti k mocné ruce. A tak se všemi syny svými nenie svoboděn, ale starým právem padúši nazváni jsú* Slov KNM I F 23, 150v). Termínem se stává i polysémní substantivum *chlap*, které ve staré češtině označuje jak neurozeného člověka, poddaného, sedláka apod., tak v expresivním zabarvení i ničemu, darmošlapa, hňupa a hlupáka. V právním slovníčku je jím označen šlechtic, který se chová nepřístojně vzhledem ke svému společenskému postavení (*Z nálezu ciesařova chlap jest, ktož se pravie býti dobrého otce syn a nenie a ješto opovrha stud i koná v nectnostech a nepřebývá vedlé řádu urozenie svého* Slov KNM I F 23, 150v–151r). Kompozitum *zlosyn* ‚zlosyn, ničemník, hanebník‘⁹⁰² má v právním slovníčku specifický význam ‚syn provdané nevěstky a nesvobodného otce‘ (*Znamenaj, co slove zlosyn: když měšténín neb sedlák, ješto nemá svobodstvie, pojme kurvu z nevěstek a potom má s ní syny, což jich mieti bude, ti všichni sú zlosynové. A proto neb ač dobrého otce mají, ale pro nečest své mateře zlosynové nazváni jsú* Slov KNM I F 23, 151r). Ve výkladu termínu *zlosyn* jsou uvedeny ještě synonymní lexémy *cvikér* a *zemánek*, které mají v textu také úzkou terminologickou platnost: tyto lexémy označují syna provdané nevěstky a panoše, příslušníka nejnižší šlechtické vrstvy (*Pakli ji pojme panoše, tehdy jeho synové slovú cvikéri anebo zemánkové* Slov KNM I F 23, 151r).

⁸⁹⁹ Za upozornění na další prameny kromě Slov KNM V E 40, který cituje FLAJŠHANS (1926, s. XIV), děkujeme kolegyni Martině Jamborové z oddělení vývoje jazyka ÚJČ AV ČR, v. v. i. E-mailová komunikace ze dne 15. 8. 2013.

⁹⁰⁰ Terminologická platnost uvedených lexémů není v historických slovnících (StČS, ESSČ, *Malý staročeský slovník*) zachycena.

⁹⁰¹ Srov. StČS s. v. *padúch*.

⁹⁰² Srov. ESSČ s. v. *zlosyn*.

3.7 Další překladové slovníky

O latinském výkladovém slovníku sepsaném českým autorem jsme se zmínili v kapitole o staročeských glosách v latinské encyklopedii *Liber viginti arcium* Pavla Žídka. Předpokládáme, že anonymních latinských výkladových slovníků vzniklo v 15. století v českém prostředí, zvl. univerzitním a klášterním, více a jsou buď ztraceny, nebo dosud ukryty v rukopisech. Kromě nich máme z českého prostředí doložen i latinsko-francouzský překladový slovník, tzv. *Vocabula Francusia*, který vznikl v okruhu krále Václava IV.

3.7.1 Latinsko-francouzská *Vocabula Francusia*

Ve vídeňské Národní knihovně je pod signaturou Cod. 2589 dochován jedinečný latinsko-francouzský slovník, který vznikl v okruhu krále Václava IV. v letech 1409/1410.⁹⁰³ Reprezentativní pergamenový kodex čítající 44 folií obsahuje na ff. 1r–31r jmenný latinsko-francouzský alfabetař, jehož poslední část od konce strany 27r je tvořena tematickým latinsko-francouzským slovníčkem číslovek (*Angelus angele – Tribus uicib(us) trois foiz*). Na dalších ff. 31v–41r následuje latinsko-francouzský slovesný alfabetař (*Amor amour – Vouere vouer*). Rukopis je ukončen krátkou konverzační příručkou (ff. 41v–43r), obsahující latinsko-francouzský dialog, zdvořilostní formule mezi vladařem a poslem francouzského krále (*Sequuntur qued(am) or(at)iones in gallico ut earum exemplo alie (com)posite* 41v–42r). Kodex dal zřejmě zhotovit Václav IV. v souvislosti se sňatkem své neteře a schovanky Elišky Zhořelecké (*filia mea* 42v) s brabantským vévodou Antonínem roku 1409.

Množství přípisků a korektur v kodexu ukazuje, že slovníky a konverzace byly skutečně užívány jako učebnice. Kodex pravděpodobně patřil k inventáři české královské knihovny a po smrti císaře Zikmunda se v pozůstalosti dostal do rukou Habsburků, ke králi Albrechtu II. Je pravděpodobné, že jej užíval také Maxmilián I. Z císařské knihovny se pak dostal do vídeňské Rakouské národní knihovny.⁹⁰⁴

⁹⁰³ Jeho kritickou edici s komentářem Hanse Goebela vydal Oskar Pausch v roce 2010. Informace o tomto díle a příklady přebíráme z edice.

⁹⁰⁴ Srov. PAUSCH, 2010, s. 16.

3.8 První tištěné slovníky

Jednou z prvních knih, které vytiskl Jan Gutenberg, byl v roce 1460 latinský výkladový slovník *Catholicon* Jana z Janova.⁹⁰⁵ Mezi prvotisky nacházíme další slovníky: *Mammothrectus* Jana Marchesiniho (Mainz, Peter Schöffer 1470), latinsko-německé slovníky *Vocabularius Ex quo* (Eltville, Heinrich Bechtermünze 1467), *Vocabularius Breuiloquus* (Basel, Johannes Reuchlin 1475), *Liber ordinis rerum* Wenzeslaue Bracka (Basel, Peter Kollicker 1483⁹⁰⁶) aj. Jejich exempláře se objevují i v českých zemích, například v inventáři krumlovského minoritského kláštera z roku 1502⁹⁰⁷ je uveden pod číslem 23 a 41 „vocabularius utriusque iuris“,⁹⁰⁸ pod číslem 75 „Brevilogus“⁹⁰⁹ a pod číslem 85 „Summa predicancium“.⁹¹⁰

Překladové slovníky s češtinou jako jedním překladovým jazykem se objevují až na počátku 16. století a jsou tištěny nejen v českých tiskárnách, ale i v zahraničí. K nejdůležitějším zahraničním výrobcům a vývozním střediskům české a cizojazyčné bohemikální literatury patřil od roku 1492 Norimberk. Do poloviny 16. století docházelo okrajově k tiskům bohemikálních knih i v jiných evropských městech: Benátky (1506), Vídeň (1513), Lipsko (1514) a Wittenberg (1546–1547), v některých z nich vyšla i bohemikální díla lexikografická.⁹¹¹ Důvod pro tisk lexikografických děl v zahraničí spočíval především v nízké technické úrovni českého knihtisku konce 15. a počátku 16. století: „tiskařské řemeslo v Čechách nebylo počátkem století s to realizovat náročnější práce“.⁹¹²

První tištěné lexikografické dílo s češtinou jako jedním z překladových jazyků vyšlo pravděpodobně již mezi léty 1509 a 1510, máme z něj však dochován pouze nedatovaný zlomek uložený v Strahovské knihovně (K17903). přesto lze ze zlomku vyčíst formu a obsah slovníku, jedná se o latinsko-česko-německý nomenklátor. Podrobným srovnáním s jinými tisky lexikografických děl došla Bedřiška Wižďálková k zjištění, že se zlomek shoduje s trojjazyčným slovníkem *Dictionarius trium linguarum* vytištěným v roce 1513 ve Vídni.⁹¹³ První vydání slovníku bylo vytištěno pravděpodobně v Plzni Mikulášem Bakalářem někdy v letech 1509–1510.⁹¹⁴

Latinsko-český slovníček byl též součástí tisku dílka *Arbor consanguinitatis* od Johanna Andreaeho. Jeho fragment našel Walter Dolch „nalepený na zadním přídeští exempláře *Lactiferu* z broumovské knihovny Eduarda Langerá“⁹¹⁵ a identifikoval jej jako tisk Hieronyma Hölztela placený Mikulášem Bakalářem okolo roku 1510. Proužek s dvojjazyčným příbuzenským stromem je dnes nezvěstný, je dochováno pouze znění několika hesel, které uvádí Dolch.⁹¹⁶

⁹⁰⁵ Srov. CLASSEN, 2010, s. 1744.

⁹⁰⁶ Srov. GRUBMÜLLER, 1990, s. 2039.

⁹⁰⁷ Viz pozn. č. 225.

⁹⁰⁸ HEJNIC (1976, s. 174n.) jej spojuje s prvotiskem *Vocabularius iuris utriusque*, Spira, circa 1477, který je dnes uložen v českobudějovické Krajské knihovně, sign. 2 CK I 72.

⁹⁰⁹ HEJNIC (1976, s. 176) jej spojuje s prvotiskem Johannes Reuchlin, *Vocabularius breuiloquus...*, Argentinae, 26. Iul. 1491, který je dnes uložen v českobudějovické Krajské knihovně, sign. 2 CK 59.

⁹¹⁰ HEJNIC (1976, s. 176) jej spojuje s prvotiskem Johannes Melber, *Vocabularius praedicantum*, Argentinae, circa 1500, který je uložen v českobudějovické Krajské knihovně, sign. 2 CK I 18.

⁹¹¹ Srov. VOIT, 2010, s. 389nn.

⁹¹² VOIT, 2010, s. 397n.

⁹¹³ Srov. WIŽĎÁLKOVÁ, 1971, s. 27nn.

⁹¹⁴ Srov. *Knihopis Digital Database* [online]. Citováno dne 4. 8. 2013. Dostupné z WWW: <<http://db.knihopis.org/ldll?cl~P=34198>>.

⁹¹⁵ VOIT, 2012, s. 74.

⁹¹⁶ Srov. VOIT, 2012, s. 74.

První datovaný a v celistvosti dochovaný tištěný slovník je latinsko-český slovník *Lactifer* („Mlékonoš“) Jana Bosáka Vodňanského z roku 1511, který ještě v mnohém čerpá ze středověké lexikografie. Slovník byl napsán roku 1508 v klášteře v Horažďovicích a vytištěn o tři roky později v Plzni u Mikuláše Bakaláře. Jedná se o abecedně řazený nomenklátor, který je rozvržen do 12 knih. První kniha zahrnuje substantiva, druhá slovesa, třetí adverbia a spojky, čtvrtá až dvanáctá pak obsahuje tematické bloky, které se vždy nějakým způsobem vztahují k lidskému tělu: tělesně deformované osoby a obludné tvary bájných monster (*De monstruosis hominibus*), nemoci (*De infirmitatibus humani corporis*), léčebné prostředky, jako jsou stromy, byliny, houby, kameny, ptáci, čtvernohá zvířata (*De animalibus*) a ryby a dále živočichové nebezpeční člověku, jako jsou hadi a červi (*De serpentibus et vermibus*).⁹¹⁷ Jednou z předloh slovníku *Lactifer* byl slovník *Vocabularius brevilocus*, vydaný poprvé v Basileji roku 1478.⁹¹⁸

Dalším doloženým slovníkem je druhé vydání latinsko-česko-německého slovníku známého ze strahovského fragmentu. Vyšlo roku 1513 ve Vídni u tiskařů Hieronyma Vietora a Johanna Singreniuse pod názvem *Dictionarius trium linguarum, latine, teutonice, boemice potiora vocabula continens, peregrinantibus apprimis utilis* (K01902).⁹¹⁹ Potřetí byl trojjazyčný slovník vytištěn v Lipsku 1514 pod názvem *Vocabularius hic cuique perutilis*. Obsahuje 38 tematických oddílů. Jedná se o původní latinsko-německý nomenklátor *Vocabula pro juvenibus*, který byl rozšířen o češtinu.⁹²⁰ Měl sloužit zvláště jako příručka na cesty.

Z vídeňského a lipského trojjazyčného slovníku vychází *Velmi užitečná knížka*, která vyšla v několika vydáních. První, nedoložené vydání vydal Jan Pekk buď v Norimberku ve spolupráci s Mantuánem před rokem 1521,⁹²¹ nebo v Plzni nejspíše v roce 1525.⁹²² Druhé, dochované vydání, na jehož základě se předpokládá i vydání první, vyšlo u Jana Pekka v Plzni roku 1526 s názvem *Velmi užitečná knížka mládencům, kteří v latinském, českém i německém jazyku prospívati chtějí s poctivostí, novotně se vši pilností opravená a tištěná*. Dochoval se jediný exemplář *Knížky*. Byl objeven v devadesátých letech 20. století spolu s dalšími jedinečnými starými tisky v pozůstalosti Johanna Marie Warschitze, italsky mluvícího diplomata kurfiřta Friedricha II. Falckého, která se dochovala ve Špitále sv. Kateřiny v Řezně, kde diplomat kolem roku 1533 zemřel.⁹²³ Jedná se o jednoduchý slovníček v rozsahu dvanácti osmerkových listů, který „obsahuje soupis základních termínů latinských, českých a německých, uspořádaných podle věcných okruhů“.⁹²⁴ U třetího vydání, které vyšlo po smrti Jana Pekka v Plzni v roce 1532, se původní titul nedochoval⁹²⁵ a trojjazyčný slovník byl dlouho znám pod provizorním názvem *Elementa latinae, boemicae ac germanicae linguae* (K02224).⁹²⁶

⁹¹⁷ Srov. FLORIANOVÁ, 2011, s. 93nn.

⁹¹⁸ Srov. MARTÍNKOVÁ, 1999, s. 34.

⁹¹⁹ Tisk *Dictionaria* je doložen v několika exemplářích, v digitalizované podobě je přístupný v MDZ *Münchener Bibliothek* [online]. Citováno dne 6. 8. 2013. Dostupné z WWW: <<http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:bvb:12-bsb00003241-6>>. Vyšel též v kritické edici in PAUSCH, 2004, s. 211–330.

⁹²⁰ Srov. KETTLER, 2008, s. 197. Na shodný obsah *Dictionaria* s *Vocabula pro juvenibus* upozorňuje již WIŽDÁLKOVÁ, 1971, s. 19.

⁹²¹ Tak předpokládá BOHATCOVÁ, 1994, s. 17.

⁹²² Tak vyvozuje BOK, 1996, s. 13.

⁹²³ Srov. BOHATCOVÁ, 1994, s. 11–22; KOSCHMAL, 2009, s. 4, 10n.

⁹²⁴ BOK, 1996, s. 12.

⁹²⁵ V obou dochovaných exemplářích, v pražském (KNM, sign. 26 G 8 přív. neúpl.) a řezenském (srov. BOHATCOVÁ, 1994, s. 16), chybí několik listů: A 1–3 a A 6–8.

⁹²⁶ Transliterovaný text třetího vydání *Knížky* je dostupný na *Vokabuláři webovém* [online]. Citováno dne 11. 9. 2013. Dostupné z WWW: <<http://vokabular.ujc.cas.cz/nezapojene.aspx?idz=SlovKNM>>.

Norimberský tiskař Friedrich Peypus vytiskl pro český knižní trh dvě publikace lexikografického charakteru. Vícejazyčný slovník *Quinque linguarum utilissimus vocabularius* z roku 1531, v češtině *Vokabulář paterý řeči*, je jazykově doplněné, pětisloupečné vydání evropsky rozšířeného *Introductio quaedam utilissima, sive Vocabularius quattuor linguarum, Latine, Italicae, Gallicae, Alemanicae, per mundum versari cupientibus summe utilis*, vytištěného v Římě roku 1510.⁹²⁷ Další vydání vyšlo v Norimberku u téhož tiskaře roku 1533.⁹²⁸ Druhým Peypusovým lexikografickým tiskem jsou Heydenovy *Puerilium colloquiorum formulae* z roku 1534 v redakci Jana Radocha Vopatovského (K02984), jež jsou malým latinsko-česko-německým přehledem základních frází.⁹²⁹

V roce 1535 vytiskl Jobst Gutknecht trojjazyčný *Vokabulář latině a česky a německy každému mladému i starému velmi potřebný a užitečný. Vocabularius rerum*. Latinsko-česko-německý nomenklátor je kompilací vídeňského *Dictionaria* z roku 1513 a Pekkova plzeňského tisku *Velmi užitečná knížka*. Tato tematicky řazená pomůcka zaměřující se spíše na náboženskou oblast než praktickou, byla v Čechách později mnohokrát přetiskována jako *Vokabulář latinský, český a německý* v Praze u Jana Hada roku 1546 (K16613), jako *Vokabulář latinský, český i německý* v Praze u Jana Hada roku 1550 (K16614) aj.⁹³⁰

V těchto dílech, latinsko-česko-německých slovníčcích, česko-německých konverzačních příručkách pro obchodníky a vícejazyčných slovnících se již odráží období humanismu, které se vyznačuje zvýšeným zájmem o současný, každodenní život společnosti a které ústí v materiálově obsáhlé velké slovníky Veleslavínovy (*Nomenclator quadrilinguis* a *Sylva quadrilinguis* 1598).⁹³¹

⁹²⁷ Srov. VOIT, 2010, s. 409, 441n. Název čtyřjazyčného slovníku je převzat z KETTLERA (2008, s. 806), protože VOIT (2010, s. 441) jej uvádí s vynecháním slov „quattuor linguarum, Latine“. V Knihopisu je uveden jen v Nových dodatcích. Jsou doloženy dva exempláře: ve wolfenbüttelské knihovně a v pražské Národní knihovně (sign. Archiv Knihopisu 122m).

⁹²⁸ Srov. VOIT, 2010, s. 442. Není zjištěn žádný výtisk.

⁹²⁹ Srov. VOIT, 2010, s. 409, 442n., dochován unikát v londýnské Britské knihovně, sign. 829. a. 19.

⁹³⁰ Srov. VOIT, 2010, s. 412, 447.

⁹³¹ Srov. HLADKÁ, 2007, s. 172n.

4 Možnosti analýzy jazyka české středověké lexikografie

Slovníky jsou jedinečným a bohatým pramenem pro poznání staročeského jazyka, jak již v početných monografiích, studiích a člancích ukázali domácí i zahraniční bohemisté, zvláště v drobných příspěvcích v rubrice *Ze staročeského slovníku* v časopise *Listy filologické* (např. Igor Němec, *Určení významu jednodokladového slovesa nřaviti*; Igor Němec, *Proč se maska jmenuje škraboška*; Emanuel Michálek, *Stč. móra suga*⁹³² aj.). Cílem této kapitoly je nastínit možnosti analýzy stavu staré češtiny a jejích vývojových tendencí v lexikografických dílech 15. století na několika sondách do oblasti pravopisu, hláskosloví, morfologie, slovtvorby, slovní zásoby a syntaxe.

4.1 Pravopis

Grafickou podobu lexikografických děl ovlivňovaly různé subjektivní a objektivní faktory, mezi něž patří nejen pravopisné zvyklosti písaře, ale i specifické vlastnosti slovníkového textu, jako je jeho heslovitost a vícejazyčnost, kdy písař používá pro každý jazyk jiný pravopisný kód.⁹³³

Pravopisný systém česky psaných děl z 15. století se opírá o pravopisné změny, jimiž byl překonán rozpor „mezi přejatou latinskou grafikou s menším repertoárem grafémů a domácím hláskoslovím s početnějším inventářem fonémů“.⁹³⁴ Mezi tyto inovace náleží spřežky a grafémy s diakritickými znaménky. Rukopisy 15. století jsou psány buď přetrvávajícím mladším spřežkovým pravopisem, nebo novým diakritickým pravopisem, či kombinací obojího pravopisu. To platí i pro zápis lexikografických textů, v nichž je však užívání diakritických znamének spíše méně časté. Spřežkový pravopis s prvky diakritického pravopisu používají například písaři latinsko-českých mamotrektů v kapitulních rukopisem se signaturou A 59/4 a A 59/6 z 1. poloviny 15. století (např. *hrdleře* MamKapZ 162ra, *przičiny* t.; *wfkrziefiš* MamKapY 164vb; *když geft byl weczer* MamKapA 148ra, *aňy budu wydawaty* t.), písař SlovKlem z roku 1455 (*rřeczímraw* SlovKlem 2va, *liřka* SlovKlem 28vb) či písař SlovOstřS z 2. poloviny 15. století (*muřny* SlovOstřS 61a, *tuřebnoft* t., *řeleznik* SlovOstřS 68a). Užití převážně diakritického pravopisu najdeme v RostlLékMuzB z roku 1444 (např. *Netřeřk* RostlLékMuzB 336v, *ořanka* RostlLékMuzB 337r, *Zemieřluč* RostlLékMuzB 337r) či v biblickém slovníčku oděvů z 15. století (*halře* Slov NK VIII C 26, 220v, *Naramňyk* t., *řetiezky* t., *karnače* t.). V jiném podobném slovníčku oděvů je užíváno diakritiky pouze pro zápis fonému /č/ (*čele* Slov Drk 208, 208v, *načelky* t.).

Diakritiky bývá v písmu užíváno nadbytečně (např. *az do gilczow* [= *až do jilcónv*] VýklKruml 55vb, *dobrze woniec* [= *dobře voniec*] SlovKlem 30vb, *ziřftny* [= *ziřtný*] SlovKlem 61va). V Rostl KNM III H 57 z konce 15. století je v zápisu českých slov užito diakritiky, avšak ne pro označení palatálního fonému. Grafém č je užíván pro označení fonému /c/ (např. *kolowrateč* 189v, *lalowec* 191v, *kotwiče* t., *truřkawiče* 192r), foném /č/ je pak převážně psán spřežkou cz (*zwonczech* 191v, *wlczy mak* 192r, *czerwena lebeda* 193r, *rucziczka* 193v) a jen zřídka grafémem č (*zemizluč* 188v, *plana řřčetka* 195v). Několikrát je užito grafému ř v platnosti fonému /ř/ (*mateřie duffka* 193v) a grafému ž v platnosti fonému /ž/ (*tuřebnik* 190r, *kuoře hadowa* 194v).

Zápis české části textu je též ovlivněn jazykovou znalostí a příslušností písaře. Pokud byl český text psán německým písařem, docházelo k záměně bilabiálních hlásek /b/ a /v/ (např. *Regina kuniginn Kralobna* SlovTrial 6v, *Cepa Zwifal Czywole* SlovTrial 13r) a záměně znělých a neznělých hlásek, zvláště /s/ a /z/ (např. *Raphanus minor Retich Rzietskew* SlovTrial 13r, *Lingua*

⁹³² Srov. NĚMEC, 1973, s. 239–240; NĚMEC, 1988, s. 6–8; MICHÁLEK, 1988, s. 5n.

⁹³³ Vycházíme z našeho článku o pravopisu v SlovKlem, srov. VOLEKOVÁ, 2010, s. 108–119.

⁹³⁴ PLESKALOVÁ, 2007, s. 500.

Zunng lasik SlovTrial 17r).⁹³⁵ S touto záměnou se setkáváme též v kodexu vodňanském,⁹³⁶ v latinsko-českém slovníku SlovVodň je například stč. lexém *vzuvač* napsán jako *wzubacz* (SlovVodň 53 bis v), dále *kolébka* jako *kolewka* (SlovVodň 55rb), *bzdina* jako *wzdina* (SlovVodň 60ra) aj. Opačnou záměnu /b/ za /v/ nacházíme v hesle *Alabrum motobidlo* (SlovVodň 53vb). V případě kodexu vodňanského však tyto „záměny“ hodnotíme jako projev písarovy nářeční výslovnosti těchto slov⁹³⁷ a pokládáme to za jev hláskoslovný, a ne paleografický.

V lexikografických textech dochází v opakovanému a bezprostřednímu střídání dvou a více různých pravopisných kódů, a tak snadno dochází k jejich míšení. Jak do latinského, tak i do českého pravopisu pronikají způsoby zápisu jiných pravopisných kódů, zvl. grafémy a zkratky, nebo se vlivem jiných pravopisných kódů rozšiřuje funkčnost grafému jednoho pravopisného systému. V případě latinského pravopisu je to česká spřežka *cz* označující v češtině foném /c/, která proniká na místo latinského polyfunkčního grafému *c* a přebírá jeho funkci označovat latinský foném /c/ (např. *ticzio* Slov Žatec 68r; *Ypofstaticze* Slov Drk 208, 210vb; *Anagolicze* SlovKlem 30ra, *Latrocžínarí* SlovKlem 17ra). Latinský grafém *k* vlivem českého a německého pravopisu rozšiřuje svoji funkci. Zápis grafému *k* v platnosti fonému /k/ je v latině užíván ve slovech řeckého původu.⁹³⁸ Grafém *k* však proniká i do zápisu domácích latinských slov na místo polyfunkčního grafému *c* (např. *Arokulus* SlovAnon 1rb, *Coklea* SlovOpav 103vb, *Kos* Slov BSB Clm 19632, 173r; *Mantika* SlovKlem 62vb, *Nouerka* SlovKlem 67rb, *Skrinium* SlovKlem 82rb, *Maskulum* VýklKruml 3vb, *Zukarum* RostlLékFrantC 169v).

V českém pravopisném systému shledáváme vliv latinského a německého pravopisného kódu ve zvýšeném užívání geminát (např. *nežitt* SlovKlem 62rb, *otepp* SlovKlem 36ra, *žzwatí* SlovKlem 17va, *pochopp* SlovCath 467ra), méně obvyklých spřežek (grafém *fch* v platnosti fonému /š/: *kofch* SlovVodň 55rb, *fchaffarz* SlovVodň 63ra, *Rozfchafny* SlovCath 468va; grafémy *czcz*, *tcz* v platnosti fonému /č/: *leczcz* SlovCath 472vb, *placzcz* SlovCath 473vb, *Totczene* SlovCath 473va aj.) a v užívání některých grafémů, například grafému *x* v platnosti fonému /k/ (např. *oblyx* KlarGlosA 152, *kozlíx* SlovKlem 52rb) a také spojení grafémů *qu* v platnosti fonémů /kv/ (např. *quaff* SlovVodň 56rb, *ofquarek* SlovVodň 56va, *squarki* SlovVodň 57va, *naquaffa* SlovVodň 72vb, *naquaffenie* SlovOstřS 66a, *ffquarkowe* SlovOstřS 112b).

Práce s předlohami, psanými různými pravopisnými kódy, a nekontinuálnost zápisu ve slovníku daná střídáním těchto kódů bránila v některých památkách většímu ustálení zápisu grafémů a vytvoření jednotnějšího pravopisného systému. To se odráží zejména ve SlovKlem, kde největší variantnost nacházíme v zápise fonému /j/, kterému odpovídá osm různých grafémů: *i*, *í*, *y*, *g*, *gi*, *gí*, *íg* a *yg* (srov. *oleiowe* 65va, *íakož* 52va, *tayna* 54vb, *kyg* 58ra, *olegiowy* 55rb, *pígíawicze* 52rb, *liffeíg* 55vb, *liffeyg* 71ra).

Dalším faktorem ovlivňujícím výslednou podobu textu je jeho forma. Písař slovníku se většinou snaží jednak vytvořit upravený a přehledný text, jednak dosáhnout stručného zápisu a uspořit místo a materiál. Snaha o ekonomičnost zápisu se odráží v hojném používání tradičních písarských zkratk jak v latině (*P(ro)phan(us)* SlovKlem 75vb), tak i ve staré češtině (*(dob(r)owolenft(wí)e* SlovKlem 32vb, *nagem(n)y* SlovOstřS 70b, *p(re)laczky* SlovOstřS 72b, *p(ra)ffiwieti* SlovOstřS 148a), v přepisování výrazů nebo jejich částí nad řádek nebo pod něj, což

⁹³⁵ Srov. SPÁČILOVÁ, 2006, 134n.

⁹³⁶ Srov. ČERNÁ, 2005, s. 80.

⁹³⁷ Srov. GbMluv 1, s. 430.

⁹³⁸ Srov. *Kartago et kalendae per k scribenda sunt, cetera per c melius*. Alcuin, De orthographia (1997, s. 19), „Výrazy *Karthago* a *kalendae* se mají psát s grafémem *k*, ostatní lépe s grafémem *c*.“

může vést k chybným opisům textu,⁹³⁹ a v častém vynechávání morfému *se* u českých reflexivních sloves (např. *Bacharí hněvati <se>* SlovKlem 8rb, *Extimere velmi <se>* báti SlovOstřS 134a). Tendence k ekonomičnosti grafického záznamu se ve velkých slovnících jako SlovKlem a SlovOstřS neprojevuje převahou diakritického pravopisu nad spřežkovým.

Mezi subjektivní faktory, ovlivňující podobu zápisu, patří bezesporu pečlivost a nadání písaře a též podmínky pro práci, které se často podepsaly na chybovosti opisu. Opisovačské chyby byly ve středověku časté a vědělo se o nich, jak je zřejmé z předmluvy Heinricha z Řezna k slovníku *Lucianus*, kde si autor na opisovačské zkaženiny přímo stěžuje: *si quid incorrectum aut certe detruncatum inueneris, scriptorum uicio, qui fere totum, quod scribunt, deturpare assolent, inputabis* „Jestliže najdeš něco nesprávného nebo jistě zkomoleného, přičti to špatnosti písařů, kteří téměř vše, co opisují, mají ve zvyku znetvořit“.⁹⁴⁰

4.2 Fonetika a fonologie

Slovníkové texty mohou přispět k výzkumu hláskových změn, jejich průběhu a rozšíření. Jsme však odkázáni na rukopisné zápisy, v nichž může mít velký vliv písařská tradice, kdy opisovač ze starší předlohy přejímá starší pravopisné zvyklosti a hláskoslovný stav jazyka předlohy (např. zápis jotace v krátkých slabikách, neasimilované podoby předpony *ot-* apod.). Na překážku podrobné analýze může být také vysoký počet památek, u kterých není stanovena přesná doba vzniku. I přes tuto jistou obezřetnost vůči zápisu poskytují slovníky 15. století bohatý materiál, a to například pro výzkum oblasti nářečního hláskosloví. Podle některých výrazných hláskových podob v textu lze rozpoznat, zda daný rukopis byl sepsán na Moravě (např. pražský kapitulní rukopis se signaturou O 56 psaný Martinem ze Strážnice) nebo v jižních Čechách (např. *Mamotrekt drkolenský*). Popis hláskosloví v lexikografických památkách 15. století omezujeme na několik drobných poznámek k vybraným hláskoslovným jevům.

Stejně jako v jiných staročeských památkách je ve slovnících poměrně rozšířena asibilace *t' > c*, nejčastěji v infinitivní koncovce⁹⁴¹ (*Desquamare rybu oblúpici* SlovFljš 26r, *Adire dojící* SlovOstřS 123a, *Constituere ustavici* SlovOstřS 128b, *Fulgere stkvíci* SlovOstřS 135a, *Ostitare zievaci* SlovOstřS 142b, *Laxare uskrovnici* Slov Drk 202, přední přidešti,⁹⁴² *chrápaci*, *zievaci* Interpretace, rkp. V aj.).

Některé památky mohou potvrdit dataci vybraných hláskových změn. Trojjazyčný slovník, který vznikl po roce 1424 v Brně (SlovCath), je charakteristický časnou monoftongizací *ie > í* (*porušení* 467va, *přirovnání t.*, *modlářství* 467vb, *rozdělení t.*, *naklonění* 468va aj.), která má paralely ve změně *ě > i*, která se v tomto prameni také objevuje (*mlčilivý* 472va, *mlčilivost t.*, *užislivost* 472rb, *púščicí* 474ra). To koresponduje s výzkumy Dagmar Marečkové,⁹⁴³ z nichž plyne, že na Moravě probíhala monoftongizace dříve než v Čechách, již od začátku 15. století. V jazyce SlovCath nacházíme některé hláskoslovné znaky slezsko-polské, na které upozornil Josef Tříška při rozboru jiného staročeského textu z slezské oblasti.⁹⁴⁴ Jako polonismus hodnotí

⁹³⁹ Tímto způsobem se pravděpodobně dostal ve SlovCath německý a český překlad *gotlicher behaftikait erster aussprunk boského přikázání a snazení, chvácení prvného vypučené* od hesla *Fontana, primicias omnis emanacionis* za heslo následující *Fecundare swanger machen plodno aneb těhotné břicho učiniti* (468rb), srov. VOLEKOVÁ, 2013, s. 84.

⁹⁴⁰ RYBA, 1944, s. 7.

⁹⁴¹ Srov. KOMÁREK, 1969, s. 107n.

⁹⁴² Srov. podobu z variantního rukopisu *Laxare uskrovniti* Slov KNM XVI C 4, přední přidešti.

⁹⁴³ Srov. MAREČKOVÁ, 1957, s. 232n.

⁹⁴⁴ Srov. TŘÍŠKA, 1995–1996, s. 183.

foném /o/ místo /u/ (*okrutný*) – tento jev nacházíme i ve SloVCath (*okrutný* 473va). V témže díle mají slabikotvorné likvidy *r*, *l* několikrát doloženy průvodní vokály *i* a *u*: *úmysl* (468rb), *vdechil* (468vb), *obdurží* (472ra), *m^učilivost* (472va). Zvratnou analogií k průvodním vokálům je pak vynecháno náležité *u* v zápisu výrazu *kurva* (*krwa* 469vb). S průvodními vokály se setkáme i v jiných slovnících, například v latinsko-českém Zdíkově slovníku (např. *Expiata spⁱlněna* SlovZdík 93va, *Pilus vⁱrchulek* SlovZdík 94ra).

Slovníky také mohou poskytnout doklady pro některé okrajové hláskové změny. Nejednou v lexikografických textech 15. století nacházíme náběhy k diftongizaci vokálu *o* > *uo*. Tato změna se ve staročeských textech objevuje paralelně vedle diftongizace dlouhého vokálu *ó* > *uo*, ale probíhala pouze sporadicky⁹⁴⁵ (*buohobojně* Slov Mk 90, 164r; *buožie* SlovAMB 229v; *buoha* HymnUKB 1v; *puolská rúta* RostlDrk 178ra; *nuožie*⁹⁴⁶ SlovOstřS 72b, *pluovúcie věc* SlovOstřS 90b, *buožie pomsta* SlovOstřS 92a, *kuozie kuože* SlovOstřS 93a aj.).

4.3 Morfologie a morfonologie

Středověké bohemikální slovníky poskytují dostatek materiálu pro výzkum morfologie a morfonologie staročeských lexikálních jednotek všech slovních druhů, zvláště pak substantiv, adjektiv a sloves, která jsou v centru pozornosti středověkých lexikografů. Stejně jako v oblasti hláskosloví, tak i v morfologii ovlivňuje podoby lexémů nářeční zabarvení některých lexikografických textů. Jako nářeční prvek v morfologii můžeme například hodnotit substantiva s sufiksem *-va* místo *-ev* v latinsko-českém *Bohemáři menším* z druhé poloviny 14. století (*břeskva* SlovBoh 22rc, *tykva* t., *svekra* SlovBoh 22vc)⁹⁴⁷ či kolísání mezi *a*-kmenovým a *ja*-kmenovým kolísáním, například *ja*-kmenové varianty *putně* (SlovOstřS 106a) a *butně* (SloVCath 470va) od *a*-kmenového lexému *putna* ‚putýnka, koš‘.⁹⁴⁸ Podrobněji se zaměříme pouze na dva prvky v morfologii adjektiv a sloves.

4.3.1 Adjektiva ve jmenném tvaru

Při výzkumu morfologie adjektiv je zajímavá distribuce užití jmenných tvarů adjektiv ve slovnících. Překladatelé tento tvar českého ekvivalentu užívají za nepříznačový latinský tvar adjektiva v nom. sg. m. spíše méně často oproti tvaru složenému (např. *Studiosus snažen* SlovZdík 94vb oproti *Industrius pilný, snažný* SlovOstřS 85a).

Ve výběru toho či onoho adjektivního tvaru záleží především na preferenci autora českého překladu ve slovníku, příp. jeho opisovače. Výraznou tendenci k překladu prostřednictvím adjektiva ve jmenném tvaru zaznamenáváme ve jmenném alfabetaři *Abba* ve Slovníku klementinském z roku 1455. V tomto slovníku jsou doložena ve jmenném tvaru jak adjektiva z běžné slovní zásoby, např. *plný* (*Luculentus pln světla aut sermone splendidus* SlovKlem 61va), *starý* (*Vigenarius XX let stár* SlovKlem 90rb) a *svobodný* (*Manumissus svoboden, quasi manu emissus* SlovKlem 62vb), tak i adjektiva ojedinělá, jako např. *pancieřitý* (*Loricatus pancieřit* SlovKlem 61rb). Jmenného tvaru neutra je využito ve SlovKlem též pro pojmenování místa charakteristického hustým porostem rostliny, od které je adjektivum odvozeno: jmenné

⁹⁴⁵ Srov. KOMÁREK, 1967, s. 118n.

⁹⁴⁶ StČS s. v. *nožieř* na základě tohoto dokladu ze SlovOstřS uvádí i variantní podobu heslového slova s kořenovou délkou.

⁹⁴⁷ Srov. FLAJŠHANS, 1894, s. 366.

⁹⁴⁸ ESSČ s. v. *putna* uvádí tento lexém jako přejímku z střhn. *bute*; k tomu srov. *Qualus hoppe carp, hersip, weynkopp ader putte chmelivý koš, cědidlo aneb butně* SloVCath 470va.

tvary *paličkovato* od adj. *paličkovatý* (*Ulvetum paličkovato* SlovKlem 91ra, srov. *Ulva palička* t.), *větevno* od adj. *větevný* (*Ramale větevno* SlovKlem 77va, srov. *Ramus větev* t.) a *vrbatō* od adj. *vrbatý* (*Salictum vrbato, locus, ubi crescunt salices* SlovKlem 80ra). Tímto způsobem překladu autor napodobuje latinský slovotvorný vzor: *ulva – ulvetum : palička – paličkovato; ramus – ramale : vrba – vrbatý; salix – salictum : vrba – vrbato*.⁹⁴⁹ Překladatel SlovKlem pro pojmenování místa, kde roste určitá rostlina, využívá kromě slovotvorných kalků další slovotvorné modely, odvozená substantiva se sufixem *-ina* (*Dumetum chrastina, id est spineta* SlovKlem 43ra, srov. *Dumus chrast* t.) a *-icě*⁹⁵⁰ (*Humuletum chmelnice* SlovKlem 52vb; *Humulus chmel* t.) nebo sousloví s druhým členem *miesto* nebo *porostlina* (*Spinetum trnové miesto* SlovKlem 83ra, *Rubetum křová porostlina* SlovKlem 79ra). V druhé redakci adaptace latinsko-německého slovníku *Abba*, která je dochována v SlovOstřS a částečně v SlovCath, je překlad adjektivem ve jmenném tvaru spíše výjimečný (např. *Recalvester z zadu lys* SlovOstřS 106vb).

Jmenného tvaru adjektiva využívá výjimečně i staročeská terminologie. Hojně je v rostlinářích doložen botanický termín *tučen mužík*, kterým je označována „rostlina s tučnými, masitými listy, netřesk, rozchodník apod.“⁹⁵¹ (např. *Senecion minor tučen mužík* Rostl KNM IV E 5, 137r, *Senecion tučen mužík menší* RostlStrah 84b, *Vermicularis tučen mužík* Rostl NK VIII G 28, 71va, *Vermicularis tučen mužík* Rostl NK I H 2, 123vb, *Vermicularis tučen mužík vel denné koření* RostlStrah 85a aj.).

Jako sousloví *voluj jazyk* s jmenným tvarem ojedinelého stč. adjektiva *volují*, které má paralelu ve stsl. *volui* „volský“,⁹⁵² by se dal interpretovat zápis *woluy yazyk* za latinský výraz *buglossa* v latinském *Herbariu* Křišťana z Prachatic s českými názvy rostlin z roku 1431 (RostlUKC 65r). Lat. *buglossa* je botanický termín označující rostlinu s podlouhlými, většinou drsně chlupatými listy připomínajícími volský jazyk, lidově proto nazývanou *volový jazyk*, v dnešní terminologii jde o pilát lékařský nebo brutnák lékařský.⁹⁵³ V rejstříku k tomuto rostlináři je též výraz *buglossa* přeložen jako *volový jazyk* (RostlUKC 89v). Nelze zcela vyloučit, že se v prvním případě jedná o jmenný tvar *voluj* archaického adjektiva odvozeného od ukmenového substantiva *vól*. Přesto se jako pravděpodobnější jeví interpretace podoby v rostlináři jako chybně zapsané adj. *volový*, srov. stejný překlad v jiných rostlinářích a lékařských spisech: *Lanceola vel buglossa volový jazyk* RostlOl 2r; *buglossa jazýček volový, druzí říkají jazýček aneb jazyk, a to vše jest jedno* LékVodň 267r; *Buglossa volový jazyk* RostlLékMuzA 140r.⁹⁵⁴

Jmenný tvar adjektiva je dále ve slovesných slovnících užíván ve spojení slovesa *býti* s adjektivem ve jmenném dativním tvaru (např. *Constare ustavičnu býti na dobrém* SlovKlem 10rb, *Gazare bohatu býti* SlovKlem 14vb, *Constipare tvrdu býti v životě* SlovOstřS 128b, *Efferare lítu býti* SlovOstřS 132a, *Gravidare těhotnu býti* SlovOstřS 135b). Tento tvar je podpořen ve slovnících běžně užívaným perifrastickým tvarem infinitivu prézenta pasiva, který se skládá z infinitivu slovesa *býti* a participia perfekta pasiva v dativním tvaru⁹⁵⁵ (např. *Exulare vyvrženu býti* SlovKlem 14ra, *Exulare vypověděnu býti* SlovOstřS 133b, *Vapulare bitu býti* SlovKlem 25rb).

⁹⁴⁹ ESSČ s. v. *větevno*, *vrbatō* interpretuje výrazy již jako plně substantivizovaná adjektiva. Se substantivizací jmenného tvaru adjektiva se v lexikografii setkáme již u Klareta, srov. *nesmrten* a *propaden* (srov. StČS s. v.).

⁹⁵⁰ Srov. LAMPRECHT – ŠLOSAR – BAUER, 1986, s. 265n.

⁹⁵¹ Srov. ESSČ s. v. *tučný*.

⁹⁵² Srov. SlovStsl 1, 211.

⁹⁵³ Srov. ESSČ s. v. *volový* a spojení *volový jazyk* GbSlov s. v. *jazyk*.

⁹⁵⁴ Srov. VOLEKOVÁ, 2012, s. 259.

⁹⁵⁵ „Za podmětný a doplňkový nominativ slovesa určitého bývá při infinitivě dativ.“ – GbMluv 4, s. 579.

4.3.2 Slovesa

Sloveso jako slovníkové heslo najdeme v různém rozsahu ve většině středověkých bohemikálních slovníků. V mamotrekttech a dalších biblických slovníčkách jsou slovesa pravidelně uváděna v tom určitém či neurčitém tvaru, v němž se nacházejí v biblickém textu (např. *Supergrediat⁹⁵⁶ur nenadstúpá* MamKapR 137v, 1 Th 4,6; *Modulamini prozpěvujte* MamMarchL 349r, Jdt 16,2), podobně vypadají i jiné soupisy latinsko-českých glos ze souvislého latinského textu. Ve slovnících mistra Bartoloměje z Chlumce se české překlady latinských sloves vyskytují v určitém tvaru jako tzv. výplňková slova, která doplňují hexametrický verš o potřebnou slabiku či slabiky (např. *Dic rci minera ruda, tellus prst glebaque hrúda* KlarGlosA 87; *Dám dabo vietr ventus, ros rosa, živel elementum* KlarGlosA 162). V 15. století se objevují lexikografická díla zaměřující se zcela na slovesa. Jsou to jednak latinsko-české slovesné alfabetaře *Abbreviare*, které uvádějí heslová slova v infinitivu, a jednak slovníky, které uvádějí heslové slovo v určitém slovesném tvaru, a to v 1. osobě singuláru indikativu přítomnosti. Následující dvě sondy k výzkumu vývoje sloves čerpají z vybraných slovníčků, které uvádějí slovesa v 1. osobě singuláru. Jako prameny pro výzkum vybíráme z latinsko-českých slovníků ty, které obsahují větší soubory sloves (SlovUKC, SlovMuz, Slov KNM VII D 17, SlovOstřVB, SlovVeleš). Z průzkumu jsme vynechali rozsáhlý abecední soubor sloves ve slovníku zvaném *Triolog* kvůli vysoké chybovosti zápisu.

4.3.2.1 Koncovky a tvary první osoby v latinsko-českých slovnících

Pro všechny zkoumané slovníky s heslovým slovem v 1. os. sg. ind. prez. platí, že u stč. sloves čtvrté a páté přítomní třídy pronikla do první osoby singuláru již koncovka *-m*:⁹⁵⁶ *Conduplico dvojím* SlovMuz 291ra; *Levigo hladím* Slov KNM VII D 17, 38r; *Adimo hromazdím* Slov KNM VII D 17, 37r; *Denso hustím* Slov KNM VII D 17, 37v; *Alo, nutrio krmím* SlovMuz 290ra; *Mercor kupčím* SlovUKC 221va; *Blandior lahodím* SlovUKC 221va; *Reor mním* Slov KNM VII D 17, 38v; *Caligo mračím* SlovMuz 291ra; *Meditor myslím* SlovUKC 221va; *Emulor nevrším* SlovVeleš 112vb/95vb; *Exsequor plním* SlovUKC 221va; *Refero pravím* SlovOstřVB 66a; *Abnego přím* SlovMuz 290ra; *Scrutor ptám se* SlovUKC 221va; *Ampulo púřím se* SlovVeleš 104ra/87ra; *Censeo súdím* SlovVeleš 107rb/90rb; *Fluctuo tápám* SlovOstřVB 66a; *Rixor vadím se* SlovUKC 221va; *Accuso viním* SlovOstřVB 65a; *Intono vzním* Slov KNM VII D 17, 38r; *Defleo želém* SlovOstřVB 65b aj.

V SlovOstřVB a částečně též v SlovMuz nacházíme několik sloves v pasivním tvaru. Pro český překlad je použit tvar perifrastického pasiva, který je tvořen konstrukcí *n/t*-ového participia v nom. sg. maskulina a tvaru *bývám* od iterativa *bývati* pomocného slovesa *býti*. Těchto slovesných tvarů je celkem pět. Dvakrát se jedná o participium nedokonavého slovesa (*Criminor haněn bývám* SlovMuz 291ra, SlovOstřVB 65b; *Exsecror klet bývám* SlovMuz 291vb, Slov KNM VII D 17, 37v; SlovOstřVB 65b), třikrát jde o participium slovesa dokonavého (*Calumpnior pohaněn bývám* SlovOstřVB 65b; *Exulo vyhnán bývám* SlovOstřVB 66a; *Reputor nazván bývám* SlovOstřVB 66a).

4.3.2.2 Neaktuálnost slovesného děje v latinsko-českých slovnících

Heslové slovo je v obecně pojatém slovníku, tj. ve slovníku nezaměřeném na překlad konkrétního užití lexému v jednom textu, jako tomu bývá v mamotrekttech, uvedeno ve tvaru, který je vzhledem k slovesnému ději neaktuální a neoznačuje průběh činnosti nebo platnost slovesného obsahu v okamžiku výpovědi.⁹⁵⁷ V tomto případě jde o zvláštní případ neaktuálnosti,

⁹⁵⁶ Srov. DOSTÁL, 1967, s. 28.

⁹⁵⁷ Srov. KOPEČNÝ, 1962, s. 15.

a to atemporálnost – mimočasovost. V latinských slovnících bývá jako heslové slovo pro sloveso jak slovesný tvar neurčitý infinitiv přítentu (*laudare*), tak i slovesný tvar určitý 1. os. sg. ind. prez. (*laudo*). Oba dva slovesné tvary mají v lexikografickém textu platnost atemporální. Překladaťel se ve snaze o maximální přesnost a náležitost překladu latinských sloves, tj. o jejich co nejvyšší ekvivalenci,⁹⁵⁸ pokoušejí vyjádřit v českých ekvivalentech atemporálnost slovesného děje stejně, jako je vyjádřena latinskými tvary.

Český infinitiv je atemporální – čas nevyjadřuje, a tak není pro české překladaťele problematický. Jinak to je ovšem s přítentem: přítentní tvar českých sloves nedokonavých i dokonavých může obecně nabývat kromě aktuální platnosti i neaktuální platnost, kdy nevyjadřuje aktuální přítens, tedy děj rozvíjející se „před našima očima v okamžiku promluvy“,⁹⁵⁹ ale děj obecně platný, např. *syťý hladovému nevěří, s poctivostí nejdál dojdeš*.⁹⁶⁰

Ve slovníku je však obecně dána přednost přítentnímu tvaru nedokonavého slovesa (*dělám, nesu*), případně slovesa násobených (*dělávám, nosívám*). V lexikografickém bezkontextovém textu je zřejmě příliš dominantní futurální význam přítentu dokonavého slovesa⁹⁶¹ a dokonavé sloveso tak nemá potenci vyjadřovat děj obecně platný.

Naprostá většina českých překladů v excerpovaných slovnících představuje 1. os. ind. prez. nedokonavého slovesa. Dokonavá slovesa jsou v naprosté menšině (*Determino dokonám* SlovOstřVB 65b; *Insinuo nasvědčím* SlovMuz 292ra; *Stupefacio omámím* Slov KNM VII D 17, 38v; *Adeo přijdu* SlovVeleš 103va/86va; *Propicio smiluji se* SlovMuz 292vb; *Abstineo zadržím* SlovVeleš 103ra/86ra; *Adymo zhromazdím* SlovOstřVB 65a; *Prosterno ztáhnu se* SlovMuz 292vb), a je tedy obecně dána přednost překladu pomocí nedokonavého slovesa.

Velkou skupinu tvoří nedokonavá slovesa odvozená od prefigovaných perfektiv, neboť přítentní tvar prefigovaných imperfektiv dokáže vyjádřit jak potřebnou atemporálnost, tak sémantické nuance odpovídajícího latinského ekvivalentu, např.: *Comperio nalezují* SlovOstřVB 65b (impf. *nalezovati* ‚zjišťovat‘ k pf. *naléztí*); *Comprehendo pochycují* SlovVeleš 107vb/90vb (impf. *pochycovati* ‚uchopovat‘ k pf. *pochytí*); *Succingo podkasují* Slov KNM VII D 17, 38r (impf. *podkasovati* ‚shrnovat si šaty‘ k pf. *podkasatí*); *Mancipio popadují* Slov KNM VII D 17, 38v (impf. *popadovati* ‚uchopovat‘ k pf. *popástí*); *Inauro pozlacují* Slov KNM VII D 17, 38r (impf. *pozlacovati* ‚pokrývat tenkou vrstvou zlata‘ k pf. *pozlatí*); *Agredior přistúpám* SlovUKC 221vb (impf. *přistúpati* ‚přistupovat‘ k pf. *přistúpí*); *Corrogo sprošují* SlovVeleš 108rb/91rb (impf. *sprošovati* ‚vyprošovat‘ k pf. *sprosí*); *Consumo stravují* SlovOstřVB 65b (impf. *stravovati* ‚trávit‘ k pf. *stráví*); *Declaro vyličují* SlovOstřVB 65b (impf. *vyličovati* ‚vykládat‘ k pf. *vyličí*); *Decortico vylupují* SlovOstřVB 65b (impf. *vylupovati* ‚oloupávat‘ k pf. *vylúpí*); *Concludo zavíráám* SlovOstřVB 65b (impf. *zavíerati* ‚obsahovat‘ k pf. *zavřítí*).

Potencialita a funkčnost vidového slovotvorného systému je v tomto typu slovníku důkladně vyzkoušena: objevují se zde takové odvozené tvary, které nemáme odjinud doloženy – v jiných doložených staročeských památkách nebylo totiž třeba je použít nebo vytvořit. Hapax legomena nacházíme v těchto heslech: *Wallo obsedují* SlovMuz 292va, Slov KNM VII D 17, 38v (impf. *obsedovati* ‚obkličovat‘ k pf. *obsíetí*); *Circumsepio obtahují* Slov KNM VII D 17, 37r (impf. *obtahovati* ‚ohrazovat, oplocovat‘ k pf. *obtahnutí*); *Corrodo ohřizují nebo ohlozují* SlovMuz 291ra (impf. *ohryzovati/ohřizovati* ‚ohryzávat‘ k pf. *ohryzti/ohřizti* a impf. *ohlozovati* ‚ohlodávat‘ k pf.

⁹⁵⁸ „Ekvivalence je vztah mezi lexémem v určitém významu výchozího jazyka a formou cílového jazyka založený na jejich (téměř) identickém, resp. vysoce podobném významu a funkci.“ – ČERMÁK – BLATNÁ, 1995, s. 238.

⁹⁵⁹ KOPEČNÝ, 1965, s. 24.

⁹⁶⁰ KOPEČNÝ, 1965, s. 26, 31.

⁹⁶¹ Srov. DOSTÁL, 1967, s. 181.

ohlodati); *Obnubilo omrakuji* SlovMuz 292rb, Slov KNM VII D 17, 38v (impf. *omrakovati* ‚zahalovat tmou‘ k pf. *omračiti*); *Devolvo odvaluji* SlovVeleš 111rb/94rb (impf. *otvalovati* ‚odvalovat‘ k pf. *otvaliti*); *Abrumpo odbořuji* SlovMuz 290va (impf. *otbořovati* ‚rozbourávat‘ k pf. *otbořiti*); *Indago oslezuji* Slov KNM VII D 17, 37v (impf. *oslezovati* ‚stopovat‘ k pf. *osléditi*); *Afflo přídýmám* SlovVeleš 103vb/84vb (impf. *přídýmati* ‚dout‘ k pf. *přidúti*); *Adhibeo přiložuji* SlovVeleš 103va/86va (impf. *přiložovati* ‚přikládat‘ k pf. *přiložiti*); *Abduco přiveduji* SlovVeleš 103ra/86ra (impf. *přivedovati* ‚svádět‘ k pf. *přivésti*); *Findo roščepuji* Slov KNM VII D 17, 37v (impf. *rozščepovati* ‚rozštípávat‘ k pf. *rozščiepiť*); *Contundo roztlukuji* Slov KNM VII D 17, 36r (impf. *roztlukovati* ‚roztloukávat‘ k pf. *roztlúci*); *Nitor uměňuji* SlovUKC 221va (impf. *uměňovati* ‚umiňovat si‘ k pf. *umieniti*); *Ango užuji* Slov KNM VII D 17, 37r (impf. *užovati* ‚soužit‘ k pf. *úžit*); *Dolo, -as, -re vydlabuji* Slov KNM VII D 17, 37v (impf. *vydlabovati* ‚vydlabávat‘ k pf. *vydlabati*); *Conflo zdýmám* SlovMuz 290vb (impf. *vzdýmati* ‚vanout‘ k pf. *vzdúti*).

Rukopisný zápis v některých případech umožňuje dvojí interpretaci, a to jako buď tvar dokonavého slovesa, nebo tvar nedokonavého slovesa. Rukopisné *pohanym* za lat. *calumpnior* (Slov KNM VII D 17, 37r) můžeme číst jako *pohaním* (pf. *pohaniti* či *pohaněti* ‚pohanět, potupit‘) nebo jako *poháním* (impf. *poháněti* ‚hanět, tupit‘ k pf. *pohaniti*), kde již do 1. os. sg. pronikla koncovka *-m* a došlo k úženi *ie > í* (tj. 1. os. sg. *poháněju > pohániem > poháním*). Podobně zápis *rozpusstym* za lat. *liquefacio* SlovMuz 292rb dovoluje čtení *rozpustím* (pf. *rozpustiti*) i *rozpústím* (impf. *rozpúščěti*). Také tvar *utrham* za lat. *derogo* SlovMuz 291rb a SlovVeleš 111ra/94ra může být perfektivní i imperfektivní (pf. *utrhati* ‚pomluvit‘ k impf. *trhati*, nebo impf. *utrhati* ‚utrhat, pomlouvat‘ k pf. *utrhnúti*). Vzhledem k celkové tendenci překládat nedokonavým slovesem a jasnějším zápisům imperfektivních tvarů v jiných slovnících se kloníme také u těchto homonymních zápisů k imperfektivní interpretaci. Imperfektivních hapax legomen, jejichž zápis umožňuje i perfektivní interpretaci, je v těchto slovnících více: *Divello roztrhám* SlovMuz 291rb, SlovOstřVB 65b (impf. *roztrhati* ‚roztrhávat‘ k pf. *roztrhnúti*, srov. pf. *roztrhati* k impf. *trhati*); *Inspiro nadychám* SlovMuz 292ra (impf. *nadýchati/nadychati* k pf. *nadchnúti*, srov. pf. *nadýchati* k impf. *dýchati*) aj.

Přesto v některých případech není interpretace českého slovesa zcela jasná, rukopisné *Vzhaniem* za lat. *contor* SlovUKC 221va pokládáme spíše než za *vzhaním* (pf. *vzhaněti* k impf. *haněti*) za první osobu *vzháním* od impf. *vzháněti*, které však může být odvozeno buď od pf. *vzhaněti* ‚pohanět‘ a mít význam ‚tupit‘, nebo od pf. *vzhoniti* ‚dostihnout‘. Na rozdíl od SSL, který čte *vzháním* s významem ‚vitupero‘,⁹⁶² pokládáme druhou možnost za možnou, doklad ze SlovUKC pokládáme za ojedinělé imperfektivum *vzháněti* ‚dohánět, postihávat‘ k pf. *vzhoniti*, jež má významově blízko k základnímu významu lat. slovesa *contari* ‚ptát se‘.

4.3.2.2.1 Homonyma a sekundární ā-kmenová imperfektiva

Mezi nedokonavými slovesy odvozenými od prefigovaných dokonavých sloves bychom chtěli zdůraznit zvláště skupinu imperfektiv, která jsou homonymní s perfektivy v nové češtině, jako je *Diruo spadám* Slov KNM VII D 17, 37v (impf. *spadati* ‚spadávat‘ k pf. *spásti*); *Ordior vzjímám* SlovUKC 221vb (impf. *vzjímati* ‚dávati vzniknout‘ k pf. *vzieti*). Jsou však částečně homonymní již ve staré češtině, např. homonymní sloveso *pochoditi* je imperfektivum k impf. *choditi* i imperfektivum k pf. *pojíti*. Ve staré češtině je homonymní také sloveso *navoditi* (impf. *navoditi* k pf. *navěsti*, nebo pf. *navoditi* k impf. *voditi*) doložené ve slovníčcích zřejmě jako imperfektivum (*Instimulo navodím* SlovMuz 292ra, Slov KNM VII D 17, 38r). Další prefigovaná slovesa s kořeny *-hon-*, *-chod-* a *-vod-* jsou ve staré češtině podle historických slovníků doložena jen jako

⁹⁶² Srov. SSL s. v. *contor*.

imperfektiva odvozená od prefigovaného perfektiva: *Depello odhoním* SlovVeleš 110vb/93vb (jen impf. *othoniti* k pf. *otehnati*); *Adipiscor dochodím* SlovMuz 290va; Slov KNM VII D 17, 34v, 37r; SlovVeleš 103va/86va, *Assequor dochodím* SlovUKC 221va, SlovVeleš 105rb/88rb (jen impf. *dochoditi* k pf. *dojítí*); *Ambigio obchodím* SlovOstřVB 65a; *Ambio obchodím* SlovMuz 290ra; *Circumvenio obchodím* SlovVeleš 107rb/90rb (jen impf. *obchoditi* k pf. *objítí*); *Circumvenio ochodím* SlovMuz 290vb (jen impf. *ochoditi* k pf. **ojítí*); *Deambulo prochodím sě* SlovMuz 291rb (jen impf. *prochoditi sě* k pf. *projítí sě*); *Educo, -as, -re vyvodím* Slov KNM VII D 17, 37v (jen impf. *vyvoditi* k pf. *vyvésti*).

Ve slovnících se objevují náznaky toho, že se autoři vyhýbají nežádoucí homonymii a dvojí možné interpretaci, a to užitím sekundárních *ā*-kmenových imperfektiv, která pronikají místo primárně odvozených nedokonavých sloves. Nejčastěji to jsou slovesa s kořenem *-cházěti* a *-nášěti*: *Sorcior docházím* SlovOstřVB 66a; *docházím* SlovMuz 293va (impf. *docházěti* místo impf. *dochoditi* k pf. *dojítí*); *Deambulo procházím se* SlovVeleš 111rb/94rb (impf. *procházěti sě* místo impf. *prochoditi sě* k pf. *projítí sě*); *Congredior scházím sě* SlovMuz 291ra (impf. *scházěti sě* místo impf. *schoditi sě* k pf. *sjítí sě*); *Ingredior vcházím* SlovUKC 221va (impf. *vcházěti* místo impf. *vchoditi* k pf. *vjítí*); *Egredior vycházím* SlovUKC 221va, *Orior vycházím* SlovMuz 29va (impf. *vycházěti* místo impf. *vychoditi* k pf. *vyjítí*); *Circumfero obnáším* SlovVeleš 107rb/90rb (impf. *obnášěti* místo impf. *obnositi* k pf. *obnésti*). Doloženy jsou též odvozeniny se sufixem *-ova-*, např. impf. *otnošovati* (k pf. *odnésti*) na místě impf. *otnositi*, vedle kterého již ve staré češtině existuje homonymní perfektivum *otnositi* (*Asporto odnošuji* SlovMuz 290rb, SlovVeleš 105ra/88ra) či impf. *vynesovati* (k pf. *vynésti*) na místě impf. *vynositi* (*Effero vynešuji* SlovVeleš 112va/95va).

4.2.2.2 Frekventativa

Atemporálnosti slovesného děje se výjimečně dosahuje také pomocí tvarů frekventativ, která běžně vyjadřují neaktuální násobenost děje a jejichž přítomní tvary frekventativ vyjadřují atemporalnost, např. *Designo znamenávám* SlovVeleš 110vb/93vb (impf. *znamenávati* k impf. *znamenati*). Nežrídka je tak vytvořeno nové odvozené sloveso, které není ve staré češtině nikde jinde doloženo, např. *Circumsaepio oplétávám* SlovOstřVB 65b (impf. *oplétávati* ‚oplocovat‘ k impf. *oplétati*, srov. *opletuji* SlovMuz 291ra); *Raciocinor umyšlávám* SlovUKC 222ra (impf. *umyšlávati* k impf. **umýšletí*).

4.4 Slovtvorba

Lexikografické texty 15. století, stejně jako Klaretovy slovníky v druhé polovině 14. století, obohacují slovní zásobu staré češtiny tvořením nových slov. Reflektují vznik nových reálií a změny v jejich chápání a tyto nové skutečnosti nově pojmenovávají.⁹⁶³ V této kapitole se zaměříme na postupy, které byly užívány pro tvorbu nových slov. Mezi slovtvorné postupy tvoření nových slov patří přejímání, odvozování a skládání.

Pojmenování nové skutečnosti na základě jejího názvu v cizím jazyce probíhá vícerym možným způsobem. Dochází buď k přejímání cizích slov a k přizpůsobení cizího slova českému hláskosloví a morfologii, nebo k překládání cizích slov s přejetím jejich slovtvorné nebo sémantické motivace (tzv. kalky), nebo k přejímání cizích slov s překladem jejich dílčího komponentu (tzv. hybridní slova).⁹⁶⁴ Běžnějším postupem ve slovtvorbě je však odvozování.

⁹⁶³ Srov. NĚMEC, 1968, s. 140n.

⁹⁶⁴ Srov. NĚMEC, 1968, s. 141nn.

Mezi slovotvorné prostředky v odvozování patří tvoření sufixální, prefixální a prefixálně-sufixální. Nejčastějším slovotvorným prostředkem při odvozování je v lexikografických textech 15. století sufixální tvoření (srov. obratné užití různorodých sufixů v překladu stejnokořených latinských lexémů: *Saxeus kamenný* SlovOstřS 110b, *Saxosus kamenitý* t.). Kompozice je v češtině doplňujícím slovotvorným postupem, který se uplatňoval zejména v okruzích terminologických, v oblasti proprií a zčásti jako prostředek tvoření expresiv.⁹⁶⁵ V lexikografických dílech staročeského období nacházíme kompozita zvláště dvojího typu: jsou to jednak uzuální kompozita zděděná ze starších vývojových fází jazyka (mezi nimi to jsou zvláště botanické termíny: *bolehlav*, *černobýl*, *devětsil*, *zlatohlav*), jednak to jsou nově utvořená kompozita, jež zvláště pro svou neústrojnost nedošla dalšího rozšíření a zůstala omezena jen na lexikografické texty, nebo dokonce na jediné dílo. Tvoření slov skládáním je velmi častý slovotvorný postup ve slovnících, které mají předlohu latinsko-německou, protože se nezřídka čeští překladatelé uchylují k nápodobě slovotvorné struktury latinského nebo německého ekvivalentu (např. stč. slovotvorné kalky *břiemostrážna* SlovOstřS 109b za lat. *sarcinatrix*, srov. střhn. *būrde hūteryne* Slov VKO M II 18, 201vb; stč. *břichodřvi* SlovKlem 91ra za lat. *vulva*, srov. střhn. *būch tor* Slov VKO M II 18, 206rb; stč. *nosokapalice* SlovOstřS 105b za lat. *puctus*, srov. střhn. *naze troef* Slov VKO M II 18, 200ra; stč. *třímistr* SlovKlem 87va za lat. *trimagister*).

Mezi novými slovy ve slovnících je mnoho okazionalismů, nových pojmenování, která se neujala a která zůstala omezena jen na jediné dílo (tzv. hapax legomena). Nejsou to často „živé formace“, ale výsledky „voluntativní kreace“,⁹⁶⁶ umělé slovníkové útvary, nezřídka tvořené neústrojnými slovotvornými postupy a prostředky.⁹⁶⁷ Mezi neologismy však nacházíme také výrazy, které ačkoli jsou ve staré češtině doloženy jen jednou, ukazují na postupné ustalování významu slovotvorných prostředků a předjímají pozdější rozvoj slovní zásoby.⁹⁶⁸

4.4.1 K parasystémovému tvoření

Někteří lexikografové počínaje Klaretem rozvíjejí ve svých dílech určité okrajové nebo pro dané slovnědruhové kategorie neobvyklé typy tvoření slov. Patří mezi ně překladatel první redakce latinsko-(německo-)českých slovníků *Abba*, *Abbreviare* a *Abstractum*, které jsou doloženy v dílčích opisech ve SlovCath a SlovOstřS.

Pro překladatele první redakce slovníků *Abba*, *Abbreviare* a *Abstractum* jsou charakteristická ojedinělá relační adjektiva bez obvyklých sufixů *-ní*, *-ný* a *-ový*,⁹⁶⁹ pouze s morfologickou koncovkou. Mezi hapax legomena s koncovkou *-ý* patří lexémy *dvojnásobý*

⁹⁶⁵ Srov. ŠLOSAR, 1999, s. 11, 79.

⁹⁶⁶ ŠLOSAR, 1999, s. 8, 27.

⁹⁶⁷ „Tvorba slov nových se neděje již bez vědomí, nýbrž schválně, vědomě, protože je nezbytná potřeba nutková mítí velí; a bývá podařena jenom tehdy, dovede-li tvůrce vystihnouti zákony a ducha tvoření z dotavadního života jazykového a jest-li s to, aby podle nich slova nová utvořil. Pakli ne, dostávají se do jazyka slova, která duchu i citu jeho se přičí, a to tím jich víc i horších, čím více porušen osvojovací základ svérázu jazykového a čím více se vtírají vzory cizí. Kde na osvojovacím základě domácím není půdy živné ani zárodky zdravými schopné, aby název cizí z ní vykouznil slovo rázu národního, pak přijme jazyk slovo cizí utvářeje pouze jeho zevnějšek po svém; kde tu úmysl stůj co stůj slovo cizí nahraditi domácím, kde zárodky k němu se pracně shledávají v domácí půdě a vši mocí se v ně vdechuje život: pak vznikají zrůdy, které nikterak nejsou řeči na ozdobu.“ – LISICKÝ, 1918/1919, s. 473.

⁹⁶⁸ Srov. např. ve staré češtině ojediněle doložený, ale ústrojně utvořený lexém *tkadlcovna* ve SlovCath (473ra), srov. VOLEKOVÁ, 2012, 495n.

⁹⁶⁹ Srov. LAMPRECHT – ŠLOSAR – BAUER, 1986, s. 253.

SlovOstřS 81b, *jednoumý* SlovCath 474va, *pateronásobý* SlovOstřS 106b, *rozumý* SlovCath 468rb, *sedmeronásobý* SlovOstřS 76a, *tvrdorozumý* SlovCath 468ra, *ženimý* SlovOstřS 82 bis a). Tento překladatel užívá též prefixálně-sufixální tvoření, vytváří např. hapax legomena s prefixem *mezi-* a koncovkou *-ie*: *meziobočí* SlovOstřS 87a, *meziparkánie* t., *meziplecí* t., *mezisloženie* t., *mezislúpie* t., kterými napodobuje jejich latinské ekvivalenty s prefixem *inter-*. K parasystémovému způsobu tvoření patří u tohoto překladatele též *ja*-kmenová činitelská jména tvořená kompozicí se zadním členem slovesným, tento způsob tvoření byl ve staročeském období na ústupu. Jedná se většinou o kalky, u nichž autor překládá cizí ekvivalent v předloze a přejímá při tom jeho slovotvornou motivaci (*Calo dřevonoše* SlovOstřS 68a, *Horrificus hroznočině* 82 bis b, *Iustitenax pravdodrže* 87b, *Nugigerulus klevetonoše* 96b, *Princeps prvodrže* 103b, *Primipilus korúhvonoše* 103a, *Protospatarius mečonoše* 105a, *Rumigerus pověstinoše* 108b, *Saccifer měchonoše* t., *Signifer praporcenoše* 112a, *Saxifer kamenonoše* 110b, *Sequipes potomchoze* 109b apod.). Ojedinělým *ja*-kmenovým kompozitem z tohoto slovníku je i stč. lexém *konidře* ‚pohodný, ras‘ (*Astora konidře* SlovOstřS 62b), který vznikl neporozuměním německému ekvivalentu v předloze. Střhn. *sinter* ‚železná struska‘ (srov. *syndir* Slov VKO M II 18, 183va) četl totiž překladatel jako *schinter* ‚kožišník; pohodný, ras‘ a přeložil jej kompozitem *konidře*. Běžnějším a již ve staré češtině doloženým stejnokořeným lexémem je *a*-kmenové kompozitum *konědra* (srov. *Řemeslníky tyto rozmohl jest: ... kata, krále, nevěstky, hanpejs, konědru a jiná řemesla po ulicích* ŽidSpráv 227–228).

4.4.2 K neústrojnému tvoření

Pro lexikografy 14. a 15. století je charakteristické, že kromě běžných slovotvorných postupů užívali i některé zvláštní slovotvorné postupy. Neústrojně tvoření nových slov je jedním z charakteristických znaků slovní zásoby M. Bartoloměje z Chlumce a zůstává v české lexikografii přítomno i v 15. století.

4.4.2.1 Stč. adj. *spolují*

Ve staré češtině jsou ojediněle dochována archaická adjektiva *hodují* ‚vhodný, náležitý, správný‘ a *střědují* ‚střední, prostřední‘. Tato adjektiva se slovotvorným sufixem *-jí* se mohla stát vzorem pro neobvyklé adjektivum *spolují*.⁹⁷⁰

Jan Gebauer⁹⁷¹ hodnotí adjektivum *hodují* ‚vhodný, náležitý, správný‘ jako „archaismus dochovaný v jazyku štitenském,“ vzniklý z psl. **godu-jь*. S oporou v tomto praslovanském tvaru má Gebauer stč. substantivum *hod* za původní *u*-kmen. Ale také již ve staroslověněštině náleží *godъ* ‚vhodná, určitá doba‘ k *o*-kmenové deklinaci a mezi jeho odvozeninami nacházíme z adjektiv jen *godьnъ*.⁹⁷² V jiných staročeských památkách nacházíme adjektivum *hodují* ojediněle, a to pouze ve *Hvězdářství krále Jana*, jehož jediný dochovaný rukopis pochází z poloviny 15. století. K archaickému adjektivu *hodují* u Štítného řadí František Ryšánek⁹⁷³ i adjektivum *střědují* ‚střední, prostřední‘, rovněž hojně doložené v díle Tomáše Štítného ze Štítného, v některých rukopisech také ve své starší podobě *sřědují* bez vkladného fonému */t/*. Ryšánek vyvozuje, že adjektivum *střědují* je tvořeno od *u*-kmenového **serdu-* sufixem *-jь*: **serdu-*

⁹⁷⁰ Srov. VOLEKOVÁ, 2012, s. 253–261.

⁹⁷¹ GbSlov s. v. *hodují*.

⁹⁷² SlovStsl 1, s. 414.

⁹⁷³ Srov. RYŠÁNEK, 1930, s. 60–61.

jb > srědujb > s(t)řědují. Adjektivum tak uchovává prapůvodní *u*-kmenový sufix, který pro motivující substantivum není doložen ani ve staré češtině, ani ve staroslověně.⁹⁷⁴

Třetím adjektivem se slootovorným sufixem *-jí* je lexém *spolují*, který je motivován adverbiálním spřežkovým spojením *spolu* < **sъ polu* od běžného *u*-kmenového substantiva *pól*. Výraz *spolují* je doložen jen ve dvou slovníkových textech, ve *Vokabuláři gramatickém* Bartoloměje z Chlumce (*Commune spolujie* KlarVok 35) a v latinsko-českém slovníčku smrtelných hříchů v obrazové formě (*Conviciium spolujie haněnie* Slov KapPraž A 73/5, 307r). Můžeme jej hodnotit jako výsledek novátorských snah lexikografů o nejpřiměřenější překlad latinského ekvivalentu.

Klaret použil výraz *spolují* v oddíle věnujícím se jmennému rodu pro označení obourodého jména za latinské adjektivum *commune*: ... *sed genus úrod, | Masculinum mužský femininum quoque {que rkp.} ženský. | Úroda sit sexus, nikterakého quoque neutrum, | Commune spolujie, sed všeliké dicitur omne* (KlarVokF 32–35). U dalších dvou výskytů latinského adjektiva *communis* již Klaret nový výraz nevytvářel: u termínů z kategorie slovesného rodu je latinské adjektivum *communis* přeloženo běžným staročeským adjektivem *obecný* (*Rozplozenie genus est, activum činové, passivum | Trpelivé, neutrum nikaké, commune obecné* KlarVokF 93–94) a tentýž překlad nacházíme i u lat. *communis* vztahujícího se k pořádku slov ve větě (*pořad ordo ... communis obecný* KlarVokF 121, 123). Při tvoření staročeského ekvivalentu mohl Klaret vycházet z Donatovy definice obourodého jména: *Commune est, quod simul masculinum femininumque significat, ut hic et haec sacerdos* (Donatus, *Ars maior* 619⁹⁷⁵). Motivací by se mu pak stalo adverbium *simul*, jehož český ekvivalent *spolu* se stal slootovorným základem nového adjektiva *spolují*. Výslednou formu nového slova mohly paralelně ovlivnit jak archaismy *hodují* a *střědují*, tak i komparativní tvary adverbií se sufixem *-jie*.

Druhý doklad na adjektivum *spolují* pochází z latinsko-českého slovníčku smrtelných hříchů s formou obrazového diagramu, který vychází z traktátu *Summa de vitiis* dominikána Guilelma Peralda. V části vyjmenovávající hříchy, kterých se člověk dopouští jazykem (*peccata linguae*), nacházíme provinění zvané latinsky *conviciium* ‚pohana, urážka‘, v pěti ze sedmi dosud nalezených variantních rukopisů tohoto slovníku s meziřádkovým českým překladem *spolujie haněnie* (Slov KapPraž A 73/5, 320r; Slov KapPraž A 59/6, 160v; Slov KapPraž A 78/3, 256r; Slov KapPraž E 4, 255v, Slov NK I G 1, 20v {*Swoluge* rkp.}). Slovník středověké latiny klade v přepisu citovaného místa z rukopisu KapPraž A 73/5 za výraz *spolujie* čárku: „*c-um spolugye, hanyenye* ‚pohanění, hanlivá slova‘ CapPr P 125 f. 307r“,⁹⁷⁶ a interpretuje tedy výraz *spolujie* jako synonymum k substantivu *haněnie*. Substantivum *spolujie* je ovšem slootovorně a významově neprůhledné, po nutné emendaci bychom jej mohli spojit se slovesem *poláti* ‚vyčinit, vyhubovat‘.

Opřeme-li se o Klaretovu dvojici *commune spolujie*, odvážíme se interpretovat výraz ze slovníčku hříchů jako adjektivum *spolují*. V kontextu podobných druhů hříchů hanění, zlořečení a lání (např. *Maledicchio zlořečenství, látie neb haněnie; Improperium haněnie* Slov NK I G 1, 20v) je zřejmé, že překladatel pociťoval potřebu odlišit hřích *conviciium* od jiných druhů pohany. Tomuto účelu posloužilo adjektivum *spolují*, které ve slootovorné struktuře latinského *conviciium* odpovídá latinskému prefixu *con-*, zatímco základ slova *viciium* má protiklad ve staročeském výrazu *haněnie*. Nevylučujeme, že překladatele mohly ovlivnit výklady původu a významu překládaného latinského lexému ve středověkých slovnících (srov. *Conviciium dicitur quasi convocium a concitatione vel concentu, id est collectione vocum, scilicet quando in unum plures*

⁹⁷⁴ Srov. stsl. *srěda* (SlovStsl 4, s. 153).

⁹⁷⁵ Srov. JÍLEK, 1951, s. 201.

⁹⁷⁶ Srov. SSL s. v. *conviciium*.

voces conferuntur Vocabularius iuris utriusque 1478, s. 108).⁹⁷⁷ Latinský prefix *con-* byl do češtiny zvláště v slovníkových textech překládán adverbialním komponentem *spolu-* (např. *coheres spoludědic* VýklKruml 2vb; *continuum spoludržné* SlovCath 467rb; *confovere spoluchovati* SlovOstřS 127b). Překladatel v latinsko-českém slovníčku hříchů dal však přednost sousloví *spolujie hanenie* před kompozitem *spoluhanenie*, které je doloženo ve dvou zbývajících rukopisech (Slov Mk 77, 219v; Slov CO 232, 116v) a je výsledkem pozdějších snah po jednoslovném ekvivalentu.

4.4.2.2 Stč. adj. věžný

Latinské adjektivum *turritus* z lat. *turris* ‚věž‘ je v českých adaptacích latinsko-německého slovníku *Abba* doloženo v těchto heslech: *Turritus getormet věžný, to jest vysoký jako věž* SlovCath 473va, *Turritus věžný {wezenie rkp.}, to jest vysoký* SlovOstřS 118b a *Turritus věžen* SlovKlem 88va.

V latinsko-německém slovníku *Abba* je ekvivalentem latinského adjektiva *turritus* německé participium *geturmet* (srov. *Turritus getormit* Slov VKO M II 18,205ra, *Turritus getormet...* SlovCath 473va) odvozené od střhn. slovesa *türnen, turnen* ‚opatřit věží; dát do vězení (ve věži)‘.⁹⁷⁸ Ve SlovKlem interpretujeme stč. ekvivalent jako jmenný tvar *věžen* verbálního adjektiva *věžný* ‚opatřený věží‘ od nedoloženého slovesa **věžiti* ‚opatřovat věží‘. Rukopisná podoba *wiezen* umožňuje i čtení stč. slova jako jmenný tvar substantivizovaného adjektiva *věžený* ‚vězeň, zajatec‘ nebo substantivum *vězeň* se stejným významem. Toto čtení by se opíralo o druhý možný význam střhn. *geturmet* ‚daný do vězení, uvězněný‘, dáváme však přednost doslovnějšímu překladu *věžen* ‚opatřen věží‘, zvláště když bezprostředně předchází heslo *Turris věže* (SlovKlem 88va).

Ačkoli heslo *turris* v SlovCath a SlovOstřS chybí, přesto je staročeskému překladateli ze společné předlohy adj. *turritus* průhledné a motivuje jej přímo substantivem *turris* ‚věž‘. Překládá jej adj. *věžný* ‚podobný věži‘ a opatřuje výkladem významu *to jest vysoký jako věž*.⁹⁷⁹ Tvoření sufixem *-ný* od subst. *věž* je ovšem vytvořeno neústrojně. Slovo tvorný sufix *-ný* tvoří v češtině relační adjektiva jen od substantiv látkových⁹⁸⁰ (srov. *blátěný* < *bláto*, *dřevěný* < *dřevo*, *kožený* < *kůže*), mezi něž substantivum *věž* nepatří. Interpretace zápisu jako neústrojně tvořeného denominativa *věžný* však není jednoznačná, zápisy *Wezyeny* SlovCath 473va a *wezenie* SlovOstřS 118b lze číst i jako nepřesně zapsané deverbativní adjektivum *věžný*.

4.4.3 K hypostazování v lexikografických textech

Při tvoření nových slov se ve slovnících 15. století setkáme s hypostazováním, s odvozováním a skládáním z předložkového pádu.⁹⁸¹ S tímto způsobem tvoření se setkáme především u překladatele předlohy SlovCath a SlovOstřS. Hypostazováním vznikla například ojedinělá adjektiva *dohlezní*, *vzemný* a *zzemný* a substantiva *obohumlvě* a *popánuchozě*.

Adjektivum *dohlezní* je ve SlovCath a SlovOstřS doloženo ve spojení *dohleznie rúcho* za lat. *talaris* (SlovCath 472va; SlovOstřS 115b). Překladatel vycházel z německého výkladového

⁹⁷⁷ Jinou etymologii tohoto latinského výrazu uvádí slovník *Catholicon* Jana z Janova (1460, s. 251): *convicium ... componitur ex con et vita, quia convitium est improprium contra vitam*. Tento výklad původu výrazu vychází z jeho možné variantní grafické podoby, v níž je foném /c/ zapsán grafémem *t*.

⁹⁷⁸ Srov. LEXER s. v. *türnen, turnen*.

⁹⁷⁹ Rekonstrukce znění vychází ze zachovalejší podoby hesla v SlovCath.

⁹⁸⁰ LAMPRECHT – ŠLOSAR – BAUER, 1986, s. 301.

⁹⁸¹ Srov. NĚMEC, 2009, s. 369–372.

překladu *en klayt pis of den enkil* (SlovCath 472va) a ze stč. ustáleného spojení *do hleznú / do hlezen / do hleznóv / do hlezna / do hleznú*⁹⁸² ‚ke kotníkům, kotníkový‘ (*Talaris rub aut sukně do hleznú, Genesis 37°* SlovKlem 86ra; *přes vodu až do hlezen* BiblOl Ez 47,3 *per aquam usque ad talos* Vulg; *sukni do hlezna* Comest 42rb *talarem*; *až do hleznóv* Hvězd 42v) a na jejich základě vytvořil ojedinělé adjektivum *dohlezní*.⁹⁸³ Adjektivum *zzemný*, které je doloženo v SlovCath ve spojení *zzemné bydlo* za latinské *status vie* (471rb), vzniklo podobným tvořením z předložkového pádu. Adjektivum bylo vytvořeno podle vzoru, který měl překladatel v německém adjektivu *ausländisch* ‚zahraniční‘ (*awslendesch* SlovCath 471rb) ze spojení *awslendesch leben* ‚žít v cizině‘ za latinské *status vie*. Z volného spojení **ze země bydlo* vytvořil překladatel ojedinělé *zzemné bydlo*. Kvůli jeho slovotvorné neprůhlednosti připojil za tento překlad českou vysvětlivku: *kromě země*. Antonymem k lexému *zzemný* je stč. adjektivum *vzemný* z následujícího hesla *status patrie*, jež je ekvivalentem německého adjektiva *heimländisch* ‚domácí‘ (*haymlendesch* SlovCath 471rb) a vzniklo hypostazí ze spojení *bydlo v zemi*.

Mezi *ja*-kmenová kompozita patří substantiva *obohumluvě* a *popánuchozě* vytvořená na základě předložkového pádu. Stč. *obohumluvě* ‚bohoslovec, teolog‘ za lat. *teologus* (*Teologus svatopisák, obohumluvě* SlovOstřS 116b) vzniklo ze spojení *mluviti o bohu* a základem stč. substantiva *popánuchozě* ‚nohsled, pánu nejbližší komorník (?)‘ (*Pedisequus komorník vel popánuchoze* SlovOstřS 101a) bylo spojení *choditi po pánu*.⁹⁸⁴

Podobné tvoření nacházíme i v jiných latinsko-českých slovnících 15. století. V právním slovníčku z olomoucké kapitulní knihovny (Slov CO 517) se nachází ojedinělé kompozitum *zdluhozprošćenie* za lat. *quittacio* s významem ‚zproštění dluhů, osvobození od dluhů‘ (*Quittacio zdluhozprošćenie* Slov CO 517, 185v).⁹⁸⁵

4.5 Slovní zásoba

Staročeské lexikum je v 15. století bohatě rozvíjeno. Mezi nejcharakterističtější rysy rozšiřující se slovní zásoby 15. století patří „zvýšené uplatňování výrazů a obrátů biblických a důsledky proniknutí češtiny do veřejného života měst“.⁹⁸⁶ Dochází k terminologizaci češtiny, domácí jazyk proniká do vědních oborů, zvláště do lékařství, astronomie, alchymie, vojenství apod., jak nám ukazují staročeské texty, mezi nimiž tvoří nemalou část texty lexikografické. Slovníky jsou jedinečným pramenem pro zkoumání staročeské slovní zásoby, neboť „poměrně značný počet stč. výrazů známe pouze z památek slovníkových buď vůbec, nebo aspoň pokud jde o chronologicky nejstarší doklady. Na slovníkové texty nezůstaly omezeny snad jen okrajové slovníkářské výtvořky, které se v jazyce v širším měřítku neujaly, ale také výrazy v staré době (a někdy i dosud) nepochybně běžné, pro jejichž výskyt jinak v literatuře odborné ani beletristické nebyly v staré době podmínky.“⁹⁸⁷

Středověké slovníky tedy obsahují jak běžnou slovní zásobu (zvl. v rostlinářích nacházíme „lidové“ názvy rostlin), tak i neologismy a okazionalismy, když překladatel neměl

⁹⁸² Jedná se o tvary gen. du./pl./sg. substantiva *hleznú/hlezen*.

⁹⁸³ Srov. GbSlov s. v. *hleznú*.

⁹⁸⁴ Srov. StčS s. v. *obohumluvě, popánuchozě*.

⁹⁸⁵ Nevylučujeme také, že se jedná o zápis bez náležitých mezer spojení z *dluhó zprošćenie*, kdy v gen. pl. substantiva *dluh* odpadlo koncové -v.

⁹⁸⁶ MICHÁLEK, 1991, s. 257.

⁹⁸⁷ MICHÁLEK, 1989, s. 86.

vhodný český ekvivalent a sám jej proto vytvořil. Jazyk je obohacován přejímkami z latiny, němčiny, církevní slovanštiny a dalších jazyků, dále kalky latinských a německých lexémů nebo odvozeninami a kompozity, nežádka tvořenými neústrojně.

Vedle přejímek z církevní slovanštiny ve vybraných slovnících, na které upozornil Emanuel Michálek,⁹⁸⁸ jsou to především přejímky z německého jazyka. Ve slovnících s latinsko-německou předlohou měl na užití přejímky rozhodující vliv německý ekvivalent. Tak tomu je například u stč. překladu *šenkéř* v latinsko-(německo-)českých adaptacích slovníku *Abba*, kde na místě německého ekvivalentu nacházíme lexém *schenker* odvozený od střhn. *schenke* 'čepování; číšník', které motivovalo stč. lexém *šenk*⁹⁸⁹ (srov. *Tabernio pyerfchenker pivní šenkéř* SlovCath 472rb, *Tabernio pivný šenkéř* SlovOstřS 115a, *Tabernio šenkéř pivný* SlovKlem 85vb).

4.5.1 K problematice překládání cizokrajných reálií

Mnoho latinsko-českých slovníků obsahuje tzv. *vocabula exotica*, slova pojmenovávající cizokrajné reálie nebo řídká slova, často přejatá z cizích jazyků. Soubor cizokrajných reálií tvoří samostatný slovníček nečistých zvířat, doložený ve dvou pramenech z 15. století (Slov NK VI E 14, Slov NK IX B 9).

4.5.1.1 České překlady nečistých zvířat

V překládání latinských názvů nečistých zvířat si můžeme povšimnout několika obecnějších tendencí pro překlad cizokrajných reálií, jak je ve svém článku o srovnání stč. výrazů *kaladr* a *pozpěvle* zmiňuje Petr Nejedlý.⁹⁹⁰ Překladatelé se buď snaží připodobnit cizokrajné zvíře některému zvířeti známému z naší přírody (*jezvec*, *ježek*, *dchoř*), nebo latinský výraz foneticky a morfologicky přizpůsobují a přejímají do staré češtiny (*kalandr*, *pelikán*), nebo nově vytvářejí umělé jméno podle nápadného znaku jeho nositele (*šediper*), užití tohoto nového pojmenování však většinou zůstává omezeno jen na slovníkové texty. České ekvivalenty nečistých zvířat se ve většině (v cca 15 překladech) shodují se staročeskými biblickými překlady (viz tabulka č. 8). Ve srovnání s Biblí olomouckou má Slov NK VI E 14 sedm odlišných překladů a Slov NK IX B 9 uvádí navíc ještě jeden jiný překlad.

Prvním nečistým zvířetem je *choerogryllus*. Definice významu daného latinského výrazu ve SSL⁹⁹¹ zachycuje významový posun od středomořského zvířete s ostny (dikobraz') přes domácí zvíře s ostny (ježek') k domácímu zvířeti se zápornou konotací, naplňující představu nečistého zvířete (tchoř'). Připodobnění biblického dikobraza k ježkovi zachycují latinské výklady v biblických slovnících (srov. *Cirogillus*, -li, *idem est, quod erinacius vel debile secundum Glosam rapax, mortiferum et spinosum, jezek* MamMarchN 22r). Český ekvivalent *ježek* ze Slov NK VI E 14 nacházíme v biblických překladech a mamotrektech (BiblOl, BiblBosk, BiblPad, MamMarchN, MamVíd aj.), zatímco překlad *dchoř* má pravděpodobně původ v Klaretových slovnících (*cirogrillus dchoř* KlarGlosA 520; KlarBohE 200),⁹⁹² odkud se rozšířil i do dalších slovníků (Slov KNM VII D 17, 34r).

Za latinské *crocodrilus* dávají Slov NK VI E 14 a Slov NK IX B 9 přednost českému *ježevci* před přejímkou *kokodril*, kterou mají staročeské bible (BiblOl, BiblBosk, BiblPad). Výjimku mezi biblickými redakcemi činí čtvrtá redakce, jejíž zástupce, BiblPraž, má též slovo domácího

⁹⁸⁸ Srov. MICHÁLEK, 1989, s. 38–46.

⁹⁸⁹ Srov. NEWERKLA, 2004, s. 302, s. v. *šenk*.

⁹⁹⁰ NEJEDLÝ, 1992, s. 130, srov. též HADRAVOVÁ, 2008, s. 60.

⁹⁹¹ Srov. SSL s. v. *choerogryllus*.

⁹⁹² Výrazem *ježek* Klaret překládá latinské *erinacius* (KlarGlosA 525, KlarBohE 202).

původu, a to *bobr*. Tento překlad je poněkud bližší originálnímu latinskému lexému *crocodrilus* než český *jězevec*, jelikož se též jedná o zvíře žijící ve vodě (srov. *Cocodrillus ... est autem animal quadrupes in terra et in aquis valens* Mammotrectus 1470, s. 23).

Stejný způsob připodobňování domácímu zvířeti používají překladatelé i u dalších tvorů. Například českým *krěčkem* překládají latinské *camaeleon*. V případě druhého překladu *sysel* za latinské *camaeleon* se jedná o opisovačský omyl převzatý z mamotrektu nebo z bible, neboť výraz *sysel* je v BiblOl, BiblBosk a BiblPad ekvivalentem za lat. *stelio*, který bezprostředně následuje za výrazem *camaeleon*. Lat. *stelio* pak ve slovníčku nečistých zvířat má zcela odlišné české ekvivalenty, první z nich, *kolčava*, opisovač převzal od latinského *mustela* z předcházejícího verše (Lv 11,29) a pravděpodobně na základě latinských výkladů (srov. *stellio, -onis reptile simile lacerte tergo pictus lucentibus guttis ad modum stellarum* Mammotrectus 1470, s. 23) doplnil druhý ekvivalent *pavúk* ‚drobná ještěrka‘.⁹⁹³

V kontextu překládání latinského názvu exotického zvířete pomocí českého pojmenování domácího zvířete se jeví interpretace ESSČ v případě stč. překladu *volavka* za lat. *onocrotalus* poněkud odvážná. ESSČ interpretuje *volavku* jako neologismus od slovesa *volati*, který je synonymní k stč. *sojka* a zároveň homonymní k stč. *volavka* ‚volavka‘, čápu podobný pták žijící u vody, jehož krk, stojí-li v klidu, připomíná vole, odvozeného od stč. substantiva *vole*.⁹⁹⁴ Pták zvaný v latině *onocrotalus* se však podle latinského výkladu vyznačuje hlasitým, až děsivým křikem (srov. *Onocrotalus ... est avis in qua sonitum faciens, ... secundum Ysidorum ... est avis valde gulosa, que rostrum in aquam mergens horridum sonum facit* Mammotrectus 1470, s. 22), a proto interpretaci *volavka* ‚pták vyznačující se hlasitým křikem‘ pokládáme za oprávněnou.

Jednou z přejímek z latiny je mezi názvy nečistých zvířat lexém *pštros*, který má doložen větší množství hláskoslovných podob. Variantní podoby staročeského *pštrosa* ve slovnících a biblických překladech znázorňují postupnou fonetickou adaptaci latinského výrazu *struthio*: *strusa* (BiblOl, BiblBosk), *štrosa* (VýklKruml 23vb), *pštrosa* (BiblPraž), *pštros* (Slov NK VI E 14, Slov NK IX B 9). Podoba s *ps-* a následným *pš-* vznikla snad vlivem lidové etymologie, připodobněním k výrazu *pštrý*, *pestrý*.⁹⁹⁵

Vedle přejímání se překladatelé uchylují k tvorbě nových slov. Při neologizování se v názvech nečistých zvířat uplatňuje kompozice a odvozování. Oproti biblické přejímce *pelikán* z latinského lexému *pellicanus* je český překlad *šediper*/*šediper* inovací, která se drží latinského výkladu slova *pellicanus* (srov. *componitur a pelle et canus, a, um eo quod canam habeat pellem* Brito⁹⁹⁶) a je výtvozem již Klaretovým (*pellicanus* *šediper* KlarGlosA 275). Český lexém *šediper* však zůstal omezen jen na slovníky a do biblických redakcí nepronikl (srov. *šediper* MamMarchL 318ra; MamKapQ 28vb aj.). Jiné stč. překlady lat. *pellicanus* vycházejí z mytické představy, že pelikán krmí svá mláďata krví z vlastní rozdrásané hrudi:⁹⁹⁷ *srdcojěd* (MamKapQ 41v), *srdojiedek* (MamVíd 126r). Tyto dva překladatelské postupy, přejímání a neologizování, pak sdružuje latinsko-český slovník z počátku 16. století, vokabulář *Lactifer* Jana Vodňanského, který

⁹⁹³ Srov. StČS s. v. *paúk*.

⁹⁹⁴ Srov. ESSČ s. v. *volavka*¹, *volavka*².

⁹⁹⁵ Srov. ESSČ s. v. *pštros*.

⁹⁹⁶ BRITO, 1975, s. 541.

⁹⁹⁷ Srov. *Pelicanus avis Aegyptia habitans in solitudine Nili fluminis, unde et nomen sumpsit; nam Canopus Aegyptus dicitur. Fertur, si verum sit, eam occidere natos suos eosque per triduum lugere, deinde se ipsam vulnerare et aspersione sui sanguinis vivificare filios*. Isidor ze Sevilly, *Etymologiae* XII,7,26 „Pelikán (*pellicanus*) je egyptský pták, který obývá pustiny v povodí řeky Nilu; odtud má také své jméno, protože Egyptu se říká *Canopus*. Pelikán prý, je-li to pravda, zabíjí vlastní mláďata, po tři dny je oplakává, pak se sám poraní, postříká děti vlastní krví, a tak se opět ožíví.“ (2004, s. 186n.); ROYT – ŠEDINOVÁ, 1998, s. 131.

uvádí jak počeštěný latinský výraz, tak i vlastní překlad vycházející z dobové etymologie latinského *pellicanus* (*pellicanus ... est avis egipciaca ... et dicitur quasi pellem canam habens pelikán, šedivek* VodňLact nn 3a).⁹⁹⁸

Mezi výrazy v Slov NK VI E 14 připojené ke slovníčku nečistých zvířat navíc oproti variantnímu Slov NK IX B 9 zaujme čtenáře ojedinelé *pýřeník* za lat. *lanugo* (Sap 5,15). Překladatel se vyhnul obvyklému spojení *ostový květ* ‚pichlavá rostlina, zvl. rostoucí jako plevel v obilí‘,⁹⁹⁹ užívanému v biblích a v jiných mamotrekttech, a na základě výrazného znaku rostliny vytvořil nové pojmenování *pýřeník* ‚pichlavý květ s chloupky, chmýří‘, které odvodil od substantiva *pýrie* ‚pýří, chmýří, chloupky na květu rostliny‘.

4.5.1.2 K problematice přejímání: stč. *žejdl*

Mezi přejaté výrazy, doložené převážně jen ve staročeských slovnících, patří stč. lexém *žejdl* ‚letní plášť‘.¹⁰⁰⁰ Doklady na tuto lexikální jednotku pocházejí z mamotrektů a ze sbírky masopustních a postních kázání z 15. století, většinou z postily Viléma Pařížského: *Teristrum* [Gn 38,14] *karnáč vel žejdl* MamMarchL 312va; *Teristrum* [Gn 38,14] *est velamentum, quo utebatur Palestine mulieres, vel paliolum vel vestis estivalis karnáč, žejdl* MamKapQ 25vb; *et paliola žejdle* Slov KapPraž D 50, 181r; *In die illa auferet Dominus calciamentorum ... et palia* (nadepsáno *plášť, kloty, žejdle*) *et linteamina ... vittas* (nadepsáno *hedvábníky*) *et teristra* (nadepsáno *karnáče, čechlíky*) Post KNM XVI E 10, 22r Is 3,18–23. Ve všech dokladech je výrazem *žejdl* překládán jistý druh oděvu – *theristrum* a *paliolum*. *Paliolum* je běžný latinský výraz pro plášť, zatímco neobvyklé *theristrum* si zaslouží podrobnější rozbor, jedná se o *vocabulum exoticum*. Podle latinských výkladů slova *theristrum* se jedná o lehký letní plášť,¹⁰⁰¹ slovo samotné je přejímka z řec. *θέριςτρον*, které vychází ze slovesa *θέρεσθαι* ‚ohřát se, rozpálit se‘ a které etymologicky souvisí se substantivem *θερεία* ‚léto, letní období‘.¹⁰⁰² Svým výskytem je *theristrum* omezeno pouze na biblický text a jeho komentáře. Proto se překladatelé při překladu staročeské bible inspirovali komentáři a *theristrum* překládali jako lehké šaty (zvl. pestré, pestrobarevné) nebo lehký pláštík (Gn 38,14: *assumpsit theristrum* Vulg; *připravila se vesele* BiblOl; *vzala jest Iněné rúcho letnie* BiblPad; *vzala na se plášť letnie* BiblPraž; *teristrum rúcho veselé* MamVíd 123v). V českých biblických komentářích najdeme i výraz označující oděv přímo vyrobený z lehké látky – *hedvábník*. Tento výraz byl motivován přídavným jménem *hedvábný*, odvozeným od běžně rozšířeného slova *hedvábie*¹⁰⁰³ ‚jemná tkanina‘ (srov. *Teristra karnáče, čechlíky, hedvábník* MamKapR 59va; *teristra hedvábník* MamVíd 139ra). Důraz na lehký, jemný materiál, ze kterého je *theristrum* vyrobeno, se projevuje i u slova *žejdl*, které bylo motivováno střhn. výrazem *sidel* ‚jemné hedvábí‘ (ze střhn. *side* ‚hedvábí‘ ze střlat. *seta*¹⁰⁰⁴). Je příznačné, že lexém *žejdl* nacházíme zvláště ve slovnících vysvětlujících neobvyklé výrazy biblického textu.

⁹⁹⁸ Srov. MICHÁLEK, 1994, s. 121.

⁹⁹⁹ Srov. StčS s. v. *oset, ostový*.

¹⁰⁰⁰ Vycházíme z našeho článku o homonymii stč. přejímek, srov. VOLEKOVÁ, 2011, s. 167–171.

¹⁰⁰¹ Srov. například popis Isidora ze Sevilly v 19. knize jeho Etymologií: *Theristrum palliolum est, quo usque hodie Arabiae et Mesopotamiae mulieres velantur, quibus in aestu tutissimo teguntur umbraculo „Theristrum je plášť, kterým se dodnes zahalují ženy z Arábie a Mezopotámie a který je v letním horku zcela bezpečně chrání stínem.“* ISIDOR ZE SEVILLY, 2009, s. 168–169.

¹⁰⁰² ISIDOR ZE SEVILLY, 2009, s. 169. Ve středověkých etymologiích je však *theristrum* mylně spojováno s latinským slovesem *tego* ‚kryji‘, srov. *Theristrum dicitur a tego, eoquē tegat corpora feminarum in estu, haraska* VodňLact XIa2.

¹⁰⁰³ Jedná se o starou přejímku z germánštiny, srov. MACHEK, 1968, s. 164.

¹⁰⁰⁴ Vzniklo pravděpodobně ze spojení *seta Serica* ‚sérská látka (=hedvábí)‘, srov. KLUGE, 1957, s. 699.

Překladatelé v nich vytvářeli, pokud ve staré češtině neexistovaly, vhodné ekvivalenty pro speciální biblické termíny. Pro oblast textilu čerpala česká terminologie bohatě z němčiny (např. *pestrok* ‚zdobený slavnostní plášť‘ ze střhn. *fĕst-roc*¹⁰⁰⁵), a tak překladatelé přirozeně užili přejímky z němčiny. Ze střhn. *sidel* však nevznikla podoba *žejdlík* s českou příponou *-ík*, častou u přejímek z německých výrazů končících na *-el* (z textilní oblasti např. *drmlík* ‚tkaná látka‘ z něm. *drümel*; *mantlík* ‚plášťík‘ ze střhn. *mantel*; *pentlík* ‚pentle‘ ze střhn. *bende*l).¹⁰⁰⁶ Nový termín *žejdl* zůstal kvůli své nízké frekvenci a omezenému užití bez charakteristické přípony.

Stč. lexém *žejdl* je paronymní k stč. *žejdlík*. Lexém *žejdlík* patří mezi základní duté jednotky o objemu necelého půl litru (cca 0,48 litru) a je přejat ze střhn. *sidel*. Samotný německý název je přejímkou z latiny a pochází z latinského slova *situla* ‚vědro‘. Cizojazyčný původ je příčinou častých variantních hláskových podob přejatého slova. Adaptace přejímaného výrazu do českého slovotvorného a fonologického systému neprobíhala přirozeně jednotně, zvláště to platí pro německé výrazy z různých německých nářečí s nejednotnou výslovností. U lexému *žejdlík* máme ve staré češtině doloženy tyto hláskové podoby: *žajdlík*¹⁰⁰⁷ (*jeden žajdlík piva aneb vína kúpiti* PrávSasM 87v), *žejdlík* (*když měla dát pintu, tehdá dala jedva tři žejdlíky* ArchČ 10,10), *žejtlík* (*ktož také žejtlík mléka makového vypie* LékFrantC 158r), *žedlík* (*Vezmi tlučeného ječmene a vody pouh druhého žedlíka* LékMus 52r). U Klareta je v jednom rukopise výraz doložen bez deminutivní přípony *-ík* v podobě *žejtel* za lat. *metro* z verše 2074 v kapitole *De utensilibus* (*zeyel* KlarGlosA, srov. *žejtlík* KlarGlosB), jedná se o nejstarší doklad. Slovo bylo rozšířeno a běžně užíváno, v StčSExcerpt nacházíme kolem 30 dokladů. Podstatná část českých názvů ve středověkém jednotkovém systému pochází z latiny nebo němčiny, jak je zřejmé z následující ukázky vzájemných poměrů několika objemových jednotek: čtyři *žejdlíky* daly jednu *pintu* (ze střlat. *pinta*), jeden *achtel* (ze střhn. *achtel*) tvořilo 48 *žejdlíků*, jedna *láka* (ze střhn. *lage*, to ze střlat. *lagellum*) se skládala z 144 *žejdlíků*, jeden *věrtel* (ze střhn. *viertel*) dal 912 *žejdlíků* a *drajlink* (ze střhn. *drilinc*), největší objemová míra, čítal 2304 *žejdlíků*.¹⁰⁰⁸

Původní německá homonyma *sidel* ‚žejdlík‘ (z lat. *situla* ‚vědro‘) a *sidel* ‚jemné hedvábí‘ (ze střhn. *side* ‚hedvábí‘) byla při přejímání do češtiny v lexému *žejdlík* s variantní podobou *žajdlík*, *žedlík*, *žejtlík*, *žejtel* ‚žejdlík‘ a v jeho paronymu *žejdl* ‚letní plášť‘ formálně odlišena. Překladatelé a glosátoři se tak vyhnuli v odborném jazyku, který vyžaduje denotační přesnost a jednoznačnost, nežádoucí homonymii.

4.5.2 Terminologizace ve staré češtině

Ve staré češtině dochází k vytváření a postupnému ustalování odborné slovní zásoby. Nermalou měrou se na ustalování podílejí slovníkové texty. Pro starší vývojová období češtiny je charakteristický kvalitativně odlišný stupeň pojmové diferenciaci slovní zásoby ve srovnání s dnešním jazykem.¹⁰⁰⁹

4.5.2.1 Botanické termíny

Na odlišný stupeň pojmové diferenciaci v oblasti botanické terminologie upozornil již Emanuel Michálek. Co se týče rostlin, měli staročeští mluvčí na mysli zcela jiné klasifikační rysy, než se

¹⁰⁰⁵ Srov. StčS s. v. *pestrok*.

¹⁰⁰⁶ Srov. NEWERKLA, 2004, s. 61, ESSČ s. v. *drmlík*, GbSlov s. v. *mantlík* a StčS s. v. *pentlík*.

¹⁰⁰⁷ Transliterace výrazů *žajdlík*, *žejdlík* apod. je poněkud zkomplikována možným zápisem diftongu */ej/* grafémy *ai*, *ay*.

¹⁰⁰⁸ Srov. SEDLÁČEK, 1923, s. 101nn.; MACHEK, 1968, s. 34, 450, 684, 724.

¹⁰⁰⁹ Srov. MICHÁLEK, 1971, s. 312.

užívají v přírodovědě dnes. Přihlíželi totiž k rysům vnějškově dobře patrným, byť i třeba nepodstatným. Mezi rysy, které pro ně byly relevantní, patřil vnější vzhled rostliny, zvláště barva (*plesnivec*, *šedivec*), místo jejího výskytu (*polabec*) nebo účinky, zvl. na zdraví člověka a zvířat (*netřesk*, *bolehlav*).¹⁰¹⁰ Rozsah staročeského pojmu je často širší než dnes. Jedním lexémem jsou označovány z hlediska dnešní klasifikace zcela odlišné rostliny, které mají ale společný výrazný rys, jako je právě vzhled a účinky (např. *črnohlávek* ,léčivá rostlina s tmavě zbarvenými květy, črnohlávek, popenec, kostival apod.¹⁰¹¹).

Po celé staročeské období je charakteristická spjatost botanických slovníčků s mluveným jazykem.¹⁰¹² Často se v botanických názvech setkáme s termínem v podobě sousloví. Může to být spojení adjektiva druhového se substantivem rodovým typu *polský kmín* (RostlStrah 80b), dále metaforické sousloví *stračie nůžka* (RostlStrah 82a), *kokotie háčě* (RostlStrah 84a), *ptačie hniedzdo* (RostlStrah 81a) apod. nebo ojediněle i antonymní slučovací spojení *den a noc* ,rostlina s květy zbarvenými světle a listy zbarvenými do tmava¹⁰¹³ (SlovVodň 42v). Nejvíce je rozšířeno sousloví s druhým členem *kořeníe*, kterému odpovídá německé kompozitum se zadním členem *-wurz*.¹⁰¹⁴ Přední člen je adjektivum, které má různý význam: vyjadřuje, na jaký orgán rostlina blahodárně působí (*Albumaria bělmové kořeníe* RostlStrah 79a), jakou nemoc léčí (*Basilica střílné kořeníe* RostlStrah 80a, *Pustullaris krtičné kořeníe* RostlStrah 84a), čemu se podobá (*Bistricta vel bistorta hadové kořeníe* RostlStrah 80b), kde roste (*Spargi labské kořeníe* RostlStrah 84b, *Spargus labské kořeníe* Rostl KNM III H 57, 194v) apod.

V botanickém lexiku se shledáme s bohatou polylexií.¹⁰¹⁵ Mnoho botanických názvů se stejným kořenem, ale odlišným sufixem bývá svým doložením omezeno jen na latinsko-české slovníky. Stejný význam mají stejnokořenné lexémy *komonice* (RostlLékMuzA 143r, Rostl KNM III H 57, 193v aj.) a *komonka* (Rostl KNM II H 4, 596); lexémy *osladič* (RostlOl 2r, SlovUKA 44r), *osladeč* (Rostl KapPraž D 5, přední přídeští) a *osladiník* (Rostl Drk 215, zadní předsádka Iv); lexémy *ščrbec* (Rostl Krakov 202ra) a *ščrbák* (RostlStrah 81b aj.); lexémy *vratec* (Rostl KapPraž K 8/2, 149v), *vratič* (Rostl KapPraž D 5, přední přídeští) a další.

S polylexií se můžeme setkat dokonce i v rámci jedné památky, např. v latinsko-českém rostlináři z polského rukopisu knížat Czartoryjských z konce 15. století se vyskytují mimo jiné tyto stejnokořenné lexémy: *ľubček* (*Levisticum libček* RostlLékCzart 259) a *ľubec* (*Ligustrum et levisticus libec* RostlLékCzart 260); *truskavka* (*Carigiolla truskavka* RostlLékCzart 256), *truskavice* (*Proserpinata truskavice* RostlLékCzart 264) a *truskavec* (*Nodularia {Nadularia rkp.}, lingua passeris et proserpinata truskavec* RostlLékCzart 259).

4.5.2.2 Terminologie příbuzenských vztahů

Čeština do konce 14. století dodržuje ve většině příbuzenských vztahů dvě hlediska: první, zda jde o příbuzného pokrevně, či nepokrevně spřízněného, a druhé, o kterou linii v rodě běží, zda o ženinu, nebo o mužovu linii.¹⁰¹⁶ V latinsko-českém slovníčku příbuzenských termínů (Slov NK

¹⁰¹⁰ Srov. MICHÁLEK, 1971, s. 314.

¹⁰¹¹ Srov. ESSČ s. v. *črnohlávek*.

¹⁰¹² Jistou výjimku tvoří Klaret, jenž kromě lidových názvů vytvářel pro neznámé rostliny nová pojmenování (např. *nabožel* KlarGlosA 854, *varšún* KlarGlosA 877 aj.).

¹⁰¹³ Srov. MICHÁLEK, 1974, s. 236.

¹⁰¹⁴ Tato kompozita byla v staročeských textech někdy překládána, někdy však také přejímána do staré češtiny, srov. stč. překlady *hászvurc* (ze střhn. *haselwurz*) a *zaječie kořeníe* za lat. *aristologia rotunda* v RostlStrah (79b).

¹⁰¹⁵ Srov. MICHÁLEK, 1974, s. 237.

¹⁰¹⁶ Srov. NĚMEC, 1980, s. 88.

I F 22, 188r) z konce 14. století či počátku 15. století nacházíme rozlišování příbuzného z otcovy strany a příbuzného z matčiny strany například u termínů *strýc* ‚strýc ze strany otce‘ – *ujec* ‚strýc ze strany matky‘ a *teta* ‚teta ze strany otce‘ – *tetka* ‚teta ze strany matky‘. U lexémů *teta* – *tetka* je toto rozlišování umělé, podle Igora Němce¹⁰¹⁷ se přestalo přísně přihlížet k tomu, zda jde o sestru matky, nebo sestru otce, a staré rozdělení na *strýnu* ‚otcova sestra‘ a *tetu* ‚matčina sestra‘ vystřídalo jednotné pojmenování *teta*. V latinsko-českém slovníčku pak překladatel významově omezil výraz *teta* pouze na ‚tetu ze strany otce‘ a uměle k ní vytvořil termín *tetka* ‚teta ze strany matky‘, pojem *strýna* zřejmě překladatel již neznal.

Některá příbuzenská pojmenování (*tšče*, *zelva*), se kterými se setkáváme v písemných památkách 14. století, ve století patnáctém již jen dožívají v některých latinsko-českých slovnících,¹⁰¹⁸ mezi ně patří právě Slov NK I F 22, 188r: *Socrus dicitur mater uxoris mee ctě vel svekruše; Et soror viri dicitur levira, zelva (zeliwa rkp.)*. Také ve Slov NK I F 22 mladší lexém *svekruše* nahradil starší lexikální jednotku *svekra*.

Mezi příbuzenskými termíny ve Slov NK I F 22 můžeme rozlišit termíny z hlediska staré češtiny nemotivované (*děd*, *teta*, *ctě*, *deveř*, *nevěsta*, *svěst*, *zelva*, *jatruše*, *svak*, *šíře*, *vnuk*), lexémy přejaté (*švagr*), lexémy odvozené sufixací (*tetka*, *strýčenec*, *sestřenec*) a prefixací, zvl. prefixem *pra-* s významem ‚o generaci starší/mladší než...‘ (*praděd*, *prababka*, *prastrýc*, *praujec*, *pratetka*, *pravnuke*; s reiterací: *prapraděd*, *praprababka*, *praprastrýc*, *praprateta*, *prapraujec*, *prapratetka*, *prappravnuke*), lexémy vytvořené přechylováním (*vnuka*, *synovkyně*, *bratrana*, *pravnuke*, *prappravnuke*) a víceslovné lexémy (*veliký strýc*, *veliká tetka*, *veliký ujec*, *veliká tetka*, *strýčená sestra*, *tetěná sestra*).

4.5.2.3 Filozofické termíny

Filozofie a teologie byla ve středověkých Čechách pěstována především na pražské univerzitě, založené císařem Karlem IV. roku 1348, dominujícím jazykem v těchto oborech byla latina. Čeština se v oblasti teologie a filozofie uplatňuje až na konci 14. století a začátku 15. století pod vlivem reformního hnutí, které vyústilo v husitskou reformaci. Kazatelé a teologové chtěli sdělit své názory a postoje širšímu publiku, a tak čeština proniká v čím dál větší míře do kázání, traktátů, odborných pojednání, agitačních textů apod. Od konce 14. století se vytváří a postupně ustaluje česká filozofická a teologická terminologie.

Průběh tohoto procesu se odráží i v původně latinsko-německém slovníku *Abstractum*, jehož česká adaptace je doložena v latinsko-německo-českém slovníku z brněnského rukopisu (SlovCath). Specializovaný slovník *Abstractum* se zaměřuje na biblické, teologické a filozofické pojmy jako *beatitudo* ‚blaženost‘, *causa finalis* ‚konečný účel‘, *decacordium* ‚desetistrunný hudební nástroj‘, *ecclesia militans* ‚církve bojující‘, *figura rei* ‚tvářnost věci‘, *incarnacio* ‚vtělení‘, *intellectus speculativus* ‚spekulativní intelekt‘, *meditacio* ‚meditace‘, *nardispicatus* ‚nard pravý‘ atd. Český překladatel latinsko-německého slovníku *Abstractum* stál před nelehkým úkolem najít pro tyto termíny vhodné ekvivalenty. Neexistence ustálené teologické terminologie se projevuje závislostí českého překladu na překladu německém, který má nejednou povahu spíše výkladu než překladu. Latinské sousloví *accio pura* je v němčině vysvětleno jako *wirkunde kraft yn der materien* (467ra). Český překladatel se nesnažil přeložit latinský teologický termín, ale převzal německé vysvětlení a doslovně jej přeložil do češtiny slovy *skutečná moc v mateřie*. Český autor použil ve staré češtině existující termín *mateřie* přejatý z latinského termínu *materia* ‚látka‘, který má paralelu v německém *materie*, také přejatém z latiny. V hesle *Passio*

¹⁰¹⁷ Srov. NĚMEC, 1980, s. 88.

¹⁰¹⁸ Srov. NĚMEC, 1980, s. 77.

predicamenti der materien leydung von wirkunde kraft mateří trpení od činící moci (470r) český překladatel též doslovně přeložil německý výklad, ale zvolil za německé adjektivum *wirkunde* jiný český ekvivalent – participium *činící*, odvozené od slovesa *činiti* ‘činit, tvořit’. V prvním hesle zvolil překladatel adjektivum *skutečný* ‘činný, aktivní, projevující se skutky’, odvozené od substantiva *skutek*. Dále vytvořil od substantiva *mateřie* nové staročeské adjektivum *mateří*, které jinde ve staré češtině nemáme doloženo. Je doloženo jen jeho homonymum *mateří* domácího původu, odvozené od staročeského substantiva *máti*, *mateře* f. ‘matka’ (např. *mateří důška* RostlLékMuzA 144v). Toto homonymní adjektivum se v SloVCath nevyskytuje. Nově vytvořené adjektivum *mateří* s významem ‘materiální’ mělo fungovat jako termín, který má konkrétní, úzce vymezený význam a také omezené pole užití, a to v kontextu filozofických textů.

4.5.2.4 Náboženská terminologie v slovníčku hříchů

Slovní zásobu v latinsko-českém slovníčku smrtelných hříchů SloVUKB, který si bereme jako základní pramen pro naše zkoumání, můžeme rozdělit do tří skupin. Jsou to za prvé lexikální jednotky vztahující se k překladatelské tradici, tvořící většinu slovní zásoby ve SloVUKB (*hrdost*, *chlubnost*, *ješitná chvála*, *lakota*, *licoměrníctvo* aj.), za druhé polysémní lexémy, jež mají v slovníčku hříchů přenesený význam (*speklost*, *vzchopeň*), a za třetí lexémy omezené výskytem jen na SloVUKB a jeho variantní rukopisy, tedy hapax legomena (*ležnost*, *násilenstvie*, *nedómyslnost*, *nestyděnie*, *oskřiekanie* aj.).¹⁰¹⁹

Do skupiny českých překladů, které mají již ustálenou překladatelskou tradici, patří především samy názvy sedmi hlavních hříchů. Ve slovníčcích jsou sice přeloženy všechny (*superbia pýcha*, *avaricia lakomstvie*, *ira hněv*, *invidia závist*, *gula lakota*, *luxuria smilnost*, *accidia lenost*), lexém *pýcha* je však doložen jen v některých rukopisech (např. SloV KapPraž A 73/5, 222v; SloV KapPraž A 59/6, 159v). Tyto překlady se ve většině shodují s názvy hlavních hříchů jak v náboženské literatuře, tak slovníčcích: *Střez se pýchy a závesti, hněvu, smilstva, nenávisti, lakomstva, lakoty také, ješutnosti všelijaké* Hrad 50r; *Sedm jest smrtedlných hřiechův, jenž slovů hlavní, proto, že všechny jiné hřiechy v sobě zavírají, a jsú tito: pýcha, lakomstvie, smilstvie, závist, lakota, hněv a lenost* HusJádro 227r; *Pýcha superbia sit, avaricia quoque lakomstvie / Obžerstvieque gula, smilstvo luxuria sit. / Invidia závist, lenost accidia, post* KlarVokF 416–418.

Z dcer těchto smrtelných hříchů do skupiny lexémů vycházejících z tradice patří například výrazy *hrdost*, *ješitná chvála*, *licoměrníctvo* a *nepokora*. První tři jsou dcerami pýchy, čtvrtý hřích *nepokora* je dcerou hněvu. Sousloví *ješitná chvála* za latinské *inanis gloria* najdeme mimo SloVUKB jak v biblickém textu (*ani skrzě ješitnú chválu* BiblOl Phm 2,3; *neque per inanem gloriam* Vulg), tak i v české náboženské literatuře, jak nám dokládá příklad úryvek ze Štítného (*proti bázni božie ješitná chvála* ŠtítVyš 1va, *contra Domini timorem inanis gloria*). Podobně i český ekvivalent *nepokora* za lat. *impatencia* je doložen ve staročeském překladu bible (v své *nepokoře* i u vrtání *reptali sú proti hospodinu* BiblOl Jdt 8,24; *impatientiam suam et improprium murmurationis suae contra Dominum protulerunt* Vulg), totéž platí i pro lexém *hrdost* za lat. *arrogancia* (*pýcha jeho a hrdost jeho a hněvání jeho více než siela jeho* BiblDrážd' Is 16,6; *superbia eius, et arrogantia eius, et indignatio eius plus quam fortitudo eius* Vulg; *skrzě hrdost mluvil* BiblOl 2 Mach 6,29; *per arrogantiam prolatos arbitrabantur* Vulg). Jiné slovníky hříchů z konce 14. století se této tradice nedrží a mají u těchto hříchů, pokud je uvádějí, odlišné české překlady: *Arogancia posmievanie* SloV NK IV G 29, přední přidešití, *Vana gloria marná chvála*, *Arrogancia povyšovanie* SloV NK I B 12, 154va.

¹⁰¹⁹ V tomto oddíle čerpáme z našeho článku VOLEKOVÁ, 2011, s. 25–31.

Také překladem *licoměrníctvo* za středolatinický výraz *ipocrisis* (klaslat. *hypocrisis*) se latinsko-český slovníček hlásí k první redakci staročeské bible, a to zvláště k BiblDrážď. Překlad *licoměrník* za latinské *hypocrita* je typický pro starší evangelijní překlad v BiblDrážď, podle Vladimíra Kyase termín *licoměrník* převzal překladatel ze slovanské liturgie v emauzském klášteře, upravil jej z výrazu *liceměř*.¹⁰²⁰ Naopak mladší BiblOl, která provedla revizi překladu textu, má za latinské *ipocrita* výraz *pokrytec* (*když se modlíte, nebudete jako pokrytci* BiblOl Mt 6,5; *cum oratis, non eritis sicut hypocritae* Vulg; *licoměrníci* BiblDrážď). Také jiné slovníky hříchů dávají přednost českému výrazu *pokrytství* (např. Slov NK I G 1, 20r; Slov KapPraž E 4, 254v; Slov KapPraž A 59/6, 159v).¹⁰²¹ Ačkoli je latinsko-český slovníček hříchů doložen, co se týká dosud nalezených variantních rukopisů, až z přelomu čtrnáctého a patnáctého století, shody v slovní zásobě se starší variantou první redakce staročeské bible ukazují na možný starší vznik slovníčku již v druhé polovině 14. století.

Ve slovníčcích hříchů se setkáme též s polysémními lexémy, které zde mají přenesený význam. Pojmenování procesů v lidském těle (*speklost*) a lidského jednání (*vzchopeň*) je přenášeno na abstraktní pojmenování vlastnosti, v našem případě hříchu. Výrazem *vzchopeň* je přeložen latinský výraz *rapcio*. Klaslat. *raptio* je sice odvozené od slovesa *rapio*, *rapere* ‚brát, krást, uchvátit‘, ale ve slovníčku hříchu má již přenesený význam na rozdíl od hříchu *rapina* ‚krádež‘ (*rapine otjetie nebo kradba* SlovUKB 75v), který je dcerou lakomství (*avaricia*). Hřích *rapcio* je dcerou hněvu (*ira*), a proto je náležité interpretovat český překlad *vzchopeň* jako ‚prudký hněv, zachvácení zlobou‘.¹⁰²² Odpovídá tomu i překlad *prchánie* ‚vztek, prudký hněv, zapálení se zlobou‘¹⁰²³ v jiném slovníčku (*Rapcio prchánie* Slov NK V B 13, přední přidešti).

O podobném přenesení významu by bylo možné uvažovat i u výrazu *vdánie* za lat. *furor* ‚prchlivost, zuřivost n. posedlost‘ (*furor prchlivost neb vdánie* SlovUKB, 75v). Po srovnání s nejstarším variantním rukopisem (*prchlivost neb rydanie* Slov KapPraž A 73/5, 222v) a s jiným slovníčkem hříchů (*prchánie, rydanie* Slov NK IV G 29, přední přidešti) je však zřejmé, že *vdánie* je ve většině rukopisů SlovUKB od původu písařská chyba. Rukopisné *ry* v předloze totiž písař přečetl jako *w* a tato chyba se pak tradovala do dalších opisů.

Hřích *obstinacia* je dcerou smrtelného hříchu pýchy (*superbia*) a do češtiny je přeložena výrazem *speklost*. Původní význam ‚sraženina, sedlina, usazenina‘ je doložen v lékařských spisech (*kořen obměkčuje speklost neb tvrdost slezeny* LékVodň 265r; *proti zbití neb speklosti aneb proti sražení vezmi vodu šalvie pálenú a pústěj ji v ústa* LékFrantC 165r) a jeho synonymy jsou ve staré češtině výrazy *speklina*, *speklivost*, *ssědlost* a *sražení*. Ve SlovUKB je lexém přenesen na pojmenování lidského zatvrzelého jednání a *speklost* nabývá významu ‚neústupnost, umíněnost, tvrdošíjnost‘. V jiných slovníčcích hříchů se tento hřích vyskytuje výjimečně, např. ojedinělé *Obstinacia v zlém zatvrzenie* {*zatrzenye* rkp.} Slov NK V B 13, přední přidešti. Častější pojem pro neústupnost a zatvrzelost od kořene *pekl*-¹⁰²⁴ než *speklina*, *speklivost* a *speklost* byly

¹⁰²⁰ Srov. KYAS, 1971, s. 40, a KYAS, 1997, s. 48, 53.

¹⁰²¹ Podobnou náhradu provedl i autor Slovníku klementinského ve výtahu z Klaretova *Vokabuláře gramatického*: Klaretovo *licoměrenství* (KlarVok 430) se staroslověnským původem za latinské *ypocrisis* nahradil též výrazem *pokrytství* (SlovKlem 3ra).

¹⁰²² Srov. ESSČ s. v. *vzchopeň*.

¹⁰²³ Srov. StČS s. v. *prchánie*.

¹⁰²⁴ Tento kořen dává MACHEK (1968, s. 709, s. v. *zapeklitý*) do souvislosti s výrazem *peklo*, stsl. *pyklъ*, původně s významem ‚smůla‘. Sloveso *zapekliti* znamená původně ‚zasmolit, smolou ucpat, upevnit, utvrdit‘. Když pak význam ‚smůla‘ u výrazu *peklo* zanikl, udrželo se *zapeklený*, *zapeklitý* jen v přeneseném významu ‚pevný, tvrdý, tvrdošíjný, neústupný, nepoddajný‘.

ve staré češtině lexémy s prefixem *za-*: *zapekelnost*, *zapekl'enie*, *zapeklitost*, *zapeklivost* a *zapeklost*.¹⁰²⁵

Mezi hapax legomena v slovníčku smrtelných hříchů patří deverbativní substantiva (*nestyďenie*, *oskřiekanie*, *ottŕhanie*) a abstrakta se sufixy *-ost* (*ležnost*, *nedómyslnost*) a *-stvie* (*násilenstvie*, *zabičstvie*). Hapax legomenon *ležnost* za latinské *mendacia* (nom. pl. klat. *mendacium*) ‚lež, nepravda, popř. lhavost, klamání‘ je stejně jako *lest* (*dolus*) a *křivá přísaha* (*periurium*) zařazeno pod smrtelný hřích lakomství (*avaricia*). Již Jan Gebauer vztahuje toto abstraktum se sufixem *-ost* k staroslověnskému adjektivu *лѣжнѣ* ‚lživý, předstíraný; klamný, klamavý‘.¹⁰²⁶ V tomto případě opět překladatel dal přednost lexému se staroslověnským původem před jeho českými synonymy *lež* nebo *křivda* a to opět odkazuje na jeho možný vztah ke klášteru v Emauzích.

Český lexém *zdrychtánie* za lat. výraz *rancor*, dceru smrtelného hříchu lenosti (*accedia*), je nejasný a při stanovování jeho původu a významu musíme vycházet především z jeho latinského ekvivalentu. Výrazem *rancor* se původně označoval zápach vycházející ze starého hniječím masa, obrazně pak i hněv uchovávaný v srdci, který zastará a zkazí se v zášť a nevraživost. Původní nepřenesený význam výrazu *rancor* zachycuje ve středověkých bohemikálních slovnících Klaret: *rancor troskel* (KlarGlosA 492) v kapitole *De animalium natura* mezi výrazy *krev*, *lajno*, *hovno*, *vosk*, a SlovKlem: *Rancor uher* (SlovKlem 77vb). Stejně tak ve slovnících najdeme *rancor* již v přeneseném významu ‚potlačovaný nevraživý hněv, zášť‘, např. *Rancor hněv* SlovKlem 77va.¹⁰²⁷ Mnemotechnický verš popisující význam hříchu *rancor* je doložen ve Slov NK I G 14, 189r, v textu s výčtem veršů k jednotlivým hříchům rozděleným podle sedmi smrtelných hříchů: *Si quis me ledit, numquam de mente recedit* („Jestliže mi někdo ublíží, nikdy mi to z mysli nezmizí“).

Pro český ekvivalent *zdrychtánie*, který ze slovotvorného hlediska vypadá jako slovesné substantivum, v doložené staročeské slovní zásobě motivující sloveso nenacházíme, zdá se spíše, že jde o slovo přejaté. Mohlo by jít o další výraz staroslověnského původu, mezi něž patří *licoměrníctvo* a *ležnost*, ale možnou staroslověnskou motivaci se nám nepodařilo najít. Proto *zdrychtánie* spíše považujeme za přejímku z němčiny, snad ze středohornoněmeckého *zwitracht* ‚rozkol, hádka, svár‘ nebo *zwitrachten* ‚svářit se‘.¹⁰²⁸ Lexém nebyl běžný a všeobecně známý, písaři jej zapisovali různě: *Zdrichtanýe* SlovUKB 76r, *Zdrychtanye* Slov KapPraž A 73/5, 222v, *Zdychtanye* Slov NK XIII F 21, 181v, *Zdzryhtanye* Slov NK I B 12, 154vb. Ve Slov NK III A 6, 141rb, bylo dokonce nahrazeno formálně podobným výrazem *zdychání*, opisovatel zřejmě považoval jemu neznámé *zdrychtánie* za písařskou chybu. Další slovníky smrtelných hříchů se řídí významem latinského *rancor* ‚potlačovaný nevraživý hněv, zášť‘ a uvádějí tyto české výrazy: *zavražování* Slov NK V B 13, přední přideščí, *zarmúcenie* Slov KapPraž O 23, zadní přideščí, *škřěhtánie* nebo *kysělost na srdci* Slov NK IV G 29, přední přideščí. Při překladu výrazem *škřěhtánie* však autor mylně spojil *rancor* s adjektivem *raucus* ‚chraplavý, chraptivý, drsně znějící, skřípavý‘ (srov. *Raucus zmlklý* SlovKlem 77vb).

¹⁰²⁵ Srov. ESSČ s. v. *zapekelnost*, *zapekl'enie*, *zapeklitost*, *zapeklivost*, *zapeklost*

¹⁰²⁶ GbSlov s. v. *ležnost*, srov. *Etymologický slovník jazyka staroslověnského* s. v. *лѣгати*.

¹⁰²⁷ Později též v 16. století srov. *Rancor ... dicitur ira, indignacio, amaritudo mentis, zášť, zastaralý hněv* VodňLact S I b1.

¹⁰²⁸ Srov. DWB s. v. *Trügnheit*, *Zwitracht*, *zwietrachten*.

4.5.2.4 Teologické termíny označující čtvery způsob výkladu smyslu Písma

Pro české ekvivalenty teologických termínů označující čtyři způsoby výkladu smyslu biblického textu je charakteristická vysoká synonymie. Ve většině slovníků se dokonce uvádí několik českých synonym k jednomu latinskému termínu. První, doslovný smysl textu (*sensus historicus*) je ve staré češtině označován adjektivy *očitý, zřejmý, zřezaný* a adverbii *tělesně, zápisně, zjevně, zřejmě, zřetelně, zřezaně*. Pro smysl přenesený (*sensus allegoricus*) existují ve slovníkách a výkladech stč. pojmy *jinomyslný, podobný a příkladný* a *duchovně, jinomyslně, jinomyslně, podobně, příkladně, vyznamenitě*. Mravní smysl (*sensus tropologicus*) je pojmenováván jako *ctnostný, mravný* a *bohobojně, ctnostně, čestně, nábožně, mravně, příkladně*. Poslední, eschatologický smysl (*sensus anagogicus*) mívá ve staré češtině názvy *svrchovný, vsvrchovaný, vzhóruvedný* či *vzsvrchovodný* a *bohobojně, nábožně, svrchovaně, svrchovodně, vzhóruvedně*. Některé staročeské lexémy jsou polysémny, například stč. *bohobojně* stojí ve slovníčcích jak za *tropologice* (Slov Mk 63, 1v), tak za *anagogice* (Slov Mk 79, 404v), a má tak význam jak ‚tropologicky, ve smyslu mravoučného výkladu textu‘, tak ‚anagogicky, ve smyslu vyššího chápání textu‘.

4.5.3 Dialektismy

Ve slovnících nacházíme stopy dialektů, zvláště v některých textech moravského původu. Kromě hláskosloví to je především nářeční slovní zásoba. Prvky slovenského nářečí nacházíme v rukopise Klaretova latinsko-českého *Bohemáře* (KlarBohO) z konce 14. století. Slovník, jenž je podle Flajšhanse¹⁰²⁹ nejstarší památkou slovenského nářečí, zapsal Martin ze Strážnice na Moravě a při opisování některé české výrazy nahrazoval slovákismy a moravismy, např. slovenské *klepec* za *klec* a *klev*; moravské *bělořit* za *lyska*. „Martin byl ovšem písař velmi nedbalý a velmi neumělý; často nerozuměl své předloze, kazil verš a rytmus, často se spokojoval jenom částečnou úpravou – slovenštil v jednom řádku, nechal český text v druhém; slovenštil i tam, kde nerozuměl; neslovenštil, kde mohl atd.“¹⁰³⁰ V dalších latinsko-českých slovnících 15. století nacházíme další dialektismy, např. *hlavnisko, zelenisko, pipet, hofer, plága* a *špryžě*.

V české adaptaci latinsko-německého slovníku *Abba*, která vznikla na Moravě a je doložena ve slovnících SloVCath a SloVOstřS, nacházíme dva lexikální dialektismy s charakteristickým sufixem *-isko*: stč. *zelenisko* za lat. *viretum* ‚místo porostlé zeleným rostlinstvem‘ (SloVOstřS 120b) a stč. *hlavnisko* za lat. *tedatorium*, které označuje pravděpodobně železný rošt (SloVCath 472vb, SloVOstřS 116b). Lexém *hlavnisko* je patrně motivován substantivem *hlavně* ‚hořící poleno‘, které v SloVCath a SloVOstřS také najdeme (*Ticio brant hlavně* SloVCath 473ra, *Ticio hlavně* SloVOstřS 117a).

Stč. *pipet* ‚tipec, ptačí choroba projevující se podebráním jazyka a bílým povlakem na něm‘¹⁰³¹ je zřejmě též nářeční povahy. Substantivum je doloženo jen v lexikografických památkách s nářečními rysy (KlarBohO, SloVOstřS) za shodný latinský ekvivalent: *pituita pipet* KlarBohO 128, SloVOstřS 103b (srov. *tipet* KlarBohE, *típek* KlarBohF; *Pituita tipet, versus: Morbum galline pituita dicimus esse* SloVKlem 74vb). Mezi motivační výrazy, stpol. *pypec* a střlat. *pipita*, které uvádí StČS, doplňme ještě střhn. *pips*, které je přejímkou z lat. *pipita*¹⁰³² a které nacházíme v německé předloze SloVOstřS (*Pituita pypz* SloVKO M II 18, 199ra).

¹⁰²⁹ Srov. FLAJŠHANS, 1923, s. 241.

¹⁰³⁰ FLAJŠHANS, 1923, s. 241.

¹⁰³¹ Srov. StČS s. v. *pipet*.

¹⁰³² Srov. DWB s. v. *pips*.

Jako dialektismus můžeme označit i přejímku *hofer* z střhn. *hofer, hovaere* ‚nájemník, osoba bez vlastní usedlosti bydlící v hospodářově domě‘,¹⁰³³ z těch samých slovníků: *inquilinus hofer* KlarBohO 750, SlovOstřS 86a (srov. *podruh* KlarGlosE, KlarGlosF; *Inquilinus hues myter vel wirt* Slov VKO M II 18,192rb). Ve staré češtině je běžněji doloženo pojmenování *podruh*. Lexém *hofer*, jak se zdá, byl ve staré češtině již výraz nářeční, územně omezený na Moravu a Slovensko, nacházíme ho dvakrát v *Naučení brněnském* (v tom domě hoferem byl NaučBrn 148) a jednou v *Žilinské knize* (*jeho hofer skrze to raněn bude* Žilin 147v). Jako moravské, slovenské a slezské uvádí slovo ve svém pětidílném česko-německém slovníku i Josef Jungmann.¹⁰³⁴

Další dialektismus v ostřihomském slovníku obsahuje heslo *Plaga plága, vlast vel teneto, wersus: Vulnera sunt plage, regio plaga, recia plage* SlovOstřS 99a (srov. *Plaga ploga vel lant adir necze, wersus: Vulnera sunt plage, regio plaga vel plaga rethe* Slov VKO M II 18,197va). Stejně místo v SlovKlem 70ra zní odlišně: *Plaga, wersus: Vulnera sunt plage, regio plaga, recia plage. nevod aut ples¹⁰³⁵ aut siet*. V obou slovnících se překládá trojím různým způsobem střhn. *necze* ‚sít‘. To, že SlovOstřS obsahuje i jiná slova nářeční a také přejímky z němčiny, je podporou pro čtení druhého slova v hesle jako stč. *plága*, které je podle Stefana Newerkly¹⁰³⁶ moravskou nářeční přejímkou rnhn. *plāge* ‚bohem seslané neštěstí, trest z nebes, nehoda, smůla‘¹⁰³⁷ a kterému v předloze odpovídá výraz *ploga* (Slov VKO M II 18,197va). Jedná se o jediný takto starý doklad, Newerkla uvádí jako nejstarší slovenský doklad z roku 1600. Machek označuje slovo *pl'aga* za lašské, čerpá z Bartoše,¹⁰³⁸ který uvádí lašské *pl'aga* ‚soužení, nehoda‘.

Ojedinělý doklad na další německou přejímku ukrývá heslo ze SlovOstřS (102a), které excerptor SlovOstřS pro lístkovou kartotéku StčS přečetl jako „*Preteritaculum (!) ffryzie*“ a český výraz interpretoval jako *frýžě*.¹⁰³⁹ Podobu v rukopisu však čteme jako *ffryzie*, přičemž grafém *i* je dopsán později stejnou rukou. Německá předloha, latinsko-německý slovník *Abba*, uvádí toto heslo v podobě *Preteritaculum spriz* (Slov VKO M II 18, 198vb). Střhn. lexém *spriuze, sprüzzel*¹⁰⁴⁰ odpovídá nč. *šprysel* či *špruše* ‚příčka, podpora‘. Na základě analogických přejímek (*cinžě, frýžě* apod.) emendujeme zápis *ffryzie* ve SlovOstřS a čteme ojedinělé stč. *špryžě* ‚příčel, špruše‘,¹⁰⁴¹ které má oporu v stč. lexému *šprysel*, přejatého ze stejného střhn. slova, a které má dále obdobu v staropolské přejímce *sprys* a v pozdějším slovenském *šprajc* z roku 1723.¹⁰⁴²

¹⁰³³ Srov. NEWERKLA, 2004, s. 182.

¹⁰³⁴ Srov. JUNGMAN, 1835, I, s. 713.

¹⁰³⁵ Srov. StčS s. v. *ples*?

¹⁰³⁶ Srov. NEWERKLA, 2004, s. 384.

¹⁰³⁷ Srov. DWB s. v. *plage* f.; MACHEK, 2010, s. 453 s. v. *pl'aga*.

¹⁰³⁸ Srov. BARTOŠ, 1906, s. 291.

¹⁰³⁹ Stč. přejímka z němčiny *frýžě* je doložena ve staré češtině vícekrát, označuje jakýsi ozdobný lem oděvu (srov. ESSČ s. v.).

¹⁰⁴⁰ Srov. LEXER s. v. *spriuze*, DWB s. v. *spreize* 1.

¹⁰⁴¹ ESSČ s. v. *špryžě*.

¹⁰⁴² StpolS s. v. *sprys*; HSSJ s. v. *šprajc*.

4.6 Syntax

Ačkoli lexikografické texty jsou z hlediska syntaxe chudší než jiné staročeské památky kvůli své heslovité výstavbě, lze i na nich v jisté míře zkoumat vývoj staročeské syntaxe. Naše drobná sonda se zaměří na využití překladu do češtiny pomocí opisného vyjádření.

4.6.1 K překládání vedlejší větou relativní

Vedle českých jednoslovných ekvivalentů za latinská heslová slova se v latinsko-českých slovnících setkáme též s víceslovnými ekvivalenty. Mezi různými formami opisu se využívá též překladu pomocí vedlejší věty relativní (např. opisný překlad *Filiandus ktož se sám chválí* SlovKlem 48vb versus jednoslovný překlad *Filiandus chlubník* SlovOstřS 80b). Překládání opisem je doloženo i v jiných staročeských památkách, např. v první redakci staročeské bible jsou dva latinské lexémy překládány oproti doslovnější třetí redakci vedlejšími větami relativními: *máš mnoho řemeslníkův, jižto kámen lámají a vápno žhú* BiblOl 1 Par 22,15, *máš také mnohé řemeslníky, kameníky a zedníky* BiblPad (*habes mnoho artifices, latomos et caementarios* Vulg).

Jako český větný ekvivalent stojí buď samotná relativní věta, nebo substantivum rozvitě vedlejší větou. Samotná vedlejší věta, která je uvozena relativním zájmenem *ktož* ve SlovKlem a adverbium ve funkci absolutního relativu *jako* ve SlovOstřS, stojí v překladu za latinské jméno konatelské, činitelské nebo jméno nositele vlastnosti: *Desertor ktož se sám tupí aut hanie* SlovKlem 41va; *Emptoicus ktož krví plije* SlovKlem 44ra; *Hismaticus ktož bez viny žaluje* SlovKlem 52va; *Idolatra ktož se modlám klanie* SlovKlem 53ra; *Intestator ktož nekšaftuje* SlovKlem 57ra; *Invidiosus ktož závist trpí* SlovKlem 57va; *Mamariticus ktož se sám zabije svú rukú* SlovKlem 62va; *Perdius ktož se celý den učí* SlovKlem 73rb; *Perrarius ktož drahé kamenie zná* SlovKlem 73va; *Clibanarius jako pec dělá* SlovOstřS 69b.

Čeští překladatelé, zvláště překladatel SlovKlem, který tohoto způsobu překladu hojně využívá, napodobují latinský výklad formou vedlejší věty relativní z čistě latinských hesel: *Aginator, qui aliquid agit* SlovKlem 28rb, *Aurifex, qui aurum facit* SlovKlem 31vb, *Fratricida, qui fratrem interficit* SlovKlem 46vb, *Laniarius, qui carnes ferro laniat* SlovKlem 58va, *Alumpnus, qui nutrit et qui nutritur* SlovOstřS 59b, *Polimitarius, magister, qui facit polimitam* SlovOstřS 103b aj. Ve SlovOstřS je tento způsob řidší, ve dvou ze třech případů pouze doplňuje jednoslovný překlad (*Eculeus skřípec, jako mučí* SlovOstřS 75a, *Forcipex nožieř, jako nože kuje* SlovOstřS 81a). Stejný způsob překladu činitelského jména opisem byl využit v překladu latinského právního termínu *vazallus* do češtiny relativní větou *ješto z nápravy slúží* v latinském právním slovníčku s českými glosami (Slov NK XI E 7, 120v; Slov KapPraž O 56, 53v; Slov Louny, 48v).

Překladu vyjádřeného substantivem s relativní větou je třeba v případech, kdy se popisuje ženská historická postava, ženské povolání, zvíře, nářadí, jídlo apod. Vedlejší větu v těchto případech uvozuje relativní zájmeno *kterýž* nebo relativní zájmeno absolutní *ješto* s významem ‚který, co, kde, kdy apod.‘: *Obstetrix dicitur ab ob et stera, stere, quod est pellicula, in qua puer est in utero matris, cum moratur žena, ješto děti babí* SlovCath 470ra; *Minerva panna, ješto zamyslila suken* SlovKlem 64rb; *Semiranus baba, kteráž prvé háce zamyslila* SlovKlem 81va; *Abrupta lomy, ješto kámen lámají* SlovKlem 27ra; *Alvea koryto, ješto těsto rozdělávají* SlovKlem 28va; *Biblis pivo, ješto se rádo pie* SlovKlem 33ra; *Bombex žížalka, ješto hedvábie přede* SlovKlem 33va. Absolutní relativní zájmeno *ješto* je ve významu ‚kde‘ několikrát nahrazeno spojkou *ješto* s referenčním osobním zájmenem v příslušném předložkovém pádu: *Attramentarium roh, ješto v něm črnidlo bývá, když píší* SlovKlem 31va; *Cumenum železo, ješto na něm cievky súčí* SlovKlem

40rb; *Gira železo, ješto súčí na něm* SlovKlem 51rb; *Citropida koryto, ješto v něm těsto dělají* SlovKlem 37va; *Calamistrum železo, ješto na ně kadeře vijí* SlovKlem 34rb–34va.

5 Závěr

V diserteční práci jsme položili základy pro výzkum dochování a tradice středověkých lexikografických textů se zaměřením na překladovou lexikografii. Z období od 13. století až do počátku 16. století se dochovalo na šedesát latinských nebo latinsko-německých slovníků s českými glosami, pětadesát latinsko-českých slovníků, přes dvě stě drobnějších latinsko-českých lexikografických textů (sedmnáct z nich se dochovalo jako součást latinského textu), pět česko-latinských slovníčků, nejméně deset vícejazyčných lexikografických děl a osm českých výkladových slovníků a slovníčků.

Česká lexikografie vykazuje již od svých počátků ve vysoké míře závislost na latinské a německé lexikografii. Počátky české lexikografie jsou obecně spatřovány v českých glosách v cizojazyčných dílech. Jedny z nejstarších českých glos jsou překladové vpisky v latinském slovníku *Mater verborum* ze 13. století. Také později ve 14. a 15. století jsou cizojazyčná lexikografická díla v různém rozsahu opatřována českými překlady. České překladové glosy v cizojazyčných dílech, zvl. lexikografických, mají potenciál přeměnit soustavným glosováním původní text v překladový latinsko-český nebo vícejazyčný slovník. K tomu však dochází až na počátku 15. století.

Od 14. století dochází k vypisování latinsko-českých glos a k vytváření prvních neuspořádaných seznamů. Nejstarším známým seznamem a *de facto* i nejstarším latinsko-českým slovníčkem je *Rostlinář olomoucký* z doby kolem roku 1300, jehož rukopis je však nyní nezvěstný a jehož popis a obsah je nám znám pouze zprostředkovaně z literatury.

Impulzem pro další rozvoj české lexikografie je rozkvět nižšího i vyššího školství v druhé polovině 14. století. V nižších školách při farách, v klášterech a ve městech se lexikografický text stává pomůckou, která má usnadnit osvojování latiny při výuce. Prostřednictvím mateřského jazyka má žák porozumět obtížnější latinské školní četbě. V prostředí latinské školy při pražské kapitule vznikají v 50. a 60. letech 14. století tři latinsko-české veršované slovníky *Vokabulář (gramatický)*, *Bohemář* a *Glosář*, které mají žáky připravit na studium na univerzitě. Jejich autorem je M. Bartoloměj z Chlumce, řečený Klaret, a jeho družina pomocníků. Klaretovy slovníky pokládají základy jak českého slovníkářství, tak českého odborného názvosloví a česká středověká lexikografie z nich čerpá po celé 15. století.

Slovníky se ve školním prostředí stávají též součástí výukové příručky učitele, která obsahuje úseky latinského textu užívaného jako školní četba spolu s komentářem a latinsko-českým slovníčkem, který překládá po řadě jednotlivá slova, sousloví a obraty latinského textu. Ke školní četbě patřily soubory latinských sekvencí a hymnů. Z poslední čtvrtiny 14. století a první poloviny 15. století jsou dochovány tři sekvenciáře a stejný počet hymnářů se strukturou, která je charakteristická pro příručku pro učitele. Tato latinsko-česká díla se skládají z latinské sekvence nebo hymnu, následného latinského výkladu k textu a latinsko-českého slovníčku k vybranému úseku (např. latinsko-český *Sekvenciář opavský*). Další ze školních příruček pro elementární výuku je latinský veršovaný slovník *Cornutus* neboli *Roháč*, připisovaný Janu z Garlandie, který se zaměřuje na vysvětlení neobvyklých slov (*vocabula exotica*), zvláště řeckého a hebrejského původu. Čtyři z bohemikálních rukopisů *Cornutu* jsou opatřeny kromě komentářů k veršům i českým meziřádkovým překladem, který je v každém rukopise odlišný; nejstarší rukopis pochází z konce 14. století, nejmladší z druhé poloviny 15. století. To ukazuje na tradici a rozšíření užívání latinského slovníku *Cornutus* jako školní příručky v českých zemích po celé 15. století. Také další školní příručka připisovaná Janu z Garlandie *Liber synonymorum*, vykládá latinské lexémy prostřednictvím řady synonym, je v jednom rukopisu z druhé poloviny 15. století opatřena nečetnými českými překlady.

Ze školního prostředí pochází také nejstarší česko-latinský lexikografický text, jedná se o česko-latinskou stylistickou příručku z 2. poloviny 14. století. Účelem kompendia, novodobě označovaného jako *Dialogi Bohemarii*, je poskytnout studentovi zásobu slov a frází a naučit jej ozdobnému latinskému slohu a užívání správných kadencí, a to opět prostřednictvím mateřského jazyka, tedy staré češtiny.

Jako pomůcka pro studium a porozumění náročnému biblickému textu sloužily kromě jiných příruček a komentářů početné latinské výkladové slovníky. Od počátku 15. století byly latinské slovníky *Lucianus* Heinricha z Řezna, *Mammotrectus* Jana Marchesiniho a anonymní *Interpretace* vykládající slova evangelií a epištol opatřovány v různé míře českými překlady. Dochovaly se v četných opisech, rukopisů slovníku *Lucianus* s českými glosami je dochováno nejméně šestnáct, rukopisů s glosovanými *Interpretacemi* osmnáct. Na základě původního *Mammotrectu* vznikají překladové latinsko-české slovníky vykládající po řadě neznámá nebo obtížná slova biblických knih, tzv. mamotreky lokální, jejichž opisů je z 15. století doloženo přes dvacet. Kromě toho se v první polovině 15. století objevují latinsko-české mamotreky lokální na perikopy církevního roku, dochovány jsou dva rozsáhlé slovníky k evangelním a epištolním perikopám s odlišným českým překladem (*Mamotrekt břevnovský* a *Mamotrekt drkolenský*) a dva krátké mamotreky pouze na perikopy doby postní. Nejpozději v polovině 15. století vzniká odlišný typ biblického slovníku, a to abecední latinsko-český mamotrekt, který je dochován ve dvou rukopisech a jednom zlomku. Abecedně uspořádaná mamotrektová hesla tvoří také podstatvou část latinsko-českých alfabetařů 1. poloviny 15. století (např. latinsko-český slovník *Anonymus*).

Českými překladovými glosami byly opatřovány v 15. století další lexikografické texty, a to jak zahraničního původu, jako např. latinsko-německé slovníky *Breviloquus*, *Synonima apotecariorum* a *Vocabularius Ex quo* (Slovník *Diefenbachův* z roku 1470), tak ojediněle i původu domácího, jako latinská encyklopedie *Liber viginti arcium*, jejímž autorem je český spisovatel Pavel Žídek. Soustavným glosováním latinského textu českými překlady vznikají překladové latinsko-české slovníky. Příklad geneze textu s lexikografickými rysy od původních překladových glos představuje latinsko-český penitenciář *Peniteas cito peccator*. Stejný princip jako v latinsko-českých sekvenciářích a hymnářích byl použit v jednom z rukopisů veršované příručky pro zpovědníky *Peniteas cito peccator* přičítané neprávem Petrovi z Blois. Některé bohemikální opisy tohoto latinského dílka obsahují latinské glosy, ale pouze jediný klementinský rukopis z roku 1416 obsahuje za lingvistickým komentářem latinsko-český slovníček k veršovému úseku. Podobně doplněním českých překladů do rejstříku k latinskému lékařskému pojednání o rostlinách *Herbarius* Křišťana z Prachatic se stal původně pomocný text pro snazší orientaci v díle zároveň latinsko-českým abecedním slovníkem.

Pro české prostředí byly adaptovány i další cizojazyčné slovníky, latinsko-německý alfabetař *Abstractum* k vysvětlení filozofických a teologických pojmů z doby kolem roku 1300, latinsko-německý jmenný alfabetař *Abba* a latinsko-německý slovesný alfabetař *Abbreviare* z počátku 15. století. Soustavným překládáním latinských heslových slov nebo jejich německých ekvivalentů v těchto slovnících vznikly jejich adaptace buď trojjazyčné (brněnský latinsko-německo-český slovník, který byl zapsán po roce 1424 za slovník *Catholicon* a který je kompilací slovníku *Abstractum* a *Abba*), nebo dvojazyčné, vynechal-li autor nebo pozdější opisovač německou část (latinsko-české jmenné a slovesné alfabetaře *Abba* a *Abbreviare* ve *Slovníku klementinském* a *Slovníku ostrýhomském* z 2. poloviny 15. století). Po polovině 15. století se objevují další trojjazyčné slovníky. Měly pravděpodobně sloužit jako učebnice cizích jazyků pro prince panovnického rodu Habsburků, kteří měli vládnout kromě latinského jazyka také národními jazyky Svaté říše římské. Pro Ladislava Pohrobka byl určen latinsko-německo-český

slovník Jana Holubáře. Latinsko-německo-český slovník *Triologus* z roku 1489 si v dospělosti nechal zhotovit císař Maxmilián I. Snad se stejným cílem vznikl v druhé polovině 15. století ojedinělý latinsko-italsko-česko-německý slovník ze sbírek vatikánské knihovny, a to úpravou původně dvojjazyčné italsko-německé konverzační příručky pro obchodníky, přicházející ze střední Evropy do Itálie, hlavně do Benátek.

Těžiště české lexikografie konce 14. století a celého 15. století spočívá především v latinsko-českých slovnících různého rozsahu a formy, které jsou kompilacemi různých lexikografických pramenů, mezi něž patří především Klaretovy slovníky a latinsko-české mamotreky. Tyto slovníky překládají do staré češtiny především tzv. *vocabula bona* – latinská slova, která jsou vhodná a potřebná jak pro studijní četbu beletristických, biblických, teologických, filozofických nebo gramatických spisů, tak pro lékařskou, právníckou nebo kazatelskou praxi. Jsou to buď nomenklátory (např. latinsko-český slovník *Nomenklator* či tzv. *Bohemář menší*), nebo alfabetaře (např. *Mamotrekt klementinský*), nebo z hlediska makrostruktury neuspořádané slovníky (např. krumlovský latinsko-český slovníček *Exposicio vocabulorum*).

Protikladem k slovníkovým kompilacím jsou spíše kratší slovníčky zaměřené na konkrétní úzkou oblast slovní zásoby, především na odbornou terminologii. Tyto lexikografické texty sloužily jako praktické pomůcky pro porozumění uživatelům a čtenářům rukopisů, mezi něž patřili středověcí vzdělanci, zvláště teologové, kazatelé, lékaři, úřední písaři, učitelé a studenti. Především pro kazatelskou a pastorační praxi byly určeny latinsko-české slovníčky k určitému biblickému úryvku, například o nečistých zvířatech nebo o částech svátečního oděvu židovských žen, dále slovníčky o čtverém smyslu Písma svatého a slovníčky vyjmenovávající názvy hříchů, věstců, andělských kůrů či mariánských svátků. Lékařům sloužily četné latinsko-české rostlináře, které obsahují latinské a latinizované řecké a arabské názvy bylin, nerostů a jiných léčivých přírodních přípravků s jejich příslušnými českými ekvivalenty (např. *Rostlinář strahovský*). Kromě nich se objevují slovníčky s pojmy ze společenské oblasti (příbuzenské a právní termíny), z oblasti přírodovědné (názvy planet, čtyř letor aj.) a lingvistické (slovesa, zlomek latinsko-české gramatiky ve *Slovníku klementinském*).

Latinsko-české a česko-latinské terminologické slovníčky přispívají k pronikání češtiny do oborů vyhrazených dříve pouze latině. Bývají také součástí odborných pojednání jak teologických (např. latinsko-český slovníček čtverého smyslu biblického textu v latinském spisku *De quadruplici sensu*), tak přírodovědných (např. latinsko-české a česko-latinské slovníčky v *Hvězdářství krále Jana*). Vyvrcholením počešťovací tendence je pak v první polovině 15. století český překlad latinského výkladového slovníku *Interpretationes Hebraicorum nominum*, který se zaměřuje na výklad biblických osobních a místních vlastních jmen, a na konci 15. století český výklad pěti termínů z oblasti práva (*pankhart, sebranec, padúch, chlap a zlosyn*), dochovaný ve čtyřech právních sbornících. O rozvoji české právní terminologie svědčí i ojedinělý český terminologický slovníček právních pojmů z okruhu saského práva s dobovým titulem *Exposicio vocabulorum legalium*.

*

Vedle obsahu prochází vývojem i forma slovníku. Z hlediska makrostruktury se v lexikografických dílech proti prvotním neuspořádaným výpisům a soupisům glos prosazuje uspořádání lokální a věcné, později čím dál tím více také abecední. Vedle lokálních latinsko-českých mamotreků se v druhé polovině 15. století objevují mamotreky abecední. Abecední pořádek převažuje zvláště v latinsko-českých rostlinářích, v nichž bylo abecední řazení podpořeno stejným uspořádáním některých herbářů a existencí abecedních rejstříků. V 15. století se setkáme také s abecedním přeuspořádáním původního nomenklátoru. Vybraná hesla

z Klaretova *Glosáře* byla uspořádána v latinsko-český alfabetář, který se jednak dochoval v samostatném opisu (např. *Slovník vratislavský*), jednak byl pramenem pro některé latinsko-české kompilační slovníky (např. pro *Slovník Velešínův*).

Zápis heslových odstavců v překladovém slovníku je velmi různorodý, od zápisu hesel *in continuo* přes psaní jednotlivých heslových odstavců na samostatné řádky až po sloupcové rozdělení textu. Zvláště ve vícejazyčných slovnících jsou heslová slova a jejich ekvivalenty psány v samostatných sloupcích. Tyto způsoby se mohou i v rámci jedné památky kombinovat (např. latinsko-český slovníček typu *vocabula bona* v třeboňském rukopisu, viz obrazová příloha č. 5). Některé lexikografické texty ze své podstaty mají speciální uspořádání hesel, patří mezi ně většina latinsko-českých slovníčků smrtelných hříchů ve formě tabule nebo obrazového diagramu. České překlady zde bývají pravidelně připsány nad heslovým slovem (viz obrazová příloha č. 9).

Z hlediska mikrostruktury je většina českých překladových slovníků velmi prostá a jejich heslový odstavec se většinou skládá jen z heslového slova a jeho ekvivalentu či ekvivalentů. Další údaje, jako je morfologická charakteristika, výklad významu nebo etymologie, odkaz na synonyma či pramen, mnemotechnický verš apod., nacházíme jen v dílech s cizojazyčnou předlohou (např. latinsko-české alfabetáře *Abba* a *Abbreviare*). Řetězení latinských nebo českých synonym v heslovém odstavci je typické až pro humanistické slovníky počínaje Bosákovým *Lactiferem*, ve slovnících 15. století se však objevují již první náznaky hromadění synonym (např. abecední latinsko-český mamotrekt, synonymické slovníky botanických názvů apod.).

*

Ve většině doložených lexikografických památek není zapsáno datum vzniku rukopisu a dataci je třeba určit podle použitého materiálu (pergamen versus papír s filigránem), písma (textura versus bastarda) či pravopisu českého textu (spřežkový versus diakritický). Přesto často nelze dobu vzniku rukopisu stanovit přesněji než obecněji na konec 14. či začátek 15. století nebo na první či druhou polovinu 15. století. I přes tuto nepřesnost, která vyžaduje jistou obezřetnost vůči prameni, poskytují slovníky bohatý materiál k analýze. Krátké sondy do pravopisu, hláskosloví, tvarosloví, slovtvorby, slovní zásoby a skladby lexikografických děl poukázaly na stav a vývojové tendence staré češtiny v 15. století.

V zápisu českého textu se obecně ve slovnících 15. století objevuje nový diakritický pravopis poměrně zřídka, mnohem častější je v písmu kombinace spřežkového a diakritického pravopisu. Český pravopisný kód je ve dvojazyčných a vícejazyčných dílech pod přímým vlivem latinského a německého pravopisného systému, a tak dochází k vzájemnému ovlivňování kódů. V případě českého pravopisného kódu jde například o užívání latinských grafémů (*x*, *qu*) a méně obvyklých spřežek (*fch*).

V oblasti hláskosloví poskytují slovníky cenné doklady na průběh a rozšíření hláskových změn. Potvrzují například časnou monoftongizaci *ie* v *í* na Moravě již v 1. polovině 15. století a přinášejí doklady pro okrajovou hláskovou změnu, řídkou diftongizaci vokálu *o* > *uo*, která je paralelní k diftongizaci dlouhého vokálu *ó*.

Slovníky jsou materiálovým zdrojem také pro výzkum morfologických tvarů, například adjektiv a sloves. Ještě v některých slovnících z 2. poloviny 15. století se v překladu využívá jmenného tvaru adjektiva (*stár*, *svoboden*, *paličkovato*) a adjektivum ve spojení se slovesem *býti* bývá ve jmenném dativním tvaru maskulina v singuláru (*bohatu býti*). Slovesné slovníky, které uvádějí heslové slovo v 1. os. sg. ind. prez., odrážejí vývoj vidového systému českého slovesa v průběhu 15. století. Poukazují na existující bohatou vidovou homonymii staročeského slovesa (*navoditi* impf. a *navoditi* pf.) a postupné pronikání sekundárních *ā*-kmenových imperfektiv (sekundární *docházeti* oproti primárnímu *dochoditi*).

Česká lexikografická díla jsou díky svému širokému tematickému rozsahu jedinečným pramenem pro zkoumání staročeské slovní zásoby. Často přinášejí nejstarší nebo jedinečné staročeské doklady na běžné české lexémy (např. *prvobytný*, *tkadlcovna*). Jak v oblasti hláskosloví a tvarosloví, tak i ve slovní zásobě nacházíme ve slovnících nářeční tvary, které poukazují na místo vzniku památky nebo opisu rukopisu (např. moravské *hofer* oproti českému *podruh*).

Nezřídka se čeští lexikografové uchýlili k vytvoření nového slova, protože stará čeština neměla dosud pro novou skutečnost vlastní pojmenování nebo překladatelé nenašli pro latinský lexém vhodný staročeský ekvivalent. Pro tvorbu nových slov užívali překladatelé jak slovotvorných postupů a prostředků běžných v českém přejímání, odvozování a skládání, tak prostředků zvláštních a neústrojných. V lexikografii stejně jako v jiné překladové literatuře staročeského období se zkoušely jazykové možnosti (např. ve tvoření ojedinělých imperfektiv: pf. *obsiesti* > impf. *obsědovati*; pf. *roztlúci* > impf. *roztlukovati*). Nejednou ovšem čeští lexikografové překročili náležité hranice a uchýlili se ke tvoření, které není pro danou slovotvornou kategorii obvyklé (např. adj. *věžěný*). U většiny ústrojných ani neústrojných neologismů nedošlo k dalšímu rozšíření a nové lexémy zůstaly omezeny jen na lexikografické texty, nebo dokonce na jediné dílo (např. hapax legomena *břuchodřvi*, *dětelík*, *hycl*, *nehrom*, *nosokapalicě*, *otřitní*, *prorokohvězdník*, *smldavišče*, *vzpěčilost*, *zlahoda* aj.).

Při překládání se projevuje především snaha po náležitém a přiměřeném ekvivalentu, který má být podle dobového pohledu nejlépe jednoslovný, pokud je heslové slovo jednoslovné, nebo víceslovný, je-li překládáno sousloví apod. (např. *spoluhaněnie* za lat. *convicium*; *marná chlúba* za lat. *vana gloria*). Z přílišné závislosti na předloze pak vznikají velmi často slovotvorné kalky (např. *kamenonoš* za lat. *saxifer*, *mrzkomluvenie* za lat. *turpiloquium*, *nyninost* za lat. *presencia*, *spoluumřieti* za lat. *commori*, *vydřitel* za lat. *exactor* aj.). Kvůli úsilí o sémanticky přesný ekvivalent se mezi slovotvornými postupy českých lexikografů v některých případech objevuje odvozování a skládání z předložkového pádu (např. *obohumluvě* za lat. *teologus*; *zzemné bydlo* za lat. *status vie*) nebo překládání opisem, zvláště relativní větou vedlejší (např. *ktož závist trpí* za lat. *invidiosus*; *žížalka, ješto hedvábie přede* za lat. *bombex*; *ješto z nápravy slúží* za lat. *vazallus*).

Specializované slovníčky dokládají terminologizaci jazyka v 15. století, kdy stará čeština proniká do vědních oborů vyhrazených dříve latině, zvláště do filozofie, teologie, práva, lingvistiky, lékařství, zoologie a astronomie. Pro staročeskou terminologii je charakteristická vysoká míra polylexie (např. *osladič*, *osladec*, *osladník*), synonymie (např. *kostival*, *svalník*; *otklad*, *otkládané peniezě*, *varovní peniezě*, *vergelt*) a polysémie (např. *fentovati*, *gver*, *ježek*, *bohobojně*), která je projevem kvalitativně odlišného stupně pojmové diferenciace staročeské slovní zásoby ve srovnání s dnešním jazykem.

*

Pro rozsáhlost materiálu jsme se omezili na soupis, roztržidění a stručný popis dochovaných středověkých českých lexikografických děl a pouze u vybraných děl přinášíme podrobnější analýzu. Předložené rozdělení českých lexikografických památek zohledňuje především formální a obsahové hledisko a nabízí výchozí bázi pro podrobnější zkoumání jednotlivých skupin lexikografických textů. K dalšímu bádání vybízí též nástin jazyka českých slovníků z období vrcholného středověku, a to především k výzkumu nářečních jevů a bohaté slovní zásoby. Mezi úkoly budoucího bádání také patří bezesporu podrobný výzkum staročeských glos, které stojí u počátků staročeské lexikografie a které se v cizojazyčných textech objevují po celé středověké

období. Výzkum by se měl především zaměřit na jejich soupis a rozbor podle umístění, druhu, funkce apod.

Tato práce o české lexikografii 15. století shromažďuje všechny známé české středověké slovníky, představuje dosud neznámé lexikografické texty (např. latinsko-český alfabetář ve vratislavském rukopise, latinsko-český slovníček jihlavský, český terminologický slovníček právních pojmů z třeboňského rukopisu aj.) a identifikuje nezvěstné slovníky s dochovanými rukopisy (latinsko-český mamotrekt k Novému zákonu kněze Martina z roku 1433 v brněnském rukopisu a latinsko-český slovníček biblický z Trhových Svin na muzejním rukopisném zlomku). Přesto nepřináší zcela jistě kompletní seznam lexikografických pramenů, neboť některé, spíše jen drobné slovníky zůstávají ukryty v rukopisech a čekají na svůj objev. Přesto věříme, že jsme podrobným popisem formální a obsahové stránky dochovaných slovníků uspokojivě vystihli vývojové tendence v české lexikografii 15. století.

6 Literatura

6.1 Sekundární literatura

- BARTOŠ, František: *Dialektický slovník moravský. Část II.* Praha: Nákladem České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění 1906.
- BEK, A. J.: Staročeská literatura. Opět vodňanský rukopis. *Časopis Českého muzeum* 17, 1843, s. 147–150.
- BĚLIČ, Jaromír – KAMIŠ, Adolf – KUČERA, Karel: *Malý staročeský slovník.* Praha: SPN 1978.
- BJÖRKMAN, Erik: Die Pflanzennamen der althochdeutschen Glossen. *Zeitschrift für Deutsche Wortforschung* 2, 1902, s. 202–307.
- BJÖRKMAN, Erik: Die Pflanzennamen der althochdeutschen Glossen. II. Entlehnte Pflanzennamen. *Zeitschrift für Deutsche Wortforschung* 6, 1904/1905, s. 174–198.
- BLUSCH, Martina: *Ein italienisch-deutsches Sprachlehrbuch des 15. Jahrhunderts. Edition der Handschrift Universitätsbibliothek Heidelberg Pal. Germ. 657 und räumlich-zeitliche Einordnung des deutschen Textes.* Frankfurt am Main: Peter Lang 1992.
- BOHATCOVÁ, Mirjam: Unbekannte, in Regensburg entdeckte Pilsener Drucke aus dem 16. Jahrhundert. *Germanoslavica* 1/1994, s. 11–22.
- BOK, Václav – PETR, Stanislav: K německým středověkým rukopisům v knihovnách v Čechách a na Moravě. *Studie o rukopisech* 40, 2010 (vyšlo 2011), s. 273–299.
- BOK, Václav – PETR, Stanislav: Deutsche mittelalterliche Handschriften literarischen Charakters in Bibliotheken Böhmens und Mährens. In: *Manuscripta Germanica. Deutschsprachige Handschriften des Mittelalters in Bibliotheken und Archiven Osteuropas.* Eds. A. Breith – Ch. Glaßner – K. Klein – M. Schubert – J. Wolf, Stuttgart: S. Hirzel Verlag 2012, s. 195–214.
- BOK, Václav: Plzeň a počátek česko-německých konverzačních příruček. In: *Kultura, historie a současnost Plzně. Referáty přednesené na konferenci k 700. výročí založení Plzně v sekci literární a jazykové.* Ed. V. Viktora, Plzeň: Západočeská univerzita, Pedagogická fakulta 1996, s. 9–21.
- BRETHOLZ, Berthold: *Die Pfarrkirche St. Jakob in Brunn.* Brno: Rudolf M. Rohrer 1901.
- BRÜCKNER, Anton: Über die älteren Texte des Polnischen. *Archiv für slavische Philologie* 10, 1887, s. 365–416.
- BRÜCKNER, Anton: Böhmisches Studien. XII. Botanisch-medicinisches Glossar. *Archiv für slavische Philologie* 14, 1892, s. 29–44.
- BRÜCKNER, Aleksander: *Słownik etymologiczny języka polskiego.* Warszawa 1957.
- CLASSEN, Albrecht: Dictionaries/Glossaries. In: *Handbook of Medieval Studies. Terms – Methods – Trends. Vol. 3.* Ed. A. Classen, Berlin, New York: Walter de Gruyter 2010, s. 1742–1749.
- ČERMÁK, František – BLATNÁ, Renáta (eds.): *Manuál lexikografie.* Jinočany: H&H 1995.
- ČERNÁ, Alena M.: Herbář z kodexu vodňanského a jeho ortografické zvláštnosti. *Naše řeč* 88, 2005, s. 71–82.
- ČERNÝ, František: Klasobraní po rukopisích. XLVI. O pokání. *Listy filologické* 21, 1894, s. 225–231.
- ČERNÝ, František: Paběrky z moravského zemského archivu. IV. České přípisky k latinskému slovníku Quarinovu. *Věstník České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění* 9, 1900, s. 355.
- ČERNÝ, František: Paběrky z moravského zemského archivu. VI. Ještě o slovníku Quarinovu a Vodňanského. *Věstník České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění* 9, 1900, s. 474–476.
- DAŇHELKA, Jiří: Směrnice pro vydávání starších českých textů. *Husitský Tábor* 8, 1985, s. 285–301.

- DIEFENBACH, Lorenz: *Glossarium Latino-Germanicum mediae et infimae aetatis*. Frankfurt am Main: J. D. Sauerländer 1857.
- DITTMANN, Robert: K výzkumu raných česko-židovských jazykových kontaktů v oblasti českých zemí pro diachronní bohemistiku. *Listy filologické* 135, 2012, s. 259–285.
- DOBROVSKÝ, Josef: *Geschichte der Böhmischen Sprache und Literatur*. Prag: Calve 1792.
- DVOŘÁČKOVÁ, Věra: *Osudy Ústavu pro jazyk český*. Praha: ÚJČ AV ČR 2011.
- Etymologický slovník jazyka staroslověnského, 1–*, red. A. Erhart, E. Havlová, I. Janyšková, Praha: Academia 1989–.
- FEIFALIK, Julius: Brünner lateinisch-deutsch-böhmische Wörterbuch. In: *Schriften der historisch-statistischen Section der k.k.mähr. schles. Gesellschaft des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde*. Ed. Christian d'Elvert, Brünn: Rudolf Rohrer's Erben 1859, s. 45–47.
- FLAJŠHANS, Václav: *Knihy české v knihovnách švédských a ruských*. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění 1897.
- FLAJŠHANS, Václav: Paběrky z rukopisů kapitulních. *Věstník České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění* 11, 1902, s. 307–311.
- FLAJŠHANS, Václav: *Nejstarší památky jazyka i písemnictví českého. Díl 1, Prolegomena a texty*. Praha: F. Bačkovský 1903.
- FLAJŠHANS, Václav: Bohemika drkolenská V. České texty. *Věstník České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění* 17, 1908, s. 488–490.
- FLAJŠHANS, Václav: Z rukopisů musejních. *Časopis Musea království Českého* 94, 1920, s. 81–87.
- FLAJŠHANS, Václav: Klarer. *Listy filologické* 50, 1923, s. 232–244.
- FLAJŠHANS, Václav: Z dějin našich nářečí. *Naše řeč* 8, 1924, č. 6, s. 161–166.
- FLAJŠHANS, Václav: Lvovské Dialogi Bohemarii. *Listy filologické* 64, 1937, s. 133–136.
- FLORIANOVÁ, Hana: Zdroje textu lékařské části vokabuláře Lactifer. In: *Ad honorem Eva Stehlíková*, Praha 2011, s. 93–103.
- GEBAUER, Jan: *Slovník staročeský. I: (A–J), II: (K–N)*. Praha: Academia 1970.
- GEBAUER, Jan: Gebauer, Jan: *Historická mluvnice jazyka českého. Díl 1. Hláskosloví*. Praha: F. Tempský 1894, *Díl 3. Tvarosloví 1. Skloňování*. Praha: F. Tempský 1896, *Díl 3. Tvarosloví 2. Časování*. Praha: F. Tempský 1898, *Díl 4. Skladba*. Praha: Academia 2007.
- GREGOR, Alois: K českému středověkému slovníku Catholikon (prolegomena), In: *Příspěvky ke starší literatuře na Moravě, Svazek 3*. Ed. J. Skutil, Blansko: ONV 1968, s. 23–26.
- GROLLOVÁ, Jana: *Sedm smrtelných hříchů v literárním díle Tomáše ze Štítného a Petra Chelčického v kontextu vývoje a formování křesťanské morálky ve středověku*. Nepublikovaná disertační práce, Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě 2007.
- GROLLOVÁ, Jana – RYWIKOVÁ, Daniela: *Militia est vita hominis*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Filozofická fakulta 2013.
- GRUBMÜLLER, Klaus: *Vocabularius Ex quo. Untersuchungen zu lateinisch-deutschen Vokabularen des Spätmittelalters*. München: C.H. Beck 1967.
- GRUBMÜLLER, Klaus: Heinrich von Regensburg. In: *Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon* 3, Berlin: Walter de Gruyter 1980, s. 868–869.
- GRUBMÜLLER, Klaus: Die deutsche Lexikographie von den Anfängen bis zum Beginn des 17. Jahrhunderts. In: *Wörterbücher / Dictionaries / Dictionnaires*. Eds. R. Gouws – U. Heid – W. Schweickard – H. E. Wiegand, Berlin: Walter de Gruyter 1990, s. 2037–2049.
- HANKA, Václav: Mater verborum. Nejstarší slovník s českými glosami. *Časopis Společnosti vlastenského Museum v Čechách* 1, č. 4, 1827, s. 69–71.
- HANUŠ, Ignác Jan: Philologische Section am 27. November 1865. *Sitzungsberichte der Königlichen Böhmisches Gesellschaft der Wissenschaften in Prag* 2, 1865, s. 76–78.

- HANUŠ, Ignác Jan: *Dodatky a doplňky k Jungmannově Historii literatury české, Díl 2*. Praha 1871.
- HLAVÁČEK, Ivan: *Středověké soupisy knih a knihoven v českých zemích. Příspěvek ke kulturním dějinám českým*. Praha: SPN 1966.
- HLAVÁČEK, Ivan: *Knihy a knihovny v českém středověku*, Praha: Karolinum 2005.
- HEJNIC, Josef: Českokrumlovský soupis knih z roku 1502. *Listy filologické* 99, 1976, s. 172–180.
- HEJNIC, Josef: *Českokrumlovská latinská škola v době rožmberské*. Praha: Academia 1972.
- Historický slovník slovenského jazyka*. Díly 1–7. Bratislava: Vydateľstvo Slovenskej akadémie vied 1991–2008.
- HLADKÁ, Zdeňka: České slovníkářství na cestě k jednojazyčnému výkladovému slovníku. *Naše řeč* 88, 2005, s. 140–159.
- HLADKÁ, Zdeňka: Lexikografie. In: *Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky*. Eds. Jana Pleskalová et al., Praha: Academia 2007, s. 164–198.
- HOMOLKOVÁ, Milada: K původu a pravopisu jednoho literárního termínu. *Naše řeč* 88, 2005, s. 167–168.
- HONEMANN, Volker: Georg von Nürnberg, In: *Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon* 2, Berlin: Walter de Gruyter 1980, s. 1202–1204.
- HONEMANN, Volker: Zur Überlieferung des Abstractum-Glossars. In: *Lingua Germanica. Studien zur deutschen Philologie. Jochen Splett zum 60. Geburtstag*. Eds. E. Schmitsdorf – N. Hartl – B. Meurer, Münster, New York, München, Berlin: Waxmann 1998, s. 117–127.
- ILLING, Kurt: Abstractum-Glossar. In: *Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon* 1, Berlin: Walter de Gruyter 1978, s. 20–22.
- JÍLEK, František: Klaretovo české názvosloví mluvnické. *Věstník Královské české společnosti nauk. Třída filosoficko-historicko-filologická* 4, 1950.
- JUNGSMANN, Josef: Pauli Paulirini olim Paulus de Praga vocitatus viginti artium manuscriptum librum... *Časopis českého Museum* 11, 1837, s. 225–232.
- JUNGSMANN, Josef: *Slovník česko-německý*. Díly 1–5. Praha: České Museum 1835–1839.
- JUNGSMANN, Josef: *Historie literatury české*. 2. vydání, Praha: F. Řivnác 1849.
- KARLÍKOVÁ, Helena: K etymologii jednoho staročeského adjektiva. In: *Jazyk a jeho proměny*. Eds. M. Čornejová – P. Kosek, Brno: Host 2008, s. 101–109.
- KEJŘ, Jiří: *Středověké kanonické právo v rukopisech České republiky. Díl I., Summae confessorum a jiná díla pro foro interno v rukopisech českých a moravských knihoven*. Praha: Archiv Akademie věd České republiky, Komise pro studium a soupis rukopisů 2003.
- KELLE, Johann: Zur Räthsellitteratur – Mhd. Vocabulare. *Sarapeum* 21, 1860, s. 11–13.
- KETTLER, Wilfried: *Untersuchungen zur frühneudeutschen Lexikographie in der Schweiz und im Elsass Strukturen, Typen, Quellen und Wirkungen von Wörterbüchern am Beginn der Neuzeit*. Bern: Peter Lang 2008.
- KLEIN, Dorothea: 'Termini iuristarum', In: *Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon* 9, Berlin: Walter de Gruyter 1995, s. 709–712.
- KLUGE, Friedrich: *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. Berlin: Walter de Gruyter 1957.
- KOMÁREK, Miroslav: *Historická mluvnice česká I. Hláskosloví*. Praha: SPN 1969.
- KOMÁREK, Miroslav: Prefixální slovesa ve vývoji českého slovesného vidu. In: *Miscellanea linguistica*. Ostrava: Profil 1971, s. 107–112.
- KOPEČNÝ, František: *Slovesný vid v češtině*. Praha: SPN 1962.
- KOPEČNÝ, František: K pojmu „neaktuálnost“ ve vidové soustavě českého slovesa. *Slovo a slovesnost* 26, 1965, s. 23–26.
- KOSCHMAL, Walter (ed.): *Regensburg Europäisch*. Regensburg: Europaeum 2009.

- KREISINGEROVÁ, Hana – PEČÍRKOVÁ, Jaroslava: Biblické prology ve staročeských biblích, In: *Cesty slov*. Eds. P. Nejedlý – M. Vajdlová, Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. 2012, s. 134–150.
- KŘESÁLKOVÁ, Jitka: Na okraj českých slovníků z XV. a XVI. století. *Slavia* 66, 1997, s. 35–43.
- KUČERA, Karel: Vývoj účinnosti a složitosti českého pravopisu od konce 13. století do konce 20. století. *Slovo a slovesnost* 59, 1998, s. 178–199.
- KYAS, Vladimír: Za českou předlohou staropolského mamotrektu. *Slavia* 27, 1958, s. 182–187.
- KYAS, Vladimír: *První český překlad bible*. Praha: Academia 1971.
- KYAS, Vladimír: K staročeským termínům z oblasti filologie. *Listy filologické* 99, 1976, s. 86–102.
- KYAS, Vladimír: *Česká bible v dějinách národního písemnictví*. Praha: Academia 1997.
- KWILECKA, Irena: *Studia nad staropolskimi przekładami Biblii*. Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Wydział Teologiczny 2003.
- LAMPRECHT, Arnošt – ŠLOSAR, Dušan – BAUER, Jaroslav: *Historická mluvnice češtiny*. Praha: SPN 1986.
- Lexikon des Mittelalters*, Díly 1–4, 1508–1515, Munich and Zurich: Artemis 1989.
- LISICKÝ, Alois: Z dějin zápasu o české slovo. *Osvěta* 49, 1918/1919, s. 473–483, 537–548, 613–619.
- MACHEK, Václav: *Česká a slovenská jména rostlin*. Praha: ČSAV 1954.
- MACHEK, Václav: *Etymologický slovník jazyka českého*. 1. vydání, Praha: Academia 1957; 2. vydání, Praha: Academia 1968; 3. vydání (reprint) Praha: NLN 2010.
- MALÝ, Karel – SIVÁK, Florián: *Dějiny státu a práva v Československu do r. 1918*. Praha: Panorama 1988.
- MAREČKOVÁ, Dagmar: K rozšíření změn ie > í a uo > ů v 15. stol. (1. část). *Listy filologické* 80, 1957, s. 232–245.
- MARTÍNKOVÁ, Dana: Středověké vokabuláře a *Slovník středověké latiny v českých zemích*. *Listy filologické* 122, 1999, s. 32–38.
- MAŠEK, Ignác Bohuslav: Známý, a přece nedosti poznáný rukopis. *České museum filologické* 2, 1896, s. 260–274, 410–453.
- MICHÁLEK, Emanuel: *Český právní jazyk údobí předhusitského a doby Husovy*. Praha: Academia 1970.
- MICHÁLEK, Emanuel: Pojmová diferenciacie – ústřední problém terminologie viděné historicky. *Slovo a slovesnost* 32, 1971, s. 312–317.
- MICHÁLEK, Emanuel: K specifickým rysům staročeské odborné terminologie. *Listy filologické* 97, 1974, s. 235–239.
- MICHÁLEK, Emanuel: Staročeská jména typu podkonie, podkomořie, In: *Pocta akademiku Václavu Vaněčkovi k 70. narozeninám*. Ed. K. Malý, Praha: Universita Karlova 1975, s. 77–84.
- MICHÁLEK, Emanuel: Ze staročeského slovníku. 1. Stč. *móra suga*. *Listy filologické* 111, 1988, s. 5–6.
- MICHÁLEK, Emanuel: Václav Flajšhans (1. 7. 1866–20., 11. 1950). *Naše řeč* 69, 1986, s. 153–158.
- MICHÁLEK, Emanuel: *Česká slovní zásoba v Klaretových slovnících*, Praha: Academia 1989.
- MICHÁLEK, Emanuel: K obohacování české slovní zásoby v 15. století. *Listy filologické* 114, 1991, s. 256–258.
- MICHÁLEK, Emanuel: K vývoji v slovníkářství staročeského údobí. *Naše řeč* 77, 1994, s. 116–123.
- MICHÁLEK, Emanuel: Zur Frage der Einwirkung des Humanismus auf die lateinisch-tschechische Lexikographie. *Humanistica Lovaniensia* 43, 1994, s. 132–136.
- NEBESKÝ, Václav Bolemlr: Bydžovští ševci. *Časopis Musea království Českého* 32, 1858, s. 392–394.
- NECHUTOVÁ, Jana: *Středověká latina*. Praha: KLP 2002.

- NEJEDLÝ, Petr: Ze staročeského slovníku: Stč. kalandr a klaretovský výraz pozpěvle. *Listy filologické* 115, 1992, s. 128–131.
- NĚMEC, Igor: *Vývojové postupy české slovní zásoby*. Praha: Academia 1968.
- NĚMEC, Igor: Ze staročeského slovníku. 2. Určení významu jednodokladového slovesa nřaviti. *Listy filologické* 96, 1973, s. 239–240.
- NĚMEC, Igor: *Rekonstrukce lexikálního vývoje*. Praha: Academia 1980.
- NĚMEC, Igor a kol.: *Slova a dějiny*. Praha: Academia 1980.
- NĚMEC, Igor: Ze staročeského slovníku. 2. Proč se maska jmenuje škraboška. *Listy filologické* 111, 1988, s. 6–8.
- NĚMEC, Igor: *Práce z historické jazykovědy*. Eds. R. Dittmann – H. Sobalíková – M. Vajdlová, Praha: Academia 2009.
- NEWERKLA, Stefan Michal: *Sprachkontakte Deutsch-Tschechisch-Slowakisch. Wörterbuch der deutschen Lehnwörter im Tschechischen und Slowakischen: historische Entwicklung, Beleglage, bisherige und neue Deutungen. Schriften über Sprachen und Texte 7*. Frankfurt am Main: Peter Lang 2004.
- Opis źródeł Słownika staropolskiego*. Red. Waclaw Twardzik, Kraków: Lexis 2005.
- OREL, Dobrosław: *Svatováclavský sborník. Díl II, 3. Hudební prvky svatováclavské*. Praha: Národní výbor 1937.
- ORTLOFF, Friedrich: *Sammlung Deutscher Rechtsquellen. Erster Band*. Jena 1836.
- PÁTA, Josef: Česká lexikografie. Stručný nástin dějin českého slovníkářství. *Časopis pro moderní filologii* 1, 1911, s. 6–10, 103–106, 198–202, 296–301.
- PATERA, Adolf: *Korrespondence Josefa Dobrovského, Díl 3*, Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění 1908.
- PAUSCH, Oskar: Lateinisch-deutsch-tschechische Vokabulare für Habsburger Regenten im 15. Jahrhundert. In: *Die Volkssprachen als Lerngegenstand im Mittelalter und in der frühen Neuzeit*. Ed. Helmut Glück, Berlin: Walter de Gruyter 2002, s. 21–35.
- PAVERA, Libor – LECHOVÁ, Martina: Mikuláš z Kozlů a jeho rukopis IQ 466, In: *Kapitoly z literárních dějin Slezska a severní Moravy*, Ed. J. Svoboda, Ostrava: Ústav pro regionální studia Ostravské univerzity 2000, s. 15–61, 279–345.
- PLESKALOVÁ, Jana: Pravopis – Od počátků do začátku národního obrození. In: *Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky*. Eds. J. Pleskalová, et al., Praha: Academia 2007, s. 499–515.
- PLETZER, Karel: Rukopisy z Trhových Svinů ve Státní knihovně ČR v Praze. *Výběr* 31, 2, 1994, s. 117–118.
- Příruční mluvnice češtiny*. Eds. P. Karlík – M. Nekula – Z. Rusínová, Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2001.
- Příruční slovník jazyka českého*. Díly 1–9, Praha: Státní nakladatelství 1935–1957.
- PUMPROVÁ, Anna: Quadruplex est sensus Sacre scripture: K výkladu čtverého smyslu Písma připisovanému Husovi. *Studia Historica Brunensia* 56, č. 1–2, 2009, 89–104.
- PYTLÍKOVÁ, Markéta: Staročeský překlad „Výkladů hebrejských jmen“ jako specifický zdroj lexikálních jednotek. *Bohemica Olomucensia*. 2013. V tisku.
- ROSSEBASTIANO, Alda: Deutsch-italienische Vokabulare des 15. Jahrhunderts: Inhalte, Strukturen, Zielgruppen. In: *Die Volkssprachen als Lerngegenstand im Mittelalter und in der frühen Neuzeit*. Ed. Helmut Glück Berlin: Walter de Gruyter 2002, s. 1–19.
- ROSTAFIŃSKI, Józef: *Średoniowieczna historia naturalna w Polsce. II. Materiały źródłowe do słownictwa przyrodniczego średnich wieków w Polsce*. Kraków: Uniwersytet Jagielloński 1900.
- ROYT, Jan – ŠEDINOVÁ, Hana: *Slovník symbolů*. Praha: Mladá fronta 1998.

- RYBA, Bohumil: Několik nejasných latinsko-českých dvojic jmen ptáků v Klaretově Glosáři. *Listy filologické* 67, 1940, s. 320–335.
- RYBA, Bohumil: Nigromancie, černá kniha a černokněžník. *Věstník Královské české společnosti nauk, třída filos.-hist.-filol.* 52, 1943, s. 81–95.
- RYBA, Bohumil – KYAS, Václav: Označení českých biblických rukopisů a tisků. *Věstník České akademie věd a umění* 61, 1952, s. 37–45.
- RYBA, Bohumil: K dalším pracím o středověkém latinsko-českém slovníkářství. *Listy filologické* 86, 1963, s. 352–363.
- RYBA, Bohumil: Die Hohenfurter Fragmente der Glossae Salmonis. *Studie o rukopisech* 13, 1974, s. 19–25.
- RYBA, Bohumil: *Pravidla pro transkripci latinských literárních rukopisných textů*. Nepublikováno. Interní materiály ÚJČ AV ČR, v. v. i.
- RYŠÁNEK, František: Strahovské zlomky Štítnenské List Pelagiův Demetriadě: V překladu Tomáše Štítného. *Sborník Filosofické fakulty University Komenského v Bratislavě* 7, č. 56, 1930.
- SEDLÁČEK, August: *Paměti a doklady o staročeských mírách a váhách*. Praha: Česká akademie věd a umění 1923.
- SCHNELL, Bernhard: Mittelalterliche Vokabularien als Quelle der Medizingeschichte: Zu den 'Synonyma apotecariorum'. *Würzburger medizinhistorische Mitteilungen* 10, 1992, s. 81–92.
- SCHNELL, Bernhard: Zur Überlieferung der lateinisch-deutschen Vokabulare im spätmittelalterlichen Schlesien. Die "Vokabulargruppe Abba - Avis - Abbreviare". In: *Studien zu Forschungsproblemen der deutschen Literatur in Mittel- und Osteuropa*. Eds. C. L. Gottzmann – P. Hörner, Frankfurt am Main u.a.: Peter Lang 1998, s. 133–147.
- SCHNELL, Bernhard: Synonima apotecariorum. In *Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon* 9, Berlin: Walter de Gruyter 1995, s. 557–559.
- SCHNELL, Bernhard: Vocabularius Lucianus. *Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon* 10, Berlin: Walter de Gruyter 1999, s. 475–478.
- SCHNELL, Bernhard: Vokabulargruppe Abba - Avis - Abbreviare, In: *Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon* 10, Berlin: Walter de Gruyter 1999, s. 491–493; 11, Berlin: Walter de Gruyter 2004, s. 1638.
- SCHNELL, Bernhard: Albich von Prag. Arzt und Erzbischof im Zeitalter der Hussiten. In: *Deutsche Literatur des Mittelalters in und über Böhmen II. Tagung in Ceské Budejovice/Budweis 2002*. Eds. V. Bok – H. Behr, Hamburg: Dr. Kovac 2004, s. 237–264.
- SCHNELL, Bernhard: Das 'Artemisia-Vokabular'. Ein unbekanntes Pflanzenvokabular und seine primäre Funktion. *Sprachwissenschaft* 36, č. 2, 2011, s. 179–195.
- SKÁLA, Emil: Lexikographie im Böhmen im XIII.–XIX. Jahrhundert. In: *Festschrift Herbert Kolb zum 65. Geburtstag*. Ed. K. Matzel – H. Roloff, Bern: Peter Lang 1989, s. 692–701.
- Słownik staropolski*. Díly 1–11, Kraków: Polska akademie nauk 1953–2003.
- Slovník středověké latiny v českých zemích*, Praha: Academia, KLP 1977–.
- Slovník jazyka staroslověnského*. Díly 1–4, Red. J. Kurz – Z. Hauptová, Praha: Academia 1966–1997.
- SOBALÍKOVÁ, Hana: Byla staročeská lokusta k jídlu? In: *Varia 19. Zborník plných příspěvků z 19. kolokvia mladých jazykovedcov*. Eds. Hladký, J. – Rendár, L., Trnava: Trnavská univerzita 2010, s. 340–347.
- SOBALÍKOVÁ, Hana: Výklad Krumlovský coby specifický zdroj staročeské slovní zásoby. In: *Svět za slovy a jejich tvary, svět za spojením slov. Sborník příspěvků ze 7. mezinárodní konference*

- Setkání mladých lingvistů, konané na Filozofické fakultě Univerzity Palackého ve dnech 15.-17. května 2006.* Ed. Vladimír P. Polách. Olomouc: UP 2008, s. 186–192.
- SPÁČILOVÁ, Libuše: Odras starších českých slovníků v tzv. Trialogu Maxmiliána I. (1489). In: *Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska. Architektura knihy (forma, obsah a jejich tvar). Sborník ze 14. odborné konference Olomouc, 22.-23. listopadu 2005.* Ed. R. Krušínský, Brno: Sdružení knihoven České republiky; Olomouc: Vědecká knihovna 2006, s. 127–138.
- SPAL, Jaromír – HADAČ, Emil: Názvy rostlin v rukopise Vodňanském. *Sborník Pedagogického institutu v Plzni – Jazyk a literatura* 3, 1960, s. 15–68.
- STANKIEWICZ, Edward: *Grammars and dictionaries of the Slavic languages from the Middle Ages up to 1850.* Berlin, Mouton: Walter de Gruyter 1984.
- Staročeský slovník. Úvodní stati, soupis pramenů a zkratk.* Praha: Academia 1968.
- Staročeský slovník.* Díly 1–26. Praha: Academia 1970–2008.
- STEGMÜLLER, Friedrich: *Repertorium Biblicum Medii Aevi.* Díly 1–11. Madrid: Instituto Francisco Suárez 1950–1980.
- STEHLÍKOVÁ, Dana: Příspěvek k poznání tzv. Křišťanových herbářů. *Listy filologické* 133, 2010, s. 25–36.
- STEHLÍKOVÁ, Dana: Latinské rukopisy Herbáře Křišťana z Prachatic. *Studie o rukopisech* 40, 2010, s. 61–76.
- STEJSKAL, Karel – VOIT, Petr: *Illuminované rukopisy doby husitské.* Praha: Národní knihovna v Praze, 1991.
- SVÁTEK, Josef: Krnovský minorita Mikuláš z Kozlí a jeho vědecké dílo. *Časopis matice moravské* 109, 1990, č. 2, s. 235–253.
- ŠMAHEL, František: *Husitské Čechy. Struktury, procesy, ideje.* Praha: NLN 2001.
- ŠTERNBERK, Kašpar Maria: *Abhandlung über die Pflanzenkunde in Böhmen.* Prag: Calve 1817.
- ŠTERNBERK, Kašpar Maria: *Pojednání o bylinářství v Čechách.* Praha: Frant. Vetterle z Wildenbrunu 1819.
- ŠLOSAR, Dušan: *Česká kompozita diachronně.* Brno: Masarykova univerzita v Brně 1999.
- TILLE, Václav – VILIKOVSKÝ, Jan: *Rukopisná bohemika v Admontě.* Praha: nákladem vlastním 1934.
- TRUHLÁŘ, Josef: Latinská cvičebnice staročeská. *Věstník České akademie věd a umění* 7, 1898, s. 521–522.
- TRUHLÁŘ, Josef: Paběrky z rukopisů Klementinských. VI–XVIII. *Věstník České akademie věd a umění* 7, 1898, s. 45–50, 209–213, 271–274, 409–410, 521–525, 590–593, 660–664.
- TRUHLÁŘ, Josef: Paběrky z rukopisů Klementinských. LII–LVI. *Věstník České akademie věd a umění* 10, 1901, s. 46–48, 99–100, 197–200.
- TŘÍŠKA, Josef: Středověký literární Krumlov. *Listy filologické* 84, 1961, s. 85–101.
- TŘÍŠKA, Josef: Husovo a slezská kázání na Povýšení sv. Kříže. *Studie o rukopisech* 31, 1995–1996, s. 179–194.
- WALTHER, Hans: *Initia carminum ac versuum medii aevi posterioris latinorum.* Göttingen 1959–1969.
- VÁŽNÝ, Václav: *Historická mluvnice česká, Díl 2, Tvarosloví, 1. část, Skloňování.* Praha: SPN 1970.
- VILIKOVSKÝ, Jan: Co jsou vlastně tzv. Dialogi Bohemarii? *Listy filologické* 63, 1963, s. 390–396.
- VIDMANOVÁ, Anežka: České perikopy v Husově leccionariu bipartitu. *Listy filologické* 99, 1976, s. 164–171.
- VIDMANOVÁ, Anežka: Mistr Klaret a jeho spisy. *Listy filologické* 103, 1980, s. 213–223.
- VIDMANOVÁ-SCHMIDTOVÁ, Anežka: *Magistri Iohannis Hus Lectionarium bipartitum pars hiemalis.* Praha: Academia 1988.

- VIDMANOVÁ, Anežka: *Laborintus*. Praha: KLP 1994.
- VINTR, Josef: Staročeské pašije z hornorakouského kláštera Drkolná/Schlägl. *Listy filologické* 114, 1991, s. 246–255.
- VOIT, Petr: Role Norimberku při utváření české a moravské knižní kultury. *Documenta Pragensia* 29, 2010, s. 389–457.
- VOIT, Petr: Mikuláš Bakalář jinak. In: *Kniha: zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry*, 2012, vol. 29, s. 68–106.
- VOLEKOVÁ, Kateřina: *Latinsko-český slovník Klementinský (obecná charakteristika, analýza překladu sloves, edice)*. Nepublikovaná diplomová práce. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy. Praha 2009.
- VOLEKOVÁ, Kateřina: Specifické rysy pravopisného systému ve *Slovníku klementinském* (1455). In: *Dějiny českého pravopisu (do r. 1902). Sborník příspěvků z mezinárodní konference Dějiny českého pravopisu (do r. 1902) 23.–25. 9. 2010 Brno, Česká republika*. Eds. M. Čornejová – L. Rychnovská – L. Zemanová, Brno 2010, s. 108–119.
- VOLEKOVÁ, Kateřina: K homonymii staročeských přejímek aneb Není žejdl jako žejdlík. In: *Minulost, přítomnost a budoucnost v jazyce a literatuře. Sborník z mezinárodní konference pořádané katedrou bohemistiky PF UJEP v Ústí nad Labem ve dnech 1. – 3. září 2010. 1. díl – část jazykovědná*. Eds. P. Mitter – Z. Menšíková, Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem 2011, s. 167–171.
- VOLEKOVÁ, Kateřina: Stč. licoměrníctvo, speklost a zdrychtanie v latinsko-českém slovníčku smrtelných hříchů. *Bohemica Olomucensia 2 Philologica Juvenilia*, 2011, s. 25–31.
- VOLEKOVÁ, Kateřina: Zum alttschechischen Adjektiv des Typs -ují. In: *Theory and Empiricism in Slavonic Diachronic Linguistics. Studia etymologica Brunensia* 15. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2012, s. 253–261.
- VOLEKOVÁ, Kateřina: Quae in vocabulariis arte distinguuntur aneb Staročeské škandovati. In: *Cesty slov*. Eds. P. Nejedlý – M. Vajdlová, Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. 2012, s. 263–270.
- VOLEKOVÁ, Kateřina: K latinsko-německo-českým slovníkům 15. století. In: *Konflikt pokoleń a różnice cywilizacyjne w języku i literaturze czeskiej*. Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, 2012, s. 499–506.
- VOLEKOVÁ, Kateřina: Brněnský latinsko-německo-český slovník zapsaný za slovníkem *Catholicon*. *Listy filologické* 136, 2013, s. 59–123.
- Výbor z české literatury husitské doby I*. Eds. B. Havránek – J. Hrabák – J. Daňhelka a kol., Praha: Academia 1963.
- VYSOKÝ, Zdeněk K.: K sedmdesátinám profesora dr. Bohumila Ryby. *Listy filologické* 94, 1971, s. 163–172.
- WIŽDÁLKOVÁ, Bedřiška: Nejstarší známý tištěný vokabulář latinsko-česko-německý. In: *Miscelanea oddělení rukopisů a vzácných tisků I/2*. Praha: Státní knihovna ČSR 1971, s. 1–160.
- WORSTBROCK, Franz Josef: Johannes de Garlandia. In: *Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon* 4, Berlin: Walter de Gruyter 1983, s. 612–623.
- ZAHRADNÍK, Pavel: Klášter augustiniánů kanovníků v Rokycanech a jeho knihovna. *Bibliotheca Strahoviensis* 4–5, 2001, s. 115–153.
- ZACHOVÁ, Irena: Maurus Simonis a jeho katalog rukopisů kostela sv. Jakuba v Brně. *Studie o rukopisech* 36, 2005–2006, s. 205–227.
- ZACHOVÁ, Irena: Brněnská svatojakubská knihovna. In: *Donum Magistrae. Ad honorem Dana Martínkové*. Eds. Z. Silagiová – H. Šedinová – P. Kitzler, Praha: Filosofia 2007, s. 306–335.

6.2 Katalogy rukopisů

- BARTOŠ, František Michálek: *Soupis rukopisů Národního musea v Praze. Díl I.* Praha: Melantrich 1926. *Díl II.* Praha: Melantrich 1927.
- BARTSCH, Karl: *Die altdeutschen Handschriften der Universitäts-Bibliothek in Heidelberg (Katalog der Handschriften der Universitäts-Bibliothek in Heidelberg I)*, Heidelberg: Koester 1887.
- BISTŘICKÝ, Jan – DRKAL, František – KOUŘIL, Miloš: *Státní archiv v Opavě: Průvodce po archivních fondech. Svazek 3. Pobočka v Olomouci.* Praha: Archivní správa Ministerstva vnitra ČR 1961.
- BOHÁČEK, Miroslav – ČÁDA, František: *Beschreibung der mittelalterlichen Handschriften der Wissenschaftlichen Staatsbibliothek von Olmütz.* Eds. H. Harder – H. Rothe, Köln, Weimar, Wien: Böhlau 1994.
- DOKOUPIL, Vladislav: *Soupis rukopisů mikulovské dietrichsteinské knihovny. Soupisy rukopisných fondů Universitní knihovny v Brně 2.* Praha: SPN 1958.
- DOLCH, Walther: *Katalog der deutschen Handschriften der k. k. öff. und Universitätsbibliothek zu Prag. I. Teil: Die Handschriften bis etwa z. J. 1550.* Praha: Calve 1909.
- DRAGON, Michal: *Soupis středověkých rukopisů Knihovny Národního muzea.* Praha: Scriptorium 2011.
- DRAGON, Michal: Mittelalterliche deutschsprachige Handschriften in der Bibliothek des Nationalmuseums in Prag. In: *Manuscripta Germanica. Deutschsprachige Handschriften des Mittelalters in Bibliotheken und Archiven Osteuropas.* Eds. A. Breith – Ch. Glaßner – K. Klein – M. Schubert – J. Wolf, Stuttgart: S. Hirzel Verlag 2012, s. 215–224.
- DRAGON, Michal – MAREK, Jindřich: *Rukopisné zlomky knihovny Národního muzea: sbírky Adolfa Patery a Čeňka Zíbrta.* Praha: Národní muzeum, Scriptorium 2012.
- DRÍMAL, Jaroslav: *Archiv města Brna. Průvodce po fondech a sbírkách.* Praha: Archivní správa ministerstva vnitra v Praze 1956.
- FLAJŠHANS, Václav: Bohemika drkolenská. V. České texty. *Věstník České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění* 17, 1908, s. 488–490.
- GÖBER, Willi: *Katalog rękopisów dawnej Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu.* Díly 1–26. Wrocław, ca. 1920–1940 (rukopis a strojopis).
- GSELL, Benedict: Verzeichniss der Handschriften in der Bibliothek des Stiftes Heiligenkreuz, In: *Die Handschriften-Verzeichnisse der Cistercienser-Stifte, Bd. 1 (Xenia Bernardina II,1)*, Wien 1891, s. 115–272.
- HALM, Karl – LAUBMANN, Georg von – MEYER, Wilhelm: *Catalogus codicum latinorum Bibliothecae Regiae Monacensis, Ed. altera emendatio, Bd.: 1,1, Codices num. 1–2329 complectens.* Monachii 1892.
- HALM, Karl – LAUBMANN, Georg von – MEYER, Wilhelm: *Catalogus codicum latinorum Bibliothecae Regiae Monacensis, Bd.: 2,2, Codices num. 11001 - 15028 complectens.* Monachii 1876.
- Halm, Karl – LAUBMANN, Georg von – MEYER, Wilhelm: *Catalogus codicum latinorum Bibliothecae Regiae Monacensis, Bd.: 2,3, Codices num. 15121 - 21313 complectens.* Monachii 1878.
- HOFFMANN, František: *Soupis rukopisů Státního okresního archivu v Jihlavě.* Praha: Archiv Akademie věd České republiky; Jihlava: Okresní úřad Jihlava, Státní okresní archiv v Jihlavě 2001.
- KOHOUT, Štěpán: *Sbírka rukopisů Metropolitní kapituly Olomouc. Soupis iluminací 10. –18. st. Tematický katalog.* Olomouc: Zemský archiv v Opavě 2001.
- KOHOUT, Štěpán: *Kde voní pergamen. Čtrnáctero návštěv rukopisné knihovny olomoucké kapituly.* Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouc 2009.

- KOWALCZYK, Maria – KOZŁOWSKA, Anna – MARKOWSKI, Miecislaus a kol.: *Catalogus codicum manuseriptorum medii aevi latinorum qui in Bibliotheca Jagellonica Cracoviae asservantur: Vol. 6. Numeros continens inde a 772 usque ad 1190*. Kraków: Officina Editoria Księgarnia Akademicka 1996.
- KRZENCK, Thomas: Die Bautzener Hussitica der ehemaligen Gersdorfschen Bibliothek. *Studie o rukopisech* 31, 1995–1996, s. 153–178.
- NESKE, Ingeborg: *Die Handschriften der Stadtbibliothek Nürnberg. Band II. Die lateinischen mittelalterlichen Handschriften. Teil 2. Bibelhandschriften und Liturgica einschliesslich der griechischen Texte*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz 1987.
- PATERA, Adolf: Bohemica kapitulní knihovny olomoucké. *Časopis vlasteneckého spolku musejního v Olomouci* 29, 1912, s. 180–185.
- PATERA, Adolf: *Bohemika knížecí dietrichsteinské knihovny v Mikulově*. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění 1915.
- PATERA, Adolf – PODLAHA, Antonín: *Soupis rukopisů Metropolitní kapitoly pražské*. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění 1910.
- PAVEL, Raphael: Beschreibung der im Stifte Hohenfurt befindlichen Handschriften. In: *Die Handschriften-Verzeichnisse der Cistercienser-Stifte, Bd. 2 (Xenia Bernardina II,2)*. Wien 1891, s. 165–461.
- PODLAHA, Antonín: *Doplňky a opravy knihovny metropolitní kapituly pražské*. Praha: Metropolitní kapitula pražská 1928.
- PETR, Stanislav: *Soupis rukopisů knihovny při farním kostele svatého Jakuba v Brně*. Praha: Masarykův ústav a Archiv Akademie věd České republiky, v. v. i. 2007.
- RYBA, Bohumil: *Soupisy rukopisů a starých tisků do roku 1800 z fondů krajské knihovny v Českých Budějovicích. Svazek 1. Rukopisy biskupské knihovny v Českých Budějovicích*. České Budějovice: Krajská knihovna 1974.
- SEŃKO, Władysław: *Rękopisy biblioteki seminarium duchownego w Pelplinie*. Warszawa: Biblioteka narodowa, 1969.
- SOPKO, Július: *Stredoveké latinské kódexy v slovenských knižniciach. Stredoveké kódexy slovenskej proveniencie I*. Martin: Matica slovenská 1981.
- SCHWARZENBERG, Karl: *Katalog der kroatischen, polnischen und tschechischen Handschriften der Österreichischen Nationalbibliothek*. Wien: Brüder Hollinek 1972.
- TOŠNEROVÁ, Marie a kol.: *Rukopisné fondy centrálních a církevních knihoven v České republice*. Praha: Archiv Akademie věd České republiky, Komise pro soupis a studium rukopisů 2004.
- TOŠNEROVÁ, Marie a kol.: *Rukopisné fondy archivů v České republice*. Praha: Archiv Akademie věd České republiky, Komise pro soupis a studium rukopisů 1998.
- TÓTH, Petrus: *Catalogus codicum latinorum medii aevi Bibliothecae Universitatis Budapestinensis*. Budapest 2008.
- TRUHLÁŘ, Josef: *Catalogus codicum manu scriptorum latinorum qui in c. r. bibliotheca publica atque universitatis pragensis asservantur. Pars prior*. Praha: Královská česká společnost nauk 1905; *Pars posterior*. Praha: Královská česká společnost nauk 1906.
- VIELHABER, Godefrido – INDRA, Gerlacus: *Catalogus codicum plagensium (Cpl.) manuseriptorum*. Linz: Libraria Ebenhoechiana, 1918.
- WEBER (= Kadlec), Jaroslav – TRÍŠKA, Josef – SPUNAR, Pavel: *Soupis rukopisů v Třeboni a v Českém Krumlově*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd 1958.
- WEIMANN, Birgitt: *Die mittelalterlichen Handschriften der Gruppe Manuscripta Germanica*. Frankfurt am Main: V. Klostermann 1980.

- ZACHOVÁ, Irena: *Soupis sbírky rukopisů Antonína Bedřicha Mitrovského v Archivu města Brna*, Praha: Archiv Akademie věd České republiky; Brno: Archiv města Brna 1999.
- WŁODEK, Zofia – ZATHEY, Jerzy – ZWIERCAN, Marian: *Catalogus codicum manuscriptorum medii aevi latinorum qui in Bibliotheca Jagellonica Cracoviae asservantur, Bd. 1: Numeros continens inde ab 8 usque ad 331*, Wrocław: Institutum Ossolinianum 1980.
- ZEMEK, Metoděj: *Soupis rukopisů bývalé kapitulní knihovny v Olomouci. I (1–100)*. Olomouc 1955 (strojopis).
- ZUMKELLER, Adolar: *Manuskripte von Werken der Autoren des Augustiner-Eremitenordens in mitteleuropäischen Bibliotheken*. Würzburg: Augustinus-Verlag 1966.

6.3 Edice

- ALCUIN: *De orthographia*. Ed. S. Bruni, Firenze: SISMEL 1997.
- BRÜCKNER, Anton: Böhmsche Studien. *Archiv für slavische Philologie* 14, 1892, s. 29–45.
- ČERNÁ, Alena M. – HADRAVA, Petr – HADRAVOVÁ, Alena – STLUKA, Martin: *Hvězdářství krále Jana*. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, Výzkumné centrum pro dějiny vědy AV ČR a UK, Astronomický ústav AV ČR 2004.
- ČERNÝ, František: Klasobraní po rukopisích. Rostlinář (= Rostl. B.). *Listy filologické* 25, 1898, s. 197–200.
- ČERNÝ, František: Fragmenta Bočkova. *Časopis Českého musea* 73, 1899, s. 504–516.
- ČERNÝ, František: *Věstník České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění* 9, 1900, s. 246–248.
- ČERNÝ, František: Slovník Wiesenberský. *Časopis Matice moravské* 35, 1911, s. 401–430.
- DIEFENBACH, Lorenz: *Mittellateinisch-hochdeutsch-böhmisches Wörterbuch*. Frankfurt am Main: Literarische Anstalt 1846.
- Eberhardi Bethuniensis Graecismus*. Ed. J. Wrobel. Corpus grammaticorum medii aevi I. Vratislav 1887.
- FEIFALIK, Julius: Alttscheische Leiche, Lieder und Sprüche des XIV. und XV. Jahrhunderts. In: *Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Klasse der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften* 39, Wien: Staatsdruckerei 1862, s. 627–745.
- FLAJŠHANS, Václav: Bohemář. *Listy filologické* 19, 1892, s. 381–391, 476–490.
- FLAJŠHANS, Václav: Mammotrekt klementinský. (Mam. A.). *Listy filologické* 20, 1893, s. 216–234, 290–312.
- FLAJŠHANS, Václav: Bohemář menší. *Listy filologické* 21, 1894, s. 365–372.
- FLAJŠHANS, Václav: *Klaret a jeho družina. Svazek 1. Slovníky veršované*. Praha: Česká akademie věd a umění 1926.
- FLAJŠHANS, Václav: *Klaret a jeho družina. Svazek 2. Texty glosované*. Praha: Česká akademie věd a umění 1928.
- FLAJŠHANS, Václav: Glossy české XIII století. *Časopis Českého musea* 75, 1901, s. 249–250.
- FLAJŠHANS, Václav: Strahovský rostlinář. *Časopis Českého musea* 91, 1917, s. 377–389.
- FLAJŠHANS, Václav: K staročeským slovníkům. *Časopis Národního muzea* 96, 1922, s. 100–101.
- FLAJŠHANS, Václav: Dva stč. slovníky. *Věstník České akademie věd a umění* 37, 1928, s. 54–59.
- FLAJŠHANS, Václav: Anonymus a Vokabulář. *Listy filologické* 65, 1938, s. 33–46.
- GONZÁLEZ, Alejandro García (ed.): *Alphita. Edición crítica y comentario*. Firenze: SISMEL 2007.
- GONZÁLEZOVÁ, Virginia de Frutos: Edición crítica del *Regimen sanitatis salernitanum* transmitido por los manuscritos Add. 12190 y Sloane 351 de la British Library de Londres. *Minerva* 23, 2010, s. 143–195.
- GREGORIUS MAGNUS: *Moralia in Iob. Libri XXIII–XXXV*. Ed. M. Adriaen, Turnholt: Brepols 1985.

- GRUBMÜLLER, Klaus a kol. (ed.): *Vocabularius Ex quo. Überlieferungsgeschichtliche Ausgabe. Band I. Einleitung*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag 1988.
- HADRAVOVÁ, Alena: *Paulerinus (Pavel Žídek), Liber viginti arcium (ff. 185ra-190rb)*. Praha: KLP 1997.
- HADRAVOVÁ, Alena: *Kniha dvacatera umění mistra Pavla Žídka: část přírodovědná*. Praha: Academia 2008.
- HALAMA, Ota: Přípisky Václava Korandy ml. v krnovské bibli. *Studie o rukopisech* 36, 2005–2006, s. 121–140.
- HANKA, Václav: *Zbírka nejdávnějších slovníků latinsko-českých*. Praha 1833.
- HANUŠ, Ignác Jan: *Malý výbor ze staročeské literatury*, Praha: I. L. Kober 1863.
- HAUER, Václav: Klasobraní po rukopisích. XLVIII. České glossy k latinským hymnům napsaným l. 1418. *Listy filologické* 22, 1895, s. 140–153, 211–222, 434–443; *Listy filologické* 23, 1896, s. 100–118, 197–203, 265–174, 455–462.
- HOFFMANN, Heinrich: Nicolaus von Kosel, ein böhmischer und deutscher Dichter vom Jahre 1417. *Monatschrift von und für Schlesien* 1829, sv. 2, s. 738–751.
- HOFFMANN, Heinrich: *Fundgruben für Geschichte deutscher Sprache und Literatur. 1. díl*, Breslau 1830.
- HULAKOVSKÝ, Jan: Památnosti v Trhových Svinech. *Květy* 10, 1843, příl. 7, s. 26–27.
- Isidor ze Sevilly: *Etymologiae XII (fauna)*. Přel. J. Fuksová, Praha: Oikúmené 2004.
- Isidor ze Sevilly: *Etymologiae XIX–XX (lodě, stavby a oděvy; názvy pokrmů a nápojů, domácího zařízení a hospodářských nástrojů)*. Přel. I. Adámková – K. Vrščeká – B. Kocánová – H. Florianová, Praha: Oikúmené 2009.
- JIREČEK, Josef: Z rukopisův kláštera Vyšnobrodského. *Časopis Českého museum* 59, 1885, s. 563–572.
- KŘESÁLKOVÁ, Jitka: *Il Vocabolario Quadrilingue Latino – Veneto – Ceco – Tedesco (Cod Pal. Lat. 1789)*. Bergamo: Istituto Universitario di Bergamo 1984.
- MALINOWSKI, Lucjan: *Modlitwy Wacława. Zabytek języka polskiego z w. XV, z kodeksu VI.N.2 Biblioteki uniwersyteckiej w Budapeszcie z dołączeniem gloss polskich. Z rękopisów łac. N. 64, 79, 100 teje biblioteki. 2. vydání*, Kraków: Akademia Umiejętności 1887.
- MENČÍK, Ferdinand: *Rozmanitosti: Příspěvky k dějinám starší české literatury. 1 díl*. Jičín: Nákladem knihkupectví J. Paška 1880.
- MENČÍK, Ferdinand: *Rozmanitosti: Příspěvky k dějinám starší české literatury. 2. díl*. Praha: nákl. vlastním 1892.
- MENČÍK, Ferdinand: Der Wiener Mammotrectus, *Archiv für slawische Philologie* 5, 1881, s. 95–112.
- MENČÍK, Ferdinand: Glossy ve slovníku Viléma Brita. *Komenský* 11, 1883, s. 611–612.
- MENČÍK, Ferdinand: Klasobraní po rukopisích. XXX. Český zlomek „Donata“. *Listy filologické* 18, 1891, s. 97–99.
- MOLNÁR, Amado: *Husitské manifesty*. Praha: Odeon 1980.
- MÜLLER, Alois: Nejstarší český slovář rostlinářský. *Časopis českého Musea* 51, 1877, s. 390–393.
- PACNEROVÁ, Ludmila: *Staročeské hlaholské zlomky (kritické vydání)*. Praha: Academia 1986.
- PATERA, Adolf – BAUM, Antonín: České glossy a miniatury v Mater verborum. *Časopis Musea království Českého* 51, 1877, s. 120–149, 372–390, 488–513.
- PATERA, Adolf: *Svatovítský rukopis*. Praha: Matice česká 1886.
- PAUSCH, Oskar: *Imperator, Kaiser, Cyesars: die dreisprachigen Vokabulare für Ladislaus Postumus und Maximilian I.* Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften 2004.

- PAUSCH, Oskar: *Vocabula Francusia (CVP 2598) von 1409/10. Ein Glossar aus dem Umkreis König Wenzels IV.* Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften 2010.
- REPP, Friedrich: Die alttschechischen Glossen der Hs 526 der Österreichischen Nationalbibliothek in Wien. *Zeitschrift für slavische Philologie* 26, 1958, s. 382–390.
- REPP, Friedrich: Die alttschechischen Glossen der Codex 5189 der Österreichischen Nationalbibliothek. *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 8, 1960, s. 242–245.
- RYBA, Bohumil: K latinsko-českým mamotrektům. *Listy filologické* 67, 1940, s. 1–68.
- RYBA, Bohumil: Středolatinický slovník „Lucianus“ a jeho české úpravy. *Věstník Královské české společnosti nauk, třída filosoficko-histricko-filologická*, 1944, č. 3.
- RYBA, Bohumil: K rukopisným latinsko-českým slovníkům ostrihomským. *Listy filologické* 75, 1951, s. 89–123.
- STEINMEYER, Elias – SIEVERS, Eduard: *Die althochdeutschen Glossen. Bd. 3. Sachlich geordnete glossare.* Berlin: Weidmann 1895 (přetisk Dublin/Zürich 1969).
- STEINMEYER, Elias – SIEVERS, Eduard: *Die althochdeutschen Glossen. Bd. 4. Alphabetisch geordnete glossare. Adespota. Nachträge zu bd. I-III. Handschriftenverzeichnis.* Berlin: Weidmann 1898 (přetisk Dublin/Zürich 1969).
- Summa Britonis sive Guillelmi Britonis Expositiones vocabulorum biblie.* Ed. L. W. Daly – B. A. Daly. Padua: In aedibus Antenoreis 1975.
- TRUHLÁŘ, Josef: Několik bohemik mnichovských. IV Vokabulář Zdikův z r. 1424. *Časopis českého Museum* 59, 1885, s. 269–270.
- TRÍŠKA, Josef: Krumlovský slovníček "Expositio vocabulorum". *Studie o rukopisech* 30, 1993–1994, s. 51–65.
- VINTR, Josef: Staročeské pašije z hornorakouského kláštera Drkolná/Schlägl. *Listy filologické* 114, 1991, s. 246–255.
- VINTR, Josef: *Die älteste tschechische Psalterübersetzung.* Wien 1986.
- VOLEKOVÁ, Kateřina: Latinsko-český slovníček nečistých zvířat. In: *Výbor ze starší české literatury.* Praha 2011, s. 43 (e-kniha).
- WYDRA, Wiesław: *Chrestomatia staropolska. Teksty do roku 1543.* 3. vydání, Wrocław: Ossolineum 2004.
- ZAHRADNÍK, Isidor Theodor (ed.): *Slovník latinsko-německo-český pro Ladislava Pohrobka, krále českého.* Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění 1904.
- ZÍBRT, Čeněk: Klasobraní po rukopisích. XXXIX. Latinsko-český rukopis z XV. století. *Listy filologické* 20, 1893, s. 391–396.
- ŽUROWSKA-GÓRECKA, Wanda – KYAS, Vladimír: *Mamotreky staropolskie.* Díly 1–3. Wrocław: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1977–1980.

6.3 Prameny

- JAN Z JANOVA: *Catholicon mit Gedicht ,Hinc tibi sancte pater...‘.* Mainz 1460.
- BOSÁK VODŇANSKÝ, Jan: *Lactifer.* Nový Plzeň 1511.
- MARCHESINUS, Johannes: *Mammotrectus super bibliam.* Mainz 1470.
- REUCHELIN, Johannes: *Vocabularius Breviloquus.* Köln 1479.¹⁰⁴³
- Vocabularius iuris utriusque.* Speyer 1478.

¹⁰⁴³ Uvádíme pouze nebohemikální prameny a bohemikální prameny po roce 1500. Středověké bohemikální lexikografické prameny jsou uvedeny v příloze.

6.4 Další prameny

Lístková excerpce Bohumila Ryby z ostříhomskeho rukopisu. Z pozůstalosti dr. Zdeňka Tyla. Uloženo v oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český Akademie věd České republiky, v. v. i.

Lístková kartotéka ke Staročeskému slovníku. Uloženo v oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český Akademie věd České republiky, v. v. i.

Mamotrekt vídeňský. Opis Františka Ryšánka. Z pozůstalosti dr. Zdeňka Tyla. Uloženo v oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český Akademie věd České republiky, v. v. i.

Seminární práce Smetánkových žáků. Uloženo v oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český Akademie věd České republiky, v. v. i.

Výpisky Václava Flajšhanse o Klaretovi a Lactiferovi. Z pozůstalosti dr. Zdeňka Tyla. Uloženo v oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český Akademie věd České republiky, v. v. i.

6.5 Internetové zdroje

Badische Landesbibliothek [online]. Citováno dne 21. 7. 2013. Dostupné z WWW: <<http://digital.blb-karlsruhe.de/>>.

Biblia Sacra iuxta Vulgatam Clementinam [online]. Citováno dne 21. 7. 2013. Dostupné z WWW: <<http://vulsearch.sourceforge.net/html/>>.

Bibliotheca Apostolica Vaticana [online]. Citováno dne 11. 10. 2013. Dostupné z WWW: <<http://www.vatlib.it/home.php>>.

Corpus grammaticorum latinorum [online]. Citováno dne 11. 10. 2013. Dostupné z WWW: <<http://kaali.linguist.jussieu.fr/CGL/text.jsp>>.

Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm [online]. Trier Center for Digital Humanities. Citováno dne 11. 10. 2013. Dostupné z WWW: <<http://woerterbuchnetz.de/DWB/>>.

Deutsches Rechtswörterbuch [online]. Dostupné z WWW: <<http://drw-www.adw.uni-heidelberg.de/drw/>>.

Ediční modul. Vokabulář webový [online]. Verze 0.8.0. Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Citováno dne 11. 10. 2013. Dostupné z WWW: <<http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/edicni>>.

Elektronický slovník staré češtiny. Vokabulář webový [online]. Verze 0.8.0. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Citováno dne 11. 10. 2013. Dostupné z WWW: <<http://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx>>.

Gloses et commentaires de la Bible au Moyen Âge. Portail de ressources numériques [online]. Citováno dne 11. 10. 2013. Dostupné z WWW: <<http://glossae.net/en>>.

Handschriftencensus. Eine Bestandsaufnahme der handschriftlichen Überlieferung deutschsprachiger Texte des Mittelalters [online]. Citováno dne 11. 10. 2013. Dostupné z WWW: <<http://handschriftencensus.de/>>.

Kartotéka Jana Gebauera. Vokabulář webový [online]. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Citováno dne 11. 10. 2013. Dostupné z WWW: <<http://vokabular.ujc.cas.cz/kartoteky.aspx?db=3>>.

Knihopis Digital Database [online]. Citováno dne 11. 10. 2013. Dostupné z WWW: <<http://db.knihopis.org>>.

Manuscripta Mediaevalia [online]. Citováno dne 21. 7. 2013. Deutsche Forschungsgemeinschaft. Dostupné z WWW: <<http://www.manuscripta-mediaevalia.de>>.

- Manuscriptorium. Building Virtual Research Environment for the Sphere of Historical Resources* [online]. Národní knihovna České republiky. Citováno dne 11. 10. 2013. Dostupné z WWW: <<http://www.manuscriptorium.com>>.
- MDZ Digitale Bibliothek* [online]. Citováno dne 11. 10. 2013. Dostupné z WWW: <<http://www.digitale-sammlungen.de/>>.
- Mittelalterliche Handschriften* [online]. Goethe Universität. Citováno dne 11. 10. 2013. Dostupné z WWW: <<http://sammlungen.ub.uni-frankfurt.de/msma>>.
- Mittelhochdeutsches Handwörterbuch von Matthias Lexer* [online]. Trier Center for Digital Humanities. Citováno dne 11. 10. 2013. Dostupné z WWW: <<http://woerterbuchnetz.de/Lexer/>>.
- ÖNB-HANNA-Katalog. Handschriften, Nachlässe und Authographen* [online]. Österreichische Nationalbibliothek. Citováno dne 21. 7. 2013. Dostupné z WWW: <<http://www.onb.ac.at/kataloge/>>.
- Parlamentní knihovna* [online]. Citováno dne 11. 10. 2013. Dostupné z WWW: <<http://www.psp.cz/sqw/hp.sqw?k=2000>>.
- Universitätsbibliothek Heidelberg* [online]. Citováno dne 11. 10. 2013. Dostupné z WWW: <<http://www.ub.uni-heidelberg.de/helios/>>.
- Vokabulář webový* [online]. Verze 0.8.0. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Citováno dne 11. 10. 2013. Dostupné z WWW: <<http://vokabular.ujc.cas.cz>>.
- Walter Dolch (1909). Raudnitz, Lobkowitzsche Bibliothek. Wasserzeichenkatalog* [online]. Citováno dne 23. 10. 2013. Dostupné z WWW: <http://www.bbaw.de/forschung/dtm/HSA/raudnitz_700420730000.html>.
- Wasserzeichensammlung Piccard* [online]. Citováno dne 11. 10. 2013. Dostupné z WWW: <<http://www.piccard-online.de/>>.

7 Přílohy

7.1 Seznam českých lexikografických pramenů

7.2 Obrazová příloha

7.1 Seznam českých lexikografických pramenů

Základní příručkou o slovnících doložených v rukopisech je úvodní díl Staročeského slovníku z roku 1968 (StčSZkratky), jenž obsahuje seznam doložených památek a pramenů ze staročeského období, které byly excerpovány pro Staročeský slovník a které jsou v něm citovány pod zavedenými zkratkami, případně jsou citovány zkratkou žánru (Slov, Mam, Rostl apod.) a zkrácenou signaturou. Do StčS však byla excerpována pouze část staročeského materiálu, ač reprezentativní a obdivuhodně rozsáhlá. Některé památky byly excerpovány pouze částečně a některé vůbec. Proto byl seznam lexikografických památek doplněn excerpcí z odborné literatury, zvl. ze studie Václava Flajšhans (1926), a z katalogů rukopisů uložených v knihovnách, muzeích a archivech nejen v České republice, ale i v zahraničí. Při hledání rukopisů s lexikografickými díly nám zvláště pro zahraniční knihovny byly pomůckou internetové databáze (*Handschriftencensus*, *Manuscripta medievalia* aj.).

Předkládaný seznam rukopisů zahrnuje všechny typy dochovaných českých lexikografických textů (české glosy v latinských slovnících, latinské texty s latinsko-českým slovníkem, překladové slovníky latinsko-české, česko-latinské a vícejazyčné, české výkladové slovníky). Je seřazen abecedně podle místa uložení rukopisu, v závorce je uváděna užívaná zkratka pro uložení rukopisu (např. Brno, Česká republika, Archiv města Brna = AMB). Kromě základních bibliografických údajů (signatura rukopisu, rozsah, typ a stručný popis lexikografického textu) uvádíme zkratku pramene, příp. zkratku žánru (v závorce další zkratky užívané odbornou literaturou), a odkaz na katalog s popisem rukopisu a odkaz na edici, pokud byl daný pramen vydán. Poslední položkou je záznam o tom, zda je rukopis dostupný na internetu (zvl. v *Manuscriptoriu*), nebo zda máme k dispozici jeho kopie.

Tabulka č. 1: Bautzen (Budyšín), Německo, Stadtbibliothek Bautzen (Budyš)

sign.	f./s.	datece	typ	zkratka	popis	katalog	edice	digitalizace
8° 8	2v	přelom 15. a 16. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček	Neske 1987: 151; Krzenek 1995–1996: 175		

Tabulka č. 2: Bratislava, Slovensko, Kapitulská knižnica

sign.	f./s.	datece	typ	zkratka	popis	katalog	edice	digitalizace
50	186r–203v	2. pol. 14. stol.	lat.-čes. slovník	KlarGlosA (GbSlov: Prešp.)		Sopko 1981: 90 (č. 59b)	Flajšhans 1926: 73–202; Menčík 1892: 1–95	kopie
82	73r–85r	1384–1385	čes. glosy v lat. slovníku	Glos	české glosy v latinském biblickém slovníku <i>Interpretace</i>	Sopko 1981: 114 (č. 85x)		

Tabulka č. 3: Bratislava, Slovensko, Univerzitná knižnica v Bratislave

sign.	f./s.	datece	typ	zkratka	popis	katalog	edice	digitalizace
Ms 1207	214r–203r	1443	čes./slov. glosy v lat. slovníku	Glos	české glosy v latinském biblickém slovníku <i>Interpretace</i>	Sopko 1981: 147 (č. 133ab)		

Tabulka č. 4: Brno, Česká republika, Archiv města Brna (AMB)

sign.	f./s.	datace	typ	zkratka	popis	katalog	edice	digitalizace
–	1r–17r	zač. 15. stol.	lat.-čes. slovník	SlovWies (GbSlov: SlovWiesb.)	latinsko-český alfabetař		Černý 1911: 403–430	nyní neznámý
fond Svatojakubská knihovna								
34/42	220v–229v	1433	lat.-čes. slovník	Mam	latinsko-český mamotrekt lokální k Novému zákonu	Petr 2007: 179 (č. 45); Tošnerová 1998: 33 (č. 44)		kopie
35/43	přední příděšť	15. stol.	čes.-lat. slovníček	Slov	česko-latinský slovníček různých výrazů	Petr 2007: 180 (č. 46); Tošnerová 1998: 33 (č. 45)		kopie
87/107	přední příděšť	15. stol.	lat.-čes.-něm. slovníček (?)	Slov	latinsko-česko-německý slovníček příbuzenských názvů (?)	Petr 2007: 301 (č. 98); Tošnerová 1998: 37 (č. 95)		kopie
fond Sbírka rukopisů								
č. 115	467r–474v	1. pol. 15. stol. (po 1424)	lat.-něm.-čes. slovník	SlovCath (GbSlov: Cath.)	latinsko-německo-český alfabetař	Petr 2007: 410; Tošnerová 1998: 28 (č. 7)		kopie

Tabulka č. 5: Brno, Česká republika, Moravská zemská knihovna (MZK)

sign.	f./s.	datace	typ	zkratka	popis	katalog	edice	digitalizace
Mk 63	1v	2. pol. 15. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	samostatný latinsko-český slovníček 4 smyslů Písma	Dokoupil 1958: 109–110		Manuscriptorium
Mk 63	371v – zadní příděšť	2. pol. 15. stol.	lat.-čes. slovníček v lat. textu	HusQuadrM	latinsko-český slovníček 4 smyslů v traktátu <i>De quadruplici sensu</i>	Dokoupil 1958: 109–110		Manuscriptorium
Mk 77	218v–220r	1. pol. 15. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček hříchů	Dokoupil 1958: 133; Patera 1915: 29 (č. I 82)		Manuscriptorium
Mk 79	404v	1419	lat.-čes. slovníček	Slov	samostatný latinsko-český slovníček 4 smyslů Písma	Dokoupil 1958: 136; Patera 1915: 25 (č. I 57)		Manuscriptorium
Mk 81	13v–16v	1. pol. 15. stol.	lat.-čes. slovník	KlarVokM	Klaretův <i>Vokabulář gramatický</i>	Patera 1915: 27 (č. I 67)	Flajšhans 1926: 1–30	Manuscriptorium
Mk 89	1r–168r	2. pol. 15. stol.	lat.-čes. slovník	MamMk (Ryba 1940, Kyas 1958: I)	latinsko-český mamotrekt lokální	Dokoupil 1958: 149–150; Patera 1915: 26 (č. I 65)		Manuscriptorium
Mk 89	168v	2. pol. 15. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček obtížných biblických slov	Patera 1915: 26 (č. I 65)		Manuscriptorium
Mk 90	164r	1. pol. 15. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	samostatný latinsko-český slovníček 4 smyslů Písma	Doplň		Manuscriptorium
Mk 98	1r–150r	1416	čes. glosy v lat. slovníku	SlovLucD	české glosy v latinském slovníku <i>Lucianus</i>	Dokoupil 1958: 168–171; Patera 1915: 44 (č. II 35); Zumkeller 1966: 166 (č. 344)	Ryba 1944	Manuscriptorium
Mk 115	přední předsádka	po 1428	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček 4 smyslů a částí oděvu	Dokoupil 1958: 226; Patera 1915: 17 (č. I.12)		Manuscriptorium

Tabulka č. 6: Brno, Česká republika, Moravský zemský archiv (MZA)

sign.	f./s.	datece	typ	zkratka	popis	katalog	edice	digitalizace
fond G 10 – Sběrka rukopisů Zemského archivu								
304 (dříve 339)	53r–104r	1409	čes. glosy v lat. slovníku	SlovLucU	české glosy v latinském slovníku <i>Lucianus</i>	Tošnerová 1998: 47 (č. 22)		kopie
fond E 6 – Benediktini Rajhrad								
Hf 27	4r–15v	2. pol. 14. stol.	lat.-čes. slovník	KlarGlosB (GbSlov: Rajhr., Rozk.)	latinsko-český Klaretův <i>Glosář</i>	Tošnerová 1998: 68 (č. 15)	Flajšhans 1926: 73–202	
fond G 1 – Bočkova sbírka								
kart. 86, 12307/3	1 list	15. stol.	lat.-čes. slovníček	SlovBoč (GbSlov: SlovBoč)	latinsko-český slovníček			kopie
kart. 86, 12307	3 listy	konec 14. stol.	lat.-čes. slovník	KlarGlosC (GbSlov: SlovBrn)	latinsko-český Klaretův <i>Glosář</i>		Černý 1899: 510–514; Flajšhans 1926: 73–202	kopie

Tabulka č. 7: České Budějovice, Česká republika, Biskupská knihovna

sign.	f./s.	datece	typ	zkratka	popis	katalog	edice	digitalizace
I Bi 12	3r–17r	kon. 14. stol. – zač. 15. stol.	čes. glosy v lat. slovníku	Glos	české glosy v latinském biblickém slovníku <i>Interpretace</i>	Ryba 1974: 18	Ryba 1940: 59–68	

Tabulka č. 8: Esztergom (Ostřihom), Maďarsko, Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár

sign.	f./s.	datece	typ	zkratka	popis	katalog	edice	digitalizace
Ms. II 8	1r–13v	2. pol. 15. stol.	lat.-čes. slovník	SlovOstřR	latinsko-český alfabetař			kopie
Ms. II 8	1–24, 49–57	2. pol. 15. stol.	lat.-čes. slovník	KlarBohN	latinsko-český Klaretův <i>Bohemář</i>			kopie
Ms. II 8	25–46	2. pol. 15. stol.	lat.-čes. slovník	KlarGlosM	závěrečná třetina latinsko-českého Klaretova <i>Glosáře</i>		Ryba 1951: 92–116	kopie
Ms. II 8	48	2. pol. 15. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	zlomek latinsko-českého alfabetaře (hesla A-)			kopie
Ms. II 8	58–63, 66–122	2. pol. 15. stol.	lat.-čes. slovník	SlovOstřS	latinsko-český jmenný alfabetař			kopie
Ms. II 8	122–152	2. pol. 15. stol.	lat.-čes. slovník	SlovOstřS	latinsko-český slovesný alfabetař			kopie
Ms. II 8	63–66	2. pol. 15. stol.	lat.-čes. slovníček	SlovOstřVB	latinsko-český slovníček <i>Vocabula bona</i>			kopie
Ms. II 8	153–155	2. pol. 15. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček			kopie

Tabulka č. 9: Frankfurt am Main (Frankfurt nad Mohanem), Německo, Universitätsbibliothek

sign.	f./s.	datece	typ	zkratka	popis	katalog	edice	digitalizace
Ms. germ. oct. 23	123r	okolo 1400	čes.-lat. slovníček	Slov	česko-latinský astronomický slovníček měsíců	Weimann 1980: s. 107		

Tabulka č. 10: Heiligenkreuz, Rakousko, Stiftsbibliothek

sign.	f./s.	datace	typ	zkratka	popis	katalog	edice	digitalizace
Cod. 334	73r–74v	začátek 16. století	lat.-čes. slovníček	SlovHeilig	latinsko-český slovníček, výtah z Klareta	Gsell 1891: 202		

Tabulka č. 10: Jihlava, Česká republika, Státní okresní archiv v Jihlavě, fond Sbirka rukopisů Telč

sign.	f./s.	datace	typ	zkratka	popis	katalog	edice	digitalizace
č. 387	262r–262v	přelom 14.–15. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček	Hoffmann 2001: 284		kopie

Tabulka č. 11: Kraków (Krakov), Polsko, Biblioteka Jagiellońska

sign.	f./s.	datace	typ	zkratka	popis	katalog	edice	digitalizace
Cod. 257	359 ff.	1463	lat. slovník s čes. a něm. glosami	Žíd	latinská encyklopedie <i>Liber viginti arcium</i> Pavla Žídky s českými a německými glosami	Włodek 1980: 289–293	Hadravová 1997; Hadravová 2008	
Cod. 795	201v–202v	1. pol. 15. stol.	lat.-čes. slovníček	Rostl	latinsko-český rostlinář	Kowalczyk 1996: 140		

Tabulka č. 12: Kraków (Krakov), Polsko, Biblioteka Książąt Czartoryskich

sign.	f./s.	datace	typ	zkratka	popis	katalog	edice	digitalizace
B 1497	252–264	2. pol. 15. stol.	lat.-čes. slovník	RostlLékCzart	latinsko-český rostlinář abecední			

Tabulka č. 13: Litoměřice, Česká republika, Státní oblastní archiv v Litoměřicích, Tzv. biskupská knihovna Emanuela z Valdštejna

sign.	f./s.	datace	typ	zkratka	popis	katalog	edice	digitalizace
BIF 3.1	214r–203r	1414	čes. slovník	VýklHebrL	český překlad <i>Výklad hebrejských jmen</i>	Tošnerová 1998: 106		kopie

Tabulka č. 14: Louny, Česká republika, Státní okresní archiv Louny, fond AM Žatce

sign.	f./s.	datace	typ	zkratka	popis	katalog	edice	digitalizace
XVI B 1	48v	1. pol. 15. stol.	čes. glosy v lat. slovníčku	Slov (SSL: FormZat)	latinský výklad právních termínů s českými překlady	Tošnerová 1998: 115		kopie
XVI B 1	68r	1. pol. 15. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov (SSL: FormZat)	latinsko-český slovníček	Tošnerová 1998: 115		kopie

Tabulka č. 15: München (Mnichov), Německo, Bayerische Staatsbibliothek (BSB)

sign.	f./s.	datece	typ	zkratka	popis	katalog	edice	digitalizace
Clm 615	68v–72r	2. pol. 14. stol.	pol. glosy v lat.-něm. slovníku	RostlMnich	několik polských glos (částečně bohemismů) v latinsko-německém rostlináři <i>Artemisia</i>	Halm 1892: 162 (č. 615)		< http://daten.digitale-sammlungen.de/~db/0007/bsb00073050/images/ >
Clm 12034	1r–139v	1404	čes. glosy v lat. slovníku	SlovLucZ	české glosy v latinském slovníku <i>Lucianus</i>	Halm 1876: 55 (č. 545)		
Clm 14310	93r–95r	1424	lat.-čes. slovník	SlovZdík (GbSlov: Zdík.)	latinsko-český slovník	Halm 1876: 156 (č. 1295)	Truhlář 1885: 269n.	kopie
Clm 19632	173r–174v	15. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český výťah z Klaretova <i>Glosáře</i>	Halm 1878: 261 (č. 2080)		

Tabulka č. 16: Nelahozeves, Česká republika, Roudnická lobkowiczská knihovna

sign.	f./s.	datece	typ	zkratka	popis	katalog	edice	digitalizace
R VI Fc 14	1r–31v	1. pol. 15. stol.	lat.-něm. slovník s čes. glosami	SlovLobk	latinsko-německý slovník <i>Synonima apotecariorum</i> (?) s českými překlady	Tošnerová 1995: 121		
R VI Fc 29	1–3	14. /15. stol.	lat.-čes. slovníček	RostlLobk	latinsko-český rostlinář	Tošnerová 1995: 121		

Tabulka č. 17: Nürnberg (Norimberk), Německo, Stadtbibliothek

sign.	f./s.	datece	typ	zkratka	popis	katalog	edice	digitalizace
Hert. Ms. 1	500r	2. pol. 14. stol.–zač. 15. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček	Neske 1987: 151	Neske 1987: 151	

Tabulka č. 18: Olomouc, Česká republika, Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc, fond Metropolitní kapitula Olomouc (CO)

sign.	f./s.	datece	typ	zkratka	popis	katalog	edice	digitalizace
CO.53	přední a zadní předeštlí	poč. 15. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	rozeepsaný latinsko-český alfabetař, jen několik hesel ¹⁰⁴⁴	Bistřický 1961: 108; Zemek 1955: 125; Patera 1912: 180		
CO.63	357r	1427	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček 4 smyslů Písma	Bistřický 1961: 109; Zemek 1955: 152; Patera 1912: 181		
CO.154	přední předsádka 1r	kol. 1400	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček 4 smyslů Písma	Bistřický 1961: 115; Patera 1912: 184		
CO.159	32r	15. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček 4 smyslů Písma	Bistřický 1961: 116; Patera 1912: 185		
CO.232	115v–117r	15. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček hříchů	Bistřický 1961: 123		kopie
CO.300	305r–309r	pol. 15. stol.	lat. slovník s českými glosami	SlovRohB (GbSlov: RohB.)	Johannes de Garlandia, <i>Cornutus</i> s výkladem, meziřádkovým českým překladem a komentářem	Bistřický 1961: 129; Kohout 2001: 48		kopie
CO.362	44r–85v	1. pol. 15. stol.	čes. glosy v lat. slovníku	SlovOl (SSL: InOmG)	latinský slovník s českými a německými glosami	Bistřický 1961: 135; Kohout 2001: 56		kopie

¹⁰⁴⁴ FLAJŠHANS (1926, s. XIX) mluví o latinsko-českém slovníčku 4 smyslů, ten jsme v rukopise nenalezli, nezmiňuje se o něm ani ZEMEK (1955, s. 125).

CO.362	103r–131r (86r–114r)	1458	lat.-čes. slovník	SlovVeleš (GbSlov: Veleš.)	latinsko-český alfabetář Velešínův	Bistřický 1961: 135	Hanka 1833: 105–154	kopie
CO.416	2r–71v	zač. 15. stol.	čes. glosy v lat. slovníku	SlovLucX	české glosy v latinském slovníku <i>Lucianus</i>	Bistřický 1961: 139; Zumkeller 1966: 590 (č. 344)		kopie
CO.448	2r	ok. 1300	lat.-čes. slovníček	RostlOl (GbSlov: Rostl., RostlA; SSL: HerbE)	latinsko-český <i>Rostlinář olomoucký</i>	Bistřický 1961: 142	Flajšhans 1903: 126–127; Müller 1877: 390–393	nyní nezvěstný
CO.517		zač. 15. stol	čes. glosy v lat. slovníku	Mam	Iohannes Marchesini, <i>Mamotrectus</i> s českými glosami	Bistřický 1961: 147		
CO.517	185v	zač. 15. stol	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček právní	Bistřický 1961: 147		

Tabulka č. 19: Olomouc, Česká republika, Vědecká knihovna v Olomouci (VKO)

sign.	f./s.	datace	typ	zkratka	popis	katalog	edice	digitalizace
M 110	zadní přídeščí	1. pol. 15. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček	Boháček 1994: 9 (č. 4)		< http://dig.vkol.cz/dig/mi10/bs.htm >

Tabulka č. 20: Opava, Česká republika, Knihovna Slezského zemského muzea, fond Slezská studijní knihovna

sign.	f./s.	datace	typ	zkratka	popis	katalog	edice	digitalizace
RB 3	94v–103r	15. stol.	čes. glosy v lat. slovníku	Glos	české glosy v latinském biblickém slovníku <i>Interpretace</i>	Boháček–Čáda 1955: 32 (č. 16)		kopie
RB 3	103v– 104v	15. stol.	lat.-čes. slovníček	SlovOpav (SSL: Voc. Opav.)	latinsko-český slovníček	Boháček–Čáda 1955: 32 (č. 16)		kopie
RB 12	1r–229r	1418	čes. glosy v lat. textu	SekvOpav (GbSlov: HymnOpav., SequOpav.; SSL: HymOp)	české glosy v latinském sekvenciáři	Boháček–Čáda 1955: 48 (č. 25)	Hauer 1895: 140nn.; 1896: 100nn.	

Tabulka č. 21: Pelplin, Polsko, Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego w Pelplinie

sign.	f./s.	datace	typ	zkratka	popis	katalog	edice	digitalizace
196	10v–12v	1. pol. 15. stol.	lat.-čes. slovník	RostlPelp (GbSlov: RostlF.; SSL: HerbF)	latinsko-český rostlinář abecední		Brückner 1892: 30–42	
196	13r–14r	1. pol. 15. stol.	lat.-čes. slovník	Slov	latinsko-český abecední slovníček nemoci		Brückner 1892: 42–44	

Tabulka č. 22: Praha, Česká republika, Archiv Pražského hradu, fond Rukopisy knihovny Metropolitní kapituly u sv. Víta (KapPraž)

sign.	f./s.	datace	typ	zkratka	popis	katalog	edice	digitalizace
A 45	24r–77r	1. pol. 15. stol.	lat.-čes. slovník	MamKapQ (Ryba 1940, Kyas 1958: Q)	latinsko-český mamotrekt ke Starému zákonu	Podlaha 1910: 41 (č. 70)		kopie
A 45	82v–83r	1. pol. 15. stol.	lat.-čes. slovník	Mam	latinsko-český mamotrekt k Starému zákonu	Podlaha 1910: 41 (č. 70)		kopie

A 59/1	127v–129r	1. pol. 15. stol.	čes. glosy v lat. slovníku	Glos	české glosy v latinském biblickém slovníku <i>Interpretace</i>	Podlaha 1910: 52 (č. 90)	Ryba 1940: 59–68	
A 59/1	zadní přídeští	1. pol. 15. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český. slovníček hříchů	Podlaha 1910: 53 (č. 90)		kopie
A 59/4	147v–150v	1. pol. 15. stol.	lat.-čes. slovníček	MamKapA	latinsko-český mamotrekt lokální na evangelia	Podlaha 1910: 55 (č. 92)		kopie
A 59/6	159v–161r	poč. 15. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český. slovníček hříchů	Podlaha 1910: 56 (č. 94)		kopie
A 59/6	161v–164r	poč. 15. stol.	lat.-čes. slovníček	MamKapZ (Ryba 1940, Kyas 1958: Z)	latinsko-český mamotrekt lokální na evangelia	Podlaha 1910: 57 (č. 94)		kopie
A 59/6	164v–165r	poč. 15. stol.	lat.-čes. slovníček	MamKapY (Ryba 1940, Kyas 1958: Y)	latinsko-český mamotrekt lokální na postní epiškolní perikopy	Podlaha 1910: 57 (č. 94)		kopie
A 67	207v	1. pol. 15. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček čtyř výkladů smyslu	Podlaha 1910: 62 (č. 107)		
A 73/5	222v	kon. 14. a poč. 15. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český. slovníček hříchů	Podlaha 1910: 80 (č. 125)		
A 73/5	319r–320v	kon. 14. a poč. 15. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český. slovníček hříchů	Podlaha 1910: 81 (č. 125)		
A 78/3	255r–256v	1. pol. 15. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český. slovníček hříchů	Podlaha 1910: 92 (č. 143)		kopie
A 93/1	přední předsádka 1r–1v	1. pol. 15. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	výtah z Klaretova <i>Glosáře</i>	Podlaha 1910: 126 (č. 181)		kopie
A 108/2	zadní přídeští	15. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček andělských kůrů	Podlaha 1910: 136 (č. 203)		kopie
A 127	35r–116a	1. pol. 15. stol.	čes. slovník	VyklHebrK	český překlad <i>Výklady hebrejských jmen</i>	Podlaha 1910: 151 (č. 229)		kopie
A 163	257v	1. pol. 15. stol.	lat.-čes. slovníček	Mam	latinsko-český mamotrekt lokální ke knize Genesis	Podlaha 1910: 167 (č. 269)		kopie
A 167	13r–167v	15. stol.	lat.-čes. slovník	MamKapR (Ryba 1940, Kyas 1958: R)	latinsko-český mamotrekt lokální	Podlaha 1910: 169 (č. 273)		kopie
A 167	167v–172r	15. stol.	lat.-čes. slovníček	RostlKřišťKap (SSL: HerbP)	latinsko-český slovníček ke Křišťanovu <i>Herbáři</i>	Podlaha 1910: 169 (č. 273)		kopie
B 1/2	1r	1420	lat.-čes. slovníček	Slov	několik latinských slov s českým překladem	Podlaha 1910: 172 (č. 282)		kopie
B 1/2	zadní přídeští	1420	lat.-čes. slovníček v lat. textu		porušený zlomek spisu <i>De quadruplici sensu</i>	Podlaha 1910: 173 (č. 282)		kopie
B 2/1	přední přídeští, 367r–376v	15. stol.	lat.-čes. slovníček	MamKapP	latinsko-český mamotrekt lokální k prologům	Podlaha 1910: 173 (č. 283)		kopie
B 6/1	přední přídeští	1. pol. 15. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček 4 smyslů Písma	Podlaha 1910: 177 (č. 291)		kopie
B 6/2	134v–135v	1447	lat.-čes. slovníček	MamKapX (Ryba 1940, Kyas 1958: X)	latinsko-český mamotrekt lokální k epištolám	Podlaha 1910: 177 (č. 292)		

B 6/2	320v	1447	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček	Podlaha 1910: 177 (č. 292)		kopie
B 20	236r–237r	kon. 14. stol. – zač. 15. stol.	lat.-čes. slovníček v lat. textu	HusQuadrC	latinsko-český slovníček 4 smyslů v <i>De quadruplici sensu</i>	Podlaha 1910: 192 (č. 315)		
B 61	1 bis r – 125v	15. stol.	lat.-čes. slovníček	MamKapS (Ryba 1940, Kyas 1958: S)	latinsko-český mamotrekt lokální SZ, NZ, Prol	Podlaha 1910: 218 (č. 370)		kopie
B 63	502r–502v	1. pol. 15. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček	Podlaha 1910: 220 (č. 372)		kopie
C 39/2	76r–87r	kon. 14. – zač. 15. stol.	čes. glosy v lat. slovníku	Glos	české glosy v latinském biblickém slovníku <i>Interpretace</i>	Podlaha 1910: 263 (č. 464)	Ryba 1940: 59–68	
C 45	194r–216v	po 1407	čes. glosy v lat. slovníku	SlovLucY	české glosy v latinském slovníku <i>Lucianus</i>	Podlaha 1910: 269 (č. 472)	Ryba 1944	
D 5	přední přídešť	1. pol. 15. stol.	lat.-čes. slovníček	Rostl	latinsko-český roślinář	Podlaha 1910: 321 (č. 569)		kopie
D 84	91r–95v	konec 14. stol.	lat.-čes. slovník	SlovVít (SSL: VocA)	latinsko-český slovníček ve svatovítském rukopise	Podlaha 1910: 389 (č. 650)	Patera 1886: 312– 322	kopie
D 114	178v–179v	1. pol. 15. stol.	lat.-čes. slovníček v lat. textu	HusQuadrD	latinsko-český slovníček 4 smyslů v <i>De quadruplici sensu</i>	Podlaha 1910: 405 (č. 684)		
E 2/2	199r–201r	1. pol. 15. stol.	lat.-čes. slovník	Slov	latinsko-český alfabetář	Podlaha 1910: 432 (č. 741)		kopie
E 4	254v–256r	1. pol. 15. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovník hříchů	Podlaha 1910: 434 (č. 748)		kopie
E 32	152r–157v	2. pol. 14. stol.	lat.-čes. slovník	KlarBohE	latinsko-český Klaretův <i>Bohemář</i>	Podlaha 1910: 449 (č. 784)	Flajšhans 1926: 31– 72	kopie
E 46	196r–217v	2. pol. 15. stol.	čes. glosy v lat. slovníku	Glos	české glosy v latinském biblickém slovníku <i>Interpretace</i>	Podlaha 1910: 457 (č. 801).	Ryba 1940: 59–68	
E 62/2	přední předsádka	2. pol. 14. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček	Podlaha 1910: 480 (č. 823)		kopie
E 69	přední předsádka	15. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček 4 smyslů	Podlaha 1910: 490 (č. 830)		kopie
F 20	176v	asi 1416– 1430	lat.-čes. slovníček v lat. textu	HusQuadrF	latinsko-český slovníček 4 smyslů v <i>De quadruplici sensu</i>	Podlaha 1922: 31 (č. 866)		
F 31	přední přídešť	1. pol. 15. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček synonym	Podlaha 1922: 36 (č. 878)		kopie
F 44/1	přední předsádka lr	konec 15. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček	Podlaha 1922: 43 (č. 891)		kopie
F 44/2	235r–247v	poč. 15. stol.	lat.-čes. slovník	KlarBohF	latinsko-český Klaretův <i>Bohemář</i>	Podlaha 1922: 44 (č. 892); Podlaha 1928: 25	Flajšhans 1926: 31– 72	kopie
F 44/2	247v–258r	poč. 15. stol.	lat.-čes. slovník	KlarVokF	latinsko-český Klaretův <i>Vokabulář</i>	Podlaha 1928: 25	Flajšhans 1926: 1–30	kopie

F 47	98v	1. pol. 15. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček andělských chórů	Podlaha 1922: 46 (č. 896)		kopie
F 47	171v	1. pol. 15. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček andělských chórů	Podlaha 1922: 46 (č. 896)		kopie
F 47	171v	1. pol. 15. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček	Podlaha 1922: 46 (č. 896)		kopie
F 63	109v	1. pol. 15. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko- český slovníček smrtných hříchů	Podlaha 1922: 55 (č. 917)		kopie
F 63	110r–112r	1. pol. 15. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko- český slovníček smrtných hříchů	Podlaha 1922: 55 (č. 917)		kopie
F 77	272v–290r	1. pol. 15. stol.	čes. glosy v lat. slovníku	Glos	české glosy v latinském biblickém slovníku <i>Interpretace</i>	Podlaha 1922: 63 (č. 932).	Ryba 1940: 59–68	
K 7	131v	1. pol. 15. stol.	čes. glosy v lat. slovníčku	Slov	latinský výklad právních termínů s českými překlady	Podlaha 1922: 182 (č. 1200)		kopie
K 7	154r	1. pol. 15. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček věstců	Podlaha 1922: 182 (č. 1200)	Ryba 1943: 88	kopie
K 8/1	149v–153v	1436	lat.-čes. slovník	Rostl	latinsko- český roślinář	Podlaha 1922: 183 (č. 1201)		
K 8/2	80v	1. pol. 15. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko- český slovníček přibuzenských termínů	Podlaha 1922: 184 (č. 1202)		kopie
K 24	zadní přídešti	poč. 15.stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	výtah z Klaretova <i>Vokabuláře</i>	Podlaha 1922: 193 (č. 1218)		kopie
L 11	přední předsádka	15. stol.	lat.-čes. slovníček	Rostl	latinsko-český roślinář	Podlaha 1922: 207 (č. 1254)		kopie
L 90/5	180r–225v	1. pol. 15. stol.	čes. glosy v lat. slovníčku	Slov	latinský výkladový slovník s českými glosami	Podlaha 1922: 252 (č. 1343)		kopie
M 1	106v–107r	1. pol. 15. stol.	lat.-čes. slovníček	Rostl	latinsko-český slovníček lékařský	Podlaha 1922: 259 (č. 1354)		kopie
M 6	48r–49v	1. pol. 15. stol.	čes. glosy v lat. textu	Rostl	latinský abecední rejtrík k předcházejícímu <i>Herbárii</i> s českými glosami	Podlaha 1922: 263 (č. 1359)		kopie
M 102/1	58r	15. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček	Podlaha 1922: 328 (č. 1461)		kopie
M 117	85r	14. stol.	čes. glosy v lat. slovníčku	Slov	latinský výklad právních termínů s českými překlady	Podlaha 1922: 340 (č. 1477)		kopie
M 118/1	367r	1449	lat.-čes. slovníček	Slov	zlomek latinsko- českého alfabetaře	Podlaha 1922: 340 (č. 1478)		kopie
M 127	26r–26v	1378	lat.-čes. slovníček	SlovKap (SSL: VocG)	latinsko-český nomenklátor	Podlaha 1922: 345 (č. 1488)	Flajšhans 1928: 58– 59	
M 136	106v–107r	1. pol. 15. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček právních termínů	Podlaha 1922: 351 (č. 1497)		kopie
M 136	107r	1. pol. 15. stol.	čes. glosy v lat. slovníčku	Slov	latinský výklad právních termínů s českými překlady	Podlaha 1922: 351 (č. 1497)		kopie

N 6	36r–36v	1. pol. 15. stol.	lat.-čes. slovníček	Rostl	latinsko-český roślinář abecední	Podlaha 1922: 368 (č. 1530)		kopie
N 17	14v	2. pol. 14. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček	Podlaha 1922: 389 (č. 1541)		kopie
O 23	přední přídeští	1. pol. 15. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček hříchů	Podlaha 1922: 488 (č. 1607)		kopie
O 32	9v–10v	1. pol. 15. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček	Podlaha 1922: 497 (č. 1616)		kopie
O 42	78v–103v	1. pol. 15. stol.	čes. glosy v lat. slovníku	Glos	české glosy v latinském biblickém slovníku <i>Interpretace</i>	Podlaha 1922: 511 (č. 1626).	Ryba 1940: 59–68	
O 56	53v	1. pol. 15. stol.	lat.-čes. slovníček		latinsko-český slovníček právních termínů	Podlaha 1922: 532 (č. 1640)		kopie
O 56	56v	1. pol. 15. stol.	čes. glosy v lat. slovníčku	Slov	latinský výklad právních termínů s českými překlady	Podlaha 1922: 532 (č. 1640)		kopie
O 59	1r–12v	konec 14. stol.	lat.-čes. slovníček v lat. textu	SekvKap (GbSlov: Sequ., SequA., SequKap.)	latinsko-český slovník v latinském sekvenciáři	Podlaha 1922: 537 (č. 1643); Podlaha 1928: 48	Hanka 1833: 356– 366	
O 59	17r–21v	konec 14. stol.	čes.-lat. slovníček	DialBohK (GbSlov: Boh.)	česko-latinská stylistická příručka <i>Dialogi Bohemarii</i>	Podlaha 1922: 537 (č. 1643); Podlaha 1928: 48	Hanka 1833: 337– 355	
O 59	21v–25r, 26v–33v	konec 14. stol.	lat.-čes. slovník	KlarBohO (GbSlov: Boh.)	latinsko-český Klaretův <i>Bohemář</i>	Podlaha 1922: 537 (č. 1643)	Hanka 1833: 25– 33; Flajšhans 1892: 381– 391, 476– 490; Flajšhans 1926: 31– 72	kopie
O 59	25r–26r	konec 14. stol.	lat.-čes. slovník	SlovFljš (GbSlov: BohF., BohFL; SSL: VocH)	latinsko-český nomenklátor	Podlaha 1922: 537 (č. 1643)	Flajšhans 1892: 389– 391	kopie
O 59	87r–91v	konec 14. stol.	čes. glosy v lat. slovníku	SlovRohC (GbSlov: RohC.)	Jan z Garlandie, <i>Cornutus</i> s komentářem a českým překladem	Podlaha 1922: 538 (č. 1643)		

Tabulka č. 23: Praha, Česká republika Knihovna Národního muzea (KNM)

sign.	f./s.	datace	typ	zkratka	popis	katalog	edice	digitalizace
I F 23	150v–151r	poč. 16. stol.	čes. slovníček	Slov	český výkladový slovníček právních termínů	Bartoš 1926: 46 (č. 215)		kopie
II C 5	1r–184v	15. stol.	lat.-čes. slovník	MamMarch N (Ryba 1940, Kyas 1958: N)	latinsko-český mamotrekt	Bartoš 1926: 73 (č. 362)		kopie
II F 2	20r–28v	ok. 1410	čes. glosy v lat. slovníku	Slov	české glosy v latinském výkladovém slovníku nemocí	Bartoš 1926: 87 (č. 426)		Manuscriptorium
II F 2	35r–46r	ok. 1410	lat.-čes. slovníček	SlovVodň (GbSlov: RVodň.)	latinsko-český roślinář	Bartoš 1926: 87 (č. 426)		Manuscriptorium

II F 2	46v–52v	ok. 1410	lat.-čes. slovník	SlovVodň (GbSlov: RVodň.)	latinsko-český nomeklátor čerpající z Klareta	Bartoš 1926: 87 (č. 426)		Manuscriptorium
II F 2	53r–75r	ok. 1410	lat.-čes. slovník s něm. glosami	SlovVodň (GbSlov: RVodň.)	latinsko-český slovník s německými glosami	Bartoš 1926: 87 (č. 426)		Manuscriptorium
II F 4	přední předsádka	1470	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček právních termínů	Bartoš 1926: 88 (č. 428); Brodský 2000: 21 (č. 19)		kopie
II F 4	1r–409v	1470	čes. glosy v lat.-něm. slovníku	SlovDief (GbSlov: Diefb., Diefenb.)	latinsko-německý slovník s českými glosami	Bartoš 1926: 88 (č. 428) ; Brodský 2000: 21 (č. 19)		kopie
II F 14	2r–95v	pol. 15. stol.	lat.-čes. a čes.- lat. slovníčky v čes. textu	Hvězd	latinsko-české a česko-latinské slovníčky v <i>Hvězdářství krále Jana</i>	Bartoš 1926: 92 (č. 438)		kopie
II H 4	590–597	kolem 1500	lat.-čes. slovníček	Rostl	latinsko-český rostlinář abecední	Bartoš 1926: 100 (č. 473)		kopie
II H 46	188r–188v	konec 15. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	latinský slovníček nemocí s ojedinělými českými glosami	Dragoun 2011: 39 (č.3)		
III C 10	1r–276v	1432	čes. glosy v lat. slovníku	MamMarch M (Ryba 1940, Kyas 1958: M)	Marchesinův <i>Mammotrectus</i> s českými a německými glosami	Bartoš 1926: 120 (č. 582)		kopie
III H 57	188r–195v	konec 15. stol.	lat.-čes. slovníček	Rostl	latinsko-český rostlinář v lékařském sborníku	Tošnerová 2001: 120 (č.5)		
IV E 5	133r–138r	15. stol.	lat.-čes. slovníček	Rostl	latinsko-český slovník rostlin s německými glosami	Bartoš 1926: 208 (č. 1080)		kopie
IV E 5	141r–142v	15. stol.	lat.-čes. slovníček	Rostl	latinsko-český slovník rostlin	Bartoš 1926: 208 (č. 1080)		kopie
IV E 28	96v–97r	ok. 1518	čes. slovníček	Slov	český výkladový slovníček právních termínů	Bartoš 1926: 212 (č. 1103)		Manuscriptorium
IV H 28	139r–145r	1444	lat.-čes. slovníček	RostlLék MuzA	latinsko-český rostlinář v LékMuz	Bartoš 1926: 234 (č. 1233)		kopie
IV H 28	336r–339v	1444	lat.-čes. slovníček	RostlLék MuzB	latinsko-český rostlinář v LékMuz	Bartoš 1926: 234 (č. 1233)		kopie
V E 40	180r–180v	90. léta 15. stol.	čes. slovníček	Slov	český výkladový slovníček právních termínů	Bartoš 1926: 277 (č. 1472); Brodský 2000: 64 (č. 53)		Manuscriptorium
V E 89	173v–174r	poč. 16. stol.	čes. slovníček	Slov	český výkladový slovníček právních termínů	Bartoš 1926: 286 (č. 1521)		Manuscriptorium
VII D 17	34r–38v	15. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček	Bartoš 1927: 59 (č. 2166)		kopie
VIII G 13	290r–293r	okolo 1432	lat.-čes. slovníček	SlovMuz (SSL: VocF)	latinsko-český slovníček	Bartoš 1927: 102 (č. 2405)	Flajšhans 1928:54–59	

X A 11	1r-384r	13. stol.	čes. glosy v lat. slovníku	GlosMV (GbSlov: MVerb.)	české a německé glosy v <i>Mater verborum</i> (= <i>Glosa Salomonis</i>)	Bartoš 1927: 131 (č. 2603) ; Brodský 2000: 86 (č. 72)		Manuscriptorium
XII D 1	zadní přidešť	15. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček	Bartoš 1927: 224 (č. 3196)		kopie
XII D 1	1r-251v	15. stol.	čes. glosy v lat. slovníku	SlovLucM	české glosy v latinském slovníku <i>Lucianus</i>	Bartoš 1927: 224 (č. 3196)	Ryba 1944	
XII E 8	228v-229v	1. pol. 15. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček	Bartoš 1927: 234 (č. 3218)		kopie
XII F 2	34r	1418	lat.-čes. slovníček	Post	latinsko-české akronymum MARIA v latinském kázání	Bartoš 1927: 236 (č. 3227)		kopie
XII F 6	261r	2. třetina 15. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček 4 smyslů	Bartoš 1927: 237 (č. 3231)		Manuscriptorium
XII F 16	38r	15. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček obětí	Bartoš 1927: 241 (č. 3241)		kopie
XIII C 14	132r-227r	15. stol.	čes. glosy v lat. slovníku	SlovLucO	české glosy v latinském slovníku <i>Lucianus</i>	Bartoš 1927: 261 (č. 3315)	Ryba 1944	
XIII C 16	2r-169r	1414	čes. glosy v lat. slovníku	SlovLucP	české glosy v latinském slovníku <i>Lucianus</i>	Bartoš 1927: 261 (č. 3317); Zumkeller 1966: 167 (č. 344)	Ryba 1944	
XIII C 17	270v-277v	1. třetina 15. stol.	lat.-čes. slovníček	Mam	zlomek latinsko-českého mamotrektu ke Starému zákonu	Bartoš 1927: 262 (č. 3318)		Manuscriptorium
XIII D 3	1r	15. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček	Bartoš 1927: 263 (č. 3321)		kopie
XIII D 11	304r-411v	15. stol.	lat.-čes. slovník	MamMarch L (Ryba 1940: L; Kyas 1958: P)	latinsko-český mamotrekt na okraji latinského <i>Mammotrectu</i>	Bartoš 1927: 266 (č. 3329)		Manuscriptorium
XIV B 13	zadní přidešť	okolo 1400	lat.-čes. slovníček	SlovVokMuz (GbSlov: Vocab. Mus.)	latinsko-český slovníček čerpaný z Klareta	Bartoš 1927: 292 (č. 3434)	Hanka 1833: 183n.	
XIV E 14	1	1469	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček příbuzných	Bartoš 1927: 310 (č. 3489)		kopie
XIV E 14	481-501	1469	lat.-čes. slovník	Mam	latinsko-český mamotrekt abecední	Bartoš 1927: 310 (č. 3489)		kopie
XIV E 14	501-502	1469	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček hříchů	Bartoš 1927: 310 (č. 3489)		kopie
XIV E 14	502	1469	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček planet	Bartoš 1927: 310 (č. 3489)		kopie
XVI C 4	přední přidešť	15. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček biblický	Bartoš 1927: 347 (č. 3667)		kopie
XVI D 15	přední předsádka lv	15. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček čtyř výkladů smyslu	Bartoš 1927: 355 (č. 3691)		kopie

XVI D 15	1r	15. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček hříchů	Bartoš 1927: 355 (č. 3691)		kopie
XVI F 1	257r, 250r	15. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	český překlad lat. odborných výrazů	Bartoš 1927: 363 (č. 3715)		kopie
XVI G 10	přední předsádka lv	po 1411	lat.-čes. slovníček	Slov	český překlad lat. odborných výrazů	Bartoš 1927: 369 (č. 3742)		Manuscriptorium
1 Dc 1/1 D	2 zlomky (H I, H II)	okolo 1416	čes. slovník	VýklHebrH	český překlad <i>Výklad hebrejských jmen</i>		Pacnerová 1986: 55n.	
1 A c 14	1 f.	přelom 14. a 15. stol.	lat.-čes. slovníček	MamTrh (?) (GbSlov: MamH.)	latinsko-český slovníček			kopie
1 H a 368	1 f.	15. století	lat.-čes. slovníček	Rostl	zlomek latinsko-českého rostlináře	Dragoun – Marek 2012: 119 (č. 367)		kopie

Tabulka č. 24: Praha, Česká republika, Královská kanonie premonstrátů na Strahově (Strahov)

sign.	f./s.	datece	typ	zkratka	popis	katalog	edice	digitalizace
DC III 3	79–85	2. pol. 15. stol.	lat.-čes. slovník	RostlStrah (SSL: HerbG)	latinsko-český lékařský slovník	Tošnerová 2004: 221	Flajšhans 1917: 377–389	Manuscriptorium

Tabulka č. 25: Praha, Česká republika Národní knihovna České republiky (NK)

sign.	f./s.	datece	typ	zkratka	popis	katalog	edice	digitalizace
I B 12	154v	posl. čtvrtina 14. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček hříchů	Truhlář 1905: 19 (č. 68)	EM VW	Manuscriptorium
I D 21	169r–173v	15. stol.	čes. glosy v lat. slovníku	Glos	české glosy v latinském biblickém slovníku <i>Interpretace</i>	Truhlář 1906: 60 (č. 161)	Ryba 1940: 59–68	
I D 32	175r–176r	kon. 14. – zač. 15. stol.	lat.-čes. slovníček	SlovVokKle m (GbSlov: Vocab.; SSL: VocC)	latinsko-český alfabetař (hesla A–C)	Truhlář 1905: 65 (č. 174)		
I D 39	133r–133v	15. stol.	čes. glosy v lat. slovníku		české glosy v latinském výkladovém slovníku nemocí	Truhlář 1905: 67 (č. 181)		
I E 29	296r–296v	1450–1460	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček	Truhlář 1905: 82 (č. 214)		Manuscriptorium
I E 29	297r–308v, 311r–322r	1450–1460	lat.-čes. slovník	MamUKD (GbSlov: MamD.; Ryba 1940, Kyas 1958: D)	latinsko-český mamotrekt lokální	Truhlář 1905: 82 (č. 214)		Manuscriptorium
I E 29	323r–359r	1450–1460	čes. glosy v lat. slovníku	Glos	české glosy v latinském biblickém slovníku <i>Interpretace</i>	Truhlář 1905: 82 (č. 214)		
I F 22	188r	15. století	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček příbuzenských termínů	Truhlář 1905: 105 (č. 254)		Manuscriptorium
I F 35	89v–92v	1431	lat.-čes. slovník	RostlUKC (GbSlov: RostlD.)	latinský rejstřík s českými glosami k <i>Herbáři</i>	Truhlář 1905: 110 (č. 267)		Manuscriptorium

I F 52	2r–14v	1452	lat.-čes. slovníček	MamUKO	latinsko-český mamotrekt lokální		Bek 1843: 147n.	Manuscriptorium
I G 1	20r–21v	15. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček hříchů	Truhlář 1905: 113 (č. 275)		
I G 12	117r	15. stol.	lat.-čes. slovníček	GlosMix (GbSlov: MiscellA.)	latinsko-český slovníček	Truhlář 1905: 126 (č. 288)		
I G 14	187v–190r	1415– 1417	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček hříchů	Truhlář 1905: 128 (č. 291)		
I H 2	121v–123v	konec 15. stol.	lat.-čes. slovníček	Rostl	latinsko-český rostlinář abecední	Truhlář 1905: 141 (č. 327)		
III A 6	141r	pol. 15. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček hříchů	Truhlář 1905: 152 (č. 391)	EM VW	Manuscriptorium
III A 14	1r–62v	15. stol.	čes. glosy v lat. slovníku	SlovLucR	české glosy v latinském slovníku <i>Lucianus</i>	Truhlář 1905: 155 (č. 339)	Ryba 1944	
III A 14	62v–64v	15. stol.	čes. glosy v lat. slovníku	Glos	české glosy v latinském biblickém slovníku <i>Interpretace</i>	Truhlář 1906: 156 (č. 339)	Ryba 1940: 59–68	
III B 16	205r–287r	1412	čes. glosy v lat. slovníku	SlovLucB	české glosy v latinském slovníku <i>Lucianus</i>	Truhlář 1905: 165 (č. 425)	Ryba 1944	Manuscriptorium
III G 12	1r–46v	14.–15. stol.	čes. glosy v lat. textu	HymnUKC (GbSlov: HymnC.; SSL: HymGloss)	české glosy v latinském hymnáři	Truhlář 1905: 215 (č. 537)		Manuscriptorium
III G 26	306r–324r	2. pol. 15. stol.	lat.-čes. slovník	MamUKE (GbSlov: MamE.; Ryba 1940, Kyas 1958: E)	latinsko-český mamotrekt	Truhlář 1905: 226 (č. 551)		Manuscriptorium
III H 14	61r–78r	14.–15. stol.	čes. glosy v lat. slovníku	Glos	české glosy v latinském biblickém slovníku <i>Interpretace</i>	Truhlář 1905: 232 (č. 567)	Ryba 1940: 59–68	
III H 16	přední předsádka I r	15. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček věštců	Truhlář 1905: 233 (č. 569)		
IV A 7	přední předsádka I r	přelom 14. a 15. stol.	lat.-čes. slovníček	SlovUKE (GbSlov: SlovG.; SSL: VocK)	latinsko-český slovníček	Truhlář 1905: 238 (č. 583)		Manuscriptorium
IV D 19	1r–60r	1381	lat.-čes. slovníček v lat. textu	SekvUKA (GbSlov: SequE., SequKlem.)	latinsko-český slovník v latinském sekvenciáři	Truhlář 1905: 269 (č. 673)		kopie
IV E 13	přední předsádka II r	15. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček 4 smyslů Písma	Truhlář 1905: 276 (č. 693)		Manuscriptorium
IV G 29	přední příděští	1. pol. 15. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček hříchů	Truhlář 1905: 306 (č. 761)	EM VW	Manuscriptorium

V A 23	194v–195r	kon. 14. – zač. 15. stol.	lat.-čes. slovníček v lat. textu	HusQuadrA	latinsko-český slovníček 4 smyslů Písma v <i>De quadruplici sensu</i>	Truhlář 1905: 331 (č. 814)		Manuscriptorium
V B 13	přední přídeští	zač. 15. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček hříchů	Truhlář 1905: 339 (č. 830)	EM VW	Manuscriptorium
V E 18	1r–63r	1410	čes. glosy v lat. slovníku	SlovLucE	české glosy v latinském slovníku <i>Lucianus</i>	Truhlář 1905: 375 (č. 912)	Ryba 1944	
V H 26	80v	1411	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček názvů planet převzatý z Klaretova <i>Vokabuláře</i>	Truhlář 1905: 417 (č. 1003)		
VI E 14	přední přídeští	1423	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček nečistých zvířat	Truhlář 1905: 456 (č. 1129)	Voleková 2011: 43	Manuscriptorium
VI E 14	zadní přídeští	1423	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček věštců	Truhlář 1905: 456 (č. 1129)		Manuscriptorium
VII C 4	1v	14.–15. století	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček hříchů	Truhlář 1905: 483 (č. 1247)		
VII E 10	135r–149r	1. pol. 15. stol.	lat.-čes. slovníček	Glos	české glosy v latinském výkladu 4 smyslů	Truhlář 1905: 500 (č. 1299)		
VII E 10	149r	1. pol. 15. stol.	čes. glosy v lat. slovníku	Glos	české glosy v latinském biblickém slovníku <i>Interpretace</i>	Truhlář 1905: 500 (č. 1299)	Ryba 1940: 59–68	
VIII C 23	přední přídeští	ok. 1400	lat.-čes. slovníček	KlarGlosF (SSL: VocE)	výtah z Klaretova <i>Glosáře</i>	Truhlář 1905: 550 (č. 1492)	Flajšhans 1922: 100; Flajšhans 1926: 73– 202	
VIII C 26	220v	1382	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček oděvů	Truhlář 1905: 551 (č. 1495)		
VIII D 18	128v	15. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček	Truhlář 1905: 557 (č. 1513)		
VIII D 18	128v	15. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček 4 smyslů	Truhlář 1905: 557 (č. 1513)		
VIII E 28	44r	2. pol. 14. stol.	lat.-čes. slovníček	SlovUKA (GbSlov: SlovC.)	latinsko-český slovníček	Truhlář 1905: 574 (č. 1553)	EM VW	Manuscriptorium
VIII G 28	71v	15. stol.	lat.-čes. slovníček	Rostl	latinsko-český rostlinář	Truhlář 1905: 597 (č. 1610)		kopie
VIII G 28	85r–95v	15. stol.	lat.-čes. slovník	MamUKF (GbSlov: MamF; Ryba 1940, Kyas 1958: F)	latinsko-český mamotrekt abecední	Truhlář 1905: 597 (č. 1610)		kopie

VIII G 29a	21v–23r	konec 14. stol.	lat.-čes. slovník	SlovBoh (GbSlov: Boh. m., Boh. min.)	latinsko-český nomenklátor <i>Bohemář menší</i>	Truhlář 1905: 598 (č. 1611)	Hanka 1833: 179– 181 ; Flajšhans 1894: 365– 372	
VIII G 29a	105v	konec 14. stol.	čes. glosy v lat. slovníku	Glos	české glosy v latinském biblickém slovníku <i>Interpretace</i>	Truhlář 1905: 599 (č. 1611)	Ryba 1940: 59–68	
VIII G 29a	107r–121v	konec 14. stol.	čes. glosy v lat. slovníku	SlovRohD	Jan z Garlandie, <i>Cornutus</i> s komentářem a českým překladem	Truhlář 1905: 599 (č. 1611)		
VIII G 34	1r–7v	1. pol. 15. století	lat.-čes. abecední slovník	SlovAnon (GbSlov: Anon.)	latinsko-český slovník abecední	Truhlář 1905: 601 (č. 1617)	Hanka 1833: 179– 181	Manuscriptorium
VIII H 34	86r–127r	15. stol.	lat.-něm. slovník s čes. glosami	Slov	latinsko- německý slovník <i>Synonima apotecariorum</i> s českými překlady	Truhlář 1905: 611 (č. 1652)		
VIII H 34	127r–133r	15. stol.	lat.-čes. slovník	Rostl	rozepsaný latinsko-český rostlinář abecední	Truhlář 1905: 611 (č. 1652)		
IX A 1	přední přídeští	2. pol. 15. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček obětí	Truhlář 1906: 1 (č. 1666)		Manuscriptorium
IX B 4	209 bis r – 209 bis v	1. pol. 15. stol.	lat.-čes. slovníček	Mam	rozepsaný latinsko-český mamotrekt abecední	Truhlář 1906: 6 (č. 1690)		
IX B 9	zadní předsádka lr	15. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček hříšníků	Truhlář 1906: 9 (č. 1695)	Hanuš 1863: 40	
IX B 9	zadní předsádka lr	15. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov (GbSlov: SlovF.)	latinsko-český slovníček nečistých zvířat	Truhlář 1906: 9 (č. 1695)	Hanuš 1863: 40	
IX E 1	200r–221r	1. pol. 15. stol.	čes. glosy v lat. slovníku	SlovLucT	české glosy v latinském slovníku <i>Lucianus</i>	Truhlář 1906: 21 (č. 1757)		Manuscriptorium
IX E 1	221v–222r	1. pol. 15. stol.	lat.-čes. slovníček	SlovUKC (GbSlov: SlovE.)	latinsko-český slovníček sloves	Truhlář 1906: 21 (č. 1757)	EM VW	Manuscriptorium
X C 8	166v–167r	15. stol.	lat.-čes. slovníček	Rostl	latinsko-český rostlinář	Truhlář 1906: 57 (č.1861)		
X C 11	1r–71r	15. stol.	čes. glosy v lat. slovníku	SlovLucC	české glosy v latinském slovníku <i>Lucianus</i>	Truhlář 1906: 57 (č.1864)	Ryba 1944	
X E 14	107v–109v	1424	lat.-čes. slovníček	RostlUKB (GbSlov: RostlC.)	latinsko-český rostlinář abecední (hesla A–C)	Truhlář 1906: 77 (č.1915)		
X F 23	přední přídeští	1403	lat.-čes. slovníček		latinsko-český slovníček 4 smyslů	Truhlář 1906: 94 (č.1949)		
X F 24	1r–65r	1396/ 1408	čes. glosy v lat. slovníku	SlovLucS	české glosy v latinském slovníku <i>Lucianus</i>	Truhlář 1906: 94 (č.1950)	Ryba 1944	

X G 11	323r	15. století	lat.-čes. slovníček v lat. textu	HusQuadrG	latinsko-český slovníček 4 smyslů v <i>De quadruplici sensu</i>	Truhlář 1906: 100 (č. 1965)		Manuscriptorium
X H 17	zadní předsádka lr–lv	15. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček	Truhlář 1906: 113 (č. 1995)		Manuscriptorium
XI A 14	248v	1434	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček 4 smyslů	Truhlář 1906: 125 (č. 2011)		Manuscriptorium
XI C 1	180v–185v	1478	čes. glosy v lat. slovníku	SlovRohA (GbSlov: Roh., RohA.)	Johannes de Garlandia, <i>Cornutus</i> s výkladem, mezifádkovým českým překladem a následným komentářem	Truhlář 1906: 129 (č. 2026)		Manuscriptorium
XI C 2	237v–238v	ok. 1440	lat.-čes. slovník	RostlLék FrantB (SSL: HerbA)	latinsko-český rostlinář	Truhlář 1906: 133 (č. 2027)	Zíbrt 1893: 391–396	
XI C 4	přední předsádka lr	15. století	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček	Truhlář 1906: 134 (č. 2029)		Manuscriptorium
XI C 4	110r–137v, 139v–140r	15. století	lat.-čes. slovník	MamUKC (GbSlov: MamC.; Ryba 1940, Kyas 1958: C)	latinsko-český mamotrekt na vybrané biblické knihy	Truhlář 1906: 134 (č. 2029)		Manuscriptorium
XI D 1	1r–78v	1. pol. 15. stol.	lat.-čes. slovníček v lat. textu	HymnUKB (GbSlov: Hymn., HymnB., SequC)	latinsko-český slovník v latinském hymnáři	Truhlář 1906: 141 (č. 2035)		
XI D 6	1v–122r	1427/1 452	čes. glosy v lat. slovníku	SlovLucN	české glosy v latinském slovníku <i>Lucianus</i>	Truhlář 1906: 145 (č. 2040); Zumkeller 1966: 167 (č. 344)	Ryba 1944	
XI D 6	132r–157r	15. stol.	čes. glosy v lat. slovníku	Glos	české glosy v latinském biblickém slovníku <i>Interpretace</i>	Truhlář 1906: 145 (č. 2040)	Ryba 1940: 59–68	
XI D 7	73v	15. stol.	lat.-čes. slovníček	MěsA	latinsko-český slovníček měsíců	Truhlář 1906: 146 (č. 2041)		
XI D 9	75r–76r	1. třet. 15. stol.	lat.-čes. slovníček	SlovUKB (GbSlov: SlovD.)	latinsko-český slovníček hříchů	Truhlář 1906: 147 (č. 2043)	EM VW	Manuscriptorium
XI E 2	145r–147v	1. pol. 15. stol.	lat.-čes. slovníček	RostlUKA (GbSlov: RostlB.; SSL: HerbB)	latinsko-český rostlinář	Truhlář 1906: 151 (č. 2049)	Černý 1898: 197	kopie
XI E 4	62v–71r	1. třetina 15. stol.	lat.-čes. slovníček	SlovNom	latinsko-český slovník zvaný <i>Nomenclator</i>	Truhlář 1906: 154 (č. 2051)	Hanka 1833: 157–174	
XI E 5	38r	1464	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček	Truhlář 1906: 154 (č. 2052)		
XI E 6	14r–37v	okolo 1400	lat.-čes. slovník	MamUKA (GbSlov: MamA., MamP.; Ryba 1940, Kyas 1958: A)	latinsko-český alfabetář	Truhlář 1906: 155 (č. 2053)	Flajšhans 1893: 216nn.	

XI E 6	38v	15. století	hebr.-lat.-čes. slovníček	Slov	hebrejsko-latinsko-český slovníček měsíců	Truhlář 1906: 155 (č. 2053)		
XI E 6	92v–93v	15. století	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček	Truhlář 1906: 156 (č. 2053)		
XI E 6	94r–112r	14.–15. století	čes. glosy v lat. slovníku	Glos	české glosy v latinském biblickém slovníku <i>Interpretace</i>	Truhlář 1906: 156 (č. 2053)	Ryba 1940: 59–68	
XI E 7	52v	1. pol. 15. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček	Truhlář 1906: 156 (č. 2054)		Manuscriptorium
XI E 7	114r–120r	1416	lat.-čes. slovníček v lat. textu	Poenit	latinsko-český slovníček v latinském spisu <i>Peniteas cito</i>	Truhlář 1906: 156 (č. 2054)	Černý 1894: 225–231	Manuscriptorium
XI E 7	120v	1. čtvrtina 15. století	čes. glosy v lat. slovníčku	Slov	latinský výklad právních termínů s českými překlady	Truhlář 1906: 156 (č. 2054)	Černý 1894: 231; Truhlář 1901: 199	Manuscriptorium
XI F 9	1r–244r	1431	lat.-čes. slovník	MamUKB (GbSlov: MamB.; Ryba 1940, Kyas 1958: B)	latinsko-český mamotrekt	Truhlář 1906: 162n. (č. 2071)		
XIII F 21	180r–181v	15. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček smrtelných hříchů		EM VW	Manuscriptorium
XIV F 20	131v	1413 (n. konec 14. stol.)	lat.-čes. slovníček	KlarGlosD (SSL: VocD)	zlomek latinsko-českého Klaretova <i>Glosáře</i>		Flajšhans 1926: 73–202	
XVII D 10	167v–169v	1498	lat.-čes. slovníček	RostlLékFra ntC	latinsko-český rostlinář abecední	Truhlář 1906: 53 (č. 140)		Manuscriptorium
XVII F 20	1r–140r	1429	lat.-čes. slovníček v lat. textu	HymnUKA (GbSlov: HymnA.)	latinsko-český slovník v latinském hymnáři	Truhlář 1906: 98 (č. 250)		
XVII F 31	1r–3r	1455	lat.-čes. slovník	KlarVokK	výtah z Klaretova <i>Vokabuláře</i>	Truhlář 1906: 103 (č. 261)	Flajšhans 1926: 1–30	kopie
XVII F 31	3r–3v	1455	lat.-čes. slovník	SlovKlem (GbSlov: Onom., SlovK.)	zlomek latinsko-české gramatiky	Truhlář 1906: 103 (č. 261)		kopie
XVII F 31	3v–6r	1455	čes. glosy v lat. slovníku	SlovKlem (GbSlov: Onom., SlovK.)	latinsko-český mamotrekt	Truhlář 1906: 103 (č. 261)		kopie
XVII F 31	6r–26r	1455	lat.-čes. slovník	SlovKlem (GbSlov: Onom., SlovK.)	latinsko-český slovesný alfabetář	Truhlář 1906: 103 (č. 261)		kopie
XVII F 31	27r–91v	1455	lat.-čes. slovník	SlovKlem (GbSlov: Onom., SlovK.)	latinsko-český jmenný alfabetář	Truhlář 1906: 103 (č. 261)		kopie
fond Minorité Český Krumlov – deponát								
Rkp. 249	341 ff.	1. pol. 15. stol.	lat.-čes. slovník	VýklKruml	latinsko-český mamotrekt lokální	Tošnerová 2004: 168		kopie

Rkp. 252	190v–191r	1. pol. 15. stol.	lat.-čes. slovníček	SlovKruml	latinsko-český slovníček	Tošnerová 2004: 168	Tříška 1993–1994: 51–65	
fond Knihovna kláštera benediktinů v Břevnově – deponát								
37	131r–147r	1407	čes. glosy v lat. slovníku	Glos	české glosy v latinském biblickém slovníku <i>Interpretace</i>	Tošnerová 2004: 199	Ryba 1940: 59–68 (sign. F 2)	
37	147r–148v	1407–1408	lat.-čes. slovník	MamBřevn (Ryba 1940, Kyas 1958: U)	latinsko-český mamotrekt lokální podle perikop	Tošnerová 2004: 199	Ryba: 1940: 1–59 (sign. F 2)	

Tabulka č. 26: Řím, Vatikán, Bibliotheca Apostolica Vaticana

sign.	f./s.	datace	typ	zkratka	popis	katalog	edice	digitalizace
Cod. Pal. Lat. 1787	4r–65v	2. pol. 15. stol.	lat.-něm.-čes. slovník	SlovHolA	Holubářův slovník pro Ladislava Pohrobka	Bartsch 1887: 197 (č. 398)	Zahradník 1904: 21–73; Pausch 2004: 85–210	http://digi.vatlib.it/view/bav_pal_lat_1787
Cod. Pal. Lat. 1789	84 ff.	2. pol. 15. stol.	lat.-it.-čes.-něm. slovník	SlovVat	latinsko-italsko-česko-německá konverzační příručka		Křesálková 1984	

Tabulka č. 27: Schlägl (Drkolná), Rakousko, Stiftsarchiv Schlägl (Drk)

sign. ¹⁰⁴⁵	f./s.	datace	typ	zkratka	popis	katalog	edice	digitalizace
Cpl. 96 (188)	264v	15. stol.	lat.-něm.-čes. slovníček	Slov	latinsko-německo-český slovníček dní	Vielhaber 1918: 303 (č. 188)		
Cpl. 110 (193)	1r	15. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček andělských kůrů	Vielhaber 1918: 308 (č. 193)		kopie
Cpl. 110 (193)	1r	15. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček částí svátečního oděvu	Vielhaber 1918: 308 (č. 193)		kopie
Cpl. 111 (39)	257v	1. pol. 15. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček čtyř výkladů smyslu	Vielhaber 1918: 38 (č. 39)		kopie
Cpl. 111 (39)	258v	1. pol. 15. stol.	lat.-něm.-čes. slovníček	Slov	latinsko-německo-český slovníček	Vielhaber 1918: 39 (č. 39)		kopie
Cpl. 202 (215)	přední předešlý	15. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček	Vielhaber 1918: 336 (č. 215)		kopie
Cpl. 203 (216)	34r	15. stol.	lat.-čes. slovníček	Post	latinsko-české akronymum MARIA v latinském kázání	Vielhaber 1918: 338 (č. 216)	Vintr 1991: 246	kopie
Cpl. 203 (216)	282r–300v	1412	lat.-čes. slovníček	MamDrk	latinsko-český mamotrekt lokální na epištoly a evangelia	Vielhaber 1918: 339 (č. 216)		kopie
Cpl. 204 (77)	28r–35v	1459	čes. glosy v lat. slovníku	Slov	latinský slovníček s českými glosami (?)	Vielhaber 1918: 111 (č. 77)		
Cpl. 208 (161)	208v	15. stol.	lat.-čes. slovníček	Mam	latinsko-český slovníček částí svátečního oděvu	Vielhaber 1918: 270 (č. 161)		
Cpl. 208 (161)	209v	15. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček	Vielhaber 1918: 270 (č. 161)		
Cpl. 208 (161)	210v	15. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček	Vielhaber 1918: 271 (č. 161)		
Cpl. 214 (121)	1r	pol. 15. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček	Vielhaber 1918: 196 (č. 121)		rkp. nyní nezvěstný
Cpl. 215 (102)	176v–180r	1. pol. 15. stol.	lat.-čes. slovník	RostlDrk	latinsko-český rostlinář abecední	Vielhaber 1918: 153 (č. 102)		

¹⁰⁴⁵ V závorce uvádíme místní signaturu, která se liší od signatury v katalogu (VIELHABER, 1918).

Cpl. 215 (102)	zadní předsádka lv	1. pol. 15. stol.	lat.-čes. slovníček	Rostl	latinsko-český roślinář	Vielhaber 1918: 153 (č. 102)		

Tabulka č. 28: Tábor, Česká republika, Husitské muzeum Tábor

sign.	f./s.	datace	typ	zkratka	popis	katalog	edice	digitalizace
H A 5855	268–270	1. pol. 15. stol.	lat.-čes. slovníček v lat. textu	HusQuadrT	latinsko-český slovníček 4 smyslů v <i>De quadruplici sensu</i>	Tošnerová 2001: 171		

Tabulka č. 29: Třeboň, Česká republika, Státní oblastní archiv v Třeboni (Třeb)

sign.	f./s.	datace	typ	zkratka	popis	katalog	edice	digitalizace
A 4	126v, 125v– 126r	2. pol. 15. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček	Weber 1958: 37 (č. 6)		kopie
A 4	139r	2. pol. 15. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček	Weber 1958: 38 (č. 6)		kopie
A 4	144v	2. pol. 15. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček	Weber 1958: 40 (č. 6)		kopie
A 6	196r–201v	2. pol. 15. stol.	lat.-čes. slovník	KlarGlosG	latinsko-český Klaretův <i>Glosář</i>	Weber 1958: 60 (č. 8)	Flajšhans 1926: 73– 202	kopie
A 6	206r–207v	2. pol. 15. stol.	čes.-lat. slovníček	DialBohT	česko-latinská stylistická příručka <i>Dialogi Bohemarii</i>	Weber 1958: 61 (č. 8)		kopie
A 7	167v	2. pol. 15. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček	Weber 1958: 82 (č. 9)		kopie
A 7	226r	2. pol. 15. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček	Weber 1958: 89 (č. 9)		kopie
A 7	267v–274v	2. pol. 15. stol.	lat.-čes. slovníček	SlovTřeb	latinsko-český slovník	Weber 1958: 91 (č. 9)	Menčík 1880: 11– 15	kopie
A 7	276r	2. pol. 15. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček	Weber 1958: 89 (č. 9)		kopie
A 17	122v	2. pol. 15. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček čtyř výkladů smyslu	Weber 1958: 166 (č. 18)		kopie
B 1	66r–66v	1. pol. 15. stol.	čes. slovníček	Slov	český výkladový slovníček právních termínů	Weber 1958: 226 (č. 41)		kopie
C 5	27r–36r	zač. 15. stol.	čes.-lat. slovníček	DialBohU (SSL: DialBohT)	česko-latinská stylistická příručka <i>Dialogi Bohemarii</i>	Weber 1958: 256 (č. 60)		kopie
C 6	155r–155v	15. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček	Weber 1958: 262 (č. 61)		kopie

Tabulka č. 30: Vyšší Brod, Česká republika, Cisterciácké opatství

sign.	f./s.	datace	typ	zkratka	popis	katalog	edice	digitalizace
č. 49	zadní předsádka	kol. 1450	lat.-čes. slovníček	KlarGlosE (GbSlov: SlovVyšbr.)	latinsko-český výtah z Klaretova <i>Glosáře</i>	Pavel 1891: 257	Jireček 1885: 564n.; Flajšhans 1926: 73–202	

Tabulka č. 31: Wien (Víděň), Rakousko, Österreichische Nationalbibliothek (ÖNB)

sign.	f./s.	datace	typ	zkratka	popis	katalog	edice	digitalizace
Cod. 2868	1r–47v	1489	lat.-něm.- čes. slovník	SlovTrial	latinsko-německo- český slovník zvaný <i>Trialogus</i>	Schwarzenberg 1972: 16	Pausch 2004: 211– 330	
Cod. 2945	1r–47r	1467	lat.-něm.- čes. slovník	SlovHolB	Holubářův slovník pro Ladislava Pohrobka	Schwarzenberg 1972: 16	Pausch 2004: 85– 210	

Cod. 3346	75r–96v	konec 14. stol. – zač. 15. stol.	čes. glosy v lat. slovníku	GlosBrit (GbSlov: Brit.)	české glosy v latinském slovníku	Schwarzenberg 1972: 26	Menčík 1883: 611– 612	
Cod. 4136	přední předsádka	15. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček čtyř výkladů smyslu	Schwarzenberg 1972: 38		
Cod. 4272	80r–85r	16. stol.	lat.-čes. slovníček	SlovRok	Jan Rokycana, <i>Vocabula</i>	Schwarzenberg 1972: 53		
Cod. 4272	85v–88v	16. stol.	lat.-čes. slovníček	SlovRok	latinsko-český synonymář	Schwarzenberg 1972: 53		
Cod. 4272	89v–95r	16. stol.	lat.-čes. slovníček	SlovRok	zlomek latinsko- českého rostlináře abecedního	Schwarzenberg 1972: 53	Menčík 1880: 5	
Cod. 4302	123r–150v	15. stol.	lat.-čes. slovník	MamVíd (GbSlov: MamV.; Ryba 1940, Kyas 1958: V)	latinsko-český mamotrekt lokální k Starému zákonu a prologům	Schwarzenberg 1972: 93	Menčík 1881: 95– 112	
Cod. 4312	81r	15. –16. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček	Schwarzenberg 1972: 103		
Cod. 4314	25r–26v	15. stol.	lat.-čes. slovníček	Post	latinsko-české akronymum MARIA v latinském kázání	Schwarzenberg 1972: 114		
Cod. 4314	50r	15. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček	Schwarzenberg 1972: 115		
Cod. 4314	54r–56r	1456	lat.-čes. slovníček	Post	latinsko-české akronymum MARIA v latinském kázání	Schwarzenberg 1972: 115		
Cod. 4314	78v	15. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček	Schwarzenberg 1972: 117		
Cod. 4314	88r	15. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček	Schwarzenberg 1972: 117		
Cod. 4327	38r–38v	15./16. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček věštců	Schwarzenberg 1972: 145		
Cod. 4336	137r–137v	15. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček smrtných hříchů	Schwarzenberg 1972: 190		
Cod. 4342	175v–176v	15. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček smrtných hříchů	Schwarzenberg 1972: 192		
Cod. 4342	179r	15. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček čtyř výkladů smyslu	Schwarzenberg 1972: 192		
Cod. 4495	Ir	15. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček	Schwarzenberg 1972: 202		
Cod. 4509	117r	15. stol.	lat.-čes. slovníček v lat. textu	Slov	latinsko-český slovníček v <i>De quadruplici sensu</i>	Schwarzenberg 1972: 205		
Cod. 4512	Ir	15. stol.	lat.-čes. slovníček	Rostl	latinsko-český rostlinář	Schwarzenberg 1972: 206		
Cod. 4512	9r	15. stol.	lat.-čes. slovníček v lat. textu	HusQuadrW 2	latinsko-český slovníček v <i>De quadruplici sensu</i>	Schwarzenberg 1972: 206		
Cod. 4515	167v	15. stol.	lat.-čes. slovníček v lat. textu	HusQuadrW 1	latinsko-český slovníček v <i>De quadruplici sensu</i>	Schwarzenberg 1972: 208		
Cod. 4519	180v	15. stol.	lat.-čes. slovníček v lat. textu	HusQuadrW 3	latinsko-český slovníček v <i>De quadruplici sensu</i>	Schwarzenberg 1972: 211		
Cod. 4546	243v	15. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček	Schwarzenberg 1972: 227		
Cod. 4555	155r	15. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček	Schwarzenberg 1972: 233		
Cod. 4557	218r–220r	15. stol.	lat.-čes. slovník	(GbSlov: SlovA.)	latinsko-český rostlinář	Schwarzenberg 1972: 239	Menčík 1880: 8–10	
Cod. 4557	220r	15. stol.	lat.-čes. slovníček	(GbSlov: SlovA.)	latinsko-český rostlinář	Schwarzenberg 1972: 239	Menčík 1880: 10	

Cod. 4831	2v–218r	1402	čes. glosy v lat. slovníku	RostlVíd, (GbSlov: RostlE.)	české glosy v latinských Isidorových <i>Etymologiích</i> , hlavně jména rostlin	Schwarzenberg 1972: 251	Menčík 1880: 7–8	
Cod. 4890	120r	15. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček v <i>De quadruplici sensu</i>	Schwarzenberg 1972: 260		
Cod. 4902	136v	15. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček právních termínů	Schwarzenberg 1972: 262		
Cod. 5154	56r–80r	15. stol.	čes. glosy v lat.-něm. slovníku	SlovSyn (GbSlov: SlovB., Synon.)	latinsko-německý slovník <i>Synonima apotecariorum</i> s českými překlady	Schwarzenberg 1972: 283	Menčík 1880: 6–7	
Cod. 5189	přední přideštlí a přední předsádka Ir	15. stol.	lat.-čes. slovníček	MamMenč (GbSlov: MamG.)	latinsko-český slovníček	Schwarzenberg 1972: 284	Menčík 1880: 10; Repp 1960: 243–252	
Cod. 5189	1r–177r	15. stol.	čes. glosy v lat. slovníku	Glos	Jana z Garlandie <i>Liber synonymorum</i> s českými glosami	Schwarzenberg 1972: 284	Repp 1960: 243–252	
Cod. 5512	185r	15. stol.	lat.-čes. slovníček	Rostl	latinsko-český rostlinář	Tabulae 1870: 145		
Cod. 5512	302v–306r	15. stol.	lat.-čes. slovníček	Rostl	latinsko-český rostlinář	Tabulae 1870: 145		
Cod. 13388	přední přideštlí	kol. 1500	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček	Schwarzenberg 1972: 329		
Cod. Ser. n. 2806	2v–3r	15. stol.	lat.-čes. slovníček	Slov	latinsko-český slovníček	Schwarzenberg 1972: 361		

Tabulka č. 32: Wrocław (Vratislav), Polsko, Biblioteka Cyfrowa Uniwersytetu Wrocławskiego (Vrat)

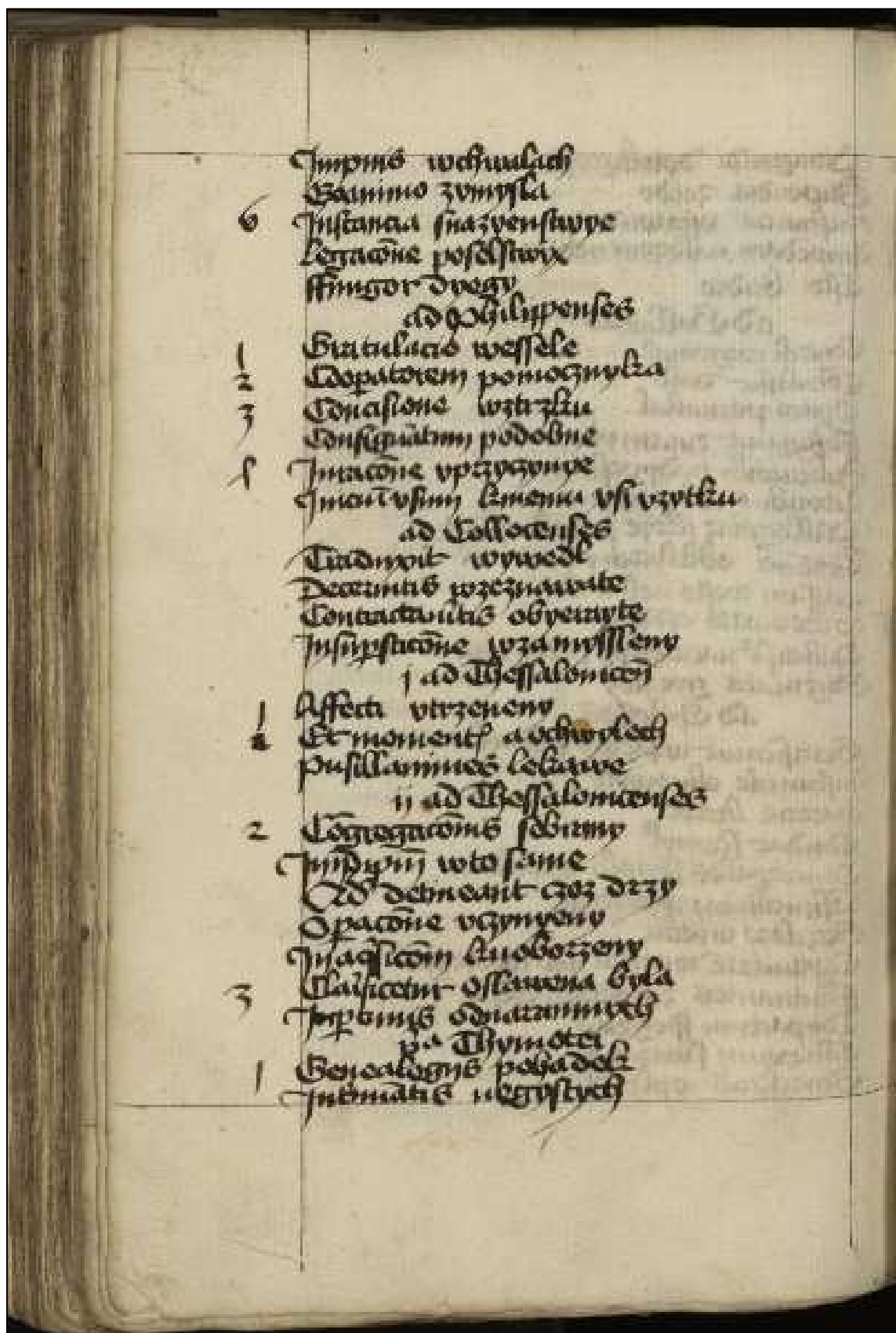
sign.	f./s.	datace	typ	zkratka	popis	katalog	edice	digitalizace
Cod. I F 707	199v–212v	1. pol. 15. stol.	lat.-čes. slovník	SlovVrat	latinsko-český abecední výtah z Klareta	Goeber 1920–1944, 5: 690		kopie
Cod. I Q 466	4v–9r	1416	čes. glosy v lat. slovníku	Glos (GbSlov: Vrat.)	české glosy k latinskému veršovanému slovníku s německými glosami	Goeber 1920–1944, 17: 331	Hoffmann 1829: 729	kopie
Cod. I Q 466	9v–10v	1416	čes. glosy v lat.-něm. slovníčku	Glos (GbSlov: Vrat.)	latinsko-německý slovníček s českými glosami	Goeber 1920–1944, 17: 331		kopie

7.2 Obrazová příloha

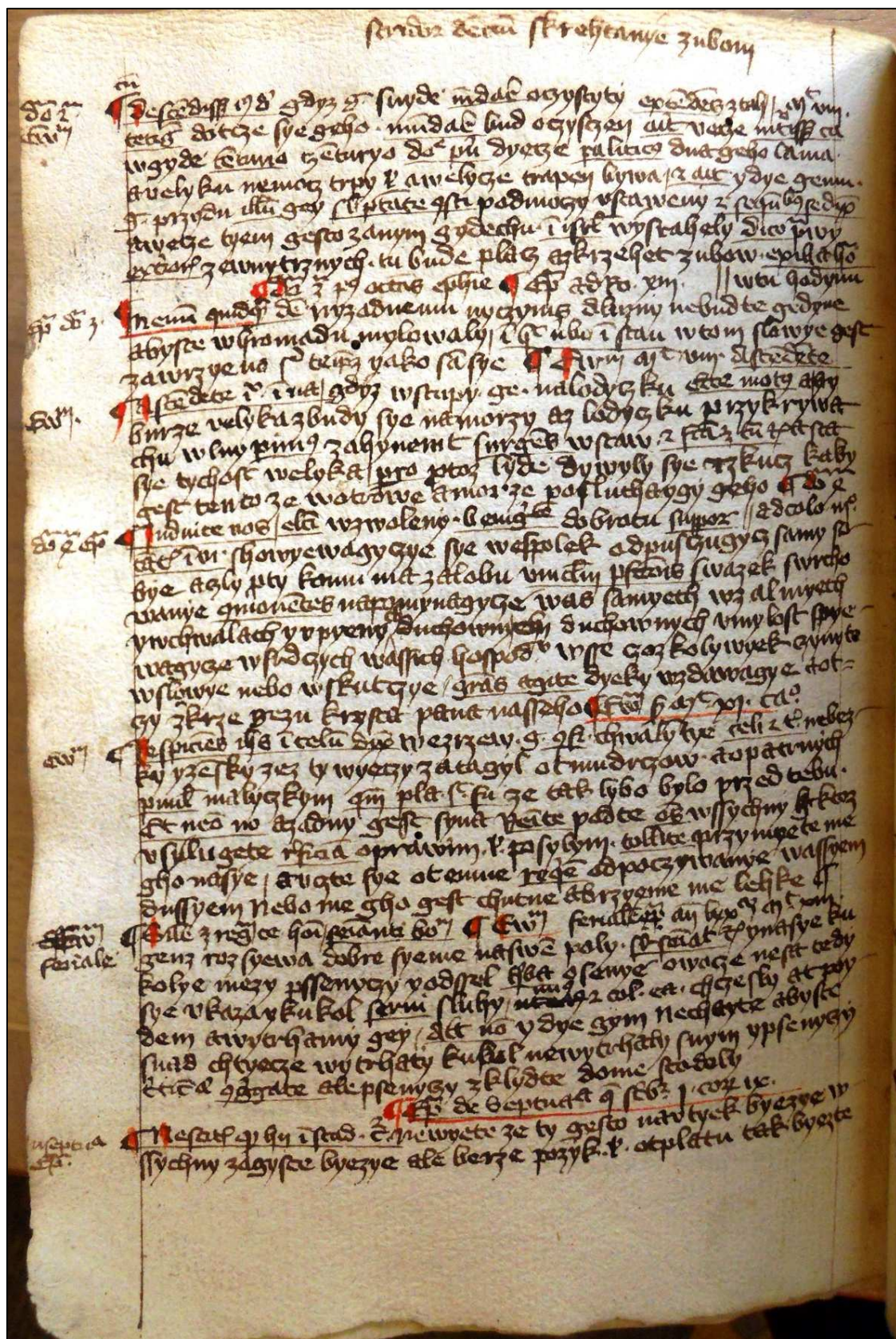
- 1) Rkp., Olomouc, ZA Opava, pobočka Olomouc, fond Metropolitní kapitula v Olomouci, sign. CO.300, polovina 15. století, f. 305r, latinský slovník *Cornutus* s českým meziřádkovým překladem.
- 2) Rkp., Brno, AMB, fond Svatojakubská knihovna, sign. 34/42, 1433, ff. 220v–229v, latinsko-český biblický slovník k Novému zákonu.
- 3) Rkp., Schlägl, Stiftsbibliothek, sign. Cpl. 203, 1412, ff. 282r–300v, latinsko-český mamotrekt lokální na epištoly a evangelia.
- 4) Rkp., Praha, Archiv pražského Hradu, fond Rukopisy knihovny Metropolitní kapituly u sv. Víta, sign. E 2/2, 15. století, f. 200r, latinsko-český alfabetař.
- 5) Rkp., Louny, Státní okresní archiv Louny, fond AM Žatce, sign. XVI B 1, 1. polovina 15. století, ff. 48v–49r, latinský výkladový slovníček právních termínů s českými glosami.
- 6) Rkp., Třeboň, SOA Třeboň, sign. C 6, 15. století, ff. 155r, latinsko-český slovníček typu *vocabula bona*.
- 7) Rkp., Praha, Knihovna Národního muzea, sign. 1 A c 14, přelom 14. a 15. století, f. 1r, latinsko-český slovníček biblický, pravděpodobně nezvěstný Mamotrekt trhosvinský.
- 8) Rkp., Schlägl, Stiftsbibliothek, sign. Cpl. 110, 15. století, f. 1r, latinsko-český slovníček částí svátečního oděvu a latinsko-český slovníček andělských kůrů.
- 9) Rkp., Praha, Knihovna Národního muzea, sign. XVI D 15, 15. století, f. 1r, latinsko-český slovníček smrtelných hříchů.
- 10) Rkp., Praha, Archiv pražského Hradu, fond Rukopisy knihovny Metropolitní kapituly u sv. Víta, sign. A 59/6, počátek 15. století, f. 159v, latinsko-český slovníček smrtelných hříchů.
- 11) Mamotrekt vídeňský. Opis Františka Ryšánka. Z pozůstalosti dr. Zdeňka Tyla. Uloženo v oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český Akademie věd České republiky, v. v. i.
- 12) Výpisky Václava Flajšhanse o Klaretovi a Lactiferovi. Z pozůstalosti dr. Zdeňka Tyla. Uloženo v oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český Akademie věd České republiky, v. v. i.
- 13) Lístková excerpce Bohumila Ryby z ostříhomského rukopisu. Z pozůstalosti dr. Zdeňka Tyla. Uloženo v oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český Akademie věd České republiky, v. v. i.

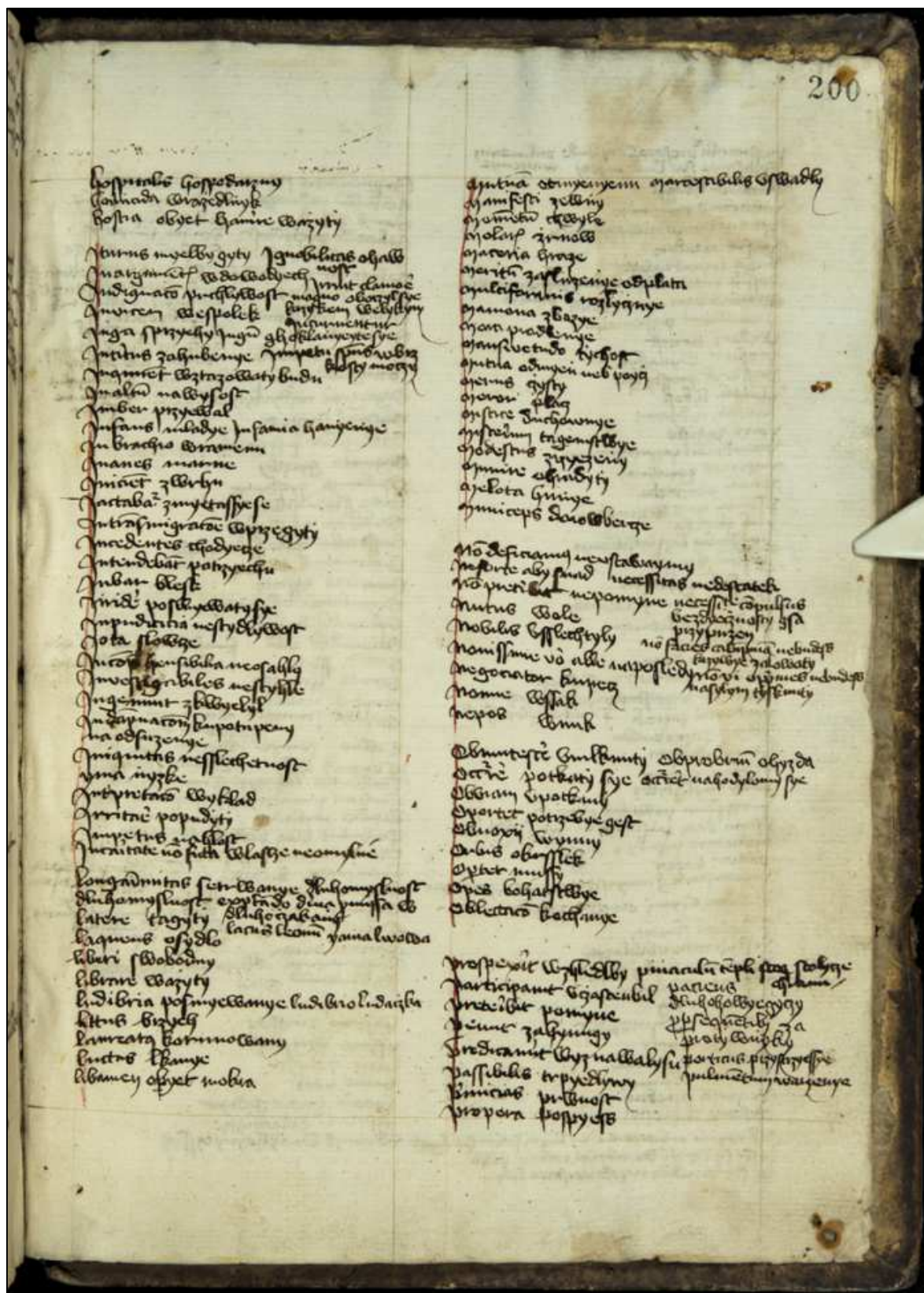
1) Rkp., Olomouc, ZA Opava, pobočka Olomouc, fond Metropolitní kapitula v Olomouci, sign. CO.300, polovina 15. století, f. 305r, latinský slovník *Cornutus* s českým mezířádkovým překladem.

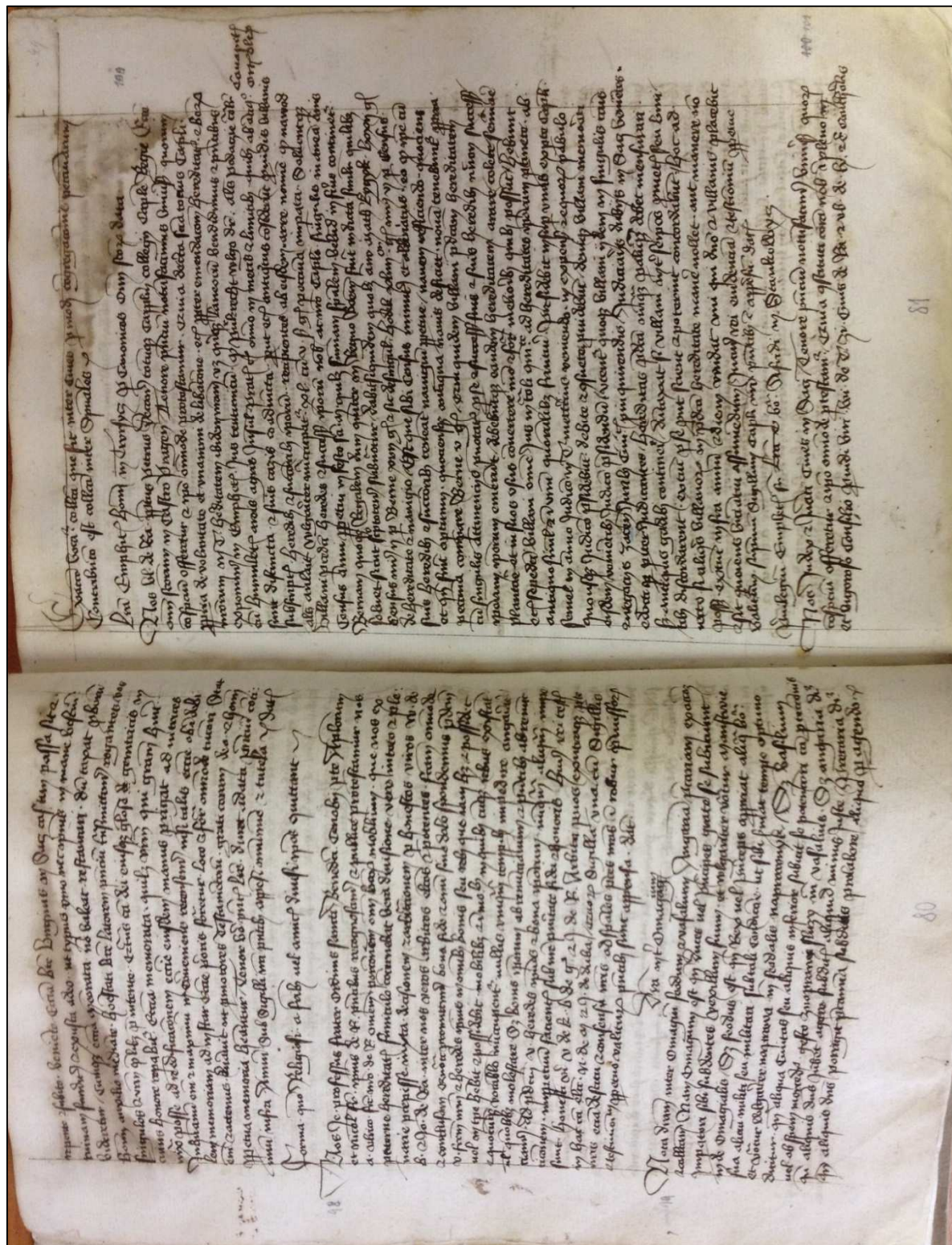
2) Rkp., Brno, Archiv města Brna, fond Svatojakubská knihovna, sign. 34/42, 1433, ff. 225v, latinsko-český biblický slovník k Novému zákonu.

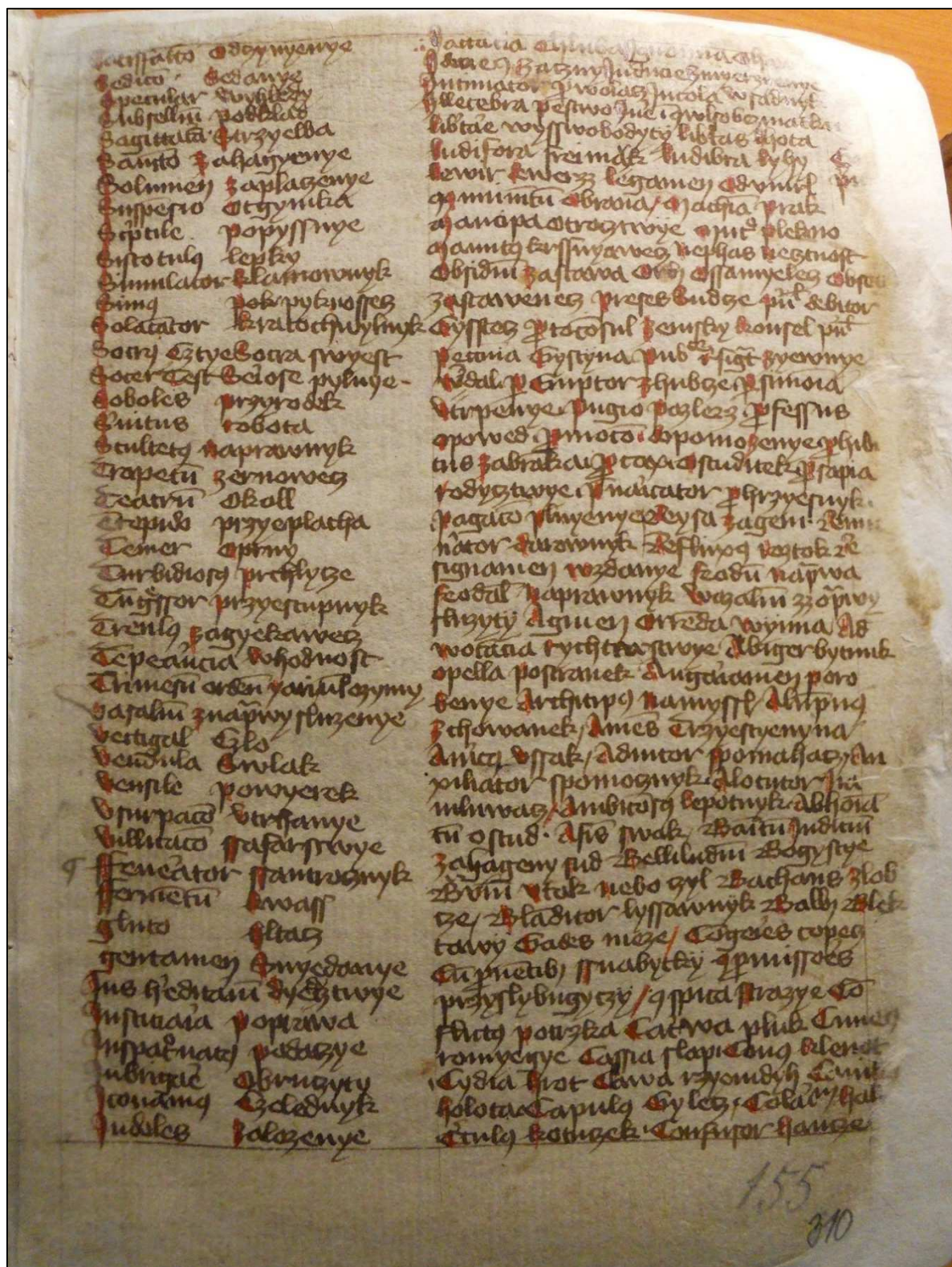
3) Rkp., Schlägl, Stiftsbibliothek, sign. Cpl. 203, 1412, f. 284v, latinsko-český mamotrekt lokální na epištoly a evangelia.

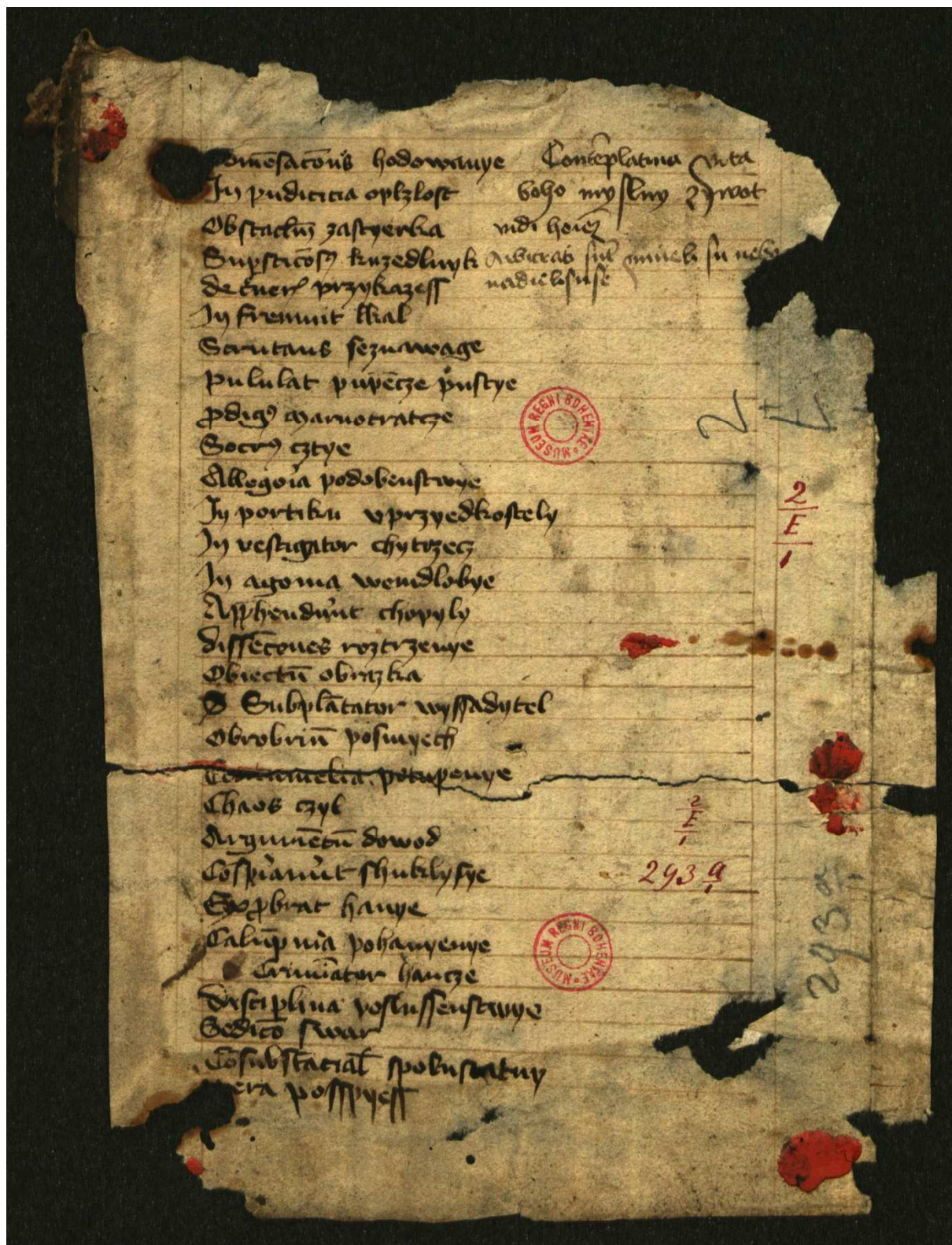
4) Rkp., Praha, Archiv Pražského hradu, fond Rukopisy knihovny Metropolitní kapituly u sv. Víta, sign. E 2/2, 15. století, f. 200r, latinsko-český alfabetář.

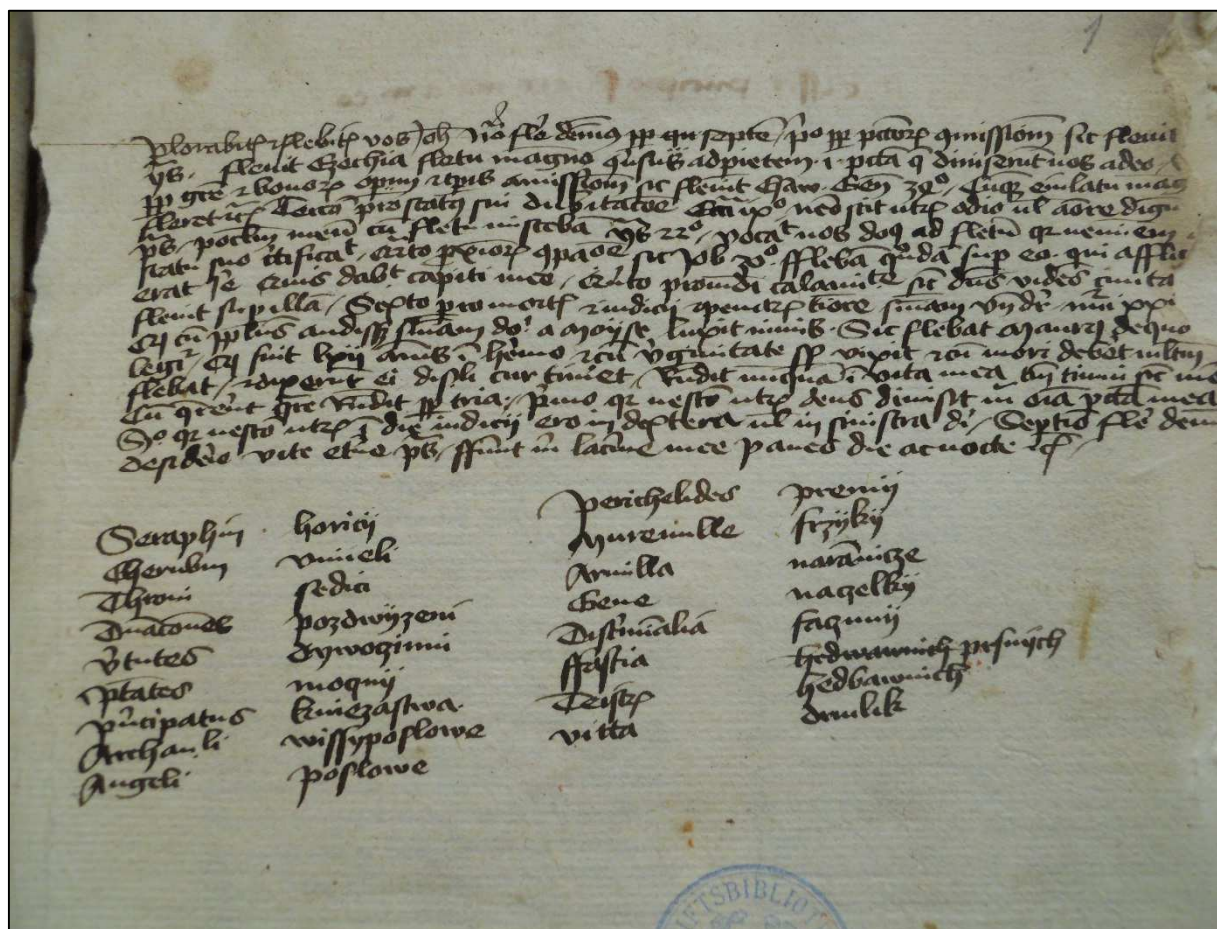
4) Rkp., Louny, Státní okresní archiv Louny, fond AM Žatce, sign. XVI B 1, 1. polovina 15. století, ff. 48v–49r, latinský výkladový slovníček právních termínů s českými glosami.

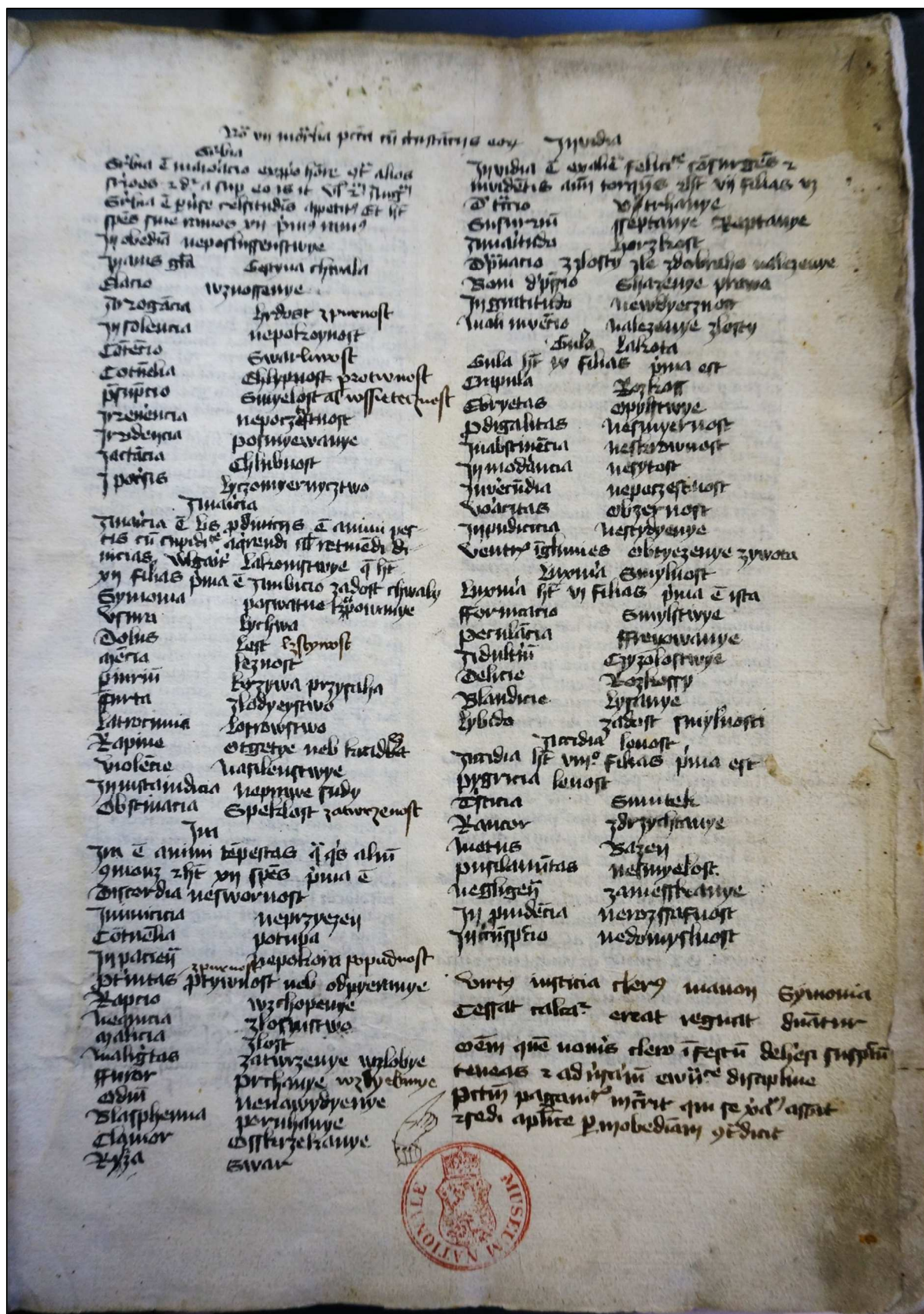
5) Rkp., Třeboň, SOA Třeboň, sign. C 6, 15. století, f. 155r, latinsko-český slovníček typu *vocabula bona*.

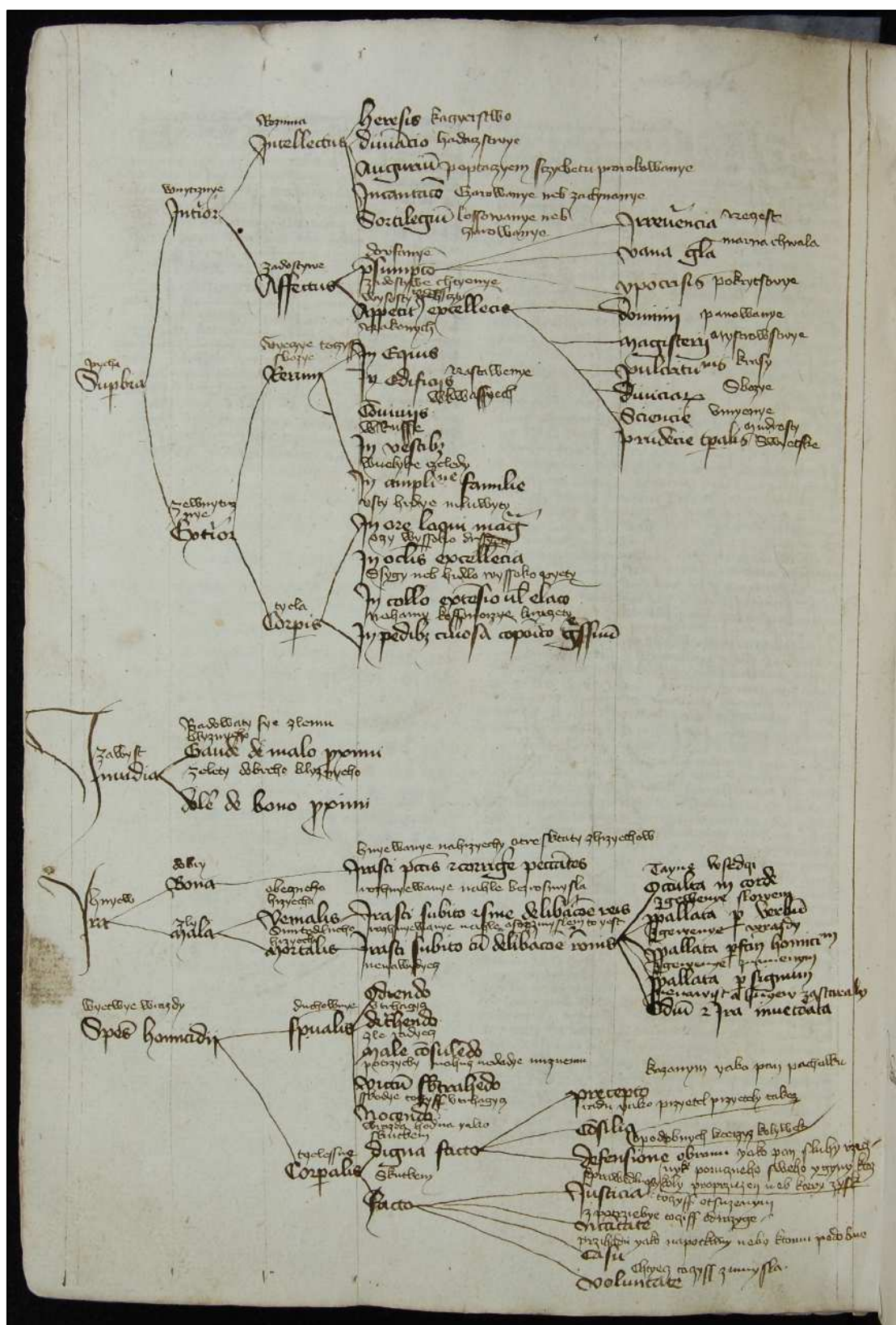
6) Rkp., Praha, Knihovna Národního muzea, sign. 1 A c 14, přelom 14. a 15. století, f. 1r, latinsko-český slovníček biblický, snad tzv. Mamotrekt trhosvinský.

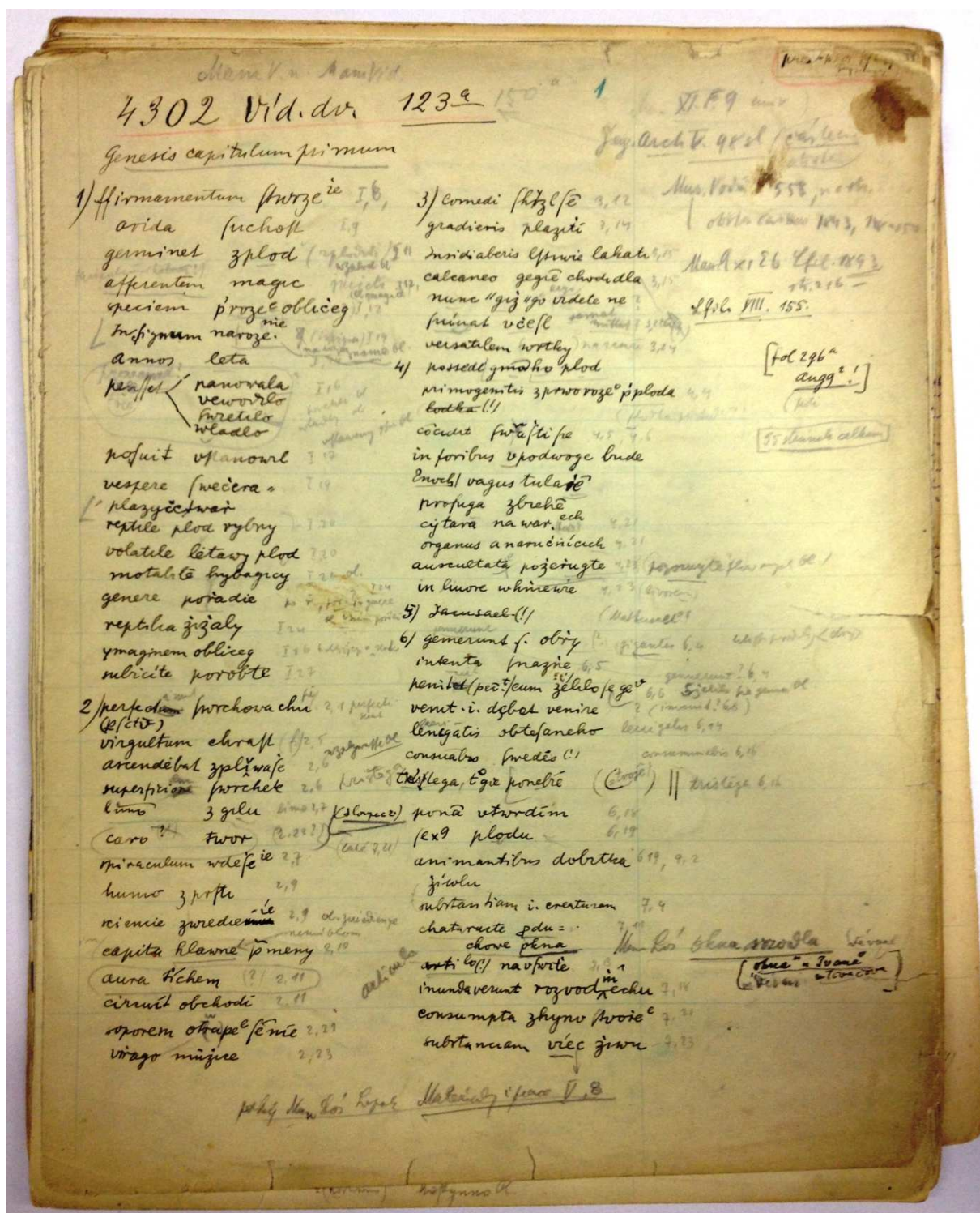
7) Rkp., Schlägl, Stiftsbibliothek, sign. Cpl. 110, 15. století, f. 1r, latinsko-český slovníček andělských kůrů a latinsko-český slovníček částí svátečního oděvu.

8) Rkp., Praha, Knihovna Národního muzea, sign. XVI D 15, 15. století, f. 1r, latinsko-český slovníček smrtelných hříchů.

9) Rkp., Praha, Archiv Pražského hradu, fond Rukopisy knihovny Metropolitní kapituly u sv. Víta, sign. A 59/6, počátek 15. století, f. 159v, latinsko-český slovníček smrtelných hříchů.

10) Mamotrekt vídeňský. Opis Františka Ryšánka. Z pozůstalosti dr. Zdeňka Tyla. Uloženo v oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český Akademie věd České republiky, v. v. i.

12) Lístková excerpce Bohumila Ryby z ostříhomského rukopisu. Z pozůstalosti dr. Zdeňka Tyla. Uloženo v oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český Akademie věd České republiky, v. v. i.